

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**İNGİLİZ KAYNAKLARINA GÖRE 1930–1939 ARASI
TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ**

Mustafa Edip ÇELİK

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
OCAK - 2014**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**İNGİLİZ KAYNAKLARINA GÖRE 1930–1939 ARASI
TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ**

DANIŞMAN: Doç. Dr. Memet YETİŞGİN

Mustafa Edip ÇELİK

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
OCAK - 2014**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

İNGİLİZ KAYNAKLARINA GÖRE 1930–1939 ARASI TÜRK-İNGİLİZ
İLİŞKİLERİ

Mustafa Edip ÇELİK

DOKTORA TEZİ

Kod No :

Bu Tez/...../..... Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği/Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Doç. Dr. Memet YETİŞGİN
BAŞKAN

.....
ÜYE

.....
ÜYE

Ünvanı, Adı Soyadı, İmzası
ÜYE

Ünvanı, Adı Soyadı, İmzası
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Unvan, Adı Soyadı, İmzası
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

İNGİLİZ KAYNAKLARINA GÖRE 1930–1939 ARASI
TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

Mustafa Edip ÇELİK

Danışman : Doç. Dr. Memet YETİŞGİN
Yıl : 2014 , Sayfa: 206+12
Jüri : Doç. Dr. Memet YETİŞGİN (Başkan)
: Prof. Dr. İsrail KURTCEPHE (Üye)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Üye)
: Prof. Dr. Bayram BAYRAKDAR (Üye)
: Yrd. Doç. Dr. Ahmet OĞUZ (Üye)

Bu tez, 1930 sonrasında Türk-İngiliz ilişkilerinde gelişen dostluğu ve iki ülkenin Avrupa’da meydana gelen olaylar neticesinde, uluslararası ortamda işbirliğine gidiş sürecini ortaya koymaktadır. Konu ele alınırken, gelişen dostluk üzerinde durulmakta ve dönemin şartları neticesinde iki ülke arasında işbirliği süreci vurgulanmaktadır.

Resmi olarak 16. Yüzyılda başlayan Türk-İngiliz ilişkileri, 19. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere’nin Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmesine kadar iyi bir seviyede ilerlemiştir. Taraflar Birinci Dünya Savaşı ile karşı saflarda yer almış ve bu çatışma ortamı Milli Mücadele sürecinde İngiltere’nin Yunanistan’a destek vermesi ile devam etmiştir. Milli Mücadele sonrasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile iki ülke arasında ilişkiler normal bir düzeyde ilerlemiştir.

1930 yılı itibariyle iki ülke arasında dostluğun gelişmesi için adımlar atılmaya başlanmıştır. İki ülke arasında yaşanmaya başlanan yakınlaşmada Türkiye’nin dış politikasına ağırlık vermeye başlamasının yanı sıra uluslararası ortamda meydana gelen gelişmeler de önemli bir etken olmuştur. Türkiye ile İngiltere arasında gelişen dostluk, iki ülkenin çıkarlarının kesişmesi neticesinde uluslararası alanda işbirliğinde kendisini göstermiştir.

Türkiye ile İngiltere’nin birbirine yakınlaşmasında bir etkende, iki ülkenin de izlemiş olduğu barış politikası olmuştur. Atatürk’ün, Türkiye’nin politikasını “Yurtta sulh cihanda sulh” olarak belirlemesi ve Türkiye’nin yayılcı bir

politikadan yana olmaması İngiltere'nin dikkatini çekmiştir. Bunların yanı sıra Türkiye'nin jeopolitik konumu da İngiltere'nin Türkiye'ye yaklaşmak istemesinde etkili olmuştur. Türkiye ise dünya'nın en önemli devletlerinden biri konumunda olan İngiltere'nin desteğini değerlendirerek dış politikada etkili olmak istemiştir.

Bu çalışmada, 1930 sonrasında iki ülke arasında dostluğun gelişmesinde ve iki ülkeyi işbirliğine götüren süreç üzerinde durulmuştur. İngiliz kaynakları kullanılarak iki ülkeyi yakınlaştıran olaylar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Türkiye, Dostluk, İşbirliği, Revizyonist, Anti-Revizyonist

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

PhD THESIS

**TURKISH-BRITISH RELATIONS BETWEEN 1930–1939
ACCORDING TO BRITISH RESOURCES**

Mustafa Edip ÇELİK

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Memet YETİŞGİN

Year : 2014 , Pages: 206+12

**Jury : Assoc. Prof. Dr. Memet YETİŞGİN (Chairperson)
: Prof. Dr. İsrail KURTCEPHE (Member)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Member)
: Prof. Dr. Bayram BAYRAKDAR (Member)
: Asst. Prof. Dr. Ahmet OĞUZ (Member)**

This thesis focuses on the development of friendship in Turkish-British relations after 1930 and the cooperation between two countries in international arena by the reason of the events that took place in Europe. When handling the subject, it is focused on the developing friendship and the cooperation between two countries by the reasons of the events of the period.

The Turkish-British relations which officially began in the 16th century went on well until the British gave up the protecting the territorial integrity of the Ottoman Empire in the last quarter of the 19th century. The parties have taken place in the opposing camp and this conflict situation went on during the Turkish Independence War because British provided support to Greece. The relations between two countries has progressed to a normal level by signing the Lausanne Peace Treaty after the Independence War.

As of the year 1930, development of friendship between two countries began to take place. Beside the important events that took place in the international arena, the importance that Turkey gave to his foreign policy has also been an important factor for the rapprochement between the two countries. The growing friendship between Turkey and Britain has showed itself in cooperation in international arena as a result of intersection of the interests.

The peace policy that two countries has followed, has been another factor in the rapprochement of Turkey and Britain. The policy that Atatürk has set for

Turkey which is “Peace at home peace in the world” and shows that turkey is not in favor in expansionist policy, has attracted the attention of Britian. Beside this, Turkey’s geopolitical position has been important factor for Britian to be closer to Turkey. Turkey wanted to be effective in foreign policy by using the power of Britian which was the most powerfull country of the world.

In this study it is focused on the process that leads the two country to cooperation after the development of the friendship. It is tried to reveal the events that brought two country close to eachother by using British resources.

Keywords: Turkey, Britian, Friendship, International, Revisionist, Anti-revisionist

ÖN SÖZ

Doktora tezi olarak hazırlanan ve “İngiliz Kaynaklarına Göre 1930–1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri” adlı çalışmada, 1930 yılından Atatürk’ün ölümüne kadar geçen süre içerisinde İngiltere ve Türkiye’nin ilişkilerinin gelişmesi incelenmiştir.

Türk-İngiliz ilişkileri başladığı andan itibaren büyük önem arz etmiş ve iki ülkenin politikaları birbirini ciddi biçimde etkilemiştir. 1878 yılından itibaren iki ülke arasında bozulan ilişkiler, Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında yeniden şekillenmeye başlamıştır. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile iki millet arasında ilişkiler açısından yeni bir döneme girilmesine rağmen, iki ülkenin münasebetlerinin düzelmesi ancak 1930 yılından itibaren başlamıştır. 1930 yılında Türkiye’nin dış politikada etkin bir rol oynamaya karar vermesi ve dünyayı yeni bir savaş içerisine sokacak gelişmelerin yaşanması, Türkiye ile İngiltere’yi bir birine yaklaştıran etkenler olmuştur.

Türkiye’nin kurulduğu tarihten itibaren izlediği ılımlı politika, İngiltere’nin dikkatini çekmiş ve yayılmacı bir politika gütmeyen Türkiye’yi İngiltere’nin, kendisine yakın hissetmesini sağlamıştır. Türkiye, 1930 yılından itibaren çok yönlü bir dış politika izlemeye başlamıştır. Türkiye’nin hedefi, barışı koruyacak politikalar belirlemek olmuştur. Türkiye, kendi bölgesinde lider bir ülke rolü üstlenerek bölgesel paktların oluşumunu sağlayarak ve diğer dünya devletleri ile de dostça ilişkiler geliştirerek dünya barışına katkı sağlamaya çalışmıştır. İngiltere, Türkiye’nin politikalarının yanı sıra, jeopolitik konumunu da göz önünde bulundurarak bu ülkeye dostluk havası içerisinde yaklaşmaya başlamıştır. Türkiye ise İngiltere’nin, dünyanın en büyük gücü olmasından dolayı iki ülke arasındaki dostluğun gelişmesi için gereken adımları atmıştır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in İngiltere ile iyi ilişkiler kurma isteğine, 1933 yılından itibaren İngiltere’nin Türkiye Büyükelçisi olan Sir Percy Loraine’in çabalarının eklenmesi, Türkiye ile İngiltere arasındaki dostluğun gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Türkiye’nin jeopolitik yönden büyük önem arz etmesi, İngiltere’nin ise dünyanın en güçlü devleti konumunda bulunması ve Türkiye ile İngiltere’nin çıkarlarının ortak noktada buluşması, iki ülke arasındaki ilişkilerin dostlukla sınırlı kalmayıp daha ileri gitmesini sağlamıştır. İngiltere, Türkiye’nin dış politikada başarıya ulaşması için ona destek olmuştur. 1930 yılı sonrası İngiltere ile Türkiye’nin ilişkileri dostluk aşamasına çıkarak, uluslararası alanda bir işbirliğine dönüşmüştür. Bu dönemde İngiltere, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne katılması, Sadabat Paktı, Balkan Paktı, Montrö Boğazlar Konferansı gibi konularda Türkiye’yi desteklemiş ve iki ülke, sürekli bir görüş alışverişinde bulunmuştur. Türkiye için İngiltere’nin desteğini almak, İngiltere için ise Türkiye’nin jeopolitik konumundan yararlanarak bölgeyi kontrol altında tutmak önem arz etmiştir. Ayrıca her iki ülke için de önemli olan Akdeniz’in güvenliği noktası, işbirliğinde etkili olmuştur. Bu olaylar iki ülkenin uluslararası alandaki işbirliklerine örnek teşkil etmiş ve iki ülkenin 1939 yılında İttifak Antlaşması imzalamasına kadar gitmiştir. Türkiye ve İngiltere arasında gelişen dostluğun göstergesi olarak ise, Türkiye’nin sanayileşmesinde İngiliz firmalarının etkisi, İngiliz ve Türk Filolarının karşılıklı ziyaretleri ve 1936 yılında İngiltere Kralı VIII. Edward’ın Türkiye’yi ziyaret etmesi gibi olaylar meydana gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesi hareketli dönemde Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkileri inceleyen bu çalışma, giriş, önceki çalışmalar ve sonuç bölümü hariç, 9 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan giriş bölümünde tez ile alakalı genel bilgiler verilerek tezin konusu, amacı, kapsamı ve yöntemi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise konu ile ilgili önceki çalışmalar değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, başlangıcından 1930 yılına kadarki süreçte Türk-İngiliz ilişkilerindeki gelişmeleri incelenmiştir. Asıl konumuz olan 1930–1939 yılları arası dönemi incelemeyen önce, iki ülke ilişkilerinin öncesi hakkında genel bir bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde, 1929 yılında yaşanan gelişmeler hakkında genel bir bilgi verdikten sonra, 1930 ve 1931 yıllarında Türkiye ve İngiltere ilişkilerindeki gelişmeler ele alınmıştır. Bu dönem iki ülke arasındaki dostluğun gelişmesinin ilk evrelerini oluşturmuştur. Özellikle 1929 yılında İngiliz Akdeniz Filosunun Türkiye’yi ziyaret etmesi iki ülke ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Beşinci bölümde, 1932–1933 yıllarında yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Her iki yılda da, ilişkilerde önemli gelişmeler olmuştur. İngiltere, 1932 yılında, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girmesi konusunda İngiltere destek olmuş ve ilk işbirliği gerçekleşmiştir. 1933 yılında ise İtalyan ve Alman tehlikesi karşısında İngiltere, Türkiye’ye daha fazla yakınlaşmak istemiştir. Ayrıca 1933 yılında İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine’nin Türkiye’ye görevlendirilmesi, sonraki dönemde ilişkilerin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Altıncı bölümde, 1934 yılında yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. 1934 yılında Türkiye’nin, bölgesinde izlediği etkili politika sayesinde Balkan Paktı imzalanmıştır. İngiltere, bu paktın oluşma sürecinde aktif olarak yer almamış ancak Türkiye’ye destek olmuştur. Bu dönemde, İngiliz askerlerinin yanlışlıkla açılan ateş sonucu Türk askerleri tarafından vurulması gibi tatsız bir olay yaşanmışsa da iki ülkenin de sağduyulu yaklaşımları sayesinde ilişkiler kopmamıştır.

Yedinci bölümde, 1935 yılında yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. 1935 yılı içerisinde İngiltere, Türkiye ile istihbarat paylaşımında bulunarak Mustafa Kemal Atatürk’e yapılacak olan suikast girişimini engellemiştir. Akdeniz’de oluşan İtalyan tehlikesi karşısında, işbirliğine gidilmiş ve Akdeniz paktının temeli atılmıştır.

Sekizinci bölümde ise İngiltere’nin, toplanmasında Türkiye’ye tam destek verdiği Montrö Konferansı’nın yaşandığı 1936 yılındaki gelişmeler incelenmiştir. Avrupa’da, şartların artık tamamen değişmiş olması ve Türkiye’nin boğazlar üzerindeki ısrarları sonucunda İngiltere’nin de büyük desteği ile Türkiye, Montrö Boğazlar Konferansı’nın yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca 1936 yılı içerisinde iki ülkenin dostluğunun zirveye ulaştığı olay olarak kabul edilen, İngiltere Kral’ı VIII. Edward’ın Türkiye ziyareti gerçekleşmiş ve sonrasında da Türk Filosu, Malta’daki İngiliz Filosuna bir ziyarette bulunmuştur.

Dokuzuncu bölümde, Türkiye ve İngiltere arasında gelişen dostluk neticesinde çeşitli alanlarda işbirlikleri ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Başbakan’ı İsmet İnönü’nün İngiltere’ye, Kral VI. George’nin taç giyme töreni için gerçekleştirdiği ziyaret önemli bir gelişme olmuştur.

Onuncu bölümde, İkinci Dünya Savaşı’nın ayak seslerinin iyice duyulmaya başladığı bir dönem olan 1938 yılında Türkiye ile İngiltere arasında yapılan kredi ve silah anlaşmaları incelenmiştir. 1938 yılı içerisinde Türkiye Cumhuriyeti kurucusu ve Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Atatürk’ün hayatını kaybetmesi sonrasında İngiltere’nin düşüncelerine ve olayları takibine yer verilmiştir.

On birinci bölümde ise yeni bir dönemin başlaması dolayısıyla kısa bir şekilde Türk-İngiliz ilişkilerinde, Atatürk sonrasında ki dönemin nasıl gelişeceği hakkında bilgi verilmiştir.

Bu çalışmada İngiliz kaynakları açısından ağırlıklı olarak İngiliz arşiv belgeleri ve İngiliz gazeteleri incelenerek, 1930 sonrasında Türkiye ve İngiltere’nin birbirine

yakınlaşması ve yaşanan bu yakınlaşma sonrasında meydana gelen gelişmeler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada bana değerli fikirleri ile yol gösteren, yapıcı eleştirilerde bulunan ve desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Memet Yetişgin'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca yardımlarını esirgemeyen İngiltere National Archives, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü, TBBM Arşivi ve British Library personeline teşekkür ederim.

Mustafa Edip ÇELİK
OCAK 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLolar LİSTESİ	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Kapsamı	3
1.4. Araştırmanın Yöntemi	3
2. KONUS İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	4
3. 1930'A KADAR TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN KISA TARİHİ	5
3.1. Başlangıcından 18. Asra Kadar Türk-İngiliz İlişkileri	5
3.2. 18. Asırdan 19. Asra Kadar Türk-İngiliz İlişkileri	6
3.3. 19. Asırdan 1878 Yılına Kadar Türk-İngiliz İlişkilerinde Yaşanan Gelişmeler	8
3.3.1. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yaşanan Gerginlik	13
3.4. 1878 Yılından Birinci Dünya Savaşına Kadar Türk-İngiliz İlişkileri	13
3.5. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri	17
3.5.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi ve Savaşın Türk-İngiliz ilişkilerine Etkisi	18
3.5.2. Müttefiklerin Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Antlaşmaları ve Savaş Sonunda Türk-İngiliz İlişkileri	19
3.6. Mondros'tan Mudanya'ya Kadar Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1922)	20
3.6.1. Kurtuluş Savaşı Sırasında İngiltere'nin Durumu ve İzlediği Politika	22
3.6.2. Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'nin Durumu ve İzlediği Politika	23
3.6.3. Milli Mücadele Hareketi ile İngiliz İlişkilerinin Yumuşaması	26
3.7. Lozan'dan 1930 yılına Kadar Türk-İngiliz İlişkileri	27
3.7.1. Lozan Görüşmeleri ve Türk-İngiliz İlişkileri	29
3.7.2. Musul Meselesi ve Çözümü Sürecinde Türk-İngiliz İlişkileri	31
3.7.3. Musul Meselesi Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri	34
4. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1929-1931)	36
4.1. Türk-İngiliz İlişkilerine Bir Bakış (1929)	36
4.1.1. 1929 Yılında Uluslararası Ortamda Türkiye	39
4.2. Türk-İngiliz İlişkileri (1930)	41
4.2.1. İngiltere'nin Türkiye Politikalarını Takibi	44
4.2.2. Menemen Vakası ve İngilizler	46
4.3. Türk-İngiliz İlişkileri (1931)	48
4.3.1. Türkiye'nin Dış Politikası ve İngiltere (1931)	52
5. TÜRK İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1932-1933)	56
5.1. Türk-İngiliz İlişkileri (1932)	56
5.1.1. Ekonomik ilişkiler	58
5.1.2. İngilizlerin Gazi Mustafa Kemal'e Hediyesi	59
5.1.3. Bozkurt Hadisesi	60
5.1.4. Türkiye'nin Genel Olarak Dış Politikası (1932)	61
5.2. Milletler Cemiyeti	63
5.2.1. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Bakışı	63

5.2.2. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve İngiliz Faktörü	64
5.3. Türk-İngiliz İlişkileri (1933)	70
5.3.1. Türk-İngiliz İlişkilerinin Gelişimi (1933)	70
5.3.2. Osmanlı Hanedanı ile İngiliz İlişkileri	73
5.3.3. İngilizlerin Türkiye Hakkında Tespitleri	74
5.3.4. Türk-İngiliz Dostluk Belirtileri	76
5.3.5. Türkiye'nin Dış Politikasına Genel Bakış (1933)	77
5.3.6. Türk Eğitim Sisteminde İngiliz Etkisi	81
5.2.3. İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine'nin Türkiye'ye Gelişi	82
6. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1934)	85
6.1. Türkiye ile İngiltere Arasında Yaşanan Gelişmeler	85
6.1.1. Mustafa Kemal ve İngiliz Turistler	87
6.2. Türkiye'nin Sanayileşmesinde İngiliz Katkısı	88
6.3. İngiltere'nin Türkiye'yi Takibi	90
6.4. Türkiye'nin Genel Dış Politikası ve İngiltere İle İlişkiler (1934)	91
6.5. Balkan Paktı (1934)	94
6.5.1. Balkan Paktında Dolaylı İşbirliği	96
6.6. Türk-İngiliz Ticari İlişkileri (1934)	98
6.7. Dipburnu Olayı (1934)	99
7. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1935)	102
7.1. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yaşanan Gelişmeler	102
7.1.1. Mustafa Kemal'e Yapılan Suikast Girişimleri ve İngiltere	104
7.1.2. İngiliz Gemilerinin Türkiye'yi Ziyareti	105
7.2. İngiltere'nin Türkiye'nin İç Politikasını Takibi	106
7.2.1. Türk Hava Kurumu ve İngiltere	107
7.3. Türk Dış Politikası ve İngiltere (1935)	108
7.3.1. Akdeniz Paktı	110
7.3.1.1. Türk-İngiliz ilişkilerinde Akdeniz Faktörü	111
7.3.1.2. Akdeniz Paktı Sonrası İlişkiler	114
8. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1936)	118
8.1. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yaşanan Gelişmeler	118
8.2. Türkiye'nin Genel Dış Politikası ve İngiltere (1936)	121
8.2.1. Uluslararası Ortamda Türkiye ve İngiltere	122
8.3. Montrö Boğazlar Konferansı (1936)	124
8.3.1. Montrö Konferansı Çerçevesinde Türk-Sovyet İlişkileri	126
8.3.1.1. Montrö Konferansı Öncesinde Yaşanan Gelişmeler	126
8.3.1.2. Montrö Konferansı Sırasında İlişkiler	127
8.3.2. Montrö Konferansı Çerçevesinde Türk-İngiliz ilişkileri	130
8.3.2.1. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde Türk-İngiliz İlişkileri	130
8.3.2.1.(1). Lozan'da İngiliz görüşü	130
8.3.2.1.(2). Lozan'da Türk Görüşü	131
8.3.3. Montrö Konferansı'na Giden Yol	132
8.3.3.1. Türkiye'nin İngiltere'yi İkna Çabaları	134
8.3.4. Montrö Boğazlar Konferansı Sırasında Türk-İngiliz İlişkileri	137
8.3.4.1. İngiltere'nin Fikir değişikliği	141
8.3.5. Montrö Konferansı Sonrasında İngilizlerin Fikirleri	142
8.4. İngiltere'nin Türk İç Politikasını Takibi	143
8.4.1. İngiliz Basınında Fethi Okyar	144
8.5. İngiltere Kralı Edward'ın Türkiye Ziyareti	145

8.5.1. Kralın Ayrılışı ve Ziyaretin Etkileri	146
8.6. Türk Ekonomisi ve İngiltere.....	147
8.7. Türk Filosunun Malta Ziyareti	150
9. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1937)	152
9.1. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yaşanan Gelişmeler	152
9.2. Türk Dış Politikası ve İngiltere (1937)	154
9.2.1. Uluslararası Ortamda Türkiye ve İngiltere	156
9.2.2. Sadabat Paktı (1937).....	159
9.2.2.1. Sadabad Paktı ve Türk-İngiliz İlişkileri	161
9.2.3. Montrö'nün Kabulü Noktasında İşbirliği.....	163
9.3. İngiltere'nin Türkiye İç Politikasını Takibi (1937)	164
9.3.1. Türkiye'nin Savunma Politikası (1937).....	165
9.4. Türkiye Ekonomisi ve İngiltere.....	167
9.4.1. Demir Çelik Fabrikaları ve Türk-İngiliz Dostluğu.....	169
9.5. İsmet İnönü'nün İngiltere Ziyareti (1937)	171
9.6. Eski Osmanlı Hanedanı Üyeleri ile İngiliz Münasebetleri.....	173
10. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1938)	175
10.1. İngiltere'den Alman Silahlanma Kredileri	176
10.2. Atatürk'ün Sağlığı.....	178
10.3. Atatürk Ölümü ve Halef Meselesi	181
10.4. İngilizlerin Atatürk Hakkındaki Görüşleri	183
11. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE SAVAŞ ÖNCESİ DÖNEM	185
11.1. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yeni Dönem	185
12. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	187
KAYNAKLAR.....	194
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

TABLolar LİSTESİ

Tablo 4.1. Mal İhraç Eden Ülkelerin 1929-1931 Yıllarına Göre Dağılımı	50
Tablo 6.1. 1930–1934 Türkiye ile İngiltere Arasında İthalat ve İhracat Durumu	98

KISALTMALAR LİSTESİ

PRO	: Public Record Office
FO	: Foreign Office
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
D	: Dönem
s	: sayfa
ss	: sayfa sayısı
C	: Cilt
Çev	: çeviri
Ed	: Editör
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Vol	: Volume

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu tez çalışmasının ana konusu “İngiliz kaynaklarına göre 1930–1939 yılları arasında Türk-İngiliz İlişkileri”dir.

Tezin konusu belirlenirken, Türkiye Cumhuriyet’inin, dış politikasında İngiltere ile ilişkilerinin gelişim sürecini görebilmek için, bu alanda yapılmış olan çalışmalar tespit edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nı takiben Yunanistan’a karşı verilen Milli Mücadele sonrasında yeni bir devlet kurulmuş ve kurulan yeni devlet politikasını ile Osmanlı Devleti’nin aksine genişleme üzerine değil, Türk milletinin kendi sınırlarını belirleyerek o sınırlar içerisinde bağımsız bir şekilde yaşamasını amaçlamıştır. Yeni Türk devletinin kurucusu olan Mustafa Kemal, devletin dış politikasını gerçekçilik üzerine kurmuştur. Mustafa Kemal’in bu politikası, kendisini en çok Türk-İngiliz ilişkilerinde göstermiştir. Yeni kurulan devletin yüzünü batıya çevirmesinden dolayı Mustafa Kemal, İngiltere ile Milli Mücadele yıllarında ve sonrasında yaşanan sıkıntılara rağmen, bu devletle bağları tamamen koparma yoluna asla gitmemiştir. Türkiye, Lozan Barış Görüşmeleri’nde İngiltere ile yaşadığı Musul Meselesi’ne rağmen savaşa gitmemiş, Cumhuriyeti sağlam temellere oturtabilmek adına, istemiyerek Musul’un elden çıkmasına razı olmuştur. Mustafa Kemal, dönemin en güçlü devleti niteliğinde olan İngiltere ile çatışma ortamından kaçınarak, yeni Türk devletinin dünya üzerinde hak ettiği yeri alabilmesi için çalışmıştır. Musul meselesi sebebiyle Türk-İngiliz ilişkileri ancak 1930 sonrasında düzelmiştir.

1930–1939 arası dönem, Türk dış politikası açısından önemli bir dönemdir. Atatürk dönemi içerisinde yer alan bu yıllarda Türkiye, 1929 yılına kadar kendi iç inkılaplarını tamamlayarak uluslararası alanda yerini almak üzere girişimlerde bulunmuştur. Türkiye, yaptığı faaliyetlerle dış politikadaki başarısını göstermiştir. Özellikle bazı devletler, 1933 sonrasında istediklerini elde edebilmek adına kaba kuvvete başvururken, Türkiye, isteklerini daha barışçıl yollarla dile getirerek istediğini elde etmiştir. Boğazlar meselesinin Montrö Konferansı’nda halledilmesi, Türkiye’nin bu yöndeki başarısının en önemli kanıtlarından biri olmuştur.

1930 yılından itibaren dış politikaya önem veren Türkiye için İngiltere önemli bir etkidir. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye’nin politikasını “Yurtta sulh, cihanda sulh” olarak belirlemiştir. İngiltere de 1930’lardan itibaren silahsızlanma kampanyasını yürütmüş ve dünya barışını korumak adına faaliyetler içinde bulunmuştur. İşte İngiltere ile Türkiye’nin 1930 sonrasında ilişkilerinin düzelmeye başlaması, iki ülkenin de barışa dayalı bir politika yürütmek istemesinden kaynaklanmıştır. 1929 yılında filo ziyareti ile düzelmeye başlayan ilişkiler, 1933 senesinde itibaren dostluk havası içerisine bürünmeye başlamış, ayrıca Avrupa’da yeni bir savaş başlatacak olan kamplaşma sürecine girilmiş ve bunun sonucu olarak da İngiltere, uluslararası alanda, stratejik bir konuma sahip olan Türkiye’ye destek vermiştir. Yani gelişen dostluk, uluslararası alanda işbirliğine dönüşmüştür.

Bu çalışma, Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümü sonrasında yeni bir dönemin başlaması sebebiyle, Atatürk’ün ölümüne kadar olan Türk-İngiliz ilişkilerinin, 1930 yılından itibaren değişen dünya şartları içerisinde düşman olan iki ülkenin ilişkilerinde, dostluktan uluslararası alanda işbirliğine giden sürece ışık tutmayı amaçlamıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkiye sahip olduğu jeopolitik konumu ve doğal kaynaklardan dolayı her zaman Batılı devletlerin ilgisini çeken bir ülke olmuştur. Türkiye'nin bu özelliklere sahip olması Birinci Dünya Savaşı'nın çıkma sebepleri arasında yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda ise yine jeopolitik konumundan dolayı, Almanya, İtalya ve Japonya'nın oluşturduğu Mihver güçler ile bunların karşısında bulunan ve İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ile Amerika'nın oluşturduğu Müttefikler, Türkiye'nin kendi taraflarında savaşa katılması için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu süreçte Müttefik güçlerin içerisinde bulunan İngiltere için Türkiye Cumhuriyeti büyük bir önem arz etmekteydi.

Türk-İngiliz ilişkileri Selçuklu dönemine kadar dayanmaktadır. İngilizlerin de içerisinde bulunduğu Haçlı Ordusu, Selçuklu Ordusu ile savaş meydanında karşılaşmış ve Türklerle İngilizler bu savaş aracılığı ile ilk kez birbirlerini tanıma fırsatı bulmuşlardır. Fakat bundan sonraki süreçte, Osmanlı Devleti ile temas kuracakları 16. yüzyıla kadar önemli bir gelişme olmamıştır. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti ile temasa geçmiş olan İngiltere, Osmanlı'nın düzenli diplomatik ilişkiler kurduğu ilk ülkeler arasında yer almaktadır. I. Elizabeth, 1583, yılında aslında tüccar William Harbone'yi ilk Büyükelçi olarak Osmanlı topraklarına göndermiştir. İlişkiler, genelde ticaret ağırlıklı ve iyi yönde ilerlemiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk büyükelçisi olan Yusuf Agah Efendi ise 1793 yılında Londra'da göreve başlamıştır. 18. yüzyılda, ilişkiler biraz sekteye uğramıştır. İngiltere, Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın yanında yer almıştır. Fakat daha sonra Rusya'nın güneye inme politikasının kendisine vereceği zarardan dolayı 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti ile iyi yönde ilişkiler sürdürmüş ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını yürürlüğe koymuştur. İngiltere, 19. yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen gelişmelerden dolayı kendine düşen payı alabilmek adına, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiş ve 1877 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ni parçalama politikasına başlamıştır. 20. yüzyılın başlarında da parçalama politikasını sürdüren İngiltere ile Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda karşıt taraflarda yer almıştır. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkmıştır. İngiltere ve Fransa, Osmanlı topraklarını paylaşabilmek için gizli anlaşmalara imza atmışlardır. Osmanlı Devleti'ne ise Sevr Antlaşması'nı dayatmıştır. Bu süreçten sonra İngiltere, Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal etmesine olanak sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'ni fiilen sona erdiren Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyen Mustafa Kemal ve silah arkadaşları Anadolu'ya geçerek Yunan işgaline karşı Kurtuluş Savaşı'nı başlatmışlardır. Kurtuluş Savaşı, dolaylı yünden İngiltere'ye karşı verilen bir mücadele olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan İngiltere, Anadolu'nun işgalinde Yunanistan'ı kullanmıştır, dolayısı ile Yunanlılara karşı verilen savaş aynı zamanda İngilizlere karşı verilmiş sayılabilir. Kurtuluş Savaşı'ndan zafer ile çıkan Mustafa Kemal, Misakı Milli sınırları içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Lozan Barış Konferansı'nda yapılan görüşmelerde İngiltere ile anlaşmaya varılamayan tek konu, Misakı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul konusu olmuştur. Fakat Türkiye, bu konuda da İngiltere ile bir kopmaya gitmemiş ve 1926 yılında Milletler Cemiyeti kararı ile İngiltere'den yana olan bir çözümü kabul etmiştir. Musul meselesinin çözümünden 1929 yılına kadar geçen süreçte, ilişkilerde önemli bir gelişme olmamıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilerde 1929 yılına gelindiğinde bir hareketlilik görülmeye başlanmıştır. 1929 yılında İngiltere'nin Akdeniz filosunun ziyareti olumlu karşılanmıştır. 1930 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti artık kendisini ispat etmiş

ve yolunda emin adımlarla ilerleyen bir görüntü çizmeye başlamıştı. İngiltere ise yine en güçlü devlet olmasına rağmen 1930 yılı öncesi gücünde nispeten azalma yaşamıştı. İngiltere, özellikle 1929 yılından itibaren Türkiye'ye karşı olan katı durumunu değiştirmiş ve iyi yönde ilişkiler sürdürmek için girişimlerde bulunmuştur. 1930 yılından itibaren ise doğrudan işbirliği dönemine girilmiştir. Türkiye ile İngiltere arasında ticari anlaşmalar yapılmış ve İngiltere'nin Türkiye'nin yaptığı bölgesel ittifaklarda önemli bir rolü olmuştur. Milletler Cemiyeti'ne girişte ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde, İngiltere Türkiye'yi desteklemiştir. 1936 yılında İngiltere Kralı Edward'ın Türkiye ziyareti gerçekleşmiş ve bir yıl sonrada İsmet İnönü, İngiltere'ye taç giyme törenine gitmiştir. İngiltere Hatay sorununun çözümünde de rol oynamıştır. Savaş öncesi dönem olan 1939 yılında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile üçlü bir ittifak anlaşması imzalayarak ilişkilerin sonraki dönemlerde de iyi yönde devam etmesine olanak sağlamıştır. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sırasında İngiltere ile sıcak ilişkiler oluşturmak için aradığı fırsatı, bu dönemde, yani 1930 sonrasında bulmuştur. İşte bu çalışmada amaç, doğrudan işbirliğinin başladığı dönemden Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar geçen süreci ele alarak, iki ülkenin gelişen dostluk çerçevesinde, uluslararası boyuttaki işbirliklerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

1.3. Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmanın ana konusu olarak 1930–1939 yılları arasındaki süreçte Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesi incelenmiş, öncesinde ise 1930 dönemine kadarki Türk-İngiliz ilişkileri hakkında genel bilgi verilmiştir.

Çalışmada, 1930 yılından itibaren dış politikada etkin bir rol oynamaya başlayan Türkiye'nin, dönemin en güçlü ülkesi olan İngiltere ile 1930 yılı sonrasında oluşmaya başlayan dostluk ve bu gelişen dostluğun yanı sıra, dünyada yaşanan gelişmeler neticesinde iki ülkenin, özellikle uluslararası platformdaki işbirlikleri incelenmiştir. Bu çalışma, Türkiye'nin kuruluşundan 10 yıl sonra dış politikada oynamaya başladığı etkin rol ile dünya devleti olan İngiltere'nin dikkatini çekmesini ve Avrupa'da yaşanan gelişmeler neticesinde stratejik bir konuma sahip olan Türkiye'nin, uluslararası çıkarlarını ön planda tutan İngiltere ile ittifak yapma sürecini ortaya koymayı amaçlamıştır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, National Archives, Public Record Office (İngiliz devlet arşivleri) 1930–1939 dönemine ait konu ile ilgili belgeler incelenerek değerlendirilmiştir. Ayrıca British Library'de yine konu ile ilgili kitaplar taranmıştır. The Times, Daily Telegraph, Observer... gibi İngiliz gazeteleri taranarak, konuyla ilgili haberler incelenmiştir. İngilizleri konuyla ilgili yazdıkları makaleler üzerinde de çalışmalar yapılmıştır.

Türkiye'de ise Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki Türk-İngiliz ilişkilerini ortaya koyacak belgeler incelenmiştir. TBMM'de, Cumhuriyet, Akşam, Ulus... gibi Türk gazeteleri taranarak konuyla ilgili haberler ortaya konulmuştur. Ayrıca Türkçe kitap ve makaleler taranarak gerekli bilgiler kullanılmıştır.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Türk-İngiliz ilişkileri ile ilgili olarak, bu tez çalışmasının geçmiş olduğu dönemi kapsayan çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar şu şekilde sıralanabilir;

Elif Uyar (2007) 'ın "Türk İngiliz ilişkileri (1929–1936)" isimli kitap çalışması bize 1929–1936 yılları arasında iki ülkenin dostluğunun gelişmesi hakkında bilgi vermektedir. Çalışma geniş kapsamlı olmamakla birlikte Türk-İngiliz ilişkilerinde yaşanan bazı gelişmelere ışık tutmaktadır. Yazar çalışmasında ağırlıklı olarak Türkçe kaynaklardan yararlanmıştır.

"Türk İngiliz İlişkileri 1933–1939" isimli Ludmila Jivkova (1978) 'ya ait çalışma Türk-İngiliz ilişkilerinin uluslararası işbirliği boyutuna ışık tutmaktadır. Çalışma Türkiye'nin Sovyetler Birliği dostluğundan koparak, İngiltere'nin yörüngesine kaymasını ele almaktadır. Yazar ağırlıklı olarak İngiliz arşivi olan Public Record Office belgelerinden faydalanmıştır. Bunların yanı sıra bazı yabancı ve Türk kaynaklardan faydalanmıştır.

Prof Dr. Hikmet Özdemir (2004) 'e ait "Atatürk ve İngiltere, Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi" isimli çalışma 1936 yılında İngiltere Kral'ı VIII. Edward'ın Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu ziyareti ile oluşan yakınlaşma çerçevesinde Türk-İngiliz ilişkilerini ele almıştır. Yazar daha çok Türkçe kaynakların yanı sıra İngiliz kaynaklarından da faydalanmıştır. Çalışma Türk-İngiliz ilişkilerini, 1930–1936 dönemi arasında gelişen Türk-İngiliz dostluğu çerçevesinde ele almış ve ağırlıklı olarak İngiltere Kral'ı VIII. Edward'ın Türkiye'ye ziyareti üzerinde durmuştur.

Dr. Erdoğan Karakuş (2006) 'a ait olan "İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz ilişkileri 1938–1939" isimli Doktora tezi ise İkinci Dünya Savaşı öncesi iki ülke arasında yaşanan gelişmeleri incelemiştir. Çalışma belirtilen dönem arasında yaşanan gelişmeler, neredeyse tamamen İngiliz arşivi Public Record Office belgelerinden faydalanarak ele alınmıştır.

Döneme ait bir başka çalışma ise Şefika Özmen (2009) 'e ait "Türk İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi 1926–1939" isimli Yüksek lisans tezidir. Özmen tezinde Türk-İngiliz ilişkilerin düzelme sürecini ele almıştır. Tezde Türk kaynaklar ağırlıklı olarak kullanılmış ve Türkiye ile İngiltere'nin 1930 yılı sonrasında işbirliği süreci ele alınmıştır.

Bu tez çalışmasında, yukarıda belirtilen çalışmalardan farklı olarak, 1930 yılı sonrasında Türk-İngiliz dostluğunun gelişmesi ve bu gelişen dostluk neticesinde iki ülkenin uluslararası alanda işbirliği üzerinde durulmuştur. Her iki olay birlikte ele alınarak işbirliğine giden süreç işlenmiştir. Bu tez çalışmasında İngiliz arşiv belgelerinin, gazetelerinin, makalelerinin ve kitaplarının yanı sıra, Türk arşivlerinden gazetelerinden, makalelerinden ve kitaplarından da faydalanılmıştır. Tez, belirtilen çalışmalara ek olarak 1930–1939 yılları arasında yaşanan Türk-İngiliz ilişkilerini daha geniş bir şekilde ele almıştır.

3. 1930'A KADAR TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN KISA TARİHİ

3.1. Başlangıcından 18. Asra Kadar Türk-İngiliz İlişkileri

Tarihte bilinen ilk Türk-İngiliz ilişkileri, din düşmanlığı neticesinde 1097 yılındaki I. Haçlı seferi sırasında Selçuklu ordusu ile Haçlı ordusunda yer alan ve Kral William'ın oğlu olan Robert komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin savaş meydanında karşı karşıya gelmeleri ile başlamıştır (Karakuş,2006: 33). Haçlı seferi sonrasında Türkler ve İngilizler arasında diplomatik düzeyde ilişkiler Osmanlı dönemine kadar gerçekleşmeyecek ve hatta Osmanlı ile ilk temas yine bir savaş meydanında gerçekleşecektir.

Osmanlı Devleti ile İngiltere ilk olarak 1396 yılında Niğbolu Meydan Savaşı'nda karşılaştılar. Bu savaşa da daha önceki Haçlı seferi gibi İngilizler destekçi kuvvet olarak katılmışlardı. Macar Kralı Sigismund, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan atmak istemekteydi ve bunun için bir ordu oluşturdu. İngilizler de Huntington Kontu kumandasında 1000 kişilik bir kuvvetle bu orduya destek verdiler. Niğbolu Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti ile İngiltere 16. yüzyıla kadar temas geçmemişlerdir (Şahin, 2006: 214). Osmanlı Devleti Batı Avrupa devletleri arasından en geç İngiltere ile temas kurmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler gerçek anlamda 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleşmiştir. Fakat bu ilişkiler, bir İngiliz tüccar olan Anthony Jenkinson'un vergi ödemek şartıyla Akdeniz karasularında serbestçe dolaşma izni almasından öteye gitmemiştir (Özkan, 2007: 189). Ayrıca bu müsaade sadece Jenkinson ve adamları ile sınırlı olmasına rağmen Jenkinson, Rusya'dan geçen ticaret yollarını daha elverişli bulduğundan dolayı bu imtiyazdan fazla yararlanmamıştır. Keşif hareketleri sonrasında Avrupa'da Fransa, Portekiz, İspanya gibi ülkeler yeni toprak arayışlarına girmiş ve ticari pazar teminine başlamışlardır. İngiltere bu anlamda Avrupa'daki ülkelerin birçoğundan geç kalmıştır. İngiltere, Akdeniz ticaret yolları ile ilgilenmiş, burada Cenevizliler ve Venedikliler aracılığı ile iş yapmıştır. 15. yüzyıldan itibaren ise kendi bayrakları altında ticaret yapmaya başlamış ve 16. yüzyılda Akdeniz'de ticari etkinliklerini artırmıştır. İngiltere o dönemde Akdeniz'i rahat kullanabilmek için bölgenin büyük çoğunluğunu elinde bulunduran Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurması gerektiğinin farkındaydı. 16. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti ile dostluk kurmak adına yaptıkları girişimleri artırdılar. 1575 yılında İngiliz tüccarlar Edward Osborne ve Richard Staper Osmanlı Devleti ile ticari ilişkileri kurmaya yöneldiler. İki tüccar İngiltere'ye döndükten sonra temsilcileri olan William Harborne'yi İstanbul'a gönderdiler ve Harborne, III. Murat'tan, Kraliçe Elizabeth'e hitaben yazılmış bir mektup ile İngiltere'ye döndü. Mektupta, İngiltere'ye Osmanlı Devleti topraklarında ticaret yapma hakkının verildiği yazmaktaydı. Böylece İngiltere, Osmanlı Devleti'nden imtiyaz (kapitülasyon) kopardı (Uyar, 2007: 8).

İngilizler, istedikleri imtiyazı aldıktan sonra 1581 yılında Levant Company'yi kurdular. Aslında bu şirketi kuran İngilizlerin Osmanlı Devleti ile ticari ilişkileri geliştirmekten öte başka amaçları da bulunmaktaydı. 16. yüzyılın ortalarında İngiltere ile İspanya arasında rekabet başlamıştı ve bunun sonucunda İngiltere, Türklere yakınlaşma ihtiyacı hissetmişti. İngiltere Kraliçesi olan Elizabeth, bu şirketi kurdurarak aslında Osmanlı Devleti ile İspanya'ya karşı ittifak yapmak istemekteydi. 1583 yılında Elizabeth ilk daimi elçisi olan William Harborne'u Osmanlı'ya gönderdi. Bu elçi aracılığı ile 1587 yılında İspanya ile savaşmak için Osmanlı'dan yardım istendi. İngilizler, bu isteklerinde bulunurken aslında kendi dindaşları olan İspanyolları Osmanlı Devleti'ne putperest olarak tanıtmak istediler. Burada İngiliz siyaseti kendini göstermiş

oldu. Fakat Osmanlı Devleti, İngiliz isteklerine, İran ile savaş halinde bulunduğundan dolayı olumsuz yanıt verdi. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile sürdürdüğü dostluk ilişkisi, menfaatleri neticesindeydi. Çünkü İngiltere diğer Avrupa ülkeleri ile sömürgecilik yarışındaydı ve Osmanlı Devleti'nin dostluğuna ihtiyacı vardı. Bu dostluk, sadece kraliçe açısından vardı, oysa İngiliz halkı Türkler hakkında Kraliçe ile aynı fikirleri paylaşmamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin 1607 yılında ilk temsilcisini gönderdiği İngiltere ile olan ilişkiler, 17. yüzyılda da iyi devam etti. 1654 yılında bir İngiliz Sefirini hapsediren Şeyhülislam Mehmet Bahai Efendi'nin azledilmesi de bu ilişkilerin ne kadar iyi düzeyde olduğunun bir göstergesi olmuştur (Bağış, 1985 a: 15).

Osmanlı-İngiliz ilişkileri 17. yüzyıl boyunca dostça devam etti. 18. yüzyılın başlarında da devam eden bu dostluğun göstergesi olarak Osmanlı Devleti, İngilizlerle Fransızlar arasında çıkan İspanya veraset savaşında, Akdeniz ülkelerindeki yetkili memurlarına haber göndererek İngiliz donanmasına yardım etti (Şahin, 2006: 217-218). Ömer Kürkçüoğlu'na göre Osmanlı-İngiliz ilişkileri, aslında tam anlamıyla 18. yüzyılda başlamıştır. Kürkçüoğlu, Osmanlı Devleti ile İngiliz ilişkilerinin, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya girip orada güçlenmesi ile değil, İngiltere'nin Yakın Doğu politikası sonrasında orada önemli topraklar elde etmesiyle başladığını belirtmektedir. Özellikle de 1757 yılında İngiltere'nin Hindistan'ı ele geçirmesi, Türk-İngiliz ilişkilerini dolaylı olarak başlatmıştır. İngiltere'nin bundan sonraki Yakın Doğu politikası, Hindistan'ı güven içinde tutmaktır, çünkü Hindistan'ın doğal kaynakları ekonomik yönden, ulaşımı ise stratejik yönden oldukça önemlidir. İngiltere'nin, Hindistan politikası sırasında Osmanlı Devleti zayıflamaya başlamıştı. Ayrıca Hindistan, Osmanlı Devleti'nin genişleme yönünün dışında kalmasından dolayı iki devlet arasındaki ilişki bundan etkilenmemiştir (Kürkçüoğlu, 2006: 2).

3.2. 18. Asırdan 19. Asra Kadar Türk-İngiliz İlişkileri

16. ve 17. yüzyıl boyunca münasebetleri iyi düzeyde ilerleyen Osmanlı-İngiliz ilişkileri, 18. yüzyıl ortalarına kadar bu şekilde devam etti. Nitekim bunun sonucu olarak, İngiltere ile Fransa arasında İspanya veraseti dolayısıyla ortaya çıkan savaşlarda, Osmanlı Devleti İngilizlere yardım etti (Uyar: 2007: 9-10). Ancak 18. yüzyılın ortalarına doğru taraflar arasında sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Kısa sürecek olan sıkıntılar Osmanlı-Rus savaşından (1768-1774) kaynaklanmıştır. Osmanlı-Rus harbi başladığında İngilizler ile Rusların arası oldukça iyiydi çünkü henüz Rusya İngiltere için tam bir tehdit oluşturmamaktaydı.

Osmanlı-Rus savaşı sırasında, 1770 yılında İngilizler, Baltık'tan dolaşarak Akdeniz'e inmiş ve 10 Temmuz 1770'te Çeşme Limanında Osmanlı donanmasını yakan Ruslara yardımda bulunmuşlardır. Osmanlı Hükümeti, Donanmasının uğradığı felakette İngiliz payının küçümsenmeyecek kadar büyük olduğunu düşündüğünden dolayı İngiltere'ye karşı soğuk bir tutum içerisine girmişti (Bağış, 1985 b: 44). Osmanlı-Rus savaşı, Bab-ı Ali'nin uyarılarına rağmen Rusya'nın Polonya'ya girmesinden dolayı başlamıştır. Rusya'nın başında Çariçe Katerina bulunmaktaydı ve Çariçe, Baltık donanmasını Türk sularına gönderdiğinde İngiltere'den de gemi kiralamıştı. İngiliz gemicileri İskoçyalı amiral Elphiston'la muavinleri İngiliz subaylar Gregg ve Dugdale'm başında Rus filosunun kumandanı Aleksiy Orlov bulunmaktaydı. Bu donanma Mora'ya asker çıkartarak Rumları ayaklandırdı. Osmanlı, donanmayı geri püskürtmeyi başardı, fakat Ruslar, Ege Denizine geri çekilerek başarısızlığı telafi fırsatı aradılar. Ruslar, Osmanlı Devleti'nin topçu ateşinin kendilerinden daha üstün olduğunun farkındaydılar. Daha sonra Sakız Boğazı kuzeyindeki Koyun adaları

açıklarında Osmanlı-Rus gemileri karşılaştı ve Osmanlı Devleti bu karşılaşmadan zaferle çıktı. Kaptan-ı Derya Hüsametdin Paşa, Rusların artık ayrıldıklarından emindi ve çeşme limanına girerek gemileri ihtiyatsızca demirledi. Bunu fırsat bilen İngiliz subaylardan Dugdale komutasında bir yardımcı Rus gemisi çeşme baskınına gerçekleştirerek Osmanlı filosunu ateşe verdi. İngilizlerin gerçekleştirdiği Çeşme baskını Rusların saygınlığını artırdı ve sonrasında Rusya bu savaştan galip çıktı. 1770 yılına kadar dünyanın en güçlü devleti olan Osmanlı, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ardından dördüncülüğe düştü. İngiltere'nin de desteği ile Rusya Osmanlı Devleti'ni mağlup etti (Öztuna,2004: 410-412).

1720'lerde başlayan İngiliz-Rus ilişkiler 1768 Osmanlı-Rus savaşı ile doruğa çıkmıştı. Bu dostluk yine bir Osmanlı-Rus savaşı ile sona erdi. 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşının patlak vermesiyle birlikte İngilizler, Rusların asıl amacının sıcak sulara inmek olduğunu öğrendikler ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaları gerektiğini fark ettiler (Uyar, 2007: 10). Rus tehlikesini ilk fark eden kişi yirmi dört yaşında İngiltere başbakanı olmayı başaran William Pitt'tir. Pitt, Rusya'nın Karadeniz havzasında ilerlemesinin Doğu Akdeniz'deki İngiliz menfaatlerine zarar vereceği konusunda parlamentoyu ikna etmeye çalışmıştır. Pitt, bu konuda çok çaba sarf etmesine karşın başarılı olamamıştır (Graves, 1999: 1). Pitt'in İngilizleri ikna edememesini altında İngiliz parlamentosunun Türkleri Avrupalı olarak görmemeleri vardı. Ayrıca Ruslarla ticari ilişkiler de gayet iyi gidiyordu ve Osmanlı Devleti için bütün bunları riske atmaya değmezdi. Bu olaylardan sonra savaş taraftarı olan Dış İşleri Bakanı istifasını verdi. Buradan İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni savaştan en az zararlı çıkarmak için çaba sarf ettiğini görebiliriz. Bu tarihten sonra İngiltere artık Türklere karşı sürdürdüğü düşmanca tavırları bir kenara bırakacak ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasına geçecekti (Burçak, 1946: 11-13). Aslında İngilizlerin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunmak istemeleri de Hindistan meselesinden kaynaklanmaktadır. İngilizler Rusların Akdeniz'e inerek bu sömürgeye giden yolları tehdit etmelerini istememektedir. Buraların güvenliğini ancak kendi etkisi altındaki bir Osmanlı Devleti ile sağlayabilecek olan İngiltere bu politika ile Osmanlı Devleti'ni kontrol altına almıştır (Doğan, 2011: 47).

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne verdiği önemi, 1791 yılında W. Pitt'in Başbakanlığı sırasında, Rusya'ya vermiş olduğu ultimatomla tüm dünyaya göstermiş oldu. Fakat Türk-İngiliz ilişkilerinde asıl dönüm noktası olarak 1798 yılında Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı ele geçirmesi gösterilebilir. Bu olayın iki ülkeyi yakınlaştırmasının sebepleri arasında İngiltere'nin Kuzey Amerika'da yenilgiye uğraması gösterilebilir. Kuzey Amerika'daki yenilgi sonrası İngiltere ticaretin yönünü Hindistan'a ve Doğu Akdeniz'e çevirdi (Kürkçüoğlu, 2006: 4). Ayrıca Mısır, İngiltere'nin geleneksel düşmanı olan Fransa'nın eline geçmemeliydi. Böylece Mısır, İngiliz arzuları için bir cazibe merkezi haline geldi. Çünkü Mısır, İngiltere'den Hindistan'a giden en kısa yollar üzerinde oldukça önemli bir konuma sahipti. Bundan dolayı dost fakat aynı zamanda da zayıf olan Osmanlı Devleti'nin elinde bulunması İngiltere'nin işine gelmekteydi. Çünkü Mısır'ın Düşman eline geçmesi, 1800 yılında Malta'yı eline geçinceye kadar Akdeniz'deki gücü zayıflamış olan İngiltere açısından tehlikeli olabilirdi (Graves, 1999: 1)

Mısır'ın Fransa tarafından işgali, İngiltere'nin yanı sıra Rusya açısından da tehlike arz etmekteydi. Bu yüzden Osmanlı Devleti 1798 yılında Rusya ile 1799 yılında da İngiltere ile Fransa'ya karşı ittifak anlaşması imzalamıştır. Sonrasında ise İngiliz ticaret gemilerine Karadeniz'de ayrıcalıklar tanıdı. Osmanlı Devleti bu hamlesi ile Fransa'ya karşı Rusya ve İngiltere'yi yanına alıyor ve bölgeye göz koyan iki ülkeyi de

Karadeniz'de karşı karşıya getirerek denge politikası uyguluyordu. Mısır'ın kurtulmasından sonra İngiltere bir süre Mısır'dan çekilmedi ve bu da Osmanlı Devleti ile kısa süreli bir gerginlik yaşamasına sebep oldu. Fakat Osmanlı Devleti'nin Fransa ve Rusya ile ilişkilerindeki istikrarsızlık İngiltere ile yakınlaşmasını sağladı ve iki ülke 1809 yılında boğazların kapalılığını bir anlaşma haline getiren Çanakkale Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma Türkler ile Ruslar arasındaki boğazlar sorununa İngiltere'yi de dâhil etti ve Osmanlı Devleti'nin "denge politikası"nda İngiltere'nin yeri süreklilik kazanmış oldu (Kürkçüoğlu, 2006: 5).

3.3. 19. Asırdan 1878 Yılına Kadar Türk-İngiliz İlişkilerinde Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve parçalanması sürecinde en tehlikeli düşman Rusya olmuştur. Rusların Osmanlı Devleti'ne yönelik geleneksel yıkıcı ve parçalayıcı politikaları I. Petro (1682–1725) dönemine kadar gerilemektedir. Rusya I. Petro döneminde başlayan batılılaşma ve modernleşme çalışmaları ile sürekli genişleme politikası izlerken, önünde engel gördüğü Türklere karşı da ortadan kaldırma politikası izlemiştir. I. Petro Osmanlı Devleti'ne karşı yıkıcı politikaları kendisinden sonrakilere miras bırakmıştır (Yetişgin, 2008: 69). Osmanlı Devleti, kendisine karşı böylesine yıkıcı politika izleyen Rusya ile anlaşma yapmasına rağmen, Rusya, Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek adına adım atarak, 1806 yılında Eflak ve Boğdan'ı işgal etti. Osmanlı, Napolyon'un yardımını sağlamak üzere Fransa ile anlaşma yapmak için girişimlerde bulundu. Fransa'nın etkisi ile 22 Aralık 1806 tarihinde Osmanlı Rusya'ya savaş ilan etti. Ancak Avrupa'da yaşanan gelişmeler Napolyon'u Osmanlı ile hemen anlaşma imzalama fikrinden vazgeçirdi. Böylece Osmanlı'nın Fransa ile anlaşma imzalama düşüncesi boşa çıktı. Osmanlı'nın Rusya ile savaşa girmesinin Fransa'nın işine de yaramasında dolayı memnun olmayan İngiltere, müdahale kararı aldı ve 19 Şubat 1807 tarihinde filosunu İstanbul'a yolladı. İngiltere'nin bu hamlesi ile Osmanlı tarihinde ilk kez bir düşman filosu başkent önlerine gelerek tehdit etmiştir. İngilizler, Osmanlı'dan Rusya'ya karşı savaşı durdurmalarını ve Fransa ile ilişkilerini kesmelerini istedi. Yapılan görüşmeler sonrasında ise Osmanlı İngiltere'nin isteklerini reddetti. İstanbul'a bir şey yapamayacağını anlayan İngiliz filosu çekilme kararı aldı ve Çanakkale Boğazı'ndan geçerken de kayıp verdi. Bu gelişmeler sonrasında Osmanlı Rusya'nın yanı sıra İngiltere ile de savaşa girmiş oldu (Uçarol: 1985: 69–71).

Türk-İngiliz ilişkileri her zaman Türk-Rus ilişkileri ile beraber yürütülmüştür. İngiltere ve Rusya, zaman zaman Türklere karşı koalisyon yapmış, zaman zaman da Türklerin yanında olmuşlardır. Bazen de Türklerin yanında ayrı ayrı yer almışlardır. Napolyon'un Mısır'ı işgalinde Türklerin yanında olan iki devlet, Yunan isyanında Türklerin karşısında olmuşlardır (Meram, 1969: 68). İngiltere, Türklere karşı olan bu tavrını Osmanlı'nın toprak bütünlüğü politikasını yürüttüğü dönemde göstermiştir.

Fransız İhtilali'nin fikirlerinin Avrupa'da yayılmaya başlaması sonucunda Yunan isyanı (1821–1829) meydana gelmiştir (Kurat, 1952: 14). Rumların Bizans İmparatorluğunu tekrar kurmak istemeleri Rusları harekete geçirmişti. Ruslar, Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek için Yunanlıların isyan etmesine yardım ettiler. Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikası güden İngiltere, başta isyana karşı çıktı fakat Yunanlıların Rus güdümüne girmeye başlaması ve Akdeniz'deki ticaretinin zarar görmesi sonucunda Yunanistan'ın bağımsızlığında Diğer Avrupalı devletlerin yanında yer aldı. (Eyicil, 2005: 123, 130). Ayrıca İngiltere'de Yunan sempatanlığı da gitgide artmaktaydı çünkü çoğu İngiliz ve Fransız'lardan kurulu

Helenist gönüllülerinin faaliyetleri artmıştı ve bu faaliyetler İngiltere'nin Yunan halkının yanında olmasının görünen etkileri arasındaydı (Palmer, 2008: 121). İngiltere Yunan isyanını yakından incelemiş ve meydana gelen zorunluluklar neticesinde kendine göre haklı sebeplerle siyasetini ona göre ayarlamıştı. Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü de imkân nispetinde koruyabileceğini düşünmekteydi (Burçak, 1946: 21). Osmanlı'nın Yunan bağımsızlığını kabul etmemesi sonucunda, 6 Temmuz 1927 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Londra Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre, 4 Nisan 1926 tarihinde yapılan Saint Petersburg Protokolü'nde yer alan Yunanistan bağımsız bir devlet haline getirilmesini kabul etmesi için Osmanlı'ya bir ay süre verilecekti. Kabul etmediği takdirde ise silah zoru ile kabul ettirilecekti (Eyicil, 2005: 131).

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Londra Antlaşması ve Saint Petersburg Protokolü ile aracılık yapma girişimleri Yunanlılar tarafından kabul görmüşse de, Osmanlı bunu bir iç mesele olarak gördüğünden dolayı reddetmiştir. Osmanlı'nın bu tavrı sonrasında Rus, İngiliz ve Fransız ortak donanmaları Mora'yı kuşattı. Üç devlet bu hareket ile Türklerin Mora ile ilgisini kesme düşüncesindeydiler. Türk ve Mısır donanmasının bulunduğu Navarin önlerine gelen devletler, Kumandan İbrahim Paşa'dan Türk ve Mısır donanmasının Yunanistan'dan çekilmesini istediler. Türklerin bu isteği reddetmesi sonrasında, müttefikler Türk gemilerini batırmak için 20 Ekim 1827 tarihinde Navarin'e girdiler. Burada çıkan savaş sonrasında Türk ve Mısır gemileri yok edildi (Burak, 2004: 13). Sonuç olarak küçük bir Yunanistan kuruldu. Fakat bu Yunanistan, Yunan milliyetçilerinin tasarladığına benzememekteydi çünkü İngiltere, Fransa ve Avusturya uysal bir Osmanlıyı Rus güdümü altında güçlü bir Yunanistan'a tercih etmişti (Zürcher, 2010: 62).

Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrasında, İngiltere'de Mora'da olup bitenler hakkında farklı fikirler ortaya çıkmaya başladı. Mora'da olup bitenlerin sadece Türk ordusundan kaynaklanmadığı ve Rumların da Türklerle kötülük yaptığı gibi düşünceler ortaya çıktı. Bu düşünceler İngiltere'de Yunanseverliğin yanı sıra Türkseverliği de ortaya çıkardı. Türk severlik hareketi David Urquhart tarafından desteklenerek şekillendirildi. Bir İngiliz diplomatı olan David Urquhart, Yunan bağımsızlık savaşında (1827-1828) Yunan donanmasında hizmet gördü. 1836 yılında, İstanbul'daki İngiltere büyükelçiliğinde çalışan Urquhart, 1847-1852 yılları arasında milletvekilliği de yapmıştır. Kendisi Palmerston'un dış politikasına ve İngiltere'nin Kırım Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'ndeki uyrukları koruma altına alma hedefine karşı çıktı (Graves, 1999: 4).

Yunan sorunu sonrasında Osmanlı'nın karşısına bu kez de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa sorunu çıktı. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa Osmanlı'ya karşı ayaklanmıştı ve Osmanlı, Vali'nin isyanını bastırabilmek için İngiltere'den yardım istedi. İngiltere meydana gelen ayaklanmayı kendisi açısından da sakıncalı görmesine rağmen isteksiz davranarak Osmanlı'yı tekrar Rusya'nın eline bırakmış oldu. Rusya Osmanlı'nın yardım talebine karşılık verdi ve Osmanlı ile 8 Temmuz 1833 tarihinde Hünkâr İskelesi Antlaşmasını imzaladı. İmzalanan bu anlaşma ile İngiltere'nin Yakın Doğu'daki çıkarları sınırlanmış oluyordu. Dolayısıyla İngiltere 26 Ağustos 1833'de Osmanlı Devleti'ne bir ultimatom verdi. Bundan sonra İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını daha da yoğunlaştırdı ve Rusya ile herhangi bir sürtüşmeye mahal vermeden Osmanlı'yı askeri açıdan ve diğer açılardan dışarıdan desteklemeye başladı. İngiltere dış işleri bakanı Palmerstone'nin yürüttüğü bu politika zaman içerisinde daha net bir hal almaya başladı ve İngiltere, padişaha askeri, sivil ve mali konularda reform yapması için telkinde bulunmaya başladı (Burak, 2004: 13-14).

1838 yılına gelindiğinde Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmek istemesi üzerine Mısır meselesi bir kez daha Osmanlı'nın gündemindeydi. İngiltere Dış İşleri Bakanı Palmerstone Mehmet Ali Paşa'nın, Osmanlı'nın parçalanmasına sebebiyet verecek Arap krallığı kurma peşinde olduğunun farkındaydı ve bu da İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasına ters düşmekteydi. Dolayısıyla İngiltere Osmanlı'ya yardımcı olmaktaydı. Hatta Palmerstone Paris'teki İngiliz Büyükelçisine, Rusya ve Mehmet Ali Paşa'ya karşı Fransız, İngiliz Osmanlı arasında savunma işbirliği teklif etti. Fakat İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Lord Ponsonby farklı bir çözüm önerisinde bulunmuştu. Büyükelçi Osmanlı ile tekellerin yasaklanmasını öngören bir ticaret antlaşması yapmayı önermekteydi. Böylece Mısır'ın önemli bir gelir kaynağı kesilecek ve Mısır Valisi ağır bir mali zarara uğratılarak dize getirilecekti (Kürkçüoğlu, 2006: 9).

İngiltere 1838 yılında Osmanlı ile Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nı imzalayarak Mısır meselesinde Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı. İki devlet arasında imzalanan bu ticaret antlaşma ile İngiltere oldukça önemli ekonomik çıkarlar elde etti (Kütükoğlu, 1985: 57). Bu antlaşmanın Osmanlı açısından yararları da oldu zararları da oldu. Osmanlı açısından neden yararlı olduğuna bakacak olursak, II. Mahmut bu antlaşma ile Mısır Valisinin önemli bir gelir kaynağını yok ederek kendisine bağlılığını sağladı. Zararı ise Osmanlı Devleti'nde kendisini uzun vadede gösterecekti. Çünkü bu antlaşma İngilizlere büyük ölçüde ticaret özgürlüğü sağladı. Önce de belirtildiği gibi, Osmanlı bu antlaşma ile Mısır Valisinin gelirini azaltmıştı fakat aynı zamanda kendi hazinesinin gelirleri de azaldı. 19. yüzyılda İngiltere kendi menfaatleri açısından Osmanlı'nın güçlenmesi gerektiğinin farkındaydı. Fakat bu kendi kontrolünde gerçekleşmeliydi. Dolayısıyla Osmanlı'nın gerçekleştirmesini istediği reform hareketleri üzerinde durmaktaydı. Osmanlı Tanzimat dönemine 1838 yılında İngiltere ile imzaladığı ticaret antlaşmasının şartları altında girmektedir. Bu da Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesinin önündeki engellerden birini oluşturmaktaydı (Uyar, 2007: 14-15).

Bu gelişmeler yaşandığı sırada Osmanlı tahtında bulunan II. Mahmut, ayaklanan Mısır Valisini tamamen bastırmak için askeri gücünü tam olarak sağlamadan, Nizip'te Mehmet Ali Paşa'nın ordusu ile karşı karşıya geldi. Osmanlı Ordusu, Mehmet Ali Paşa'nın ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı. İngiltere ile yapılan antlaşmaya rağmen tam destek göremeyen Osmanlı Devleti sıkıntılı bir sürece girmiş bulunmaktaydı. II. Mahmut yenilgi haberini alamadan vefat etmiş ve yerine Oğlu Abdülmecit geçmişti. Abdülmecit, Mehmet Ali Paşa ile anlaşma zemini ararken zamanın beş büyük devleti (İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya, Prusya) Osmanlı'ya kendi destekleri olmadan Mısır ile anlaşmaması yönünde bir nota verdiler. Osmanlı'nın toprak bütünlüğü iyiden iyiye tehlikeye girdiğinden dolayı İngiltere müdahalede bulunmayı uygun görmüştü. Abdülmecit yapılan teklifleri kabul etti ve 15 Temmuz 1840 tarihinde Mısır Valiliğinin babadan oğla geçmesi ve Osmanlı'ya bağlılığı yönünde karar alındı. Mehmet Ali Paşa bunu kabul etmeyince İngiltere desteğini artırarak Suriye kıyılarını bombalattı ve Avusturya ile Lübnan'a asker çıkarttı. Baskı karşısında bunalan Mehmet Ali Paşa şartları kabul ederek sadece Mısır valiliğine razı oldu (Okur, 2006: 66-67). Bu olay sonrasında İngiltere, barış zamanında başka devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi meselesinin Osmanlı Devleti'nin yetkisinde çıkarıp bunu milletlerarası bir statüye bağlamak istemiştir. İngiltere bu isteğine 13 Temmuz 1841 tarihinde Londra Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasıyla ulaşmıştır. İmzalanan sözleşmeye göre, boğazlar uluslararası statü kazanarak, güvenliği tüm ülkelerce taahhüt edilecekti. Londra Boğazlar Sözleşmesine göre; Barış zamanında, hiçbir yabancı devletin savaş

gemileri Boğazlardan geçemeyecekti. Yani Boğazların kapalılığı ilkesi kabul edilmekteydi. Osmanlı Devleti kendisi savaşa girerse, Boğazları istediğine açar, istediğine kapatabilirdi. Karadeniz'e sahili bulunan iki devletten Rusya ve Osmanlı'dan başka hiçbir devlet, bu denizde savaş gemisi bulduramayacaktı. Rusya'nın Karadeniz donanması, bu denizde kapalı kalırken, Osmanlı donanmasını istediği denize sevk edebilecekti. Böylece İngiltere Rusya'nın Osmanlı üzerinde kazandığı etkisini bertaraf etmiş ve Akdeniz'e inmesini engelleyerek Rusya'ya karşı zafer kazanmıştır. Bu sözleşme Lozan Boğazlar Sözleşmesine kadar devam edecekti (Armaoğlu, 1987: 53).

İngiltere 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile deniz ulaştırma yollarının tehlikesini önlemiş ve Rus gelişmesini durdurarak uyguladığı siyasetinde başarılı oldu. Meydana gelen olaylar ile Mısır'ın önemi daha da ortaya çıkmış ve İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasına rağmen Mısır'ı ele geçirmek için fırsat kollamaya başladı. İngiltere'nin aksine Rusya ise bir an önce Osmanlı'nın dağılmasında büyük yararlar görmekteydi. Rusya Çarı I. Nikola, Osmanlı'yı parçalama siyasetini gerçekleştirebilmek için 1848 yılında İngiltere'ye Osmanlı Devleti'nin bölüşülmesini ve Girit adası ile Mısır'ın da kendisine bırakılmasını önerdi (Genelkurmay: 1975: 24-25). Çar, İngiltere'ye Osmanlı Devleti'nin hasta ve yatalak olduğunu ve öleceğini söylüyordu. Ayrıca gerekli tedbirler alınmadığı takdirde ölümünün Avrupa'ya huzursuzluk, buhran ve hatta savaş getirebileceğini belirtiyordu. Bu yüzden iki ülkenin anlaşarak sıkıntıların şimdiden önüne geçmeyi önermekteydi (Sevim ve Yücel, 1992: 273). Siyasetini Rusya'nın yayılmasını engelleme ve Orta Doğu'ya hâkim olma üzerine kurmuş olan İngiltere bu teklifi reddetti. Bu teklifi yapan Çar I. Nikola'ya İngiliz Elçisi Hamilton tarafından şu cevap verilmiştir: "Zatı âlinize bu zayıf ve hasta adamı korumak düşer." Osmanlı Devleti için ilk kez bu tarihte hasta adam ibaresi kullanılmıştır (Genelkurmay, 1975: 24-25). İngiliz Büyükelçisinin sözlerinde İngiltere'nin Rusya yayılmasını önlemek adına Osmanlı'ya destek olduğu anlaşılmaktadır.

Londra da imzalanan Boğazlar sözleşmesi Rusya açısından büyük bir kayıptı ve canını çok sıkıyordu. Daha önce iki kez İngiltere'ye, Osmanlı'ya karşı birleşme yapmışlar ve her ikisinde de İngiltere'nin izlemiş olduğu politikadan dolayı ret cevabı almışlardı. Rusya Osmanlı devleti var oldukça Akdeniz'e inemeyeceğinin bilincindeydi ve Osmanlı Devletine karşı hamle yapmak için fırsat kollamaktaydı. Bu sırada Macarlar Avusturya'ya başkaldırmış ve Avusturya Rusya'nın yardımı ile isyanı bastırmıştı. Fakat on bin kadar Macar Osmanlıya sığındı. Rusya Osmanlıdan isyancıları teslim etmesini istedi. Osmanlı İngiltere ve Fransa'yı da arkasına alarak bu isteği geri çevirince Rusya bu olaydan aradığını bulamadı. Osmanlı Devleti'ne saldırmak için bir yol bulması gerektiğinin farkında olan Rusya bu kez kendisini Ortodoksların hamisi ilan etti ve bu konuda Osmanlı'nın onayını istedi. Çar Nikola, Büyükelçi sıfatı ile Prens Mençikof'u İstanbul'a gönderdi. Osmanlı Hükümeti Rus ultimatomeni reddedince Rusya aradığı fırsatı buldu ve 1853'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Osmanlı yer yer Rusya ordusunu bozguna uğratsa da savaşın ne olacağı belirsizdi. Bu yüzden İngiltere ve Fransa Osmanlı devleti ile ittifak antlaşması imzaladı ve 12 Mart 1854 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etti (Çelik, 1992: 12). İngiltere Başbakanı Palmerston'un İngiltere çıkarları adına göstermiş olduğu Türk yanlısı politikası burada kendini daha çok göstermiştir (Özmen, 2009: 12). Her ne kadar İngiliz politikası içerisinde Rusya'nın sıcak sulara inmesini engellemek olsa da İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü de korumak adına Kırım Savaşı'na dâhil oldu.

Sonuçta Kırım Savaşı Rusya'nın yenilgisi ile sonuçlandı ve 30 Mart 1856 tarihinde Paris Barış Antlaşması imzalandı. İmzalanan bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Avrupa devletleri topluluğuna dâhil olarak toprak bütünlüğünü Avrupa Devletlerinin

ortak güvencesi altına almış oldu. Antlaşma aynı zamanda Karadeniz'i de askerden arındırarak tarafsız bölge haline getirdi. Osmanlının Rusya karşısında yalnız kalmasını önlemeye çalışan İngiltere imzalanan antlaşma ile Osmanlının toprak bütünlüğünü koruma politikasında bir başarı daha elde etmiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü diğer Avrupalı Devletlerin güvencesi altına alarak kendi zayıflığını tescil ettirmiş olsa da Avrupa topluluğuna kabul edilerek Rusya karşısında bu ülkeler arasında olma fırsatını kazanıyordu. 15 Nisan 1856 tarihinde Fransa, İngiltere ve Avusturya Osmanlının toprak bütünlüğünü güvence altına alan ve Paris Antlaşmasının hükümlerinin ihlali halinde Osmanlı devletine yardımı öngören bir antlaşma imzaladılar (Kürkçüoğlu, 2006: 11-12).

İngiltere'nin 1841 yılında İstanbul'a göndermiş olduğu Büyükelçisi Lord Canning, Osmanlı'nın bekasının devamı için ihtiyaç duyulan yeniliklerin gerçekleşmesini desteklemekte ve Tanzimat Fermanı'nın kahramanı Mustafa Reşit Paşa ile birlikte çalışmaktaydı. Mustafa Reşit Paşa'nın da İngiltere'ye yakın davranması, o dönem işlerin Londra'dan bittiğine inanmasıydı. Londra Rus tehdidine karşı Osmanlı'nın ayakta kalması gerektiğini düşünmekte ve Mustafa Reşit Paşa'nın da Osmanlı'nın devamı için yeniliklerin olması gerektiğini düşünmesi her iki tarafı aynı siyasette buluşturmaktaydı. Tanzimat Fermanı ile Rusya'nın Osmanlı üzerindeki etkisi iyice azalmış ve Ortadoks dünyası üzerinde tesiri yok olmaya başlamıştı. 1856 yılında Islahat Fermanı ile İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki baskısı artmıştı (Işık, 2011: C 10, 232). Böylece İngiltere ile Osmanlı Devleti birbirine daha fazla bağlanmış oldu. Canning'in de çalışmaları ile Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere'nin baskısı daha da arttı ve hükümete daha fazla müdahale eder hale geldi.

Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikası İngiltere tarafından 1830'lu yıllardan beri uygulanmaktaydı. İngiltere kollama ve koruma siyasetini dış politikasının merkezi haline getirmişti. Çünkü İngiltere Afrika ve Hindistan'daki en verimli yerleri kendi sömürgesi haline getirmişti. Bu yüzden Osmanlının bütünlüğü korunmak zorundaydı. Ayrıca Rus faktörü de İngiltere'nin bu politikayı sürdürmesini tetiklemekteydi. 1867 yılında Abdülaziz'in İngiltere'ye bir ziyarette bulunması iki ülke arasındaki dostluğun bir göstergesiydi (Dönmez, 1999: 12). Ayrıca, Mısır Valisi Sait Paşa'nın Mısır'ın ticari ve ekonomik yönden kalkınmasını istemesi üzerine Süveyş Kanalı'nı açmak istemekteydi. Sait Paşa Süveyş kanalının açılması için 1854 yılında kanalı yapma hakkını Fransız şirkete vermişti. İngilizler böylesine önemli bir noktanın Fransızların elinde bulunmasından rahatsızlık duyduklarını Osmanlı'ya bildirmişlerdi. Bu sırada Ruslarla devam eden Kırım Savaşı dolayısıyla Osmanlı İngiltere'ye muhtaç durumda olduğundan dolayı Babıâli, Mısır Valisinin Ferdinand DeLesseps'e verdiği kanal açma hakkını onaylamadı. Buna rağmen Sait Paşa Ferdinand'a bir hak daha verdi. İngiltere'nin karşı çıkmasına rağmen 1859 yılında kanalın açılış çalışmalarına başlandı. Kanal Fransa ile İngiltere arasında ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Fakat daha sonra İngiltere, sömürgelere giden yolun kısalmasından dolayı politikasını değiştirdi ve Kanal'ın açılmasına rıza gösterdi ve kanalın açılışı 1869 yılında gerçekleşti. İngiltere bu kanal üzerinde de Fransa ile bir çekişmeye girmiştir (Eyicil, 2005: 176-177). İngiltere'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını devam ettirmesini etkileyen faktörlerden biri de, kendi sömürgelerine giden yolu kısaltacak olan böylesine önemli bir kanalın Osmanlı topraklarında bulunmasıdır.

3.3.1. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yaşanan Gerginlik

Osmanlı ve İngiltere arasında ilişkilerin bozulacağına dair belirtiler 1860 yılından itibaren kendisini göstermişti. İngiltere'nin Fransa ile Süveyş Kanalı dolayısıyla Mısır üzerinde mücadeleye başlaması Cidde olaylarına ve Suriye ayaklanmasını tetiklemişti (Kürkçüoğlu, 2006: 13). Osmanlı bu bölgede meydana gelen ayaklanmaya müdahale etti fakat yetersiz kaldı. Osmanlı hükümeti daha sıkı tedbirler alınması adına bölgeye Fuat Paşa'yı gönderdi. Fuat Paşa yanına bir miktar asker alarak Beyrut'a gitmiş ve aldığı sert tedbirler ile isyanı bastırmıştır. Fakat meydana gelen durum bölgede çıkarları olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın hoşuna gitmemiştir. Rusya bölgedeki Ortodoksları kullanarak Osmanlı'nın içişlerine müdahale etmek istemekteydi. Fakat isyanın bastırılması Rusya'nın planlarını bozdu. Meydana gelen olayların yanı sıra Türk-İngiliz dostluğunun gelişmesinde büyük payı olan Büyükelçi Lord Straford (Redcliff) emekliye ayrılmış ve yerine Lord John Russel gelmişti. Yeni Büyükelçi, Osmanlı Sultanına, Osmanlı Hükümetinin Suriye'deki katliamına göz yummasından dolayı artık İngiliz desteğine güvenmemesi gerektiğini bildirdi. 1866 yılında Avrupa kendi içerisinde birliğe doğru gitmekteydi ve bu da Rusya'yı cesaretlendirmişti. Rusya Balkanlar'daki Hıristiyanların sorunlarını Pan-Slavizm için kullanmaya başladı. Prusya'nın Avusturya'yı 1866 yılında yenmesi artık İngiltere'nin tek başına Osmanlıyı destekleyemeyeceğini göstermeye başladı (Kürkçüoğlu, 2006: 14). Sonrasında yaşanan gelişmeler ise artık İngiltere'nin Osmanlı'nın yanında yer alma konusunda tavrını değiştirecekti. İngiltere uzun süredir uyguladığı Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçecekti.

1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması sonucunda Rusya Karadeniz'deki askeri gücünü kaybetmiş ve İngiltere karşısında geriye düşmüştü. 1870 yılında Prusya'nın Fransa'yı yenmesini fırsat bilen Rusya 31 Mart 1870 tarihinde Paris Antlaşması'nın Karadeniz'in tarafsızlığını ve silahtan arındırılmasını gerektiren maddesini tek taraflı feshetti. Rusya'nın bu oldubittisini kabul etmek zorunda kalan İngiltere ve diğer devletler 1871'de Londra konferansı ile bunu tescil ettiler. Karadeniz'de tekrar askeri güç bulundurma hakkını elde eden Rusya Balkan devletlerini Osmanlı hükümeti aleyhine kışkırtmaya devam etti (Uyar, 2007: 17). Balkanlarda meydana gelen olaylar aslında İngilizlerin de hoşuna gitmemekteydi. 1867-1877 yılları arasında İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliğini yapan Sir Eliot İngiliz çıkarları açısından Balkanlar'daki statükonun korunması gerektiğine inanıyor ve Osmanlı hükümetini, isyanları bastırmak için ciddi tedbirler alması gerektiği yönünden uyarıyordu. 1876 yılında İngiltere'nin çağrısı ile Büyük Devletler Balkanlardaki olaylar sonrasında İstanbul Konferansı'nda toplandı. Konferansta İngiltere'yi Hindistan Bakanı Lord Salisbury ve Büyükelçi Sir Eliot temsil etmekteydi. Salisbury, Eliot ile Osmanlı toprak bütünlüğü konusunda taban tabana zıt görüşlere sahipti. Eliot İngiliz geleneksel politikasını izlerken, Salisbury artık bu politikanın değişmesi gerektiğine inanmaktaydı. Salisbury İngiltere'nin Rusya ile anlaşarak Osmanlı topraklarında payına düşeni alması gerektiğini savunuyordu. Konferanstan İngiliz politikası adına iki yöntem görülmekteydi. Biri Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü savunma, diğeri ise İngiltere'nin Osmanlı topraklarından payına düşeni almasıydı (Aydın, 2012: 14-44).

3.4. 1878 Yılından Birinci Dünya Savaşına Kadar Türk-İngiliz İlişkileri

Balkanlar'da karışıklığın sürdüğü sıralarda Osmanlı tahtına II. Abdülhamit oturmuş, kısmen Belçika Anayasası'nın model alındığı ve Türkiye'nin politik

sisteminin resmi başlangıcı olarak kabul gören 1876 Anayasası'nı yürürlüğe sokarak I. Meşrutiyeti ilan etmiştir. Aslında bu anayasa ilanı ile İstanbul Konferansı'nı baltalamak ve Avrupalı devletlere yenilik yaptığını göstermeyi de amaçlamıştır (Karpas, 2011: 8). İngiliz desteğini eskisi kadar hissetmeyen Osmanlı Devleti, Balkanlar'daki ayaklanmaları Ruslar'ın desteklemesi ile bunalmıştır. I. Meşrutiyetin ilanı Avrupalı devletlerde pek etki etmedi. Osmanlı devletinde daha fazla reform yapmasını istediler. II. Abdülhamit bu istekleri geri çevirerek, neredeyse Devletin sonunu getirecek olan Balkan ayaklanmalarını destekleyen Rusya'ya savaş ilan etti (Hale, 2003: 17-18). Avrupalı Devletlerin baskıları baskılarının yanı sıra ıslahatların devamı için ilan edilmiş olan I. Meşrutiyet ve Mebuslar Meclisi II. Abdülhamit tarafından süresiz tatil edilmişti. II. Abdülhamit Balkanlarda bir türlü bastırılmayan isyanlar ve gittikçe yaklaştığı hissedilen Rus savaşının sorumluluğundan kurtulmak amacıyla belli bir kemsin çok istediği Meclis-i Umumi'yi açmıştı. Mebusların özellikle son oturumlarda Rus savaşını ve ekonomiyi daha fazla irdelemeleri padişahı çok rahatsız etmişti. Meclis müzakerelerinde suçlamalar, padişaha kadar vardırıncaya, üstelik savaşın yenilgiyle ve tahmin edilemeyecek kadar kayıplarla sonuçlanması II. Abdülhamit'in korkuya kapılmasına ve meclisi süresiz kapatmasına sebep olmuştu (Oğuz, 2010: 60, 235-236) Meclisin üçte biri gayrimüslim üyelerden oluşmaktaydı ve bu 19. yüzyıl için bir devrim sayılabilirdi (Ortaylı, 2011: 16).

24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne taarruz eden Ruslar Yeşilköy'e kadar gelmişlerdi. İngiltere'nin o sürece kadarki desteğine rağmen, Muhafazakâr partiden ve Başbakan Gladstone'dan kaynaklanan baskılar dolayısıyla İngiltere savaşa katılmadı (Graves, 1999: 28). Zaten 1868 yılında iktidara gelmiş olan İngiliz Başbakan Gladstone geldiği andan itibaren Türk karşıtı bir politika izlemiştir. Kendisi Avrupa'da Türk düşmanlığı fikrini savunanların arasında önde gelen örneklerdendir. Kendisi bağımsız bir Hıristiyan olan Gladstone, Türklere karşı beslenen haçlı ruhunun son temsilcisi gibi hareket etmiş ve her fırsatta Türklere aleyhine demeçler ve bildirimler vermiştir (Yetişgin, 2005: 90). Bulgaristan'ın kuzeyinde bulunan Plevne kalesinde yapılan müthiş savunma dolayısıyla savaş 1878 yılına kadar sürdü. Plevne kalesinde direnişin kırılması Osmanlı'nın daha fazla dayanamayacağını göstergesiydi. 3 Mart 1878 tarihinde iki devlet arasında Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Osmanlı; Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlığını tanıyacaktı. Bulgaristan Osmanlı'ya bağlı özerk bir prenslik olacaktı. Bosna-Hersek'te ıslahat yapılacak, burası Rusya ve Avusturya'nın kontrolünde olacaktı. Osmanlı, Balkanlar'da bir kısım toprak ile Ardahan, Kars, Batum ve Beyazıt'ı Rusya'ya verecekti. Antlaşmanın onaylanmasından itibaren Rus askerleri üç ay içerisinde Rumeli'yi, altı ay içinde Anadolu'yu tamamen boşaltacaktı. 1868'de Girit'e verilen özerklik dikkatle uygulanacak, Arnavutluk, Tırhala ile Rumeli'nin diğer yerlerine de özerkliğe dayanan haklar verilecek ve bunlar uygulanmadan önce Rusya'nın görüşü alınacaktı. Antlaşma Balkanları Rusların nüfusu altına vermekteydi. Rusya'nın amacı Bulgar Prensiği aracılığı ile Ege'ye inmekti. Fakat İngiltere ve Avusturya kendi çıkarlarına ters düşen bu duruma rıza göstermeyeceklerdi. İngiltere Rusların İstanbul'a giremeyeceklerini göstermek amacıyla İstanbul'a donanma yolladı. Diğer Büyük devletlerin amacı kongre toplayarak olayı orada çözümlenmekti. Rusya bu duruma razı değildi fakat uzun bir savaştan çıkmıştı ve yorgundu, ayrıca Alman desteğinden de mahrum kalmışlardı. Sonuçta devletler Berlin'de toplandılar ve 13 Temmuz 1878 tarihinde Ayastefanos'un yerine Berlin Antlaşması imzalandı (Genelkurmay, 1975: 27-28).

Berlin Kongresinde İngiltere'nin Kıbrıs'a karşılık Osmanlı çıkarlarını savunması beklenirken, İngiltere aksi bir tutum içerisinde bulundu. İngiltere Bosna-Hersek'in

Avusturya'ya terki ile Doğu Anadolu'da Ermenilerle ilgili ıslahat yapılması teklifinde bulundu. Türkler Bismark'ın sert tepkisi ile karşılaşarak kongrede yalnız kaldılar. Kongre Bulgaristan'ın Prensiğini kabul ederken, burayı üç bölgeye ayırmış ve bir bölgesini Osmanlı'nın egemenliğine vermiştir. Osmanlı Yunanistan'a bir miktar toprak verecek ve iki devlet anlaşamazsa büyük devletler araya girerek anlaşma sağlanacaktı. Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya verilecekti. Romanya'nın bağımsızlığı sağlanacaktı. Bu kongre Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin de dönüm noktası oldu (Eyicil, 2005: 201). Alınan kararlardan ve İngiltere'nin kongre sırasındaki tutumundan anlaşılacağı gibi İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiştir. İngiltere'ye göre Osmanlı yaşama gücünü kaybetmişti ve artık Rusya farklı tedbirler alınarak Akdeniz'den uzak tutulmalıydı. İngiltere bu tedbirler için Osmanlı'dan toprak koparmalıydı. Bunu da Rusya dışında diğer devletlere de Osmanlı topraklarını paylaşarak gerçekleştirebilirdi

93 Harbi sonrasında Osmanlı'nın başına bir de Ermeni sorunu açılmıştı. Ermeni sorunu başta İngiltere olmak üzere Rusya ve diğer Avrupa devletlerince teşvik edildi (Uyar, 2007: 18). Ermeniler durumdan yararlanmak adına İngiltere'yi bu konuda teşvik etmişlerdir. 13 Nisan 1878 tarihinde Ermeni Patriği İngiliz Bakan Salisbury'e yazdığı mektupta, Bakanın, "Doğu Sorunu" olarak isimlendirilen Osmanlı'yı parçalama politikasına Ermeniler olarak takdir ettiklerini bildirmiştir. İngiltere'nin Doğu Sorununa adalete dayanan bir çözüm bulma yolunda olduğunu ve Ermenilerin kaderinin de İngiltere'nin elinde olduğunu belirterek Doğu Sorununun kesin bir safhaya geldiğini vurgulamaktaydı (Bakar, 2009: 23).

İngiltere 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı'nın artık tükenmek üzere olduğunu görmüş ve Berlin Antlaşması sonrasında dış politikadaki çizgilerinde değişikliğe gitmeye karar vermişti (Kürkçüoğlu, 2006: 19). 31 Ocak 1878 tarihinde Osmanlı Devleti Ruslarla mütareke yapmayı kabul etmişlerdi. Ruslar Ayastefanos'a kadar ulaşmışlardı ve Başkent tehlike altındaydı. Fakat Türk meselesi artık uluslararası bir sorun olmuştu. Çarlık Ayastefanos'ta ısrar ederse İngiltere Avusturya-Macaristan ile yorgun Rusları sıkıştırırdı. Abdülhamit, M. Berard'ın sözleri ile "...Dışarıdaki bütün bu reformcuların arasındaki..." düşmanlığa güvendi. İçerideki reformculara ise daha fazla ihtiyacı yoktu (Garves, 1999: 22-23). 1880 yılında İngiltere'de iktidar değişikliği yaşandı. İktidara İngiltere'nin dış politikasında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma siyasetini eleştiren Liberal Parti başa gelmişti. İktidarda meydana gelen bu değişiklik İngiltere'nin yeni politikası artık tam anlamıyla belirlenmişti: Osmanlı'yı parçalamak ve en büyük payı almak (Kürkçüoğlu, 2006: 19). İngiltere Süveyş Kanalı açıldığından beri Mısır'la da yakından ilgilenmekteydi. İngiltere, bu zamana kadar uyguladığı politika dolayısıyla Osmanlı topraklarında herhangi bir yeri işgal etmiyordu. Fakat politika değişikliği sonrasında, önce Mısır'a borç vererek onu mali denetimine aldı sonrada 1882 yılında Mısır'ı işgal etti (Karal, 1983: 101). Sonrasında ise sömürgesi altında olan Hindistan yolu üzerindeki Arap yarımadasında da işgallerini gerçekleştirmek için planlar yapmaya başladı.

Abdülhamit döneminde uygulanan politikalar ve İngiltere'nin uyguladığı politikalar nedeniyle iki ülkenin arasındaki soğukluk gittikçe artmıştır. Osmanlı İngiliz çatışması Ayrıca bu dönemde Osmanlı sularında rahatça dolaşma imkânına sahip olan İngiltere Kıbrıs'ta bulunan Hıristiyanlara rahatça silah taşıyabilmekteydi. İngiltere Kıbrıs'ta oldukça yoğun faaliyetlerde bulunmaktaydı. İngiltere'nin tutumlarından dolayı Osmanlı 'da sıkıntı çıkaran Ermenilerin bir kısmı Adaya sığındı. 1878 yılında Osmanlı'nın Kıbrıs'ı İngiltere idaresine bırakmasından dolayı İngiltere'nin burada yürüttüğü faaliyetler sonucunda Kıbrıs Ermeni isyanlarında kullanılan silahlar için bir

depo haline gelmiş ve kaçak Ermenilerin en çok sığındıkları yer halini almıştır (Günay, 2007: C1, 122–125).

II. Abdülhamit iktidarı ele geçirdiği andan itibaren iç ve dış siyaseti yeniden oluşturmuş ve kendine has uyguladığı politikalarla devletin ömrünü uzatmak istemiştir. Ancak Sultanın uygulamaları zaman zaman baskıcı bir hal almaktaydı ve bu baskı Sulatan'a karşı muhalefet oluşmasına sebebiyet verdi. Oluşan muhalefet arasında şüphesiz en güçlüsü İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur (Kurtcephe- Beden, 2006: 58).

İttihat ve Terakki toplum içerisinde umut kaynağı olmuştur. Çünkü ortaya attığı yeni fikirler yeni bir güç doğurabilirdi. Cemiyet'in ortaya attığı fikir neticesinde ulusal bilinç ülküsüne yönelenler bu Cemiyet'e katılmakta idi. Gittikçe güçlenen Cemiyet kısa bir süre sonra patlamalara yol açacaktı. Tehlikeyi fark eden bazı paşalar II. Abdülhamit'e Cemiyet'i yok etmeyi teklif etti. Selanik merkez olmak üzere Cemiyet çok iyi organize olmuştu ve kısa bir süre sonra 1908 yılında II. Abdülhamit'e karşı düzenledikleri darbe ile II. Meşrutiyeti ilan ettirdiler (Meram, 1969:168).

II. Abdülhamit'in Almanlara yakınlaşmaya başlaması ve Bağdat demiryollarının inşasının Almanlara verilmesi İngiltere'nin Osmanlı hâkimiyeti için çekişeceği yeni devletin Rusya değil Almanya olduğunu göstermiştir. Bu yüzden 1900'lerin başından itibaren İngiltere'nin Osmanlı topraklarında yürüttüğü politikanın temel taşı boğazlarla sınırlı kalmamış ve Asya Türkiye'sine sıçramıştır (Kürkçüoğlu, 2006: 20). Hatta 1907 yılında İngiltere Ruslarla bir anlaşma imzaladı. İki ülke arasında imzalanan bu antlaşma Osmanlı Hükümetinde kaygıya neden oldu (Armaoğlu, 1987: 34). Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşmasının etkenlerinden biri de bu antlaşmadır. Çünkü Osmanlı Devleti kendisini Rusya'ya karşı koruması için İngiltere'ye güvenemeyeceğinin farkına varmıştır (Gökay, 2006: xvii). Ayrıca 1878 sonrası Abdülhamit'in kurduğu merkezi hükümetin güçlenmesini sağlayan istibdat rejimi muhalefetin birleşerek güçlenmesine sebep olmuştur. Bu iki etken de II. Meşrutiyet'in ilanına giden yolda oldukça önemli bir rol oynadı (Karpat, 2009: 8).

İngiltere'yi frenlemek ve parçalanmayı önleme düşüncesi ile gerçekleştirilen 1908 Genç Türk Devrimi, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası oluşturmaktadır. II. Abdülhamit Alman yanlısı ve İngiltere karşıtı bir politika izlemekteydi. Devrim sonrasında II. Abdülhamit'in izlediği İngiltere karşıtı politika ortadan kalktı. Devrim İngiltere'den cesaret ve ilham aldığı anayasa rejimini getirdi (Ahmad, 1996: 130). Çünkü Jön Türkler parlamenter bir rejim istemekteydiler ve bunun en iyi örneği de İngiltere olarak görülmekteydi (Burak, 2004: 22).

1908 Devrimi sonrasında İttihat ve Terakkiyi devirmek için biri Ekim 1908 diğeri ise Nisan 1909'da olmak üzere iki ayaklanma gerçekleşmiştir (Ahmad, 2002: 14). I. Meşrutiyet'in olduğu gibi II. Meşrutiyet'in de ilk padişahı olan Abdülhamit taraftarları tarafından meydana getirildiği düşünülen ve 27 Nisan 1909 tarihinde patlak veren 31 Mart Ayaklanması sonrasında II. Abdülhamit suçlu görülmüş ve Meclisi Umum-i tarafından hâl edilmiştir (Tunaya, 2009: C 3, 192). 31 Mart Vakası'nı İngiltere ile ilişkilendirecek olursak İngiltere'nin bu olayda etkin olarak yer aldığını da görebiliriz. Ayaklanma İttihat ve Terakki'ye karşı düzenlendiğinden dolayı muhalif bir parti olan Ahrar Fırkası bu ayaklanma ile hem İttihatçılardan hem de II. Abdülhamit'ten kurtulmak istemiştir. İngilizler de Ahrarcılar ile birlikte 31 Mart'ın destekleyicileri olmuşlardır. Kroker toplantısında olayın planlamasını yapmışlardır. İngilizler olayları başlatma ve planlama toplantılarında yer almalarına karşın ön plana çıkmaktan kaçındılar ve ayaklanmanın şeriat ruhuna uygun olan Muhammedileri öne sürerek kendilerini perdelemişlerdir. Ancak ayaklanma bastırılınca Muhammediler ve Ahrarcılar sanık sandalyesine oturtulmuşlardır (Tunaya, 2009: C 1, 181).

1912 yılına gelindiğinde Osmanlı bir kez daha Balkanlarda meydana gelen krizle karşı karşıya kalmıştır. Rusya ve İngiltere'nin Balkanlar'da sürdürdüğü politika sonucunda Balkan harbi patlak verdi. Bulgaristan Başbakanı Geroff'un verdiği bilgiye göre bu harp Rus Çarı'nın müzaheretini, İngiltere ve Fransa'nın tasvip ve teşviki ile başlamıştı. Ruslar ve İngilizler savaş sonunda Osmanlı'nın Avrupa'dan çekilmesini ve güçsüz düşmesini planlamışlardır. İngiltere diplomatları ile Osmanlı'ya kendilerini koruyacaklarını ve sonuç ne olursa olsun statükonun değişmesine meydan vermeyeceklerini bildirerek güven hissi oluşturmaya çalışmışlardır. Balkanlarda meydana gelen ayrılıkçı hareketlerin arkasında İngiltere bulunmaktaydı. Arnavutların birinci hamisi durumuna gelmişlerdi. Türklerin bu bölgede meydana getirmek istedikleri yenilikleri engelleyerek Türk idaresindeki iktidarsızlığı ortaya çıkarmak istemişlerdir. Böylece Türklerin kavimleri idare etmekten aciz olduğunu göstererek kavimlerin bağımsızlıklarını sağlamak istemişlerdir. Sonuç olarak Avrupa'daki Türk hâkimiyeti ve varlığı İngiliz ve Rus politikaları ile çökertilmiştir. Balkan savaşları sonrası, Birinci Dünya Savaşı öncesi dünya iki kutuplu bir hal almış ve Osmanlı Devleti ise kendisine bir müttefik aramaya başlamıştır. Akla ilk gelen devlet geleneksel dost İngiltere idi. Fakat İngiltere 1878 sonrasında değişen politikasından dolayı Osmanlı'dan fazla toprak koparma peşindeydi ve İttifak önerisini kabul etmedi. Osmanlı Devleti için artık tek çare kalmıştı. 1878 sonrasında İngiltere'nin boşluğunu doldurma eğiliminde olan ve savaşta galip gelme olasılığı bulunan Almanya'nın yanında savaşa girmek. Almanya Osmanlı'nın bu teklifini geri çevirmedi ve Osmanlı 30 Ekim 1914 tarihinde Almanya'nın yanında İngiltere'ye karşı savaşa girdi (Uyar, 2007: 19–21).

3.5. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri

I. Dünya Savaşı'nın başlamasının nedenleri arasında pek çok neden sayılabilir. Bu savaşın sebepleri kısa vadeli değildir. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olayların gelişmelerinin bir sonucudur. 1815 yılında yapılan Viyana kongresi dünyaya yeni bir statü getirmişti. Fakat 1870 sonrası Alman ve İtalyan birliği kurulunca daha önce oluşturulan statüko ve güçler dengesi bozuldu. Bundan sonraki süreçte yeni güçlerden dolayı yeni bloklaşmalar oluşmuş ve bu bloklar arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya'nın gelişen ekonomisi, Dünya pazarlarını ele geçirmesi ve askeri yönden güçlenmesi İngiltere'yi oldukça endişelendirmekteydi. Zaman içerisinde Güneydoğu Avrupa'da ağırlığını hissettiren Almanya, izlediği politika ile Ön Asya'yı da etkisi altına aldı. Afrika ve Uzakdoğu da da birtakım girişimlerde bulunan Almanya İngiltere için Avrupa'nın yanı sıra denizlerde de büyük bir sorun oluşturmaya başladı. Bütün bu sebeplerden dolayı İngiltere Almanya'nın etkisini azaltmak istemekteydi. Sonraki süreçte Dünya bu iki ülkenin ayrı ayrı başını çektiği bloklar etrafında birleşmeye başladı (Uçarol, 1985: 376).

Savaşın yakın nedenlerine bakılacak olunursa bunların arasında Avusturya Veliht'i'nin 28 Haziran 1914 tarihinde öldürülmesinin savaşın patlak vermesine neden olan olay olarak görürüz. Bu suikast sonrasında Avusturya Sırbistan'a savaş ilan etti. Sonrasında Sırbistan'ı destekleyen Rusya seferberlik ilan etti ve böylece Almanya Rusya ve Fransa'ya savaş ilan etti. Almanya'nın, Belçika'nın tarafsızlığına saygı göstermeyip topraklarını işgal etmesi İngiltere'nin Almanya'ya savaş açmasına sebep oldu. Böylece Birinci Dünya Savaşı çıkmış oldu (Sander, 2009: 344).

3.5.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi ve Savaşın Türk-İngiliz ilişkilerine Etkisi

Osmanlı Devleti'nin başında bulunan İttihat ve Terakki kadroları aslında Birinci Dünya Savaşı'na İngiltere'nin yanında girmek istemekteydi. Fakat İngiltere 1878 yılından itibaren Osmanlı'ya karşı yürütmüş olduğu politikasında değişikliğe gitmişti. İngiltere'nin yeni politikası Osmanlı topraklarından en büyük payı almak üzerine kuruluydu. Dolayısıyla İngiltere ile bu yönde yapılan görüşmeler neticesiz kaldı ve Osmanlı Almanya'ya yakınlaşmak zorunda kaldı. Almanya, Osmanlı ile görüşmelerinde Osmanlı'nın Rusya'ya karşı savaş açmasını istedi fakat Osmanlı Devleti buna yanaşmak istememekteydi. 20 Ekim tarihinde Enver Paşa Alman Genelkurmayı ile birlikte, Türk Komutanlardan habersiz bir savaş planı hazırladı. Plana göre Osmanlı filosu savaş ilan etmeden Karadeniz'deki Rus filosunu batıracak ve üstünlüğü sağlayacaktı. Harekete geçme anı Amiral Souchon'a bırakılacaktı (Burak, 2004: 50, 62-65).

Karadeniz'de Rus savaş gemileri ile girilen çarpışmanın haberi 29 Ekim'de İstanbul'da farklı tepkilere sebebiyet verdi. Almanya amacına ulaşmış ve Osmanlı'yı savaşa sokmayı başarmıştı. Osmanlı daha sonra Rusya'ya özür niteliğinde bir nota gönderdi. Fakat nota'da çarpışmaya Rus gemilerinin neden olduğu belirtilmekteydi. Rusya bu suçlamayı kabul etmeyerek notaya karşılık verdi. Sonuç olarak Osmanlı Devleti 30 Ekim 1914 tarihinde İngiltere'ye karşı Almanya'nın yanında savaşa girmiş oldu (Kürkçüoğlu, 2006: 31).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları Osmanlı Devleti için beklenildiği gibi olmadı. Osmanlı güçlü bir orduya sahip olan Almanya'nın savaştan galip çıkabileceğini düşünmekteydi. Fakat savaş İtilaf Devletlerinin, İttifak Devletlerini yenilgiye uğrattı. Savaş Osmanlı ve Almanya için oldukça ağır şartlarla sonuçlanmıştır. Almanya Versay Antlaşmasını imzaladı ve kabuğuna çekilmeye zorlandı. Osmanlı açısından ise savaş 1920 yılında Sevr Antlaşması ve İstanbul'un işgaliyle sonuçlandı. 600 yıl hüküm sürmüş olan Devlet artık siyasi bakımdan yıkılmış sayılırdı (Güngör, 2007: 454).

Osmanlı Devleti, İngiltere'ye karşı Almanya'nın yanında savaşa girince, İngiltere Osmanlı Devleti'ni parçalama etkinliklerine hız verdi. İngiltere bu anlamdaki faaliyetlerini Osmanlı'ya bağlı farklı etnik gurupları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtarak gerçekleştirmek istedi. İngiltere 5 Kasım'da Kuveyt'i kendi himayesinde bağımsız bir devlet olarak ilan etti. Sonrasında ise Mısır'da himaye kurduğunu açıkladı. Sonrasında ise casusları ile Arap şeyhlerini Osmanlı Devletine karşı kışkırttı. Osmanlı Devleti Cihad-ı Mukaddes ilanını en büyük silahı olarak görmekteydi. Fakat İngiltere'nin yürütmüş olduğu politika Osmanlı'nın bu yöndeki beklentilerini boşa çıkarmıştı. İngiltere'nin daha önce anlaştığı Araplar Osmanlı Devleti'nin Cihad çağrısına cevap vermedi (Kürkçüoğlu, 2006: 32).

Osmanlı savaşa girdikten sonra, Çanakkale, Galiçya, Kafkasya, Irak, Filistin ve Süveyş Kanalı olmak üzere birçok cephede savaştı. Bu cepheler arasında Çanakkale ve Süveyş Kanalı ve Mezopotamya çevresindeki cephelerde İngilizler ile mücadele etmişlerdir (Dönmez, 1999: 21). Bu cepheler arasında şüphesiz Çanakkale cephesi çok önem arz etmekteydi. İngiltere ve Fransa'nın Boğazlar yolu ile Rusya'ya yardım götürebilmek için açtıkları cepheydi Çanakkale cephesi. Rusya'nın Kafkaslarda ve Doğu Avrupa'da savaşı sürdürebilmesi boğazlardan gelecek yardıma bağlıydı. İngiltere aynı zamanda Çanakkale'yi geçerek İstanbul'u da ele geçirmek istemekteydi. Fakat Türk ordusunun burada gösterdiği olağanüstü mücadele sayesinde Müttefikler Çanakkale'yi geçmeyi başaramadı. Osmanlı'nın bu cephede kazandığı zafer aynı zamanda savaşın uzamasına da neden oldu (Boyut, 2012: C 4, 563).

İngiltere'nin başını çektiği müttefikler Çanakkale hariç geri kalan cephelerde başarılı olmuşlardı. Dört yıl süren savaşın sonunda İngiltere Osmanlı'yı parçalama politikasını adım adım gerçekleştirmekteydi. Hatta İngiltere parçalama politikasını yürürlüğe koymak için savaş sonrası dönemi etkileyecek birçok anlaşma hazırlamıştı.

3.5.2. Müttefiklerin Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Antlaşmaları ve Savaş Sonunda Türk-İngiliz İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı başladığı andan itibaren müttefikler kendi aralarında Osmanlı'yı paylaşmak adına gizli antlaşmalara imza atmışlardır. Bu antlaşmalarda en belirleyici devlet şüphesiz İngiltere olmuştur. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın amacı kesin olarak zafere ulaşıktan sonra bu anlaşmaları yürürlüğe koymaktı.

Yapılan antlaşmalardan biri Boğazların Rusya'ya verildiği İstanbul Antlaşması'ydı. 1915 yılında Müttefikler Rusya'ya yardım götürebilmek amacı ile Çanakkale cephesini açmış ve boğazlardan geçmeye çalışmışlardır. Bu arda yardım bekleyen Rusya bir taraftan da boğazların elinden gideceği endişesi taşımaktaydı. Rusya müttefikleri üzerinde baskılar kurarak 4 Mart–10 Nisan 1915 tarihlerinde Fransa ve İngiltere ile notalaşmış ve isteklerini sunuştur. Rusya'nın istekleri, İngiltere ve Fransa'nın hoşuna gitmemesine rağmen, müttefiklerin ortak davası için yapmış olduğu hizmetlerden ve Batı cephesinin yükünü hafifletmek için harcadığı çabalardan dolayı Rusya'nın hakkını teslim etmek istediler. Rusya'nın isteklerini 12 Martta İngiltere, 10 Nisanda da Fransa kabul ettiklerini bildirerek İstanbul Antlaşmasını imzaladılar. Bu antlaşma ile Rusya; Boğazlar, Marmara, Trakya ve İstanbul'a hâkim oluyor, İstanbul serbest liman haline getiriliyor ve ticaret gemilerine boğazdan serbest geçiş hakkı tanınıyordu. Bunun karşılığında Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin Asya'daki toprakları üzerindeki geleceğe ait emelleri göz önünde tutularak bu konudaki kararlar Fransa İngiltere ve Rusya arasında konuşularak alınacaktı (Armaoğlu, 1987: 114–115). Bu antlaşma 1917 senesinde tek tarafı olarak yürürlükten kaldırılmıştır.

İmzalanan bir diğer antlaşma ise 26 Mart 1915 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması olmuştur. İtalya I. Dünya Savaşı öncesinde imzaladığı antlaşma ile İttifak Devletlerinin yanında yer alan İtalya, savaş başladıktan kısa bir süre sonra tarafsızlığını ilan etmiştir. Fakat İtalya yine de savaştan kopmamıştır. Bazı konularda tavizler alabilmek adına her iki tarafla da görüşmelerini sürdüren İtalya, Çanakkale Savaşı sonrası Osmanlı topraklarının paylaşılmasının gündeme gelmesi ile aradığı fırsatı buldu. İttifak Devletleri karşısında daha da güçlenmek isteyen İtilaf Devletleri İtalya'yı yanlarına çekmek istemekteydiler. Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya'nın aralarında yaptıkları görüşmeler sonrasında 26 Mart 1915 tarihinde Londra Antlaşması imzalandı. İmzalanan antlaşmaya göre İtalya on iki adayı topraklarına katacak ve Anadolu'nun işgali söz konusu olduğundan da Antalya ve çevresini alacaklardı. Antlaşma imzaladıktan kısa bir süre sonra İtalya, İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girdiğini ilan etti (Kurtcephe, 2006: 105).

İmzalanan 3. gizli antlaşma ise Sykes-Picot Antlaşmasıdır. Rusların ve İtalyanların istediklerini almaları sonrasında Fransa ve İngiltere geri kalan yerleri aralarında paylaşmak üzere görüşmelere başladılar. Fransa Rusya'nın boğazları almasına karşılık kendisi de Çukurova ve Suriye'ye yerleşmek istiyordu. İngiltere ise Araplarla yakın ilişkiye girmiş ve onların bağımsızlıklarını desteklemekteydi. Bu amaçla da Mekke Şerifi Hüseyin ile işbirliği yapmaktaydı. Çukurova ve Suriye çevresine yerleşmekte ısrar eden Fransa'dan bu konuda kendisine destek vermesini istiyordu. Meydana gelen gelişmeler sonucu iki ülke Osmanlı'nın Asya topraklarını

paylaşma amacı ile 21 Ekim 1915 tarihinde Londra'da görüşmelere başladı. Toplantıya İngiltere adına Sir Mark Sykes ve Fransa adına da Charles François Georges Picot katıldı. Yapılan görüşmeler sonrasında 3 Ocak 1916'da bir antlaşma imzalandı. İngiltere bu anlaşmanın sadece taslak olduğunu ve ancak Rusya'nın onayı sonrasında tam anlamıyla yürürlüğe sokulabileceğini belirtmiştir. Rusya Kuzey Doğu Anadolu'daki toprak isteklerinin kabul edilmesi şartıyla antlaşmayı kabul edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine iki ülke Sykes-Picot antlaşmasını 10–23 Ekim tarihleri arasında kesin olarak imzalamışlardır (Uçarol, 1985: 398).

İtilaf Devletlerinin aralarında imzaladıkları son gizli antlaşma Saint-Jean de Maurienne Antlaşmasıdır. Fransa ve İngiltere'nin imzaladığı Sykes-Picot Antlaşmasını öğrenen İtalya, Anadolu'daki durumunun tekrar gözden geçirilmesi talebinde bulundu. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya Saint-Jean de Maurienne de bir araya gelerek 19 Nisan 1917 de bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre Antalya, Konya, Aydın ve İzmir çevreleri İtalya'ya veriliyordu. İngiltere ve Fransa İzmir'de birer serbest limana sahip olurken, İtalya da Mersin, İskenderun, Hatay ile Akka'da serbest limana sahip olacaktı. 1917 yılında kendi içerisinde meydana gelen sorunlarla uğraşan Rusya bu görüşmelere katılmamıştır. Lloyd George varılan antlaşmanın geçerliliğini Rusya'nın onayına bağlı tutmuştu. Fakat 1917 yılının Kasım ayında Rusya'da başa gelen Bolşevik rejimi, Çarlık yönetiminin uluslararası taahhütlerinin hiçbirini tanımadığını ilan edince, Saint-Jean de Maurienne Antlaşması da yürürlüğe girmemiş oldu (Burak, 2004: 82).

1917 yılında Rusya'da yaşanan Bolşevik devriminden dolayı Rusya savaştan çekilmişse de bu İttifak Devletlerine pek yarar sağlamadı. A.B.D'nin savaşa girişi Rusya'nın savaştan çekilişinden dolayı oluşan boşluğu fazlasıyla doldurmaya yetti. 1918 yılında savaş tamamıyla İttifak devletlerinin aleyhine dönmüş bulunmaktaydı. 1918 yılının Mart ayında General Ludendorff batı cephesinde son bir saldırıda bulundu fakat A.B.D'nin savaşa müdahil olması bu cephede etkisini göstermişti. Özellikle Amerikan yapımı tankların savaşa alanına girmesi Almanların saldırılarını durdurarak doğuya doğru çekilmelerine sebep oldu. Artık İttifak Devletleri için yapacak bir şey kalmamıştı (Sander, 2009: 392).

1918 yılının Mayısında Romanya, Eylülünde Bulgaristan, Ekiminde Osmanlı Devleti ve 11 Kasımında da Almanya teslim oldu. Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihinde kendisi için savaşı bitiren Mondros Mütarekesini imzalamıştı. Bu imza savaşı bitirdiği gibi Osmanlı Devleti'nin de sonunu getirmişti. Mütareke de yer alan Osmanlı ordusunun terhisi ve silahların teslimi mütarekenin 7. ve 24. maddelerini uygulamayı kolaylaştırmaya yönelikti. 7. madde İtilaf Devletlerine kendi güvenliklerini tehlikede gördükleri yeri işgal etme hakkı vermekteydi. 24. madde ise mütarekenin İngiliz metninde "Six Armenian Vilayets" (Vilayet-i Sitte) olarak geçen doğu Anadolu illerini Ermeni toprağı olarak tanımlıyordu. Böylece ileride burada kurulacak olan Ermenistan için zemin hazırlanıyordu. İtilaf Devletlerinin 7. maddeye dayanarak işgallere başlaması Türk tarihi açısından da yeni dönemin başlangıcının kapılarını açtı (Uyar, 2007: 24).

3.6. Mondros'tan Mudanya'ya Kadar Türk-İngiliz İlişkileri (1919–1922)

Savaşın bittiği ve bundan sonra neler yapılacağına bakıldığı bir tarihte, Aralık 1918'de Lloyd George yapılan Parlamento seçimlerinde çoğunluğu sağlayarak durumunu sağlamlaştırmıştı. Savaş sonrasında İngiltere parlamento ve basın barışın sağlanması için büyük baskılar yapmaktaydı. Fakat Lloyd George'nin Türk Düşmanlığı bulunmaktaydı ve Osmanlı'dan kalan toprakları tamamen paylaşarak Şark meselesini bitirmek niyetindeydi. Savaş döneminde gizli antlaşmaların hazırlayıcısı olan Lord

Bolfour ve Lloyd George İstanbul'u da alarak Türkleri tamamen bitirmek niyetindedirlerdi. Fakat Savaş Bakanı olan Churchill aynı fikirde değildi. İstanbul Osmanlı'nın başkentiydi ve burayı işgal etmek beklenenden fazla tepkiye sebebiyet verebilirdi. Ayrıca İngiliz sömürgesi olan Hindistan'daki Müslümanların, Başkentini işgali karşısında ayaklanma başlatmalarında da korkulmaktaydı (Kırkpınar, 2004: 61–63). Churchill'e göre İstanbul yine Türklerin başkenti olarak kalmalı ve sıkı bir şekilde de denetim altında tutulmalıydı.

İngiltere Boğazlarda, Anadolu'da ve Orta Doğu'da hâkimiyetini geliştirebilmek adına yeni politikasını belirlemişti. Bölgeyi doğrudan denetlemektense Boğazlar üzerinde ayakta kalabilmek için küçük güçsüz bir Osmanlı Sultanı, Batı Anadolu'da Yunanistan, Anadolu'da Kürt ve Ermeni Devletleri ve daha güneyde kurulacak Arap şeyhlikleri sayesinde bölgede denetimini sürdürmeyi planlamaktaydı. Böylece İngiltere kendisine rakip gördüğü Sovyet Rusya'yla arasına set çekmiş olacak hem de fazla yükümlülük altına girmeden bölgeyi denetimi altında tutabilecekti (Oran, 2009: 136).

Bolşevik devrim sonrasında Rusya daha önce imzalanan antlaşmalara uymayacağını ve Anadolu'daki haklarından vazgeçtiğini bildirmişti. Rusya'nın attığı bu adım İngiltere'yi Yakın Doğu'da egemen güç haline getirdi. İngiltere, Anadolu'yu kontrol altına almak için Yunanistan'ı vekili gibi kullanmaya karar verdi. Yunanistan 1917 yılında İngiltere ve Fransa'nın yüzünden savaşa girmeye mecbur kalmıştı. Bu yüzden 1919'da yapılan Paris Barış Konferansında kendisine de bir sandalye varıldı. Yunanistan'ın Anadolu'yu işgalini kolaylaştırmak adına bir adım atılmıyordu. İtilaf Devletleri Batı Anadolu'da nüfus çoğunluğunun Rum olduğunu gösteren düzmece bir rapor hazırladılar. Böylece Yunanistan Batı Anadolu'da, Doğu Trakya ve tüm Ege adaları üzerinde hak iddia edebilecekti (Hale, 2000: 36).

Paris Barış Konferansında İngiltere ve Fransa'nın hazırladığı rapora İtalya itiraz etti. Yapılan bütün itirazlara rağmen konferans Lloyd George'nin planlarına alet oldu. Türkler tarafından girişilecek katliamlar sonrasında Hıristiyan halkın tamamen yok olacağı bahanesi ile 14 Mayıs 1919 tarihinde Yunan birliklerinin İzmir'in işgali için gönderilmesi kararlaştırıldı. Tabii müttefikleri böyle bir karar almaya iten başka sebepler de vardı. Bunlardan biri de İtalyanların o sıralarda Anadolu kıyılarına yaptıkları çıkarmalardır. Müttefikler, İtalya'nın St. Maurienne Antlaşması'na dayanarak İzmir'i işgale kalkışacağından korkmuşlardır. İşgale başlayan Yunanistan, alınan kararları fırsat bilerek sadece İzmir ile sınırlı kalmadı. Konferans'ta konuşulan başka bir konuda Ermeni Devleti ve Kürt Devleti meselesiydi. İngiltere batıda kendi yönetimi altında bir Yunanistan isterken, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da yine kendi denetimi altında bulunan iki devlet kurmak arzusundaydı. İngiltere'nin meydana getirmek istediği bu devletler Kürtlere veya Ermenilere olan sevgisinden ileri gelmemektedir. İngilizler Ermenistan'ı doğu da, kendisi ile rejim değişikliği sonrasında en büyük düşmanı haline gelen Sovyet Rusya ile arasına tampon bir devlet oluşturma düşüncesiyle kurmak istemiştir. Musul ve çevresinde oluşturacağı Kürdistan ise bölgenin petrolünü kontrol altında tutmayı kolaylaştıracaktı (Baytok, 1970: 27–33).

İşte böyle bir ortamda, 19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal, Osmanlı Hükümeti tarafından İtilaf Devletleri'nin isteği doğrultusunda, düzeni sağlamak üzere Samsun'a gönderildi. İtilaf Devletleri Samsun ve çevresinde Türklerin, Rumlara karşı saldırıda bulunduğunu iddia etmekteydi. IX. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkan Mustafa Kemal ülkenin bağımsızlığı için Kurtuluş mücadelesini başlattı. Kurtuluş mücadelesi sadece Yunanistan'a karşı verilmemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi İngiltere nasıl bölgeyi direk yönetmektense farklı devletler kurarak denetim altına

almayı istemişse, Türkiye ile de doğrudan savaşmaktansa Yunanistan'ı öne sürerek dolaylı yoldan savaşmayı seçmiştir.

3.6.1. Kurtuluş Savaşı Sırasında İngiltere'nin Durumu ve İzlediği Politika

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Lord Curzon İngiltere'nin tarihinin hiçbir döneminde bu kadar güçlü ve birlik içerisinde olmadığını, bundan dolayı da dünyanın kaderini biçimlendirme kudretinin en yüksek düzeyde olduğunu belirtmiştir. 1919 yılında Almanya'ya kabul ettirilen Versay Antlaşması, İngiltere'nin dünyadaki yerini daha da güçlendirmiştir. Diğer devletlerin durumu ise bunu doğrulamaktaydı. Yapılan antlaşma sonrasında Almanların sömürgeleri ve kaynakları İngiltere'nin eline geçmiştir. Rusya iç savaşla uğraşmaktaydı ve Fransa'nın üstünlüğü ise İngiltere'ye bağlıydı. İngiltere'nin bu yönden üstünlükleri bulunurken elbette zayıf yönleri de bulunmaktaydı. Uzun süren savaş İngilizleri de ekonomik açıdan oldukça yıpratmıştı. Ayrıca savaşın sıkıntıları sömürgelerinde de görülmekteydi. Kurtuluş Savaşı'nın direk olarak İngiltere'ye değil de Yunanlılara karşı verilmesinin temel etkenleri arasında bunlar bulunmaktaydı (Kürkçüoğlu, 2006: 43-49).

İngiltere savaş sonrasında Osmanlı'ya karşı baskılarını artırmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti'ni, savaşı 2-3 yıl uzatmakla suçlamaktaydı. Dünya haritasını yeniden şekillendirirken Türkleri Anadolu'nun ortasında bir avuç toprakla bırakmak istemişlerdir. Batı'da Yunan İşgali'nin başlamasına ön ayak olan İngiltere doğu'da da Türkleri Ermenistan ile uğraşmak zorunda bıraktı. İngilizlere göre Anadolu'daki Milli Mücadele Hareketini yürütenler, İttihat ve Terakki'nin devamıydı. Bu yüzden İngiltere Türklerin Sovyet Rusya ile iletişiminin önüne geçmek istemekteydi. Ermeni Taşnaklar İngiltere'nin işine yarayabilirdi. Taşnak örgütü 1890 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamak amacı için kurulmuştu. Aktif bir siyaset izleyen ve Türklerin aleyhine çalışan siyasi bir gruptu. Birçok Ermeni örgütün birleşimi sonucu kurulmuş olduğundan Ermenicede federasyon anlamına gelen Taşnak adını almıştır. İngiltere'nin destekleyebileceği bir başka grup ise Azerbaycan Müsavatçılarıdır. Müsavatçılar ise 1911 yılında kurulmuş ve Azerbaycan'ın en eski partisi olma özelliğini taşımaktaydılar. Amaçları Sovyet güdümü altında bulunan Türkleri uyandırmak ve bir araya toplamaktı. İngiltere için bu iki grup emeline ulaşmak için uygundu (Uyar, 2007: 28-29). İngiltere Rusya ile Türkiye'nin arasında set çekmek için Ermenistan mandasını Amerika'ya vermeye çalışmıştır. Böylece İngiltere, Türkiye ile Rusya'nın arasına Amerika'yı tampon olarak koymuş olacaktı. Amerika bu teklifi kabul etmişti (Kürkçüoğlu, 2006: 65). Rusya ise Yunan işgalinin İngiltere tarafından düzenlendiğinin farkındaydı. Ayrıca Yunanistan'ın sadece Batı Anadolu ile sınırlı kalmayacakları fikrindeydiler. Anadolu'nun içlerine kadar uzanacak bir Yunan Devleti'nin ileride kendilerinin Akdeniz'e geçmelerini engelleyeceğinden endişe etmekteydiler. Moskova'nın gözünde Yunanlıların Doğu ve Kuzey Anadolu'da Büyük Ermeni-Bizans Devleti oluşturmaya kalkışmaları tehlikesi söz konusuydu. Böyle bir oluşum Sovyet Rusya sınırlarında emperyalizm ateşini güçlü tutacaktı. Bu yüzden Sovyet Rusya İngiltere'ye rağmen Milli Mücadele Hareketi ile bağlantı kuracaktı (Gökay, 2006: 82).

Doğuda Ermeni Devleti ve Güney Doğuda ise bir Kürdistan isteyen İngiltere Kürtlerin kendi mandaterliğini üstlenmek isterken, Ermenilerin mandaterliğini ise Amerikalılara vererek Sovyet Rusya'ya karşı oluşturulacak set ve Ermeni meselesi Amerikalılara bırakılacaktı. Diğer taraftan İngiltere Kürtleri kendi mandasına alarak Musul ve çevresinde denetimi elinde tutacaktı çünkü bu bölge petrol bölgesiydi. Ayrıca Kürtleri Milli Mücadele Hareketine karşı kışkırtabileceğini düşünmekteydi. İşte

İngiltere'nin Kürtlerin mandaterliğini üstlenmesinin en önemli sebepleri bunlardı (Uyar, 2007: 31).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Mondros Mütarekesi'ndeki 7. Maddeye dayanarak, Müttefikler işgallere başlamışlardı. Müttefikler Mondros Mütarekesini Anadolu'yu ele geçirmek adına düzenlemiş ve maddeleri uygulamaya koymuştu. İngiltere Mondros'a göre İstanbul'u işgal etmiş, asker ve gemiler göndererek, kontrol subayları yerleştirmiştir. Mondros ve İstanbul'un işgali ile Osmanlı'yı sıkıştıran İngiltere, Osmanlı Devleti ile bir an önce bir barış antlaşması imzalamak istemekteydi (Graves, 1999: 133). İstanbul'un işgali sonrasında, 1919 yılından itibaren İngiltere, Türk devlet adamlarını tutuklayarak Malta'ya sürgüne göndermeye başlamıştır. Bu tutuklamalar 1920 yılına kadar devam etmiştir. Daha sonra Ankara Hükümeti ile İngiltere'nin yaptığı görüşmeler sırasında, tutsakların karşılıklı salınması maddesi görüşüldü. Milli Mücadeleyi yürütenler Anadolu'da bulunan İngiliz subaylarından tutuklamalar yapmışlardı. 18 Temmuz 1920 tarihindeki TBMM oturumunda Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey Malta'ya sevk edilenleri kurtarabileceklerini söyledi. Ancak İngiltere buna yaklaşmak istemiyordu çünkü Malta sürgünlerini Sevr Antlaşmasını imzalatabilmek için bir koz olarak görmekteydi. Ayrıca tutsakları bırakırsa Anadolu hareketinin elinin güçleneceğinin farkındaydı. Yapılan görüşmeler neticesinde, Malta sürgünlerinin 25 kadarının yakalandığı, İstanbul'un işgalinin yıldönümü olan 16 Mart 1921'de Bekir Sami Bey ile İngiliz Dışişleri'nden Robert Vansittart arasında tutukluların hemen salıverilmesi için anlaşma imzalanmıştır. 26 Nisan 1920 tarihinde San Romeo'da Fransa ile manda yönetimleri konusunda anlaşmaya varan İngiltere, 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne Sevr Antlaşması'nı imzalatmayı başarmıştır. Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngiltere'den yumuşatılmış, adil bir barış antlaşması koparabilmek için çok uğraş vermişse de bunda pek başarılı olamamıştır. Fakat bu antlaşma Anadolu Hareketinin ortaya koyduğu gerçek durum karşısında yürürlüğe girmeyi başaramamıştır (Kürkçüoğlu, 2006: 77, 203–205).

3.6.2. Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'nin Durumu ve İzlediği Politika

Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919 tarihinde Milli Mücadeleyi başlattığı sıralarda ülke oldukça sıkıntılı bir süreçten geçmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletler ülkeyi dört bir yandan çevirmiş durumdaydılar. Dolayısıyla her şeyden önce mücadelenin büyük devletlere karşı yürütülmesi gerekmektedir. Türk milleti Balkan Savaşlarından bu yana süren sekiz yıllık bir savaşın içerisinde yer almıştı ve oldukça yorgundu. Anakara Hükümeti'nin elinde Kazım Karabekir Paşa'nın komuta ettiği az bir asker vardı. Bu şartlar içerisinde Atatürk, dayanabileceği kuvvet olarak 1917 yılında ihtilal yaparak yeni bir rejim kuran Sovyet Rusya'yı gördü. Yine bir Milli Mücadele içerisinde bulunan Sovyet Rusya ile düşmanlar ortaklı. Dolayısıyla Atatürk'ün de dediği gibi Sovyet-Türk yakınlaşması doğal yollardan başlamış oldu. Yani Milli Mücadelenin politikası İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya'ya dayanma olarak belirlenmiştir (Karakuş, 2006: 46).

Mustafa Kemal Anadolu'daki hareketin Padişah'a karşı olmadığını göstermeye çalışmıştır. İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması sonrasında, Ankara'daki Meclisi toplarken, Saltanatın ve Hilafetin bağımsızlığının kurtarılması üzerine vurgular yapmıştır. Mustafa Kemal bununla hem Anadolu'daki dayandığı güçlerin desteğini yitirmemek hem de İngiltere'ye bağlı Müslüman Devletlerin desteğini almayı amaçlamıştır. Uygulanan bu politika sonuç vermiş ve verilen Mücadele'nin Hilafetin bekası için olduğuna inanan Hindistan Müslümanları Lloyd George'yi Mart 1920

tarihinde ziyaret ederek Sulatan'a ve Mustafa Kemal'e verdikleri desteği bildirmişlerdir. Ayrıca "Hindistan Hilafet Komitesi" kuran Müslüman Hindistanlılar Milli Mücadele'ye para yardımında da bulunmuşlardır. Mustafa Kemal'in izlemiş olduğu bu siyaset işe yaramış ve İngiltere'yi oldukça rahatsız etmiştir ve Milli Mücadele'ye biraz daha ihtiyatlı yaklaşma düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Çünkü İngiltere Anadolu'da verilen mücadele'de din etkeninin kullanılmasının diğer İslam ülkelerinin de ayaklanmalarına neden olmasında çekinmekteydi (Oran, 2009: 141).

Yunan işgalinin arkasında bulunan İngiltere'ye karşı izlenecek olan siyaseti doğru seçmek ve yürütmek çok önemliydi. Zira doğru adımlar ancak sonuca varılmasını sağlayabilirdi. İşte bu yüzden Mustafa Kemal Milli Mücadele sırasında her fırsatı değerlendirmek istemiştir. Tam bir denge politikası izlenmiştir.

İngiltere'nin izlemiş olduğu politika ve Osmanlı topraklarının paylaşım meselesi müttefikler arasında görüş ayrılıklarına sebebiyet vermiştir. Mustafa Kemal bunu fark etmiş ve bu görüş ayrılıklarından yararlanma yoluna başvurmuştur. Mondros mütarekesinde yeterince yer alamayan Fransa, İngiltere'nin Almanya'ya karşı uygulanacak politikalarda kendisi ile çatışmasında oldukça rahatsızdı. Ayrıca, Kanun-i Sultan Süleyman zamanından beri Fransa'nın Yakın Doğu'da etkinliği bulunmaktaydı ve İngiltere'nin Yunan politikası Fransa'nın bu etkinliğini tehdit etmekteydi. Dolayısıyla, 1919 yılında İngilizlerle yapmış oldukları anlaşma sonucunda, Kilikya bölgesinde işgallere başlayan Fransa, Mustafa Kemal ile Milli Mücadele'ye destek verecekleri yönünde görüşmeler yaptılar (Kürkçüoğlu, 2006: 125–128). Mustafa Kemal ile Fransız Yüksek Komiser George Picot arasında yapılan görüşmelerde, Picot Fransızların Milli Mücadele'ye destek vermek niyetinde olduğunu ve yakında Fransa'da gerçekleşecek olan hükümet değişikliği ile de bunu hayata geçirmek istediklerini belirtti. Ancak Fransızlar daha sonra başladıkları işgallerle bu tekliflerinin sözde kalmış olduğunu gösterdi. Daha sonra da görüşme talep eden Fransızlara, Mustafa Kemal'in kendi topraklarında işgalde bulunan bir ülke ile görüşmeyeceklerini belirtmesi üzerine, başlayan direnişlerle işgal bölgelerindeki zor durumlarını da göz önünde bulunduran Fransa 10 Şubat 1920 tarihinden itibaren geri çekilmeye başladı. Fransızların çekilme süreci Maraş ile başladı. Maraş'ta Fransız kumandanı General Querette, Binbaşı Corneloup'un cephesini bırakarak kaçması sonrasında Maraş'ı terk etme kararı aldı. Fransızlar Maraş'ta sıkıntıya girmişti ve buradan çıkabilmeleri için destek gerekmektedir. Bu destek Adana'dan 31 Ocak 1921'de hareket eden Albay Normand kuvvetlerinden gelmişti. Albay Normand 7 Şubat'ta Maraş'ın 3 km. yakına kadar geldi ve 8 Şubat akşamı Maraş'a taarruza başladı. Normand'ın amacı Maraş'ta kalmak değil, çekilmektir. 11 Şubat akşamı General Querette Albay Normand'ın kampına geldi. Albay Normand Adana'da bulunan General Dufieux'a bağlıydı ve General çekilme olmaması yönünde emir verdiği halde bu uygulanmamıştı. O halde Albay Normand daha üst birinden emir almıştı. Bunun Beyrut'ta bulunan General Ground olma ihtimali olduğu düşünülmektedir. Fakat Adana'daki Fransız karargâhı, General Ground'dan Maraş'ın tahliye edilmemesi yönünde emir aldıklarını bildirmişti. Bu durumda ortalıkta bir bilinmeyen vardı. Fransız Adana Bölge Valisi Albay Bremond bu durumda şunları belirtmiştir: "Maraş'tan geri çekilme kararı bir sır taşıyor Adana ile telsiz bağlantısında küçük bir hata olmalıydı, çünkü bize geri çekilme yönünde bir haber gelmedi. (Akbiyık, 234-235).

TBMM kuvvetlerinin Ocak 1921'de Birinci İnönü Zaferi'ni kazanmaları ve Fransa'ya karşı sağlanan başarılar, İtilaf Devletleri'nin Anadolu hareketine karşı tutumunun değişmesini sağlamıştır. 23 Şubat–12 Mart 1921 arasında toplanan Londra Konferansı'nda Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Fransa ile anlaşma yapmıştır. Bu

anlaşma iki taraf arasındaki çatışmaları sona erdirirken, Sevr'den farklı olarak Urfa, Maraş ve Antep'i Türkiye'ye bırakması Sevr Antlaşmasına indirilen bir darbe olarak görülmekteydi. Bekir Sami Bey'in Ankara'ya dönmesi sonrasında, Nisan 1921'de kazanılan İkinci İnönü Zaferi ve Rusya ile imzalanan dostluk anlaşması neticesinde, TBMM Fransa ile daha iyi şartlarda anlaşma imzalayabileceğini düşünmüştür. 9 Haziran 1921 tarihinde Fransızlar Türkiye'ye Franklin Bouillon'u temsilci olarak göndererek, TBMM ile görüşmelere başlamışlardır. Türk kuvvetlerinin Sakarya Zaferini kazanmasından 37 gün sonra, 20 Ekim 1921'de, Türklerle Fransızlar arasında Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye'nin ilk defa Milli amaçları Batılı bir devlet tarafından onanmış, Güney sınırı sorunu çözüme bağlanmış ve 80 bin Türk askeri serbest bırakılmıştır (Kürkçüoğlu, 2006: 128–132).

İngiltere'nin Anadolu'daki emellerini gerçekleştirmeye çalışırken izlediği politikalarından oldukça fazla rahatsız olup bu konuda İngiltere'ye tepki gösteren bir başka devlette İtalya olmuştur. İtalya, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İttifak Devletleri'nin yanında yer almasına rağmen, savaşın başlamasından kısa bir süre sonra tarafsızlığını ilan etmiş ve daha sonrada İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'yı parçalamak için yaptıkları antlaşmalarda bulunarak, İtilaf Devletleri arasındaki yerini almıştır. Yapılan antlaşmalar sonucunda İtalya'ya Antalya ve çevresi verilecekti. İzmir ve çevresini de isteyen İtalya, Paris Konferansı'nda İngiltere ve Fransa ile görüş ayrılıklarına düşmüştü. İtalya'nın Konferansı terk etmesinden sonra, Yunanistan Başbakanı Venizelos Müttelikleri Yunanistan'ın İzmir'e çıkması konusunda ikna etmeyi başarmıştı. Yunanistan'ın İzmir'e çıkmasından dolayı oldukça rahatsız olan İtalya Milli Mücadele sırasında mütteliklerin yanında yer almamış ve Milli Mücadele'yi destekleme yoluna gitmiştir. İtalya'nın bu izlediği bu politika İngiltere'yi Anadolu'da oldukça sıkıntıya sokmuş ve durumunu zorlaştırmıştır (Uyar, 2007: 33).

Birinci Dünya Savaşı'na sonradan katılan Amerika Birleşik Devletleri de Anadolu'nun savaş sonrası durumunda İngiltere ile tam olarak fikir birliğine varamamıştır. A.B.D Başkanı Wilson'un Ocak 1918 tarihinde ilan ettiği 14 noktadan 12'ncisi "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak ." diyordu. Wilson'un belirlediği bu madde Türk ulusunun varlığını ispat için bir fırsat anlamına gelmekteydi. Ayrıca Amerika ile İngiltere'nin fikir ayrılığına düşmesinin sebebi de bu maddeydi. Milli Mücadele ileri gelenleri bu fikir ayrılığını fark ederek bundan yararlanma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca Amerika'nın doğuda sömürgecilik tarihinin olmaması ve Başkan Wilson'un 14 maddesinin evrensel barışı ve insancıl bir düzeni öngörmesi de bu ülkeyi Türkiye'de bulunan birçok aydının gözünde sevimli göstermekteydi (Karakuş, 2006: 64).

Kurtuluş Savaşı sırasında asıl mücadele İngilizlere karşı verilmekteydi. Ancak, Mustafa Kemal Milli Mücadele sırasında İngiltere ile ilişkileri tamamen koparmamaya dikkat etmiştir. İngiltere'ye karşı ihtiyatlı davranan Mustafa Kemal, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal sonrasında bu ülkeye karşı tepkisini açık olarak göstermiştir. İngiltere önce Yunanistan'ın Anadolu'yu işgaline göz yumarak, daha sonra ise İstanbul'un resmen işgal ederek Anadolu'daki Milli Mücadele'ye istemeden destek olmuştur. Ayrıca İstanbul'un işgali sonrasında Osmanlı Meclisi'nin kapatılması, Anadolu'da Siyasi iktidarın ekle geçirilmesine katkı sağladı. Mustafa Kemal İstanbul'da tutuklanan mebuslara karşılık olarak Anadolu'da bulunan bazı İngilizleri tutuklamıştır (Jeashke, 1991: 219–220). Milli Mücadele'nin başlamasından sonra 1920 boyunca İngilizlerle süren gerginlik, 1921'de yumuşamaya başlamıştır. İngiltere'nin yumuşama politikasını başlatmış olması, Yunanistan'a karşı tutunmaya başladığı tavırdan görülebilir. 1920 sonunda, Yunanistan'daki seçimleri Venizelos'un kaybetmesinin

ardından istifa etmesi İngiltere'de tepkilere yol açmıştı. 1920 Ekim'de ölen Kral Alexander'ın yerine eski Kral Konstantin'in gelmesi İngilizlerin hoşuna gitmemişti. Ayrıca İngiltere'de Türk taraftarlığı oluşmaya başlamıştı. W. Churchill Türklerden yana olan tutumunu şu cümlelerle ifade etmekteydi: "Siz gerçekten Türkleri Bolşeviklerin kucağına atmak mı istiyorsunuz?" İngiltere'de bir kesim Türklerin başka yöne kaymalarına engel olunması gerektiğini savunmaktaydı. Ayrıca Türkler Anadolu hareketi ile güçlerini göstermişti. Yunanlılara karşı galip gelme olasılığı yüksek olan Türklerle çatışmadan ziyade uzlaşma fikirleri ağır basmaya başlamıştı(Kürkçüoğlu, 2006: 158-167).

3.6.3. Milli Mücadele Hareketi ile İngiliz İlişkilerinin Yumuşaması

İngiliz Belgelerinde de, "...Türkler, Yunanlılardan nefret etmektedirler ve kahramanlıkları da bilinmektedir. Özellikle dağlık bölgelerdeki Zeybek ve Yörükler korku nedir bilmezler. Moralleri ise çok yüksek olup Yunanlıları yurtlarından atacaklarına eminler."(Ulubelen, 2009: 190) şeklinde tanımlanan Türkler için 1921 yılı Milli Mücadele'nin askeri ve siyasi açıdan başarılar elde ettiği bir yıl olmuştur. 1920 baharında Ermenilere karşı askeri bir hareket artık şart olarak görülmekteydi. Fakat Rusya doğuda bir Ermenistan düşünmekteydi ve kurulacak yeni devletin de geniş bir araziye sahip olmasını arzu etmekteydi. Fakat Ankara Hükümeti'nin buna rıza göstermeyeceği açık bir şekilde görülmekteydi. 28 Eylül 1920 tarihinde doğuda Ermenilere karşı taarruza geçen Türk ordusu Ermenilere karşı büyük bir zafer kazanmıştır ve 2 Aralık 1920 tarihinde ise Gümrü Antlaşmasını imzalamışlardır. Rusya ise bütün bu olanları kabul etmek zorunda kalmış ve 16 Mart 1921 tarihinde Ankara Hükümeti ile Moskova Antlaşmasını imzalamışlardır. 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması ile doğu sınırının bugünkü halini almasını sağlamıştır (Bakar, 2009: 243).

18 Ocak 1921 tarihinde Yunan birliklerinin Birinci İnönü'de yenilgiye uğratılmaları ise Müttefiklerin Sevr Antlaşması hayallerini iyice ümitsizliğe düşürmüştü. Dolayısıyla şartları ve mevcut durumu tekrar gözden geçirmeyi arzulayan müttefikler Londra'da toplanma kararı aldılar. İstanbul Hükümeti'nin yanı sıra Ankara Hükümeti'ni de davet ederek bir çift başlılık oluşturmaya çalışan müttefiklerin planları Türklerin bu konuda gösterdikleri kararlılıkla bozuldu. Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti ile görüşerek Türkiye'yi Ankara Hükümeti'nin temsil etmesi gerektiğini vurgulamıştır (Baytok, 1970: 137-138). Mustafa Kemal konu ile ilgili olarak Sadrazam Tefik Paşa'ya şunları bildirmiştir: "İtilaf devletleri siyasetinde Türkiye lehine görülen son gelişmeler, milletin fedakârca azminin eseridir. TBMM'nin Sevr Antlaşmasını tümüyle reddetmesi üzerine ortaya çıkan şu durumdan, milli çıkarlarımıza en elverişli sonuçlar elde edilmesi, Londra Konferansı'na katılacak temsilcilerin doğrudan doğruya milli iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclis'inden seçilmiş ve gönderilmiş olmasıyla mümkündür." (K.Atatürk, 1995: 386). Bu konuda anlaşmaya varıldıktan sonra Bekir Sami Bey, 21 Şubat 1921'de başlayan Londra Konferansı'na katılmak üzere gönderilmiştir (Baytok, 1970: 138).

Milli Mücadele'nin ilk yıllarında, Kuva-yı Milliye İngilizler tarafından Haydutlar Çetesi olarak tanımlanmaktaydı. Nisan 1921 tarihinde kazanılan İkinci İnönü zaferi ilişkilerde tam bir dönüm noktası olmuştur. Yunanistan'dan artık umudunu kesmeye başlayan İngiltere Türklerin kendilerini başka bölgelerde de tehdit edebileceklerinden endişe etmekteydi. Ayrıca kazanılan Sakarya ve İkinci İnönü zaferi sonrasında İtalya ve Fransa'nın Türklerle antlaşmaları, İngiltere'yi Yunanlıları

destekleme konusunda yalnız bırakmıştı. Ortaya çıkan durum karşısında Türklere karşı yumuşama gösteren İngiltere ile esirler meselesinden dolayı bir gerginlik yaşanmıştır. İngiltere'nin İstanbul'u işgali sonrasında Milli Mücadele yanlılarını tutuklamasına karşılık olarak Mustafa Kemal Anadolu'daki İngiliz subaylarını tutuklamıştı. 1921 yılında yaşanan yumuşama ile her iki taraf da bu sorunu çözmek adına Nisan 1921 tarihinde görüşmelere başlamışlardır. Sakarya Savaşı sonrası, Ekim 1921 tarihinde karşılıklı anlaşma sonrası esirlerin bırakılması kararı alınarak uygulanmıştır (Uyar, 2007: 35).

20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile Ankara Antlaşması imzalanarak güney sınırlar da belirlenmiştir. Fakat İskenderun bölgesi Suriye sınırları içerisinde bırakılacak ve 7. Maddeye göre burada özel bir idare kurulacaktı. Fakat Türklerin Milli kültürlerini geliştirmesi adına burada Türkçe resmi dil olacaktı. Bu antlaşmanın asıl önemini, imzalanması ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Milli Kurtuluş Mücadelesi, Birinci Dünya Savaşı galiplerinden olan büyük bir Avrupa devleti tarafından ilk kez tanınmış olması göstermektedir. Fransa Anadolu'dan çekilmiş ve İskenderun'u Suriye sınırlarında göstermiştir. Fakat kabul ettiği Milli Kültür şartları ile aslında Misak-ı Milli'yi tanımış olduğunu da göstermekteydi. İtalya'dan sonra Fransa'nın da tamamen Anadolu'dan çekilmesi İngiltere ve onun piyonu olan Yunanistan'ı Anadolu'da tek bırakmış ve İngiltere'yi bir çıkış yolu bulmaya yöneltmiştir (Armaoğlu, 1987: 319–320).

İngiliz Genelkurmay Başkanlığı raporlarında, başarıyla sonuçlanan harekâtlar sonrasında Mustafa Kemal'in itibarının yükseldiği ve Ankara Hükümeti'nin artık iktidarda olduğunun açıkça görüldüğü vurgulanmaktaydı. İngiltere bir taraftan Mustafa Kemal'in itibarının artmasından çekinmekteydi çünkü gücü artan Ankara Hükümeti ile yapılacak yeni antlaşmada onlara Müttefiklerin isteklerini kabul ettirmek oldukça güç olacaktı. Diğer taraftan ise bu İtibar artışının Bolşeviklere duyulacak ihtiyacı azaltacağından dolayı memnundu. Müttefiklerle yapılan Paris ve Londra Konferansları'ndan bir sonuç çıkamaması ve 26 Ağustos 1922 tarihinde kazanılan zafer sonrası İngiltere Türkiye ile artık masaya oturması gerektiğini anlamıştı. 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütareke Konferansı toplanarak çetin görüşmeler sonrasında 11 Ekim 1922 tarihinde ateşkes antlaşma, İtilaf Devletleri kumandanları tarafından imzalanmıştır (Karakuş, 2006: 73–75). Mudanya Mütarekesi sonrasında her iki taraf Lozan Barış görüşmeleri için bir araya gelecek ve İngiltere'nin Yunan hamlesi tamamen son bulacaktı.

3.7. Lozan'dan 1930 yılına Kadar Türk-İngiliz İlişkileri

1921 yılında meydana gelen gelişmeler İngiltere'nin Türkiye'ye karşı takındığı katı tutumun yumuşamaya başlamasını sağlamıştı. Yunanistan'ın artık savaşı kazanamayacağını gören İngiltere politikasında yeniden gözden geçirerek değişikliklere gitme gereği hissetmişti. Bu yüzden 1921 sonrasında iki ülkenin ilişkilerinde yeni bir dönem başlayacaktı.

İngiltere'deki sermaye çevreleri Anadolu'nun işgaline karşıydı. Çünkü işgalin bu topraklarda neden olduğu karışıklıktan dolayı rahat bir şekilde ticaret yapamamaktaydılar. Yunanistan'ın savaştan mağlup olarak çıkması sonrasında, zaten işgalden rahatsız olan çevreler Lloyd George'yi suçlamaya başlamışlardı. Dört yıl önce basının desteğini arkasında bulunduran Lloyd George, 1922 yılına gelindiğinde katı bir muhalefetle karşı karşıya kalmış bulunmaktaydı. İngiliz basınına göre savaşı devam

ettirmekle suçlanan ve üstelik mağlup tarafta yer almış olan Başbakan'ın istifası istenmekteydi (Kırkpınar, 2004: 243).

30 Eylül 1922 tarihinden Lloyd George'nin politikasına karşı eleştiriler had safhaya ulaşmış bulunmaktaydı. Başbakan, Anadolu'nun İşgaline kendince haklı sebepler göstermeye çalışmaktaydı. Türklerin Rumları ve Ermenileri katlettiklerini söyleyerek uyguladığı politikaları savunmasına rağmen bu konuda fazla bir destek bulamamıştır. Müttefiklerle, Osmanlı topraklarını paylaşmak üzere yapılan antlaşmaların ve Sevr Antlaşması'nı meydana getireni kendisi değil Lord Cruzon olduğunu iddia etmekteydi. Bütün bunlara rağmen 1922 yılında kendisinin barıştan yana tavır takındığını belirtiyordu. Lloyd George'nin bu savunmaları herhangi bir sonuç vermemiş ve Muhafazakâr Parti, Lloyd George'nin başında bulunduğu Hükümet'ten çekilme kararı almıştır. Bütün bu gelişmeler sonrasında başka çıkar bir yolu kalmayan Lloyd George 19 Ekim 1922 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştır (Kükçüoğlu, 2006: 300-301).

Lozan Barış Görüşmeleri'ne giden yol aslında İtilaf Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da başlattıkları işgaller sonrasında başlamış bulunmaktaydı. Yapılan gizli anlaşmalarla Osmanlı topraklarını bölüşen devletler onlara karşı koyacak bir hareketin oluşabileceğini hesaba katmamışlardı. Mustafa Kemal komutasında harekete başlayan Anadolu hareketi, İtilaf Devletleri'nin umutlarını boşa çıkarmış ve Anadolu halkının bağımsızlığını kazanmasını sağlayarak yeni Türkiye'nin kurulmasını sağlamışlardır. Özellikle İngiltere'den destek alan Yunanlıların yenilgiye uğratılması sonucunda, İtilaf Devletleri Sevr'in yerini alacak olan yeni bir anlaşma için TBMM ile Lozan'da aynı masaya oturmuşlardır.

Lloyd George'un iktidardan çekilmesi, Fransa'nın barış arayışları içerisinde olması mevcut durumlarda yatışma olmasını sağladı. Franklin Bouillon, Mustafa Kemal'in karargâhına giderek mütareke teklifinde bulundu. Müttefiklerin Trakya'yı boşaltması için Yunanistan üzerinde baskıda bulunmasını sağladı. Generaller Mudanya'da toplandılar. Toplantıda bulunan İsmet Paşa sadece Trakya'nın boşaltılmasını yeterli görmeyerek, Müttefiklerin de İstanbul'u boşaltmasını istediler. General Haerington buna yetkili olmadığını söylediğinde, barış görüşmeleri yeniden tehlikeye girdi. Mustafa Kemal'in ilerlemeye devam etme emri üzerine, Müttefikler geri adım atmak zorunda kaldılar ve teklifi kabul ettiler. Ancak İstanbul'u boşaltma işinin kademeli olarak gerçekleşmesini istediler. Müttefiklerin yaptıkları bu teklif Türk tarafından kabul gördü. 3 Ekim'de başlayan Mudanya Konferansı, 12 Ekim'de Mütareke ile son buldu. Fakat Türkiye'nin İngiltere ve diğer ülkelerle Birinci Dünya Savaşı'ndan beri askıda kalan ilişkileri düzeni, barış anlaşması ile hukuki statüsüne kavuşacaktı. Mudanya Mütarekesinin Mondros'un yerini alması gibi, Lozan görüşmeleri de Sevr'in yerini alacaktı (Baytok, 1970: 159-161).

Lozan Konferansı'nda Türkiye ile İngiltere arasında çok büyük önem taşıyan iki sorun vardı. İki ülke arasındaki sorunlardan ilki Boğazlar meselesi idi, ikincisi ise Musul meselesiydi. İngiltere, Boğazlar'ın kapalı olmasından dolayı Birinci Dünya Savaşı'nda sıkıntı çektiğinden dolayı, Boğazların açık olması yönünde ısrarcı olmuştur. Ayrıca boğazların denetiminin ise komisyona verilmesini talep etmekteydi. Türkiye ise Boğazlarda yetkili devletin kendilerin olması gerektiğini savunmakta ve Rusya tarafından da destek görmekteydi. Konu Montrö Boğazlar Sözleşmesi bölümünde de detaylı olarak işlenmiştir. İngiltere, diğer bir mesele olan Musul'un ise Türk nüfusunun azlığından dolayı Türkiye'ye verilmemesi gerektiğini savunuyordu. Türkiye ise bölgenin kendilerinin olduğunu tarihi süreci ile savunmak istemesine rağmen karar daha sonra Milletler Cemiyeti tarafından verilmiştir.

Gökay'ın, Rus ve İngiliz adamlarının ve tarihçilerinin Türkiye'nin Lozan öncesinde ve sonrasında yürüttüğü politikalara bakış açıları şöyleydi:

“Türkiye ne Minnettarlık ne de güvenme duygusunu tanır onun oluşmuş tek siyasal duygusu korkudur. Türkiye bir yüzyıl Rusya'dan korktu ve bizimle dostluk etti. Sonra biz Rusya'yla dost olunca, Almanya'ya sığınma çabasına girdi, şimdi de bizden korkuyor... Muhtemeldir ki birkaç yıl içinde yine Rusya'dan korkacak ve tekrar Büyük Britanya'ya yönelecek (H. Nicolson, 3 Ekim 1922)” (Gökay, 2006: 197).

“İngilizler Yakındoğu ve boğazları ele geçirme çabasına girince, Doğu halkları ilişkilerimize karışınca ki Lozan'da bunlar söz konusuysa, kendimizi İngilizlerle karşıt kamplarda bulduk (H. Rakovski, Aralık 1922)” (Gökay, 2006: 197).

“Manevi yakınlık üzerine kurulmamış olan bir mariage de convenance, onu gittikçe yok olmaya doğru süren özel uluslararası durumda tarafları bir arada tutamazdı. Türkler Rusya'dan savaş malzemesi, diplomatik destek ve altından başka bir şey beklememişlerdir. Onların dilini öğrenmemiş, üniversitelerinde öğrenim görmemiş, mallarını satın almamış veya kültürlerini benimsememişlerdir. Rusya değil, batı onların ülküsü olarak kalmıştır. Girmeye çalıştıkları topluluk Batılı ulusların birliğidir. Üçüncü Enternasyonel değil ve şimdi Batı'yla olan bir çözüm ihtimali yavaş yavaş da olsa gittikçe artarken Rusya'da mali yardım ihtiyacı gittikçe azalıyor, Rusya'yla geçmişteki ilişkilerini hatırlamaya başlıyorlar ve geleceğe artan bir huzursuzlukla bakıyorlar (Arnold J. Toynbee, Haziran 1923)” (Gökay, 2006: 198).

3.7.1. Lozan Görüşmeleri ve Türk-İngiliz İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yenilgiye uğrayan diğer devletler kendilere dikte edilen antlaşmaları kabul ettiler. Ancak Türkiye yeni kurulan düzene tepkisiz kalmadı. Yapılan haksızlığa karşı Anadolu'da yeniden teşkilatlanarak tepkilerini ortaya koydular. Batı'ya karşı verilen Milli mücadele sonrasında, Batı Türklerle yapacağı antlaşmayı tekrar gözden geçirmek zorunda kaldı. Türkiye'ye dayatmayı düşündüğü Sevr Antlaşması'ndan vazgeçerek Lozan Barış Antlaşması'nı görüşmek üzere hazırlıklara başladılar.

Lozan'da yapılan sadece bir barış antlaşması değildi. Görüşmelerde büyük bir hesaplaşma vardı. Türkler burada savaş meydanında mağlup ettikleri Yunanistan'la görüşme halinde değillerdi. Karşılarındakiler Birinci Dünya Savaşı'nın galipleriydi. Türkiye kendini yeni bir devlet olarak göstermek istiyor ve geçmişe bağlı olmak istemiyordu. Ancak müttefikler Türkiye'yi Osmanlı'nın mirasçısı sayıyor ve olaylara ona göre yaklaşıyordu. Böylece Lozan bağıyla Türkiye Osmanlı'nın devamı oldu (Aydemir,1966: C 1, 217).

Meydana gelebilecek bir Türk-İngiliz savaşının önüne geçilmesi sonrasında savaş dışı konulara göz atılma imkânı bulunmuş oldu. Uzun süredir beklenen barış görüşmelerinin yapılması için Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması sonrasında hazırlıklara başlandı. İngilizler samimiyetlerini gösterme adına görüşmelere bir an önce başlamak istemekteydiler. Ankara Hükümeti yapılacak olan görüşmeleri 4 Ekim'de verdiği notada görüşmelerin İzmir'de yapılması gerektiğini istese de bu kabul gören bir teklif olmadı. İtilaf Devletleri görüşmelerin Lozan'da yapılmasını uygun gördü. Çünkü burası tarafsız ve sorunlarla alakası bulunmayan İsviçre'deydi. Ayrıca İstanbul'a giden Doğu Ekspresi üzerindeydi ve konaklama imkânları da oldukça güzeldi (Gökay, 2006: 198).

Görüşmelerin yapılacağı yeri kararlaştıran Müttefikler (İngiltere, Fransa, İtalya) ayrıca Japonya adına da yaptıkları girişimle, Ankara ve İstanbul Hükümetleri'ni

görüşmelere başlamak üzere Lozan'a çağırıldılar (Oran, 2009: 215). Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ı ise sadece kendileri ilgilendiren konuları görüşmek üzere davet ettiler. Görüşmeleri yapmak üzere gönderilen davet ile ilgili olarak Türkiye açısından bir sorun bulunmaktaydı o da İstanbul Hükümetinin de çağrılmış olmasıydı. İngiltere Mudanya Mütarekesi'ni doğrudan TBMM ile imzalamış olduğu halde, Ankara Hükümeti'ni resmen tanıdığını ilan etmemişti. Görüşmelerde bir ikilik çıkma ihtimalini göze almak istemeyen Ankara Hükümeti, Saltanat konusunu mecliste görüşmeye açarak 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatı kaldırdı. Halifelik ise devam etti ve Şehzade Abdülmecit Efendi halife seçildi. Böylece temsil sorunu ortadan kalkmış oldu. Meydana gelen bu gelişme karşısında Müttefik Devletler herhangi bir şekilde itiraz etmediler (Kürkçüoğlu, 2006: 306–307).

Lozan Barış görüşmeleri İngiltere'de yapılan seçimlerden dolayı ilan edilen tarihten bir hafta sonra, yani 20 Kasım 1922'de başladı. Konferansta Türkiye'yi İsmet İnönü, İngiltere'yi Lord Curzon, Fransa'yı Barrère, İtalya'yı Markiz Garronni, Japonya'yı Baron Hayashi temsil etmekteydi. Birleşik Amerika'nın Roma Büyükelçisi Mr. Child da toplantılara gözlemci olarak katılıyordu (Baytok, 1970: 162–163). İsmet İnönü kendisinin de beklemediği bir şekilde Türkiye'yi temsil etmek heyet başkanlığına üzere seçilmişti. Mustafa Kemal'in İsmet İnönü'yü seçmesinin nedeni olarak kendisinin sadık ve güvenilir bir destekçisi olarak görmesidir. Başka bir neden olarak da Başvekil Rauf Orbay'ın İngilizci olarak bilinmesi ve Hariciye vekili olan Yusuf Kemal Tengirşek'in de Sovyet yanlısı bilinmesiydi. İsmet İnönü gitmeden önce Misak-ı Milli'den hiçbir taviz vermemesi konusunda sıkı talimatlar almıştı (Zürcher, 2010: 239).

Konferans Lozan'daki Montbenon gazinosunda İsviçre Cumhurbaşkanı'nın konuşması ile saat 15.30'da başladı. Cumhurbaşkanı Türk-Yunan savaşının insanlığa getirdiği felaketlerden bahsederken, tarafların bu konferanstan tatmin edici bir şekilde barışı sağlayarak ayrılacaklarına inandığını belirtiyordu. Sonrasında söz hakkı alan Lord Curzon ise Dört seneden beri devam eden yıkıcı savaşın hatıralarını silmek için bu süre zarfında yapılan konferansların sonuncusu için toplandıklarını ve sonucu burada barış ile sağlayacaklarını belirtiyordu (Baytok, 1970: 162–163). İngiltere kendi başlattığı savaş yine kendisi zalim ve yıkıcı olarak tanımlamaktaydı.

Lozan görüşmeleri başlarken müttefikler kısa bir zaman zarfı içerisinde bir barış antlaşmasının hazırlanacağını düşünmekteydiler. Hatta bunun için iki hafta gibi bir süre belirlemişlerdi. Ancak İsmet İnönü başkanlığında görüşmelerde hazır bulunan Türk heyeti önlerine sürülen maddelerin tamamını hemen kabul etmeyecekti. Türk heyetinin bu tutumu görüşmelerin Müttefiklerin hesabından çok daha fazla uzamasına yol açtı ve görüşmeler sekiz ay kadar sürdü (Kurtcepe ve Beden, 2006: 321).

Lozan Konferansı'nın birinci bölümü olan 22 Kasım 1922–4 Şubat 1923 tarihlerinde yapılan görüşmelerde İngiltere temsilcisi Lord Curzon Müttefikleri olan diğer ülkelerle bir oldu ve Türkiye'ye karşı bir cephe oluşturma çabası içerisine girdi. Lord Curzon zeki ve zekâsını kullanarak Türkiye'ye kendi isteklerini kabul ettirmek için baskı kurmak istiyordu. İngiltere'nin istekleri içerisinde; İngiltere'nin İstanbul ve Boğazlarda asker bulundurmaması istemesi, batı Trakya'daki Yunan ordusunu yeniden örgütlemek gibi konular bulunmaktaydı. İngiltere için çok büyük bir önem taşıyan bir başka konu ise Musul meselesiydi. İngiltere'nin bu konularda kendi isteklerini kabul ettirme çabasından dolayı, konferansın ilk toplantılarının başlamasından itibaren Lord Curzon ile İsmet İnönü arasında belirgin bir çekişme ortaya çıktı (Uyar, 2006: 39–40).

Konferansta Önemli konular arasında yer alan Boğazlar meselesi Türkiye ve İngiltere arasında fazla bir çatışmaya sebep olmadı. İngiltere ve Türkiye Boğazlar meselesinde birbirine yakın düşünceler taşımaktaydı. İngilizler Boğazlar konusunda

Sovyet Rusya ile çekişmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Boğazların Rusya Boğazları kendisine açtırmak için uğraşırken, İngiltere ise kapatmakla uğraşmaktaydı. Fakat Lozan'da bu durum tersine dönmüştür. Bu kez Rus Dış İşleri Komiseri Çiçerin Boğazların kapalılığı ilkesini savunurken, İngiltere temsilcisi Lord Curzon ise açıklığı ilkesini savunmaktaydı. Rusya tezini savunurken, yeni Sovyet Rusya'nın eski Çarlık Rusya'sı gibi yayılcı emperyalist bir siyaset izlemediğini bundan dolayı Boğazların dışında gözünün olmadığını, ayrıca Boğazların açık olmasının kuvvetli deniz devletinin lehine bir durum ortaya çıkartacağını belirtiyordu. Fakat bu kez Boğazları açtırmak isteyen İngiltere ise gerektiğinde Karadeniz'e girerek Rusya'yı baskı altında tutmak ve Karadeniz'e kıyıları olan devletlerin Rus nüfusu altına düşmelerini önlemeyi düşünmekteydi. Sovyet Rusya ve İngiltere arasındaki bu mücadeleyi kazanan taraf İngiltere oldu. Lozan görüşmelerinde, bir takım şartlara bağlı olmakla beraber Boğazların açık bulunması kabul edilmiştir (Burçak, 1946: 56–57).

Lozan'da ele alınan konular arasında önemli bir yer kapsayan Boğazlar meselesi ile ilgili Türkiye ve İngiltere arasında da görüşmeler yoğun bir şekilde geçmiştir. İngilizler Boğazlar üzerinde etkin olmak istiyorlardı. Fakat Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu ele geçirmede başarısız olması İngiltere'nin planlarını alt üst etti. İngiltere'nin artık İstanbul'u da elinde bulunduramaması işleri farklı bir boyuta sürüklemişti. Artık karşılarında Milli Mücadele'den galibiyetle çıkmış olan bir Türk Devleti bulunmaktaydı. İngiltere artık planlarını Türkiye'nin de isteklerini göz önünde bulundurarak yapmalıydı. Fakat Türkiye ileriye de göz önünde bulundurarak Batılı devletlerle, özellikle de İngiltere ile iyi ilişkiler kurmak istiyordu. Bunun farkında olan İngiltere ise Ege adalarının Yunanistan'da kalmasını sağlayarak, Boğazlardan geçişi komisyon kontrolünde tutabilirse belli ölçüde amacına ulaşmış olacaktı (Kürkçüoğlu, 2006: 265).

İngiltere Boğazlar yöresinde ve Doğu Akdeniz'de askeri ve stratejik mevzileri güvenceye almak amacındaydı. İngilizler, Boğazların serbestliğinin ancak Boğazların her iki yakasının da Türk askerinden arındırılması ile gerçekleşebileceğini savunmaktaydı. Elbette Boğazları askersizleştirilmesi İngiltere çıkarları açısından önem arz etmekteydi. Eğer Türklerin Boğazlar kapatması gerekirse, bunu bir haftadan önce yapamayacaktı ve İngiltere'de bu süre zarfında kendi önlemlerini alabilecekti. Bu bir haftalık süre İngiltere'nin boğazları geçmesine yeterliydi ve böylece Türkiye üzerinde baskı kurabileceklerdi (Uyar, 2006: 43).

Sonuç olarak, Lozan görüşmelerinde ele alınan Boğazlar meselesi alınan kararlarla Türkiye için iki tür egemenlik kısıtlaması getirmekteydi. Bunlardan biri Askerden arındırılmış bölgeler, ikincisi de Boğazlar Komisyonu'ydu. Tam anlamıyla Türklerin istediği gibi sonuçlanmamış olan Boğazlar meselesi ile ilgili son söz Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde söylenecekti. 1936 yılında yapılacak olan sözleşmede Türkiye açısından sıkıntı oluşturan bu maddeler kalkacaktı (Oran, 2009: 235).

3.7.2. Musul Meselesi ve Çözümü Sürecinde Türk-İngiliz İlişkileri

Musul meselesi değerlendirilirken bunu sadece bir bölgede söz sahibi olmak olarak değil de petrol bölgesi üzerinde söz sahibi olma meselesi olarak değerlendirmek gerekir. İngiltere de 20. yüzyıl başlarında dünya düzenini tekrar şekillendirmeye çalışırken bu petrol zengini toprakları kendi kontrolü altında tutabilmek adına çeşitli yollara başvurmuşlardır. İngiltere, Irak'ın himayesini üstlenerek Musul'u Irak toraklarına dâhil ettirmeye çalışmıştır. Böylece bölgede söz sahibi olmayı hedeflemiştir. 1055–1056 yıllarında Selçuklu Devleti'ne bağlanmış olan Musul, bu tarihten sonra

çeşitli Türk Devletleri ve Beyliklerin yönetimi altında kalarak Türkleşmiş ve vatan toprağı olarak görülmüştür (Kısıklı, 1999–2003:488). İşte bu sebeplerden dolayı Musul, Milli Mücadele döneminde belirlenen Misak-ı Milli sınırları içerisine alınmıştı. 7. maddeye dayanılarak işgal edilen Musul, kurtarılmadan önce Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Dolayısıyla buranın kurtarılması masa başında yapılacak görüşmelere kaldı. İsmet İnönü de Lozan'a gitmeden önce bu konuda taviz vermemesi hususunda sıkı talimatlar almıştı.

Lozan Konferansı'nda 22 Ocak 1922'de yapılan oturumda Musul meselesi gündeme gelmiştir. Bu konuda söz alan İsmet İnönü, Musul'un etnoğrafik, siyasi, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri açıdan Türkiye'ye yakın olduğunu savunmaktaydı. İsmet Paşa ayrıca bölgedeki nüfus çoğunluğunu da Türklerin ve Kürtlerin oluşturduğunu belirtiyordu. Ayrıca, İngiliz kaynakları belge olarak gösteriliyor ve Kürtlerin Turan kökenli veya Türklerle aynı soydan geldiği belirtiliyordu. Bunların yanı sıra önemli bir noktaya daha vurgu yapılmaktaydı. İsmet Paşa Kürtlerin Milli Mücadele ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Türklerle omuz omuza savaşarak mukadderatlarını Türklerle birleştirdiklerini belirtmekteydi. Bunu da İngilizler çatışarak göstermişler ve İngiliz filolarını yıldırım için seferber olmuşlardı. Bu durumda hiçbir Kürt yabancı bir devletin uyruğuna geçmeyi kabullenemezdi. İsmet Paşa ayrıca, Musul halkının kendi kaderlerini kendilerin belirlemesi adına, bir halk oylaması taleplerinin bulunduğunu da toplantıda belirterek Curzon'u zor durumda bırakmak istemiştir (Öke, 1987: 90).

Lord Curzon İsmet Paşa'nın tezlerini savuşturmaya çalışmıştır. Curzon Musul'un ancak 1/12'sini Türklerin oluşturduğunu savunuyor ve ayrıca nüfus çoğunluğu olan Kürtlerin de Türklerle aynı soydan geldiğini kabul etmeyerek bu bölgenin Türkiye'ye verilmemesi gerektiğini belirtiyordu. Türklerin bölgede plebisit (halk oylaması) yapma isteği de Arapların ve Kürtlerin bunu istemediği, hatta ne anlama dahi geldiğini bilmedikleri gerekçeleri ile reddedilmekteydi. Buranın neden Türkiye'ye bağlanmaması gerektiği ile ilgili bölgenin iktisadi ilişkileri ile de örnekler veriliyordu. Musul'un bütün iktisadi ilişkilerini kuzeydeki Türkiye ile değil, batıda bulunan Suriye ve güneyde bulunan Irak ile olduğu belirtiliyordu. Ayrıca bölgede bulunan Hristiyanlar da buranın Türkiye'ye verilmesinde bir engel oluşturduğu belirtiliyordu. Lord Curzon bütün bu iddialarda bulunurken, İngiltere'nin herhangi bir şekilde bölgedeki petrolle ilgili olmadığını de vurgulamaktan geri kalmıyordu (Kürkçüoğlu, 2006: 335–336).

Yapılan görüşmeler herhangi bir sonuç vermemiş ve Musul konusunda tam olarak bir anlaşmaya varılamamıştır. Lord Curzon konunun tarafsız bir organ olan Milletler Cemiyeti'ne taşınmasını teklif etmiştir. Lord Corzon bu teklifi yaparken aslında Türkiye'yi zor durumda bırakmak istemiştir. Çünkü Türkiye bu cemiyetin dışında bulunuyordu ve üye olmak istediğini açıklamıştı. Türkiye'nin bu isteğini göz önünde bulunduran Corzon, teklifinin reddedilmeyeceğini düşünmüştür.

Bundan sonraki gelişmelerde de bir sonuç elde edilemeyince 4 Şubat 1923'te İsmet Paşa, meselenin 12 aylık süre içerisinde İngiltere ile Türkiye arasında yapılan görüşmelerde dostça bir çözüm yolu bulunamazsa konunun Milletler Cemiyeti'ne taşınmasını bildiren bir teklif göndermiştir. Bu barış projesini İngilizler 6 veya 9 ay şeklinde kabul etmişlerdir. Projenin kabul edilmemesi durumunda görüşmelerin kesintiye uğrayacağı tehdidinde bulunmuşlardır. Daha sonra, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nda, Türk-Irak sınırının 9 aylık bir süre içerisinde görüşülmesine ve anlaşma sağlanamasa konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesine karar verilerek mesele konferansın programından çıkarılmıştır (Yalçın, 2000: 318).

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nda bulunan, "Türkiye ile Irak arasındaki sınır, anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık süre içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında bir anlaşma sağlanamazsa konu Birleşmiş Milletlere götürülecektir." maddesi gereği 5 Ekim 1923 tarihinde İngiltere Türkiye'den görüşmelere başlama talebinde bulunmuştur. İngiltere'nin bu teklifinin Türkiye tarafından kabul edilmesi üzerine 19 Mayıs 1924 tarihinde Haliç Konferansı toplanmıştır. Türk heyeti başkanı olan Fethi Bey Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Türkiye'ye bırakılmasını talep etmiş ve bunun karşılığında da bölgedeki petrolün işletiminde ortaklık teklifinde bulunmuştur. İngiltere Türklerin belirttiği yerleri verme niyetinde değildi. Dolayısıyla İngiliz heyetinin başında bulunan Irak Yüksek Komiseri Percy Cox bu teklifi reddetmekle kalmamış üstüne bir de Hakkâri'yi Nasturiler için istemiştir. İngiltere'nin bu teklifi yapmaktaki sebeplerinden biri, Türkiye'nin Hakkâri'yi kurtarmak adına Musul'dan vazgeçeceğini düşünmesiydi, diğeri ise ortaya bir anlaşma koymaktan ziyade Milletler Cemiyeti'ne kendilerinin meseleyi çözmekten yana etkin olduklarını göstermekti. İngiltere amacına ulaşmış ve tam bir sonuç alınmadan konferans 5 Haziran'da sonlandırılmıştır. Konferansın sonlandırılmasından kısa bir süre sonra, 7 Ağustos 1924 tarihinde Hakkâri bölgesinde İngilizlerin desteğinde bir Nasturi ayaklanması başlamıştır (Değerli, 2007: 10, 137).

Lozan sonrasında Türkiye ve İngiltere arasında Musul meselesi ile ilgili yapılan görüşmeler de sonuç vermemiş ve mesele çözülememişti. Bu durumda, Lozan Antlaşmasında alınan karar gereği olay Milletler Cemiyeti'ne taşınacaktı. Aslında bu durum Türkiye'nin çıkarları açısından pekiyi sayılmazdı fakat ilke olarak kabul edildi. Çünkü Cemiyet İngiliz kontrolünde olan bir organizasyondur ve Türkiye'nin lehine bir karar çıkması beklenemezdi. 19 Eylül 1924 tarihinde mesele Milletler Cemiyeti'nde ele alındı. Türkiye bölgede yine plebist yapılmasını istemiş fakat İngiltere bölge halkının cahil olduğunu ileri sürerek bunu istememiştir. Böylece üç tarafsız bölgenin birer temsilcisi ile komisyon kurulmuştur. Bu sıralarda Musul'da başlanan işgal hareketleri nedeniyle, 30 Eylül 1924 tarihinde Brüksel'de toplanan komisyon Türkiye ile İngiltere arasındaki sınır çekişmesine, Hakkâri'yi Musul'dan ayıran Türk-İrak geçici sınırını (Brüksel Hattı) tespit ederek çözüm buldu (Doğan, 2011: 294).

Milletler Cemiyeti meselenin çözümü ile ilgili çalışmalarına devam ederken, Musul'da Türk-İngiliz askerleri arasında zaman zaman çatışmalar meydana gelmekteydi. İngiltere 19 Ekim 1924 tarihinde Türk Hükümeti'ne, askerlerini 48 saat içerisinde İngiltere tarafından kabul edilen sınırın gerisine çekmelerini bildiren bir ultimatom vermiştir. Bu ultimatom üzerine Türkiye Milletler Cemiyeti'ne sınır konusunda başvurmuş ve yukarıda da belirttiğimiz üzere Brüksel Hattı dediğimiz sınır belirlenmiştir. 23 Ekim 1924 tarihinde Mareşal Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakanlığına bir rapor sunmuştur. Fevzi Paşa raporunda, belirsizlik sürdüğü müddetçe İngilizlerin Musul'un kuzeyinde rahat durmadığını ve buralarda isyan çıkartmak için çeşitli faaliyetlerde bulduklarını belirtmiştir. Bu yüzden de Musul'un kuzeyinde acilen sıkıyönetim ilan edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fevzi Paşa'nın bu isteğinde ne kadar haklı olduğu çok geçmeden anlaşılacaktır. 13 Şubat 1925 tarihinden Şeyh Sait yanındaki üç yüz kadar atlı ile Piran'da bir vaaz vermiştir. Verdiği vaazda dinin elden gittiğine vurgular yapmış ve dini korumak adına ellerinden geleni yapmaları gerektiğini vurgulamıştır. Aynı gün asker kaçaklarının izini sürerek Piran köyüne gelen jandarma birliğine, Şeyh Sait'in evinden ateş açılmış ve Şeyh Sait isyanı başlamıştır. (Kısıklı, 1999–2003: 518–519).

Hakkâri'de başlayan Nasturi ayaklanması gibi, Piran köyünde başlayan Şeyh Sait isyanı aslında dış mihraklar tarafından sahnelenmiş oyunlardan başka bir şey

değildir. Bu isyanlar farklı farklı kılıflara büründürülmüş ve bölgede karışıklığı hedeflemiştir. Fakat görünenlerden dolayı farklı yönde mağduriyetler yaşanmıştır. İngiltere, meydana gelen isyanlardan desteğini esirgememiş ve çıkan karışıklıkları Musul konusunda lehine bir sonuç için kullanmaktan geri kalmamıştır.

Şeyh Sait isyanının bastırıldığı sıralar, Musul konusunun çözüme kavuşturmak adına kurulmuş olan komisyon çalışmalarını tamamlamış ve raporunu Eylül 1925'te Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur. Komisyon tarafından sunulan rapor, Musul'un Irak topraklarına katılması gerektiğini ve ayrıca Kürtlerin haklarının da garanti altına alınmasını tavsiye ediyordu. Karara göre Irak 25 yıl süre ile İngiltere'nin mandası altında bulunacaktı. Hakkâri'nin ise Türkiye sınırlarında kalmasına karar verilmişti. Yani Türkiye ve Irak sınırı için geçici olarak belirlenen Bürüksel Hattı kalıcı bir hal alıyordu. Bu sıralarda Milletler Cemiyeti'ne İngiltere hâkim durumda bulunduğundan dolayı Cemiyet komisyonun verdiği kararı aynen uyguladı (Armaoğlu, 1987: 322).

Milletler Cemiyeti'nin vermiş olduğu bu karar Türk kamuoyunda İngiltere'ye ve Milletler Cemiyeti'ne karşı büyük tepkiler duyulmasına neden oldu. Tabii Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından kurulan bir cemiyetin ona henüz kendisine üye dahi olmayan Türkiye'nin lehine bir karar vermesi beklenemezdi. Musul'un Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunmasına rağmen Türkiye burayı kendi topraklarına katmak için savaşı göze alamamıştır. Batılı devletlere karşı yine yalnız kalan Türkiye tepkisini ortaya koymak adına yönünü bir kez daha Sovyet Rusya'ya döndü. 17 Aralık 1924 tarihinde Sovyet Rusya ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye kararın alındığı sıralarda Divana tepki göstermiş ve alınan kararı kabul etmediğini bildirmiştir. 1926 yılında bu karardan vazgeçen Türkiye 500.000 sterlin tutarında bir ödeme ile 25 yıl boyunca Irak'ın petrol gelirinden %10 pay istemiştir. Yapılan bu talep üzerine 5 Haziran 1926'da Türkiye, Irak ve İngiltere arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmada Türkiye'nin isteği kabul edilmiş ve eğer isterse %10'luk hissesini 12 ay içerisinde paraya dönüştürebileceği belirtilmiştir. %10'luk payından vazgeçmeyen Türkiye'nin 1952 yılında kadar alacağı tutar 5.500.000 sterlin olmuştur. Bu paranın sadece 3.500.000 sterlinini alabilen Türkiye ilerleyen dönemlerde kalan 2.000.000 sterlinin takipçisi olmamıştır (Değerli, 2007:138).

3.7.3. Musul Meselesi Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri

1926 yılında yapılan sınır antlaşması ile Musul Misak-ı Milli sınırları dışarısında kalmıştı. Bu durum Türkiye'de pek memnuniyetle karşılanmamış ve Türk-İngiliz ilişkilerinin bundan sonraki süreçte gelişmesine engel oluşturmuştur. Bir taraftan Musul'un vermenin burukluğunu yaşayan Türk yetkililer içinse bundan sonraki süreçte İngiltere ile ilişkileri geliştirmekte herhangi bir engel kalmamıştı. Fakat buna rağmen Musul meselesinin çözümlenmesinden sonra yaklaşık üç yıl süre ile iki ülke arasında pek fazla kayda değer bir münasebet olmamıştır.

Bu üç yıllık süreçte Türkiye kendi iç reformları ile ilgilenmekteydi. İngiltere ise kendi iç sorunlarının yanı sıra, Avrupa'da Locarno Antlaşmaları ile ortaya çıkan durum ile meşguldü (Oran, 2009: 271). Yine de iki ülke arasındaki ilişkiler, pek samimi olmamakla birlikte diplomatik olarak devam etmiştir. Musul meselesinin çözümü İngiltere ile ilişkilerin bir süre sonra düzelmesine sebep olmuşsa da, diğer Avrupa devletleri ile münasebetlerin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Çözüm sonrasında Fransa ile Suriye ve Lübnan için 18 Şubat 1926'da imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi bunun bir göstergesidir. İtalya ile de güzel gelişmeler yaşayan Türkiye, bu ülke ile 1925 yılında Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması

imzalamıştır. Musul sorununun çözülmesi sonrasında Batılı Devletler ile arasını düzeltmeye başlayan Türkiye durumu Sovyet Rusya'da iyi bir hava oluşturmamıştı. Sovyetlerin durumdan sıkıntı duyduğunu fark eden Türkiye verdiği bir nota ile kendileri ile imzalanan antlaşmaya aykırı bir yükümlülük altına girmediklerini Sovyet Rusya'ya bildirdiler (Uyar, 2006: 51-52).

Musul sorununun çözümü sonrasında İki ülke arasında gerginlik meydana gelmiş olsa da bu gerginlik fazla uzamamıştır. Sonuç olarak iki ülke arasında Birinci Dünya Savaşını İzleyen sekiz yıllık çatışma dönemi sona ermiş ve tartışma oluşturacak herhangi bir konu kalmamıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türklerle İngilizler arasında yaşanan gerginlik önce normal düzeye gelmiş, sonrasında ise yerini yavaş yavaş dostluğa bırakmıştır (Kürkçüoğlu, 2006: 395).

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Türkiye önceleri Milletler Cemiyeti'nin Musul meselesi hakkında ki kararına direnmeye çalışmıştı. Türkiye 5 Haziran 1926 tarihinde İngiltere ile imzaladığı Ankara Antlaşması ile İngiltere'yle arasındaki, Musul meselesinden dolayı kaynaklanan sıkıntılara son vermiştir. Türkiye, İngiltere ile imzaladığı Ankara Antlaşması'na göre, Türkiye'nin, eğer isterse Irak petrol gelirinden %10'luk hissesini 12 ay içerisinde paraya dönüştürebileceği belirtilmiştir. %10'luk payından vazgeçmeyen Türkiye'nin 1952 yılında kadar alacağı tutar 5.500.000 sterlin olmuştur. Bu paranın sadece 3.500.000 sterlinini alabilen Türkiye ilerleyen dönemlerde kalan 2.000.000 sterlinin takipçisi olmamıştır. Türkiye'nin bu şartları kabul etmesinin nedenleri vardı. Birincisi Türkiye o dönemde uluslararası yalnızlık çekmekteydi. İngiltere ise dünyanın en büyük gücüydü ve bu devletle iyi geçinilmesi gerekmekteydi. İkinci neden ise kazanılan zaferin asker, ekonomik, sosyal ve kültürel yapı değişiklikleriyle tamamlanması ihtiyacından kaynaklanan, istikrar arayışıdır (Harp Akademileri Komutanlığı, 1993: 44).

İki ülke arasındaki ilişkilerin farklı bir boyut kazanmaya başlamasının dönüm noktası olan Musul meselesi sonrasında, sessizlik içerisinde geçen üç seneyi yerini hareketliliğe bırakacak bir kıpırdanma gerçekleşmiştir. Ekim 1929 yılında İngiltere'nin Akdeniz Filosu İstanbul'u Ziyaret etmiş ve Amiral Field Ankara'ya giderek Atatürk'le görüşmüştür. Bu durum olumlu karşılanmış ve Hükümet tarafından ilişkilerin gelişmeye başlamasının göstergesi olarak kabul edilmiştir. Türk kamuoyunda ise kısa süre önce Musul'u elinden alan bu ülkeye karşı olum hava doğmuştur (Oran, 2009: 271). Bu şekilde tekrar başlayan münasebetler 1930'lu yıllarda meydana gelecek olaylar ile olumlu yönde gelişme gösterecektir.

4. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1929–1931)

Verdiği büyük kurtuluş mücadelesi ile vatanlarını düşmandan kurtaran Türkler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kurarak dünya sahnesinde var olmaya devam etmişlerdir. Cumhuriyetin kuruluşu öncesinde yapılan Lozan görüşmelerinde İngilizlerle çekişmeler devam etmiş, Lozan’da halledilemeyen Musul meselesi ise 1925 yılına kadar çözülememiş ve 1925 yılında araya Milletler Cemiyetinin girmesiyle Musul meselesinin çözümüne kadar iki ülke arasında ilişkiler düzelmemiştir. Musul meselesinin çözüme kavuşturulması sonrasında, 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması, iki ülke arasında 1929 yılına kadar yaşanan en önemli olay sayılmıştır. 1929 yılında kadar iki ülke arasında yaşanan ilişkiler pasif olarak bir şekilde devam etmiş olmasında Türkiye’nin 1930 yılına kadar kendi içine dönük bir politika izleyerek, kendi iç işleri ile meşgul olmasının etkisi büyük olmuştur.

1930 yılı itibariyle Türkiye ile İngiltere arasında gelişen dostluğun ve bu dostluğun uluslararası platformda işbirliğine dönüşmesi elbette sebepsiz değildir. Türkiye’nin 1930’a kadar izlediği içine dönük politika onun yayılmacı bir politika sürmediğini gösterdi. Osmanlı Devleti’nden miras kalan ve Asya ile Avrupa arasında köprü vazifesi gören Türk toprakları, bir devletin konumunun dış politikasını ne derece etkilediğinin bir göstergesi oldu (Aydın, 1999: 157). Türkiye’nin bu jeopolitik konumu, Avrupa’da savaş sonuçlanabilecek gelişmelerin yaşandığı dönemde İngiltere için daha büyük bir önem taşımaya başladı. 20 Nisan 1931 tarihinde Mustafa Kemal’in, devletin politikasını “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” üzerine kurması, İngiltere ile Türkiye Cumhuriyeti’ni birbirine yaklaştıran en önemli etkenlerden biri olmuştur.

1930–1939 yılları arasında Türk-İngiliz ilişkilerini incelenmeden önce 1929 yılındaki iki ülke arasındaki gelişmelere bir göz atmak gerekir. Çünkü 1929 yılı Türk-İngiliz ilişkilerinin normalleşmeye başlaması konusunda ilk dönemeç olarak kabul edilir. Özellikle Akdeniz Filosu’nun Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyaret, münasebetlerin düzelmeye başlamasında önemli bir rol oynadı.

4.1. Türk-İngiliz İlişkilerine Bir Bakış (1929)

1878 yılında İngiltere’nin Osmanlı politikasında yaşanan olumsuz gelişmeler kendisini Birinci Dünya Savaşı, Türk Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sonrasında yaşanan Musul meselesinde de göstermiştir. 1926 sonrasında 1929 yılına kadar geçen süre içerisinde, Türkiye ve İngiltere arasında, 1926’da imzalanan Ankara Antlaşması dışında münasebetler, resmi diplomatik ilişkiler çerçevesinde devam etmiştir. 1929 yılında İngiliz Akdeniz Filosu’nun ziyareti ilişkilerin dostane bir seyir alması yönünde önemli bir gelişme olmuştur.

Genç Türkiye Cumhuriyetinin kurulduğu andan itibaren, kendisini geliştirmek üzere attığı emin adımlarla yoluna devam etmesi, İngiltere’nin ilgisini çekiyordu. 1926 yılından itibaren İngiltere’nin Ankara Büyükelçiliği görevini yürüten Sir George Clerk, Türkiye hakkında tuttuğu yıllık raporda da bunu belirtmekteydi. Raporla göre Türkiye’de Lozan’dan bugüne kadar gözle görülür düzeyde değişiklikler meydana gelmiş ve Mustafa Kemal’e göre dikilen ağaçlar sonraki süreçte meyvelerini vermeye başlamıştır. Yani Cumhuriyet gençleri artık kendilerden beklenenleri yerine getirecek duruma gelmişlerdir. Dünyada meydana gelen gelişmeler sonucunda Ankara kendisi için yeni çizgiler belirlemek niyetindeydi. Ankara da, dünyadaki diğer başkentler gibi planlanmalı ve ekonomik açıdan güçlenme adına yeni kaynaklar aramalıydı (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 30). Evet, Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti’nde değişiklik

yapmak isteyen Genç Türkler'in yapamadığını yapmış ve Türkiye'nin modern bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal'in Genç Türkler'e nazaran başarılı olmasının sebebi, Genç Türkler'in tedrici reformlar yapmasına karşın Mustafa Kemal'in köklü ve kalıcı reformlara imza atmasıdır (McCarthy, 1983: 139).

Ayrıca Mustafa Kemal'in laik bir devlet yapısını seçmesi ve batılılaşma ile modernleşmenin aynı anlama geldiğini görerek hareket etmesi başarıya ulaşmasındaki önemli etkenlerdir (Mango, 1993: 745). İçte sağlamlaşmış olan Türkiye Cumhuriyeti artık kendini yavaş yavaş dünyaya gösterme ve kabul ettirme yoluna girmiş bulunurken, İngiltere ise dış dünya'ya adımlarını atacak olan Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri geliştirme niyetindedir. Türkiye'nin 1929 yılı sonrasında Türkiye ile ilgilenmeye başlamasının bir sebebi olarak ta yayılcı bir politika izleme görüntüsünden uzak olmasıdır. Bu da dünya barışının devamı için çalıştığını belirten İngiltere için oldukça önemli bir etkidir.

İngiliz Büyükelçi Sir Clerk, İngiltere'nin, Musul sorunu sonrasında Türkiye'ye yaklaşımını dostane bulmaktadır. Sonuçta İngiltere'ye göre olay savaşa gerek duymaksızın çözüme kavuşturulmuştur. İngiltere'nin Türkiye'ye yaklaşımında, Türkiye'nin barışı korumak adına Musul üzerinde İngiltere ile anlaşmaya varmasının etkisi çok büyük olmuştur. Türkiye böylece yayılcı bir politika izlemekten yana olmadığını ortaya koymuştur. Türkiye ile İngiltere arasında Musul Meselesi örneğinden dolayı, İngiltere Büyükelçisi Sir Clerk, 1929 yılının Türkiye raporlarında İngiltere'nin politikasını “Türkiye'yi işgalini unutturmaya çalışmak ve Türkiye'nin güvenini azar azar geri kazanmak” şeklinde belirtmiştir. 1929 yılında İngiltere Akdeniz Donanması komutanının Türkiye ziyareti, iki ülke ilişkilerinde başarılı bir duruma kavuşulduğunu göstermiştir. Dolayısıyla ilişkiler sıcak bir düzeye ulaşmış ve Türkiye cumhurbaşkanı Mustafa Kemal katılmış olduğu toplantılarda birçok diplomatın içerisine İngiliz büyükelçisine ayrı bir yakınlık göstermiştir. Hatta Türkiye'nin önde gelen Milletvekillerinden biri, Mustafa Kemal'in dış politikasının temel taşının İngiltere ile dostluk kurmak olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen geçmişi unuttuğunu söylemenin de pek mümkün olmadığını söylemiştir. İngiliz büyükelçisinin belirttiğine göre geçmişin unutulmamış olması kendisini basında göstermiştir. Türk basını İngiltere ile yaşanan gelişmelere sıcak bakmamakta ve bu duygularından dolayı Akdeniz Filosu'nun ziyaretini dahi çarpıtabilmektedir. Afganistan, Mısır, Filistin ve Irak'ta çıkan sıkıntılar dahi İngiltere'nin kötü niyetli amaçlarıyla ilişkilendirilmekteydi. Buna rağmen İngiliz Büyükelçiliği Türkiye'ye karşı olan tavırlarında iyilikle yaklaşmaya çalışmıştır. Her şeye rağmen İngiltere'nin Türkiye'ye karşı herhangi bir şekilde saldırgan politikasının ve topraklarında herhangi bir planı olmadığına Türk Hükümeti gün geçtikçe inanmaya başlamıştır. Hükümet gün geçtikçe öncelikli ihtiyaçlarını belirlemiştir ve para bunlardan birisidir. Savaş öncesinde meydana gelen gelişmeler Türkiye'nin para ihtiyacını artıracaktır (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 33). Henüz Türkiye'nin İngiltere'den herhangi bir para talebi bulunmamış olsa da ilerleyen süreçlerde bu istek gerçekleşecektir. Türkiye ile İngiltere arasındaki en büyük sorun geçmişin izleri olmuştur. İngiltere'nin, Yunanlıların Anadolu'yu işgaline destek vermeleri de Türklerin onlara güven duymada sıkıntı yaşamalarına sebep olmuştur. Ancak İngiltere, Türkiye'ye geçmişi unutturmak peşindedir. Dış dünyaya açılma yolunda olan Türkiye de İngiltere'nin ilgisine karşılık vermek istegindedir.

Kendi içerisindeki meseleleri büyük ölçüde halleden Türkiye dış politikaya ağırlık vermeye başlamak istemiştir. Bu plan doğrultusunda Filo ziyareti sonrasında, 1929 yılında Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan gelişmeler iki ülke arasındaki ilişkilerin ileride kuvvetlenebileceğini göstermekteydi. Mesela Türkiye bazı Türk

subaylarının, özellikle de pilotların İngiltere’de eğitilmesini istemiştir. Türkiye’nin bu isteği doğrultusunda on civarında Türk subayı İngiltere’ye gitmiştir. Bu subaylardan ikisi Kraliyet Hava Kuvvetleri okullarında temel uçuş eğitimi, ikisi de uzmanlık uçuş eğitimi alacaklardır. Diğer subaylar ise sivil havacılık konusunda eğitileceklerdir. Bu sırada Türk kara subaylarından ve deniz subaylarından oluşan gruplar da İngiltere’de eğitim almaya devam etmişlerdir (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 32). Türkiye dünyanın önde gelen gücü olan İngiltere’nin askeri eğitiminden yararlanmak istemiştir.

Türkiye’nin İngiltere ile olan ilişkilerine genel olarak bakılırsa, hükümet çevresinde iki ayrı görüşün hâkim olduğu görülür. Birinci grup İngiltere ile olan yakınlaşmayı desteklerken, ikinci grup ise İngiltere ile olan yakınlaşmaya karşı çıkmıştır. Türk dışişleri bakanı Dr. T. Rüştü Aras birinci gurupta yer almaktadır. İngiliz Filosu’nun ziyaret fikrini ortaya atmış ve gerçekleşmesi için ise çaba sarf etmiştir. İlerleyen süreçte de Tevfik Rüştü Aras’ın iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesindeki katkıları görülecektir. Bakan bu teklifi ilk olarak, Kral’ın doğum günü şerefine İngiltere Büyükelçiliği’nde verilen davette yapmıştır. Ziyaret kararlaştırılmışken ve ziyarete birkaç hafta kalmışken, ziyaretin ertelenmesi söz konusu olmuştu; fakat ertelemenin iptal edildiği anlamına geleceğini anlayan Türk Hükümeti bundan vazgeçmiştir. Ayrıca Türkiye, erteleme fikrinin neden olabileceği uluslararası bir gerginlik oluşturmak istememiştir. Ziyaret planlandığı gibi 12 Ekim’de gerçekleşti. Meydana gelen ziyaret sırasında İngiliz komutanın Cumhuriyet Anıtı’na çelenk koyması ve İngiliz pilotlarının hava gösterileri oldukça yoğun ilgi görmüştür. Böylece dostlukta önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca bu ziyaret İngiltere’nin Ankara’da yeni bir Elçilik binası açmasına da başlangıç teşkil etmiştir (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 34).

Bu dönemde iki ülke ilişkileri arasında kayda değer bir gelişme de, Irak Yüksek Komiserlik görevine atanan Sir G. Clayton’un görev yerine gitmeden önce Türkiye’ye uğramasıdır. Sir Clayton dostça karşılanmış ve dışişleri bakanı T. Rüştü Aras ile Irak’la sınır ilişkilerinin gelişmesinden bahsetmişlerdir. Bakan, Türkiye’nin İngiltere’nin himayesinde bulunan Irak’ın gelişmesine karşı olmadığını vurgulamıştır. 1925 yılında Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunan Musul’u İngiltere’ye kaptıran Türkiye barışı devam ettirme adına, Musul üzerindeki iddialarından vazgeçmiş gibi görünmüştür. Hatta bakan, Türkiye ve İngiltere’nin ortaklaşa garantisi ile Irak’la İran arasında bir dostluk antlaşmasını öngören yeni bir sınır antlaşması önerisinde dahi bulunmuştur. Tabi daha sonraki dönemde bu konudan bir daha söz edilmemiştir (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 34).

1929 yılında Türkiye’nin ilerleme göstermesi ve İngilizce eğitimine başlaması İngiltere ile ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Türkiye’nin eğitim alanında gelişme sağlamasına rağmen, zamanın şartlarından dolayı bu gelişme biraz yavaş ilerlemiştir. Dil eğitiminde atılan yeni adımlar İngiltere tarafından da ilgi çekmiştir. Çünkü Türkiye’de Fransızcanın yanı sıra İngilizce ve Almanca eğitimleri de başlamıştır (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 31). Eğitim alanında atılan bu adım İngiltere’yi oldukça memnun eden bu gelişme, Türkiye’nin her alanda değişen dünya şartlarına göre politika belirlediğinin bir göstergesi olarak da görülebilir.

Askeri alanda kendini daha da geliştirmek isteyen Türkiye, özellikle savunma alanına ağırlık vermek istemekteydi. Askeri alanda savunmasını üst seviyelere ulaştırmak isteyen Türkiye, ileride askeri araç-gerecin birçoğunu İngiltere’den temin yoluna gidecekti (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 31). Türkiye’nin 1929’dan yılından itibaren düzelmeye başlayan İngiltere ile ilişkileri sadece siyasi alan ile sınırlı kalmamış; askeri alanda da ilerleme göstermiştir. İlerleyen zamanlarda bu konudaki eksiklerini gidermede İngiltere önemli yer tutacaktır.

Türkiye ile İngiltere arasındaki iletişim kendisini farklı alanlarda göstermeye başlamıştı. Türkiye sağlık bakanı Dr. Refik Saydam, yasa dışı olan uyuşturucu ticaretini yok edebilmek adına büyük çaba sarf etmiştir. Bu konuda Türkiye'ye yardımda bulunmak isteyen İngiltere, konu ile alakalı bilgi akışında bulunarak kendisine yardımda bulunmak istemiştir. Bakan, kendisine İngilizler tarafından verilen bilgilere değer vererek kullanmıştır. Yaz aylarında Avrupa ve Amerika gezilerine çıkan Refik Bey, bu gezileri sırasında Londra'da konaklamış ve Bakan Bey, İngiltere işleri bakanı olan Sir Malcom Delvinge ile uyuşturucu ticaretinin önlenmesi konusunda faydalı görüşmelerde bulunmuştur. Türkiye uyuşturucu ticaretini önlemek istemiş ve bu konuda İngiltere çalışmalar yapmıştır; fakat Türkiye, aynı zamanda afyon üretiminin yasaklanabileceğinden dolayı da endişe duymuştur (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 32).

Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler kendini ticaret ve denizcilik alanından da göstermeye başladı. İngiltere ile Türkiye arasında bu konu 26 Şubat 1930 tarihli rapor, 1929 yılında görüşülmeye başlanan Ticaret ve Denizcilik Antlaşmaları'nın geliştirilmek istendiği kaydediliyordu (PRO, FO 371/14579, E1080/1080/44: 92).

Türkiye ile İngiltere arasında Ticaret ve Denizcilik Antlaşması konusunda oldukça uzun bir görüşme dönemi geçirilmiştir. 27 Şubat tarihinde imzalanan anlaşmanın karşılıklı onaylanması uzun süren görüşmeler sonucunda gerçekleşmiştir. 3 Eylül 1930 tarihine gelindiğinde ise iki taraf, tam olarak sonuç almayı engelleyen ufak pürüzleri ortadan kaldırmış ve anlaşmanın karşılıklı onaylanması gerçekleşmiştir. Sir Clerk konu ile ilgili raporunda bir araya geldiğini ve karşılıklı uzlaşmaya varıldığını bildirmiştir (PRO, FO 371/14579, 4852/1080/44: 115–116). 3 Eylül 1930 yılında karşılıklı anlaşmaya varılarak imzalanan Türk-İngiliz Ticaret ve Denizcilik Antlaşması, karşılıklı olarak öncelikli ülke uygulaması getirmiştir. Fakat antlaşma iki ülke arasındaki ticaretin dengelenmesi için herhangi bir tedbir öngörmemiştir. Türkiye'nin İngiltere'den yaptığı ithalatın bu ülkeye olan ihracatına kıyasla daha yüksek olduğu gerekçesiyle Türk Hükümeti, söz konusu antlaşmayı 1935 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Hale, 1985: 98–99).

4.1.1. 1929 Yılında Uluslararası Ortamda Türkiye

Bu dönemde Avrupa, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda çözümlenememiş sorunlardan dolayı bir kutuplaşma havasına doğru ilerlemekteydi. Türkiye, kendi iç işlerine yoğunlaştığından dolayı uluslararası sorunlarla fazla ilgilenemiyordu. Hem bu sebepten hem de Türkiye'nin 1930'lu yıllardan itibaren belirlediği barış politikası, Fransa ve İngiltere gibi anti-revizyonist ülkelerin önem vermeye başladığı bir ülke haline geldi (Özmen, 2009:43).

Sir Clerk, yıllık raporunda Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilere ışık tutuyordu. 29 Ekim 1929 tarihinde TBMM açılışında konuşma yapan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Türkiye'nin dış politikasının temel taşının barışa dayalı olduğunu belirtti ve bu açıklama salonda büyük bir alkışla karşılandı. Türkiye'nin kendisini koruyabilmesi için savunmasını da artırması gerekmekteydi. Bu durum karşısında İngiliz büyükelçisi, Türkiye'nin kendini koruma amacı ile savunmasını artırma ve güçlendirme düşüncesinin, barışa dayalı bir politika ile ters düşmeyeceği görüşündeydi. Türkiye'nin ancak bu ortamda modernleşme sürecini tamamlayabileceğini düşünüyordu. Ayrıca Türkiye, bu tutumu ile Orta ve Yakın Doğu'daki ülkelere önderlik etmek amacı taşımaktaydı (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 31). Türk-İngiliz yakınlaşması yaşanmasında Türkiye'nin barış politikasının büyük payı vardı. Türkiye

Cumhuriyeti kurulduğu yıl olan 1923'ten beri barış politikasına bağlı olduğunu göstermiştir. 1923 yılından itibaren kendi sınırları dışında herhangi bir savaşa dâhil olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, sonraki süreçte de barış yanlı politikasına bağlı kalacak ve bu politika ile Batılı bir güç olma isteğini de göstermiş olacaktır (Mango, 1993: 727).

Türkiye; dış politikasında atılımlar yapmayı düşündüğü, hatta bölgesinde kendisinin başını çektiği paktlar kurma niyetinde olduğu bu dönemde, uluslararası ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştı. Ancak Türkiye, paktları ilerleyen yıllarda İngiltere'nin desteğini de alarak kurabilecektir. Türkiye, öncelikli olarak komşuları ile olan problemlerini çözmek istemekteydi. Suriye ve İran'la olan sınır problemleri çözüme kavuşturulurken, Osmanlı borçları ile ilgili olarak alacaklı devletlerle görüşüldü (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 32). 1928 yılında çözüme kavuşturulamayan önemli olayların başında Yunanistan ile nüfus mübadelesi gelmekteydi. Bundan dolayı Türkiye 1928 yılında komşular ile ilişkiler açısından sadece Yunanistan ile anormal ilişkiler yaşadı. (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 32).

Türkiye-Yunanistan arasında Lozan Konferansı'nda insani konularla ilgili görüşmeler olmuştur. Bunlardan birini nüfus mübadelesiydi. Lozan'da bulunan Türk heyeti Türk ulus devletini uluslararası platformda kabul ettirmek için, Türkiye'deki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'daki Müslümanlar arasında bir nüfus mübadelesi yapılması gerektiğini savunmuştur. 1.000.000'a yakın göç almış olan Yunanistan, Türkiye'den gelecek olan göçlerin ekonomik sıkıntısını kaldırmakta zorlanacağından ve İstanbul'u mutlak anlamda terk etmemek adına mübadelenin sınırlarını dar tutmak istemekteydi. Komisyonunda yapılan görüşmelerde Türkiye mübadelenin zorunlu olmasını isterken Yunanistan gönüllülük esasına bağlı olmasını arzu etmekteydi. Lord Curzon'un ağırlığını koyması sonrasında zorunlu mübadele konusunda anlaşmaya varıldı. Mübadelenin kimleri kapsayacağı konusunda ise İstanbul Rumlarının mübadele dışı kalmasına karar verildi. Sorunun aciliyetinden dolayı barış anlaşması beklenmeden, 30 Ocak 1923 tarihinde mübadele sözleşmesi imzalandı. Mübadelenin uygulanması konusunda ilerleyen dönemlerde yaşanan ekonomik sıkıntılardan ve insani dramlardan dolayı anlaşmazlıklar ortaya çıktı. 1 Aralık 1926 tarihinde iki ülke sorunları çözümünü için Atina Antlaşması'nı imzaladı. Mübadele sonucu göç edenlerin malları paraya çevrilerek gönderilecekti. Ancak bu kez de malların değeri konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıktı. İki ülke arasında yaşanan sıkıntılar 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara Sözleşmesi ile çözüme kavuşturulmuştur. Sözleşmenin 10. maddesine göre, "Türkiye, İstanbul'a geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun değişimden ayrı tutulmuş olan İstanbul bölgesinde bugün hazır bulunan Türk uyruğundaki tüm Ortodoks Rumlara", 14. maddesine göre ise, "Yunanistan, Batı Trakya'ya geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun değişimden ayrı tutulmuş olan Batı Trakya bölgesinde bugün hazır bulunan Yunan uyruğundaki tüm Müslümanlara" yerleşik sıfatı tanımaktadır. Bu sözleşme ile iki taraf 7 yıllık mübadele sıkıntılarını sonuçlandırmış bulundular (Oran, 2009: 329–346).

Genel olarak bakılırsa, Türkiye daha önce yaptığı gibi Sovyet Rusya ve Batı Avrupa arasında dengeli bir dış politika izleme yolundaydı. Ekim ayında İngiliz donanmasının ziyaretini aralık ayında Sovyet Rusya ile yapılan ilişkilerin düzeltilmesi protokolü izlemiştir. Türkiye kendisini Doğu'dan ziyade Batılı bir güç olarak tanımlasa da, Sovyet Rusya ile ilişkileri bozmayı göze alamamıştır (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 32). Aslında Türkiye'nin bu siyaseti tüm uluslarla barış ve iletişim

çerçevesinde görülebilir. 1930 sonrasında Türkiye'nin dünya sahnesinde daha etkin rol almasında da izlediği bu politikansın etkisi büyüktür.

4.2. Türk-İngiliz İlişkileri (1930)

İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda, 1930 yılından itibaren, yine Birinci Dünya Savaşı öncesi gibi kamplaşmalar meydana gelmeye başladı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlıyı kendi saflarına kabul etmeyen İngiltere için bu kez olaylar durum farklıydı. İngiltere, Türkiye'nin Jeopolitik durumunu göz önünde bulunduracak ve Türkiye'nin dostluğunu elde etmek adına çaba sarf edecekti. 1930 yılından itibaren uluslararası ortamda daha etkili bir şekilde boy göstermek isteyecek olan Türkiye için ise bu bir fırsat anlamına gelmekte idi.

Jeopolitik konum ve hasas dengeler Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930 senesinde dış politikasını oluşturmasında en önemli etkenlerdi. V. İnönü Hükümeti dış politikasını bu etkenler üzerine oturmaktaydı. 2 Kasım 1930 tarihinde, İnönü TBMM'de yaptığı konuşmasında hükümet programını açıklarken, hükümetin dış politikasına da değinmiştir. İnönü, ülke içerisinde huzurun sağlanacağını belirtirken, dış siyasette de komşularla dostluk ilişkilerini geliştirecekleri üzerinde durdu. Milli mücadeleden beri meydana gelen dostluk ilişkilerin korunmasının ilk görevleri olduğunu belirtti. İnönü'nün konuşması sırasında Tekirdağ milletvekili Celal Nuri Bey "Tam Avrupalı bir siyaset" diyerek beğnisini belirtti. İnönü eski dostlukların devamının kendilerine yeni dostluklar kazandıracığını belirterek konuşmasına devam etti. İnönü bu hasas dengenin yürütülmesinde Türkiye'nin coğrafi konumunun etkisinin olduğunu belirtti (TBMMZC, D.3, C. 21: 34). İnönü'nün bu konuşmasında Türkiye'nin dış politikasının dostluk ve güvenlik üzerine kurulduğu görülmektedir. Türkiye bu politikasına uygun olarak hareket edecek ve ileride diğer ülkeler ile dostluk üzerinde önemle dururken, güvenlik paktlarının da başını çekecektir. Yani 1930 itibariyle Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" politikası tam olarak uygulamaya konmaktadır.

İki ülkenin yaklaşmasında uluslararası ortamda meydana gelen olaylar etkili oldu. Özellikle İtalya'nın 1930'dan itibaren uygulamaya başladığı yayılmacı politika Türkiye'yi endişelendirmekteydi. Çünkü İtalya bu uygulama ile Türkiye'nin Akdeniz'deki güvenliğini de tehdit ediyordu. İtalya'nın bu politikasından Türkiye'nin endişelenmesi Türk-İngiliz yaklaşmasında da etkili oldu (Sezer, 2003: 251). Akdeniz faktörü her iki ülke'yi de yakından ilgilendirmekteydi. Türkiye'nin bu denize kıyısı vardı ve saldırı durumundan korkmaktaydı. Akdeniz'in İngiltere açısından da önemi büyüktü. Akdeniz, İngiltere'nin sömürgelerine açılan bir dünyaydı ve böyle bir yerin İtalya gibi yayılmacı politika izleyen bir ülkenin tehdidi altına girmesi endişe verici bir durumdur.

Akdeniz'in yanı sıra Karadeniz'de yaşanan gelişmeler de kısa süreli gerilimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. The Times gazetesi yazısında, 16 Ocak 1930 Baltık Denizi'nden Karadeniz'e giriş yapan "Pariskaya Kommuna" ve "Profetern" isimli Sovyet savaş gemilerinin, önce Karadeniz'e sınırı olan ülkelerde gerginliğe yol açmış olduklarını; fakat sonra gemilerin Karadeniz'de tamiraty yapıldıktan sonra nisan ayı içerisinde tekrar Baltık Denizi'ne gideceği açıklanınca endişenin azaldığını belirtmiştir. Fakat nisan ayının neredeyse geçmiş olmasına rağmen gemilerin tekrar Baltık Denizi'ne dönmesi konusunda herhangi bir kıpırdanma olmamasının yanı sıra, Baltık'tan Karadeniz'e giriş yapmak üzere dört beş tane Sovyet gemisinin hazırlık yaptığı haberleri tekrar endişelerin artmasına sebebiyet vermiştir. Karadeniz'de bir ülkenin savaş gemisinin bu kadar çok bulunması dengeyi bozacaktır. Yazı, İstanbul merkezli

Boğazlar Komisyonu'nun ve Türk Hükümeti'nin herhangi bir şey yapamadığından bahsetmiş ve Milletler Cemiyeti'nin bu duruma bir çözüm bulması gerektiğini belirtmiştir (The Times, 7 May 1930). Yine dış işlerinin 24 Mayıs 1930 tarihli bir raporunda bu durum üzerinde durulmakta ve Lozan Boğazlar görüşmesinde gemilerin boyutları hakkında kısıtlama bulunmamasından yakınılmaktadır (PRO, FO, 371/14577, E675/514/44: 62). İngilizlerin gazetelerinde ve raporlarında değindikleri bu konu, onların Boğazlar hakkında yeni bir görüşme yapmak istediklerinin göstergeleridir. Ayrıca kamplaşan dünyada kendi kontrollerinin dışında gelişen olaylar hakkında duydukları endişeleri göstermektedir.

İngiltere dış işlerinin 7 Mayıs 1930 tarihli andıcında Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan geçen Sovyet savaş gemilerinin verdiği rahatsızlık belirtilmiştir. Yunan başbakanı, "Pariskaya Kommuna" ve "Profintern" adındaki Sovyet savaş gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan Karadeniz'e geçiş yaptıklarını ve Lozan Boğazlar Anlaşması'nda alınan karara aykırılık gösteren bu durumdan Yunanistan'ın ve Romanya'nın duydukları rahatsızlık İngiltere dışişlerine iletilmiştir. Bu durumu Atina büyükelçisi ile görüşen dışişleri bakanı Türkiye'nin Karadeniz'de bulunan donanmalardan dolayı sıkıntılar çekeceğini bildirmiştir. Dışişleri bakanı, ayrıca Lozan'da bulunan bir eksikliğe de değinmiş ve boğazlardan geçecek olan gemilerin boyutlarını kısıtlayan herhangi bir madde olmadığını belirtmiştir. Ayrıca The Times gazetesi, 7 Mayıs'ta Türkiye'deki muhabirinin bu konu ile ilgili yayınladığı yazısında, Türkiye'nin böyle bir durumu daha önce yaşadığı ve bu konu ile ilgili Sovyetler ile görüşüldüğü aktarılmaktadır. Yine aynı durumla karşı karşıya kalınması Türkiye'yi kaygılandırmaya başlamıştı (PRO, FO, 371/14577, E675/514/44: 55).

1930 yılı Türkiye için değişikliklerin başladığı bir yıl olmuştur. Türkiye için Rusya dostluk açısından 1930 yılında da yine birinci sırada yer alırken, İngiltere ve Fransa da terazinin diğer tarafındaki yerlerini almaya başlamışlardır. Yunanistan, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan Türkiye'nin içtenliklerini gösterdiği diğer devletler olmuştur. Ayrıca Japon Prensi'nin ziyareti, iki ülke arasında dostluğun başlangıcı olmuştur. Öte yandan meydana gelen Ağrı ayaklanması sırasında İran ile gerginlikler yaşanmış; ancak bunlar çözüme kavuşturularak komşu ile yeniden sıcak ilişkiler kurulmuştur. Kısaca 1930 yılında Türkiye uluslararası ortamdaki politikasını diğer ülkelerle dostça ilişkiler geliştirmek üzerine kurmuştur (PRO, FO, 371/15376, E 913/913/44: 4).

1930 yılında Türkiye'nin yaşadığı değişiklikler, gündemine yeni hedeflerin girmesini de sağlamıştır. Türkiye Musul'u, Milletler Cemiyeti'nin almış olduğu kararlar kaybetmiş, dolayısıyla bu kuruma karşı aslında güveni sarsılmıştır. Buna rağmen 1930 yılında Milletler Cemiyeti Türkiye Cumhuriyeti'nin gündemine girmiştir. İç politikada Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasına dair değerlendirmeler yapılmıştır. Bu dönemde Türkiye, uluslararası kuruluşlarda yer almamasından dolayı uluslararası politikalarda kendisini dışlanmış hissetmiştir. Ayrıca komşusu olan Sovyetlere karşı da Batı dünyasından saygı beklemiştir. İsmet Paşa, M. Veniselos'a Türkiye'nin ancak yetki verildiği takdirde Milletler Cemiyeti'ne katılacağını, aksi takdirde Sovyetlerin de istediği gibi Milletler Cemiyeti'nden dışarıda kalabileceğini belirtmiştir. İngiltere, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti üyesi olarak görmeye hazır ve istekli olduğu halde, bu dönemde Türkiye'nin cemiyete katılması yönünde henüz ısrarcı olmayacaktır (PRO, FO, 371/15376, E 913/913/44: 4). Her ne kadar Türkiye için İngiltere ve Fransa da önemli bir yer tutmaya başlamışsa da Sovyetler Türkiye için yine en önemli ülke konumunu korumuştur.

1930 yılında Türk-İngiliz ilişkilerinde dostane yaklaşımlar üst seviyelere doğru ilerlemiştir. Irak Yüksek Komiseri Sir F. Humphrys'in Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu ziyaretinde Gazi ile görüşmüş ve Gazi kendisine İngiltere ile dört yılda dostluk açısından istikrarlı bir gelişme olduğunu kaydetmiştir. Bu dostluk, majestelerinin büyükelçisinin Londra'daki Fars Sanat Sergisi'nde paha biçilemez hazinelerin sergilenmesi için ödünç verilmesi ile ilgili Türk Hükümeti'nden istekte bulunmasıyla daha belirgin bir hal almıştır. Majestelerinin hükümetini memnun etmek amacıyla Gazi ve İsmet Paşa bizzat çaba sarf etmiş, engelleri ve güçlükleri ortadan kaldırmak adına müdahalede bulunmuştur. İyi niyet göstergesi adına ciddi adımlar atılmıştır. Antikaların yurtdışına çıkarılması yasak olduğu halde, sergilenecek eşyaların ihracını serbest bırakan bir kanun çıkarılmıştır. Majesteleri Kruvazörü "Curacoa" ve iki tahrip gemisinin yaz ayında İstanbul'a bir bayrak ziyaretinde bulunması, mahalli yetkililerce içtenlikle karşılanmıştır. Ancak bazı İngiliz filo gemilerinin Türk limanlarına ziyarette bulunması Milli Savunma Bakanlığı tarafından hoş karşılanmayınca, iki ülke arasındaki iyi niyet göstergelerine gölge düşmüştür (PRO, FO, 371/15376, E 913/913/44: 4). Filoların ziyaret noktası, askeri yetkililerle Mustafa Kemal'in İngiltere politikası ile ilgili olarak zaman zaman ters düştüğünü göstermektedir. Ancak yine de İngiltere sefreti, İngiliz gemilerinin İstanbul'da kısa süreli duruşları sırasında Türk yetkililerinin gösterdikleri yakınlıktan dolayı Türk Hükümetine ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e teşekkürlerini bildirmişlerdir (BCA, 030.0.010.000.000.200.366.8: 1). Türkiye'de askeri kanat ile hükümetin İngiltere ile dostluğun geliştirilmesinde ters düştüğü hem İngiliz belgelerinde hem de Türk belgelerinde görülmektedir. Hükümet olayı uluslararası alanda değerlendirirken, askeri kanat ise geçmişte İngiltere ile yaşanan savaş durumundan sıyrılmakta zorlanmaktadır.

Lozan Antlaşması'nın 71. maddesinde yer alan İngiliz savaş öncesi talepleri, 1930 yılında tatminkâr bir çözüme kavuşturulmuştur. Türk Hükümeti sabırlı çabalar sonucunda bu talepleri tamamen karşılamak için beş yıllık taksitler halinde 30.000 sterlin ödemeyi kabul etmişti. İlk taksitin ödenmesine ilişkin yasa aralık ayının sonlarında gönderilmişti (PRO, FO, 371/15376, E 913/913/44: 4). 3 Eylül 1930 tarihinde karşılıklı olarak anlaşmaya varılarak imzalanan ve karşılıklı olarak öncelikli ülke uygulaması getiren, fakat iki ülke arasındaki ticaretin dengelenmesi için herhangi bir tedbir öngörmeyen ve Türkiye'nin İngiltere'den yaptığı ithalatın bu ülkeye olan ihracatına kıyasla daha yüksek olduğu gerekçesiyle Türk Hükümeti 1935 tarihinde yürürlükten kaldırdığı Türk-İngiliz Ticaret ve Denizcilik Antlaşması, (Hale, 1985: 98-99) konsolosluk ikamet maddelerini içermekte, nota mübadelesi ile Lozan'da elde edilen imtiyazlı davranış döneminin sona ermesini takip eden İngiliz okulları ve hastaneleri için diğer ülkelere tanınan kolaylıkların aynen sağlanmasına imkan vermiştir (PRO, FO, 371/15376, E 913/913/44: 4).

Türk Hükümetinin İngiltere'ye karşı artış gösteren dostluğu ülkede bu dostluğa karşı olan iki unsuru gün ışığına çıkarmıştır. Bu unsurlardan biri basındır. Basın, güçlkle gizlemiş olduğu husumetini her fırsatta dile getirmiştir. Basın, İngiltere'nin Hindistan politikasını yanlış yorumlamış ve Ağrı ayaklanmalarından sorumlu tutmuştur. Ayrıca aralık ayında meydana gelen Menemen Ayaklanması'nda da parmağı olduğu iddialarını öne sürmüştür. Subayların, deniz ve askeri ataşeleriyle yapılan toplantılarda bireysel olarak samimi bir tavır sergilemelerine rağmen, Türk Genelkurmayı anlaşılacak derecede kuşkulu ve sinirli bir tutum içerisinde olmuştur. Hükümet üyeleri ordunun bu tutumundan dolayı üzüntülerini dile getirmişlerdi. Fakat Türkiye'de ordu başlı başına bir kanundu. Ordunun görüşlerinin kolay kolay değişmeyerek

hükümet ile ayrılıklara düştüğünün görülmesi ise devlet içerisinde üzüntüye sebep olmaktadır (PRO, FO, 371/15376, E 913/913/44: 4–5).

1930 yılında da İngiltere ile Türkiye arasında askeri münasebetler devam etmiştir. Türk deniz subayları eğitimlerine İngiltere’de devam etmiştir. Orada eğitim gören Türk askerlerinde biri eğitimini iyi derece ile tamamlamış, diğeri ise bazı sebeplerden dolayı Türkiye’ye geri çağırılmış ve bundan dolayı eğitimini yarıda kesmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Fransa, İtalya ve Japonya gibi yabancı ülkelerde de Türk deniz subayları eğitim görmüşlerdir (PRO, FO, 371/15376, E 913/913/44: 23).

4.2.1. İngiltere’nin Türkiye Politikalarını Takibi

Bu dönemde İngiltere, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri de yakından izlemiştir. İki ülke arasında devam eden ve 1929 yılında tekrar gözden geçirilen mübadele anlaşması ile farklı boyut kazanmaya başlamasında İngiltere’nin de payı vardı. Bu iki ülkenin ilişkileri İngiliz basını tarafından da oldukça yakından izlenmişti. Yunanistan’da bulunan elçilik çalışanı Patrick Ramsay, Bay A. Henderson’a gönderdiği raporda, Türkiye’nin ve Yunanistan’ın mübadele şartlarının tekrar görüşülmesinden dolayı İtalya’ya teşekkür ettiklerini fark ettiğini ve katıldığı bir resepsiyonda bu konuda Yunanistan dışişleri bakanından bilgi aldığını bildirmiştir. Bakan kendisine, İtalya’nın Ankara büyükelçisinin, Türkiye’ye ve kendilerine anlaşmanın bazı noktalarında sıkıntıya düştüklerinde araya girerek anlaşmanın sağlanmasında yardımcı olduğunu belirtmiştir (PRO, FO, 371/14576,E3368/463/44: 230–231). Bu durumda İtalya’nın da Akdeniz’e kıyısı olan ülkelerle yakından ilgilendiğini ve onları yanına çekmeye çalıştığını söylemek yanlış olmaz. Ayrıca savaş öncesinde bölgenin önemini kendisini gösterdiğini de görebiliriz. Yine İngiliz gazetesi Daily Telegraph da iki ülke arasındaki ilişkileri takip etmiştir. 1 Ağustos 1930 tarihli haberde Yunan hükümeti ile Türk Hükümeti’nin ilişkilerinde iyi bir düzey yakalandığı belirtilmektedir. İki ülke denizcilik konusunda da anlaşma sağlamıştır. Savaş gemilerinin dolaşımının artık iki ülke için sorun haline almaktan çıktığı haber yapılmıştır (Daily Telegraph, 1 August 1930).

İngiltere Türkiye’deki politik durumları da takip altına almıştır. Meydana gelen gelişmeler düzenli olarak Londra’ya bildirilmiştir. İstanbul İngiliz Büyükelçiliği’nde görevli Bay Helm’in, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi Başkanı George William Rendel’e gönderdiği bir raporda, hem Fethi Bey’in o hafta ne yaptığı hakkında bilgi veriyor, hem de bir şarta bağlı olarak Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne katılacağını söylüyordu. G. W. Eendel’in 20 Ağustos 1930 tarihli raporunda; o hafta Türkiye’de kayda değer fazla bir gelişme olmadığı belirtilmekteydi. “Fethi Bey son birkaç günü İstanbul’da geçirmiş ve meydana gelen gelişmeler zaten İngilizlerin bildiğinden fazla değildir. Kayda değer tek gelişme yeni partinin genel sekreterinin yaptığı açıklama idi. Genel sekreter iktidara geldikleri takdirde Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne katılacağını belirtiyordu. Tabi İngilizlere göre gelişmelerin Mustafa Kemal’in bazı konularda fikrini değiştirmedeği sürece bir sıkıntı olmayacağı yönündeydi, meydana gelen gelişmelerin ancak onun isteği doğrultusunda gerçekleşeceğini düşünmekteydiler. İngilizlere göre bu dönemde İsmet İnönü, işleri yavaş yavaş ele almakta ve belirtilen tarihte Yalova’da Gazi Paşa ile birlikte Fethi Bey ile görüşmekteydi. Tevfik Rüştü, Şükrü Kaya ve Tahran’ın yeni büyükelçisi ayrılmadan önce görüşme yapmışlar ve bu görüşmenin İran politikasında yenilikler getirebileceğini ön görmüştür. Tabi İsmet İnönü’nün yetkilileri, önlemler alınması konusunda ikna etmesi zor gibi görünüyor. Meydana gelen gelişmeler yeni parti konusunda taze gelişmeler olabileceğini gösteriyor.” İngilizler raporda, Türkiye politikaları için öncelikle Mustafa Kemal’i

etkilemek istediklerini belirtmişlerdir. Bunu da şu cümlelerle ifade etmekte: “Gazi kilit kişi, eğer onun kafasına girmeyi başaramazsak, yapabileceğimiz tek şey bekleyip görmektir.” (PRO, FO. 371/14584, E4602/3476/44: 306–308).

Fethi Bey’in çalışmaları 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurması ile sonuçlandı. Serbest Fırka Türkiye’nin iktisadi ve siyasi alanda yeni bir arayışı için ortaya çıkan bir partidir. Atatürk’ün isteği üzerine Fethi Bey muhalefet oluşturacak bu partinin başına geçmiştir. Ayrıca tek parti yönetiminden dolayı ortaya çıkacak olan diktatörlük fikirlerinde önüne engellemek istendi. Bu nokta İngiliz belgelerinde de vurgulanmıştır (Yılmaz, 2011: 233). Sir Clerk, Fethi Bey’in partisinin Türkiye genelinde teşkilatlanmaya başladığını belirtirken, İsmet Paşa’nın onlara karşı ciddi bir yarış içerisine girdiğini belirtiyor, hatta İsmet Paşa’nın savaştan yetki devretme fikrinde olmadığını altı çiziliyordu (PRO, FO, 371/14584, E 4854/3476/44: 312).

İstanbul İngiliz Büyükelçiliği’nde görevli Bay Helm’in, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi Başkanı George William Rendel’e gönderdiği bir raporda, Mustafa Kemal’in yeni parti’yi kurmasındaki amaç Londra’ya bildirilirken Türkiye’nin mevcut yapısı ile ilgili noktalara değinilmiştir. Raporun bir kısmı şöyledir: “Geçen gece, Bulgaristan’a gittikten sonra Yalova’yı ziyaret eden ve Çankaya müdavimlerinden olan bir milletvekilinin yanındaydım. Yeni parti ile ilgili oldukça doluydu ve şöyle dedi geçen sene halk partisinde her şey iyiymiş gibi davranıldıysa da, neredeyse her görüşme büyük tartışmalarla ve İsmet Paşa’nın politikasının eleştirisiyle geçmekteydi. Gazi bir değişikliğin yapılması gerektiğini düşünmeye başladı. Her ne kadar öyle olsa da, Gazi kendisini tamamen bir diktatör olarak göstermek istemiyordu. Kısaca Fethi Bey’i başbakan yaparak İsmet Paşa’yı birkaç yıl dinlendirmek niyetindeydi. Rapora göre Mustafa Kemal, diktatörlüğünü saklamak adına ikinci bir parti kurma fikrini ortaya çıkardı. Fethi Bey muhtemelen başa gelecekti ve İsmet Paşa meydana gelen gelişmelerden oldukça memnundu. Mali güç sahipleri ile yapılan anlaşmalarla arası iyi olmadı. Kendisinin saf dışı bırakılmayacağını da biliyordu. Konunun artık açık açık konuşulmasının da kendi yararına olacağını tahmin etmekteydi” (PRO, FO, 371/14584, E4602/3476/44: 309).

1930 yılına gelindiğinde yeni bir parti ihtiyacı duyan Türkiye’nin dönüşümünde 25 Mart 1912 tarihinde Osmanlı Devleti döneminde kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde de etkinliklerine devam eden Türk Ocakları’nın oynadığı rolün büyük olduğu düşünülmektedir. Türk Ocakları Cumhuriyetin kuruluşundan 1931 yılında kapatılıncaya kadar ciddi faaliyetlerde bulunmuştur. Yakup Kadri Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile Ocakların “milli devlet” ideallerinin gerçekleştiğini belirtir (Acar, 2004: 65). Hatta Sir Clerk Türk Ocakları’nın faaliyetleri ile ilgili göndermiş olduğu raporunda şöyle demektedir: “Türk Ocaklarının Türkiye’nin tekrar inşa edilmesinde oynadığı ve oynamaya devam edeceği rolü gözden kaçırmak imkânsızdır.” Bu kuruluşun eğitim faaliyetleri içersindeki etkinliğini de vurgulamaktadır. “Türk ocaklarının son zamanlarda yaptıkları bir kampanya da ulusal okul projesidir. Burada halka yeni alfabe tanıtılmakta ve okuması için eğitim sağlanmaktadır” (PRO, FO, 371/14579, E1002/1002/44:1). Böylece ocaklar yeni alfabenin gelişmesi için faaliyetlerde bulunarak eğitime ciddi katkılar sağlamıştır. Ayrıca kütüphaneler ve basım evleri ile Türkiye’nin gelişmesinde yerlerini almışlardır (Şimşir, 2006: C 7, 63). Ayrıca İngiliz Lordlar Kamarasında Robert Cecil’in (1st Viscount Cecil of Chelwood) konuşmasından Türkiye’de sosyal hayatın İngiltere’nin Türkiye’de sosyal hayatın gelişiminden memnun olduğunu çıkartmak mümkündür. Bay Robert, 4 Aralık 1929 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında, Türkiye’nin Bolşevik

propagandasının etkisinden giderek uzaklaştığını ve bununda ne kadar olumlu olduğunu belirtmiştir (20.12.2013, www.hansard.millbanksystems.com).

Görüldüğü üzere Türkiye ile İngiltere arasında 1930 yılında oldukça hoş gelişmeler meydana gelmiştir. Ancak Türkiye'nin yeni bir ülke olmasından kaynaklanan sıkıntılarda bazı yetkililer ve basın, yabancı parmağı olduğu yönünde izlenimlerde bulunmaktaydılar. İki ülke arasında 1930 yılında gerginliği sebep olan olaylardan en önemlisi Menemen vakasıydı. Türkiye Cumhuriyetinin ikinci muhalefet partisi olan Serbest Fırka'nın 17 Kasım 1930 tarihinde feshetmesinin hemen ardından, 23 Aralık 1930 günü gerçekleşen Menemen Vakası gerçekleşmiş ve bu olay Türk-İngiliz ilişkilerinde aşağıda işleneceği üzere gerginliğe yol açmıştır.

4.2.2. Menemen Vakası ve İngiltere

Menemen Vakası, Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Fırka'nın kendisini 17 Kasım 1930 günü kendisini feshetmesinden sonra, 23 Aralık 1930'da meydana gelmiştir. Dolayısıyla her iki olay birbirine bağlantılı kabul edilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli olaylarından olan Menemen Vakası'nın o zaman dış bağlantıları da olduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Daha sonra yakalananlardan birine neden Menemen sorusu sorulduğunda, Serbest Fırka'nın burada kazanmış olmasından dolayı Menemen'in seçildiği belirtilmiştir (Akşam, 27 Aralık 1930).

Manisa'da Nakşibendî tarikatına mensup eski bir tekke şeyhi olan Derviş Mehmet isminde, eskiden beri inkılâbın aleyhinde bulunan şahsın yönettiği grup, Menemen'de şeriat isteği ile harekete geçmişti (Akşam, 25 Aralık 1930). Eskiden beri Cumhuriyet rejiminin aleyhinde bulunan Derviş Mehmet, son zamanlarda hükümet aleyhine yapılan neşriyattan cesaret alarak (Akşam, 26 Aralık, 1930) kendisini mehdi ilan etmiş ve herkesi bayrağı altında toplanmaya çağırmıştır. Yetmiş bin kişilik halife ordusunun da yakında kendisi ile birleşeceğini belirtmiştir. Etrafında yüz kadar adam toplayan Derviş Mehmet, tehditler savurarak ilerlemeye ve halkı yanına çekmeye çalışmıştır. Bölük komutanı Fahri Bey, Derviş Mehmet'in yanına giderek neler olduğu konusunda bilgi almak istemiştir. Derviş Mehmet'in tavırlarını görünce olay yerinden uzaklaşarak tedbir almaya karar vermiştir. Olaya müdahale etmesi için Yedek Subay Asteğmen Kubilay'ı bir müfreze ile olay yerine göndermiştir. Süratle olay yerine varan Kubilay ve beraberindeki askerlerde sadece manevra mermileri bulunmaktaydı. Asteğmen Kubilay, Derviş Mehmet'in yanına giderek kendisiyle konuşmak istemiştir. O sırada bilinmeyen biri tarafından ateş edilmiş ve Kubilay yaralanmıştır. Bunun üzerine askerler manevra mermileri ile ateş etmiştir. Kendisine bir şey olmadığını gören Derviş Mehmet, cesaretle askerlerin üzerine yürümüştür. Yaralı şekilde yakalanan Kubilay'ın başı kesilmiştir. Olaya müdahale etmek isteyen Hasan ve Şevki adında iki bekçi de çıkan çatışma sırasında öldürülmüştür. Olayın büyümesi üzerine alay komutanlığı müdahale etmiş ve büyük bir ordu ile isyan bastırılmıştır (Aysal, 2009: 602-604).

Derviş Mehmet isimli kişinin mehdilik iddiasıyla başlayan ve güç kullanılarak bastırılan olayın boyutlarını tespit etmek amacı ile uzaktan yakından olayla ilgili görülenler hakkında kovuşturmaya geçilmiştir. Bazı kişiler gözaltına alınmıştır. Bu olay, altı kişinin başlattığı bir olay olmayıp arkasında başka güçlerin varlığının olmasında şüphelenilmiştir. İsyanın bastırılmasının ardından suçlular Menemen Divan-ı Harbi Örfi'since ölüme mahkûm edilirler. Otuz dört kişi idam edilir ve kırk bir kişi de çeşitli sürelerle hapse mahkûm edilir (Sezer, 2003: 222–223).

Tabi Menemen olayının dış bağlantılı olduğu inancı Türk basınında ağır bastığından dolayı bu yönde haberler çıkmıştır. Özellikle de olayların arkasında İngilizlerin parmağının olduğuna inanılmaktaydı. Türkiye’de bir kesimin olaylarla ilgili olarak İngilizleri suçlaması ilişkilerin düzelme sürecinde iki ülke yetkilileri arasında gerginliklere sebep olmuştur.

İngiliz Büyükelçisi Sir Clerk’in 28 Ocak 1931 tarihli raporunda Menemen Olayı’ndan ve İngiltere ile Türkiye’nin bu konudaki çatışmasından bahsetmiştir. Raporda olayların nasıl geliştiğinden ve bunun karşılığında Türk Hükümetinin neler yaptığı üzerinde duran Sir Clerk daha sonra olayın iki ülke ilişkilerine nasıl yansıdığı üzerinde göstermiştir. Olay basına yansımış ve basında olayların arkasında İngiliz ajanlarının faaliyetlerinin yer aldığını belirten yazılar ve belgeler yayınlamıştır. Bu yazıların genelini gereksiz ve saçma bulan büyükelçi, mevcut bir vekilin sahibi olduğu “Akşam” gazetesindeki haberlerin de dikkatini çektiğini belirtmekteydi. Her ne kadar bu haberlerin asılsız olduğuna inansa da bütün bunlara kayıtsız kalınmaması gerektiğini belirtmiş ve Sir Clerk Bay Roberts’e konu ile ilgilenmesi için talimat vermiştir. Bay Roberts konu ile ilgili olarak Dışişleri bakanlığı müsteşarı Numan Bey ile görüşmüştür. Numan Bey konuyu basından takip ettiğini fakat belgelerin yetkili organlara ait olmadığını ve gerçekçilikten uzak olduğuna kendilerinin de inandığını belirtmiştir. Ayrıca kendisi de Türk gazetecilerinin bu konudaki sorumsuzluklarını eleştirmiştir. Mr. Roberts kendisinin de bunların sorumsuzluk sonucu meydana geldiğine inandığını fakat hükümete yakın gazetelerinde işin içerisinde yer almasının talihsizlik olarak gördüklerini söylemiştir. Ayrıca başbakanın da yetkilileri arasında yer aldığına inandığı “İnkılâp” tan bahsetmiştir. Numan Bey ise “İnkılâp”ın sahibinin Naci Bey adında birinin olduğunu ve aynı zamanda “Vakit” ve “İkdam” ile de bağlantılı olduğunu ve babasının İranlı olduğunu ayrıca bunların daha yakın zamanda Halk Partisi hakkında saldırgan haberler yaptığından dolayı olayla başbakanın herhangi bir bağı olmadığına emin olduğunu belirtmiştir. Bay Roberts daha sonra “Köroğlu” gazetesinde çıkan karikatürü göstermiştir. Karikatürde Lawrence Türkiye’deki isyanların arkasında resmedilmekteydi. Bay Roberts, “Vakit” gazetesinde 23 Ocak’ta çıkan yazıda Lawrence’in ekibinde yer alan İngiliz casus Albay Holstein’in Nakşibendî şeyhine bilgi aktardığı bilgisinin yer aldığını ve gazetenin sahibinin de Halk Partisi vekili olan Asım Bey’e ait olduğu belirtilmesinin üzerine, Numan Bey olayların Bin Bir Gece Masalları gibi abartıldığını söyleyerek konu ile ilgili araştırma yapacağını belirtmiştir (PRO, FO, 371/15370, E 518/69/44: 287).

Vakit gazetesinde olayla ilgili olarak çıkan haberin başlığı “Cenup Hudutlarımızda İngiliz Casusları” şeklindedir. Haber, Albay Holstein’in Türkiye ve Orta Doğu civarında dolaştığını ve kendisine Umman’da Faysal’ın kardeşinin hususi kâtabi Doktor Necip B. isminde birinin refakat ettiğini belirtmiştir. Haber bu şahıs Nakşî şeyhlerinin toplu buldukları Bağdat’a giderek orada onlarla temas ederek bazı direktif verdiğini ve Türk sınırları içerisinde Menemen hadisesini çıkaranlar ile temas ettiğinin kuvvetli olduğunu yazmıştır (Vakit, 23 Ocak 1931). Ayrıca gazete daha sonraki baskılarında Nakşî Şeyhlerinin İngilizlerden maddi destek alarak Konya ve Bozkır isyanlarını çıkardıklarını da iddia etmiştir (Vakit, 27 Ocak 1931).

Yine Menemen olayı ile ilgili bir gelişme İngilizlerin gerginliğine sebebiyet vermiştir. Sir Clerk’in Menemen olayı ile ilgili bir başka raporu da olayların İngilizler’le bağlantısının kurulması üzerine bilgiler vermiştir. Rapora göre yine bir gazete Menemen olaylarını İngiliz casus Lawrence ile bağdaştırmıştır. Olayların arkasında İngiliz casuslarının olduğu vurgulanmıştır. Gazete haberinde olayların lideri Şeyh Esat, bütün müdahalelere rağmen iki gün önce öldüğü ve mahkeme başkanı

Şeyh'in yatağında, olayların arakasında Lawrence'in olduğuna dair beyanat vermeye hazırlandığını belirtmiştir. Bu habere sinirlenen büyükelçiye göre gazetecilerin sorumsuzca haberlerini dahi geride bırakan bir gelişmedir. Sir Clerk raporun sonunda bu tür sorumsuzca yapılan haberlerin oldukça büyük zararlara yol açtığını belirtmiştir (PRO, FO, 371/15370, E 650/69/44: 296).

Türk-İngiliz ilişkilerinin düzelmeye başlaması döneminde özellikle de Türk basınında Menemen Vakası ile ilgili olarak İngilizlerin parmağı olduğu konusunda çıkan haberler iki ülke arasındaki ilişkilerde sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye'de bulunana İngiliz yetkililer ile Türk yetkili makamları arasında yapılan görüşmeler neticesinde olaylardaki yanlış anlaşılmalara giderilmeye çalışılmıştır.

4.3. Türk-İngiliz İlişkileri (1931)

Türkiye ile İngiltere arasındaki dostluk, 1931 yılında da, 1930 yılında gelişmeye başlamış olan dostluk havası içerisinde devam etti. Majesteleri Prenses Alice ve Athlone Kontu'nun Ankara'yı ziyareti ve bu ziyaretin cumhurbaşkanından halka kadar memnuniyetle karşılanmış olması, bu dostluğun gelişiminin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu ziyaret başta gayri resmi bir nitelik taşıırken, daha sonra meydana gelen gelişmeler dolayısıyla birinci sınıf resmi bir nitelik kazandı. Diplomat evlerinden uzak durmak gibi kökleşmiş bir geleneği olan Gazi, ziyaret esnasında bu alışkanlığını bir kenara bırakarak İngiltere sefarethanesinde yemek yedi ve yemeği en son terk eden kişi oldu. Birkaç hafta önce Ankara'da bulunmuş olan ve Türk ocaklarında İngiliz şiirleri üzerine bir gösteri yapan Mrs. Masefield tarafından şiir şöleni gerçekleştirildi. Ankara'da yapılan bu tür kültürel etkinlikler Türk-İngiliz ilişkileri açısından oldukça olumlu bir hava oluşturmuştur (PRO, FO 371/16091, E 222/222/44: 5).

Athlone Kontu'nun Türkiye ziyaretinin oluşturduğu hava Türk belgelerinde de işlenmektedir. İngiltere kraliçesinin biraderi olan Lord Athelone'un ziyaretinin oluşturduğu olumlu hava Dışişleri Bakanlığı'nın ziyaret ile ilgili program çizelgesinde işlenmiştir. Lord Athelone Toros Express ile 23 Nisan 1931'de saat 15.45'te Konya'ya, bir gün sonra da Ankara'ya hareket etmiştir. 24 Nisan 17.30'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile görüşecektir. Bir gün sonra İnönü ile öğle yemeği yiyecek olan Lord Athelone'un şerefine İngiliz Büyükelçisi Sir Clerk akşam saat 20.00'da ziyafet verecektir. 26 Nisan'da ise hususi ikametleri için İstanbul'a geçecektir (BCA, 030.0.010.000.000.234.577.5: 2-3).

Özellikle Menemen Vakası'nda kendisini gösteren Türk basınının İngiliz karşıtı tutumu, bu dönemde İngilizler için kendilerden beklenenden daha fazlasını yapmıştır. Türk basını, İngiliz karşıtı tutumlarını bir nebze olsun bir kenara atmışlardır. Basının bu tutumu 1931 yılı içerisinde İngiliz ajanlarının suçlanabileceği herhangi bir olay olmamasından da kaynaklanmıştır. Londra'da bulunan Türk büyükelçisi İngiliz dışişleri bakanına Türk Hükümetinin, Avrupa'da meydana gelen gruplaşmadan uzak duran tek ülkenin İngiltere olduğu kanısına vardığını bildirmiştir. Ayrıca Türk Hükümeti İngiliz hükümeti ile dostluk münasebetleri içerisinde işbirliğini sürdürmek istemiştir. Bu dostluk isteği en çok Gazi tarafından arzu edilmekteydi. Bu konuda bürokrasi kendisini desteklese de, askeri kanat İngiltere ile dostluk fikrine hala mesafeli durmaktaydı (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 6).

Türkiye'nin aralık ayı başında Kudüs'te başlayan İslam Konferansı'na karşı olan tutumunun, İngiltere ile olan dostluk ilişkilerini zedelemesinden korkulmuştu. Türk Hükümeti, İslam Konferansı'nda Halifeliğin tartışmaya açılabilmesi ve bununla ötesinde eski halife Abdülmecit'in tekrar halife seçilebileceği endişesi ile harekete geçti.

Sonunda Türkiye'nin bu korkularını yatıştırarak gelişmeler meydana geldi. Ancak Türklerin beklentileri kongrenin tamamen iptal edilmesinden yana idi. Türk dışişleri bakanının, iptalin söz konusu olamayacağını açıklaması üzerine TBMM'de büyük bir gürültü koptu ve memnuniyetsizlik sesleri yükseldi. Fakat daha sonra oluşan gerginliği giderecek açıklamalar yapılması neticesinde memnuniyetsizlik yerini yumuşamaya bıraktı. Sonra dışişleri bakanı da kongre ile alakalı destekleyici ifadeler kullanmadı. Bilakis yaptığı açıklamada aynı zamanda konuya gösterdiği hassasiyet ve yardımcı tavırlarından dolayı İngiliz hükümetine de teşekkür etti (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 6).

Gelişmeye başlayan dostluk neticesinde iki ülke arasında anlaşmalar başlamıştı. Türkiye ve İngiltere arasında Türk-İngiliz Sivil Prosedür Anlaşması, 28 Kasım'da Ankara'da imzalandı ve onaylanmasından üç ay sonra yürürlüğe girdi. Bu anlaşma ile taraflar kendi topraklarındaki hukuk işlerinde kararları tanyacaktı. İlk aşamada üç yıl geçerli olacak olan bu anlaşma iki taraftan herhangi birinin ihbarı olmadığı takdirde süresiz olarak uzatılacaktı (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 6).

Haziran ayında Kıbrıs hükümetinin İngiliz büyükelçisinden bir ricası oldu. Kıbrıs hükümeti Kıbrıs'ta bulunan Müslüman okulları için Türkiye'den öğretmen istediklerini belirttiler. Kıbrıs hükümeti bu ricasını İngiliz büyükelçisine ilettiler ve bu konuda Türk Hükümeti ile görüşmeler yapmasını istedi. Türk Hükümeti istenileni yerine getirerek okullarda görevlendirme yaptı. Fakat kısa bir süre sonra buralarda görevlendirilen öğretmenlerden bir kısmı Türkiye'ye geri döndü. Dönen öğretmenler mazeret olarak dışişleri bakanına işleyecekleri derslerin konuları hakkında okul yetkilileri ile sorunlar yaşadıklarını bildirdiler. Daha sonra Türk Hükümeti buradaki boşalan kadrolara yeni atamalar yapmadı (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 6).

Kasım ayında İngiliz hükümeti Doğu Akdeniz'de bulunan ülkelere bir yasaklama getirdi. İngiliz hükümeti Kıbrıs'a tekneler vasıtası ile silah ve cephane sokulmasını yasaklamak istemekteydi. İngiltere'nin uygulamak istediği bu yasak Türkiye'yi de etkilemişti. Türkiye İngiltere'den bu yasağa dâhil olmama isteğinde bulunmuştu. Fakat İngiliz hükümeti Türkiye'nin bu yönde kendilerinden buldukları talebi reddetmişti. Türk Hükümeti İngiltere'den aldığı yazıya aralık ayında cevap verdi. Türkiye bu tür girişimlerin Cumhuriyetin kıyılarında yapılmaması konusunda talimat verdiklerini İngiltere'ye ilettiler (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 7).

Ankara'da meydana gelen yılın en önemli olaylarından biri de 6-8 Haziran tarihleri arasında Türk Hükümetinin resmi konuğu olan Kral Faysal'ın Bağdat'taki Türk elçisinin önerisi ile Avrupa'ya geçmeden önce yolunun üzerindeki Türkiye'ye bir ziyarette bulunmasıydı. Her iki taraf için de memnuniyet verici olan ziyarette birtakım konular ele alınmıştı. Bu konular arasında, hızlandırılmak istenen ticari gelişmeler, henüz sonuca ulaştırılmamış görüşmeler, Türklerin bastırmayı görev olarak üstlendikleri sınır yağmalamaları ve 1931 Mart tarihinde sonuçlandırılmış olan antlaşmaya göre Irak'ta petrol şirketi tarafından ödenen her 400.000 sterlinin %10'unun Türkiye'ye ödenmesi bulunmaktaydı. Daha sonra Kral, İngiliz büyükelçisi ile Majesteleri konutunda yemek yerken, Gazi, İngiltere'ye her iki ülke arasındaki sorunlara bakış açısındaki dürüstlüğünden dolayı teşekkür etti. Bu teşekkürü etmesinde ise İngiltere'nin, Irak ile Türkiye gibi komşu iki ülkenin mevcut mükemmel ilişkilerini sürdürmesinde oynadığı rolün sebep olduğunu bildirdi (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 7).

Yıl içerisinde Türk eğitim sisteminde bir takım değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerde, Türkiye'nin daha önce eğitim sisteminde kullandığı Latin kuram ve yöntemlerini bırakmaya başladığını ve yerine Anglo-Sakson yöntemlerine geçiş yaptığı

gözlemlenmiştir (PRO, FO 371/16091, E 222/222/44: 17). Büyükelçinin, Türk eğitim sisteminde yapılan değişikliklere değinmesinde, Türkiye-İngiltere dostluğunun gelişmesinin Türk eğitimine de yansıdığı görülmektedir.

İngiltere ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler daha öncede belirttiğimiz gibi Birinci Dünya Savaşı sonrasında düşmeye başlamıştı. 1929 yılından itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme göstermeye başlamış olsa da bu İngiltere lehine olarak ekonomik alanda kendini tam olarak hissettirememiştir. 1929 ve 1930 yılına oranla 1931 yılında İngiltere'nin Türkiye'ye ihracatı düşüş göstermiştir. 1930 yılında 8,444,379 sterlin tutarında olan ihracat, 1931 yılında 8,396,998'e gerilemiştir. 1930 yılında İngiltere ihracat konusunda ikinci sırada yer alırken, 1931 yılında, Almanya ve İtalya'nın gerisinde kalarak üçüncü sıraya gerilemiştir. Türkiye'ye mal ihraç eden ülkelerin 1929, 1930 ve 1931 yıllarına göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 4.1. Mal İhraç Eden Ülkelerin 1929–1931 Yıllarına Göre Dağılımı (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 22–23)

-	1931 yılının ilk altı ayı	Yüzdesi	1930 yılının ilk altı ayı	Yüzdesi	1929 yılının ilk altı ayı	yüzdesi
-	£	-	£	-	£	-
Almanya	14,308,059	20,7	14,108,130	20,5	17,884,257	14,8
İtalya	10,122,298	14,6	6,934,753	10,0	14,057,953	11,6
Birleşik Krallık	8,396,998	12,1	8,444,379	12,2	14,504,033	12,0
Fransa	7,101,998	10,3	6,780,754	9,8	12,736,407	10,5

Tabloda görüldüğü gibi 1931 ve 1932 yıllarında ithalat bakımından ticaret yüzdeleri nispeten değişiklik göstermemiştir. Almanya ve Birleşik Krallık bu tabloda temsilci konumundadır. Tabloda Almanya'nın ise Türkiye'ye olan ihracatta üç senede de önde yer aldığı görülmektedir. İngiltere'de ise sürekli olarak bir düşüş meydana gelmiştir. İtalya 1930 yılında göstermiş olduğu düşüşün ardından tekrar yükselmişti. İtalya ihracatın birçoğunu pamuklu ürünlerde gerçekleştirmişti. Ancak İtalya'nın ihracat açısından yükselişini sürdürmesi zor gibiydi, çünkü son dönemlerde Japonya bu alanda yükselişe geçmişti (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 22-23).

Türk subayları İngiltere'de eğitim almaya devam etmekteydi. İki deniz subayı, Teğmen Asım Semih ve Asteğmen Rahmi Canip iki yıl önce, ekim ayında Kraliyet Denizciliği'nde eğitime başlamışlardı. Türk Hükümeti bir başka iki Türk subayı için de benzer fırsatlar verilerek, İngiliz askerleri ile birlikte savaş eğitimlerine katılmalarını istemiştir. Fakat Türk Hükümeti'nin bu isteği İngiltere tarafından kabul görmemiştir. Çünkü Majesteleri hükümetinin kuralları gereği yabancı subaylar savaş veya personel kurslarına kabul edilmiyordu. Yalnız eğitim ve gemilerin gezilmesi ile alakalı olarak bu dönemde İngiltere ve diğer ülkelerle bazı küçük sıkıntılar yaşanmıştır. Türk subayları eğitim amaçlı olarak İngiltere ve diğer ülkelerde savaş gemilerini gezme ve inceleme yapma imkânı bulurken, Türkiye'de bu konuda diğer ülkelerin denizcilik ataşelerine aynı imkân sunulmuyordu. Bu da İngiltere'de huzursuzluğa yol açmıştı (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 24).

1930'lu yıllara kadar Türkiye dış politikasında daha çok Sovyet Rusya'ya göre hareket etmiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren yüzünü Batı'ya çevirmiş olan bir devlettir. 1930 sonrasında Türkiye hem politik açıdan hem de

ekonomik açıdan bir desteğe ihtiyaç duyar hale gelmiştir. İngiltere ile bazı pürüzleri gidermeye başlayan Türkiye, bu ülke ile yakınlaşmaya başlamada herhangi bir sıkıntı görmemekteydi. Ayrıca Rusya dışında bir alternatif de oluşturmak istemekteydi.

İngiliz büyükelçisi Sir Clerk'in Türk-İngiliz-Rus ilişkileri ile ilgili olarak İngiliz Dışişleri Bakanı A. Henderson'a gönderdiği raporda, ilişkilerle ilgili olarak kendi teorisine yer vermiştir. Sir Clerk göre, "Türkiye'nin dostluğunun arkasında Rus korkusu bulunmaktaydı. Fakat kendisi Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmasını Rus korkusunun dışında tutmaktaydı. Türkiye, şu anda İngiltere'nin kendisinin özgürlüğü üzerinde herhangi bir hesabının bulunmadığını anlamıştır ve ayrıca tek başına kalamayacağını da farkına varmıştır. Türkiye'nin finansal alanda ve farklı alanlarda desteğe ihtiyacı vardı ve İngiltere'nin kendisine bu konuda adil davranacağını düşünmekteydi. Türkiye ekonomik destek ile politik desteği aynı kaynaktan istemekteydi. Bu konuda Rusya elbette Türkiye Cumhuriyetini desteklemekteydi fakat bu, genç Türkiye Cumhuriyeti için yeterli değildi. Ayrıca Rusya'nın desteğinin altında kendi ülke dizaynı vardır. Dolayısıyla Türkiye dikkatli bir şekilde Rusya'dan uzaklaşmaya çalışırken yine dikkatli bir şekilde Batı'ya yaklaşmaktaydı. Elbette Türkiye bu politik manevrasını dikkatli ve dengeli bir şekilde yürütmek istemekteydi. Gazi'nin İngiltere ile dostluk çalışmalarını tam desteklemesine rağmen, Türk yetkililer bu konuda biraz çekingen davranmaktaydılar. Bu çekingenlik sadece siyasi alanda değil aynı zamanda askeri alanda da görülmekteydi. Fakat Türkiye yine de İngiltere ile dostluk ilişkilerini daha da ileri taşımak niyetindeydi. Çünkü Türkiye aradığı politik ve ekonomik desteği tam manasıyla İngiltere'den sağlayabileceğini biliyordu." Dönemin büyükelçisi de bu konuda İngiltere'nin tam desteğini vereceğini belirtmekteydi. Türkiye'nin İngiltere'ye yakınlaşmasında bir başka sebep de İngiltere'nin özgürlüklerine dokunma gibi bir niyetinin olmadığını anlamış olmalarındandı (PRO, FO, 371/15376, E2330/1534/44:261–262).

Sir Clerk yine, İngiliz Dışişler Bakanı A. Henderson'a gönderdiği 4 Nisan 1931 tarihli aynı raporunda, Türk-İngiliz-Rus ilişkileri ile değerlendirmede bulunmaya devam etmiştir. 1929 yılında yapılan Filo ziyareti sonrasında iki ülke arasında yakınlaşma başlamış ve ziyaretlerde artış görülmüştür. Athlone Kontu ve eşinin Türkiye'ye gerçekleştirmiş oldukları ziyaret Türkler tarafından hoş karşılanmıştır. Türklerin gösterdikleri ilgi ve nezaket gerçekten inanılmazdır. Türkiye'nin gösterdiği bu davranış dış dünyanın Türkiye'ye bakışını da etkilemiştir. İngiltere Kraliyet ailesinden ilk kez birinin Türkiye'de bulunmasını Türkiye oldukça iyi değerlendirmiştir. Gazi de bu ziyarette göstermiş olduğu tavırla İngiltere ile ne kadar iyi ilişkiler geliştirmek istediğini göstermiştir. Gazi'nin bu tavırları abartılı bulunursa yanlış olur; çünkü bu kişiliğine terstir. Böyle davranmasında bir amaç vardır. Her ne kadar bu amaçın cevabı çift gibi görünse de aslında cevap tektir. İlk olarak Gazi ve Türk Hükümeti barışı bozmaya çalışan tek Avrupalı güç olarak İngiltere'yi görmekteydiler. Bu yüzden İngiltere ile yola çıkma konusunda tedirgin davranmaktaydılar. Ayrıca Türkiye'nin Rusya kaynaklı bir korkusu da bulunmaktaydı. Beş yıllık planın gerçekleşmeme ihtimali vardır; fakat gerçekleşmesi ihtimalinden de bazı ülkeler korkmaktadır çünkü bu dünyayı etkileyecekti. En büyük korkuyu da Türkiye hissetmekteydi. Beş yıllık planın gerçekleşmemesi durumunda Rusya askeri bir harekâta başlayabilir ve bu askeri harekât bir şekilde Türkiye'yi etkileyebilirdi. Türkiye bunu güçlü bir ihtimal olarak görmekte ve bundan dolayı da korku duymaktaydı. Avrupa'daki diğer devletlerin durumu ise tam olarak sağlam olmadığından dolayı Türkiye'nin yardım bekleyebileceği tek ülke olarak İngiltere kalmıştı. Gazi'nin ve diğer yetkililerin İngiliz misafirlerle yakından ilgilenmesinin asıl sebebi buydu. Büyükelçi, Türkleri askeri özellikleri üstün olan millet

olarak tanımlamakta ve bütçelerinin çoğunu askeriye harcamaktan çekinmeyeceklerini belirtmekteydi. Çünkü Türkiye kendisini askeri yönden güçlü hissetmek istemekteydi. Gazi İngilizler ile ilişkilerini geliştirmek isterken, generalleri bu konuda kendisi kadar istekli davranmamaktaydı. İngiliz gemilerinin İzmir limanına yaklaşmasına karşı durmaktaydılar. İngilizler bu durumu sabırla karşılamak gerektiğini düşünmekteydiler. Sir Clerk raporunun sonunda Rusya büyükelçisinin meydana gelen gelişmeleri Moskova'ya bildirdiğini ve M. Litvanov'un bir ziyaret gerçekleştirilmesi için girişimlere başladığını eklemiştir (PRO, FO, 371/15376, E2331/718/44: 264–269). Rusya Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmasından kaygılanmaya başlamış ve bu konuda tedbirler almak istemiştir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Lord Athlone'nın ziyareti Türkiye'de büyük yankı uyandırmış ve Türkiye tarafından coşku ile karşılanmıştı. 23 Nisan 1931 tarihinde Konya'ya gelen Lord Athlone, bir gün Konya'yı gezdikten sonra Ankara'ya geçmiştir. 24 Nisan 1931 tarihinde saat 17.30'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile bir görüşme yapmıştır. Aynı gün akşam saat 20.30'da da dışişleri bakanı tarafından Lord Athlone'nin eşi Prenses Alice şerefine Ankara Palas'ta bir akşam ziyafeti verilmiştir. Ertesi gün ise Lord Athlone ve eşine Ankara Palas'ta öğlen yemeğine İsmet İnönü ve eşi eşlik etmiştir. 26 Nisan'da ise Ankara'dan ayrılarak İstanbul'a hareket etmişlerdir. Lord Athlone Türkiye ziyaretinden oldukça memnun kalmıştır (BCA, 030.0.010.000.000.234.577.5: 2–3).

Türkiye 1930 sonrasında Milletler Cemiyeti ile de ilişkilerini düzeltmeye niyetlenmişti. Bu konuda İngiliz yetkililer ile Türk yetkililer görüşmelerde bulunmuşlardır. Türkiye bu konuda İngiltere'nin desteğini istemiştir. İngiliz büyükelçi, bu konuda Türk yetkililerle yaptığı bir görüşmesini Londra'ya bildirmişti. Büyükelçi, Türkiye'nin Milletler Cemiyetinde süresiz bir koltuk isteğinden vazgeçtiğini ve yarı kalıcı bir koltuk istediğinin üzerinde durmuştur. Eğer Türkiye bu konuda desteklenirse iki ülke arasında farklı boyutlarda da dostluk devam edecek ve gittikçe de gelişecektir. Ayrıca Almanya ve İtalya'nın bu konuda Türkiye'ye destek vereceğini belirten büyükelçi, İngiltere'nin de desteğini istediklerini vurgulamıştır. İngiliz yetkili, büyükelçinin bu konuyu daha önce dışişleri bakanı ile konuştuğunu söylediğini ancak kendisinden de tekrar görüşmesi ricasında bulunduğunu ifade etmiştir. Kendisi de büyükelçiye, bakan Londra'ya döndüğünde görüşeceğini belirtmiştir. Yetkili, büyükelçinin Türkiye'nin isteklerini İngiltere'ye sempati içerisinde ilettiğini düşündüğünü belirtmiştir. Ayrıca görüşülen konularda büyükelçiyle aynı düşündüğünü de vurgulamıştır (PRO, FO, 371/15376, E722/718/44: 258–259). Türkiye burada Milletler Cemiyetine girme konusunda İngiltere'nin desteğini sağlayabilmek adına, İngiltere'nin destek vermemesi halinde İtalya ve Almanya'ya yaklaşacağı kozunu kullanmış ve bu konuda da oldukça başarılı olmuştur.

4.3.1. Türkiye'nin Dış Politikası ve İngiltere (1931)

İngiltere'nin Almanya Büyükelçisi Sir H. Rumbold'un görüşlerinin yansıdığı İngiliz belgelerinde, Türkiye'nin dış politikası şöyle tanımlanmıştır. Türkiye 1923 yılından beri başkası tarafından kendisine liderlik yapılmasını reddetmiş ve güçler arasında dengeyi korumaya çalışmıştır. Komşuları ile barış içerisinde olmak hedefinde olmuşlardır. Silahsızlanmayı reddetmemiş fakat güçlü bir orduya sahip olmanın gerekliliğinin de fark etmiştir. Bu yönde 150.000 kişilik ordusu ile diğer güçlerle baş edebilecek konumdadır. Osmanlı Devleti'nin başına gelenlerden dolayı ekonomik alanda dengeli davranmaya çalışmıştır. Çünkü uzun vadeli borçlar pahalıya mal

olmakta, kısa borçlar ise sıkıntılar getirebilmektedir. Komşuları ile yapmış olduğu anlaşmalar ve kurmak istediği dostluklar bunun açık bir göstergesidir. Fakat hiçbir gruba veya güce de bağlılık içerisinde bulunmayı düşünmemektedir. Tevfik Rüştü, Rus sınırında tuttıkları 100.000 askerin bunun göstergesi olduğunu açıklamaktadır. Bakan, kendileri için o kadar asker tutmaktansa Rusya ile tamamen ilişki içerisinde olmanın daha ucuza mal olacağını belirtmiştir (PRO, FO, 371/15376, E 4583/718/44: 273).

Türkiye'nin 1931 senesi içerisinde dış politikasını daha sağlam temellere oturtmaya başlamıştır. Mustafa Kemal 20 Nisan 1931 tarihinde devlet politikasını, seçimlerde kullandığı söylem olan “Yurtta sulh, cihanda sulh” üzerine kurduklarını belirtmiştir. Türkiye Cumhuriyeti hem iç politikasını hemde dış politikasını bu temel söylem üzerine oturtmuştur.

Atatürk'ün dış politikası denince akla gelen “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesini, 1925 yılından 1938 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Tevfik Rüştü şu şekilde özetler: “Atatürk'ün cihanda sulh, yurtta sulh prensibi, mansa bilinmeden kullanılıyor. Aslında bu prensip sosyalist görüşü ifade eder. Cihanda sulh, barışın ortak savunulmasını, kolektif barışı temsil eder... (Atatürk) Cihanda sulh demekle de harici sulhumuzun ancak cihanda sulh ile temin edilebileceğini öğretti ve sevgili Türkiye'mizi daima dünya içinde mütalaa etmek lüzumunu anlatmış oldu. Gerçektir ki, cihanda sulh olmayınca istesekte tek başımıza harici sulhumuzu kesin bir emniyet altında bulunduramayız. Şu halde dâhilde sulhumuzu korumak için hürriyet ve haklarda müsavat şartları içinde ahenkli bir işbirliği yapılması tabii olduğu gibi, sulhu korumak ve kurmak için de bizim gibi sulhu isteyenlerle, yani hürriyet ve istikalleri esasında işbirliği taraflısı olanlarla gücümüzün yettiği kadar işbirliği yapmalıyız.” (Aras, 2010: 9).

9 Mayıs 1931 tarihinde, VI. İnönü Hükümeti'nin Hükümet programının açıklanması sırasında İsmet İnönü Türkiye'nin izlediği dış politika üzerinde de durmuştur. İnönü Türkiye'nin içeride ve dışarıda barış havası içerisinde güvende olması için ellerinden geleni yaptıklarını belirtirken, dış siyasette kurdukları dostlukların ve bunun göstergesi olduğunu söylemiştir (TBMMZC, D. 4, C. 1: 22).

Türkiye bu dönemde barış üzerine belirlediği dış politikasını tanıtma adına bazı adımlar atmıştır. Türkiye bu yönde bir tanıtım yapmak adına Berlin basınının temsilcilerini Almanya'daki elçilik binasına davet etmişler ve Türk dış politikasını “Herkesle Barış ve Dostluk” olarak özetlemişlerdir. Ayrıca Balkanlar'daki gelişmelerle ve 20 Ekim 1931 tarihinde Balkanlar'da birliği sağlamak adına İstanbul'da yapılan ikinci konferans hakkında bilgi aktarılmıştır. Tabii bu konferanstaki amaç yine bu ülkeler arasında dostluğu sağlamak ve bunu kalıcı kılabilmektir ve bu noktaya da Büyükelçi Kemaleddin Sami Paşa vurgu yapmıştır. Türk Büyükelçisi, Sovyet Dışişleri Komiseri M. Litvinov'un Ankara'ya yapacağı ziyaret hakkında da bilgi vermiştir. Sovyet Rusya ile Türkiye arasında hâlihazırda başlamış olan görüşmelerin bu ziyaret ile Ankara'da devam edeceğini belirtmiştir. Büyükelçi bu görüşmenin iki ülke arasında sıkıntılar olduğundan değil, yakın komşuların ilişkilerini iyi tutmak adına gerçekleştiğine vurgu yapmıştır. Büyükelçi, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile ilgili politikası hakkında da bilgi vermiştir. Ayrıca Büyükelçi, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne karşı yaklaşımı dostça olduğunu ve eğer kendilerine daimi üyelik hakkında garanti verilmiş olsaydı daha önce bu topluluğa katılmış olacaklarını vurgulamıştır. Türkiye'nin katılmayı umursayacağı tek topluluğunda bütün üyelerin eşit olduğu bir topluluk olacağı üzerinde durulmuştur. Büyükelçinin açıklamalarına göre, Rusya Türkiye'yi Cenevre'den uzak tutmak adına herhangi bir baskı uygulamamıştır, Türkiye politik seçimlerini özgürce istediği gibi yapabilir. Ancak direk Rusya'ya karşı gibi

görünecek bir adım da atmak istememektedirler. Tevfik Rüştü ile M. Briand'ın yapmış olduğu son görüşmede de Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üyeliği konuşulmuştur (PRO, FO 371/15376, E 5322/718/44: 276). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 1 Kasım 1931 tarihinde, TBMM'de yaptığı konuşmasında Sovyet Rusya'nın Hariciye Komiserini Türkiye'de ağırlamaktan duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Mustafa Kemal iki devlet arasındaki samimiyeti belirten şu sözleri dile getirmiştir “ İki memleketin tecrübe geçirmiş dostça münasebetlerini aynı kuvvet ve samimiyetle idame etmek tarafeynin büyük menfaat ve halis arzularının icabetinden olduğu bu vesile ile de izhar ve tebarüz ettirilmiştir.” Mustafa Kemal ayrıca Balkan birliğine doğru gidilmesinde duyduğu memnuniyeti de ifade etmiştir. Mustafa Kemal Türkiye'nin Coğrafi durumundan dolayı Balkanlardaki barışın korunması ile doğrudan ilgili olduğunu belirtmiştir (TBMMZC, D. 4, C. 4: 4).

Türkiye'nin dış politikadaki tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Türkiye bütün uluslarla barış ve hepsiyle de saldırmazlık paktları imzalamak istemiştir. Ayrıca Milletler Cemiyetine en iyi koşullarda katılmayı arzu etmiştir. Tabii bu konuda Rus hassasiyetine önem gösteren Türkiye, bu adımı Tür-Sovyet dostluk ilişkisini ciddi bir biçimde gözden geçirdikten sonra atmak istemiştir (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 4).

1931 yılında Türkiye'nin dış politikası, özellikle komşu ülkeler ile barış üzerine kuruluydu. Ayrıca amaç ülkenin yeniden yapılanmasına önyargı ile yaklaşmayan ve kişisel fedakârlık gerektiren bir ekonomi oluşturmaktı. Türkiye'yi güçlü ve kendine yetebilen bir ülke haline getirme planını ne dünya krizi ne de nakit kaynağında yaşanan kısıtlamalar durdurabilirdi. Sonuç olarak, yeni sanayi alanları oluşturuldu ve savunma kuvvetleri daha da güçlendirilip mükemmel bir hale getirildi (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 2).

Türkiye politikası ile Sovyet politikası birçok benzerlikler göstermekteydi. Her iki ülkede de çöken imparatorluk, cumhuriyetçi haleflerine sanayi, tarım ve eğitimde geri kalmışlık ayrıca maddi başarıların önüne batinî inançları koyan bir din miras bıraktığı için suçlanmıştır. Her iki ülkenin de yeni idealleri vardır ve her ikisi de yüzyılların geri kalmışlığını telafi etmeye kararlıdır. Fakat iki ülke bir açıdan farklılık göstermektedir. Sovyet Rusya kapitalizmi yıkmak ve komünizmi diğer ülkelere yaymak amacını güderken, Türkiye kendine kapitalist bir devlet modeli örnek almakta ve o devletlere ulaşarak onların seviyelerini geçmeyi hedeflemektedirler (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 2).

1930 yılı boyunca Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılma noktasında bazı ikilemler yaşamıştır. Türkiye bir taraftan Batı Avrupa ile işbirliği kurmak isteyen bir “Batı” gücü olmak isterken, bir taraftan da Sovyet Rusya'yı gücendirmek ve kendisinden soğutmaktan endişe duymuştur. Şubat 1931'de Türkiye'nin Londra'da bulunan İngiltere Büyükelçisi, Dışişleri Bakanına Türkiye'nin tam üyelikte artık ısrar etmediğini ancak yarı üyelik istediğini belirtmiştir. Bakan ise daha sonra kendisine, yönetmelik gereği Türkiye'nin üyelik için müracaatta bulunması gerektiğini ve oylama sonucu da üyeliğine karar verileceğini bildirmiştir. Bakan bu süreçte İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'yi üyelik konusunda destekleyeceğini de bildirmiştir. Sovyet Rusya ise Litvinoff'un Türkiye'ye ziyareti sırasında, Litvinoff aracılığı ile Türkiye'nin üyeliğine karşı olduklarını bildirmiştir. Sovyet hükümeti Türkiye'nin kararının yanlış olduğunu söylerken, Türkiye'nin özgür bir ülke olduğunu ve kendi kararlarını verebileceğini belirtmiştir (PRO, FO, 371/16091, E 222/222/44: 4).

Türk Büyükelçi Münir Ertegün, İngiliz bir yetkili ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin dış politikasına vurgu yapmıştır. Büyükelçi, daha önce İngiliz Dışişleri

Bakanı ile görüşmüş ve görüşme İngilizce yapılmıştır. Büyükelçinin İngilizcesi çok iyi olmadığından dolayı başka bir yetkili ile tekrar Fransızca olarak görüşmenin üzerinden bir kez daha geçilmiştir. İngiliz yetkili ile Türkiye-İngiltere Büyükelçisi arasında sohbet oldukça sıcak geçmiştir. Türk Büyükelçi, Avrupa'daki durum hakkında Türkiye gözüyle bir açıklamada bulunmuştur. Yetkili Büyükelçinin konuşmalarından, Türklerin akıllarının eski dünya ile dolu olduğunu veya savaş öncesi anlayışla olaylara baktıklarını belirtmiştir. Türklerin Avrupa'daki olaylarla ilgili özet fikirleri, Avrupa'nın tekrar kamplaşma içerisine düştüğüdür. Türk Büyükelçi bunları söylerken İtalya, Almanya ve Rusya'ya atıfta bulunmuştur. Bu durumda Türkiye İngiltere'nin yanında olacağını belirtmiştir. Fakat bir taraftan da kendisinin revizyonistlerin (Almanya, İtalya) tarafına itildiğinden korku duymaktadır. Büyükelçi, kısa süre önce Ankara'da yetkililerle bu konuyu görüşmüş ve Türk Hükümeti Avrupa'da gruplaşmadan uzak tek ülke olarak da İngiltere'yi görmüştür. Türk Hükümetinin, dostluk çerçevesi içerisinde İngiltere ile birlikte hareket etme kararı almak istediğini iki kez üst üste belirtmiştir (PRO, FO, 371/15376, E722/718/44: 257–258). İngiliz yetkili Türkiye'nin Avrupa'daki olayları tam olarak yorumlayamadığının üzerinde dursa da ilerleyen süreç Türkiye'nin Avrupa'daki durumu doğru yorumladığını gösterecektir.

5. TÜRK İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1932–1933)

1932–33 yıllarında iki ülkenin arasındaki ilişkiler açısından tam olarak zirve nokta sayılmasa da, bu dönemde iki ülkenin birbirine yakınlaşması açısından önemli gelişmeler olmuştur. Özellikle 1932 yılında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması, Batı ile kurmak istediği iyi ilişkilerin kanıtı olarak gösterilmektedir. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katılma aşmasında İngiltere ile sık sık görüşmüş ve destek almıştır. Bu dönemde iki ülkenin yakınlaşmasının somut göstergesi olarak Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılımı görülebilir.

5.1. Türk-İngiliz İlişkileri (1932)

Mustafa Kemal İngiltere ile ilişkileri her zaman iyi seviyede tutmak için çalışmıştır. Her ne kadar ülkedeki her diplomat onun bu politikasına katılmasa da kendisi bunun için oldukça fazla gayret göstermiştir. Cumhuriyet Bayramı adına verilen bir resepsiyonda İngiliz Büyükelçisi Sir Clerk'e oldukça yakın davranmış ve iki ülke arasındaki dostluğu göstermeye çalışmıştır. Büyükelçi akşam yemeğinde Gazi'nin kendisine şöyle dediğini söylüyor: “Gazi bana, seni arkadaşım olarak görüyorum çünkü sen benim politikamı anladın ve bunu anlaşılır biçimde hükümetine aktardın. Senin buraya Büyükelçi olarak gelmen iki ülke ilişkileri açısından oldukça şanslı bir durum oluşturmuştur. Eğer senin yerinde benim sevmediğim veya politikamı anlayan biri olmasaydı iki ülke arasındaki mevcut ilişki farklı gelişebilirdi (PRO, FO, 371/16089, E6033/34/44: 113-114). İki ülke arasındaki ilişkilerin Musul meselesi sonrasında iyiye doğru gitmesinde Mustafa Kemal'in politikalarının yararı olduğu kadar, İngiliz Hariciyesi'nin göstermiş olduğu çabaların da etkisi gözardı edilmemelidir.

İngiltere'nin de Türkiye ile yakınlaşması kendisi açısından da önemliydi. İngiltere 1930'lu yıllardaki politikasını Akdeniz'deki İtalyan tehlikesini önleme ve anti-Sovyetik bir anlayış üzerine kurmuştu. Ayrıca Balkanlar ve Ortadoğu'da bu politik çizgide önem arz etmekteydi. Bu yüzden Doğu ile Batı arasındaki yol kavşağındaki elverişli coğrafi durumuyla, yüzyıllar boyunca ilgi odağı olan Türkiye İngiltere için daha fazal önem taşımaya başlamıştı (Jivkova, 1978: 9-11). Dolayısıyla İngiltere'de Türkiye'nin yakın ilişkiler kurma isteğine karşılık vermiştir.

1932 yılında Türkiye ile İngiltere arasında sıkıntıya neden olabilecek konulardan biri, Türk Hükümetinin çıkaracağı bir yasa olmuştur. İngiltere'nin bu konuda sıkıntısı, çıkacak olan yasanın İngiliz çalışanları etkileyip etkilemeyeceğidir. Sir J. Simon, Kraliyet Hükümeti'nin henüz yasanın Türk Meclisinden geçip geçmediği ile ilgili olarak kendilerine herhangi bir bilgi gelmediğini belirtmiştir (PRO, FO, 371/16093, E 811/811/44: 228).

Bu konu ile ilgili olarak Yüzbaşı Erskine Bolst Dışişleri Bakanına 15 Şubat 1932 tarihinde bir soru takriri sunmuştur. Yüzbaşı çıkacak olan kanunun İngiltere'yi etkileyip etkilemeyeceğini ve eğer etkilerse nasıl etkileyeceği konusunda açıklama istemiştir (18.12.2013, www.hansard.millbanksystems.com). Cevap olarak Observer gazetesinin Türkiye temsilcisinin konu ile ilgili yaptığı haber öne sürülmüş ve yasanın kapsamı hakkında açıklama yapılmıştır. Daha fazlasıyla ilgili olarak pek bilgi sahibi olunmadığı söylenerek, bunun sadece bir teklif niteliğinde olduğu ve henüz meclisten geçerek yasalaşmadığı belirtilmiştir. Yasa teklifi ile ilgili ise bazı açıklamalar yapılmıştır. Türkiye'nin bu kanunu 1929 yılından beri tasarlamaya başladığı, 1931 yılında Sir Clerk'in haberinin olduğu ve 1932 yılında da nihayet gündeme geldiği belirtilmiştir (PRO, FO, 371/16093, E 811/811/44: 229–230).

Observer gazetesi 24 Ocak 1932 tarihli sayısında kanunla ilgili bilgiler aktarmıştır. Gazete Lozan Antlaşması'ndan bu yana Türkiye'de yabancıların haklarında kısıtlamalar ile ilgili çok adım atıldığını söylemiştir. Yeni kanun tasarısı serbest meslekle uğraşan yabancıların büyük şehirler haricinde başka yerde çalışamayacakları şeklindeydi. Yasa, Yunanistan ve Rusya gibi başka ülkelerde de sıkıntı ile karşılanmıştı. Yunanistan yasanın üzerinde iyi düşünülmesi gerektiğine inandığını belirtmiş ve bunun kendilerini yeni bir nüfus mübadelesine zorlama anlamına geldiğini bildirmişti. Yine pek çok serbest meslekle uğraşan Ruslar da yasanın çıkması halinde ülkeyi terk etmek zorunda kalacaklardı (Observer, January 24 1932).

Türkiye'nin İngiltere ile geliştirmiş olduğu ilişkiler, Fransa ile olan dostluğunda da ilerleme sağlamasına katkıda bulunmuştur. Büyük Millet Meclisinin bir oturumunda Fransa'dan gelen tebrik mesajı okunmuştur. Fransa 16 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye'nin Milletler Cemiyetine katılmasını gönderdiği samimi bir mesajla kutlamaktaydı. Türkiye tarafından bu adım oldukça hoş karşılanmış ve ileriki dönemlere daha güzel bakmasını sağlamıştır. Milletvekili Zeki Mesut Bey bu adımın sadece Fransızların dostluğundan kaynaklanmadığını, Türkiye'nin uluslararası barış politikasının da Fransa'nın bu adımında oldukça etkili olduğunu belirtmiştir. Mecliste Türkiye'nin amacının Fransa ve diğer ülkelerle barış içerisinde işbirliği yürütmek olduğu belirtilmiştir. Daha sonra İsmet Paşa söz alarak Fransa'ya bu davranışından dolayı teşekkür edilmesi gerektiğini bildirmiş ve bu konuda oylama yapılarak gereken teşekkürün edileceği sonucuna varılmıştır. Suriye meselesi yüzünden zaman zaman gerginleşen iki ülkenin arasında gerçekleşen bu hoş gelişme İngiltere'yi oldukça sevindirmiştir (PRO, FO, 371/16093, E 6038/1541/44: 405).

Büyükelçinin Kralın doğum günü şerefine İngiliz Sefareti'nde verdiği davete, Dışişleri Bakanı ve Başbakan, İtalya gezisinde olduklarından dolayı katılamamışlardır. Sir Clerk davetle ilgili gelişmeleri 3 Haziran 1932 tarihine İngiltere'ye rapor etmiştir. Büyükelçi birçok diplomatın ve devlet büyüğünün katıldığını belirtmiştir. Davet esnasında meydana gelen konuşmalar iki devlet arasındaki dostluğun iyice geliştiğini göstermiştir. Ayrıca, sene içerisinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal için, General Aspinall-Oglander tarafından özel hazırlanmış olan The Official History Of The Dardanelles Campaign (Çanakkale Zaferinin Resmi Tarihçesi) adlı kitabın, Mustafa Kemal'e hediye edilmesi gibi son zamanlardaki gelişmelerin buna katkıda bulunduğu belirtilmiştir (PRO, FO, 371/16093, E 2977/1541/44: 399).

1932 yılında Gazi'nin 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla verdiği resepsiyonda, Mustafa Kemal ile Mısır Büyükelçisi arasında bir gerginlik meydana gelmiştir. Mısır Büyükelçisi başında fes ile davete gelince Mustafa Kemal fese vurarak kendisinin bunu yasakladığını ve çıkarması gerektiğini belirtmiştir. Bu duruma bozulan Büyükelçi daveti terk etmiştir. Diğer konukların önünde gerçekleşen bu olay kısa bir süre sonra Mısır basınında yer almıştır. İki ülke arasında gerginliğe yol açan olay dolayısıyla Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey Büyükelçiye bir ziyarette bulunarak özür dilemiştir. Büyükelçinin raporuyla Mısır'a bildirilen bu durum sonrasında, Mısır Hükümeti Türkiye'nin özrünü kabul etmiştir. Bununla beraber Mısır, Türk Hükümetine bir nota göndererek böyle bir olayın bir daha yaşanmasını istemediğini bildirmiştir. Nota Türkiye'de hoş karşılanmamış ve konu basına taşınmıştır. Türk basını aslında böyle bir olayın olmadığını, Gazi'nin içerisi sıcak olduğu için Büyükelçinin samimiyetine güvenerek fesini çıkarmasını söylediğini belirtmiştir. Bu görüşü esas alan bir nota Mısır Hükümetine gönderilmiştir. İki ülke arasında, meydana gelen bu gerginlik dolayısıyla İngiltere araya girmeye karar vermiştir. İngiliz Yüksek Komiserliği taraflarla görüşerek araları bulmuş ve yapılan açıklamalar sonucunda heyecan asgari düzeye

indirilmiştir (PRO, FO, 371/16983, E 529/529/44: 9). İki ülke arasında yaşanan bu olay uluslararası boyutta bir sıkıntıya neden olabilecek duruma gelmeden, Mısır ile ilişkisi ileri boyutta olan ve Türkiye ile de dostça münasebetler geliştirmek isteyen İngiltere, İngiliz Yüksek Komiserliği aracılığı ile tarafları arasını bulmuştur (Özgiray: 4). Fakat fes olayı sonrasında Kahire Büyükelçisi olarak atanan Ali Şevki Bey'in, 29 Ekim 1933 tarihinde vermiş olduğu "Milli Gün" resepsiyonuna hiçbir Mısırlı Bakanın katılmaması olayın unutulmadığını göstermiştir (Hür, Taraf 31 Ekim 2010).

Daha önce Türkiye'de bir süre hizmet etmiş olan Koramiral F.L. Tottenham kumandasında bulunan İngiliz savaş gemisi "Rover", Eylül ayında Karadeniz'e geçişi sırasında İstanbul boğazına uğramıştır. Amiral bu geçişi Türk yetkililerle paylaşmak istemiştir. Geçen gemilerin şerefine, o sırada Dolmabahçe'de ikamet eden Cumhurbaşkanı tarafından selamlama atışı yaptırılmıştır. Bu jeste rağmen 1932 yılında İngiliz Denizcilik Ataşesinin Türk savaş gemilerini gezmek için yaptığı başvuru Türk Genelkurmayı tarafından reddedilmiştir. Öte yandan, İngiltere'de eğitim gören iki Türk subayının eğitimi 1932 yılında da devam etmiştir (PRO, FO, 371/16983, E 529/529/44: 25). Bu durum Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkileri sıcak tutma adına fırsatları değerlendirdiğinin bir göstergesi sayılabilir. Bununla beraber uluslararası alanda bu ülkenin desteğini almak için gösterilen çabaya rağmen, Türk askeri yetkililer açısından ilişkiler hala istenilen düzeye ulaşamamıştır.

İlişkilerin boyutu giderek zenginleşmiştir. Mart 1932'de, merkezi Paris'te bulunan "İngiliz Oyuncular" adında bir tiyatro topluluğu, İstanbul'a gelmiş ve modern İngiliz oyunlarından oluşan sekiz akşamlık performans sergilemişlerdir. Bu ilk ziyarette sayısı az olan seyircilerin büyük çoğunluğunu Türkler oluşturmuştur. Gösteriyi sergileyenler oldukça memnun kalmışlar ve 1933 senesinde tekrar geleceklere dair söz vermişlerdir (PRO, FO, 371/16983, E 529/529/44: 28).

Türkiye 1932 yılında Orta Doğu ve birçok ülke ile olan ilişkilerinde genellikle İngiltere'nin fikirlerine başvurarak adım atmıştır. Londra'da bulunan Türk Büyükelçisi İngiltere Dışişleri Bakanına, yıl içerisinde Kral İbn Suud'un Türk pilotlarını ve mühendislerini ödünç istediğini söyleyerek, Kral'ın bu isteğine Türkiye'nin İngiltere Hükümetine müracaat etmeden cevap vermek istemediğini ifade etmiştir (PRO, FO, 371/16983, E 529/529/44: 6).

5.1.1. Ekonomik ilişkiler

Bilindiği gibi Türkiye Lozan Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin borçlarının bir kısmını üstlenmiştir. İngiltere ile yapılan görüşmelerde 1932 yılında ne şekilde ödeme yapılacağı belirlenmiştir. Ancak Türkiye'nin borçları ödeme konusunda birtakım sıkıntıları olmuş ve bu da İngiliz basınına yansımıştır. Financial Times bu konuda "Bankaya Yapılacak Ödeme Askıda" başlığı ile bir haber yapmıştır. Haberde Türkiye'nin 1932 yılında Osmanlı'dan kalan borçlarla alakalı olarak ödeme yapacağı fakat bu konuda gecikmelerin yaşandığı belirtilmiştir. Ancak Türkiye'nin bu konu ile ilgili olarak kısa sürede önlem alacağı bildirilmektedir (Financial Times, 5 June 1932).

Türkiye 1932 yılında henüz ekonomik açıdan tamamen bağımsız olacak seviyeye ulaşmamıştı. Dolayısıyla bu durum diğer ülkeler ile olan ekonomik ilişkilerini etkilemekteydi. Bu dönemde Türkiye diplomatik yönden olduğu kadar ekonomik yönden de İngiltere ile ilişkileri geliştirmeye başlamış ve özellikle de savunma materyallerini İngiltere'den temin etmeye başlamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye ekonomik yönden sıkıntılar yaşamaktaydı. Yaşanan bu sıkıntılar borçların ödenmesi konusunda aksaklıklara sebebiyet verecekti. 4 Mart 1932 tarihli İngiliz

raporunda Türkiye 1932 yılında İngiltere’den almış olduğu bazı materyaller için ödeme yapacaktı. Fakat mali durum buna el vermediğinden dolayı yapılan görüşmeler neticesinde ödemeler 1936 yılına kadar uzatıldı. Ayrıca Türkiye’nin ciddi ekonomik sıkıntılar yaşadığı da belirtilmişti (PRO, FO, 371/16089, E 1313/70/44: 137).

İngiliz Büyükelçi Sir Clerk, Türkiye’nin o dönemde tek sıkıntısının ekonomi alanında olmadığı üzerinde de durmuştur. Ona göre Türkiye için bir diğer sıkıntılı durum ise Gazi ve İsmet İnönü’nün politikaları arasındaki farklardır. Gazi, İsmet İnönü’nün çok sıkı bir şekilde uyguladığı ulusalcı ekonomiyi pek fazla da desteklememektedir. İsmet Paşa Türkiye’nin dışarıdan borç alarak durumunu düzeltmeye çalışmasına karşıdır. Borç alınmaması durumunda ise Türkiye’nin dışarıdan herhangi bir materyal alması da ekonomik durumundan dolayı pek mümkün görülmemektedir. Türkiye aslında hükümet olarak borç almaya çok karşı değildir. Karşı olduğu durum bağımsızlığını etkileyecek derecede alınacak borçlardır. Bu duruma rağmen Türkiye yine de borç arama girişimindedir (PRO, FO, 371/16089, E 1966/70/44: 139–146). Görüldüğü gibi Türkiye 1932 yılında ciddi ekonomik sıkıntılar çekmiştir. Ayrıca savunma yönünü geliştirmek istemesinden dolayı borçlanma içerisine de girmiştir. İngiltere ile ilişkiler açısından değerlendirildiğinde ise bu durumun iki ülke arasında ciddi sıkıntılar doğurmadığı görülebilir. İngiltere, Türkiye’nin kendisine olan borçlarını zamanında ödeyememesine ve ayrıca bir kısmının da vadesini uzatmak istemesini kısmen de olsa anlayışla karşılamış ve Türkiye’ye yardımcı olmak istemiştir.

1932 yılında Osmanlı borçları ile alakalı olarak Türk Hükümetinde belirgin bir değişiklik meydana gelmişti. Türkiye görüşmelerin Ankara’ya kaydırılması konusunda Borçlar Konseyi’ne ısrar etmekteydi. Ayrıca 1928 Paris Antlaşması’nın zorunluluklarını yerine getirmekte zorluklar çıkartmaktaydı. Fakat Türkiye 1932 yılında bu politikasından geri adım atmıştır. Paris’e gönderilen heyet yıl sonuna kadar süren görüşmeler sonucunda bir açıklama yaptı ve prensipte anlaşmaya varıldığını belirtti (PRO, FO, 371/16983, E 529/529/44: 26).

5.1.2. İngilizlerin Gazi Mustafa Kemal’e Hediyesi

Mayıs 1932’de İngiliz Büyükelçisi, İngiliz Hükümeti adına Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e, özel olarak hazırlanmış, General Aspinall-Oglander’in yazdığı ve iki ciltten oluşan *The Official History Of The Dardanelles Campaign* (Çanakkale Seferi’nin Resmi Tarihçesi’ni) sunmuştur. Eser şu cümlelerle takdim edilmiştir: “Büyük bir Generalin, cesur bir düşmanın, âlicenap bir dostun şerefine, Majesteleri Hükümetince Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’e takdim edilmiştir.” Mustafa Kemal bu olaydan çok memnun kalmış ve İngiliz Büyükelçisi Sir Clerk’e teşekkür etmiş ayrıca teşekkürlerini İngiliz Hükümetine de iletmesini kendisinden istemiştir. Bir hafta sonra Dışişleri Bakan vekili saygılı bir üslupla bir mektup yazmıştır. Mektupta Gazi ve hükümetinin centilmenler ülkesi liderlerinin nazik ve asil davranışını fevkalade takdir ile karşıladığını belirterek, Sir Clerk’ten Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin yapılan bu jesti iki ülke arasında tesis edilen dostluğun bir nişanesi olarak kabul ettiğini bildirmesini istemiştir (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 6).

İngiliz hükümeti Gazi’ye verilen hediye üzerinde ince bir işçilik yapmış, İngiliz dışişlerinden Bay Gaselee bu hazırlıkla görevlendirilmiştir. Sir Clerk’in Londra’da bulunduğu süre içerisinde kitap hazırlanarak kendisine teslim edilmiştir. Konu ile ilgili olarak Yarbay Scorgie ile yazışmıştır. Yazdığı mektupta politik alanda hedeflerine ulaşabilmek için General’in kitabının bir an önce düzenlenerek basılması gerektiğini

belirtmiştir. Bu yüzden yarbaydan orijinal belgeler istenmiş ve bunların Sir Clerk'in Londra'da bulunduğu süre içerisinde hazırlığı tamamlanarak ona teslim edilmesi istenmiştir. Hükümet bu iş için gerekli ödeneği de ayırmıştır (PRO, FO 371/16093, E 1153/1153/44: 323–324).

İngiltere'nin, bu kitabın Mustafa Kemal'e teslim edilmesi ile çok yakından ilgilendiği, Dışişlerinin daha sonraki raporlarından anlaşılmaktadır. Dışişleri Sir Clerk'le sürekli olarak haberleşmiştir. Mümkün olan en kısa süre içerisinde kitabın Gazi'ye teslim edilmesini istemiştir. Teslim sonrasında Mustafa Kemal'in tepkilerini de merak eden İngiltere, bu konu ile alakalı olarak Sir Clerk'in kendilerini hemen haberdar etmesini istemişlerdir (PRO, FO 371/16093, E 1153/1153/44:334). Kitabın Mustafa Kemal'e takdimi İngiliz basınında da yer bulmuş ve Daily Telegraph konu ile ilgili olarak bir haber yapmıştır. Gazete, Çanakkale Tarihinin Türk Hükümetine hediye edildiğini ve Hükümetin de okullarda ve üniversitelerde okutulabilmesi için kitabı tercüme yaptırdığını belirtmiştir. Kitabın son cildinin daha önce gazetede yayınlandığını da bildirmiştir (Daily Telegraph, June 6 1932).

Sir Clerk daha sonra kitabı Mustafa Kemal'e sunuşu ile ilgili olarak bir rapor göndermiştir. Sir Clerk kitabı sunarken daha resmi bir ortamdan ziyade pek çalışanın olmadığı sıcak bir ortamı tercih etmiştir. Gazi kendisi ile tercüman kullanmadan farklı diller kullanarak iletişim kurmuş ve bu da Büyükelçiyi oldukça memnun etmiştir. Büyükelçi kitabın hazırlanış amacını da açıklamıştır. Sir Clerk kitabın askeri okullara ve gelecek nesillere Çanakkale tarihi ile ilgili doğru bilgiler bırakması ve her iki tarafın ortaya koyduğu muhteşem mücadeleyi anlatması adına önemli olduğunu vurgulamıştır. Mustafa Kemal bu güzel hediye karşısında duygulanmış ve Büyükelçiye Majesteleri Hükümetine şükranlarını bildirmesini istemiştir. Büyükelçi daha sonra dışarıda bekleyen çalışanlarını içeriye alarak kitabı Gazi'ye sunmuştur. Büyükelçi ayrıca Gazi'nin dişinin ağrması haricinde bir sağlık sorununun olmadığını fakat bu ağrının güzel sohbet ve hoş dileklere engel olmadığını belirtmiştir (PRO, FO 371/16093, E 2714/1153/44: 340). Sir Clerk kitabın hediye edilmesinin Türk basınına da yansıdığını ve Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde olayla ilgili bir yazı çıktığını belirtmiştir. Yazının içeriğinden Türklerin de bu hareketi hoş karşıladığı anlaşılmaktadır. Dışişleri müsteşarı Numan Bey de bu konudan Büyükelçiye bahsetmiştir (PRO, FO 371/16093, E 2717/1153/44: 350). Kitabın hediye edilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da ilerlemesine yardımcı olmuştur. Türkiye tarafından oldukça hoş bir davranış olarak karşılanmıştır.

5.1.3. Bozkurt Hadisesi

Harold Armstrong tarafından yazılan ve sonbaharda yayınlanan "Grey Wolf" (Bozkurt) isimli kitap, Gazi Mustafa Kemal'in kişiliğine ve özel hayatına aşağılayıcı saldırılar içermektedir. Kitap Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i öfkelenmiş ve Türk Hükümeti çevrelerinde hoş karşılanmamıştı. Gazi'nin emri ile kitabın, bir Bakan ve gazeteci tarafından dikkatli bir üslupla tekzibi yapılmış ve Akşam gazetesinde Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmıştır. Gazetede yazan eleştirmen, yazarın kişiliğini ve ahlakını sert bir dille eleştirirken, İngiltere ile ilişkilerin iyi bir seviyede gitmesinden ve yukarılardan aldığı emir dolayısıyla İngiltere aleyhine tavır takınmaktan kaçınmıştır. Eleştiride, Armstrong'un eserindeki iftira ve haksızlığın kendi ırkından beklenen en son hareket olduğu dile getirilmiştir. Bu konu ile alakalı Türk Hükümeti resmi veya gayri resmi olarak herhangi bir girişimde bulunmamıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, kendi Büyükelçisine 1932 yılının başında Majesteleri Hükümeti tarafından

Gazi'ye sunulmuş olan The Official History Of The Dardanelles Campaign'e (Çanakkale Seferinin Resmi Tarihi) önsöz olarak yazılan ithafı, İngiltere'nin gerçek değerlendirmesi olarak gördüklerini söylemişlerdir. Yine bu dönemde Türk basınında İngiltere karşıtı yazıların olmadığı söylenemez ancak bunlar çok ciddiye alınacak kadar değildir. Türk basını bu konuda ilerleme kaydetmiştir (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 6).

Türkiye'nin İngiltere'ye sunduğu şükranlar Çanakkale seferinin Resmi Tarihçesi kitabının sunumunda açıkça görülmekteydi. Ancak daha sonra Yüzbaşı Armstrong'un kaleme aldığı "Grey Wolf" yani "Bozkurt" isimli kitapta Mustafa Kemal'in kişiliğine ağır hakaretler yer aldığından dolayı, iki ülke arasındaki ilişkilere kısa süreliğine de olsa gölge düşmüştür (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 3–4).

Türk basını bu konuda dostluğun zarar görmemesi adına çaba sarf etmiş ve Armstrong'un fikirlerinin İngiltere'de desteklenmediğini göstermeye çalışmıştır. Cumhuriyet gazetesi, Daily Express'in konu ile ilgili yaptığı haberi aktarmıştır. Gazete şu ifadeleri kullanmaktaydı: "Henüz yaşamakta olan bir hükümet hakkında şimdiye kadar asla yazılmamış bu derece acı bir kitapta bile Armstrong, Gazi'nin dehası ve eserini takdir ve tebci etmektedir. Gazi'nin tarihi okunduğu vakit onun şahsında, Lenin sabit prensiplerini, Mussolini'nin heyecana olan meylini, Cengiz'in askerlik dehasını ve Troçki'nin veya Karno'nun sürükleyici kudretini bulmamak kabil değildir. Gazi fevkalbeşer bir görüş sahibi ve çok kuvvetli bir teşkilatçıdır." (Cumhuriyet, 25 Ekim 1932). Yine Cumhuriyet gazetesi Armstrong kimdir adlı yazısında, yazdıklarından dolayı Armstrong'u Gazi karşısında şu ifadelerle küçük görmüştür: "...Himalaya'nın eteğinde o göz karartan irtifai, seyre dalan bir tavşan neyse Bay Armstrong'da Gazi'nin azameti karşısında odur. Hatta tavşan da değil biçare bir karıncadır..." (Cumhuriyet, 26 Aralık 1932).

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinde görevli Bay Morgan "Bozkurt" hadisesiyle ilgili Numan Menemencioğlu ile görüştü. Bay Morgan bir İngiliz vatandaşının bu kitabı yazmış olmasından üzüntü duyduğunu ifade etti. Numan Bey'de Gazi'yi çok seven Türk halkının da bu konuda üzüntülü olduğunu belirtti. Bay Morgan İngiltere Dış işlerindeki Bay Helm'e konunun Türkiye'de güncelliğini koruduğunu ve kendilerinin İngiltere'de ortamı yumuşatacak makaleler yayınlatabileceklerini belirtti (Şimşir, 2006: C 7, 400–401).

H.C. Armstrong'un yazdığı kitap, Atatürk'ü hedef alarak ortaya koymuş olduğu Türk düşmanlığından kaynaklanmaktadır. H.C Armstrong'un yazdığı kitap aslında Birinci Dünya Savaşı'nda esir olması ve bunun sonucu Türklere karşı beslediği düşmanca tavırlardır. 1932 yılında yayınladığı kitabında, Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsına saldırıda bulunarak Türk düşmanlığını ortaya koymuştur. Fakat kitapta Atatürk'e içtiği içki üzerinden mübalağalı saldırılarda bulunuyordu. Ancak sıra onun zekâsına, askerliğine ve liderliğine geldiğinde çarpıtabilecek fazla bir şey bulamıyor ve pençelerini hadiselerin üzerine atarak aslan gibi kükrediğini belirtmeyi de ihmal etmiyordu.

5.1.4. Türkiye'nin Genel Olarak Dış Politikası (1932)

1932 yılında Türkiye dış politikasını, savaştan kaçınmak için kararlılık, bütün uluslarla barış ve dostluk üzerine kurmuştur. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'de 19321 Kasım 1932 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmasında bu noktaya değinmiş ve Türkiye'nin komşuları ve bütün milletlerle olan münasebetlerinin samimi sulh ve

emniyet fikrine dayalı olarak ilerleme gösterdiğini kaydetmiştir (TBMMZC, D. 4, C. 10: 3 Bu dönemde Sovyetlerle olan ilişkisi diğer bütün devletlerle olandan oldukça farklı gelişmiştir. Bu dönemde her iki ülke de birbirini tam destek olmaktadır. Japonya Rusya'ya karşı bir görünüm içerisine girdiğinde, Türkiye Japonya'ya karşı Rusya'nın yanında olduğunu açıkça göstermiştir. Türkiye temmuz ayında Milletler Cemiyeti'ne giriş yaptığında, Tefik Rüştü Bey, Türkiye'nin hiçbir zaman Rusya'ya karşı olacak bir tutum içersinde bulunan bir oluşuma katılmayacaklarını bildirmiştir. Fransa ile olan ilişkiler Suriye sorunundan dolayı pekiyi sayılmazdı. Ayrıca iki ülke 1932 yılında Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar nedeniyle sıkıntılar yaşamaktaydı. İtalya ile olan ilişkiler pek sıkıntılı gibi görünmüyordu. İsmet Paşa mayıs ayında Roma'ya bir ziyarette bulunmuş ve İtalya'dan ekonomik alanda yardım sözü de almıştı. Türkiye'nin İngiltere'ye Gazi ve Türk Hükümeti tarafından dostane yaklaşımı yine 1932 yılında da devam etmiştir. Ancak askeri kanat hala İngiltere ile olan dostluğa şüphe ile yaklaşmaktadır (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 3-4). 1932 yılında Türkiye'nin dış politikası genel olarak bu şekildeydi. Türkiye komşu ülkelerle veya diğer ülkelerle küçük anlaşmazlıklar yaşasa da büyük sıkıntılara girmekten kaçınmış ve uluslararası alanda barış çizgisinden sapmadan yoluna devam etmeye gayret göstermiştir.

Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey, İngiltere Büyükelçisi ile yapmış olduğu bir görüşme sırasında kendisine bir öneride bulunmuş. Bakan; Türkiye Irak, İran ve İngiltere'nin birbirlerine saldırmayacaklarına dair çok taraflı bir saldırmazlık anlaşması yapılmasını önermiştir. Böylece Milletler Cemiyeti'nin genel ilkelerinin dünya barışına katkısı bölgesel olarak uygulamaya konulmuş olacaktır. Bakana göre taraflar arasında dostluğun en üst düzeyde olması, böyle bir uygulama için zamanlama açısından mükemmel görülmektedir. İngiltere söz konusu olan devletlerin tümüyle deniz sınırına sahipti ve denizcilik açısından iyi bir seviyedeydi. Pakta daha sonra Sovyet Rusya ve Afganistan da dâhil edilebilir ve nihai amacına ulaştığında ise Hindistan'daki İngiltere çıkarları açısından yararlı olacaktır (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 7).

Türkiye'nin istediği ve İngiltere'ye teklif ettiği bu pakt istenilen sonuca ulaşamamıştır. Tefik Rüştü Bey anlaşma konusundaki görüşünü tam olarak ortaya koyamamış, İngiliz Hükümeti de pakt konusundaki tutumunu net bir şekilde sergilememiştir. Tefik Bey'in bu pakt ile İngiliz-İran ilişkilerinin içtenliğine dair hayalleri vardı. Fakat bu hayaller İngiliz-İran anlaşmazlığı nedeniyle boşa çıkmış ve oluşturulmak istenilen pakt da sonuca ulaşamamıştır (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 7). İngiltere Türkiye'nin pakt teklifini geri çevirmişse de, Türkiye'nin bölge politikalarını yakından izlemiştir. Balkanlarda oluşturulabilecek bir pakt İngiltere için oldukça büyük bir önem arz ettiğinden dolayı bu konu İngiliz Avam Kamarasında da konuşulmuştur. Bay Griffiths Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye'den oluşacak olan Balkan paktı ile ilgili olarak herhangi bir gelişmenin olup olmadığını sormuştur. Bay Griffiths'in yönelttiği soruya Bay Eden cevap vermiş ve Balkan Pakt'ının konuşulduğunu fakat hükümetlerin attıkları son adımlardan haberdar olmadıklarını belirtmiştir (22.12.2013, www.hansard.millbanksystems.com).

1932 yılında Türkiye, göstermiş olduğu gelişmeler ile kendisini ispat etmeye başlamıştır. Türkiye dış politikada en önemli gelişmeyi 1932 yılı içerisinde yaşamıştır. 1930 sonrasında Milletler Cemiyetine bakışını değiştiren Türkiye 1932 Temmuz'unda bu Cemiyete üye olmuştur. Türk-İngiliz ilişkileri bu süreçte de kendisini göstermiştir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye oluşunu ayrı başlıkta incelemekte fayda vardır.

5.2. Milletler Cemiyeti

Yirminci yüzyıl uluslararası arenada işbirliği dönemi olmuştur. Danışma dönemi olan on dokuzuncu yüzyılda yapılan çalışmalar yirminci yüzyılda meydana gelen siyasi kuruluşların temelini oluşturmuştur. Yirminci yüzyılda uluslararası ortamda işbirliği çerçevesinde kurulan ilk önemli kuruluş da Milletler Cemiyeti olmuştur (Gönlübol, 1975: 75).

Milletler Cemiyeti'nin önemi yeryüzünün globalleşme sürecine uygun olarak, dünyanın diğer kıtalarında bulunan ülkelerinde üyesi olduğu ve barış zamanında kurulan ilk uluslar arası kuruluş olmasıdır (Sander, 2008: 35). Viyana Konferansı sonrasında millerler arası dayanışma ve yeni siyasi örgütlerin kurulmasına yol açan gelişmeler olmasına rağmen, meydana gelen gelişmeler uluslararası barışı sağlayabilecek bir örgütün kurulması için yeterli olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, savaşa katılan devletler büyük kayıplara uğradıklarından dolayı, barışı sağlayacak bir kuruma ihtiyaç duymuşlardır. Amerika Başkanı Wilson'un yapmış olduğu on dört maddelik açıklama, uluslararası bir ortamda kurulacak olan bir örgütün ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla savaş sonrasında toplanan Paris Barış Konferansı'nda uluslararası bir örgüt kurma çalışmaları başlamıştır (Eyicil, 2005: 322).

Paris Barış Konferansı savaş sonrasında 28 Nisan 1918 tarihinde toplanmış ve uluslararası barış güvenliğini korumak ve sürekliliğini sağlamak üzere Milletler Cemiyeti'ni kurmayı kararlaştırmışlardır. Konferansta örgütün 26 maddelik yasası hazırlanmış ve yenilen devletlerle yapılan anlaşmalar "Birinci Bölüm" başlığı altında toplanmıştır. Böylece bu yasa, anlaşmalara bağlanarak yenen ve yenilen devletlerin kabul ettiği uluslararası diplomatik bir belge haline sokulmuştur. MC yasası, Versailles Barış Antlaşmasının bir parçası olduğundan dolayı, Cemiyetin kuruluşu antlaşmasının resmen onaylanması ile 10 Ocak 1920 tarihinde gerçekleşmiştir. Fakat Cemiyetin sekreterliği daha önce, 10 Haziran 1919 tarihinde Londra'da çalışmaya başlamıştı. Cemiyeti kurulması sonrasında daimi merkezi Cenevre olmuştur (Uçarol, 1985: 422).

Versailles Antlaşması ile sağlanan durumun devamını sağlamak adına Cemiyet, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından kurulmuştur. Amerika, barış antlaşmalarını Başkanın imzalamamasından dolayı Cemiyet dışında kalmıştır. Savaş sırasında tarafsız kalan devletler de asli üyeler arasında alınmıştır. Savaşta yenilgiye uğrayan devletler Cemiyete katılmamıştır. Fakat ilerleyen süreçte Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan devletler de üyeliğe alınmış ve 1925 tarihinde Cemiyete üye olan devletlerin sayısı 55'e ulaşmıştır (Uluslan, 2008: 239).

5.2.1. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Bakışı

Milletler Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, savaştan galip çıkan devletler tarafından uluslararası barışın korunması amacıyla kurulmuştur. Dolayısıyla savaştan yenilgi ile çıkan devletler bu kuruluşun içerisinde yer almamışlardır. Cemiyet başlangıçta dönemin en büyük gücü İngiltere'nin kontrolünde ve güdümünde faaliyet göstermiştir. Cemiyetin kuruluş aşamasında Türkiye, mağlup devletler arasında yer aldığından dolayı cemiyete girememiştir. Sonrasında İngiltere ile Musul meselesinden dolayı anlaşmazlık yaşandığı için Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne karşı pek sıcak bakmamıştır (Bıyıklı, 2012:154). Ancak İngiliz basını Musul meselesinin çözümü konusunun Milletler Cemiyetinin bir başarısı olarak görüldüğü yönünde haberler yapmıştır. The Times gazetesinin bir haberinde Milletler Cemiyeti'nin kurulduğu günden itibaren birçok konuda ülkelerin arasındaki gerginliği çözdüğü vurgulanırken

buna örnek olarak da İngiltere ile Türkiye arasındaki Musul meselesinin çözümünü vermiştir (The Times, 10 januray 1938).

Musul meselesi sonrasında İngiltere, Türkiye'nin Cemiyete katılması hususunda telkinlerde bulunmaya başlamıştır. Bu İngiltere açısından Türkiye'nin statükocu tarafta yer almasının bir göstergesi olacaktır. Türkiye ise daha öncesinde böyle bir taahhütte bulunmadığından dolayı, Cemiyete katılım gündeminde bulunmamaktaydı. Milletler Cemiyeti ile alakalı olarak yalnızca Mustafa Kemal, Mart 1924'te bir konuşmasında Milletler Cemiyeti'ne üye olmaktan söz etmişti. Ancak Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılım hususunda isteksizdi. Bunun için birtakım sebepleri bulunmaktaydı. Bu sebeplerden ilki Musul meselesiydi. Türkiye Musul konusunda Milletler Cemiyeti'nin tamamen İngiltere'nin etkisinde kalarak, Türkiye aleyhinde bir karar aldığını düşünmekteydi. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa'nın dış Politika aracı olarak görülen ve başarı şansı ise belli olmayan bir örgüte katılım hususunda Türkiye fazla aceleci davranmak istenmemekteydi. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne mesafeli durmasındaki diğer bir etken ise Sovyetlerle olan dostluğuuydu. Sovyetler'in bu kuruluşu emperyalizmin siyasal bir simgesi olarak görmesi Türkiye'yi etkilemiştir. Çünkü Türkiye Aralık 1925 Antlaşması'nı uzatan 1929 Protokolü gereği, böyle bir kararı almadan önce Sovyetlere danışmak zorundaydı (Oran, 2009: 310). Türkiye, Cemiyete katılma kararı aldığıında İsmet İnönü heyetle birlikte Sovyetler'e bir ziyarette bulunarak öncelikli olarak onları bu konuda ikna etmiştir.

The Times gazetesinin ismini vermediği bir Türk politikacı Türkiye'nin Milletler Cemiyetine bakışı ile ilgili gazeteye düşüncelerini aktarmıştır. Habere göre Türkiye'nin Cemiyete karşı mesafeli durmasında iki ana etken bulunmaktaydı. Birincisi, Türkiye koltuk hak ettiğini düşünürken, bir büyük gücün kendilerini savunmasına rağmen koltuk alabilme şansını düşük görüyordu. İkinci sıkıntı ise Sovyetlerle olan dostluklarından kaynaklanmaktaydı. İki ülke yakın ilişki içerisindeydi ve Sovyetler, Türkiye'yi Cemiyet üyesi olarak görmek istemiyordu. Politikacıya göre ikinci durumun önemi fazla büyük değildi. Zaten Türkiye, Sovyetlere gerçekleştireceği ziyaret ile bu sıkıntının üstesinden rahat bir şekilde gelmiştir. Ancak Türkiye'nin Cemiyete bakışı daha büyük önem arz etmektedir. Türkiye Cemiyete er ya da geç çağrılarak girecektir. Türkiye'nin Cemiyete girmesi birtakım kolaylıklar sağlayacaktır. Bulunduğu jeopolitik konum sebebiyle Türkiye'nin Cemiyete girmesi sonrasında, Cemiyetin Orta Doğu'da barışı sağlaması kolaylaşacaktır. Türkiye üye olmasa dahi Cemiyetin birçok oturumuna katılmaktadır. Dolayısıyla eksik olan üyelikte yakın zamanda sağlanacaktır (The Times, "Turkey And The League", Saturday January 17 1931).

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine karşı soğuk tutumunda 1930 yılına kadar sürdürmüş olduğu politikanın etkisi bulunmaktaydı. 1930 yılından itibaren Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir politika izlemeye başlaması, Milletler Cemiyetine olan yaklaşımında da değişiklikler meydana getirmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, 13 Nisan 1932 tarihinde Silahsızlanma Konferansı'nda, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Türkiye'nin bu yaklaşımı sonrasında üyeliğe davet edilen Türkiye, 18 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti, 43 devletin ittifakı ile üyeliğe kabul edilmiştir (Armaoğlu, 1987: 337).

5.2.2. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve İngiliz Faktörü

1930 yılında Türkiye'nin gündemine yeni hedefler girmeye başlamıştır. Türkiye Musul'u Milletler Cemiyeti'nin almış olduğu kararlar kaybetmiş dolayısıyla bu kuruma karşı aslında güveni sarsılmıştır. Buna rağmen 1930 yılında Milletler Cemiyeti Türkiye

Cumhuriyetinin gündemine girmiştir. İç politikada Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasına dair değerlendirmeler yapılmıştır. Bu dönemde Türkiye uluslararası politikalarda kendisini dışlanmış hissetmektedir. Ayrıca komşusu olan Sovyetlere karşı da Batı dünyasından saygı beklemektedir. İsmet Paşa, M. Veniselos'a Türkiye'nin ancak tam yetki verildiği takdirde Milletler Cemiyeti'ne katılacağını, aksi takdirde Sovyetlerin de istediği gibi Milletler Cemiyeti'nin dışında kalabileceğini belirtmiştir. İngiltere ise Türkiye'yi Cemiyette görmeye hazırdır fakat katılması adına baskıda bulunmayacaktır (PRO, FO 371/15376, E 913/913/44: 4).

9 Mayıs 1931 tarihinde Kocaeli milletvekili Sırrı Bey Türkiye'nin modern bir şekilde gelişmesine ve Avrupalı bir devlet görüntüsü çizmesine rağmen neden Avrupa'nın iç işlerine karıştırılmadığını sormuştur. Daha sonra söz hakkı alan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'nin tam manası ile bir Avrupalı olduğunu ancak alınan kararlarda söz sahibi olması veya görüşmelere çağırılması için Cemiyet-i Akvama üye olması gerektiğini belirtmiştir (TBMMZC, D. 4, C.1: 27–28).

Aslında İngiltere'nin, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'nde görmek istemesinin bir amacı da, onu Sovyetlerden uzaklaştırmaktır. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girerek yönünü tamamen batı ittifakına çevirecek ve bu da Sovyet Rusya ise arasını açacaktır. Ancak Türkiye eski dostu Sovyet Rusya ile arasında sıkıntı çıkarabilecek bir adımdan uzak durmak istemiştir (Özmen, 2009: 53). Milletler Cemiyeti'ne giriş sürecinde de Sovyetleri gücendirmeyecek bir siyaset izlemiştir. Türkiye her ne kadar Sovyetlerden uzaklaşmama yönünde bir siyaset izlemişse de Ludmila Jivkova'ya göre Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması Sovyetlerden kopmasını hızlandırmıştır (Jivkova, 1978: 28).

1930 boyunca Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılma noktasında bazı ikilemler yaşamıştır. Türkiye bir taraftan Batı Avrupa ile işbirliği kurmak isteyen bir "Batı" gücü olmak isterken, bir taraftan da Sovyet Rusya'yı gücendirmek ve kendisinden soğutmaktan endişe duymuştur. Şubat 1931'de Türkiye'nin Londra'da bulunan İngiltere Büyükelçisi, Dışişleri Bakanına Türkiye'nin tam üyelikte artık ısrar etmediğini ancak yarı üyelik istediğini belirtmiştir. Bakan ise daha sonra kendisine, yönetmelik gereği Türkiye'nin üyelik için müracaatta bulunması gerektiğini ve oylama sonucu da üyeliğine karar verileceğini bildirmiştir. Bakan bu süreçte İngiliz Hükümetinin Türkiye'yi üyelik konusunda destekleyeceğini de bildirmiştir. Sovyet Rusya ise Litvinoff'un Türkiye'ye ziyareti sırasında, Litvinoff aracılığı ile Türkiye'nin üyeliğine karşı olduklarını bildirmiştir. Sovyet hükümeti Türkiye'nin kararının yanlış olduğunu söylerken, Türkiye'nin özgür bir ülke olduğunu ve kendi kararlarını verebileceğini belirtmiştir (PRO, FO 371/16091, E 222/222/44: 4).

Türkiye değişen politika sonrasında, 1930'dan itibaren Milletler Cemiyeti ile de ilişkilerini düzeltmeye niyetlenmiştir. Bu konuda İngiliz yetkililer ile Türk yetkililer görüşmelerde bulunmuşlardır. Türkiye bu konuda İngiltere'nin desteğini istemiş, İngiliz Büyükelçi, konu ile alakalı olarak Türk yetkililerle yaptığı bir görüşmesini Londra'ya bildirmişti. Büyükelçi, Türkiye'nin Cemiyette süresiz kalıcı bir koltuk isteğinden vazgeçtiğini ve yarı kalıcı bir koltuk istediğinin üzerinde durmuştur. Eğer Türkiye bu konuda desteklenirse iki ülke arasında farklı boyutlarda da dostluk devam edecek ve gittikçe de gelişecektir. Ayrıca Almanya ve İtalya'nın bu konuda Türkiye'ye destek vereceğini belirten Büyükelçi, İngiltere'nin de desteğini istediklerini vurgulamıştır. İngiliz yetkili, Büyükelçinin bu konuyu daha önce Dışişleri Bakanı ile konuştuğunu söylediğini ancak kendisinden de tekrar görüşmesi ricasında bulunduğunu ifade etmiştir. Kendisi de Büyükelçi'ye, Bakan Londra'ya döndüğünde görüşeceğini belirtmiştir. Yetkili, Büyükelçi'nin Türkiye'nin isteklerini İngiltere'ye sempati içerisinde ilettiğini

düşündüğünü belirtmiştir. Ayrıca görüşülen konularda Büyükelçiyle aynı düşündüğünü de vurgulamıştır (PRO, FO 371/15376, E722/718/44: 258–259). Türkiye burada Milletler Cemiyeti'ne girme konusunda İngiltere'nin desteğini sağlayabilmek adına İtalya ve Almanya kozlarını kullanmış ve bu konuda da oldukça başarılı olmuştur.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne karşı takındığı olumsuz tavrın iki sebebi bulunmaktaydı. Bunlardan biri Musul meselesi, diğeri ise Sovyet faktörüdür. 1930 sonrasında Türkiye kendi iç meselelerinin çoğunu halletmiş ve artık dışa dönük bir politika izlemeye karar vermişti. Bundan dolayı Türkiye uyguladığı dış politikasında değişikliğe giderek, barış çerçevesinde bütün uluslarla işbirliğine yönelmişti. 1929 sonrasında İngiltere ile olan ilişkilerde de yumuşama başlamıştır. Türkiye'nin yeni politikası Musul meselesinden dolayı oluşan olumsuz havanın dağılmasını sağlamıştır. Sovyetlerin, Cemiyete olan tutumundan dolayı meydana gelen olumsuzluk ise yapılan görüşmeler ile giderilmeye çalışılmıştır.

Türkiye 1930'da değişen politikası ile bütün uluslarla barış ve saldırmazlık paktları imzalamak istemiştir. Ayrıca Milletler Cemiyeti'ne en iyi koşullarda katılmayı arzu etmiştir. Tabii bu konuda Rus hassasiyetine önem gösteren Türkiye, bu adımı Türk-Sovyet dostluk ilişkisini ciddi bir biçimde gözden geçirdikten sonra atmak istemiştir (PRO, FO 371/16091, E 222/222/44: 4).

Türkiye için 1932 yılında yaşanan en büyük olay temmuz ayında Milletler Cemiyeti'ne katılmış olmasıdır. Musul meselesini politika değişikliği ile halleden Türkiye bu sürecin Rusya ile sıkıntılar yaşamadan gelişmesini istemiş ve o yönde adımlar atarak bunda başarılı olmuştur (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 4).

Türkiye Batı ittifakında yer almak istediğini ve yüzünü Batı'ya döndüğünü 1920'lerde ve 1930'larda Atatürk liderliğinde uyguladığı politikalar ile göstermiştir. Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'ni kurması sonrasında gerçekleştirdiği reformlarla Batı medeniyetine olan inancını göstermiştir. Osmanlı zamanında Batı medeniyetini taklit etmek isteyenlerin tersine Atatürk'ün bu konuda başarılı olmasının sebebi, onun Batı medeniyetini dülleri ve dikenleri ile kabul etmesi ve ona yaklaşmasından kaynaklanmıştır (Aydın, 1999: 161).

Türkiye bir taraftan yüzünü Batıya dönerek bir Batı ülkesi olma yolunda ilerlemeye çalışsa da Sovyetlerle olan dostluğunu zedelemek istemiyordu. Bu konu ile ilgili olarak Milletler Cemiyetine tam olarak üye olmadan önce 26 Nisan 1932'de Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Sovyet Rusya'ya bir gezi tertip etmişlerdir. Bu geziye basında da geniş yer verilmiştir. Gazeteler, Cemiyete girmenin arifesinde karanlık günlerde kendilerine yardımda bulunan ülke olan Sovyetleri unutmadıklarını belirten haberler yapmışlardır (PRO, FO 371/16092, E 2236/449/44: 84). Türkiye'nin Başbakanlık seviyesinde Rusya'ya yapmış olduğu bu ilk ziyarette, özel program hazırlanmış ve konuklar oldukça iyi ağırlanmıştır. Aslında Türkiye bu gezide Cemiyete girmeden önce Sovyetlerin güvenini ve onayını tam olarak almak istemiştir. Gezi sonrasında Sovyet basını da olaya geniş yer vermiş; İki ülkenin kökende rejimlerinin benzerliği üzerine vurgular yapılmıştır. Çünkü her iki ülke de özgürlüğü için emperyalist devletlere karşı büyük mücadele vermiştir. Ayrıca Türkiye'nin emperyalist planlara asla izin vermeyeceği üzerinde durulmuş, Avrupa'nın, Türk-Sovyet dostluğunun örnek teşkil ettiği ulusal özgürlüğü engellemeye çalıştığını belirterek buna izin vermeyeceklerini söylemişlerdir. İsmet Paşa'nın bu ziyareti iki ülkenin dostluğunu daha da geliştirmiştir (PRO, FO 371/16092, E 2381/449/44: 95–97).

İsmet İnönü'nün 1932 yılında yaptığı Rusya seyahati sadece Milletler Cemiyeti konusunu görüşmek için gerçekleşmemiştir. İsmet Paşa mali konularda ve Balkan Paktı konusunda da Ruslarla görüşmüştü. Fakat o dönemde Milletler Cemiyeti mevzusu önem

arzlemektedir. İsmet İnönü hatıralarında Milletler Cemiyeti hakkında Litvanof ile görüşmesini şöyle aktarmaktadır: “Rusya’ya gittiğim zaman, gerek biz, gerek Ruslar Cemiyeti Akvam’a girmemiştik. Münasebetlerimizde bu meseleye temas edildikçe, Ruslar, Cemiyeti Akvam’a beraber girelim diye ısrar ediyorlardı ve bir neticeye varamadan mesele muallâkta duruyordu. Seyahat esnasında bu meseleyi halletmek niyetindeydim... Litvanof ile bir köşeye çekildim. “Cemiyeti Akvam meselesini ne yapacaksınız?” diye sordum. Beraber girelim dedi. Hâlbuki biz, bir an evvel Cemiyeti Akvam’a girmek lazım olduğunu, bunun dışında kalmanın mahzurlarını fark eder hale gelmiştik. Litvanof’a, “Biz Cemiyeti Akvam’a gireceğiz” dedim. Açıktan bir karar olarak söyledim. Litvanof eski görüşlerinde kararlı görünüyordu. Kendisine dedim ki “Siz Cemiyeti Akvam’a girmemek için takip ettiğiniz istikameti bırakmak kararındasınız. Gireceksiniz. Ben bunu görüyorum. Beraebr girelim demekle bu mesele halledilmiş olmuyor. Ne vakit, hangi şartlarla gireceğinizi bilmiyorum ve biz bekleyecek vaziyette değiliz. Biz evvel girmişiz veya siz girmişsiniz bunun ehemmiyeti yoktur. Cemiyeti Akvam’a gireceğimizi size söylemek istiyorum.” Bu karşılıklı konuşmada en nihayetinde söz bende kaldı. Litvanof’un itirazını durdurmakla, Rus Harciye Nazırı ile Cemiyeti Akvam münakaşasını halletmiş olduğumuz kanaati ile ayrılmış oldum (İnönü, 2009: 512–513).

Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne gireceği Başbakan İsmet İnönü’nün bu konuda Sovyetleri ikna etmek üzere yaptığı ziyaret öncesinde belliydi (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 4). Tefik Rüştü Aras daha önce verdiği beyanatlarda, Cemiyete girme ihtimallerine karşı, Cemiyetin her türlü toplantısına katılmaya gayret ettiklerini belirtmiştir (Cumhuriyet, 27 Haziran 1932). Çünkü Türkiye, kendisinin de istediği gibi büyük devletler tarafından Cemiyete davet edilmişti. İsmet İnönü, İngiliz büyükelçisi ile görüşmesinde, Türkiye’nin Cemiyete davet edilmesinin zamanlamasının çok güzel olduğunu belirtmişti. Türkiye’nin bu sırada Sovyet Rusya’ya gerçekleştirdiği gezi, hem Avrupa’nın hem de Rusya’nın güvenini kazanmaya yönelik atılmış olduğu bir adımdı. Türkiye bu ziyaret ile Sovyetlere, Cemiyete girmesinin hem onlarla olan dostluğunu asla zedelemeyeceğini göstermek istemiş hem de Avrupa’daki büyük devletlerin Sovyetlerle olan dostluğunun kendilerde meydana getirdiği endişeyi gidermek istemiştir (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 4).

İngiliz Büyükelçi Sir Clerk İsmet Paşa ile yapmış olduğu görüşme sonrasında 24 Nisan 1932’de, 5 Kasım 1931 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığına başlamış olan Sir John Simon’a bir rapor göndermiştir. Bu raporda, İsmet Paşa’nın aralarında Tefik Rüştü Bey’in de bulunduğu heyet ile Sovyet Rusya’ya yapacakları gezi öncesinde kendisi ile görüşmesinden bahsetmiştir. İsmet Paşa ve Türk heyeti Sovyetlere yapacakları ziyaret için İstanbul’dan öğleden sonra Sovyet gemisine binip Türkiye’den ayrılmadan önce, İsmet Paşa Sir Clerk ile bir araya gelerek Türkiye’nin dış politikası ile ilgili olarak bir görüşme yapmıştır. İsmet Paşa’nın Büyükelçiden öğrenmek istediği, Cenevre’de Tefik Rüştü’nün görüşmelerinin büyük devletler tarafından nasıl karşılandığı idi. Fakat büyükelçi bu konuda pek fazla bilgisi olmadığını aktarmıştır. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti üyesi olamaya doğru gittiğini görse de Büyükelçi, İsmet Paşa’nın bu noktayı daha iyi açıklaması adına Cemiyete üyelik için başvurun demekten kaçınmıştır. Daha öncesinde, Türkiye tam ve yarı üyelik olsa da Cemiyete davet edilerek katılmak istediğini bilmekteydi. İsmet Paşa Sovyetlere yapacak olduğu ziyaret ile Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üye olmasıyla Sovyetlerde çıkabilecek olan endişeyi giderecekti. Ayrıca Sovyetlerle olan dostluğunun büyük devletlerde oluşturduğu endişeyi de gidermeyi düşünmüştür. Bu arada İngiltere de Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne katılabilmesi için gereken adımların atılmasından yana bir tavır

sergilemiştir. Bay Rendel Cenevre’de bulunan Bay Cadogan’a Türkiye’nin davet edilmesi adına gerekli adımların atılması gerektiğini, yoksa Türkiye’yi üye yapma fırsatının kaçacağını belirtmiştir (PRO, FO 371/16093, E 2235/1541/44: 391–397).

Ankara’da bulunan Sovyet Maslahatgüzarına Türk Dışişleri Bakanı tarafından, Türk Sovyet ilişkilerinde güven tazeleyebilmek adına iki mektup verilmiş olup, İkinci mektup birinciye göre daha büyük önem arz etmekteydi. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü bu mektupta, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girişinin hiçbir şekilde, 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet anlaşmasında yer alan yüklenimleri etkilemeyeceğini bildirmekteydi. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üye oluşunun amacı, uluslararası anlaşmazlıklara barışçı yollardan çözüm bulunmasına katkı sağlamaktı. Eğer Cemiyet Türkiye’nin bu düşüncesine aksi yönde eğilimler gösterir ve Sovyetlere yönelik saldırgan bir tutum sergilerse, Türkiye buna bütün gücü ile karşı çıkacaktı. Ayrıca Türkiye, Sovyetlere karşı farklı devletlerden bir tutum içerisinde olunması durumunda herhangi bir yükümlülüğe girmeyecekti (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 5). Tevfik Rüştü, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girmesinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ile Kurtuluş Savaşı sırasında kurdukları sıkı bağları ve samimi dostluklarını asla etkilemeyeceğini belirtmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 18 Temmuz 1932).

Büyükelçi, Türk yetkililerin Sovyetlere yaptıkları ziyareti değerlendirmiş ve Londra’yı haberdar etmiştir. Büyükelçi, Türkiye’nin bu ziyaret ile istediğini aldığını fakat Rusya’nın bunda biraz başarısız olduğunu düşünmüştür. Ona göre Sovyetler bu ziyarette Türkiye’yi yüzünü Batıya dönme politikasından vazgeçirebileceklerini düşünmüşler ancak istediklerini gerçekleştirememişlerdir. İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey’e göre ise bu ziyaret tam hedefe ulaşmıştır. Yapılan ziyaret sayesinde iki ülke arasında küçük pürüzler giderilmiştir. Tevfik Rüştü Bey iki ülkenin birbirini çok iyi anladığını ve bu yüzden de Türkiye, Milletler Cemiyeti’ne giriş yaptığında Sovyet Hükümetinin onu çıkabilecek aykırı seslere karşı destekleyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Türk yetkililer bu ziyaret sırasında Sovyetlerdeki fabrikaları gezmiş ve sistemin işleyişine hayran kalmıştır. Türkiye ekonomik alanda da Sovyetlerden destek görme sözü almıştır (PRO, FO 371/16092, E 2711/449/44: 122–126). Bu gezi ve sonuçları ile ilgili olarak İngiliz gazetelerinde de haberler yer almıştır. Daily Telegraph gazetesi Türkiye’nin Milletler Cemiyetine girişinin yakın olduğunu ve kısa bir süre sonra Almanya, İtalya ve İngiltere’nin bunu açıklayacağını belirtirken konu ile ilgili olarak Sovyetlerin tutumunun nasıl değiştiğini sorgulamıştır. Ziyaret sırasında Türkiye ile Sovyetlerin boğazlar konusunu da konuştuğunu ve Türkiye’nin Cemiyete girdikten sonra Boğazlar kanunlarında değişiklik yapmak isteyeceği hususunda anlaşmaları vurgulanmıştır (Daily Telegraph, 6 June 1932). İsmet Paşa’da hatıralarında Ruslardan istediklerini aldıkları husunu şöyle dile getiriyordu: “...Cemiyeti Akvam meselesini halletmiştim, Rusya’nın Balkan Paketi üzerindeki tereddütlerini izale ettim. 8 milyonluk istikraz yaptım.” (İnönü, 2009: 513).

Milletler Cemiyeti üyesi olan 29 devlet delegasyonu, 1 Temmuz 1932’de Türkiye’nin Cemiyete üye olması yönünde teklifte bulunmuşlardır. Davet resmi olarak Türkiye Cumhuriyeti’ne 6 Temmuz’da ulaşmış, 9 Temmuz’da ise Büyük Millet Meclisi’nde coşku ile kabul edilmiştir (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 4–5). The Times gazetesi Türkiye’nin Cemiyet’e girişini sürecini tamamlamış bir olay olarak görmektedir. Son senelerde Cemiyet’e yaklaşan Türkiye, Cemiyet’e üye olarak mutlu sona ulaşmıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 23 Temmuz 1932). Mecliste Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’in, Lord Londonerry, Avustralya ve diğer üye devletlerin temsilcilerinin Cenevre’de yaptıkları konuşmaların okunması büyük alkış toplamıştır. Tevfik Rüştü Bey, yaptıkları konuşmalarda Türkiye’den dostça söz eden bütün yabancı

konuşmacılara teşekkürlerini birleştirmiştir. Ayrıca konuşma yapan ülkelere meydana gelen bu güzel olaydan dolayı duyduğu memnuniyeti ifade eden teşekkür telgrafi göndermiştir. Türkiye'nin temsilcilikleri bulunmadığı ülkelere olan teşekkürlerini ise Türk Maslahatgüzarı aracılığı ile bu ülkelerin Londra'da bulunan misyonlarına iletmiştir. Tevfik Rüştü Bey bunu Milletler Cemiyeti'ne ilişkin olarak Türk görüşünü sürekli olarak destekleyen İngiliz Hükümetine şükran ifadesi olarak tanımlamıştır (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 4–5).

Tevfik Rüştü Bey Türkiye'nin Milletler Meclisi'ne katılmasını TBMM'de sevinçle duyurmuş ve yukarıda belirtildiği gibi üye ülkelerin Türkiye hakkında güzel sözlerini mecliste vekillere aktarmıştır. Tevfik Rüştü Bey Türkiye'nin Milletler Meclisi'ne girmesini destekleyen İngiltere'nin temsilcisi Lord Londonerry şu sözlerini aktarmıştır “ Türkiye'nin Cemiyeti Akvama katılması cihanşümül bir memnuniyet tevhit edecektir. İngiltere Hükümeti Türkiye'nin mühim bir istikrar ve sulh unsuru olduğu kanaatindedir. Türkiye'nin teşriki mesaisi yalnız coğrafi vaziyeti itibari ile değil aynı zamanda Gazi'nin çok mümtaz idaresi altında takip ettiği siyaset itibari ile de elzemdir. Gazi, milli bir eserin mutlak dar bir milliyetperverliği icap ettirmediğini görmüş ve milletlerin içtimalarında Türkiye'nin oynaması lazım gelen rolü derpiş eylemiştir. Eski düşmanlıklar unutulmuş ve eski dostluklar ihya olunmuştur. Türkiye tarafından katolunan yeni merhaleyi memnuniyetle karşılayabiliriz. Türkiye daveti isaf ederse Haşmetlû Britanya Kralı Hazretlerinin Hükümeti onu kabul edeceklerden olacaktır”. Britanya Delegatesi Lord Londonerry'e gönderilen tekgraf şu şekildedir “ Türkiye Cumhuriyeti ve onun Büyük Reisi hakkında dün mecliste söylemek nezaketinde buldukları takdirkâr sözlerden dolayı Zati devletlerine pek çok teşekkür ederim. Bu sözlerde memleketlerimiz münasebatını temyiz eden samimi ve kuvvetli dostluğun yeni bir nişanesini bulmakla bahtiyarım. Zati devletlerinin Kemalist politikası hakkındaki çok isabetli takdirini tebci ederim... Şimdiye kadar faaliyetimize bu kanaat saik oldu. İştiraki mesaimize daha büyük bir vüsat vermeliğimiz lazımgeldiği zaman da bu hakikattan ilham alacağız. Hakkınızdaki samimi teminatımı kabul buyurunuz efendim” (TBMMZC, D. 4, C. 9: 539,541).

Türkiye Hükümetinin, Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine gönderdiği resmi yanıtta, Türkiye ile Cemiyete üye olmayan bazı devletlerle yapılan anlaşmaların Cemiyet üyeliğinin yükümlülüklerine zıtlık göstermediği ve ayrıca Cemiyet üyesi devletlerin çoğunun imzalamış olduğu Paris Paktının ruhuna da uygun olduğu belirtilmişti (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 5).

Kasım ayı içerisinde Ankara'ya, resmi makamların himayesi altında Milletler Cemiyeti'nin şubesi açılmış, açılışa dünyanın birçok ülkesinde teşkilatın sağlayacağı yararlar üzerine aydın dinleyici kitlesine hitap eden Cemiyetin İngiliz Genel Sekreteri Bay Small katılmıştır. Bay Small açılışta oldukça iyi bir izlenim bırakmıştır (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 5).

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılma kararı, toplantılarda diğer ülkelerin baş temsilcileri ile eşit şartlar altında hazır bulunma isteğine bağlanabilir. Türkiye'nin Cemiyete dâhil olması, onun uluslararası alanda itibarını artırmıştır. Daha önce kendisini önemsiz olarak nitelendiren ülkeler, şimdi Türkiye'nin de kendilerle eşit şartlarda saygıyla karşılanan bir ülke olduğunu görmüşlerdir (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 5).

Büyükelçi Sir Clerk, 4 Kasım 1932'de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Oliphant'a gönderdiği kişiye özel mektubunda, Mustafa Kemal'in, Türk İngiliz ilişkilerinin gelişmesinde İngiltere'nin Türkiye'nin politikalarını anlamasının ve o doğrultuda hareket etmesinin etkisinin büyük olduğunu vurguladığını belirtmiş. Sir

Clerk Türkiye'nin, kendilerini Milletler Cemiyeti'ne katılmalarında asıl etken olarak görüyor olmasını da buna örnek olarak vermektedir. Yalnız burada Büyükelçi bir nokta üzerinde durmakta o da İngiltere'nin herhangi bir şekilde Türkiye'nin politikası ile çatışması durumunda, Gazi'nin dostluğunun kaybolacağıdır (PRO, FO 371/16089, E 6033/34/44: 114–115).

1930'lu yılların başında meydana gelen olumlu havanın belli bir noktaya ulaşması sonucunda Türkiye 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne dâhil oldu. Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne girişi, İngiltere ile ilişkilerin ciddi manada başlaması demektir. İlişkiler ilerleyen süreçte Balkan Antantı, Sadabad Paktı gibi uluslararası paktlarda da kendini gösterecekti (Kürkçüoğlu, 1985: 82). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi gazeteler tarafından “Cemiyet-i Akvam'a Girdik” başlıkları ile duyurulmuştu. Haberlerde Milletler Cemiyeti Başkanı M. Hymans'ın açıklamalarına yer verilmişti. Kendisi sulhçu Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a girmesinin önemli bir olay olduğunu belirtmekteydi (Cumhuriyet, 19 Temmuz 1932). Üye devletler Türkiye'nin katılımını memnuniyetle karşılamış ve Çanakkale'de bizzat savaşmış olan Avustralya, Mustafa Kemal'in Türkiye'sinin Cemiyete girmesinden duydukları mutluluğu belirtmişlerdir (Hâkimiyet-i Milliye, 7 Temmuz 1932). Diğer devletlerin Türkiye'yi ne kadar iyi tanıdıklarına dair yaptıkları konuşmalar, Türkiye'nin böyle bir topluluk içerisinde bulunmasının ne kadar önemli olduğunu da gözler önüne sermiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 9 Temmuz 1932).

Türkiye bu dönemde dış politikasını tanıtma adına bazı adımlar atmıştır. Türkiye bu yönde bir tanıtım yapmak adına Berlin basınının temsilcilerini Almanya'daki elçilik binasına davet etmiş ve Türk dış politikasını “Herkesle Barış ve Dostluk” olarak özetlemiştir. Ayrıca Balkanlardaki gelişmelerle ve 20 Ekim 1931 tarihinde Balkanlarda birliği sağlamak adına İstanbul'da yapılan ikinci konferans hakkında bilgi aktarılmıştır. Tabii bu konferanstaki amaç yine bu ülkeler arasında dostluğu sağlamak ve bunu kalıcı kılabilmektir ve bu noktaya da Büyükelçi Kemaleddin Sami Paşa vurgu yapmıştır. Türk büyükelçisi Sovyet Dışişleri Komiseri M. Litvinov'un Ankara'ya yapacağı ziyaret hakkında da bilgi vermiştir. Sovyet Rusya ile Türkiye arasında hâlihazırda başlamış olan görüşmelerin bu ziyaret ile Ankara'da devam edeceğini belirtmiştir. Büyükelçi bu görüşmenin iki ülke arasında sıkıntılar olduğundan değil; yakın komşuların ilişkilerini iyi tutmak adına gerçekleştiğine vurgu yapmıştır. Büyükelçi, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile ilgili politikası hakkında da bilgi vermiştir. Ayrıca Büyükelçi, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne karşı yaklaşımı dostça olduğunu ve eğer kendilerine daimi üyelik hakkında garanti verilmiş olsaydı daha önce bu topluluğa katılmış olacaklarını vurgulamıştır. Türkiye'nin katılmayı umursayacağı tek topluluğun da bütün üyelerin eşit olduğu bir topluluk olacağı üzerinde durulmuştur. Büyükelçinin açıklamalarına göre, Rusya Türkiye'yi Cenevre'den uzak tutmak adına herhangi bir baskı uygulamamıştır. Türkiye politik seçimlerini özgürce istediği gibi yapabilir. Ancak direk Rusya'ya karşı gibi görünecek bir adım da atmak istememektedirler. Tefik Rüştü ile M. Briand'ın yapmış olduğu son görüşmede de Türkiye'nin Cemiyete üyeliği konuşulmuştur (PRO, FO 371/15376, E 5322/718/44: 276).

5.3. Türk-İngiliz İlişkileri (1933)

5.3.1. Türk-İngiliz İlişkilerinin Gelişimi (1933)

1933 yılında İngiltere ve Türkiye arasında ilişkiler iyi düzeyde seyretmiştir. Yıl içerisinde Grey Wolf adında Yüzbaşı Armstrong'un yazdığı ve Gazi'nin kişiline saldıran

bir kitap, Türkiye’de kızgınlığa neden olsa da, İngiltere’nin iyi niyet çerçevesinde yaptığı birçok girişim, kitabın oluşturduğu kötü atmosferi değiştirmiştir. Londra’da Türk Büyükelçisi şerefine Orta Doğu Kurumu tarafından düzenlenen bir yemekte kurum başkanı, Türkiye ve Gazi hakkında övgü dolu bir konuşma yapmış ve bu konuşma Türkiye’de çok büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Ayrıca Cumhuriyetin onuncu yılı ile ilgili olarak İngiliz basınında makaleler yayınlanmış ve bunlar Türkiye tarafından beğeniyle karşılanmıştır. İngiliz Dışişleri Müsteşarının bu konu ile ilgili olarak Türkiye’ye gönderdiği mesaj Türkleri memnun etmiştir (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 4-5).

1932 yılının son iki ayında Türkiye ve Mısır arasını geren “Fes Olayı” yaşanmıştı. Bu olay iki ülke ilişkilerini oldukça zedelemiş ve tarafların birbirlerine nota göndermesine sebebiyet vermişti. 1933 yılı içerisinde İngiltere kendine yakın gördüğü iki ülke arasını bulmak için girişimde bulunmuş ve bu girişimi iki taraftan da kabul görmüştür. Fakat “Fes Olayı” Türkiye’deki bazı gazetelerde farklı bir şekilde anlatılmıştır. Bazı Türk gazetelerinin haberine göre Fes Olayı, İngiltere tarafından Mısır ve Türkiye arasında gerilim oluşturmak niyetiyle uydurulmuştur. Etkili bir gazeteci olma özelliğinin yanı sıra Siirt milletvekili de olan Mahmut Bey, Milliyet’te yazdığı bir yazıda bu gazetelere karşı İngiliz Hükümetini savunmuştur. Milliyet’te yayınlanan makalede, Londra ve Ankara arasındaki ilişkilerin sadece resmi ve siyasi türden olmadığı aynı zamanda karşılıklı güvene ve saygıya dayanan bir dostlukla pekiştiği vurgulanmıştır. Yazar yaptığı araştırmalarda İngiltere’nin Mısırlıları tahrik etmediğini, tam tersine iki ülke arasında uzlaşma sağlayabilmek adına elinden geleni yaptığını görmüş ve kendi tezi ile uyum gösteren bu araştırmalara yazısında yer vermiştir. Mahmut Bey bir sonraki yazısında da bu konudan bahsetmeye devam etmiştir. Mahmut Bey, İngiliz resmi çevrelerin dürüstlüğünden ve ilgili tarafların birbirlerine sundukları dostluktan şüphe etmeye neden olmadığını belirtmiştir. Tevfik Rüştü Bey daha sonra görüşme yaptığı İngiliz Büyükelçisine yazılan her iki yazının da kendisi tarafından yazdırıldığını belirtmiştir (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 5). Türk yetkililer İngiltere ile aralarının bozulmasına neden olabilecek olayların önüne geçmek istemişlerdir.

İngiltere’nin Türkiye’de bulunan Askeri Ataşesi Binbaşı O’Leary, Türk Genelkurmayının Türkiye’de bulunan askeri ataşeleri Türk ordusunun mevcut durumunu tanıtım amacı ile etmiş olduğu daveti Sir Clerk’e rapor etmiştir. Binbaşı, Yarbay Muzaffer tarafından Polatlı istasyonunda karşılandıklarını ve bir bardak kahve içtikten sonra geçit töreni için tören alanına gittiklerini ifade etmektedir. Buradaki program sonrasında Ankara’ya geçtiklerini ve orada orduyu eğitim anında izleme fırsatı bulduklarını söylemiştir. İngiliz Binbaşı, Türk ordusunu daha önce de Üsküdar’da yaptıkları bir tatbikat sırasında iş arkadaşları ile birlikte izleme fırsatı bulduklarını söylemektedir. Binbaşı, bu ziyaret sırasında Türk askeri yetkililer tarafından gördükleri karşılama şeklinin ve ilginin iki ülke ilişkileri açısından önem taşıdığını ve başka hiçbir yabancı bir ülkede bu şekilde bir karşılamayı bulamayacaklarını belirtmektedir. Binbaşı, Türk ordusunun şu andaki durumunun kendine göre çok iyi bir durumda olduğunu belirtip ayrıca komşuları ve bölgedeki ülkeleri hapsinden de ileri seviyede olduğunu vurgulamaktadır. Binbaşı’ya göre belki sadece Bulgaristan biraz ileri seviyede olabilir; fakat Genelkurmayın savaş taktikleri bu ülkeyi de geride bırakacak seviyededir (PRO, FO 371/16987, E 4524/4524/44: 385). İngilizler Türkiye’nin askeri gücünün farkındadır ve askeri kuvvetin gelişimini izlemişlerdir.

Türk Dışişleri ve Ekonomi Bakanlarının yanı sıra az sayıda alt düzeyde görevlilerden oluşan Türk heyeti, haziran ayında Londra’da yapılan Dünya İktisat

Konferansı'na katılmıştır. Konferans dönüşü Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Bey, İngiliz Büyükelçisine konferansın çeşitli komite ve komisyonlarında Türk heyetinin yokluğunun göze çarptığını üzülenek belirtmiştir. Bakan, Türk heyetinin bazı ılımlı ve faydalı yardımını İngiliz heyetine sunabileceğini fakat konferans sırasında Türk heyetinin pasif kaldığını üzüntü ile söylemişti. Bakan Tevfik Rüşü Bey daha sonra Londra'ya, Dışişlerine Bakanına ve İskoçya Bakanına İngiliz iklimine hayran kaldığını ifade etmiştir (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 5).

1933 yılının mart ayında Türk-İngiliz ilişkilerinin dostane seyri darbe almıştır. İki ülke arasında yaşanan bu sıkıntıya, Birleşik Krallığın hazırladığı silahsızlanma planı sebep olmuştu. Türkiye kendisinin bu planda, İngiltere'nin bulunduğu girişimlerde küçük düşürüldüğünü düşünmüş ve İngiltere'ye güvenmiştir. İki ülke arasında yapılan görüşmelerle yanlış anlaşılma giderilmiştir. Fakat bu olay Türkiye'nin Boğazların askerden arındırılmış yerlerine tekrar asker yerleştirme sağlanmasını teklif etme açısından fırsat vermiştir. Türkiye'nin yaptığı bu teklif küçük bir kesim tarafından destek görmüş, ancak daha sonra takip edilmesi amacıyla geri alınmamıştır (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 5). Türkiye silahsızlanma konferansında Boğazlar hususunda İngiltere ile ters düşmüş daha sonra ise sıkıntılar giderilmiştir.

1933 yılının başında İngiliz Hükümeti, Türk Hükümetine bir öneride bulunmuştur. İngiltere Ekim 1932 tarihinden itibaren Bağdat Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi sonucunda, 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması'nın yürürlükten kaldırılması gerektiğini bildirdi. Türkiye İngiltere'nin bu isteğine ağustos ayında cevap vermiş ve Ankara Antlaşması'nın ilgili üç ülke arasında sürdürülmesinin mevcut dostluğun pekiştirilmesinde yardımcı olduğunu belirtmiştir. Yılsonuna yaklaşırken Türkiye İngiltere'nin Orta Doğu'daki ağırlığının da farkında olarak Londra'da bulunan Türk Büyükelçi aracılığı ile İngiltere'ye bir pakt önerisinde bulunmuştur. Bu pakt; Türkiye, İngiltere, İran, Afganistan, Irak ve Sovyetler arasında imzalanacaktı. Bu konuda Türkiye Londra ile temaslarda bulunmuştur (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 5).

1933 yılına gelindiğinde ülkeler arasında kamplaşmalar ve yeni bir dünya savaşı çıkartabilecek gelişmeler oluşmaya başlamıştır. Bu olayların başını Almanya Ve İtalya çekmiştir. Özellikle 1933 yılında Hitler'in iktidara gelmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın temellerinde birini oluşturan ırkçı politikasını uygulaması için bir fırsat olmuştur. Hitler büyük Almanya hayallerindeydi ve bunun için de yapılacak ilk işlerden birinin güçlü bir ordu olduğunu bilmekteydi. Almanya 14 Ekim 1933 tarihinde Silahsızlanma Konferansını terk ederek barış yanlısı bir politika izlemediğini de göstermiş bulunmaktaydı. Ayrıca Almanya güçlü bir ordu için 1935 yılında zorunlu askerliği de yeniden uygulamaya sokarak niyetini açık bir şekilde ortaya koyacaktı (Sander, 2008: 43-48). Avam Kamarasından Bay Amery, 7 Kasım 1933 tarihinde 19.30'da yaptığı konuşmada Silahsızlanma Konferansı'nın başarısız olduğu üzerinde durmuştur. Almanya'nın silahlanmak istediğini ve silahlanmasına da hiç kimsenin engel olamayacağını söylemiş ve Fransa'nın da silahsızlanma konusunda ikna edilmesinin zor olduğunu belirtmiştir. Silahlanma eğiliminin artık durdurulamayacağını belirten Bay Amery bu gelişmelerin silahsızlanma çalışmalarının başarısız bir şekilde sonuçlandığını gösterdiği üzerinde durmuştur (22.12.2013, <http://hansard.millbanksystems.com>). Almanya'da Hitlerin iktidara gelmesi ile başlayan değişiklikler dünya siyasetinde etkisini göstermiş ve İngiltere'nin artık farklı bir yol izlemesi gerektiğini fark etmesini sağlamıştır.

Bu dönemde İtalya da izlediği ırkçı ve yayılmacı politikası ile Almanya ile aynı çizgide yer almıştır. 31 Ekim 1922 tarihinde İtalya'da Başbakanlığa gelen

Mussolini'nin, İtalya'yı Faşizm ile Bolşevizm'in pençesinden kurtardığına inanılmıştır. Mussolini'nin amacı da eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktır (Seldes, 1935: 108). İtalya'yı genişletmek isteyen Mussolini için emperyalizm vazgeçilmez bir zorunluluktur. İtalya'nın 1933 sonrasında, özellikle 1935 yılında Akdeniz'e hâkim olma isteği ve Habeşistan'a saldırması ile Türkiye'nin ve İngiltere'nin tepkisini çekecektir (Gönlübol, Kürkçüoğlu, 2000: 11). Bu gelişmeler neticesinde dünyada, Almanya ve İtalya'nın başını çektiği revizyonist ülkelerin karşısında, İngiltere ile Fransa'nın başını çektiği anti-revizyonist ülkeler yer almaktaydı.

İngiltere yavaş yavaş kamplaşan dünyada kendi müttefiki olan Fransa'nın arasının da Türkiye ile iyi olmasını arzu etmekteydi. Dolayısıyla iki ülkenin arasındaki ilişkileri de yakından takip etmiştir. Büyükelçi Sir Clerk Milliyet gazetesinde Türk-Fransız ilişkileri ile alakalı çıkan bir yazıyı Londra'ya bildirmiştir. Yazar Londra'da gerçekleşen Dünya Ekonomik Konferansı'nın Türkiye ve Fransa'yı birbirine daha da yaklaştırdığını yazmaktaydı. Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey Türkiye'ye döndükten sonra Fransız yetkililerle görüşmeler yapmıştır. Ulusal Ekonomi Bakanı Celal Bayar ise Fransa ile yeni ticari ilişkileri düzenlemekteydi. Yazar, ayrıca Fransa'nın yaklaşımındaki zamanlamaya dikkat çekmek istemiştir. Türkiye şovenlerin ülkesi değildi; fakat kendisini kısa sürede oldukça geliştirerek uluslararası alanda saygın bir ülke haline gelmişti. Türkiye Fransız kültürüne karşı değildi ve hatta Büyük Savaş öncesi Batı Avrupa'da tek kültür olarak Fransız kültürü görülmekteydi. Fakat İngiliz, Alman ve İskandinav kültürlerinde de öğrenilecek pek çok şey vardı. Yazar, Türkiye ve Fransa ile alakalı olarak öncelikli bu noktaların üzerinde durulması gerektiğini inanmaktadır (PRO, FO 371/16987, E 4131/2596/44: 218).

1930 sonrasında İngiltere'nin Türkiye ile ilgilenmesi sadece siyasi boyutta olmamıştır. İngiliz işadamları da Türkiye'de yatırım yapmak istemişlerdir. Çünkü Türkiye yeni kurulmuş bir ülke idi ve kalkınmasını sağlamak amacı ile yeni yeni sanayileşmeye başlayacaktı. Bu da işadamları için güzel bir imkân demektir. Fakat İngiliz işadamları Türk Hükümetinin yabancıların yatırımlarına sıcak bakmadığını düşünmekteydi. Bu konuda Türkiye'nin fikrinin öğrenmek amacı ile Londra Büyükelçisi Mehmet Münir Bey'i ziyaret etmişlerdir. Büyükelçi Türkiye'nin kalkınmasına yardımcı olacak herkese kapılarının açık olduğunu belirtmiştir. Büyükelçi, Türkiye'nin nasyonalist bir devlet olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin her ülke ile dostluk hedeflediğinden dolayı da yabancı devletleri birbirinden ayırmadığını, her devletin Türkiye'de yatırım yapabileceğini söylemiş ve İngiliz işadamlarını bu konuda rahatlatmıştır (BCA, 030.0.010.000.000.234.578.19: 1–3).

5.3.2. Osmanlı Hanedanı ile İngiliz İlişkileri

Bu dönemde Osmanlı Sultanı Abdülhamit Hanın oğlu Şehzade Salim Bey babasının Londra bankalarında emanet parasının olduğunu Beyrut'taki İngiliz yetkilisi olan Sir H. Satow'a bir mektup ile bildirmiştir. 16 Mayıs 1933 tarihli rapor ile Sir Satow bu olayı Londra'ya bildirmiştir. Sir Satow o gün kendisine gelen mektupta Şehzade'nin Londra'daki bankalarda bulunan ve Sultan Abdülhamit'e ait olan paralarla ilgili olarak neler yapılabileceğini sormuştur. Bay Satow mektubu getiren kişi olan Bessim Bey'e bu olayı Londra'ya bildireceğini ve ne yapabilecekleri konusunda bilgi alacağını söylemiştir (PRO, FO 371/16987, E 2756/2756/44: 236). İngiltere Hazine Bakanlığından Bay Rowe Dutton konuyu değerlendirdiklerini ve Şehzade'nin iddia ettiği para ile ilgili herhangi bir bilgilerinin olmadığını Bay Sterndale Bennett'e yazdığı cevapta belirtmiştir. Ayrıca bu konuda ülkede bankalarla direkt olarak temasa

geçebilecek bir kurum olmadığı Şehzade'ye bildirilmesi istenmiştir. Bay Sterndale'de bunu Beyrut'a göndermiştir (PRO, FO 371/16987, E 3186/2756/44: 240-241).

1933 senesinin Kasım'ında İngiltere'nin, Sir George Clerk'ın ayrılmasıyla Eylül 1933 yılından itibaren, Türkiye Büyükelçiliği görevini yürüten Percy Loraine'e çok ilginç bir teklif gelmiştir. Teklif Türkiye Cumhuriyeti'nin yıkılmasında İngiliz desteğinin sağlanması üzerineydi. Percy çok gizli mektubunda olayı kaleme almıştır. Büyükelçi Sir Percy olayı şu şekilde anlatmaktadır: Daily Mail gazetesinin muhabirliğini yapan Bay Taylor bir gün bana gelmiş ve Sultan Abdülaziz'in torunu olan ve sekiz yıldır Mısır'da bulunan Prens Mahmut Şevket Seyf-ed-Din'in bir teklifi olduğunu bildirmiştir. Prens açık bir şekilde Türkiye'deki Kemalist rejimi yıkmak için İngiltere'den organizasyonu yapmasını veya en azından destek olmasını istemekteydi. Prens bu şekilde Türk Hükümetini devre dışı bırakarak yerine Osmanlı Devleti'ni tekrar kurmanın zor olmayacağını belirtmekteydi. Kurulacak olan yeni hükümet kurulma aşamasında İngiltere'nin yardımını isteyecek ve İngiliz çıkarlarına hizmet edecekti. "Bay Taylor'a bunun oldukça çılgın bir fikir olduğunu ve bir anlık zevk için diplomatik olarak normal ilişkiler sürdürdüğümüz bir devlete karşı böyle bir girişimde bulunmayacağımı söyledim. Hatta bunu Hükümete dahi bildirmeyeceğimi ve Prensi hiç saygıdeğer bulmadığımı belirttim." (PRO, FO 371/16987, E 7890/7890/44: 453).

Konu ile alakalı olarak Bay Graffey-Smith'in Prensi tanıtan bir yazısı da vardır. Bay Smith kendisine gelen Prensi şu şekilde anlatmaktadır: "30 yaşlarında olan bu genç adam Şehzade Seyf-ed-Din'in oğlu ve Sultan Abdülaziz'in torunuydu. Sekiz yıldır Mısır'da bulunmaktaydı. Bana kendisinin Sultan Abdülhamit'in torunu ve Sultan Abdülmecit'in yeğeni ile evli olduğu söylendi. Kendisi karısına çok kötü davrandığından dolayı boşanmıştı ve karısının mücevherlerini satmıştı. Ayrıca Hüseyin Sırrı'nın boşanmasına da sebep olmuştu. Kendisi makaleler yazmakta ve çevirisini yaptırarak yayınlanmaktaydı. 29 Ağustos'ta Ramla'da beni görmeye geldi. Yanında Yüzbaşı Rıfkı'da bulunmaktaydı. 1924 veya 1925 yılından beri Mısır'da bulunan Şehzade sadece Türkçe konuşabildiği için Yüzbaşı kendisine tercümanlık yapmaktaydı. Kendisi İngiliz koruması ve bir İngiliz pasaportu ile diplomatik ayrıcalık istemekteydi. Anti-Kemalist yazılar yazdığından dolayı vatan hainliği ile suçlanmaktaydı. Mısır hükümetinden koruma ve arkasında Avrupalı bir gücün olmasını istiyordu. Bizim kendisine bir yardımımızın dokunamayacağını kendisine söyledim. Fransızlar ile görüşmesini, belki onların kendisine Suriye'de korunaklı bir statü verebileceklerini belirttim. Kendisi kel ve hoş görünlü birisi fakat pek ciddiye alınması gerektiğini düşünmüyorum." (PRO, FO 371/16987, E 7890/7890/44: 454).

5.3.3. İngilizlerin Türkiye Hakkında Tespitleri

Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği çalışanı Bay Morgan'ın İngiltere Dışişleri Müsteşarı Sir Oliphant'a, 28 Ekim 1933 tarihli gizli yazdığı bir mektupta, Türk milletini nasıl gördüğünü anlatmaktadır. Morgan'a göre Türkler liderlerine itaat ederler ve çıkarları olan birinin isteklerini sürekli yerine getirirler. Kendileri ile eşit olanlara karşı centilmen, fakat kendi idareleri altında ve güçsüzlere karşı ise kabadırlar. Bunların yanı sıra Avrupalı güçlere karşı ise çok iyi karşı koymuşlardır. Şu anda kendilerini savaşta oldukları kadar barışı sürdürmekte de iyi olduklarını gösteren adımlar atmaktadırlar. Yozlaşma vardır; fakat bu yozlaşma İngilizlerin en iyi dönemleri ile birlikte olmuştur. Morgan'a göre Türklerin birçoğu kendilerini batılı uluslarla karşılaştırdıklarında kendilerinde bir şeylerin yanlış olduğunu düşünmektedirler. Türkler batının ruhu hariç

birçok şeyine tutunmuştur. Türkler sosyal hayatlarındaki ilişkilerinde hiçbir zaman asil bir duruş sergileyememişlerdir. Ancak savaş anında kahramanlar gibi savaşır. Ona göre Türklerin İslam üzerine kurdukları mantık, yerini Hristiyan üzerine kurulacak mantığa bırakmadıktan sonra sıkıntıları devam edecektir. Ona göre İslam zayıflara hiçbir hak tanımamaktadır ve barıştan da anlamamaktadır (PRO, FO 371/16984, E 6663/533/44: 254–255). Bay Morgan'ın bu tespiti Batı dünyasının Türkiye'ye ve Türklere nasıl baktığı hakkında ciddi bir ipucu vermektedir. Bu düşünce ilerleyen yıllarda da Batı dünyasında Türkiye'ye karşı hâkim olacak olan düşüncedir.

Bulgaristan'daki İngiliz yetkili Sir S.P. Waterloo, Türk yetkili Tevfik Kamil Bey ile Türkiye'deki mevcut durumu konuşmuşlar ve yorumlamışlardır. Sir Waterloo bu sohbeti 11 Ekim 1933 tarihli gizli bir mektup ile İstanbul'a bildirmiştir. Sir Waterloo Tevfik Kamil Bey ile akşam yemeği yedikten sonra Türkiye'deki mevcut durumu konuşmak üzere sohbete başlamışlardır. Sir Waterloo bu konuların raporlarda yer almadığını ve zaten kendilerinin de bu konulara aşina olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kamil Bey'in bu kalbini kendisine açma davranışını Türklere nadir olduğunu da belirtmektedir. Kamil Bey Sir Waterloo'ya, kendisinin bir daha herhangi bir görev alamayacağını ve Türkiye'ye dönerse de muhtemelen idam edileceğini söylemiştir. Kamil Bey Türkiye'de Dışişleri Bakanlığının Genel Sekreterliğini yapmıştır. Daha sonra bir şekilde politikaya girmiş ve özgür bir şekilde konuşarak fikrini açıklamaktan alıkonulmuştu. Kendisi daha sonra uzak tutulmak için sürgün edilmiştir. Kamil Bey, Türkiye'de bütün gücün kendisinin de bir ara beraber çalıştığı iki adamın elinde olduğunu belirtmekte: Gazi ve İsmet Paşa'nın güç için ruhlarını satan iyi adamlar olarak nitelendirmektedir. Geri kalanların pek önem arz etmediğini belirtmiştir. Tevfik Rüştü'yü şarlatan olarak tanımlamaktadır. Dış dünyaya içeridekileri göstermeyecek şekilde perde çekilmiştir. İçerideki insanlara hak ettikleri gibi davranılmamaktadır. İyi bir hayat için yukarılardan bir koruyucuya ihtiyaç vardır. Rejimin koruyucuları polisler ve askerlerdir. Sir Waterloo bunların hepsinin Gazi öldükten sonra değişip değişmeyeceğini Kamil Bey'e sormuştur. Kamil Bey, sistemin kökleştiğini ve İsmet İnönü ve onun adamlarının sistemi önceki şekliyle devam ettireceğini belirtmiştir. Ülkenin haklarının bir daha ele geçirilemeyeceğini belirtmiştir. Sir Waterloo da Türkiye'de parlamentarizmin, özgür konuşmanın ve düşünmenin tam uygulanamayacağını düşündüğünü vurgulamış, fakat Waterloo madalyonun diğer yüzüne baktığında ise rejimin dış politikada büyük başarılar gösterdiğini belirtmiştir. Bunu üzerine Kamil Bey, politikanın Sovyetlerdeki gibi korku üzerine kurulu olduğunu söylemiştir. Sir Waterloo sohbetin karamsarlık içerisinde bittiğini belirtmiştir. Kamil Bey'in bir kültür ve beceri adamı olduğunu ayrıca onun ülkesi için bir şey yapmayan diğer Türklerle karıştırılmaması gerektiğinin de üzerinde durmuştur (PRO, FO 371/16984, E 6663/533/44: 257–260).

İngiltere ile Türkiye arasında aşağıda verilen örnekte olduğu gibi, zaman zaman Türklerin bazı İngiliz vatandaşlarına karşı davranışlarından kaynaklanan sıkıntılar yaşanmıştır. W. Clerk Kerr, Beyoğlu'ndaki Evanjalikal Kilisesi'nde papazlık yapmaktadır. Yıllık tatilinden dönerken Türk sınırında yapılan aramada çantasında Lowel Thomas'a ait olan Lawrence'la Arabistan'da kitabı bulunduğu için dolayı polis çağırılmıştı. Bay Kerr sorgulanmak üzere İstanbul'a götürülmüştür. Giderken polis kendisini Albay Lawrence ile alakalı sorgulamıştır. Amaç bir bağlantı olup olmadığını öğrenmektir. İstanbul'a getirildikten sonra da uzun uzun sorgulanmış ve herhangi bir yerle temas kurması yasaklanmıştır. Kendisi, İngiliz Büyükelçiliği ile temasa geçmek için müsaade isteyip istemediğini hatırlamamaktadır. Akşam 5'te bırakılmış ve ertesi gün sorgulanmak için tekrar çağırılmıştır. Büyükelçi, 12 Eylül 1933'te konu ile alakalı

raporunda Bay Kerr'in konu ile ilgili olarak kendilerine veya başka bir yere şikâyette bulunmadığını belirtmektedir. Sebep ise polis tarafından sürekli olarak rahatsız edilmek istememesidir. Büyükelçi, Türklerin sıkıntılı yönlerinden yabancılara karşı davranışları olduğunu belirtmiştir. Türkler yabancıların bu ülkede yabancı olduklarını unutmamalarını istemektedirler ve eğer unutulursa sonuçlarına katlanırlar. Büyükelçi bu konuda Türkleri oldukça eleştirmektedir. Türklerin bu konuda ne kadar ileri gidebileceklerini gösterebilmek adına raporunda son bir örnek olarak Vecihi Bey'in bir öğrencisine uçuş dersleri verdiği sırada yaşadıkları olayı anlatmıştır. Olayda öğrenci alçaktan uçtuğu için Moda Koy'unda bulunan yatların birinin direklerine çarpmıştır. Yatın sahibi Fransız bir vatandaştır ve meydana gelen hasarın karşılanmasını istemektedir. Ancak Türk Hükümeti zararını karşılamak yerine yatında gerekenden fazla uzun direk bulundurduğu için ceza alabileceğini belirtmiştir (PRO, FO 371/16986, E 5596/1506/44: 53). Dış politika açısından ne kadar yakın olsa da İngiltere aslında Türklere ve uygulamalarına pek yakın olmamış ve her fırsatta eleştirme gereği duymuşlardır.

5.3.4. Türk-İngiliz Dostluk Belirtileri

Türkiye bu dönemde meydana gelen bir olayla İngiltere'ye karşı olan dostluklarını göstermeyi amaçlamıştır. Türk Dışişleri Bakanı, gayri resmi bir şekilde İngiliz Büyükelçisini bilgilendirmiştir. Bakan Bey, Türk Hükümetinin, İtalyan Hükümetinin, gensorularına bir cevap olarak, İngiltere Hükümetinin İngiliz kolonilerinin, Paris'te Uluslararası Kamu Sağlığı Bürosunun temsilcilerinin amaçları için oy kullanma adına ikiye bölünmesi ve her birinin bir oy kullanması teklifini kabul ettikleri yönünde bilgilendireceklerini söylemiştir. Atina'da bulunan Türk Bakan bu konuda Yunanistan'ı da bilgilendirmiş, onların da Türk kararını takip edeceklerini düşünmüştür. Bakan Tevfik Rüştü Bey daha sonra Yunanistan'ın da bu konuda İngiltere'yi desteklemeyi kabul ettiğini belirtmiştir (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 6). Türkiye İngiltere'ye yakın temaslarda bulunmak adına olumlu adımlar atmaya dikkat etmiştir.

Yılın son birkaç ayında Türk Hükümeti iki ülke arasındaki ticaret dengesinin, Ottawa Konferansı'nın bir sonucu olarak düşünmekteydi. Bunu, İngiltere'den yana bozulduğundan şikâyet etmişlerdir. Ekonomi Bakanı tarafından konu ile ilgili olarak bilgilendirilen Dışişleri Bakanı, İngiliz Maslahatgüzarına yeni Büyükelçi Sir Percy Loraine geldikten sonra İngiltere ile yeni bir ticaret antlaşması yapmak istediklerini bildirmiştir. Çünkü Türkiye mevcut antlaşmada İngiliz parası karşısında para kaybına uğramaktadır. Bundan itibaren dışişlerinde çalışan yetkililer mevcut antlaşmanın Türkiye'nin zararına olduğu yönünde İngiliz Büyükelçiliğinde çalışanlara baskılar uygulamışlardır. İngiliz Maslahatgüzarı Türklerin isteklerinin ise İngiliz hükümeti açısından kabul edilemez olduğunu belirtirken yine de Kliring (Fon karşılığı hamadde görüşmelerin yapıldığı kurum) odalarındaki ödemelerde tatmin edici bir anlaşmaya varılması gerektiğini bildirmişlerdir (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 6).

İngiltere 1933 senesinde Türk-İngiliz ilişkilerinin iyi düzeyde ilerlediği belirtmiştir. Ancak İngilizlere göre Türkiye'de hala İngilizlere karşı bir güven sıkıntısı yaşanmaktadır. Türklerin bu yıl güven sıkıntılarının devam etmesinde bazı sorunların geçmişteki sıkıntılardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca sene içerisinde Türkler bazı ajan faaliyetlerinden de şüphelenmiş ve bu da İngiltere hakkında zaman zaman olumsuz düşüncelere sebebiyet vermiştir. Türkler, ajanlık faaliyeti olarak Anadolu'nun bazı kısımlarını ziyaret etmek isteyen iki İngiliz botanikçiden şüphelenmişlerdir. Ayrıca

16 Mart'ta Çanakkale Zaferi anısına yapılan törende Türk askerlerinin, İstanbul'u işgal eden İngiliz askerlerinin ellerinde ölmelerini gösteren gösterilerde bulunmaları, İngilizlere duyulan güvensizliğin zor aşılacağına kanıtıdır (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 6). Ancak Hükümetlerin çabaları ve geliştirdiği politikalar bu gibi küçük ayrıntıların aşılmasına katkılar sağlamıştır. Karşılıklı yardımlar devam etmiş ve kendini askeri alanda dahi göstermiştir. İki Türk deniz subayı, donanma tesisi üzerine İngiltere'de gördükleri kursu tatmin edici bir düzeyde tamamlayarak Türkiye'ye dönmüşlerdir. Farklı iki Türk deniz subayı ise İtalya'da kurslara devam etmişlerdir (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 29).

İngiliz Maslahatgüzarı Bay Morgan, 1933 senesine ait raporunda, 1933 senesinde Türklerin İngiliz ulusundan olanlara davranışlarının geçmiş yıllardaki gibi dostluk ve toleranssızlık arasında devam ettiğini belirtmiştir. Türkiye'de diğer yabancı şirketlere ve İngiliz şirketlerine karşı şüpheli bir tutum bulunmaktadır. Ayrıca İngiliz uyuğundan olanlara da şüphe içerisine yaklaşmaktaydı. Bunun sebebi ise Türklerin her İngiliz bireyini, savaşta kendilere karşı yıkıcı politika sürdüren, Albay Lawrence gibi görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde şüpheden dolayı birçok İngiliz vatandaşa karşı kaba davranılmıştır. Çantasında Albay Lawrence'ın kitabı bulunduğundan dolayı sınır dışı edilen Bay Lander buna bir örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte bazı İngilizlere arkadaşlık gösterileri sunulmuştur. İngiliz Darphane Başkanı Sir R. Johnson, Türk madeni paraları için gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde, Türk Hükümeti tarafından gayet sıcak karşılanmış ve ağırlandı. Profesör Baxter'a ise İstanbul'da arkeoloji çalışmaları yapabilmesi için izin verilmiştir. Dostluk şüphesine karşı bir hamle de İngiliz askerine ve Denizcilik Ataşeliğine karşı yapılmıştır. 1933'te Askeri Ataşe, Polatlı'da askeri çalışmalara katılması yönünde davet edilmiştir. Denizcilik Ataşesi ise Türk Başkomutanını Yavuz isimli gemide ziyaret etmiştir. Türklerin İngiliz subaylarına gösterdikleri dostluk şaşkınlık vericiydi (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 31–32). Her şeye rağmen ilişkilerin iyi devam edebilmesi adına adımlar atılmıştır. Daily Telegraph gazetesinin yabancı ülkelerle ilgili bölümün sorumlusu Bay Price, ekim ayında Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaretinde Türk Hükümeti ile yaptığı görüşmeleri gazetede, Türkiye Cumhuriyetinin on yıldan bu yana gösterdiği gelişmeleri anlatan makaleler halinde yayınlamıştır (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 34).

İngiltere, Cumhuriyetin 10. yılı münasebetiyle Türkiye ile alakalı dostluk mesajları göndermiştir. Bu mesajlar Türk Büyükelçileri tarafından da Türk Hükümetine iletilmiştir. Ortak Şark İngiliz Cemiyeti'nin tertip etmiş olduğu kalabalık bir toplantıda Atatürk'e çektikleri tebrik telgraflarını okumuş ve okunan tebrik büyük bir alkış toplamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal ve yeni Türkiye hakkında bir konferans verilmiştir. Konferansta Milli Mücadele döneminden bu yana Mustafa Kemal'in İngilizlerle ilişkileri üzerinde durulmuştur. Konferans halk üzerinde büyük bir tesir bırakmış ve defalarca alkış toplamıştır. Bu konferans Mustafa Kemal ve Türkiye hakkında o ana kadar yapılan konferansların en büyüğü ve Türk-İngiliz dostluğunun gelişmeye başladığının da en büyük göstergelerinden biri olmuştur (BCA, 030.0.010.000.000.221.488.13: 1–2).

5.3.5. Türkiye'nin Dış Politikasına Genel Bakış (1933)

1933 yılı uluslararası konferansların, paktların ve ticaret anlaşmalarının imzalandığı bir yıl olmuştur. Cenevre'de, Türkiye'nin silahsızlanma planlarına karşı gösterdiği tutum, Türkiye'ye haksızlık yapıldığı yönünde içerleme ve Boğazlarda

silahtan ve askerden arındırılmış bölgelere tekrar asker ve silah yerleştirmek istemekten ibaretti. Londra’da yapılan Ekonomi Konferansı’na katılan Türkiye, dünya üzerinde devam eden ekonomik krizi sonlandırma yönündeki çalışmalara katılmıştır. Yılın farklı zamanlarında yabancı devletler Türkiye’ye ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Yugoslavya Kralı ve Kraliçesi, Macaristan ve Yunanistan Başbakanı gibi isimler Türkiye’ye ziyarette bulunmuşlardır. Türk yetkililer tarafından gerçekleştirilen ziyaretler arasında ise Türk Dışişleri Bakanının Dünya Ekonomi Konferansı için Londra’ya yaptığı ziyaret bulunmaktadır. Kendisi Londra’da kısa bir süre durduktan sonra dönüşte Roma ve Paris’e de bir ziyarette bulundu. Daha sonra Atina ve Belgrat’ı ve İsmet Paşa ile Sofya’yı ziyaret etti. 1933 senesinde Türkiye Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya gibi Balkan ülkeleri ile daha sonra imzalanacak olan Balkan Antantı’nın temelini oluşturan, Balkan Konferansları düzenlendi. Bu dönemde Türkiye ile İngiltere arasında da bir pakt imzalama projesi için adım atılmış ve Londra’da bulunan Türk Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı ile İngiltere’nin de dâhil olduğu bir pakt hazırlama konusunda görüşmüştür. Türkiye İran, Irak, Afganistan, Sovyet Rusya, İngiltere ve Türkiye arasında bir saldırmazlık antlaşması imzalama teklifinde bulunmuştur (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 3).

Türkiye için yine bu dönemde de yabancı devletler arasında Sovyetlerin ayrı bir yeri olmuştur. Ayrıca Yunanistan da özel dostluklar içerisinde yerini almıştır. İtalya ve Almanya ise yavaş yavaş gözden düşmeye başlarken, Japonya popülerliği yakalayamamıştır. İngiltere ile olan ilişkilere gelince, İngiltere ile Türkiye arasında rüzgar bazen sıcak bazen soğuk olarak esmiş olsa da münasebetler dostluk çerçevesi dışına taşmamıştır (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 3–4).

Türkiye 1933 yılına gelindiğinde Balkanlar’da ve Orta Doğu’da öne çıkan bir güç olmaya başlamıştır. Mr. Morgan 28 Ekim 1933’teki raporunda Türkiye’nin bölgesel güç olma yolundaki ilerlemesi üzerinde durmuştur. Türkiye, ekonomik açıdan olmasa da modern kurulmuş şehirleri ve yapısı ile Balkan devletlerini 1933 yazı boyunca ağırlayan bir ülke olmuştur. Böylece Ankara bölgede önemli bir politik merkez haline gelmiştir. Yapılan toplantılarda bölge ile ilgi bilgi alışverişi yapılmış ve neler yapılabileceği konuları üzerinde durulmuştur. Türkiye’de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in ve Başbakan İsmet İnönü’nün uyguladığı politikalar uluslararası alanda yer bulmaya başlamıştır. Tevfik Rüştü Bey bu sistemde Ankara’dan salınmış bir rüzgâr gibi Avrupa turuna çıkmış ve her seferinde Ankara’ya Türkiye için yeni bir dostluk anlaşması ile dönmüştür. Bay Morgan gelişmeler neticesinde Türkiye’nin Yakın Doğu ve Balkanlardaki etkili pozisyonun dikkate alınması gerektiği üzerinde durmuştur (PRO, FO 371/16981, E 6651/262/44: 103).

Elbette İngiltere için Türkiye’nin bölgesinde etkin devlet haline gelmesi, Avrupa’da yaşanan gelişmelerden dolayı büyük önem arz etmekteydi. Türkiye’nin bulunduğu konum, İngiltere’nin ona karşı uyguladığı politikanın temel etkeniydi. Türkiye, Balkanlarla Orta Doğu arasında bir köprü vazifesi görmekteydi. Dolayısıyla bölgesinde liderlik yapan güçlü bir Türkiye’nin İngiltere’nin yanında olması, İngiltere için Avrupa’dan Orta Doğuya bölgeye hâkim olabilmek anlamına gelmekteydi (Güçlü, 2001: 262).

Atina’da bulunan İngiliz Büyükelçisi Sir Ramsay, 21 Ekim 1933’te İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Simon’a, Türkiye’nin gelecekte çıkabilecek bir savaş karşısında nasıl bir tutum içerisinde bulunacağı hakkında yorumunu içeren bir mektup göndermiştir. Kendisi bu bilgiyi güvenilir bir kaynaktan aldığını belirtmektedir. M. Veniselos, İsmet Paşa ile yaptığı son görüşmesinde Mustafa Kemal’in gelecekte bir savaş çıkması halinde neler düşündüğünü öğrenmiştir. Mustafa Kemal bir savaş

durumunda Türkiye'nin elinden geldiği kadar savaş dışında kalmaya çalışacağını, savaşa girmek zorunda kalırsa da denizlere hâkim gücün yanında savaşa gireceklerini belirtmiştir (PRO, FO 371/16987, E 6297/6297/44: 414). Mustafa Kemal bu açıklamaları ile aslında İngiltere'nin yanında yer almak istediklerini üstü kapalı bir biçimde dile getirmiştir.

İngiltere kamplaşan ortamda Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini de takibe almıştır. İki ülkenin oldukça yakınlaştığı ve ileride savaş durumunda da yakınlaşabileceğini gösteren bir olay Londra'ya rapor edilmiştir. Berlin'den Sir H. Phipps Türkiye'nin kuruluşunun 10. yılında verilen resepsiyonda Almanya ve Türkiye arasındaki yakınlaşmayı Londra'ya bildirmiştir. Büyükelçilik süslenmiş ve Büyükelçi, Türk General'i gibi giyinmiştir. Bu davete sadece Alman diplomatik kesiminden değil, birçok kurumdan davetli gelmiştir. Partide beklenmeyen tek hareket bir grup asker, gelenleri Hitler selamıyla karşılaması olmuştur. Bu davette iki ülkenin dostluğu savaş zamanındaki ittifakları canlandırılmıştır (PRO, FO 371/16987, E 6640/6640/44: 448). İki ülkenin savaş durumunda ortaklığını Mustafa Kemal gibi, İngiltere de istememektedir.

1932 yılının yazında, 1933 yılının raporunda yer alan tabire göre “merasim boruları eşliğinde, kendi tanıtımı ve ulusal gururunu tatmin etmek amacıyla” Milletler Cemiyetine katılan Türkiye 1933 yılında Cemiyeti eleştirmeye başlamıştır. Silahsızlanma Konferansı'na Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey katılmıştır. Tevfik Rüştü Bey, Mc Donald Planında yer alan Türkiye ile alakalı kurulmuş olan hayaller için Majesteleri Hükümetine içerlediklerini bildirdikten sonra bu plandan yararlanmak adına boğazların askeri donanımdan arındırılmış bölgelerine tekrar asker yerleştirme silahlandırma için bir öneride bulunmuştur. Cenevre'de daimi bir delegasyonu bulunan ve Cemiyete etkin olarak katılan Türkiye, Tevfik Rüştü Bey'in Aralık 1933'te Cemiyete yönelik yaptığı açıklamalara, Cemiyete karşı kibirli bir tavır içerisine girmiştir. Bakan, Ankara'da diplomatlarla yaptığı görüşmede Cenevre'yi çıkmaz yol olarak göstermiş ve Viyana kentinin Cemiyetin merkezi olması için daha uygun olduğunu belirtmiştir. Bakan Bey, Türkiye'ye zararı olmadığı sürece Cemiyetin devamına bir itirazları olmadığını söylerken, Türkiye'nin Cemiyetten gelecek herhangi bir iyiliğe ihtiyacının olmadığını belirtmiştir. Tevfik Rüştü Bey, Cemiyetin o güne kadar verdiği kararların, başta Musul kararı olmak üzere, Türkiye'ye zarardan başka bir şey kazandırmadığını belirtmiştir. Burada Tevfik Rüştü Bey'in, aslında İngiltere ile Türkiye arasındaki dostluğun gelişmesinde geciktirici bir rol oynamasından dolayı Cemiyeti suçladığı anlaşılmaktadır. Rüştü Bey bu konuşmasından birkaç gün sonra İngiliz Maslahatgüzar ile yaptığı konuşmada, Cemiyetin şimdiki ve gelecekteki yararlarını sorgulamaya devam ederek daha yumuşak bir üslupla Cemiyeti eleştirmeye devam etmiştir (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 4).

Her ne kadar Türkiye Milletler Cemiyeti'ne karşı zaman zaman eleştirel bir tutum takınsa da, yine de Cemiyetin aktif üyelerinden olmayı sürdürmüştür. Macaristan Başbakanı Gyula Gömbös'ün Türkiye ziyareti sırasında, Almanya'nın Milletler Cemiyetinden ayrılmasının bu konuda Macaristan'ı cesaretlendireceğinden endişelenen Tevfik Rüştü Bey, Almanya'nın yanlış bir davranışta bulunduğunu Macaristan Başbakanına söylemiştir. Daha sonra bu konuda İngiliz Maslahatgüzarı ile bir görüşme yapmış ve Macaristan'ı Cemiyetten ayrılmaması yönünde teşvik ettiğini bildirmiştir (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 4).

1933 yılında İngiltere'nin Birleşmiş Milletler'e sunduğu Silahsızlanma Konferansı planında Türkiye ile arasında sıkıntılar çıkmıştır. Türkiye bu konuda kendini ihmal edilmiş görmekteydi. Bay Morgan, konuyu Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü

ile görüşmüş ve Türklerin ne yapmak istediklerini Londra'ya, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi Başkanı Sir Rendel'e iletmiştir. Türkiye meydana gelen durumdan rahatsız olduğunu ve Cenevre'de, Lozan Konferansında boğazların askerden arındırılmış bölgelerine yeniden asker yerleştirme fikrini sunmak istediğini belirtmiştir. Bay Morgan Londra ile yaptığı görüşmede Türklerin, İngiltere'nin yapmak istediğini tam olarak anlamadığını ve bu fikrinden vazgeçirilmeleri gerektiğini belirtmişti. Ayrıca silahsızlanmanın düşünüldüğü sıralarda Türkiye'nin böyle bir talepte bulunmasının ortalığı karıştırabileceğini belirtmekteydi (PRO, FO 371/16986, E 1575/1575/44: 73–76). Bay Morgan Tefvik Rüştü ile 23 Mart 1933'te bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Tefvik Rüştü'ye İngiltere'nin asla Türkiye'nin kötülüğünü istemediğini ve Majesteleri Hükümetinin bunu dostluğu ile gösterdiğini söylemiştir. Tefvik Rüştü Bey bunu kabul etmiş ve Türkiye'nin teklifini geri çekeceğini ancak uluslararası heyetin Türkiye'nin boğazlar üzerindeki hakkını kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca boğazların şu anda müstahkem alan olmadığını ve Türkiye'den başka bir gücün boğazların kapatmasının mümkün olmadığını belirtirken ilerde Türkiye'nin boğazları açık tutabilecek imkana sahip olacağını söylemiştir (PRO, FO 371/16986, W 3297/40/98: 77–78). Cemal Hüsnü Bey, konferansta İngiliz planına dair Türk bakış açısını açıklamış ve boğazların özgürlüğü adına boğazlara tekrar asker yerleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (PRO, FO 371/16986, E 1828/1575/44: 80). Tefvik Rüştü Bey daha sonra Türkiye'nin boğazları açık veya kapalı tutma zorunluluğunu tek başına sırtlama niyetinde olmadığını ve tatmin olduğu sürece konferansın kararlarına uyacağını belirtmiştir (PRO, FO 371/16986, E 1893/1575/44: 83). 1 Haziran 1933'te Türk Dışişleri Bakanı Sir Clerk'e Türkiye'nin konferansta takındığı tutumun aslında Boğazlar Sözleşmesi'nde alınan kararlarda değişikliğe gitmek istediğinin göstergesi olduğunu belirtmiş ve Sir Clerk'de 1 Haziran'da Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmeyi Londra'ya bildirmiştir. Büyükelçi, Bakan ile yaptığı görüşmeden Türkiye'nin boğazların statüsü konusunda değişiklik istediğini anladığını belirtmiştir. Büyükelçiye göre, Türkiye Lozan görüşmelerinde birçok maddeyi barışa katkı sağlamak amacının bir göstergesi ve devletin bağımsızlığını kazanma amacı gütmemesinden dolayı kabul etmiştir. Dünya üzerinde o günden bu güne oluşan değişiklikler boğazların durumunu tekrar gözden geçirmeyi gerektiriyordu (PRO, FO 371/16986, E 3175/1575/44: 176). Yapılan konferansta Türkiye'nin yaptığı öneriler aslında Lozan Boğazlar Konferansı'nda alınan kararların artık değiştirilmesine dikkat çekmek içindi. Tabi İngiltere'nin konferansı hazırlarken Türkiye'nin şartlarını ihmal etmesi de teklife sebep olmuştur. Fakat bu durum değişiklik için fırsat kollayan Türkiye'ye bahane oluşturmuştur. Türkiye'nin bu girişimi bu konferansta sonuçsuz kalmıştır; fakat değişen şartları İngiltere'nin de fark etmesi boğazların statüsünün 1936 yılında Montrö Boğazlar Konferansı'nda ele alınmasını sağlayacaktır.

İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Sir Graham'ın, Dışişleri Bakanı Sir Simon'a bildirdiği raporda İtalya'nın Fransa'nın teklifi ile Anadolu'da yayılma isteğinin olduğunu belirtmiştir. Ancak bu şu anda pek mümkün görünmemektedir. Mustafa Kemal ve onun politikaları İtalya'nın Anadolu'ya girmesine engel teşkil etmektedir. Ancak İtalya, Mustafa Kemal'in ölmesi durumunda Türkiye'nin çözüleceğini ve Anadolu'da yayılmanın mümkün olabileceğini düşünmektedir. Fransa, İtalya'nın demografik problemlerinin olduğunu düşünmekte ve ona Batı yerine yüzünü Doğu'ya çevirmesi gerektiğini söylemiştir. Büyükelçi, Fransa'nın İtalya'ya böyle bir teklifte bulunmasını doğru bulmamıştır. İtalya'nın bu düşüncüyü gerçekleştirmesinin bir hezeyan olacağını belirtmiştir (PRO, FO 371/16801, C1237/175/22: 80,88).

Bay Morgan'ın Türk Dışişleri Bakanı ile yapmış olduğu görüşme sonrasında, 21 Aralık 1933'te Dışişleri Bakanı Sir Simon'a göndermiş olduğu raporda Türkiye'nin Milletler Meclisi'ne karşı asıl tutumu hakkında bilgi sahibi olunabilir. Bay Morgan'ın söylediğine göre Türkiye artık Meclise tepeden bakan bir tutum içerisindedir. Bakan'a göre Cenevre çıkmaz bir sokaktır ve Meclisin merkezi Viyana'ya taşınmalıdır. Bakan daha sonra yaptığı açıklamada Meclis ile alakalı olarak Türkiye'nin gerçek düşüncesini vurgulamıştır. Meclis, Türkiye'ye zarar vermektten başka bir şey yapmamıştır. Türkiye'ye bir iyiliği dokunacaksa da Türkiye'nin ona ihtiyacı yoktur. Şu ana kadar, özellikle Musul meselesi başta olmak üzere Türkiye'ye zarar vermektten başka bir şey yapmamıştır. Bay Morgan raporunda Bakanın bu açıklamalarından kendi çıkarımını yazıyor. Bay Morgan, Meclisin özellikle Musul meselesi başta olmak üzere "Türkiye'ye zarar vermektten başka bir şey yapmamıştır." demesinden Bakanın İngiltere ile dostça ilişkilerin gecikmesinden Meclisi sorumlu tuttuğunu anladığını belirtiyor. Çünkü Musul meselesinde karar veren Milletler Meclisi'ydi ve Türkiye verilen karardan hoşnut kalmamıştı. 1929 yılına kadar geçen süreç içerisinde ise İngiltere ile olan ilişkilerde ilerleme kaydedilememişti (PRO, FO 371/17395, W 14817/13776/98: 449). Türkiye bu dönemde özellikle boğazların tekrar gözden geçirilmesini istemekteydi. Bu konuda Cemiyetten yeteri kadar destek göremeyen Türkiye, geçmişte yaşanan olaylarında göz önünde bulundurarak Cemiyete kırınlığını belirtmiştir. Fakat bu konuda İngiltere ile çatışma içerisine girmemeye de dikkat etmiştir.

İngiltere bölgesel oluşumları yakında izlemiş ve Türkiye'nin bu konuda attığı adımlar konusunda Ankara Büyükelçiliği ile Londra irtibat halinde olmuştur. Romanya'nın Dışişleri Bakanı ekim ayında Türkiye'ye ziyarette bulunacak ve bu ziyaret sırasında da Türkiye ile Romanya arasında dostluk antlaşması yapılacaktır. Ayrıca bu antlaşmanın Yugoslavya ile de bu şekilde bir antlaşma yapılmasının önünü açacağı düşünülmektedir (PRO, FO 371/16826, C 6728/6728/37: 39). Türkiye bu dönemlerde Balkanlarda dostluk antlaşmaları yapmak için girişimlerini sıklaştırmıştır. Balkanlarda bu tür adımlar atarak bölgede lider bir güç olmak istemektedir.

Romanya ile imzalanan antlaşma sonrasında Türk Dışişleri Bakanı 11 Kasım'da Cenevre için yola çıktığında Yugoslavya'ya uğrayarak bir saldırmazlık antlaşması imzalamak istemiştir. Bu durumda Cenevre birinci önceliğini yitirmiştir. Ancak Bakan öncelikle davet edilmek istemiştir (PRO, FO 371/16832, C 10113/10113/92: 203). Davetin daha sonra gerçekleşmesinden dolayı Bakan, 20 Kasım'da Belgrat'a saldırmazlık antlaşması imzalamak üzere yola çıkmıştır. Sonrasında ise Atina'ya geçecektir (PRO, FO 371/16832, C 10343/10113/92: 205). İngiliz raporları Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey'in 25 Kasım 1933'te antlaşmayı imzalamak üzere Belgrat'a vardığını belirtmektedir. Rüştü Bey burada Balkan politikalarından tatmin olduğunu söylemiştir. Çünkü bir taraf bu antlaşmaların imzalanmaması için çaba sarf etmemiştir (PRO, FO 371/16832, C 10568/10113/92: 210). Tarafların yaptıkları görüşmeler sonrasında, 27 Kasım 1933 tarihinde Türkiye ile Yugoslavya arasında saldırmazlık antlaşması imzalanmıştır (PRO, FO 371/16832, C 10457/10113/92: 209). Türkiye bu dönemde bölgesel bir pakt oluşturmak için yoğun çaba sarf etmiştir. İngiltere'nin de desteğini almak isteyen Türkiye'nin bu çabaları 1934 yılında kendini gösterecektir.

5.3.6. Türk Eğitim Sisteminde İngiliz Etkisi

İki ülke arasında yaşanan gelişmeler yalnızca siyasi alanda değil farklı alanlarda da kendisini göstermiştir. Bu dönemde Türk eğitim sisteminde bazı yeniliklere

gidilmiştir. Yapılan değişiklikler arasında İngiliz sistemi bir eğitim anlayışı vardır. Ayrıca okullarda yabancı dil olarak öğretilen Fransızcanın yanı sıra İngilizcenin öğretilmesine de karar verilmişti. 16 Haziran 1933 tarihli The Times gazetesi Türkiye’de İngilizce eğitimi ile ilgili bir haber yapmıştır. Gazete Türk Hükümeti’nin yeni açılacak kolejlerde birinci yabancı dil olarak İngilizcenin öğretileceği yazmaktadır. Bu uygulama bu yıl içerisinde açılacak olan Ankara Gazi Koleji’nde uygulanmaya başlanacaktır. Burada üç İngiliz profesör de çalışacaktı. İstanbul’da kolejlere hazırlık açısından özel İngilizce dersleri verilecektir. Gazete, yabancı dil konusundaki bu yeni düzenleme uygulanmaya başlanırsa, ülkede yabancı dil konusunda birinci sırada yer alan Fransızcanın yerini İngilizcenin alacağını belirtmiştir (The Times, 16 June 1933).

İngilizcenin öğretimi oldukça ciddiye alınmıştır. Bu ciddiyeti Sir Clerk Londra’ya, Dışişleri Bakanı Sir Simon’a 30 Haziran 1933’te rapor etmiştir. İngilizce öğretmeni olarak alınacak öğretmenler İstanbul’daki İngilizce kurslarına katılacak ve kurs sonunda bir sınava tabi tutulacaklardı. Sınavda başarısız olanlar ise bir daha İngilizce öğretemeyeceklerdi. İngilizce kurslarında bir İngiliz uzman tarafından yönetilecekti. Büyükelçi bu durumdan anladığı kadarıyla, Milli Eğitim Bakanının kurs yetkilisi olarak Bayan Derbyshire’yi görevlendirmiştir. Bayan Derbyshire Gazi Enstitüsünde pedagoji, İngilizce ve felsefe dersleri vermekteydi. Ayrıca Gazi’nin evlat edindiği kızlara İngiliz edebiyatı dersleri veriyordu. Büyükelçi, Türkiye’de eğitim sisteminde gerçekleşen bu olayların, İngiliz eğitim sistemine ve İngilizceye olan ilgiyi göstermesi açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır (PRO, FO 371/16987, E 3513/3442/44: 304).

Türkiye’de eğitim sistemi içerisine İngilizce öğretiminin girmesi son zamanlarda önem kazanmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanlığındaki bir yetkili, Türk Büyükelçiliğinde bir yetkili ile görüşürken Türk yetkili, Milli Eğitim Bakanının Türk kolejlerinde İngilizce eğitimin öneminin arttığını ve birçok dersin İngilizce verilmesine karar verdiklerini belirttiğini söyledi. Aynı yetkili, Türk Dışişleri Bakanının en son yapmış olduğu Londra ziyaretinde Türk büyükelçiliğinde çalışanların İngilizce bilgisi yönünden zayıf olmalarına çok içerlediğini ve bundan dolayı İngilizce konuşan çalışanların buralara gönderileceğini belirtmiştir (PRO, FO 371/16987, E 4965/3442/44: 308).

1933 yılında İngilizcenin öğretimi Türk Hükümeti tarafından teşvik edilmiştir. Bu bağlamda İngilizce öğretmenleri tarafından kaynak yetersizliği açısında şikâyet olunca, İngiliz Hükümeti bu konuda bir hamle yaparak Ankara Gazi Enstitüsüne kitap göndermiştir. Halk Evleri’nde de İngilizce eğitimi verilmesi adına düzenlemeler yapıldı. İstanbul’da bulunan İngiliz ve Amerikan okulları Türk öğrencilerini etkiledi ve “English Players” isimli grubun İstanbul’a gelerek gösterilerini yapması, Türk seyirci sayısındaki eksikliğe rağmen İngilizceye olan ilgiyi artırmıştır (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 34). İngiltere ileride kendi propagandasını yapabilmek adına diğer ülkelerde okul açabilmek için daha fazla para harcanması gerektiği üzerine tartışmaya başlayacaktır. 25 Mart 1937 tarihinde yapılacak olan Avam Kamarası oturumunda Bayan Rathbone, Almanya İtalya’ya karşı, İngiltere politikalarını daha anlaşılır kılabilmek adına, Türkiye ve Mısır’da olduğu gibi, yabancı devletlerde İngiliz okullarının açılması adına daha fazla para ayrılması gerektiğini söyleyecektir (22.12.2013, www.hansard.millbanksystems.com).

5.2.3. İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine’nin Türkiye’ye Gelişi

İngiltere’nin yeni büyükelçisi 1933–1939 tarihleri arasına damgasını vurmuş ve Türk dostu olarak anılan Sir Percy Loraine olmuştur. 27 Elül 1933 tarihinde

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir Clerk görev süresi sona erdiğinden dolayı Türkiye'den ayrılmıştır. Yerine görevlendirilen Büyükelçi Sir Percy Loraine ise görevine başlamak üzere 15 Şubat 1934'te Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e güven mektubunu sunmuştur. Aradaki süre içerisinde Maslahatgüzar James Morgan Büyükelçiliğe vekâlet etmiştir.

İngiltere'nin 1926 yılından itibaren Türkiye Büyükelçiliğini sürdüren Sir George Clerk, Ekim 1933'te görev süresini tamamlayarak Türkiye'den ayrıldı. Sir Clerk'in gidişi Türk çevrelerinde üzüntüye yol açtı. Türk yetkililer Sir Clerk hakkında samimi ifadeler kullanarak üzüntülerini belirttiler. Türk yetkililerinin ortak paylaştıkları görüş, Sir Clerk'in gidişiyle ülkelerinin sorunlarını geniş bir çalışma alanı ve genel ilgi kapsamında da değerli görüşlerini sunan içten bir dost kaybettikleri yönündeydi. Hem kendi hem de Türk görüşünü dile getiren Sovyet Büyükelçisi, İngiliz Maslahatgüzara ilettiği yorumunda geçmiş yıllarda gelişme kaydeden Türk-İngiliz ilişkilerinde, Türk kuşkuculuğunu bertaraf eden ve bunu oldukça yumuşak seviyelere çeken eski Büyükelçinin rolünün çok büyük olduğunu vurgulamıştır. Büyükelçi gösterdiği çabalarla iki ülke arasında gergin seyreden ilişkileri yumuşatmaya ve iki ülke arasında dostluk başlatmaya muvaffak olmuştu. Düzenlenen veda toplantısında, dostane bir tavır içerisinde, iki ülke arasında mevcut olan samimi ilişkilerden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 5).

İngiltere Büyükelçiliği'nin Ankara'daki ikametgâh binasını inşa ettiren (Özdemir, 2010: 13) George Clerk'ın Türkiye'de uzun süreli görevinin bitmesi üzerine büyük bir kalabalık tarafından tören düzenlenerek uğurlanmıştır. Türkiye'de oldukça aktif bir görev sürdüren Büyükelçi ve eşi Lady, Clerk Türk –İngiliz ilişkilerinin gelişmesine oldukça büyük katkı sağlamıştır. Türkiye'ye karşı sürdürdüğü olumlu politika ve edindiği dostluklar sayesinde, Clerk İngiliz politikasının fark edilmesini ve iki ülke arasında yaşanan sıkıntılar sonrasında Türkiye'nin İngiltere'ye daha ılımlı yaklaşmasını sağlamıştır (The Times, "Sir George Clerk" 2 October 1933). İngiltere Sir George Clerk'ın Türk-İngiliz dostluğunun gelişmesinde gösterdiği üstün başarı sonucunda Paris Büyükelçiliği ile mükâfatlandırıldığını belirtmiştir (BCA, 030.0.010.000.000.221.490.7: 3).

Türkiye'ye Sir Clerk'ten sonra atanan Sir Percy Loraine tam bir diplomattır. 5 Kasım 1880 doğumlu olan Percy Loraine, Eton Koleji (1893–1899) ve Oxford New Kolej (1899–1901) gibi tanınmış okullarda eğitimini almıştır. Oxford öğrencisi iken teğmen rütbesi ile İngiliz ordusunda Güney Afrika Savaşı'na (1901–1902) katılmıştır. Daha sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı sınavını kazanarak diplomatlık mesleğine giriş yapmıştır. Loraine'in ilk görev yeri Türkiye olmuştur. 1904–1907 yılları arasında üç yıl boyunca İstanbul ataşeliği yapmıştır. Daha sonra çeşitli yerlerde çalışmasının ardından en son görev yeri olan Mısır ve Sudan yüksek komiserliği (1929–1933) sonrasında 1933 yılından 1939 yılına kadar sürdüreceği olduğu Ankara Büyükelçiliğine atanmış ve iki ülkenin ilişkilerinin ilerlemesinde önemli rol oynamıştır (Özdemir, 2010: 14).

Sir Percy Loraine'nin Türkiye'ye gelişi ile ilgili olarak 19 Ocak 1934'te kendileri bir yetkili ile bu konuyu konuşmuşlardır. Percy Loraine ile konuşan yetkili Bay Rendel 19 Ocak'ta Sir Percy Loraine'in kendisini aradığını ve Ankara'ya gitme konusunda konuştuklarını belirtmektedir. Sir Loraine ile bir süre yeni görev yeri hakkında konuştuktan sonra, kendisi İstanbul'a uğramadan direkt olarak Ankara'ya gitmek istediğini belirtmiştir. Bunun, İngiltere'nin Ankara'yı başkent olarak kabullenmede zorlandığı yöndeki şüpheleri dağıtacağını düşünmüştür. Ayrıca bunun yeni başkentleri konusunda çok hassas olan Türkleri memnun edeceğini de belirtmiştir. Kendisi herhangi bir şekilde gecikmeyeceği için durumun Türkiye'de bulunan İngiliz

büyükelçiliğinde yetkili isim olan Bay Morgan'a bildirilmesini istemiştir (PRO, FO 371/17959, E 508/508/44: 247).

Bay Mogan Sir Percy Loraine'in geleceği haberini aldıktan sonra hazırlıklara başlamıştır. Büyükelçi için bir karşılama töreni hazırlamış ve mektubu Gazi'ye en kısa sürede sunabilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Kendisine mektubun ancak büyükelçinin gelmesinden sonra Gazi'ye sunulabileceği söylenmiştir. Ayrıca Büyükelçi geldikten sonra bunun yaklaşık olarak bir gün sürebileceği belirtilmiştir. Ancak kimsenin haberdar olmadığı başka bir gelişme meydana gelmişti. Büyükelçinin geleceği tarihi belirten bir mektup daha önce Gazi'ye ulaşmıştı. Büyükelçiye işlerinin hızlandırılması adına gerekenlerin yapılacağı haberi yollanmıştır (PRO, FO 371/17959, E 551/508/44: 250).

Gazi'nin Ankara'da bulunmaması sebebiyle Sir Percy Loraine'in güven mektubunu sunmasında gecikmeler gerçekleşmiştir. Sir Percy Loraine durumu 5 Şubat 1934'te Londra'ya gönderdiği telgrafta anlatmıştır. Büyükelçinin Londra'ya gönderdiği telgraftan anlaşıldığı kadarıyla kendisi bu durumdan oldukça rahatsız olmuştur. Anlattığına göre, Gazi'ye kendisinin geleceği tarih daha önce gönderilen bir mektupta belirtilmiş olmasına rağmen, 30 Ocak'ta gelecekti. Kendisi Ankara'ya gelmeden bir gün önce Gazi Ankara'dan ayrılmıştır. Henüz geri dönmemiş ve ne zaman döneceği konusunda da kimseyi haberdar etmemiştir. Büyükelçi en azından Dışişleri Bakanlığının resmi görüşmeleri yapması adına elinden geleni yaptığından dolayı memnun olduğunu belirtmiştir. Dışişlerinin kendisinin ne kadar utanç verici bir duruma düştüğünü anladıklarını fakat Gazi'ye ulaşabilmekte yetersiz kaldıklarını söylemektedir. Büyükelçi, Dışişleri Bakanı vekiline bu durumda kendisinin gerekli resmi görüşmeleri yapamayacağını belirtmiş ve İstanbul'da bulunan ve zarar görmüş olan Büyükelçilik binasının işleri halletmek üzere İstanbul'a geçeceğini söylemiştir. Bu durumda Bakanlık kendisine üç gün içerisinde gerekenlerin yapılacağını bildirilmiştir (PRO, FO 371/17959, E 871/508/44: 252).

19 Şubat 1934'te İngiliz Büyükelçi Sir Loraine, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile ilk görüşmesini gerçekleştirmiştir. Büyükelçi bu görüşmede Bakanın kendine sıcak davrandığını ve hatta rahatsız edici seviyede açık konuştuğunu belirtmektedir. Kendisine göre Gazi ile yaptığı görüşme oldukça iyi geçmiş ve Türk Hükümeti kendisini bir arkadaş gibi karşılamıştır. Büyükelçi, Türklerin kendisini bu kadar içten karşılamalarını, Türkleri tanıyan ve anlayan ilk diplomat olmasına yorumlamaktadır. Türkler bunu şaşkınlıkla karşılamış, Gazi ise bu konuda selefini de kendisine övmüştür. Büyükelçi bu övgülerin ayaklarını yerden kesmesine müsaade etmediğini belirtmektedir (PRO, FO 371/17959, E 1271/508/44: 255). Bakan ile ilk görüşmesini 20 Şubat'ta gönderdiği mektupta bu şekilde anlatmaktadır. Sir Percy Loraine Türkiye'deki görevine hoş karşılanarak başlamıştır. Sir Percy Loraine Ankara'ya geldikten sonra Türklerin de aralarındaki ilişkileri düzeltmek istediklerini kendi Dışişleri Bakanlığına rapor etmiştir. Özellikle Fethi Okyar'a ve onun görüşlerine dikkat edilmesi gerektiğini de vurgulamıştır. Geldikten bir süre sonra Atatürk'ün kendisi ile poker masasına oturduğunu ve bütün formaliteleri kaldırarak kendisine bir arkadaş gibi davrandığını belirtmiştir (Millman, 1998: 35). Sir Percy Loraine'in gelmesinden sonra iki ülkenin ilişkilerini çok daha ileriye taşıyacak gelişmeler yaşanacaktır. Atatürk'ün Büyükelçi ile yakınlaşması bunun ilk göstergeleridir.

6. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1934)

6.1. Türkiye ile İngiltere Arasında Yaşanan Gelişmeler

Dostça ilerleyen Türk İngiliz ilişkileri ileride anlatılacak şanssız bir olay nedeniyle kısmen bozulmakla birlikte 1934 yılında da dostluk havası içerisinde devam etmiştir. Türkiye bu dönemde İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurmak istemiştir. İngilizlere göre Türkiye'nin kendileri ile yakın ilişki kurma isteği anlaşılır bir duyguydu. 1934 yılında İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi olarak göreve başlayan Sir Percy Loraine, Türk yetkililer tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır. Büyükelçi Türklerin davranışlarından İngiltere ile daha yakın ilişkiler içerisinde olmak istediklerinin farkına varmıştır. Türkiye, İngiltere'ye karşı ticari antlaşma hususunda daha ılımlı bir tavır göstermiştir. Daha önce sert taleplerde bulunurken, sonrasında yumuşamaya gitmiştir. Ayrıca bu dönemde Mustafa Kemal'in kişisel dostu Fethi Okyar'ı İngiltere'ye Londra Büyükelçisi olarak göndermesi de bir iyi niyet göstergesi olmuştur (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 5).

Haziran ayında İran Şahı Türkiye'ye sürpriz bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, bu ziyaret sebebiyle Sir Percy Loraine'i gecenin geç saatlerine kadar tutmuş ve gerçek anlamda Türk İngiliz dostluğunu istediğini göstermiştir. Büyükelçi, Cumhurbaşkanının İngiltere'ye karşı büyük saygı gösterdiğini ve daha yakın ilişkiler kurmak istediğini o gece belirttiğini söylemektedir. Mustafa Kemal ayrıca İngiltere'nin de bu dostluğu istemesi durumunda açık belirtiler göstermesi gerektiğinin de altını çizmiştir. O gece oynadıkları kart oyununda Büyükelçi'ye şöyle demiştir: “Birbirimize karşı oynadığımızda gücümüzü görüyorsun. Beraber olduğumuzda nasıl olurdu bir düşün.” (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 6).

Sir Percy Loraine kendisinin Atatürk'ü ilk kez bu gece (17 Haziran 1934) yakından tanıma fırsatı bulduğunu söylerken, geceye dair hatırasını şu şekilde anlatmaktadır: “İran Şahı'nın onuruna Ankara Palas'ta yapılan resmî kabulde gerekli nezaket temaslarında bulduktan sonra, İçişleri Bakanının ricası üzerine iki bayanla birlikte yan odalardan birinde briç oynamaya başlamıştık. Az sonra Atatürk, yanında iki yüksek rütbeli İran generali ile odaya girdi. Poker oynamak üzere bizleri masasına çağırdı. Yarım saat için dediği oyun bir türlü bitmek bilmiyordu. Pokeri son derece tadını çıkararak oynuyor ve her hareketi ile ustalığını belli ediyordu. Öyle ki sabah saat 9.00'da oyun sona erdiği zaman önünde kazandığı çiplerden küçük bir yığın oluşmuştu. Atatürk, bütün çipleri karıştırdı ve kimsenin oyundan zararlı çıkmamasını sağladı. Oyun boyunca şampanya içiyor, ben de sulu viskiyle kendisine eşlik ediyordum. Sabahın 3'ünden itibaren, ben içmedikçe o da içmeyeceğini söyledi. Oyun bittikten sonra beni alıkoydu. Odada İçişleri Bakanı ile İranlı generallerden biri kalmıştı. Atatürk şuradan buradan söz ettikten sonra esas konuya geldi. İngiltere ile dost olmak istiyordu. “Niçin bir yakınlaşma olmasın? İngiltere'nin Türkiye'ye karşı tutumu nedir?” diye sorunca kendisine; “İki ülke arasındaki ilişkiler iyi ve olumlu bir durumdadır. Ama bunların daha iyi olmaması için bir neden yok. Türklerin Ruslarla yaptıkları dostluk anlaşmasına paralel, İngiltere ile de bir dostluk anlaşması yapması için hiçbir engel göremiyorum.” dedim. Anladığıma göre aramızda geçen görüşmelerden son derece memnun olmuş, kulağımda şu sözleri hala çınlıyor: “1914'ten sonraki acı hatıraları silelim. Yeniden iyi açık ve anlayışlı iki arkadaş olarak köklü bir dostluğa başlayalım” (Özdemir, 2010: 25–26).

Mustafa Kemal'in İngiltere ile ne derece yakın ilişkiler içerisinde bulunmak istediğini Büyükelçiye samimi bir ortamda samimi bir şekilde aktarması, Büyükelçi'yi

harekete geçirmiştir. Büyükelçi Londra ile temasa geçerek, Türk Hükümetinin gerçekten dostluk istediğini ve İngiltere'nin de bu anlamda adım atması gerektiğini bildirmiştir. İngiliz Hükümetinin yapması gereken sadece ilerleme kaydetme adına atılacak adımlardır; çünkü Türkiye isteklidir ve daha öncesinde ilişkilerin gelişmesi adına zaten iki ülke arasındaki bir temel atılmıştır (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 6).

Fethi Bey de Türk İngiliz ilişkilerinin gelişmesi amacı ile Londra'da aktif bir görev sürdürmüştür. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile sık sık irtibatta bulunarak Avrupa'daki konular hakkında fikir alışverişinde bulunurken Türk-İngiliz dostluğu ile ilgili de fikirlerini belirtmiş ve İngilizlerin Türkiye'ye yaklaşımlarını sağlamaya çalışmıştır. Fethi Bey, İngiliz yetkili Sir Robert ile yaptıkları bir konuşmada Avrupa meselelerinde bahsettiklerini belirtirken, Türk-İngiliz dostluğu üzerinde de durmuşlardır. Sir Robert iki ülke arasında gelişen dostluktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve bu dostluğun daha da gelişmesi için İngiltere'nin kendine düşen vazifeyi yerine getireceğini belirtmiştir. Bu dostluğun gelişmesinde en büyük payın Sir George Clerk'ın olduğunu söyleyen Sir Robert, Büyükelçinin bunun karşılığı olarak Paris Büyükelçiliği ile mükâfatlandırıldığını belirtmiştir (BCA, 030.0.010.000.000.221.490.7: 2-3).

İngiliz Büyükelçi, Türkiye'nin, İngiltere'ye karşı gösterdiği dostluk arzusunu Londra'ya bildirdiği 1934 yıllık raporunda belirtmiş ve Londra'dan bu yönde samimi yanıtlar almıştır. Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmede bundan kendisine bahsetmiş ve Londra'nın da Türkiye ile samimi ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir. 8 Ağustos'ta Büyükelçi Londra'nın iyi niyet talimatları hakkında Tefik Rüşü ile konuşmuştur. İki ülkenin de temel fikirlerinin uyumluluk gösterdiğini ve kendi açısından bunun oldukça sevindirici bir etken olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin uluslararası alanda uyguladığı politika barış üzerine kuruluydu. İngiltere Büyükelçisi aracılığı ile barış üzerine kurulu olan bu politikasından dolayı Türkiye'yi kutlamaktaydı (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 7). Zaten iki ülkenin bu dönemde en önemli ortak paydalarından biri her ikisinin de uluslararası alanda barıştan yana olmalarıydı.

Dışişleri Bakanı bir hafta sonra Büyükelçi ile bir görüşme yaparak İngiltere'nin dostluk açısından gönderdiği mesajları kendi hükümetine ve cumhurbaşkanına bildirdiğini ifade etti. Elbette Türk yetkililerin tamamı olaya olumlu bir şekilde yaklaşmıştır. Mustafa Kemal, İngilizler ile olan ilişkilerin sürmesini ve diğer politikalarını kötü yönde etkilememesini istemekteydi. Bu konuda Bakan Bey'e neler yapıldığını sordu. Bakan konunun Yunanistan ve Rusya ile görüşüldüğünü ve İngiltere ile Türkiye arasında dostluk ilişkilerinin kurulduğunu bildirdiklerini belirtmiştir. Bakan, bu konuda Moskova ve Atina'dan olumlu tepkiler almıştır. Türkiye, bu ilişkileri dış politikası gereği geliştirmek mecburiyetindedir (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 7).

1933 yılında Türkiye İngiliz Hükümetine Orta Doğu'da, İran, Afganistan, Irak ve Sovyetlerin de içine dâhil olacağı bir pakt önerisinde bulunmuştu. İngiltere konuyu değerlendirmeye alacağını ve sonrasında dönüş yapacaklarını bildirmiştir. İngiltere 1934 yılında konu ile ilgili olarak Türk Hükümetine bir dönüş yapmıştır. İngiliz Hükümeti, İngiltere'nin şu anda pek çok pakta dâhil olduğunu ve yeni bir paktın kendileri için gereksiz görüldüğünü belirtmişlerdir. Ayrıca Türkiye ile ilişkiler zaten dostluk içerisinde ilerliyordu ve diğer ülkelerle ise ya başka paktlarda ya da Milletler Cemiyeti'nde bir arada bulunmaktaydı. İngiltere'nin Türkiye'ye göndermiş olduğu bu cevap üzerine Türk Hükümeti konuyu bir daha açmamıştır (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 7).

Kasım ayında Cenevre’de yapılan Milletler Cemiyeti görüşmelerinde Türk Dışişleri Bakanı, Lord Privy Seal’a kendilerinin ve Yunan Hükümetlerinin bir isteklerinin olduğunu belirtmişlerdir. Türk ve Yunan Hükümetleri Deniz Kuvvetlerinin savunma güçlerini iki katına çıkarmak istiyorlardı. Tabii iki hükümetin bu isteklerini gerçekleştirebilmesi için yeni gemiler sipariş etmesi gerekmektedir. Bakan Bey, Lord Privy Seal’a siparişleri İngiltere’ye vermek istediklerini belirtti. Ancak Bakan Bey’in bir ricası daha vardı. Verecekleri siparişlerin karşılığında yüklü miktarda bir ödeme yapılması gerekmektedir. Fakat Bakan Bey bu ödemeyi yapmaya hiçbir hükümetin gücünün yetmeyeceğini ve borçlanmak istediklerini bildirmiştir. İngiliz yetkili Bay Eden, İngiliz Hükümetinin dış borçların yükselmesine engel olmaya çalıştıklarını fakat borçların ödenmesi konusunda İngiliz Hükümetinin kendilere gerekli kolaylıklar sağlayacağını belirtmiştir (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 7). Tabii İngiltere bu konuda Türkiye ve Yunanistan’a destek vermek istemekteydi. Akdeniz’de yayılmaya başlayan İtalyan tehlikesine karşı iki ülke kendisine kolaylıklar sağlayabilecekti.

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine’e Akdeniz’deki dengenin İtalya’nın 12 Ada’yı tahkim etmesiyle ayrıca İtalyanların iki savaş gemisi inşa ettirmesiyle bozulduğunu belirtti. Bundan dolayı olası İtalyan saldırılarına karşı tedbir alınması gerekmektedir. İki ülkenin güvenliğini sağlama almasının yolu ise deniz kuvvetleri silahlarını iki katına çıkarmaktan geçmekteydi. Sir Percy Loraine’nin edindiği izlenimlere göre Türkiye ve Yunanistan kafalarındaki programları gerçekleştireceklerdi. Bunun için de şu an için siparişlerini İngiltere’ye vermişlerdi. Ancak istediklerini İngiltere’den alamazlarsa programlarını gerçekleştirmek adına başka bir ülkeye sipariş verebilirlerdi. Türk Dışişleri Bakanı bu konuda acele etmeyeceklerini ve gelişmeleri yakından izleyeceklerini belirtti (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 8). İngiltere, Türkiye’nin yardım konusunda yayılcı ülkelere başvurarak onların yanına kaymasında endişe etmiştir.

Kasım ayında, Büyükelçi ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey 1935 yılında Çanakkale Şehitleri’ni anma töreninde İngiltere’nin de katılımını konuşmak üzere bir araya geldiler. Tevfik Rüştü Bey kendilerinin gördüğü kadarıyla törenin iki ülkenin dostluğunu sergileyecek şekilde geçeceğini söyledi. Fakat yine de Tevfik Rüştü Bey’in emin olmadığı tek konu bulunmaktaydı o da Genelkurmayın bu olaya göstereceği tepkiydi (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 8). Bu yıl içerisinde İngiliz donanmasından Frobisher isimli gemi ekim ayında İstanbul’a iki günlük gayri resmi bir ziyarette bulunmuştur. Herhangi bir resmi karşılama gerçekleştirilmezken Kilya Limanı ve Çanakkale’ye gerçekleştirmek istedikleri ziyaret isteği de Türk yetkililer tarafından reddedilmiştir (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 36).

6.1.1. Mustafa Kemal ve İngiliz Turistler

15 Eylül’de Londra’ya gönderilen mektupta Gazi’nin yabancı turistlere olan ilgisinden bahsedilmiştir. Yazılanlara göre Ağustos ayında Türkiye’ye çok sayıda turist akışı olmuştur. Gazi, Park Otel’de turistleri gruplar halinde masasına davet ederek onlarla sohbet etmiştir. Eylül ayının başında bir grup İngiliz turistle karşılaşmıştır. Turistleri masasına davet eden Mustafa Kemal, İngiltere’ye ve Kral’a olan hayranlığından bahsetmiş ve turistlerle uzun uzun sohbet etmiştir (PRO, FO 371/17970, E 5900/5900/44: 284). Konuşma esnasında turistlerden biri kendisine Çanakkale’ye yaptığı ziyaret sırasında batırılan iki İngiliz gemisini hatırlamış ve insan hayatının ne kadar ucuz olduğunu hatırlatmıştır Gazi’ye. Bunun üzerine Gazi, Çanakkale hatıralarını anlatarak yabancıların olaya bu şekilde yaklaşmasının normal olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca Türkler tarafından batırılan gemi sayısının iki değil beş olduğunu belirtmiştir. Gazi; gece boyunca konuşma yapmış, İngilizlerin ne kadar sportif olduklarından bahsetmiş ve Kral'a olan saygısını belirtmiştir. Eğlence gecenin geç saatlerine kadar devam etmiştir (PRO, FO 371/17970, E 6174/5900/44: 286–288).

Gazi'nin İngiliz turistlere olan ilgisi İngiliz basınında da yerini almıştır. Daily Telegraph gazetesi 30 Eylül tarihinde “Kemal Paşa ve Türkiye'nin hedefleri” başlığıyla bir haber yapmıştır. Haberde alt başlıkta Mustafa Kemal'in bütün uluslarla dost olmak istediği belirtmiştir. Gazi'nin sohbet ettiği gazeteciler arasında Edwin C. Keliher de bulunmaktaydı ve bu haberi yapan kişi de odur. Bay Keliher, başlarından geçen olayı ve Mustafa Kemal ile yaptıkları konuşmalara yer vermiştir. Mustafa Kemal konuşması sırasında Türkiye için hedeflerinden de bahsetmiştir. Mustafa Kemal uluslararası alanda her ülke ile dostluk içerisinde olmak istediklerini ve içeride halkının en iyi şekilde eğitilmesini istediklerini belirtti. Daha sonra ise Yunanlılara karşı verdikleri mücadeleden bahsederek şu ana kadar hiçbir savaşta yenilmediğini söylemiş, yenilmemesinin sebebi olarak da ülkesini savunma haricinde hiçbir savaşa girmemesi olduğunu belirtmiştir. Gazi daha sonra İngiltere'ye olan sempatisinden ve iyi niyetinden bahsetmiştir. Kral'a olan saygısından bahsederken, Çanakkale'de savaşırken dahi İngilizlere saygı gösterdiğini ve onlarla daha mutlu ortamlarda tekrar bir araya gelme niyeti taşıdığını belirtmiş, İngilizlerin de Türkiye'ye ve liderlerine büyük sempati beslediklerini düşündüğünü söylemiştir (Daily Telegraph, “Kemal Paşa And The Aims Of Turkey”, 30 Sep. 1934).

6.2. Türkiye'nin Sanayileşmesinde İngiliz Katkısı

Türkiye bu dönemlerde kendisini sanayi açısından ve madenlerini değerlendirebilme açısından geliştirmek istemektedir. Bu amaçla komisyonlar kurulmuş ve çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Türkiye bu amaç doğrultusunda beş yıllık sanayi ve ekonomik plan hazırlamıştır (PRO, FO 371/17958, E264/264/44: 10). Türkiye bu alanda Avrupa'nın da desteğini almak istemektedir. Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliğine bağlı ticaret sekreterliği 5 Ocak 1934'te, Zonguldak'ta bulunan madenlerin gelişmesi için kurulu heyetin Avrupa'ya yapacakları seyahati bildiren bir mektup yazmıştır. Mektup'ta heyetin konularla ilgi yardım amacı ile Birleşik Krallığa da uğrayacağı bildirilmektedir. Zonguldak Milletvekili Ragıp Bey, İş Bankası Genel Müdür Yardımcısı Muammer Bey, Zonguldak'taki madenlerin Genel Müdürü Bekir Vehbi Bey ve iki mühendisten kurulu bir komisyondur. Muammer Bey amaçlarının Zonguldak'taki kömür madenlerini geliştirmek ve şişe imal edecek olan bir fabrika açmak olduğunu belirtti. Türkiye'nin sanayi programında da yer alan demir çelik fabrikaların kurulmasıyla bağlantılı olan bu programda Maden ocaklarının Genel Müdürü Bekir Vehbi Bey de görevlendirilmiştir. Kurulun ziyarette bulunacağı ülkeler arasında Fransa, Belçika, Almanya ve Birleşik Krallık bulunmaktadır (PRO, FO 371/17958, E 339/264/44: 15). Bu dönemde Türkiye Avrupa'dan faydalanma yoluna gitmiştir. Fakat aynı zamanda daimi dostluk kurduğu Rusya'dan da destek görmüştür. Türkiye'nin sanayi bakımında gelişmesine Rusların yaptığı katkı The Times gazetesinde yerini almıştır. Habere göre Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Bey ve Rus Büyükelçi M. Surritch 22 Ocak 1934'te Ankara'da sanayileşmeye destek olacak bir anlaşma üzerine konuşmuşlardır. Anlaşmaya göre Sovyetler Türkiye'ye 1,600,000 sterlin kredi sağlayacaktır (The Times, 23 January 1934).

Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği ile İngiltere Hükümeti arasında Türkiye'nin sanayileşme ve ekonomik planlaması üzerine yazışmalar olmuştur. Meydana gelen bu

yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla İngiltere de Türkiye'nin bu sanayileşme ve ekonomik planlamasına dâhil olmak istemektedir. Türkiye'de İngiliz Büyükelçiliğine bağlı Ticaret Sekreterliği Londra'ya Türkiye'deki sanayileşme hareketinden bahsetmiş ve Sovyetlerin bu konuda verdikleri desteklere değinmiştir. Tabi Sovyetlerin bu denli destek vermesi, onların ürünlerinin kullanımını da beraberinde getirmiştir. İlerleyen dönemde yazışmalara bakıldığında İngiltere'nin bu gelişmenin içerisinde yer almak istediği görülebilir. Ayrıca Türkiye'nin ticaret anlaşması olduğu ülkelerle bu konularda görüşmeler yapacağı da belirtilmektedir (PRO, FO 371/17958, E 1843/264/44: 47).

Türkiye'nin ekonomik durumu ve beş yıllık ekonomik planı üzerine yazılmış olan yazıda Rusya hariç tutulmak kaydıyla son on yılda hiçbir ülkenin Türkiye kadar ilerleme kaydetmediği belirtiliyor. Bunlara örnek olarak hilafetin ve saltanatın kaldırılması, kapitülasyonlardan kurtulmuş olması, Yunanistan'la yapılan mübadele, şariat kurallarının lağvedilmesi gibi örnekler verilmektedir. Bunların devrime gerek duyulmadan kan akıtılmadan gerçekleşmiş olması sevindiricidir. Ayrıca bunların gerçekleşmesinin de yeni hükümetin işleyiş tarzını Avrupa'dan almış olması da etkilidir. Lozan Antlaşması Türkiye'ye ekonomik bağımsızlık vermiştir (PRO, FO 371/17958, E 2276/264/44: 51–52).

Türkiye'nin içerisinde bulunduğu sanayileşme ve ekonomik hareketliliğin gelişmesi adına Avrupa'da keşiflere gidilmiştir. Türk Büyükelçiliğine bağlı ticaret konsolosu Dr. Nizamettin Ali Bey Almanya gezisi sonrasında İngiltere'yi ziyaret etmiş ve çeşitli alanlarda ilişkileri geliştirmek istediklerini belirtmiştir. Nizamettin Bey Londra'ya gelmeden önce Almanya'da Alman sanayi metotlarını incelemiştir. İngiltere'ye yaptığı ziyarette ise İngiliz sanayilerini de incelemek istediğini belirtmiş ve yetkililer kendisine refakat ederek bu incelemeleri gerçekleştirmesini sağlamışlardır. Ziyaret sırasında bir yetkili, Nizamettin Bey'e bir soru sormaktan kendisini alamamıştır. Bay Hyde, Kendisi sanayicilerdendir, eğer Türkiye sanayileşmede ilerlerse bunun kendilerinin ticaretini nasıl etkileyeceğini belirtmiştir. Nizamettin Bey ise kendisine ne olursa olsun Türkiye'nin sanayileşmede kararlı olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Bay Hyde Nizamettin Bey'in İngiliz fabrikalarını ziyaretinin önemli olduğu kanısına varmıştır. Çünkü bu şekilde en azından İngiliz makinelerini görecektir ve belki de artık Türkler makine siparişi vereceklerdir. Durumda memnun olan Bay Hyde Nizamettin Bey'e kendisi için elinden geleni yapacağını belirtmiştir (PRO, FO 371/17958, E 6861/264/44: 128).

Türkiye'nin ekonomik ve sanayi planlaması büyük devletleri yakından ilgilendirmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti gibi yeni kurulmuş olan bir devlet ticaret açısından onlar için oldukça önemliydi. Türkiye'nin kendi sanayisini kuracak ve üretimini gerçekleştirecek olması elbette bazı endişelere yol açmıştı. İngiltere Türkiye'nin bu gelişiminden payına ne düşeceğini merak etmekteydi. Sonuçta Türkiye kendisi için bir pazardı ve üretime geçtiği zaman bu yönde nasıl istifade edeceğini merak ediyordu.

Bu konu İngiliz parlamentosunda da konuşuldu ve 14 Kasım 1934'te Yüzbaşı Fuller Avam Kamarasında ticaret Bakanlığına bir soru yöneltti. Bay Fuller Bakan'a Türkiye'nin tekstil fabrikalarının gelişmesi hakkında bilgisi olup olmadığını ve ayrıca bunun kendi ülkelerinde tekstil alanını nasıl etkileyeceğini sordu (22.12.2013, www.hansard.millbanksystems.com). Bu soruyu cevaplayan Albay Colville, Türkiye'deki fabrikaların mevcut durumu ve gelişmesi ile ilgili olan planın Ticaret sekreterliğinin hazırladığı raporda yer aldığını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'deki tekstil fabrikalarının gelişmesinin kendi ülkelerine nasıl etki edeceği konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarını belirtti (PRO, FO 371/17958, E 6934/264/44: 131).

Sir Percy Loraine 22 Aralık'ta hazırladığı ve Dışişleri Bakanı Sir Simon'a gönderdiği raporda, Türkiye'nin ekonomi politikası ile ilgili, 17 Aralık'ta Büyük Millet Meclisi'nde yapılan açıklamalara dayanarak bilgi vermiştir. Burada asıl önemli olan Türkiye, ekonomik anlamda yabancı devletlere nasıl bir tavır alacaktır. Meclis Başkanı Kazım Özalp Türkiye'nin şeker için artık yabancılara mahkûm olmadığını ve yakında pamuklu ürünlerde de yabancı fabrikalardan kurtulacaklarını söylemiştir. Beş yıllık planın iki buçuk yıl içerisinde hissedileceğini belirtmiştir. Ulusal Ekonomi Bakanı Celal Bayar ise Türkiye'nin yabancı devletlerle olan ticaret politikasını şöyle tanımlamıştır: "Bizim yabancı devletlerle olan ticaret politikamız, bizden alandan almaktır. Ticaret dengemizi aleyhimize çevirmek değil. Paramızı güvene almak zorundayız. Yeni fabrikalarımızı ve üretim alanlarımızı koruma altına almamız gerekir. Büyük devletlere mahkûm olma zorunluluğuna bağlı değiliz." (PRO, FO 371/17959, E 7720/264/44: 178-179). Türkiye ekonomik kalkınmalar için tedbirler aldı. Sabit fiyatlarla buğday ve diğer tarım ürünleri almaya karar verdi. Ayrıca krediler açarak dokuma fabrikaları, demir-çelik kombinası, kimya fabrikaları gibi devlet sanayi kuruluşları açacağını ön gören beş yıllık planı hazırlayarak 1934 yılında kabul etti (Jivkova, 1978: 24).

6.3. İngiltere'nin Türkiye'yi Takibi

İngiltere bu dönemde Türkiye'de meydana gelen komünizm hareketlerini yakından takip etmiş ve gelişmeler raporlarla Londra'ya gönderilmiştir. Sir Percy Loraine, 4 Şubat 1934'te gönderdiği raporda Bursa Ceza Mahkemesinin Nazım Hikmet ve dört arkadaşını komünist propagandalarından dolayı ikişer yıl hapis ile cezalandırdığını bildirmektedir. Aynı olaydan yargılanan bazı mahkûmlar ağır hapis cezasına çarptırılırken, farklı altı mahkûm ise beraat etmişlerdi. Raporda Türk halkının komünizme ve onun ilkelerine sempati duymadığı belirtiliyor. Bu yüzden de Hükümetin Kuzey Doğuda bulunan komşusu Sovyetlerden gelen bu tehlikenin farkında olduğu ve bunu engellemek için önlemler aldığı vurgulanmaktadır (PRO, FO 371/17961, E 921/921/44: 255). 3 Şubatta İstanbul'da da komünist faaliyette bulunan dört kişi tutuklanmıştır. Sir Percy Loraine bu durumu da 30 Nisan 1934'te Londra'ya rapor etmiştir. Büyükelçinin bu raporunda tutuklanan dört kişinin de Türk olduğu ve içlerinde birinin kadın ikisinin doktor diğerinin de marangoz olduğu görülüyor (PRO, FO 371/17961, E 3262/921/44: 257).

9 Nisan 1934 tarihli Dışişleri Bakanı Sir Simon'a gönderilen raporda, Sir Percy Loraine İç İşleri Bakanı ile Trakya Baş Müfettişliğine yapılan atamayla ilgili yaptıkları konuşmadan bahsetmektedir. Trakya'da kurulan Baş Müfettişliğe 1927 ve 1932 yılları arasında Doğu Baş Müfettişliği yapan İbrahim Tali Bey getirilmişti. Büyükelçi İçişleri Bakanı ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin polis yapısından ve bölgelerinden bahsetmişlerdir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey kendilerine fazla yük olan polislerin sayısında azalmaya gitmek ve her il ile temasta bulunmanın zor olmasından dolayı Türkiye'de altı bölge oluşturup bu bölgelere Baş Müfettiş görevlendirmek istemekteydi. Böylece Başmüfettişler aracılığı ile iletişim daha kolay sağlanacaktı. Türkiye'de Polis ve Jandarmada yapmak istediği yeniliklerden bahsederken İngiltere örneğine vurgu yaptı. Kendisi İngiltere'de halk ile polis arasındaki ilişkinin güzelliğinden bahsederek, Türkiye'de buna benzer bir yapı oluşturmak istediğini belirtmiş, ayrıca Türkiye'nin yöneliminin Fransa'dan ziyade İngiltere'ye olduğunu eklemiştir (PRO, FO 371/17961, E 2192/1204/44: 282).

İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine, 3 Kasım 1934'te Londra'ya, Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Sir Vansittart'a bir telgraf çekmiştir. Sir Loraine 1933 yılında

Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıl dönümü olan 29 Ekim'de İngiliz Hükümetinin Gazi'ye bir kutlama mesajı gönderdiğini belirtmiştir. Tabii bu mesaj o sene onuncu yıl olduğundan ve özel bir yere sahip olduğundan dolayı gönderilmişti. Kendisi bu 1934 yılında yapılan kutlamada birçok ülkeden gelen tebrikleri görmüştür. Bu konuda tebrik göndermeyen ülkeler Fransa ve İngiltere'dir. Büyükelçi, hükümetinden bir tebrik mesajı göndermeleri yönünde bir istekte bulunmuştur. Özellikle Türkiye ile ilişkilerin düzelme gösterdiği ve daha iyiye gidebileceği bir dönemde böylesine bir jestin hoş olacağını düşünmektedir. Kendisine konu ile ilgili olarak verilen cevaptan anlaşıldığı kadarıyla ne İngiltere hükümeti ne de Kral böyle bir mesaj göndermeyecekti. İngiliz Hükümetine göre Türkiye Kral'a doğum gününde kutlama mesajı göndermemişti. Ayrıca geçen sene gönderilen mesaj onuncu yılı olduğundan dolayıydı. İngiltere her sene her ülkenin kuruluş yıldönümünde kutlama mesajı gönderecek olursa bunun altında kalkılamazdı. Ülke seçmek gibi bir seçenekte olamadığından dolayı böylesine rutin bir işe girişmek anlamsızdı. İngilizlere göre Türkler gerçekçi düşünen bir toplumdu ve böylesine basit mesajlarla dostluk politikası kurmazlardı (PRO, FO 371/17961, E 6937/1204/44: 323–326).

Türkiye bu dönemde iç politikasında gerçekleştirdiği uygulamalarla rejimde ilerleme kaydederek sağlamlaştırmıştır. Aynı zamanda geçen yıllarda uluslararası alanda da bazı gelişmeler yaşamış ve Milletler Cemiyetine katılmıştır. 1925 yılından beri Tefik Rüşü Aras idaresindeki Türk diplomasisinin başarıları da önemsiz görülemez. İlkbaharda İngiliz Büyükelçisi ve Mustafa Kemal'in yapmış olduğu açılım Birleşik Krallık ile dostluğun ilerlemesine katkı sağlamıştır. İngiliz Büyükelçisi de İngiltere'nin talimatıyla bu dostluğun açılımı hakkında Türk Hükümetine yazılı açıklamada bulunmuştur. Bu dönemde İtalya'nın Türkiye'ye karşı bir güvensizliği oluşmaya başlamıştır. Bu güvensizlik muhtemelen Türk-İngiliz yakınlaşmasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler yine Türk-Sovyet dostluğunu etkilememiştir. (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 2).

6.4. Türkiye'nin Genel Dış Politikası ve İngiltere İle İlişkiler (1934)

Milletler Cemiyetinin 1925 yılında görevlendirdiği hazırlık komisyonu donanmalara silah sınırlandırması getiren konferans hazırlıklarına başladı. Ancak, 1927 yılında yapılan ilk girişim başarısız oldu. Buna rağmen çalışmalarına devam eden komisyon 1928 yılından itibaren düzenli bir şekilde çalışmaya başladı. Çalışmalar neticesinde 1932–33 senelerinde Silahsızlanma Konferansı (Disarmament Conference) düzenlendi. Çalışmalar Almanya'da Hitlerin iktidara gelmesi ile son buldu (Uyar, 2007: 58). Türkiye Silahsızlanma Konferansı'nda (Disarmament Conference) meydana gelen durumdan faydalanarak Boğazların tekrar silahlandırılması için bir teklif sunmuştu. Türkiye'nin yaptığı bu teklifin çok az sayıda destek bulduğundan dolayı daha sonra görüşülmesine karar verilmişti. Türkiye yine 1934 yılında da Boğazların statüsünde değişiklikler yapılmasında ısrarcı olmuştur. Sir Percy Loraine 6 Mayıs 1934'te Londra'ya yazdığı mektupta, Tefik Rüşü Bey'in bu konuda görüşlerini aktarmıştır. “Tefik Rüşü Bey mevcut Boğazlar sözleşmesinin artık ihtiyaçları karşılamadığını belirtmekteydi. Dünya yeniden silahlanma eğilimindeydi ve Türkiye bu gidişi takip edecekti. Eğer Dünya silahsızlanırsa Türkiye'de mevcut durumunu koruyacaktır. Fakat Uluslar silahlanırsa Türkiye de onları takip edecektir. Bu durumda Türkiye başka anlaşmalar kabul etmeyecek ve Boğazlara tekrar asker yerleştirecektir. Bulgaristan silahlanmıştı, Ege adalarına tekrar asker yerleştirilmişti. Yani Dünya silahlanma eğilimindeydi. Türkiye şu anda Boğazları yirmi dört saat içerisinde yeniden

silahlandırmak için her şeyi hazırlamıştı ve verilecek bir işaretle hazır olurlardı. Hiçbir kanuni gerekçe onu durduramazdı. Türkiye gelecek olan sözlü ve fiili saldırılara cevap verecek kadar güçlüydü. Türkiye gücünün farkındaydı ve harekete geçmeye karar verdiğinde kararını uygulayabileceğini biliyordu. Bakan bu tür bir konuşmayı daha önce Fransız Büyükelçisi ile de yapmıştır. Bu konuda resmi bir açıklama yapacağını da bildirdi. Bu konuya Cenevre’de de değineceğine büyükelçi inanmaktadır. O zaman Türkiye’nin silahlanması, dünya’daki silahlanma eğilimine katıldığı tam olarak kabul edilebilir.” (PRO, FO 371/17961, E 2874/1345/44: 376). Türkiye 1934 yılında artık yaşanan yılların savaş öncesi yıllar olduğunu fark etmekteydi. Tamamen savaş dışında kalamayacağını farkındaydı. Türkiye’nin asıl hedefi ise tarafsız kalmaktı ancak şartlar buna müsaade etmeyebilirdi (Millman, 1995: 485).

İngiltere’den konuyla ilgili Ankara’ya gelen cevap İngiltere’nin Türkiye’nin gösterdiği bu tutuma oldukça karşı olduğunu göstermekteydi. İngiltere Türkiye’nin böyle bit tutum sergilemesinin doğru olmadığını düşünüyordu. Ayrıca Türkiye’nin, Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nde belirlemiş kurallara belirttiği sözlerle karşı gelmesi kendisine zarar verecektir. İngiltere Büyükelçiden Türkiye’yi bu düşüncesinde vazgeçirmesini istemektedir. Lozan’ın bir dayatma olmadığını ve tarafların bir anlaşmaya vararak imzalandığını söylemekteydiler. İngiltere, kendilerini bir dost olarak gördüklerini ve şu ana kadar uluslararası ortamda edindikleri dostluklara zarar vermemeleri gerektiğini belirtmekteydi. Türkiye şu ana kadar inşa ettiğini yıkmamalıydı. İngiltere, Türkiye’nin bu konuda Rusya tarafından kısıktıldığını da düşünmekte ve bu durumun tehlikeli olacağı görüşünü taşımaktaydı (PRO, FO 371/17961, E 2874/1345/44: 378). Ayrıca Fransız Büyükelçisi de Türk Dışişleri Bakanının kendisine de benzer ifadelerle konuyu açtığını belirtirken, Parise konuyu Rapor ettiğini söylüyor. Büyükelçi, ülkesinde yeniden silahlanmaya karşı sert tedbir alınmasını istiyordu (PRO, FO 371/17961, E 3000/1345/44: 385). İngiliz Büyükelçisi son zamanlarda İtalyan büyükelçisi ile yaptığı görüşmeyi Londra’ya bildirmiştir. Tefik Rüştü Bey İtalyan Büyükelçisi ile 1933 yılı boyunca Boğazlar hakkında konuşmuş olmasına rağmen, benzer ifadeler kullanmamıştır. Ancak İtalya büyükelçisi de Sir Percy Loraine’e İtalya’nın da silahlanma fikrine karşı olduğunu ve en azında Fransa, İngiltere ve İtalya birlik olup Türkiye’yi bu fikrinden vazgeçirmeleri gerektiğini vurgulamıştır (PRO, FO 371/17961, E 3001/1345/44: 387).

Türkiye’nin Boğazlar konusundaki girişimlerinin İngiltere Parlamentosunda da yansımaları olmuş ve Bay Levy Dışişleri bakanlığına bu konuda bir soru yönelmiştir. Bay Levy, Türkiye’nin Boğazlarda tekrar silahlanma konusunu Cenevre’ye taşıyıp taşımayacağını ve Majesteleri Hükümetinin bu konudaki tutumunun ne olacağını sormuştur (PRO, FO 371/17961, E 2904/1345/44: 381).

Bay Levy’nin sorusuna cevap verilmiş ve Türk Delegasyonunun konuyu Cenevre’de açıp açmayacağından haberdar olmadıkları belirtilmiştir. Bir yıl önce Tefik Rüştü Bey bu konuyu Silahsızlanma Konferansı’nda açmıştı fakat konu ertelenmiş ve görüşülmemiştir. Hükümet ise Türkiye’yi bu konuda desteklememekte ve diğer güçlerden de Türkiye’yi vazgeçirmeleri için istekler gelmektedir (PRO, FO 371/17961, E 2904/1345/44: 381).

Sir Percy Loraine, Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey’in Cenevre için ayrılmadan önce 10 Mayıs 1934’te kendisi ile bir görüşme yaptığını ve Türkiye’nin Boğazlar konusunda dikkatli olması gerektiğini kendisine belirtmiştir. Türkiye’nin bu konuda Majesteleri Hükümeti ile ters düşmemek için dikkatli olması gerekmektedir. Türkiye’nin, İngiltere kamuoyunda sıkıntılı duruma düşmesi istenmemekteydi ancak Türkiye bu konuda dikkatli davranmazsa sonuç kendisi için pekiyi olmayacaktı. Türkiye

ise bu konuda dengeyi bozmak istememektedir ancak Türkiye'nin eşit davranılmayı da hak ettiğini savunmaktadır. Türkiye için Boğazlar sorunu aslında Bulgaristan'ın İtalya aracılığı ile yeniden silahlanmaya başlamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin şu anda askerleştirmek istediği bölge ise burasıdır. Yani Boğazlarda Bulgaristan sınırına yakın bölgelerde. Türkiye durumların kendi için dezavantaj haline gelmemesi için gerekli zamanda gerekli olanı yapması gerektiğini düşünmektedir. Türkiye tarafların ayrı düştüğü bir durumda dışta kalmaktan çekinmektedir. Ayrıca Boğazların Trakya bölgesine daha fazla önem göstermektedir. İtalya Boğazlar konusuna son zamanlarda ayrı önem vermekteydi ve Bulgar-İtalyan ittifakı tehlikeli oluşturabilirdi. Türkiye, İngiltere'nin de çıkarlarını ve amaçlarını göz önünde bulundurarak Boğazların özgürlüğünü istemekteydi. Büyükelçi Türkiye'nin bu konuları anlaşma doğrultusunda gerçekleştirmesinin daha iyi olacağını Bakan Bey'e açıklamıştır (PRO, FO 371/17961, E 3072/1345/44: 402-404). Türkiye Boğazlar konusunda tamamen yalnız kalmayacak şekilde adım atmak istemekteydi. Bu konuda İngiltere'nin fikirlerine ve desteğine önem vermekteydi. İtalya'dan, Almanya'dan ve Bulgaristan'dan kaynaklanan tehditkâr durumu kullanarak destek görmeye çalışmıştır.

İngiltere, Türkiye'nin Boğazlar konusunda yaptığı hamleyi sadece bir kamuoyu yoklaması olarak değerlendirmiştir. Türkiye Avrupa'nın konuya verdiği tepkiyi görünce görüşmeleri ileri bir tarihe ertelemeyi kabul etmiştir. Tevfik Rüştü Bey, İngiliz Dışişleri Bakanı ile görüşükten sonra konuya ilişkin isteklerini unutmaya yoluna gittiklerini belirtmiştir (PRO, FO 371/17961, E 3631/1345/44: 445). İngiliz Dışişleri Bakanı ile Tevfik Rüştü Bey arasında Cenevre'de geçen konuşma Türkiye'ye 2 Haziran'da bildirilmiştir. Tevfik Rüştü Bey, Boğazlar konusunu kendisinin Cenevre'de dile getireceği ile ilgili olarak İngiliz gazetelerinde çıkan dedikodulardan rahatsız olduğunu söylemiştir. Ayrıca Konuyu kendilerinin dile getirmediğini, İngiltere'nin savaş uçakları ve ağır silahlarla ilgili memorandumunda, Türkiye'nin bu tür aletlerle Boğazları koruması olanaksızdır diyerek kendilerinin bu konuyu ilk kez gündeme getirdiğini belirtmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in bahsettiği gazete haberlerinde bilgisi olmadığı bildirmiş, fakat Türkiye'nin şu anda bu konuyu Cenevre'ye taşımaması gerektiğini söylemiştir. Konuyu şu anda tartışmaya açılmaması gerektiği vurgulanarak ileriki süreçte ele alınarak halledilmesine karar verilmişti (PRO, FO 371/17961, E 3631/1345/44: 446).

1934 yılının Mayıs ayında Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Boğazların silahlandırılması sorununun tekrar gündeme getirmiştir. Türkiye bu konuda ısrarcıdır ve İngiltere Büyükelçiliği danışmanına Türkiye'nin neden böyle bir tutum içerisinde olduğunu açıklamıştır. Türkiye dünyanın yeniden silahlanma eğiliminde olduğunu gözlemlemektedir ve bu gelişme yaşanırken savunmasız kalmak istememektedir. Bakan Türkiye'nin istediği takdirde 24 saat içerisinde Boğazları silahlandıracağını ve yasal hiçbir tartışmanın dahi bunu durduramayacağını bildirmiştir. Konu Cenevre'de Jhon Simon ve Tevfik Rüştü Bey arasında tartışılmış, Sir Jhon Simon, şimdilik konunun üzerine gitmemesi konusunda Tevfik Rüştü Bey'i ikna etmeyi başarmış ve Türkiye'nin bu konudaki haklarının gelecek için korunması gerektiğini vurgulamıştır. İngiliz Devlet Bakanı Simon konunun ileri bir tarihe bırakılmasında duyduğu memnuniyeti ifade ederken, Tevfik Rüştü Bey silahlanma sorununun büyümeden çözümlenmesi gerektiğini bir kez daha dile getirmiştir (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 8).

Türkiye dünya'daki durumu hakkında alınganlık göstermekte ve diğer güçlerle eşitlik talep etmektedir. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girerek bunu kısmen de olsa sağlamıştır. Türkiye'nin bu dönemde Asya ve Avrupa'da sağladığı başarılar görmezden gelinemez. 1934 yılının Şubat ayında imzaladığı Balkan Paktı onu yeni bir büyük güç

olarak ortaya çıkarmış sayılır. Ayrıca Türkiye diğer ülkelerin büyük çoğunluğu ile de dostluk ilişkilerini sürdürmektedir. Türkiye'nin 1934 yılında Fransa'ya doğru bir eğilimi olmuş ve İtalya ile olan ilişkilerinde bir gerilme yaşanmıştır. Almanya ile yine iyi ilişkiler kurulmuştur. İngiltere ile olan ilişkiler iyi gitmiş ve Büyükelçi iki ülke arasındaki dostluğa vurgu yapmıştır. Ancak talihsiz bir olay nedeni ile İngiltere ve Türkiye'nin arası bir süreliğine açılmıştır. Temmuz ayında Dipburnu'nda İngiliz donanma subayları vurulmuştur. İki ülke arasında gerginliğe yol açan başka bir olay ise 1930 yılında imzalanan ticaret antlaşmasında Türkiye'nin talep ettiği değişiklikler olmuştur (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 3).

Türkiye ile İngiltere ilişkilerinde 1934 yılını içerisinde en önemli gelişmelerinde biri de Türkiye öncülüğünde Balkan Paktı'nın imzalanması olmuştur. Türkiye Balkan Paktı'nın oluşumu sırasında ortaya koyduğu performansla bölgedeki gücünü ve liderlik kapasitesini göstermiştir. Balkan Paktı İngiltere ile olan ilişkilerinde de önemli bir yer tutmaktadır. İngiltere her ne kadar direk olarak bu Paktın içerisinde yer almasa da dolaylı olarak desteklemiştir.

6.5. Balkan Paktı (1934)

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya barışını korumanın yolunun ortak güvenlik sistemlerinin kurulması ile sağlanabileceği düşüncesi egemendi. Bu yönde atılmış ilk önemli adım da Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıydı. Ancak, Milletler Cemiyeti ile yetinilmemesi gerektiği düşünülmekte ve bölgesel paktların kurulmasının güvenlik çalışmalarına önemli katkılar sağlayacağı ön görülmekteydi. Almaya, İtalya ve Bulgaristan gibi Birinci Dünya Savaşı sonrası düzenlemelerden tatmin olmamış ülkelerin dikkatlerini yönelttikleri Balkanlar da bu yöndeki çabaların başında gelmekteydi. 1925 Locarno Antlaşmaları'yla, Almanya'nın batı sınırları güvence altına alınırken doğu sınırlarının söz konusu edilmemesi, zaten İtalya'nın ilgisinden rahatsız olan statükocu Balkan devletlerini, Almanya'nın İngiltere ve Fransa tarafından doğuya yöneltildiği endişesiyle rahatsız ediyordu. Bu tehdit algılamaları sonucunda, Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan ikili yakınlaşma çabaları daha geniş perspektife kavuşarak Balkan ülkeleri arasında işbirliğini kuvvetlendirecek adımları atılmasına imkân verdi (Oran, 2009: 350).

Türkiye Balkan Paktı'nın kurulmasından önce de bu yönde çabalar göstermişti. 1926 yılında Balkan devletleri arasında karşılıklı sınırların güvence altına alınması amacıyla toplu bir güvenlik sisteminin kurulması amacıyla bir girişimde bulunmuş fakat bu girişiminden herhangi bir sonuç alınamamıştı. Daha sonra Balkan devletleri arasında sıkıntıların ortadan kalkması sonucunda 6-10 Ekim 1929 tarihinde Evrensel Barış Kongresi'nde Yunanistan eski Başbakanı Papanastasiu bir Balkan Birliği'nin kurulması için teklifte bulundu. Bu teklif üzerine 5 Ekim 1930'da Atina'da, Ekim 1931'de İstanbul'da, Ekim 1932'de Bükreş'te ve Kasım 1933'te Selanik'te olmak üzere Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk'un resmi olmayan temsilcilerinin katıldığı Balkan Konferansları tertiplendi. Toplantılara katılanlar resmi temsilcilerden oluşmadığından dolayı herhangi bir sonuç çıkmadı. Konferanslar sırasında Bulgaristan'ın ileride Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'dan toprak talebine yol açabilecek azınlıklar konusunu açması ve İtalya'nın etkisinde kalan Arnavutluğun Bulgaristan'ı izlemesi, konferansın daha fazla sürdürülmesinin fayda sağlamayacağını gösterdi (Eyicil, 2005: 441).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal 1933 senesinin Kasım ayında TBMM'de yaptığı konuşmasında Balkanlardaki işbirliğinden duyduğu

memnuniyetini dile getirmiş ve şu sözleri söylemiştir “Balkanlarda ve orta Avrupadaki Devletler arasında Türkiye Cumhuriyeti ancak politikasının dürüst ve açık mahiyeti sayesinde, samimi mevki muhafaza etmektedir. Pek nazik olan bu siyasetin icaplarını dikkatle göz önünde bulundurmaktayız. Türkiye Cumhuriyeti’nin diğer Devletlerle münasebetlerinin, aradaki muahedelerin hükümlerine ve beynelmilel dostluk icaplarına uygun olarak umumiyetle iyi olduğunu söyleyebilirim” (TBMMZC, D. 4, C. 18: 3).

Türkiye uyguladığı dış politikası gereği diğer devletlerle iyi ilişkiler kurmayı hedeflemekteydi. Komşusu olan Balkan devletleri ile bu ilişkileri bir adım öteye taşımak istemiştir. Düzenlenen Balkan Konferanslarında bazı sıkıntılar yaşanmasına rağmen Türkiye Balkan Paktı’nın kurulması adına çaba göstermiştir. Türkiye bu alanda bölgede öncülük etmiştir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti 1930 sonrasında oynamaya başladığı etkin dış politikası ile komşu bölgelerde bir lider konumuna doğru ilerlemekteydi. 1933 yıllarının başlarından itibaren Almanya ve İtalya’nın izlemiş olduğu dış politika ve Arnavutluk ile Bulgaristan’ın Balkan Konferansları sırasında takınmış oldukları tutum Balkan devletlerinin birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır. Türkiye Balkan devletleri ile ilişkileri sıkı tutabilmek adına Eylül 1933 tarihinde Yunanistan’la, Ekim 1933 tarihinde Romanya ile ve Kasım 1933 tarihinde ise Yugoslavya ile Dostluk ve Tarafsızlık anlaşmaları yapmıştır. Böylece Türkiye yoğun çabalar sonucunda Balkan devletleri arasında işbirliği sağlamayı başarmıştır (Uçarol, 1985: 457).

Balkan devletlerinin işbirliğine iten nedenlerden biri de Mussolini’nin yapmış olduğu açıklamalarıdır. Mussolini dünya barışını sağlayabilecek devletlerin sadece İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere olduğunu söylemesi üzerine Türkiye ve diğer Balkan devletleri buna tepkilerini göstermişlerdir. Mussolini’nin bu açıklamaları yukarıda bahsedilen dostluk ve tarafsızlık antlaşmalarının imzalanarak Paktın kuruluş sürecinin hızlanmasını sağlamıştır (Barlas 2000: 279).

Türkiye’nin 1933 yıllarında Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya ile imzaladığı Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmaları, Balkan Paktı’nın temelini oluşturmuştur. Türkiye her ne kadar Bulgaristan’ı da paktın içerisine çekmeye çalışmışsa da bunda başarı sağlayamamıştır. Bulgaristan İtalya’nın da yönlendirmesi ile bu oluşumun dışında kalmayı tercih etmiştir. Bulgaristan’ın bu oluşuma soğuk bakmasının nedeni ülkelerin sınırlarının güvence altına alınmasından kaynaklanmaktaydı. On yıl için imzalanmış olan anlaşmada sınırlar güvence altına alınmıyordu. Fakat Makedonya üzerindeki emellerinden vazgeçmek istemeyen Bulgaristan’da bu madde tepki uyandırmıştır. Başbakan İsmet İnönü Bulgaristan’ın pakta dâhil edilmesi adına Dışişleri Bakan Tevfik Rüştü ile Sofya’ya ziyarette bulundularsa da olumlu bir sonuç elde edemediler. Varılan anlaşmalar sonucunda 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paktı imzalanmıştır. Görüldüğü gibi Paktın hazırlanış süreci ve imzalanması Türkiye’nin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Balkan Paktı tarafların sınırlarının karşılıklı olarak garanti ve birbirine danışmadan herhangi bir Balkan devletiyle birlikte bir siyasal harekette bulunmamayı veya bir siyasal anlaşma yapmamayı taahhüt etmektedir. (Armaoğlu, 1987: 338).

Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Balkan Paktı’nın imzalanması sonrasında TBMM’de Kasım 1934’de yaptığı konuşmasında Balkan Paktı ile ilgili olarak şunları söylemiştir “Balkan Antlaşması, Balkan Devletlerinin, birbirini varlıklarına özel saygı beslemesini göz önünde tutan mutlu bir belgedir. Bunun sınırların korunmasında, gerçek bir değeri olduğu besbellidir. Ankara’da toplanmış olan Balkan antlaşma divanının verimli, yerinde çalışmasını ulusumuz sevgi ile karşıladı” (TBMMZC, D. 4, C. 25: 4).

Balkan Paktı'nın kurulmasına Batılı devletlerden en çok İtalyanlar karşı çıkmışlardır. İtalya kendilerinin bir deniz devleti olduğunu ve ihtiyaçlarının birçoğunu dışarıdan sağladığını belirtmiştir. Ayrıca Mussolini yapmış olduğu açıklamada İtalya'nın geleceğinin Afrika ve Asya'da olduğunu dile getirmiştir. İtalya'nın bu açıklamaları karşısında Türkiye kaygılanmıştır. İtalya daha sonra Türkiye'yi rahatlatmak için kastedilenin kendileri olmadığını açıklama yönünde girişimde bulunmuşlardır (Eyicil, 2005: 442).

İtalya barışın sadece büyük güçlerin sağlayabileceğine inanmaktaydı. Mussolini 1932-1933 döneminde yapmış olduğu bir konuşmasında bu konuya vurgu yapmıştır. Mussolini yapmış olduğu açıklamasında dört büyük devlet olan Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın barışı sağlayabileceğini belirtmiştir. Mussolini'nin yapmış olduğu açıklama ne Türkiye'nin, ne de diğer Balkan devletlerini hoşuna gitmiştir. Çünkü dört büyük gücün Avrupa'daki barışı sağlamada pek etkili olamayacağı ve bunun sadece büyük güçlerin meselesi olmadığı bilinmekteydi (Barlas, 2006: 4).

Balkan Paktı'nın imzalanması İtalya'nın tepkisini çekerek Türk-İtalyan ilişkilerinde gerilmelere sebep olmuşsa da, Batı ve özellikle İngiltere ile Fransa tarafından olumlu karşılanmıştır. Fakat Bulgaristan'ın pakt dışı kalması bazı endişelere yol açmıştır. İngiltere Türkiye'nin bu girişimini desteklemiştir. İngiltere bu Pakta aktif olarak yer almadığından dolayı, Türkiye ve İngiltere arasında Milletler Cemiyeti'ne giriş sonrasında Balkan Paktı ile dolaylı bir işbirliği süreci gelişmiştir (Kürkçüoğlu, 1985: 82).

6.5.1. Balkan Paktı'nda Dolaylı İşbirliği

Türk-İngiliz ilişkileri 1930 sonrası uluslararası politikada etkili bir şekilde sürmüştür. İki ülke çoğunlukla bu dönemde işbirliği içerisinde çalışmışlardır. Bu işbirliği zaman zaman doğrudan, zaman zaman da dolaylı olarak kendini göstermiştir. İki ülke arasında dolaylı işbirliği olarak görülebilecek olaylardan biri Balkan Paktı'nın kurulmasıdır. Dolaylı işbirliğinde Türkiye uluslar arası ortamda atacağı adımla ilgili olarak İngiltere'nin fikirlerine başvurarak onları önemsemiş ve ona göre adım atmıştır. Yine Balkan Paktı'nda da Türkiye İngiltere ile iletişim halinde olmuş ve bölgesel lider konumunda bulunmuştur.

Türk-İngiliz ilişkilerinin 1930'lu yıllardaki ilişkileri, Avrupa'da ve dünyada olup biten olaylara bağlı olarak gelişme göstermiştir. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı ve Türkiye'nin İngiltere'ye karşı uyguladığı dış politika diğer ülkeleri de etkilemiştir. Türkiye Balkanlar ve Orta Doğu arasında bir köprü oluşturduğundan dolayı, 1930 sonrası yaşanan gelişmelerde İngiltere için kendi yanına çekilmesi gereken bir ülke olarak görülmüştür (Güçlü, 2001: 262). Dolayısıyla Türkiye'nin Balkanlarda oluşturacağı bir pakt ile bölgesel güç haline gelmesi İngiltere için büyük önem arz etmiştir.

Türkiye 1933 yılına gelindiğinde Balkanlar'da ve Orta Doğu'da öne çıkan bir güç olmaya başlamıştır. Mr. Morgan 28 Ekim 1933'te, Dışişleri Bakanı Sir Simon'a gönderdiği raporunda, Türkiye'nin bölgesel güç olma yolundaki ilerlemesi üzerinde durmuştur. Türkiye ekonomik açıdan olmasa da, modern kurulmuş şehirleri ve yapısı ile Balkan devletlerini 1933 yazı boyunca ağırlayan bir ülke olmuştur. Böylece Ankara bölgede önemli bir politik merkez haline gelmiştir. Yapılan toplantılarda bölge ile ilgi bilgi alışverişi yapılmış ve neler yapılabileceği konuları üzerinde durulmuştur. Türkiye'de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in ve Başbakan İsmet İnönü'nün uyguladığı politikalar uluslararası alanda yer bulmaya başlamıştır. Tefik Rüştü Bey bu sistemde

Ankara'dan salınmış bir rüzgâr gibi Avrupa turuna çıkmış ve her seferinde Ankara'ya Türkiye için yeni bir dostluk anlaşması ile dönmüştür. Bay Morgan gelişmeler neticesinde Türkiye'nin Yakın Doğu ve Balkanlardaki etkili pozisyonun dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır (PRO, FO 371/16981, E 6651/262/44: 103).

İngiltere'ye 23 Temmuz 1933 tarihinde Büyükelçi Sir Clerk'in Dışişleri Bakanı Sir Simon'a gönderdiği rapor'da, Romanya'nın Dışişleri Bakanının ekim ayında Türkiye'ye ziyarette bulunacağı ve bu ziyaret sırasında da Türkiye ile Romanya arasında Dostluk Antlaşması imzalanacağı belirtilmiş Ayrıca bu antlaşmanın Yugoslavya ile de bu şekilde bir antlaşma yapılmasının onunu açacağı bildirilmiştir (PRO, FO 371/16826, C 6728/6728/37: 39). Türkiye bu dönemlerde Balkanlarda dostluk antlaşmaları yapmak için girişimlerini sıklaştırmıştır. Balkanlarda bu tür adımlar atarak bölgede lider bir güç olmak istemektedir. İngiltere ise Türkiye'nin bu adımlarını desteklemiştir.

Romanya ile imzalanan antlaşma sonrasında Türk Dışişleri Bakanı 11 Kasım'da Cenevre için yola çıktığında Yugoslavya'ya uğrayarak bir saldırmazlık antlaşması imzalamak istemiştir. Bu durumda Cenevre birinci önceliğini yitirmiştir. Ancak Bakan öncelikle davet edilmek istemiştir (PRO, FO 371/16832, C 10113/10113/92: 203). Davetin daha sonra gerçekleşmesinden dolayı Bakan, 20 Kasım'da Belgrat'a saldırmazlık antlaşması imzalamak üzere yola çıkmış, sonrasında ise Atina'ya geçmiştir (PRO, FO 371/16832, C 10343/10113/92: 205). İngiliz raporları Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in 25 Kasım 1933'te anlaşmayı imzalamak üzere Belgrat'a varmıştır. Rüştü Bey burada Balkan politikalarından tatmin olduğunu söylemiştir. Çünkü bir taraf bu antlaşmaların imzalanmaması için çaba sarf etmemiştir (PRO, FO 371/16832, C 10568/10113/92: 210). Tarafların yaptıkları görüşmeler sonrasında, 27 Kasım 1933 tarihinde Türkiye ile Yugoslavya arasında saldırmazlık antlaşması imzalanmıştır (PRO, FO 371/16832, C 10457/10113/92: 209).

İngiliz Büyükelçi Türkiye'nin İngiltere'ye karşı gösterdiği dostluk arzusunu, 1934 yıllık raporunda Londra'ya bildirmiş ve Londra'dan bu yönde samimi yanıtlar almıştır. Büyükelçi Türk Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmede bundan kendisine bahsetmiş ve Londra'nın da Türkiye ile samimi ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir. 8 Ağustos'ta Büyükelçi Londra'nın iyi niyet talimatları hakkında Tevfik Rüştü ile konuşmuş ve İki ülkenin de temel fikirlerinin uyumluluk gösterdiğini ve kendi açısından bunun oldukça sevindirici bir etken olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin uluslararası alanda uyguladığı barış üzerine kurulu idi ve İngiltere Büyükelçisi aracılığı ile barış üzerine kurulu olan bu politikasından dolayı Türkiye'yi kutlamıştır. Sir Percy Loraine, barışı sağlamaya yönelik Balkan Paktidan doğan memnuniyeti de bildirmiş ve Bulgaristan'ın da kısa sürede Pakta dâhil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 7). İngiltere, Bulgaristan'ın da Balkan Pakti'na dâhil olmasını istemiştir. Bulgaristan'ın bu paktın dışında kalması, revizyonist devletlere yakınlaşmasına sebep olabilirdi. 14 Şubat 1934 tarihinde, Avam Kamarasında, Bay Mabane Balkan Pakti hakkında gelişmelerin neler olduğu yönünde bir soru yöneltmişti. Bu soruya Bay Eden cevap vermiş ve paktın Yunanistan, Türkiye, Romanya ve Yugoslavya arasında 9 Şubat 1934'te imzalandığını söylemiştir. Bay Eden burada Bulgaristan konusuna da değinmiş ve Bulgaristan'a pakti imzalaması konusunda bir fırsat verildiğini ancak Bulgaristan'ın bunu kabul etmediğini belirtmiştir (Hansard, 21.12.2013, www.hansard.millbanksystems.com).

1934 yılı itibariyle oluşan ortam neticesinde Türkiye dış politikada daha etkili bir yol izlemeye başlamıştır. Türkiye'nin izlemek istediği etkin politika hem güvenliğini sağlamak hem de barışa katkı sağlamak istemesindedir. Türkiye'nin bu politikası

öncelikli tehdit olan İtalya'ya karşı Balkan Paktı'nın kurulmasına öncülük etmesini sağlamıştır (Millman, 1995: 485). Türkiye'nin ve İngiltere'nin barış sağlamaya yönelik tutumları ortak paydalarını oluşturmuş ve bu yönden ilerlemek için iki ülke işbirliği gitmiş ve uyum içerisinde çalışmıştır. İngiltere'nin gücünün farkında olan Türkiye güçlenebilmek adına İngiltere'den faydalanmıştır. Balkan Paktı sırasında bölgede oynadığı rol ile bölgesinde lider bir ülke olabileceğini göstermiştir.

6.6. Türk-İngiliz Ticari İlişkileri (1934)

1934 yılında Türkiye ısrarla İngiltere ile olan Ticaret anlaşmasında değişikliklere gitmeyi arzu etmekteydi. Daha önce de belirtildiği gibi iki ülkenin ticaretinde para değerinden dolayı Türkiye zarar uğramakta ve bunu gidermek içinde yeni bir anlaşma yapmak istemekteydi. 29 Aralık 1933'de Dışişleri Bakanlığında yetkili olan Bedri Bey Maslahatgüzar Bay Morgan ile İngiltere ve Türkiye arasındaki ticaret anlaşması hakkında gayri resmi bir görüşme yapmıştır. Aslında İngiltere ile olan anlaşmadan yaşanan sıkıntı daha önce Ekonomi Bakanı ve Dışişleri Bakanı tarafından dile getirilmişti. Bunun farkında olan Bedri Bey de gayri resmi bir biçimde iki ülkenin yeni bir anlaşmaya varabilecekleri hususunda endişe etmediğini belirtmiştir. Eğer İngiltere Hükümeti yeni bir anlaşma yapmak istemiyorsa, mevcut anlaşma üzerinde kliring evlerinde yapılan ödeme konusunda görüşülebilirdi. Fakat Bay Morgan İngiltere'nin 1935 yılında sona erecek olan anlaşmada çıkarlarına uygun davranmak ve herhangi bir değişiklik yapmak istemediğini belirtmiştir. Bedri Bey yeni anlaşmada her şeyin aynı olarak kalabileceğini fakat ödemelerde bir eşitlik sağlanmasını istedikleri söylemiştir (PRO, FO 371/17948, E 268/117/44: 109).

Türkiye'nin, İngiltere ile ticaret anlaşması üzerinde değişikliğe gitmek istemesinin sebebi ödemenin ithal ve ihrac edilen mallarla yapıldığı kliring odasında uğradığı zarardı. Türkiye'nin İngiltere'ye olan ithalatı, İhracatına oranla fazla olması sebebiyle, Türkiye zarara uğramaktaydı. İşte bu yüzden Türkiye, İngiltere ile 1935 yılında sona erecek olan antlaşmada yenilikler yaparak antlaşmayı yenileme taraftarıydı. Ancak İngiltere bu durumda karlı olduğundan dolayı herhangi bir değişikliğe gitme taraftarı olmamaktaydı. Bu durumda Türkiye 1935 yılında bu antlaşmayı yürürlükten kaldıracaktı (Hale, 1985: 99). 1930'dan 1934 yılına kadarki ithalat ihracat dengesi tablo 2'de gösterilmektedir;

Tablo 6.1. 1930–1934 Türkiye ile İngiltere Arasında İthalat ve İhracat Durumu (Hale, 1985: 99)

	Türk – İngiliz ticareti				
	1930	1931	1932	1933	1934
İthalat (a)	16,5	14,4	10,4	10,1	8,6
Toplam içinde %	11,2	11,4	12,3	13,5	9,9
İhracat (b)	13,5	10,8	10,0	8,6	5,3
Toplam içinde %	8,9	8,5	9,9	8,9	5,7
Fark (c)	-3,0	-3,6	-0,6	-1,5	-3,3

İngiltere Hükümeti konuyu kendi içerisinde yazışmalarla görüşmüştür. Yazışmalardan anlaşıldığına göre, İngiltere yapılan antlaşma belirtilen tarihte son bulana kadar, anlaşma üzerinde herhangi bir oynama yapmak istememektedir. Bu konu ile ilgili yapılacak görüşmeler denge sağlanıncaya kadar Türkiye'ye yapılacak ihracatın da durmasını kapsayacağı belirtilmektedir. Bundan dolayı Türkiye ile ticaret anlaşması

yapan ülkelerin Türkiye'nin istekleri doğrultusunda anlaşma üzerinde tekrar görüşmeyi olanaksız görmekte-dirler (PRO, FO 371/17948, E 848/117/44: 194).

Türkiye, bu dönemde ticaret anlaşmaları, iş sahası ve sanayi üzerine adam yetiştirmeye önem vermekteydi. Çünkü Türkiye bu dönemde ekonomi ve sanayi alanında kendini geliştirip diğer gelişmiş devletlerin seviyesine yetişmek istiyordu. Uluslararası alanda Milletler Cemiyeti'ne girerek ve bölgesel anlaşmaları ile kendisini kabul ettirdi. Aynı başarıyı sanayi ve ekonomi alanında da yakalamak istediğiydi. The Economist dergisi de Türkiye'nin bu kalkınma çabasına yer vermiştir. Türkiye'nin beş yıllık kalkınma planını anlatmış ve sürecin nasıl işleyeceği yönünde bilgiler vermiştir. Türkiye'nin bu konuda yetişmiş eleman ihtiyacını, Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine iş ve sanayi alanında eğitim görmeleri için gönderdiği elli Türk ile gidereceği belirtilmektedir. Ekonomik plan dâhilinde ise İngiltere ile biraz sıkıntılar yaşamaktaydı. The Economist'e göre bu sanayileşme konusunda Türkiye ile ticaret anlaşması yapılmadığından makine gönderiminde İngiltere geride kalacaktır. Türkiye ile bu konuda daha önce görüşen ülkeler daha tercih edilir olacaktır (The Economist, 3 February 1934: 238).

Türkiye yapmış olduğu beş yıllık kalkınma planı ile sanayileşirken İngiltere Türkiye ile yeni bir ticaret anlaşması imzalamakta diğer ülkelere nazaran gecikmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin bu gelişiminde pay sahibi olması da diğer ülkelere göre azdı. İngiltere bu konuda Türkiye ile bir anlaşmaya varmak istemekteydi. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye ile İngiltere arasında 1930 tarihinde imzalanan Ticaret ve Denizcilik Antlaşması Türkiye için sıkıntılara yol açmaktaydı ve Türkiye değişiklik istemekteydi. Ancak İngiltere 1935 tarihine son bulacak anlaşmada yeniliklere sıcak bakmıyordu. Buna sinirlenen Türkiye 1934 itibari ile anlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirmekten vazgeçmiştir. Zaten anlaşma da 1935 yılında son bulmuştur.

Türkiye ile yapılacak olan yeni anlaşma İngiltere'de gündeme oluşturmuştur. Bu konuda Yüzbaşı Erskine Bolst parlamentoda Ticaret Bakanlığına bir soru yönelmiştir. Bay Bolst Türkiye ile bir anlaşma için girişime geçilip geçilmediğini ve bu amaca uygun görüşme talep edilip edilmediğini sormuştur. Gelişen olaylardan dolayı etkilenen tekstil alanını hatırlatarak Türkiye ile yeni anlaşmanın kısa süre içinde gerçekleşme ihtimalini sormuştur. Bu soruyu ticaret bakanlığı cevaplamıştır. Bu konuda Türkiye tarafından da teklifler geldiği belirtilerek konun görüşülmeye başlandığı belirtilmiştir. En kısa süre içerisinde görüşmelerin tamlanıp tatmin edici bir sonuca ulaşmak niyetinde olduğu belirtilmiştir (PRO, FO 371/17954, E 7209/117/44: 320). Türkiye ile İngiltere 1935 yılında istedikleri ticaret anlaşmasını gerçekleştireceklerdir.

6.7. Dipburnu Olayı (1934)

Ticari anlamda yaşanan küçük sıkıntılara rağmen ilerleme kaydeden ilişkileri şanssız bir olay sıkıntılı bir sürece sokmuştur. 14 Temmuz'da savaş gemisi H.M.S. Devonshire'dan üç İngiliz Donanma Subayı Küçük bir sandalla Sisam adasını ziyaret etmek için gemiden ayrılmıştı. Fakat Subayların sandalları bayraksız ve kendileri de üniformasızdı. Sandal 100 yard Türk topraklarını karşısında Türk sınırları içerisinde iken, Dipburnu yakınlarında bulunan bir Türk devriyesi geri çekilmeleri hususunda uyarıda bulundu. İngiliz Subaylar bu uyarı karşısında geri çekilecekken, Türk askerleri 60-70 el kadar ateş ettiler. Açılan ateş sonucunda Operatör Teğmen Robinson hayatını kaybetti ve diğer subay ise yaralandı. Teğmen Robinson'un cesedi suya düştü ve bulunamadı. Yaşanan bu talihsiz olay sonrasında Türk Hükümeti tarafından bir açıklama yapıldı. Türk Hükümeti bu bölgede kaçakçılık olaylarının fazlaca yaşandığını

ve burada bulunanlar parolaya önem vermediği takdirde askere ateş etme yetkisi verildiği şeklinde bir açıklama yaptı. Öncelikli olarak bayrak bulunmadığından dolayı sandalın İngilizlere ait olduğu anlaşılmamış ve sonra ise yapılan işaretler de anlaşılmamıştır. Türk yetkililer devriyenin önce havaya ateş açtığını söylemişlerdir. Havaya açılan ateş sonucunda sandal kaçmaya çalışmıştır. Kaçakçı olabileceğini düşünen askerler ise kendilerine verilen emri uygulamış ve sandala ateş açmışlardır (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 6).

Olay 17 Temmuz 1934 tarihinde Avam Kamarasında da görüşülmüştür. Bay Anstruther Gray, Dışişleri Bakanı Bay Simon'dan yaşanan talihsiz olayla ilgili olarak bilgi istemiştir. Ayrıca İngiliz askerlerin gerçekten sınır ihlali yapıp yapmadıklarını da sormuştur. Dışişleri Bakan John Simon, Donanma Bakanlığının olayla ilgili olarak dün bir açıklama yaptığını belirterek kendisinin de henüz fazla bir bilgiye sahip olmadığını söylemiş ve olayı yukarıda belirtildiği gibi anlatmıştır. Bay Simon olayı öğrenir öğrenmez Türk Büyükelçi Fethi Bey ile görüştüğünü ve detaylı bir bilgi istediğini söylemiştir. Fethi Bey'in de Ankara ile temasa geçerek kendisini kısa zaman içerisinde aydınlatacağını belirtmiştir (21.12.2013, <http://hansard.millbanksystems.com>).

Bu şansız olayla ilgili haberler Londra'ya ulaşınca İngiliz Büyükelçisi olayı ciddi bir biçimde ele aldı. Sir Percy Loraine konuyu Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile görüşmek üzere İstanbul'dan Ankara'ya geçti. Sıkıntılar büyüyecek gibi görünmekteydi. İngiltere'nin Akdeniz donanması başkomutanı acil durumlara karşı hazırlıklı olmak adına Sisam'a takviye gemiler getirtti. Londra'da bulunan Türk Büyükelçisi ve Tevfik Rüştü Bey, Türk askerlerinin sadece kendilere verilen emirleri yerine getirdiklerini ve bir yanlış anlaşılma sonucu bu talihsiz olayın meydana geldiğini belirten açıklamalar yaptılar. Yetkililer yaşanan olaydan dolayı duydukları üzüntülerini diler getirdiler. Türk Hükümetinin yapmış olduğu samimi girişimler olayların yumuşamasını sağladı. İngiliz Hükümeti yapılan samimi açıklamaları kabul etti ve taraflar olayın geçtiği yerde bir cenaze töreni düzenleme kararı aldı. Yapılacak olan törene Türk destroyerlerinin de katılması kararlaştırıldı. 21 Temmuz tarihinde denize çelenk atılması, saygı duruşu ve Türk ve İngiliz savaş gemilerinin katılımı ile gerçekleştirildi. Yanlış anlaşılmadan dolayı meydana gelen olay sonrasında Türk Hükümeti ölen İngiliz subayının ailesine kendi isteği ile 2000 poundluk bir tazminat ödedi. Yaşanan gelişmeler sonrasında olaylar kapandı (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 6).

Tazminat ile ilgili olarak kararname 1 Ağustos 1934 tarihinde çıkartılmıştır. Mustafa Kemal'in imzasının bulunduğu kararnamede Dipburnu hadisesinde kaza neticesinde hayatını kaybeden İngiliz bahriyesine mensup zabitanın ailesine 2000 sterlinin karşılığı olan 12.742 liranın 1934 bütçesinden ödeneceği belirtilmekteydi (BCA, 030.0.018.001.002.47.54.17:1). Türkiye bu olaydan çok büyük üzüntü duymuş ve telafi ederek iki ülke arasında krize sebebiyet vermemek adına elinden gelen çabayı göstermiştir.

Nisan 1935 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Büyükelçiye bir not göndermiştir. Gönderdiği notta 5 Ağustos 1934 tarihinde Kuşadası yakınlarında buldukları bir cesedi incelediklerini ve Sisam olayında denize düşerek kaybolan Teğmen Robinson'a ait olduğunu belirlediklerini söylemekteydi (PRO, FO 371/19039, E 2186/2186/44: 119). Sir Percy Loraine 24 Nisan'da Londra'ya yazdığı mektupta cesedin Teğmene ait olduğunun doğrulandığını ve geriye kalanların morgda beklediğini söyleyerek talimatlarını beklediğini belirtmiştir. Ayrıca Büyükelçi Robinson'un Üsküdar'daki Kırım şehitliğine gömülmesini önermekteydi (PRO, FO 371/19039, E

2623/2186/44: 121). Yapılan görüşmeler sonrasında Teğmen için bir cenaze töreni düzenlenmiştir.

Daha sonra İngiltere Hükümeti Türkiye'ye, Dipburnu olayı ile incelemede bulunabilmek adına bir başvuruda bulunmuşlardı. İngilizler hadiseye dair etüt yapmak istemekteydiler. Türkiye Hükümeti ise İngiltere'nin bu talebini olumlu karşılamamıştır. Dışişleri Bakanlığı İngiltere'ye yazdığı cevapta, ölen İngiliz askerlerinin ailelerine tazminat verilerek olayın kapandığını bildirmişlerdi. Ayrıca Türkiye, İngiliz gazetelerinde de bir hayli yerini alan bu hadise hakkında böyle bir girişimde bulunulmasının olayın tazelenmesine sebep olacağını düşünmüştür. Dolayısıyla böyle bir karışıklığa meydan verilmemesi sebebi ile istek Türk Hükümeti tarafından geri çevrilmiştir (BCA, 030.0.010.000.000.130.933.4: 1). Türkiye, bir talihsizlik sonucunda yaşanan bu kötü olayın irdelenmesi sonucunda, İngiltere ile iyiye gitmekte olan ilişkilerin zedelenmesine müsaade etmek istememiştir.

7. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1935)

7.1. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yaşanan Gelişmeler

1935 yılında Türkiye'nin uluslararası alanda karşılaştığı sıkıntılar, Türk-İngiliz dostluğunun gelişmesine zemin hazırlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1934 yılında İngiliz Büyükelçiye iki ülke arasındaki dostluk adına yaptığı çağrı 1935 yılının sonlarına doğru kendini göstermeye başlamıştı. Türkiye'nin uluslararası alanda değişmeyen dostluklarından olan Sovyetlerle olan irtibatı 1935 yılında da devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda dostluk adına attığı adımlar kendisini Balkan Paktı ve İran, Irak ve Afganistan ile imzaladığı saldırmazlık antlaşması ile göstermiştir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi ise Sovyetlere olan bağlılığının azalmasını sağlamıştır. 1934'lere kadar Fransa'yı Avrupa'daki dayanağı olarak gören Türkiye, meydana gelen olaylar karşısında İngiltere dostluğu faktörünün önemini daha da anlamıştır. Türkler için artık İngiltere birinci sırayı almıştır. İngiltere sadece Avrupa'nın değil tüm dünyanın dayanağı olarak görülmektedir. İngiliz Büyükelçi Loraine göre, İngiltere'nin elindeki imkânlar ve gücü, Türkiye'yi İngiltere ile işbirliği yapma kararına vardırılmakta etkili olmuştur (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 2-3).

1935 yılında İngiliz dostluğunda gözle görülür gelişmeler olmaktadır. Bu gelişme Türkiye ile yapılan ticaret antlaşmasında çok belli olmasa da, İngiliz büyükelçinin ağustos ayında Mustafa Kemal'e yapılacak olan bir suikastı haber vermesi dostluğun gözle görülür bir hale gelmesine vesile olmuştur. Türkiye'nin aralık ayında İngiltere'ye, Akdeniz'deki İtalyan tehlikesine karşı işbirliği için garanti vermiş olması Türk-İngiliz ilişkilerinin tam bir dostluk içerisinde yılı tamamlamasını sağlamıştır (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 4).

Türk İngiliz ilişkileri her ne kadar iyi ilerlese de 1934 yılında bazı sıkıntılar yaşanmıştı. İki ülke 1935 yılı içerisinde bu sıkıntıları geride bırakmış ve yıl içerisinde yaşanan gelişmelerle dostluklarını daha ileriye taşıma imkânı yakalamışlardır. Tabi iki taraflar arasındaki dostluk ilişkilerinde yaşanan gelişme sebepsiz değildir. 1935 yılı içerisinde, uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler tarafları birbirine yakınlaştırmıştır. İtalya'nın Akdeniz'de oluşturduğu sıkıntılı ortam ve Habeşistan'ı işgali her iki tarafı çıkarlarını koruyabilmek adına işbirliği yapmaya sürüklemiştir (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 6).

İngiliz Genelkurmayı 1935 yılında Çanakkale anma törenlerine katılımı ile ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanı ile görüşme yapmıştır. Bu görüşmeyi Percy Loraine 4 Ocak 1935'te Londra'ya rapor etmiştir. Genelkurmay Türk yetkililerle anma törenlerine ilişkin olarak aynı fikirleri taşımamaktaydı. Ancak Türk yetkililer kendisine iki ülkenin dostluğuna zarar verecek herhangi bir uygulamanın olmayacağını hatta dostluğa vurgu yapılacağını söyleyerek kendisini rahatlatmışlardır. Genelkurmay da Türk askerinin yabancı askerlerle irtibata geçmesini istememektedir. İngiliz anıtlarının Türkler tarafından dostça görülmesini istemiştir. Bakan kendisini bu konularda rahatlatmıştır. Ayrıca Genelkurmay, Bakana Türklerle İngilizlerin Akdeniz'de bir işbirliğine gidebilecekleri sinyallerini vermiştir. Bakana Türklerin kendilerine Akdeniz'de geçmişe değil geleceğe bakan bir işbirliği teklif etmelerini güzel karşılayacağını bildirmiştir (PRO, FO 371/19034, E 117/117/44: 165).

İngiliz Hükümeti Ekim 1934'te Türk Hükümetine şirket gemilerinin karşılıklı olarak vergiden muaf tutulmasını öngören bir teklifte bulunmuştur. Ancak 31 Temmuz 1935'te Büyükelçi, Türk Hükümetinden henüz bu isteğe bir cevap gelmediğini ve konuyu Ekonomi Bakanlığına bildirdiğini söylemiştir. Kendisine bu teklifin Ekonomi

Bakanlığında pek fazla önemsenmediği belirtilmiştir. Türkiye bu konuda zarara uğrayabilirdi çünkü Türkiye'nin Birleşik Krallığa gemi ticareti alanında ilgisi pek bulunmamaktaydı (PRO, FO 371/19041, E 4805/4805/44: 251).

1935 yılında Hitit antikaları Türkiye ile İngiltere arasında sıkıntıya neden olmuştur. İngiltere'deki Türk Büyükelçiliğinde bulunan Sedat Zeki Bey, Bay Helm'e bir mektup göndermiştir. Mektubunda Türkiye'de yetkili şubeden önemli bir haber aldığını bildirmektedir. Hitit antikasının İngiltere'ye getirilmek üzere Türk sınırları dışına çıkartıldığını söylemektedir. Zeki Bey bu olayın Seltman şirketi ile bağlantılı olduğu ve antikanın Chicago Üniversitesi'ne satılmak istediğini belirtmektedir. Bu durumda Zeki Bey, Bay Helm'den neler yapılabileceği konusunda yardım istemiştir. İngiltere arasında yapılan yazışmalar sonucunda, İngiliz Hükümetinin bu konuda bir şeyler yapamayacağı sonucu çıkmıştır. Türk Konsolosuna tavsiye edilebilecek tek şeyin ise, antika üzerinde yetkili olarak hak iddia edilecek kişinin İngiliz mahkemelerine başvurması olduğu belirtilmiştir (PRO, FO 371/19041, E 4821/4821/44: 265–266).

Antika Konusunda İngiliz yetkililer British Museum'dan bilgi almışlardır. Müze görevlisi Bay Gaselee'ye antikanın kendilere geldiğini fakat kendilerin bunu reddettiğini belirtmiştir. Ayrıca değerinin de pek yüksek olmadığını kaydetmiştir. Yine müze görevlisi de Türklere yardım için yasal olarak harekete geçemeyecekleri konusunda kendileri ile aynı fikri taşıdıklarını söylemiştir (PRO, FO 371/19041, E 5058/4821/44: 268). Bu konuda İngiliz Hükümeti herhangi bir sorumluluk almamış ve Türkiye'ye yardımcı olmamıştır.

1935 yılında Türk-İngiliz ilişkileri genel anlamda sıkıntısız devam etmiştir. Zaten özellikle Mustafa Kemal açısından İngiltere ile kurulacak olan ilişkiler önem arz etmekteydi. Kurtuluş savaşı da dâhil olmak üzere İngiltere ile hiçbir zaman tam olarak bir kopuşa sebep olmak istememiştir. 1935'te, 29 Ekim kutlamalarına Sir Percy Loraine Kral'ın iyi dileklerini Mustafa Kemal Atatürk'e iletmıştır. Kral Türkiye Büyükelçisine Atatürk'ün sağlık sıhhatini sormak ve Türk halkı için iyi dileklerini iletmek üzere emir vermiştir. Atatürk, Büyükelçinin söyledikleri ve dostça yaklaşım karşısında memnuniyetini bildirmiştir. Yine Krala olan dostluğunu ve hayranlıklarını belirtmiştir. Ayrıca Majesteleri Hükümetine suikastla ilgili olarak paylaştıkları bilgi için şükranlarını bildirmiştir. Türk halkının bu yardım için İngiltere'ye minnet borçlu olduğunu söylemiştir. Bu yardım Türk halkının zihninde derin izler bırakmıştır (PRO, FO 371/19041, E 6471/6471/44: 415). Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilere İngiltere'nin yapmış olduğu istihbarat paylaşımı damgasını vurmuştur. İki ülke arasındaki dostluğun daha da ilerlemesini sağlamıştır.

Türk eğitim sisteminde de değişiklikler devam etmiştir. Daha önce Türkiye'de sadece Fransızca yabancı dil olarak kullanılırken, 1935 yılına gelindiğinde dünyada meydana gelen değişiklikler göz önünde bulundurularak Fransızcanın yanı sıra İngilizce ve Almanca eğitimi de başlamıştır. Türkiye ve İngiltere arasında yaşanan yakınlaşma İngilizcenin tutulmasını ve Fransızcadan sonra en çok öğrenilen dil olmasını sağlamıştır. Böylece İngilizce en çok öğrenilen dil olan Fransızcaya yetişmiştir. Ancak Almanca henüz bu iki dil kadar tutulmamaktadır. İngiliz Büyükelçi Türkiye'deki dil eğitiminde bir eksiklik üzerinde durmaktadır, o da öğrencinin öğreneceği dili kendinin belirlemiyor olmasıdır. Ayrıca yabancı dil eğitimi haftada dört saat verilmekte ve sınıf sayıları elli altmış öğrenciyi bulmaktadır. Bu da dil eğitimini kalitesizleştirmektedir (PRO, FO 371/19037, E862/862/44: 321). Elbette bunda her iki ülke olan ilişkilerinde etkisinin olduğu düşünülebilir.

Türkiye ile İngiltere arasındaki ticarete bakıldığında ise, sıkı geçen görüşmeler sonrasında, 4 Haziran'da Ankara'da ödemeler konusunda anlaşmaya varılmıştır. İlk

aşamada anlaşma 9 ay geçerli olacaktı 20 Haziran'dan başlayarak. Türkiye ile İngiltere arasında yapılan anlaşmalar sonrasında Ödeme konularında sıkıntılar çıkmış olsa da, bunların iki ülke arasındaki dostluğu etkilemeyeceği görülmüştür (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 7-8).

Daily Telegraph gazetesinin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı ile yaptığı röportaj Türk-İngiliz ilişkilerindeki olumlu gelişmeyi göstermektedir. İsmet İnönü Türk-İngiliz dostluğundaki gelişme karşısında çok mutlu olduğunu söylemiştir. Ayrıca her iki taraf da ortak idealleri olan barış için çaba göstermektedir. Türk politikası ve İngiliz politikası tam bir uyum sergilemektedir. Ekonomik alanda da yaşanacak normal ilişkilerin iki tarafı çok daha birbirine yaklaştıracaklarını umduğunu söylemiştir. Yeni yılın İngiltere'ye artan bir mutluluk getirmesini temenni ederek İngiliz halkına selamlarını iletmiştir. Gazete, Başbakanın yıl boyunca süren kursta İngiliz dili öğrenmede çalışkan ve gayretli bir öğrenci olduğunu bildirmiştir (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 9).

7.1.1. Mustafa Kemal'e Yapılan Suikast Girişimleri ve İngiltere

1935 senesinin Ağustos ayında Türkiye ile İngiltere arasında dostluğu gösteren bir olay meydana gelmiştir. İngiltere aldığı bilgiler doğrultusunda Türk Hükümetini Cumhurbaşkanı'na yapılacak suikast konusunda uyarmıştır. Sir Percy Loraine 15 Ağustos 1935 'te Londra'ya, Cumhurbaşkanı'na suikast yapmak üzere Beyrut'tan yola çıkan Kürt-Türk teröristlerin, Temmuz 30'da yola çıktığı bilgisini veren İngiliz Hükümetinin istihbaratını Türk yetkililerle paylaştığını bildirmiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey Büyükelçi ile yaptığı bu bilgi paylaşımından memnuniyetlerini dile getirmiştir. Büyükelçi Bakan Bey'e olayı teyit edici herhangi bir bilgiye ulaşıp ulaşmadıklarını sormuştur. Bakan ise olayın araştırıldığını bildirmiştir (PRO, FO 371/19041, E 5073/4965/44: 282).

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Ağustos ayında İngiliz Büyükelçiyi Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na karşı yapılacak olan bir suikasta karşı uyardı. İngiltere'den gelen istihbarata göre Beyrut'tan yola çıkan, Kürtlerden ve Türklerden oluşan bir grup Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e suikast yapma niyetindeydi. İngiltere ile Türkiye arasında gerçekleştirilen bu istihbarat paylaşımı karşısında Türkiye teşekkürlerini bildirmişti. Türkiye Dışişleri Bakanı olaydan kısa bir süre sonra İngiliz Büyükelçiye İngiltere'nin bu dostça adımı karşısında oldukça etkilendiklerini bildirdi. Daha sonra Suikastla ilgi olan kişilerin Filistin ve Ürdün'de yakalandığı haberi alınınca, İngiltere'ye teşekkür haberleri gazetelerde daha fazla yer almaya başladı. Haberlerde İngiliz yetkililerinin dostluk görevlerini yerine getirmede üzerlerine düşenleri fazlasıyla yerine getirdikleri belirtiliyordu (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 7).

Sir Percy 23 Ağustos tarihli gizli mektubunda Büyükelçi İngiliz Hükümetinin kendisine gönderdiği ve kendisinde Türk Hükümetine bildirdiği bilgiden dolayı, dün görüştüğü Dışişleri Bakanının İngiltere'ye şükranlarını bildirdiklerini belirtmiştir. Bakan Bey Cumhurbaşkanı'na korumak adına gerekli önlemlerin alındığı bildirmiş ve İngiliz Hükümetinin haber alması durumunda olayla ilgili daha fazla bilgi paylaşmasından memnun olacaklarını söylemiştir. Büyükelçi kendilerinin de bu durumdan memnun olacaklarını bildirmiştir (PRO, FO 371/19041, E 5113/4965/44: 285).

İngiltere'nin paylaştığı istihbarat sayesinde Cumhurbaşkanı'na yapılacak olan suikasti engelleyen Türk Hükümeti adına Londra Büyükelçiliği İngiltere'ye teşekkür etmiştir. Türkiye'nin gönderdiği teşekkürde şu ifadeler yer almaktadır:

“Türkiye Büyükelçisi, Büyük Britanya Hariciye Nezaretlerine derin saygılarını ve Hükümetinden aldığı talimat üzerine aşağıda yazılı hususatı arz ile şeref kazanır:

Büyük Britanya Büyükelçisi 15 Ağustos 1935 tarihinde İstanbul’da, Türkiye Dâhiliye Bakanına tevdi ettiği bir muhtıra ile Kürd, Çerkes ve Ermenilerden mürekkep bir teşkilata mensup bir takım şerirlerin Türkiye Reisi Cumhuriyete suikast yapmak üzere Türkiye’ye müteveccihen hareket ettikleri istihbar edildiğini dostane ihbar etmesi üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti meseleyi laik olduğu ehemmiyetle takibe koyulmuştur ve elde ettiği bazı mühim izler üzerinde yürüyerek bazı şerirleri yakalamıştır.

Teşkilatımızın istihbaratına ve yakalananların ifadelerine göre suikastçı teşkilatını idare edenlerden Çerkes Reşid’in, kardeşi Edhem Umman’da ve kardeşi Tevfik de Hayfa’da bulunmaktadır.

Bunların kurdukları gizli cemiyetin sureti daimede faaliyette bulunduğu da tespit edilmiştir.

Büyük Britanya Hükümeti, isimleri ve hüviyetleri ilişik listede bildirilen şahısların ikametgâhlarında taharriyat yapılmasını emir ettiği takdirde ele çok ehemmiyetli vesikalar geçeceği gibi bu şeni suikast teşebbüsü gereği gibi meydana çıkmış olacağından dost Büyük Britanya Hükümeti böyle bir hareketi ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin çok feci ve iğrenç telakki ettiği bir cinayet teşebbüsünün önüne geçilmesine yardım etmiş olacaktır." (PRO, FO 371/19041, E 6158/4965/44: 291).

Bay Morgan Londra’ya Ankara’daki mevcut durum hakkında bilgi vermiştir. Suikastın ortaya çıkması haliyle Türkiye’de sevinç yaşatmıştır. Suikastın ortaya çıkması şüphesiz İngilizleri paylaştığı istihbarat ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Ankara’da İngilizler ile Türklerin arasındaki iletişim ilerlemiştir. Bir çok Türk yetkili İngiliz yetkililere şükranlarını bildirmişlerdir (PRO, FO 371/19041, E 6470/4965/44: 319).

7.1.2. İngiliz Gemilerinin Türkiye’yi Ziyareti

1935 yılında Majestelerine ait gemilerin İstanbul’a gerçekleştirdikleri gayrı resmi ziyaretler devam etmiştir. Fakat bu ziyaretlerin geneline bakıldığında, İngiliz belgelerinde de İngilizler bundan şikâyetçi olmaktadır, Türk yetkililer ziyaretlere tepkisiz kalmışlardır. İki ülke arasında ilişkiler iyi gidiyor olsa da bu kendini gemilerin ziyareti noktasında fazla göstermemiştir. Büyükelçi, 1 Ocak 1935’te “London” isimli geminin ziyaretinde Türk yetkililerin, biraz da seçimlere denk gelmiş olmasından kaynaklanan tepkisizliğinden bahsetmektedir. Büyükelçi geminin komutanları ile birlikte Büyükelçilikte İngiliz yetkililerinde bulunduğu bir yemek tertip etmiştir. Gelenlere Türk konukseverliği gösterilmemiştir. Ziyaretin son gününde de gemi kumandanı gemisinde bir parti vermiştir (PRO, FO 371/19037, E866/866/44: 343). Tabi İngilizler bu ziyaretlerde Türklerin ilgisizliğinden yakınmakta fakat ziyaretler gayrı resmi gerçekleştiğinden dolayı resmi bir tören hazırlama zorunluluğu olmadığını da göz önünde bulundurmaları gerektiğini bildirmektedirler.

İngiliz gemisi “London” ile Türk gemisi “Yavuz” arasında bir selamlama krizi yaşanmıştır. İngiliz gemisinin ziyaretinin 2. gününde Türk gemisi “Yavuz” Karadeniz’de bir tatbikattan dönmekteydi. Geminin bayrağından içerisinde Büyükamiralin olduğunu düşünen “London” gemisinden 17 pare top atışı ile selamlama ateşi edildi. Bu olaylar meydana geldiği sırada Koramiral “London” isimli gemide bulunmamaktaydı. Akşam Koramiral Büyükelçilikte yemekleyen, Türk yetkililerden olayla alakalı olarak bir not gelmişti. Gemide Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi

Çakmak bulunmaktaydı ve 17 yerine 19 pare top atışının yapılması gerekmekteydi. Bunun üzerine yetkililer gemide bu derece yüksek rütbeli birinin bulunduğu dair bir bayrak göremediklerinden böyle davrandıklarını belirttiler. Daha sonra Koramiralın Büyükelçi'ye yazdığı mektupta olayla alakalı bilgiler bulunmaktadır. Koramiral kendisinin gemide olmadığını fakat olsaydı selamla ateşi için emir vermemiş olacağını söylemekteydi. Çünkü kendilerinin aldıkları emirler sadece İngiliz gemilerine ziyarette bulunulduğu takdirde başka gemilere selamla ateşi edilmesi yönündeydi. Olaylar daha sonra dostluk içerisinde tatlıya bağlandı (PRO, FO 371/19037, E901/866/44: 349–353).

7.2. İngiltere'nin Türkiye'nin İç Politikasını Takibi

1934 yılında İçişleri Bakanının Büyükelçi ile yaptığı görüşmede Türkiye'yi altı bölgeye ayırma fikirlerinin olduğunu anlatmıştı. İki bölge yani, Doğu ve Trakya kurulmuştu. Bakan bu yönetim şeklinde İngiliz modelini örnek aldıklarını belirtmişti. Altı bölgedeki Genel Müfettiş, Ankara ile bağların daha kuvvetli olmasını sağlayacaktı. Sir Percy Loraine 29 Ağustos 1935'te yazdığı raporunda üçüncü bölgenin de kurulma kararı alındığını ve buranın sorumluluğunun Erzurum Milletvekili M. Tahsin Üzer'e verileceğini belirtmektedir. Yeni bölgenin kapsayacağı şehirler şu şekildedir: Erzurum, Rize, Trabzon, Artvin, Gümüşhane, Erzincan, Kars ve Bayazıt (PRO, FO 371/19034, E 5367/158/44: 232).

Türkiye'nin içte yapmış olduğu inkılaplar İngiltere'de büyük yankı bulmuştur. Büyükelçi Fethi Okyar, Avam Kamarasından birçok vekilin ve Dışişleri Bakanı Sir John Simon'un katıldığı akşam yemeğinde Türkiye hakkında geçen konuşmalardan, Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği inkılapların İngilizleri ne derece etkilediğini Türk Hükümetine bildirmiştir. İngilizler Cumhurbaşkanının yapmış olduğu inkılapları memnuniyetle takip etmişlerdir. Birmingham Vekili Bay Hannon, Türkiye ile olan dostluğun son yıllarda canlandığı görmekten memnun olduklarını ve vekillerin çoğunun da bu şekilde düşündüğünü belirtmiştir (BCA, 030.0.010.000.000.234.580.4: 1).

Daha sonra Dışişleri Bakanı Sir John Simon söz almıştır. Sir Simon Bay Hannon'un Türkiye ile ilgili söylediklerine birçok İngiliz vekil gibi kendisinin de katıldığını ve öteden beri Türk dostluğuna taraf olduğunu belirtmiştir. İngiliz milletinin Türk dostu olduğunu ve İngiliz dış politikasında Türk dostluğuna itina gösterildiğini ve Türklerin çok centilmen bir millet olduğunu söylerken, Türkiye'deki ilerlemeden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bunun üzerine Fethi Bey söz almış ve İngiliz Bakandan ve İngiliz vekillerden Türk-İngiliz dostluğuna dair böylesine güzel sözler duymaktan dolayı memnuniyetini ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin içeride gösterdiği gelişmelerin İngilizler tarafından takdir edilmesinden iftihar duyduğunu belirtmiştir. Fethi Bey Sir Simon'a teşekkür ederek sözlerine son vermiştir (BCA, 030.0.010.000.000.234.580.4: 2).

9 Ağustos 1935'te Percy Loraine Türkiye'deki madenlerle ilgili olarak, 7 Haziran 1935 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığına gelen Sir Samuel Hoare'ye bir rapor yazmıştır. Raporun Savaş Ofisinin ilgisini çekeceğini belirtmektedir. Ayrıca Türkiye'de madenler ile ilgili olarak yeni çıkan yasanın yabancı şirketler açısından iyi olmadığını belirtmektedir. Sir Percy Loraine Türkiye'deki her maden hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Ne zaman, kimler tarafından nereden çıkarılmış ve madenler hangi şirketler tarafından kontrol edilmiş. Türk Hükümetinin yeni çıkarttığı maden yasası, madenlerin yabancı şirketlerde olmasına son vermiş ve hepsini Eti Bankası'nda toplamıştır. Bundan ilk etkilenen şirket, Bir İngiliz ailesi olan Petersonların İzmir'de kurdukları ve sonrasında Fransız Fethiye Krom şirketine devrettiği şirket olmuştur. Yeni

çıkan bu kanun yabancıları oldukça düşündürmektedir (PRO, FO 371/19041, E 5079/4540/44: 184, 195).

7.2.1. Türk Hava Kurumu ve İngiltere

Cumhuriyet döneminde askeri güce ülkenin savunması açısından büyük önem veren Türkiye, bu savunma politikasının bir parçası olan havacılığa da önem vermiştir. Bu amaç için 15 Şubat 1925 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuştur. Cumhuriyet döneminde havacılık konusunda ikinci önemli gelişme ise Tayyare Motor ve Türk Anonim Şirketi'nin (TOMTAŞ) 15 Ağustos 1925 tarihinde Alman Junkers Firması ile bir anlaşma imzalayarak, 6 Ekim 1926 tarihinde resmi tören ile TOMTAŞ'ın açılmasıdır. Genç Türkiye Cumhuriyeti bir taraftan havacılığa önem verirken öte yandan hava kuvvetlerinin kurulmasındaki mali sıkıntıları aşabilmek adına adımlar atmıştır. 1925–1940 yılları arasında Türk Hava Kurumuna milletin bağışları ile uçak alınmıştır. Bu konuda Tayyare piyangosu kampanyası düzenlenmiş ve bağışta bulunanların isimleri gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. 350 civarlarında bağış uçakları alınmıştır. İsmet İnönü 1935 yılında, Türk Hava Kurumunun altıncı kurultayında yaptığı konuşmasında “Uçağı olmayan yurt, damı olmayan eve benzer.” diyerek hava kuvvetlerinin önemine vurgu yapmıştır (Yalçın, 2010: 199–200,204).

Mustafa Kemal Atatürk'te kasım ayında yaptığı meclis konuşmasında hava kuvvetlerinin önemine vurgu yapmıştır. Mustafa Kemal hava kuvvetlerinin önemini şu sözlerle vurgulamıştır “Son arsiulusal hadiseler, Türk milleti için kudretli bir hava ordusunun, hayatiğ önemde tutulmasına bir daha hak verdirdi. Çok emekle kurduğumuz, canımızla korumaya and içtiğimiz kutsal yurdun, havadan saldırılara karşı güvenlik altında bulunması demek, bize saldıracıkların, kendi yurtlarında bizim de aynı zararları yapabileceğimize güvenimiz demektir. Bu güveni, her gün, artıracak araç bulmakta, büyük Türk ulusunun, ne göksel bir duyguyu kalbinde taşıdığını her ferdinin vatan için tutuşan gözlerinde okumaktayız. Havacılarımız, bütün ordu ve donanmamız gibi vatani korumaya anık kahramanlardır. Büyük millet, bu soyak evlatlarile kendini mutlu sayabilir” (TBMMZC, D. 5, C.6: 3).

1935 yılında Türkiye artık hava savunmasına da daha fazla önem göstermeye başlamış ve bu alanda kendisini geliştirmek için adımlar atmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı havacılık kurumuna 10,000 £T tutarında bağışta bulundu. İstanbul'da bir iş adamı ise 100,000 den 120,000 £T'ye kadar bağış yapmıştır (PRO, FO 371/19035, E 3687/188/44: 15). Türkiye'nin bu yönde gelişimine her yerden destek yağmış, Adana'da tekstil fabrikası sahipleri 50,000 £T bağışta bulunurken, devlet memurları ise maaşlarının %2'sini havacılık kurumuna bağışlamışlardır (PRO, FO 371/19035, E 4261/188/44: 23).

Sir Percy Loraine'e Türkiye'nin, İngiltere tarafından Yugoslavya'ya satılan uçaklara ilgi duyduğunu ve kendisinde bunlardan sipariş etmek istediğini Londra'ya bildirmiştir. Türkiye bu konuda örnek bir ürün isterken ödeme konusunda herhangi bir şey belirtmemektedir. İngiltere'nin Askeri Ataşesi Türklerin bu uçaklara ilgi duymasının sebebini öğrenmiştir. Bu uçakları Türkiye'ye tavsiye eden ülke Yugoslavya olmuştur. Raporda Türkiye'nin yakın gelecekte 45 uçak sipariş etme olasılığının olduğu bildirilmiştir. Ödeme konusunda bir açıklama yapılmamasına rağmen Genelkurmay ödemelerin sterlin üzerinde yapılmasına sıcak bakabilir (PRO, FO 371/19035, E 6861/188/44: 53).

Türk Hükümeti havacılık alanında gelişmeleri için 1928–1930 yılları arasında altı Türk subayını İngiltere'ye eğitime göndermişti. 1935 yılına gelindiğinde ise Türkiye

havacılık konusuna oldukça önem göstermekteydi. Bu konuda ise İngiltere'den destek istemekteydi. Türkiye bu dönemde yine İngiltere'ye hava subaylarından bazıları göndermek istemekteydi. Fakat bu sefer amaç sadece eğitim değildi. Türkiye havacılık konusunda sanayisini de geliştirmek arzusunda idi. Dolayısıyla gidecek olan subayların eğitim görmelerinin yanı sıra, uçak sanayisi için temaslar kurmalarını da beklemekteydiler. İngilizler bu işe sıcak bakmaktaydı. Çünkü Türk Hükümeti o sıralar uçak sanayisi için yaklaşık olarak 3,000,000 £ gibi bir bütçe ayırmayı düşünmekteydiler (PRO, FO 371/19035, E 6931/188/44: 56–57).

1935 senesinde Türkiye yine havacılık subaylarının İngiltere'de eğitim almalarını istemiştir. Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği aracılığı ile bu isteği İngiliz hükümetine iletmışlerdir. Büyükelçi Fethi Okyar İngiliz Hükümetine 9 Kasım 1935'te yazdığı yazıda Ankara'dan aldığı talimat üzerine Büyük Britanya havacılık okullarında ve havacılık ordusunda staj yapmak üzere birkaç subayın Türk Hükümeti tarafından İngiltere'ye gönderilmek istendiğini bildirdiğini belirtmiştir. Bu konuda İngiliz Hükümetinden izin istenmiştir. İngiltere Hükümetinin kendi aralarında yaptıkları yazışmalarda bu konu değerlendirilmiştir. Son yıllarda pek çok Türk subayının İngiltere'de eğitim gördüklerini belirtirlerken, Türkiye'nin bu politikasının önemli bir ilerleme olarak görmeleri ve destek vermeleri gerektiğini vurgulamışlardır (PRO, FO 371/19041, E 6641/6641/44: 419–420).

Türk Hükümeti 4 Aralık 1935'te 5 kişilik uzaman bir ekibi Belgrad'a İngiliz uçaklarına bakmaları için yollamıştır. Ekip Yugoslavya'ya verilen uçaklara baktıktan sonra Londra'ya geçiş yapacaktı. Türkiye İngiltere'den alınacak olan materyallerin parasını kliring anlaşması üzerinde ödeyecekti. Bu konuda İngiliz hükümetinde yardım istemekte ve siparişlerinin 6 ay içerisinde hazır olmasını istemektedir. Türk Dışişleri Bakanı İngiliz Büyükelçi'ye İngiliz materyallerinin bu iş için en iyisi olduğunu ve bu yüzden İngiltere'yi tercih ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca uçak sanayisi iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesine de katkı sağlamıştır. Daha önce belirtildiği gibi Genelkurmay İngiltere ile kurulan ilişkilere şüpheli bir yaklaşım sergilemekteydi. Ancak bu konu sayesinde Türk-İngiliz ilişkilerine daha sıcak bakmaya başlamışlardır (PRO, FO 371/19035, E 7070/188/44: 61–62).

7.3. Türk Dış Politikası ve İngiltere (1935)

7 Mart 1935 tarihinde İsmet İnönü'nün VII. İnönü Hükümetinin prgram görüşmelerinde Türkiye'nin dış politikada izlediği siyaseti gözlemlemek mümkündür. İnönü, dış siyasette barış ve emniyeti korumak ve teşkilatlandırmak üzere ellerinden geleni yaptıkları belirtti. Türkiye, dostlarla taahütlere sadakat göstermek ve yakın komşularla iyi geçinmek adına ellerinden geleni yapmaktaydı. İnönü bu siyasetin ana çizgileri içerisinde uluslararası olayları dikkatle takip ettiklerini söyledi. Sovyetlerle münasebetlerin her zamankinden daha sıcak olduğunu söylerken, 1934 yılında imzalanan Balkan Paktı'nın uluslararası barışı sağlamadaki önemini vurguladı. İran ile Türkiye arasındaki dostluk ve güven siyaseti iyi bir şekilde ilerlerken, Afganistan ile de dostluk devam etmektedir. Bulgaristan ile yütülen dostça münasebetlerin devam ettiğini belirten İnönü, Büyük Devletlerle olan dostluklarında gelişim gösterdiğini söyledi (TBMMZC, D.5, C. 1: 28).

Türkiye 1935 yılında da Boğazların silahlandırılması ile ilgili olarak isteklerini açıkça ifade etmeye devam etmiş olmasına rağmen İngiltere'den yine istediği desteği bulamamıştır. Ancak İtalya'nın Akdeniz'deki durumu ve İngiltere ile gelişen dostluk sonrasında, bu isteği için gerekli zamanı beklemeye karar vermiştir. 1935 yılında

Türkiye, Sovyetler, İran ve Irak ile sürdürdüğü iyi ilişkiler neticesinde ordusunun büyük bir kısmını, İtalya'nın saldırı durumuna karşı Batıya kaydırma imkânı bulmuştur. Bulgaristan bu durumdan oldukça rahatsız olmuş ve durumu Bulgaristan üzerine geliştirilen bir politikaya ve boğazların silahlandırılmasına bağlamıştır. Türkiye ise diğer durumların yanı sıra, bunu gerektiğinde Balkan Antantı'ndaki müttefiklerine yardım için gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Bulgaristan bu paktta yer almadığına göre onlara karşı da tetikte olmak gerekliydi (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 3).

9 Şubat 1935 tarihinde İngiliz Büyükelçi Loraine ve Tefvik Rüştü Bey Avrupa'da meydana gelen durumları değerlendirmişlerdir. Bu konuşmada özellikle Akdeniz'deki İtalyan tehdidi üzerinde durulmuştur. Konuşmada Tefvik Rüştü Bey, Türkiye'nin Avrupa'daki durumu iyi okuduğu ve yaklaşan bir savaşın dışında kalmak için çaba göstereceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetlerinden memnun olmadıklarını ve Hükümet ile Genelkurmayın olası bir savaş hesaplamalarında bulunduğunu belirtmiştir. Bu hesapta Türkiye'nin galip çıkacağı düşünülmektedir. Bakan Bey Türk halkının da hükümetin arkasında olduğunu söylemiştir. Bu gelişmeler değerlendirilirken iki ülke arasında oluşabilecek bir Akdeniz Paktı üzerinde de durulmuştur (PRO, FO 371/19039, E 1213/1213/44: 37-39).

23 Ağustos 1935'te Büyükelçi ile Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey bir araya gelmişler ve uluslararası durumlar hakkında bir değerlendirme yapmışlardır. Sir Percy Loraine gizlidir diye belirterek bu görüşmeden kısa notları kaleme almış ve Londra'ya bildirmiştir. Bu notlar bize o dönem Türkiye'nin Sovyetler ve İngiltere ile olan ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. Büyükelçinin belirttiğine göre Türkiye Rusya ile 1929'da olan antlaşmasının 2. maddesi gereğince Fransa ve Çekoslovakya'nın imzaladığı antlaşmaya benzer bir anlaşmayı İtalya'yı dâhil ederek imzalamayı reddetti. Rusya buna saygı gösterdi ve vazgeçti. Bakan Türkiye ile Rusya'nın herhangi bir müttefikliğinin bulunmadığını ve ilişkilerinin sadece antlaşmalarla sınırlı olduğunu belirtti. Bakana göre Rusya'nın Türkiye'ye yaklaşması kendi çıkarları doğrultusunda ve Türkiye Sovyetlere değil, Sovyetler Türkiye'ye muhtaç durumdaydı. Türkiye Alman karşıtı bir politika içerisinde olmak istemiyordu ve bunun için de bir sebebi yoktu. Ancak tekrar Alman politikası arkasında sürüklenmek de istememekteydi. Ayrıca Türkiye İtalya'nın Etiyopya'yla anlaşmazlığı sonucu İtalya ile savaşa girmekte istememektedir. Türkiye bir konsey üyesi olarak İngiltere politikalarını takip edecektir. Bu uğurda Almanya ile olan çok önemli ticari ilişkilerini dahi tehlikeye atacaktır. Tefvik Rüştü Bey İngiliz-Türk dostluğunun gelişmeler gösterdiğini ve bu gelişmelerde Türkiye ve İngiltere'nin çıkarlarının aynı doğrultuda olmasının payının büyük olduğunu belirtti (PRO, FO 371/19039, E 5124/1213/44: 41-42).

Türkiye, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne katıldıktan bir süre sonra, daha önce de belirtildiği üzere geçmişte yaşanan bazı sıkıntılardan dolayı Cemiyete karşı biraz isteksizce yaklaşmaya başlamıştır. Ancak 1935 yılında olaylar o kadar çabuk gelişme göstermiştir ki Türkiye'nin bu tutumundan vazgeçmesi ve Cemiyet ile ilişkileri daha yakın tutmasını gerektirmiştir. İtalya-Etiyopya krizi ve İngiltere ile yaşanmaya başlanan gelişmeler Türkiye'yi Cemiyetin en ateşli üyelerinden biri haline getirmiştir. Türkiye Cemiyette İtalya-Etiyopya krizinin önüne geçebilmek adına oldukça büyük adımlar atmak istemiştir. Ancak İtalya Cemiyet tarafından atılan adımları uygulamayacağını bildirerek bunları reddetmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı, İngiliz Büyükelçisine Türkiye'nin, Cemiyetin bir üyesi olarak, sonuna kadar İngiltere'yi takip edeceğini ve yapılan antlaşmaya bağlı kalacağını belirtmiştir. Hatta bu uğurda ekonomik yönden çok iyi ilişkiler yürüttüğü Almanya ile ilişkilerini kesebileceğini söylemiştir. Türkiye'ye göre İngiliz-Fransız anlayışı Cemiyetin temelini oluşturmaktaydı. Daha öncesinde

Cemiyete karşı isteksiz olan Türkiye, 1935 yılında tam destek kararı almıştır. Dışişleri Bakanı Aras Bey'in açıklamasına göre bu dönemde Atatürk üç şeye önem veriyordu: Birincisi, kolektif bir anlayış içerisinde barışın sağlanmasına, ikincisi Cemiyette bütünlüğün sağlanmasına, üçüncüsü ise ulusal savunmayı güçlendirmek adına birliklerin güçlendirmeye. Türkiye bu dönemde enerjisini Cemiyetin ve kendilerinin isteği olan barış ve güvenliğe harcamaktaydı (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 4-5). Yani bu dönemde Türkiye Cemiyetin politikalarını takip ederek etkili bir üye olmak için gerekli olan adımları atmak istemiştir. Bu adımları atarken de dönemin güçlü devleti İngiltere ile olan ilişkilerini geliştirerek dostluklarını üst seviyeye çıkarmak ve işbirliği içerisinde olmak istemiştir. Uluslararası alanda meydana gelen durumlar Türkiye'yi bu yöne sürüklemiştir.

22 Aralık 1935 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığına gelen Bay Anthony Eden, Türk Dışişleri Bakanına ocak ayında, Türkiye'nin donanmasının inşa edebilmesi için itibarlı İngiliz şirketler ile iletişim içerisinde olmaları için gerekli ortamın sağlanacağını belirtmiştir. Mart ayında Türk Dışişleri Bakanı Aras Bey, İngiliz Büyükelçisine Türkiye'nin boğazları yeniden silahlandırmak istediğini bildirmiştir. Bulgaristan'ın durumdan meydana gelen çekincelerini bildirerek, Türkiye'nin boğazlar konusunu tek taraflı adımlar atarak değil, karşılıklı anlaşmaya vararak çözmek istediğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanı nisan ayında Cenevre'de de bu isteğini İngiliz Dışişleri Bakanına iletti. Bakan konu ile ilgili olarak Türkiye'yi tam cesaretlendirmede. Aras daha sonra Büyükelçi'ye İngiltere'nin bu yaklaşımının, anlaşma için yapılacak görüşme ihtimallerini suya düşürdüğünü söyledi. Türkiye boğazlar konusunda ısrarcı olduğunu gösterince, Londra Sir Percy Loraine'e bir haber yollamıştır. Büyükelçiye mevcut durumda Türkiye'ye destek vermemenin geçerli olmadığını ve sorunu tekrara görüşmek için Türk yetkililerle irtibata geçmesi gerektiği yönünde bilgi gönderilmiştir (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 6-7).

Haziran sonunda Tevfik Rüştü Aras İngiliz Maslahatgüzarı ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Bakan Bey Türk-İngiliz dostluk için şükranlarını bildirerek Türkiye'nin İngiliz politikasına ters hareket etme niyetinde olmadığını ve boğazlar sorununun iki tarafın dostluğunu etkilemeyeceğini bildirmiştir. Aslında Bakan Bey İngiltere'nin konuyu daha sonra kabulleneceğini düşünerek, harareti biraz dindirmeye amaçlamıştır. 1935 yılının sonunda boğazlar meselesi iki tarafın ilişkilerinde kötüye bir gidişe sebebiyet vermemiştir (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 7).

Ağustos ayında Türk dışişleri Bakanı, İngiliz Büyükelçiye Akdeniz'de İngiltere ile Türkiye arasında yapılacak bir paktın olasılığı konusunu açtı. Akdeniz'de gerilen durum karşısında her bir önlem alınmalıydı. Türkiye olası bir İtalyan saldırısından çekinmekteydi. İtalya'nın Akdeniz'de meydana getirdiği durum ise İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmekteydi. Dolayısıyla olaylar her iki tarafı da bu alanda işbirliğine doğru götürmekteydi. Türkiye, başta Akdeniz Paktında Türkiye, İngiltere, Fransa, Balkan Paktı ülkeleri ile İtalya'nın yer almasını teklif etmişti (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 8) ancak İtalya'nın daha sonradan sergilediği tutum ve davranışlar onu bir tehdit haline çevirince bu fikirden vazgeçildi.

7.3.1. Akdeniz Paktı

1930'larda İtalya, Roma İmparatorluğunun mirasçısı olduğu iddiaları ile ortaya çıkmış ve onun sahip olduğu toprakları ele geçirmek istemiştir. İtalya'nın bu tutumu İngiltere, Fransa ve Türkiye'yi oldukça tedirgin etmiştir. İtalya'nın bu tutumu karşısında Türkiye'nin bu ülkeye olan güveni azalmıştır. 1930 sonrasında yayılcı bir politikadan

yana olan tek ülke İtalya değildi. Almanya ve İtalya'nın başını çektiği revizyonist ülkeler sınırlarını genişletmekten yana idi. İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği anti revizyonist grup ise sınırların korunmasından yana idi. İtalya'nın Akdeniz'de uyguladığı politika Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'nın yanına daha da yaklaştırmıştır (Uyar, 2007: 178).

İtalya Habeşistan'ı 5 Ekim 1935 tarihinde işgale başlamıştır. İtalya'nın bu açık saldırısı karşısında Milletler Cemiyeti Konseyi toplandı ve İtalya'yı saldırgan ilan ederek üyelerden İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri uygulamalarını istemiştir. Konseyin aldığı karara göre İtalya'ya stratejik nitelikte malzeme verilmeyecek ve kredi açılmayacaktı (Sander, 2008: 52). Milletler Cemiyeti'nin barışı koruma adına İtalya'ya karşı aldığı bu zorlama tedbirlere Türkiye de katıldı. Bunun üzerine İtalya 11 Kasım 1935'te zorlama tedbirlerine katılan bütün devletlere ve bu arada Türkiye'ye de gönderdiği bir protesto notasında bu devletlerin bu hareketlerinin sadece İtalya ile olan ticarî ilişkilerine zarar vermekle kalmayıp, zorlama tedbirlerinin fonksiyonu sona erdikten sonra da moral ve psikolojik alanda en vahim sonuçlar doğuracağını bildirmiştir. Yani İtalya, bu devletlerle olan siyasal ilişkilerini tehdit etmekteydi. Çünkü Mussolini 2 Ekim'de verdiği söylevde "Askerî nitelikteki yaptırımlara askerî nitelikte emirlerle cevap vereceğiz. Savaşa da savaşa cevap vereceğiz." demiştir (Armaoğlu 1987: 341)

Türkiye İtalya'ya karşı ceza tedbirlerine katılmış olmasına karşın bir İtalyan saldırısını kışkırtmaktan sakınma duygusuyla hareket ettiği için bu ülkeye karşı tutumunda gayet ihtiyatlı hareket etmiştir. İtalyan saldırısından sonra Aras, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti çerçevesindeki yükümlülüklerinin dışında İtalya'ya karşı dostça olmayan duygular beslemediğini ve böyle bir tutum takınmadığını bu ülkenin zararına tedbirler almak istemediği konusunda İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'ni uyarmıştır (Armaoğlu 1987: 341).

İtalya'nın sert tutumu İngiltere'yi endişelendirmiştir. İngiltere Fransa ile sıkı işbirliği kurarak İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesine engel olmaya çalışmıştır. İngiltere bunu tek başına başaramayacağını farkındaydı. İtalya 11 Kasım protestosu ile zorlama tedbirlere katılan ülkeleri tehdit edince İngiltere; Yugoslavya, Yunanistan, İspanya ve Türkiye'ye garanti verdi. Bu garantiye göre, zorlama tedbirlere katılmalarından dolayı bu devletler İtalya'nın bir tehdit ve saldırısına uğrarsa İngiltere kendilerine yardıma gidecekti. İspanya bu teklifi reddetti (Armaoğlu 1987: 341). Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan ise Ocak 1936 yılında İngiltere'nin garanti teklifini kabul ettiler ve karşılığında kendileri de İngiltere'ye garanti verdiler. Böylece İngiltere İtalyan tehlikesine karşı adı geçen ülkelerin limanlarını kullanabilecek ve ordularından yardım alabilecekti (Cumhuriyet, 1 Ocak 1936). İtalya'nın Akdeniz'de ortaya çıkardığı karışıklıktan dolayı ortaya çıkan garantiler sistemine Akdeniz Paktı denmiştir. 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile başlayan süreç, Ocak 1936 yılında Akdeniz Paktı'nı ortaya çıkarmıştır. Üç devletin savunma açısından İngiltere'ye bağlanmasına yol açmıştır. Akdeniz Paktı ile başlayan yakınlaşma Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Bıyıklı, 2012: 156).

7.3.1.1. Türk-İngiliz ilişkilerinde Akdeniz Faktörü

Türk İngiliz ilişkileri 1934 yılında yaşadığı sıkıntıları geride bırakmış ve iyileşmeye doğru yol almaya başlamıştır. Tabii tarafların dostluk ilişkilerinde yaşanan gelişme sebepsiz değildi. 1935 yılı içerisinde, uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler tarafları işbirliğine sürüklemekteydi. İtalya'nın Akdeniz'de oluşturduğu

sıkıntılı ortam ve Habeşistan olayı, her iki tarafı çıkarlarını koruyabilmek adına işbirliğine sürüklemiştir (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 6). İtalyanların Akdeniz’de çıkarmış oldukları Habeş krizi Türklerle İngilizler arasındaki münasebetlerin düzelmeye başlamasının elle tutulur ilk göstergesi olarak görülebilir. Bundan sonra İngiltere, İtalya’ya karşı Türkiye ile bir olduklarını göstermeleri gerektiği kararına varmıştır. Türk İngiliz münasebetlerini daha da ileri götürmek adına Türkiye’yi cesaretlendirmek gerektiğine vurgu yapmışlardır (Millman, 1998: 44).

İngiliz Genelkurmayı Ocak 1935 tarihinde Çanakkale anma törenlerine katılımı ile ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanı ile görüşme yapmıştır. Bu görüşme sırasında Akdeniz konusuna da değinilmiştir. Genelkurmay, Bakana Türklerle İngilizlerin Akdeniz’de bir işbirliğine gidebilecekleri sinyallerini vermiştir. Bakana Türklerin kendilerine Akdeniz’de geçmişe değil geleceğe bakan bir işbirliği teklif etmelerini güzel karşılayacağını bildirmiştir (PRO, FO 371/19034, E 117/117/44: 165).

Türkiye’nin Akdeniz’de oluşan tehlike karşısında almak istediği önlemlere İngiltere başlarda karşı çıkmaktaydı. Bunun Almanya’nın deniz güçlerini yeniden donatmasına sebep olabileceğini düşünmüştür. Türkiye ise bir şekilde savunmalarını geliştireceklerini belirtmiştir (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 6). Türkiye ciddi bir biçimde İtalyan tehlikesinden çekinmeye başlamıştır. Hatta İtalya’nın Türkiye’ye karşı da saldırı gerçekleştireceğini düşünmüştür (PRO, FO 371/19032, E 36/36/44: 77). Bunun üzerine İngiltere bu konuda Türkiye’yi rahatlatmak için bazı adımlar atmıştır. İngiliz Büyükelçi Türk Dışişleri Bakanı ile yapmış olduğu konuşmada Türkiye’nin İtalyan tehlikesini abartmasına gerek olmadığını, İtalya’nın olası saldırısına karşı Milletler Cemiyeti’nin garantilerinin olduğunu ve İtalya’nın bunları çiğnemeyeceğini düşündüğünü belirtmiştir (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 6).

İtalya, İngiltere’nin düşündüğü gibi hareket etmemiştir. İtalya Habeşistan saldırısı için hazırlıklarını sürdürmüş ve Milletler Cemiyeti yaptırımlarını pek de dikkate almamıştır. İtalya, Türkiye’nin kendilerine karşı oluşan güvensizliğini gidermek adına bazı adımlar atmıştır. İtalyan basını da Türkiye’ye karşı sakinleştirme politikasına katılmış ve birçok İtalyan gazetesinde Türkiye hakkında dostça yazılar yayınlanmıştır. Mussolini de Ankara Büyükelçisi ile Aras’a mesaj göndermiştir. Mussolini mesajında Türkiye’ye karşı dostluk duyguları içerisinde olduklarını belirtmiştir. İtalya kendilerinin Türkiye’ye karşı saldırgan bir tutum içerisinde olmayacaklarına Türkiye’yi inandırmaya çalışmıştır (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 19–20). Türkiye Milletler Cemiyetinin tedbirlerine katılma kararı aldığı anda, Türkiye’ye iyi niyet beslediklerini göstermek adına, Türkiye’nin kararının 1928 yılında imzalanan Türk-İtalyan dostluk anlaşmasına zarar vermeyeceğini umduklarını bildirmişlerdir (Cumhuriyet, 17 Ocak 1936).

İtalya’nın yaptığı girişimler Türk Hükümetini yatıştırmaya yetmemiştir. Eylül ayının sonlarında Aras, Cenevre’de Eden’la konuşmasında İtalyanların Türkiye’ye yaklaşımının Türk Hükümetinde güven oluşturmadığını belirtti. Türkiye Akdeniz’de bazı tedbirler almaktan yana tavır takılmaktaydı. İtalyan tehlikesine ancak Akdeniz Paktı’nın imzalanması ile karşı konulacağını düşünüyordu. Akdeniz Paktı’nın imzalanması için de İngiltere’yi ikna etmeye çalışmıştır (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 20).

İtalyan-Habeş anlaşmazlığının başlangıcında, Türk basını, söz konusu olaylara karşı bir nevi gözlemci olarak tavır almıştı. Türkiye Akdeniz’deki karışıklığın öncelikli olarak İngiltere ve İtalya arasındaki çıkar çatışması niteliğinde yaklaşmıştı.

9 Şubat 1935 tarihinde İngiliz Büyükelçi ve Tefik Rüştü Bey Avrupa’da meydana gelen durumları değerlendirmişlerdir. Bu konuşmada özellikle Akdeniz’deki İtalyan tehdidi üzerinde durulmuştur. Konuşmada Tefik Rüştü Bey, Türkiye’nin

Avrupa'daki durumu iyi okuduğunu ve yaklaşan bir savaşın dışında kalmak için çaba göstereceklerini belirtmiştir. Ayrıca İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetlerinden memnun olmadıklarını ve hükümet ile genelkurmayın olası bir savaş hesaplamalarında bulunduğunu belirtmiştir. Bu hesapta Türkiye'nin galip çıkacağı düşünülmektedir. Bakan Bey Türk halkının da hükümetin arkasında olduğunu söylemiştir. Bu gelişmeler değerlendirilirken iki ülke arasında oluşabilecek bir Akdeniz Paktı üzerinde de durulmuştur (PRO, FO 371/19039, E 1213/1213/44: 37-39).

23 Ağustos 1935'te Büyükelçi ile Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey bir araya gelmişler ve uluslararası durumlar hakkında bir değerlendirme yapmışlardır. Bu görüşmede o sıralar gündemin önemli konularından olan İtalyan tehdidi üzerinde de durulmuştur. Türkiye, İtalya'nın Etiyopya'yla anlaşmazlığı sonucu İtalya ile savaşa girmek istememektedir. Türkiye bir konsey üyesi olarak İngiltere politikalarını takip edecektir. Bu uğurda Almanya ile olan çok önemli ticari ilişkilerini dahi tehlikeye atacaktır. Tefik Rüşti Bey İngiliz Dostluğunun Türk Hükümeti ve Cumhurbaşkanı da gelişmeler gösterdiğini belirtmiştir. Bu gelişmede Türkiye ve İngiltere'nin çıkarlarının aynı doğrultuda olmasının payı büyüktür (PRO, FO 371/19039, E 5124/1213/44: 41-42).

Türkiye, 1932 yılında Milletler Cemiyetine katıldıktan bir süre sonra, Cemiyete karşı biraz isteksizce yaklaşmaya başlamıştı. Ancak 1935 yılında olaylar o kadar çabuk gelişme gösterdi ki Türkiye'nin bu tutumundan vazgeçmesi gerekti. İtalya-Etiyopya krizi ve İngiltere ile yaşanmaya başlanan gelişmeler Türkiye'yi Cemiyetin en ateşli üyelerinden biri haline getirmiştir. Türkiye Cemiyette, İtalya-Etiyopya krizinin önüne geçebilmek adına oldukça büyük adımlar atmak istemiştir. Cemiyet İtalya'ya karşı yaptırımlar uygulama yoluna gitmiştir. Ancak İtalya, Cemiyet tarafından atılan adımları uygulamayacağını bildirerek bunları reddetmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı, İngiliz Büyükelçisine Türkiye'nin, Cemiyetin bir üyesi olarak, sonuna kadar İngiltere'yi takip edeceğini ve yapılan antlaşmaya bağlı kalacağını belirtmiştir. Hatta bu uğurda ekonomik yönden çok iyi ilişkiler yürüttüğü Almanya ile ilişkilerini kesebileceğini söylemiştir. Türkiye'ye göre İngiliz-Fransız anlayışı Cemiyetin temelini oluşturmaktadır. Daha öncesinde cemiyete karşı isteksiz olan Türkiye 1935 yılında tam destek kararı almıştır. Dışişleri Bakanı Aras Bey'in açıklamasına göre bu dönemde Atatürk üç şeye önem veriyordu: Birincisi, kolektif bir anlayış içerisinde barışın sağlanmasına, ikincisi cemiyette bütünlüğün sağlanmasına, üçüncüsü ise ulusal savunmayı güçlendirmek adına birliklerin güçlendirmeye. Türkiye bu dönemde enerjisini Cemiyetin ve kendilerinin isteği olan barış ve güvenliğe harcamıştır (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 4-5). Bu yönden İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'nde başını çektiği İtalya'ya karşı alınacak tedbirlerle ilgili olarak Türkiye'nin de katılımı talep edilmiştir. Sir Percy Loraine'de bu konu ile ilgili olarak Türk yetkililerle görüşmüştür. Yetkililer, askeri ve ekonomik yönden alınacak tedbirlere uyacaklarını belirtmişlerdir. Türkiye Milletler Cemiyeti üyeliğinin gereklerini yerine getirerek İtalya'nın barışı bozma yönünde hareketi karşısında, Cemiyet üyeleri ile birlikte hareket edeceğini bildirmiştir (BCA, 030.0.010.000.000.234.580.13: 2-3).

Ağustos ayında Türk dışişleri Bakanı, İngiliz Büyükelçiye Akdeniz'de İngiltere ile Türkiye arasında yapılacak bir paktın olasılığı konusunu açmıştır. Akdeniz'de gerilen durum karşısında her bir önlem alınmalıdır. Türkiye olası bir İtalyan saldırısından çekinmektedir. İtalya'nın Akdeniz'de meydana getirdiği durum ise İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmektedir. Dolayısıyla olaylar her iki tarafı da bu alanda işbirliğine doğru götürmüştür. Türkiye ilk olarak Akdeniz'de gidilecek olan bir işbirliği içerisine Türkiye, İngiltere, Fransa, Balkan Paktı ülkeleri ve İtalya'nın yer almasını

teklif etmişti (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 8). İngiltere İtalya'nın Akdeniz'de sıkıntı oluşturmasını ve Habeşistan'ı işgalini engellemek adına girişimlerde bulunmuş ancak bu girişimler sonuçsuz kalmıştı. 11 Temmuz 1935 tarihinde Avam Kamarasında konuşan Bay Lloyd George yapılan bütün girişimlerin sonuçsuz kaldığını, İtalya'nın Habeşistan ile savaşının artık engellenemeyeceğini ve eski dostları İtalya'nın bu konuda sıkıntı çekeceğini belirtmiştir (21.12.2013, <http://hansard.millbanksystems.com>). Böyle bir adım ile İtalya belki kontrol altına alınabilecekti. Ancak İtalya'nın daha sonradan sergilediği tutum ve davranışlar onu bir tehdit haline çevirince bu fikirden vazgeçildi.

7.3.1.2. Akdeniz Paktı Sonrası İlişkiler

Türkiye'nin 1936 yılında artık İngiltere ile herhangi bir çatışma durumu kalmamıştır. Türkiye İngiltere'nin karakteri ve politikasından dolayı bu ülkeye oldukça yakın olmaya çalışmıştır. İngiltere ise Türkiye'nin düşüncelerini kendisine saklayan ve yayılmacı bir politikası olmayan bir ülke olmasından dolayı kendisine dostluk konusunda olumlu yaklaşmıştır. İngiltere Türkiye'nin uluslararası barış konusunda fikirlerini onaylamakta ve bu konuda katkıların büyük olduğuna inanmaktadır. İngilizlerin, Türkiye'nin kendilerine bu denli yaklaşması hususunda farklı fikirleri de mevcuttur. Bu dönemde Türkiye'nin İngiltere'ye yaklaşmasının altındaki en güçlü etkenlerden biri olarak, İtalya tehdidi görülmektedir. Türkiye Akdeniz'de oluşturulacak Türk-İngiliz işbirliğine Balkan Paktı'ndaki ülkelerin de katılması sonucunda İtalya'ya karşı en iyi birliğin oluşturulacağını düşünmekteydi. İngilizler bu konuda Türkleri cesaretlendirme adına ellerinden geleni yapmaları gerektiğini düşünmekteydiler. İngilizlerin Türkiye'ye destek açısından atacakları adımlar arasında Çelik fabrikalar konusunda ve Hava Kuvvetleri konusunda yardımda bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra, İngiltere Türkiye'ye verecekleri en büyük desteğin ihtiyaç duydukları boğazlar konusunda olduğunu düşünmekteydi. Yakın bir tarihte Boğazların yeni statüsü konusunda bir konferans yapılacaktı. Bu dönemde Türkiye'nin Ruslarla ilişkilerinden ziyade, İngiltere ile olan ilişkileri dış politikalarının temelini oluşturmuştur (PRO, FO 371/20093, E 2812/2812/44: 290–296).

Yeni Asır gazetesi “İngiltere Türk dostluğunu büyük bedel bağladı” başlığı ile haber yapmıştır. Gazete, Boğazlar Konferansı'nın iki ülkeyi yakınlaştırdığından bahsetmiştir. Aslında konferans öncesi bu denli yakınlığı pek mümkün bulmayan gazete, yakınlığın ana etkeni olarak Boğazlar konusunda varılan anlaşmayı göstermiştir. Ayrıca Sultan tarafından yönetilen Türkiye ile şu andaki Türkiye arasında hiçbir benzerlik bulunmamasının etkisinin de bu konuda oldukça fazla olduğunu belirtmiştir. Mevcut durumu iyi anlayan İngiltere de politikasında değişikliklere giderek sürece katkı sağlamıştır. Ayrıca 1935 yılında Akdeniz'de meydana gelen olaylarda iki ülkenin birbirini daha iyi anlamasını mümkün kılmıştır. Şu anda iki ülkenin çıkarlarının ortak olması dostluğu daha da ileri taşıyacağı umulmaktadır (Yeni Asır, 25 Temmuz 1936).

Ulus gazetesi sahibi olan Falih Rıfkı Atay Türk-İngiliz ilişkilerini değerlendirdiği yazısında Türkiye'nin ve İngiltere'nin Akdeniz'de vardığı işbirliğine değinmiştir. Yazar iki ülkenin çıkarlarına örnek olarak ise Akdeniz'de istenilen güvenli ortamı örnek olarak göstermiştir. Türkiye sınırlarında ve Batı Akdeniz'de güvenli bir ortam istemektedir. İngiltere'ye göre ise bütün Akdeniz'de güvenlik arzu etmek istiyorsa iki ülkenin işbirliği yapması kadar doğal herhangi bir şey olamaz. Yazar her iki ülkenin de diğer dostları gibi Milletler Cemiyeti'nin idealini gerçekleştirme ve savaşı engelleme yolunda olduğunu belirtmiştir (Ulus, 24 Kasım 1936).

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi Başkanı Bay Rendel'in Türk-İngiliz ilişkileri hakkında değerlendirmesine göre, Türkiye'nin dostluğu karşılıklı çıkarlara dayanmaktadır. Ayrıca Türkiye, Rusya'nın bir uydusu haline gelmek istemektedir. Bunun yanı sıra Türkiye Akdeniz'de meydana gelebilecek bir İtalyan tehdidi durumunda kendisini garantiye almak istemektedir. Türkiye'ye göre İngiliz Hükümeti, İtalyanlara Akdeniz'de tam bir hâkimiyet hakkı tanımayacaktır. Bu yüzden İtalyanların çıktığı macerada, onlara karşı Türkiye'yi savunmak İngiliz çıkarlarına hizmettir. Bay Rendel gelişme gösteren Türk-İngiliz ilişkilerini son birkaç yılda gelişme gösteren olaylara bağlamaktadır. Ayrıca bu gelişmeler neticesinde Türk kamuoyunun fikirlerini Mustafa Kemal'in kendi fikirleri olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. Rendel, Türkiye'nin totaliter bir rejimle yönetildiğini ve halkın prestijli bir diktatörün yönetimi altında olduğunu bu sebepten de Türkiye'nin İngilizlerle ilgili politikasının aslında Mustafa Kemal'in arzuları olduğunu düşündüğünü belirtmektedir (PRO, FO 371/20093, E 7794/2812/44: 37-38).

Bir yıl öncesine kadar Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerde aksamalar görülmekteydi. Türkiye tarafından meydana gelen aksamalar özellikle askeri kademedeki kaynaklanmıştır. Hükümet her ne kadar dostane ilişkiler sürdürmeye çalışsa da, Genelkurmay İngiltere ile kurulmak istenen sıkı dostluğa ihtiyatlı yaklaşmıştır. Fakat Habeş krizinin patlak vermesi ve Akdeniz'de oluşan İtalyan tehdidi, 1935 yılından itibaren Türklerin İngiltere'ye karşı takındıkları tutumda değişikliklerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Siyasi alanda hâlihazırda var olan dostluk, Montrö Konferansı ve Kralın Çanakkale ile İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaret gibi birtakım olaylarla perçinlenmiş oldu. 1936 yılının başlarında Türkiye İngiltere ile siyasi alanın yanı sıra askeri alanda da yakın ilişkiler kurma girişimlerine başlamıştır. Tabii Türkiye'nin konumu dolayısıyla bu yakınlaşma İngiltere'nin de işine gelmektedir. İngiltere askeri alanda kurulacak olan ittifak ile bölgedeki savunma gücünü arttıracaklarını düşünmektedir. Türk askeri kanadından işbirliği alanında İngiltere'ye yapılan ilk teklif 1936 Ocak'ta hava kuvvetleri için olmuştur. Bu konuda İngiltere'den yardım istenmiştir. 1,000,000£'luk bir yardım istendi. Fakat her seferde olduğu gibi bu kez de İngiltere Türkiye'nin bu parayı ödeme konusunda sıkıntılar yaşayacağını düşünmekteydi. Finansal sıkıntılardan dolayı Türkiye aircraft uçakları siparişlerini daha sonra Blenheim bombacısı ile değiştirdi. İngilizler Türklere savaş malzemesi konusunda yardımcı olmak istemekteydi ancak yinede bazı malzemelerin Türklere verilmesine karşıydılar. Çünkü yeni rear silahı gibi malzemeler gizli tasarımdı. İngiltere silah konusunda Türkiye'ye elinden geldiğince yardımcı olmak istemiştir. Ancak siparişler konusunda zaman zaman yaşanan gecikmeler gerginliklere sebebiyet vermiştir. İngiltere Türkiye'ye silah yardımıyla bulunarak dostluğunu kazanıp Türkiye'yi tamamen kendi tarafına çekerek Akdeniz bölgesinde savunmasını artırmayı hedeflemiştir (PRO, FO 371/20093, E 6093/3823/44: 86-89).

Percy Loraine 12 Nisan 1936 tarihinde Dışişleri Bakanı Bay Eden'a gönderdiği gizli pusulada 10 Nisan 1936 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile yaptığı genel durumu değerlendirme görüşmesinden bahsetmiştir. Loraine Cumhurbaşkanının kendisi ile genel konuları konuşmak istediğini ve yapılan görüşmenin gizli, gayri resmi ve tam bir açık sözlülük içerisinde geçtiğini belirtmektedir. Kendisi Cumhurbaşkanının kendi görüşlerini araştırmak istediğini düşünmektedir. Hitler, 7 Mart 1936 tarihinde Askerlerini Rhineland'e kaydırmıştı. Percy Loraine bu durumun İngiltere'de büyük bir tepkiye yol açmadığını Mustafa Kemal'e bildirmiştir. İngiltere'nin asıl sıkıntısı meydana gelen kamplaşmalardır. Büyükelçinin açıklamalarından anlaşıldığına göre, İngiltere Avrupa'da barış aramakta fakat kamplaşmalar barış ortamını bozarsa Batı

Avrupa’da güven ortamı kaybolacak ve bu diğer ülkeler de bundan etkilenecektir. Bu durumda yapılacak tek şey Almanya’ya gerçekleştirilecek bir saldırıdır. Mustafa Kemal, daha sonra İtalya ve O’nun Etiyopya’daki macerası hakkında bir sohbet açmıştır. Gazi İtalya’nın askeri alanda kazanacağı başarısını nasıl karşılanacağını merak etmiştir. Ayrıca bu başarının, Milletler Cemiyeti’ne rağmen kazanılmasından dolayı küstahça bir davranış olacağını belirtmiş ve İtalya’nın Habeşistan’da ortaya koyduğu davranışa göz yumulmaması gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Büyükelçi Mustafa Kemal’in görüşlerine katılmaktaydı. İngiliz politikasının da böyle bir duruma müsaade etmeyeceği ve İtalyan isteklerinin önüne geçileceği görülmekteydi. Mustafa Kemal Mussolini’nin durumu hakkında ise bazı görüşlerini belirtmiştir. Kendisine göre Mussolini hedeflediği durumları işleyişe koyacak adam değildir. Roma İmparatorluğunu hedeflediğinden dolayıdır ki bir kez bir başarı yakalarsa isteklerinin önüne istese de geçemeyecek ve ne olacağını hiç kimse tahmin edemeyecektir. Her iki devlet adamının da İtalya ve Almanya’nın tehlikeli gidişine göz yumulmayacağı konusunda fikir birliğinde olduğunu görmekteyiz. Fakat her ikisi de öncelikli olarak milyonlarca insanın hayatına mal olamayacak bir şekilde bu işin halledilmesi gerektiğine inandıklarını anlamaktayız. Öncelikli olarak Milletler Cemiyeti içerisinde bazı ülkelerin ağırlıklarını ortaya koyarak bu işi engellemeleri gerektiğine inanmaktadırlar (PRO, FO 371/20093, E 2583/2583/44: 252–257). Atatürk, o dönemde meydana gelen önemli olaylarda İngiltere Büyükelçisi ile gizli ve samimi bir şekilde görüşmüş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. İngiltere’nin mevcut olaylara bakışı ve uygulayacağı politikalar Atatürk tarafından önemsenmekteydi.

Büyükelçi Sir Percy Loraine 16 Mayıs’ta Atatürk’e yeni güven mektubunu sunmuştur. Tören sonrasında Atatürk kendisi ile dünyada meydana gelen mevcut durum hakkında sohbet etmek istemiştir. Bu görüşme de Büyükelçi ile yaptığı son görüşme gibi resmi olmamıştır. Atatürk İtalya’nın Etiyopya’da galip gelmesini değerlendirirken bunu askeri bir başarı olarak görmediğini belirtmiştir. Peki, şimdi ne yapılmalıydı, ne gibi yaptırımlar uygulanabilirdi? Olay kelimelerle ifade için fazla karışık, vaka olarak oldukça basitti. Öncelikli olarak yaptırımlar bir amaç olarak değil araç olarak mutlaka gerçekleşmeliydi. Çünkü Mussolini Roma İmparatorluğunu kurmak istiyordu ve Etiyopya bu hedef için sadece bir başlangıçtı. Mussolini için sırada Yunanistan, Filistin, Nil Vadisi ve hatta Türkiye vardı. İtalya’ya karşı neler yapılabileceği değerlendirilirken, askeri gücü ise hafife alınmamalıdır. İtalya bu süreçten sonra Etiyopya’da yerli bir ordu meydana getirebilirdi. Durum oldukça ciddiye. Atatürk İtalya’nın durumunu bu şekilde değerlendirmekteydi. Büyükelçi de İtalya’nın kolay bir konu olmadığını belirtmiştir. İnsanların fikirleri zorlamalarla değişmemekteydi. Yaptırımların kısa vadede sonuç vermemesinin uzun vadede savaş anlamına geldiği belirtiliyordu. Atatürk Fransa, Almanya, İngiltere ve Rusya’nın aralarında anlaşmaya varmasının ortamı yumuşatacağını belirttiğinde, Büyükelçi bunu dile getirmenin gerçekleştirmekten kolay olduğunu söylemiştir. Atatürk Türkiye’nin İngiltere ve Fransa’nın işbirliğine yakın olduğunu ve Almanya’nın dışarıda bırakılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Avrupa barışı konusunda Büyükelçi ile aynı fikirdedir. Atatürk Fransa’daki yeni hükümetin İngiltere ile anlaşmasını umduğunu bildirmiştir. Konu daha sonra yaklaşan Montrö Boğazlar Konferansına gelmiştir. Atatürk, yapılacak görüşmelerde Türkiye lehine sonuçlar çıkacağını düşündüğünü belirtirken, İtalyan’ın tutumundan çekindiğini de belirtmiştir. Büyükelçi kendisinin de iyi bir sonuç beklediğini bildirmiştir (PRO, FO 371/20093, E 3141/2583/44: 261–269). Atatürk Percy Loraine ile resmi görüşmeler haricinde de bir araya gelerek değerlendirmelerde

bulunmuştur. Atatürk uluslararası politikada İngiltere'nin siyaseteni yakından izlemiş ve onlarla yakın ilişkiler sürdürmeyi gözetmeye çalışmıştır.

8. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1936)

8.1. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yaşanan Gelişmeler

Türkiye ile İngiltere arasında 1936 yılı içerisinde önemli olaylar gerçekleşti. Bunlar arasında; Kral Edward'ın İstanbul ziyareti, Türk Donanmasının Malta ziyareti, Brassert sözleşmesinin imzalanması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi bulunmaktadır (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 13). Aşağıda bu konular geniş bir şekilde işlenecektir.

Akdeniz Paktı'nda varılan anlaşma sonrasında, 1936 yılı içerisinde Türk-İngiliz dostluğu Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en hızlı ilerlemesini sağladı. İki ülkenin ilişkilerinin çok iyi yönde ilerlemesine en büyük katkılardan biri Kral VIII. Edward'ın 1936 yılı içerisinde Türkiye'ye yaptığı ziyareti. Kral'ın bu ziyareti halk tarafından da olumlu karşılanmıştı. O zamana kadar iki ülke arasında ilişki ve dostluk hükümeti seviyesinde iken, ziyaretten itibaren halka inmiş oldu. Türk-İngiliz ilişkileri karşılıklı çıkarlardan dolayı uluslararası politikalarda işbirliğinde kendisini gösterdi. Uluslararası alanda işbirliğinde Montrö Boğazlar Konferansı en güçlü örneği oluşturmuştur. Ayrıca 1936, iki ülkenin arasındaki ilişkiler gelişimini siyasi olayların yanı sıra, ekonomik olaylarda da göstermiştir (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 2).

1935 yılında Türkiye ile İngiltere arasında oluşturulan dostluk, 1936 yılında kendisini ekonomik ve siyasi alanlarda da genişleyerek geliştirmiştir. 1936 yılı içerisinde Türkiye için en önemli olay olan Montrö Konferansı'nda İngiliz ve Türk Hükümetleri arasında mükemmel ilişki sağlanmıştır. Konferans sırasında Türk Hükümeti ve İngiliz Hükümeti arasında yanlış anlaşılmalara çıktıysa da bunlar konferans sonrasında karşılıklı anlaşma ile halledilmiş, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı, Sir Percy Loraine'e, arabuluculuğu ve dostluğundan dolayı bir mesaj göndermiştir (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 13).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na karşı yapılan suikast girişimlerinde İngiltere'nin Türkiye'nin yanında olması ve bu girişimlerin, verdiği bilgilerle engellenmiş olması iki ülkenin dostluklarını pekiştirmişti. Sir Percy Loraine ve Bay Morgan temasa geçtikleri Dışişleri yetkililerinin kendilere bu bilgilerin ve iletişimin Majesteleri Hükümetinin dostluğunu gösterdiğini belirttiklerini Londra'ya bildirmişlerdir (PRO, FO 371/20088, E 3136/369/44: 457-459).

Türkiye'nin 1936 yılında artık İngiltere ile herhangi bir çatışma durumu kalmamıştır. Türkiye İngiltere'nin karakteri ve politikasından dolayı bu ülkeye oldukça yakın olmaya çalışmıştır. İngiltere ise Türkiye'nin düşüncelerini kendisine saklayan ve yayılmacı bir politikası olmayan bir ülke olmasından dolayı kendisine dostluk konusunda olumlu yaklaşmıştır. İngiltere Türkiye'nin uluslararası barış konusunda fikirlerini onaylamakta ve bu konuda katkıların büyük olduğuna inanmaktadır. İngilizlerin, Türkiye'nin kendilerine bu denli yaklaşması hususunda farklı fikirleri de mevcuttur. Bu dönemde Türkiye'nin İngiltere'ye yaklaşmasının altındaki en güçlü etkenlerden biri olarak, İtalya tehdidi görülmektedir. Türkiye Akdeniz'de oluşturulacak Türk-İngiliz işbirliğine, Balkan Paktı'ndaki ülkelerin de katılması sonucunda İtalya'ya karşı en iyi birliğin oluşturulacağını düşünmektedir. İngilizler de, bu konuda Türkleri cesaretlendirme adına ellerinden geleni yapmaları gerektiğini düşünmektedirler. İngilizlerin Türkiye'ye destek açısından atacakları adımlar arasında demir çelik fabrikaları ve Hava Kuvvetleri konusunda yardımda bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, İngiltere Türkiye'ye verecekleri en büyük desteğin ihtiyaç duydukları Boğazlar konusunda olduğunu düşünmektedir. Yakın bir tarihte Boğazların yeni statüsü

konusunda bir konferans yapılacaktır. Bu dönemde Türkiye'nin Ruslarla ilişkilerinden ziyade, İngiltere ile olan ilişkileri dış politikalarının temelini oluşturmuştur (PRO, FO 371/20093, E 2812/2812/44: 290–296).

Türkiye İngiltere yakınlaşması dış basında da yerini bulmuştur. El Mukattam gazetesi Türkiye ve İngiltere'nin yakınlaşmasını takip etmiş ve 12 Haziran 1936'da bir yazı yayınlamıştır. Gazete Akdeniz Antlaşması ve Boğazlar konusunda işbirliğinin Türkiye'nin İngiltere ile askeri bir anlaşmaya vardığının göstergesi olduğunu belirtmiştir. Gazete Birinci Dünya Savaşı sonrasında Lloyd George'nin başbakanlığında iki ülkenin gergin zamanlar geçirdiğini, fakat Lloyd George'nin düşmesi sonrasında yakınlaşmanın başladığını söylemiştir. İki ülke arasında yaşanan yakınlaşmanın en büyük örnekleri Akdeniz Paktı ve 1936 yılı içerisinde gerçekleşecek olan Montrö Boğazlar Konferansı'dır. Akdeniz Paktı ile Türkler İtalya'ya karşı alınan tedbirlere katılmıştır. Gazete Türkiye'nin bu tedbirlere katılmasının sebepleri arasında İtalya'nın İzmir, Mersin, Konya ve Konya'yı işgal etmek için önceden yaptıkları teşebbüsleri göstermektedir. Bu yüzden savaş durumunda Türkiye'nin İngiltere'ye var gücü ile yardım edeceğini öne sürmüştür. Sir Percy Loraine'den önce Mısır Büyükelçiliği yapmış bir İngiliz diplomat olan Lord Lloyd'un, Haziran 1936'nın ilk haftasında yaptığı Türkiye ziyaretini de iki ülke arasında geliştirilmek istenen askeri bağlara bağlamıştır. Lord Lloyd Türk-İngiliz dostluğunun gelişmesine vurgu yaparak mevcut durumların dostluğu daha da geliştireceğini belirtmiştir. Boğazlar Konferansı için Türkiye'nin vermiş olduğu notaya İngiltere'nin hemen cevap vermesinin de işbirliği ve dostluğun bir göstergesi olduğu söylenmiştir. Gazeteye göre Türkiye, İngiltere'ye yapılacak bir tecavüze karşı İngiltere'ye yardım edecek ve tüm limanlarını İngiliz savaş gemilerine açacaktır (BCA, 030.0.010.000.000.266.798.15: 2–3).

Gazete, ilişkileri ciddi bir biçimde takip etmiştir. 2 Kasım 1936 tarihli sayısında Maraşel Fevzi Çakmak'ın askeri anlaşma için Londra'ya ziyarette bulunacağını Türk kaynaklardan öğrendiğini yazmıştır. Kral VIII. Edward'ın 1936 yılı içerisinde İngiltere kralının Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında İsmet İnönü'de iade-i ziyarette bulunacaklardı. İsmet İnönü'nün gerçekleştireceği ziyaretin tarihi belli olmadığından dolayı Genelkurmay heyeti ile birlikte daha önce Londra'ya gidecekti. İki ülke arasında yapılacak olan askeri anlaşma için Türkler ilk kez Londra'ya gidecektir. İngilizler ile Türkler daha önce de askeri anlaşma yapmışlardı. Fakat bu anlaşmalar İngilizlerin Türkleri kurtarma amacı ile gerçekleştirdiği girişimler olmuştur. Fakat şu anki durumda iki taraf savaş anında birbirlerine yardım sağlama amacı ile anlaşma için hazırlanmaktadır. İngiltere daha önce Osmanlı Devletine yardım etmek için anlaşmıştı. Bu yardımların perde arkasında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruyarak kendine menfaat edinmekti. Ancak şu anda karşılıklı yardımlaşma amacındadır. Bu da Türkiye'nin kendini kabul ettirdiğini göstermektedir (BCA, 030.0.010.000.000.266.798.25: 2–4).

Türkiye ile İngiltere arasındaki yakınlaşma askeri alanda da kendisini ciddi biçimde gösterecekti. Türkiye İngiltere'den zaten destek almaktaydı, fakat bu dönemde çıkan söylentiler hava, kara ve deniz alanında Türkiye ile İngiltere'nin savunma alanında tam bir işbirliğine gideceği yönündeydi. Bu konuda çıkan haberler sadece Türkiye'deki çevreleri değil, Orta Doğu ülkelerinden bir kısmını da heyecanlandırmıştır. İran ve Afganistan böyle bir işbirliğinden duyacakları memnuniyeti bildirmişlerdir. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliğinde görevli Bay Morgan bu konuda olumlu gelişmeleri Londra'ya bildirmiştir (PRO, FO 371/20093, E 3403/2812/44: 300).

İngiltere'nin Boğazlar konusunda Türkiye'ye karşı tutumu ve dostane davranması Türk basınında yer almış ve Büyükelçi Percy Loraine bunu Londra'ya bildirmiştir. Boğazların silahlandırılması İngilizlere verilmiştir. Bu güzel gelişmeler neticesinde gemi seyahatine çıkan Kralın, gezi planına Türkiye'yi de dâhil etmesi beklenmektedir. Türk basını iki ülke arasında meydana gelen gelişmeleri yakından izlemiş ve konu ile ilgili haberlere yer vermiştir (PRO, FO 371/20093, E 5272/2812/44:305–306). Yeni Asır gazetesi “İngiltere Türk dostluğuna büyük bedel bağladı” başlığı ile haber yapmıştır. Gazete Boğazlar Konferansının iki ülkeyi yakınlaştırdığından bahsetmiştir. Aslında konferans öncesi bu denli yakınlığı pek mümkün bulmayan gazete, yakınlığın ana etkeni olarak Boğazlar konusunda varılan anlaşmayı göstermiştir. Ayrıca Sultan tarafından yönetilen Türkiye ile şu andaki Türkiye arasında hiçbir benzerlik bulunmamasının etkisinin de bu konuda oldukça fazla olduğunu belirtmiştir. Mevcut durumu iyi anlayan İngiltere de politikasında değişikliklere giderek sürece katkı sağlamıştır. Ayrıca 1935 yılında Akdeniz'de meydana gelen olaylarda iki ülkenin birbirini daha iyi anlamasını mümkün kılmıştır. Şu anda iki ülkenin çıkarlarının ortak olmasının dostluğu daha da ileri taşıyacağı umulmaktadır (Yeni Asır, 25 Temmuz 1936).

Ulus gazetesi sahibi olan Falih Rıfkı Atay Türk-İngiliz ilişkilerini değerlendiren bir yazı kaleme almıştır. Falih Rıfkı yazısında, 19. yüzyıl boyunca sıkıntılı seyreden Türk-İngiliz ilişkilerinin, Türk donanmasının Malta ziyareti ile yeniden kurulacağını belirtmiştir. Son zamanlarda düzelmeye gösteren ilişkilere Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda barış anlayışı ve Irak sınırındaki problemlerin çözülmesine katkı sağlamıştır. Yazar Türkiye ve İngiltere'nin çıkarlarının da çatışma göstermediğini belirtmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi güvenlik ve barış anlayışına dayanmaktadır. Yazar iki ülkenin çıkarlarına örnek olarak ise Akdeniz'de istenilen güvenli ortamı göstermektedir. Türkiye sınırlarında ve Batı Akdeniz'de güvenli bir ortam istemektedir. İngiltere ise bütün Akdeniz'de güvenlik arzu etmek istiyorsa iki ülkenin işbirliği yapması kadar doğal herhangi bir şey olamaz. Yazar her iki ülkenin de diğer dostları gibi Milletler Cemiyeti'nin idealini gerçekleştirme ve savaşı engelleme yolunda olduğunu söylemiştir (Ulus, 24 Kasım 1936).

Dönemde gelişen ilişkiler kendisini her yönde göstermeye başlamıştır. 29 Nisan 1936 tarihinde iki İngiliz kruvazörün Gelibolu'daki İngiliz mezarlığına gerçekleştirdiği ziyaret halk tarafından coşku ile karşılanmıştı. İngiliz filo kumandanı gördüğü manzara karşısında çok sevinmiş ve memnuniyetini İngiltere Büyükelçiliğine bildirmiştir (BCA, 0490.0.001.000.000.1198.200.1: 4).

Büyükelçi Percy Loraine 20 Ağustos 1936 yılında Londra'ya Türk Dışişleri Bakanının kendisine yaptığı isteği bildirmiştir. Almanya, Türkiye'nin kendilerinden istedikleri denizaltıları karşılayamayacaklarını bildirmiştir. Bu haber üzerine Bakan Bey Almaların teklifleri ile aynı şartları taşıması şartıyla denizaltıları İngiltere'den almak istediklerini Büyükelçiye bildirmiştir. Büyükelçi durumu Londra'ya bildirmiş, fakat Türkiye'nin ödemeyi sterlin olarak yapabileceği konusunda kuşkular taşıdığını belirtmiştir (PRO, FO 371/20093, E 5293/3823/44: 65–66).

Mart ayında İngiliz hükümeti Türk Hükümetin, temsilcilerini göndererek Türkiye'nin 1936 Londra Denizcilik Antlaşmasına yaklaşımı konusunda görüşmek istediklerini bildirmişlerdir. Türkiye haziran ayında temsilcileri beklediklerini belirtmiştir. İngiliz hükümeti Rusya, Almanya ve Polonya ile aralarındaki denizcilik görüşmeleri ile ilgili olarak ilerleme olur olmaz kesin bir tarih için Türk Hükümetine başvuruda bulunacaklarını bildirmişlerdir. Kasım ayında yaşanan gelişmeler sonrasında Türk Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin oyalandığını düşünmüş, ancak İngilizlerin

Londra'daki konferansa Akdeniz ülkesi olarak ilk Türkiye'yi çağırılmaları Türkiye'yi yumuşatmıştır (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 15–16).

Genel olarak 1936 yılı iki ülke arasında dostluğun zirveye ulaştığı yıl olmuştur. İki ülke arasında buna katkı sağlamış olan birçok olay gelişmiştir. Akdeniz Paktı ile dostluk açısında başlayan yükseliş, Montrö Konferansı ve Kral'ın ziyareti ile iki ülkede de her noktaya taşınarak zirveye ulaşmıştır.

8.2. Türkiye'nin Genel Dış Politikası ve İngiltere (1936)

Türkiye 1936 yılında da, 1935'te olduğu gibi Milletler Cemiyeti'nin en güçlü destekçilerinden olmuştur. Güvenliği konusunda da Cemiyetin fırsatlarından istifade etmeyi ihmal etmemiştir. 1936 yılında Türkiye, Boğazlar konusunda girişimlerde bulunmuştur. Lozan Konferansı'nda Boğazlar konusunda alınan kararların gözden geçirilmesini isteyen Türkiye, yeni konferans çağırısı yaparak Boğazların silahlandırılmasını istemiştir. Bu konuda en büyük desteği İngiltere'den istemiş ve bulmuştur (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 4–5).

Lorraine 4 Aralık'ta Londra'ya Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda Türk Hükümetinin İngiliz dostluğuna karşı yaklaşımları üzerinde durmuştur. Büyükelçi Türk Hükümetinin dış politikası içerisinde İngilizlerle dostluğun önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştir. Türkiye uluslararası güvencesini İngilizlerle olan dostluklarına bağlamıştır. Türkiye bu konuda İngiltere ile bir pakt imzalamaya da hazır bir durumdadır. Türkiye'nin İngilizlere karşı tutumunun değişiklik göstermesinde en önemli etkenlerden biri olarak, İngilizlerin Montrö Konferansı'nda takındıkları tutum olmuştur. Ayrıca iki tarafın da Akdeniz'de çıkarlarının birleşmesi katkı sağlamıştır. Türk Donanması'nın Malta ziyareti ilişkilerin doruk noktaya ulaşmasına katkıda bulunmuştur. Türk-İngiliz dostluğunun geniş tabanlı olduğunu belirtmiştir. Türkiye artık Moskova'ya değil Londra'ya yönünü dönmüştür. Meydana gelen gelişmeler sadece siyasi yönlü olmamış, ekonomik açıdan da meydana gelmiştir. Türkiye ile 2 Aralık 1936 yılında demir çelik alanında bir İngiliz firma ile 2,750,000£ luk kontrat imzalanmıştır. Percy Lorraine bu gelişmeyi oldukça büyük bir gelişme olarak görmektedir. Çünkü bundan üç yıl önce Türklerin bu konuda en son seçecekleri devletin İngilizler olduğunu belirtmektedir. Eğer İngilizler Türklere karşı sempatik davranmaya devam ederlerse daha da fazla iş yapma imkânı bulacaklardır. İş alanında yaşanan tek sıkıntı sterlin transferindedir. Eğer Türkler sanayi alanında kuruluşu İngiliz firmalara vermeye devam ederlerse bu alanda yenilikler bulunmalıdır. Türkiye Brassert kontratının taksitlerini zamanında ödemeyi başarırca sanayi alanında kendileri ile çok daha fazla iş imkanı olacaktır (PRO, FO 371/20093, E 7794/2812/44: 39–42). İngiltere'nin Türkiye ile çıkarlarının kesiştiği alanlarda işbirliğine yanaşmasının yanı sıra, Türkiye de bulacağı iş imkânlarını da düşünmektedir. Sonuçta Türkiye yeni bir devlet olmasından dolayı sanayi ve farklı alanlardan yeni kuruluşlara ihtiyaç vardır. Yani İngiltere için ekonomik alanda büyük bir fırsat oluşturmaktadır.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi Başkanı Bay Rendel'in, Türk-İngiliz ilişkileri hakkında değerlendirmesine göre Türkiye'nin dostluğu karşılıklı çıkarlara dayanmaktadır. Ayrıca Türkiye, Rusya'nın bir uydusu haline gelmek istemektedir. Bunun yanı sıra Türkiye Akdeniz'de meydana gelebilecek bir İtalyan tehdidi durumunda kendisini garantiye almak arzusunda. Türkiye'ye göre İngiliz Hükümeti, İtalyanlara Akdeniz'de tam bir hâkimiyet hakkı tanımayacaktır. Bu yüzden İtalyanların çıktığı macerada, onlara karşı Türkiye'yi savunmak İngiliz çıkarlarına hizmettir. Bay Rendel gelişme gösteren Türk-İngiliz ilişkilerini son birkaç yılda gelişme gösteren

olaylara bağlamaktadır. Ayrıca bu gelişmeler neticesinde Türk kamuoyunun fikirlerini Mustafa Kemal'in kendi fikirleri olduğunu düşündüğünü ve Rendel, Türkiye'nin totaliter bir rejimle yönetildiğini ve halkın prestijli bir diktatörün yönetimi altında olduğunu bu sebepten de Türkiye'nin İngilizlerle ilgili politikasının aslında Mustafa Kemal'in arzuları olduğunu düşündüğünü belirtmektedir (PRO, FO 371/20093, E 7794/2812/44: 37–38).

8.2.1. Uluslararası Ortamda Türkiye ve İngiltere

Bir yıl öncesine kadar Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerde aksamalar görülmekteydi. Bu aksamalar özellikle de askeri kademedeki kaynaklanıyordu. Hükümet her ne kadar dostane ilişkiler sürdürmeye çalışsa da, Genelkurmay İngiltere ile kurulmak istenen sıkı dostluğa pek sıcak bakmıyordu. Fakat Habeş krizinin patlak vermesi ve Akdeniz'de oluşan İtalyan tehdidi, 1935 yılından itibaren Türklerin İngiltere'ye karşı takındıkları tutumda değişikliklerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Siyasi alanda hâlihazırda var olan dostluk, Montrö Konferansı ve Kralın Çanakkale ile İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaret gibi birtakım olaylarla perçinlenmiş oldu. 1936 yılının başlarında Türkiye İngiltere ile siyasi alanın yanı sıra askeri alanda da yakın ilişkiler kurma girişimlerine başlamıştır. Tabii Türkiye'nin konumu dolayısıyla bu yakınlaşma İngiltere'nin de işine gelmektedir. İngiltere askeri alanda kurulacak olan ittifak ile bölgedeki savunma gücünü arttıracaklarını düşünmekteydi. Türk askeri kanadından işbirliği alanında İngiltere'ye yapılan ilk teklif 1936 Ocak'ta hava kuvvetleri için olmuştur. Bu konuda İngiltere'den yardım istenmiştir. 1,000,000£ luk bir yardım istendi. Fakat İngiltere, Türkiye'nin bu parayı ödeme konusunda sıkıntılar yaşayacağını düşünmekteydi. Finansal sıkıntılardan dolayı Türkiye aircraft uçakları siparişlerini daha sonra Blenheim bombacısı ile değiştirdi. İngilizler Türklere savaş malzemesi konusunda yardımcı olmak istemekteydi ancak yinede bazı malzemelerin Türklere verilmesine karşıydılar. Çünkü yeni rear silahı gibi malzemeler gizli tasarımıydı. İngiltere silah konusunda Türkiye'ye elinden geldiğince yardımcı olmak istemiştir. Ancak siparişler konusunda zaman zaman yaşanan gecikmeler gerginliklere sebebiyet vermiştir. İngiltere Türkiye'ye silah yardımıyla bulunarak dostluğunu kazanıp Türkiye'yi tamamen kendi tarafına çekerek Akdeniz bölgesinde savunmasını artırmayı hedeflemiştir (PRO, FO 371/20093, E 6093/3823/44: 86–89).

Türklerin verdikleri siparişler arasında tutarının en az £2,000,000'den £3,000,000'a kadar tutacağı tahmin edilen bir zırhlı savaş gemisi, £1,000,000 tutarında destroyerler, denizaltılar, £180,000 tutarında savaş uçakları bulunmaktadır. Hazine Bakanlığında Sir R. Hopkins Türkiye'nin mevcut ekonomik durumu ile bu siparişlerin altından nasıl kalkacağını merak ettiğini belirtmektedir. Ayrıca İngiliz firmalarına Türkiye için bu savaş malzemelerini karşılamak üzere çok da istekli olmamalarını tavsiye etmektedir (PRO, FO 371/20093, E 6979/3823/44: 99–101). Fakat Türkiye uçak konusunda İngiltere'den isteklerini zamanla tedarik etmiştir. Türkiye 10 Mayıs 1936 tarihinde istediği uçaklardan üç tanesini almış ve Türkiye'ye gelmişlerdir. Uçakların geldiğini rapor eden belgede, uçakların Londra'dan saatte 200 kilometre hızla Türkiye'ye geldiği belirtilmektedir (BCA, 030 10 00 00 60 406 5: 1).

Percy Loraine 12 Nisan 1936 tarihinde Londra'ya, Dışişleri Bakanı Bay Eden'a gönderdiği gizli pusulada 10 Nisan 1936 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile yaptığı genel durumu değerlendirme görüşmesinden bahsetmiştir. Loraine Cumhurbaşkanı'nın kendisi ile genel konuları konuşmak istediğini ve yapılan görüşmenin gizli, gayri resmi ve tam bir açık sözlülük içerisinde geçtiğini

belirtmektedir. Kendisi Cumhurbaşkanı'nın kendi görüşlerini araştırmak istediğini düşünmektedir. Hitler 7 Mart 1936 tarihinde Askerlerini Rhineland'e kaydırmıştı. Percy Loraine bu durumun İngiltere'de büyük bir tepkimeye yol açmadığını Mustafa Kemal'e bildirmiştir. İngiltere'nin asıl sıkıntısı meydana gelen kamplaşmalardır. Büyükelçinin açıklamalarından anlaşıldığına göre, İngiltere Avrupa'da barış aramakta fakat kamplaşmalar barış ortamını bozarsa Batı Avrupa'da güven ortamı kaybolacak ve bu diğer ülkeler de bundan etkilenecektir. Bu durumda yapılacak tek şey Almanya'ya gerçekleştirilecek bir saldırıdır. Mustafa Kemal, daha sonra İtalya ve O'nun Etiyopya'daki macerası hakkında bir sohbet açmıştır. Gazi İtalya'nın askeri alanda kazanacağı başarısını nasıl karşılanacağını merak etmiştir. Ayrıca bu başarının, Milletler Cemiyetine rağmen kazanılmasından dolayı küstahça bir davranış olacağını belirtmiş ve İtalya'nın Habeşistan'da ortaya koyduğu davranışa göz yumulmaması gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Büyükelçi Mustafa Kemal'in görüşlerine katıldığını bildirmiştir. İngiliz politikasının da böyle bir duruma müsaade etmeyeceği ve İtalyan isteklerinin önüne geçileceği görülmekteydi. Mustafa Kemal Mussolini'nin durumu hakkında ise bazı görüşlerini belirtmiştir. Kendisine göre Mussolini hedeflediği durumları işleyişe koyacak adam değildir. Roma İmparatorluğunu hedeflediğinden dolayıdır ki bir kez bir başarı yakalarsa isteklerinin önüne istese de geçemeyecek ve ne olacağını hiç kimse tahmin edemeyecektir. Her iki devlet adamı da İtalya ve Almanya'nın tehlikeli gidişine göz yumulmayacağı konusunda fikir birliği içerisinde olmuştur. Fakat her ikisinin de öncelikli olarak milyonlarca insanın hayatına mal olmayacak bir şekilde bu işin halledilmesi gerektiğine inandıkları anlaşılmaktadır. Öncelikli olarak Milletler Cemiyeti içerisinde bazı ülkelerin ağırlıklarını ortaya koyarak bu işi engellemeleri gerektiğine inanmaktadırlar (PRO, FO 371/20093, E 2583/2583/44: 252-257). Atatürk, o dönemde meydana gelen önemli olaylarda İngiltere Büyükelçisi ile gizli ve samimi bir şekilde görüşmüş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. İngiltere'nin mevcut olaylara bakışı ve uygulayacağı politikalar Atatürk tarafından önemsenmekteydi.

İngiltere, kutuplaşmaların hızlandığı ve Almanya ile İtalya'nın endişe verici hareketlerinden dolayı Türkiye'nin uluslararası olaylara bakışını yakından takip etmiştir. 13 Mayıs 1936 tarihinde Loraine İngiltere dışişlerinden Bay Eden'a İngiltere'nin yürüteceği politikanın Türkiye'yi de etkileyeceğini belirten önemli bir not göndermiştir. Ayrıca Türkiye'nin Almanya'nın mevcut durumuna karşı gösterdiği tepkiyi de takdir ettiğini belirtmektedir (PRO, FO 371/20093, E 2698/2583/44: 259).

Büyükelçi 16 Mayıs'ta Atatürk'e yeni güven mektubunu sunmuştur. Tören sonrasında Atatürk kendisi ile dünyada meydana gelen mevcut durum hakkında sohbet etmek istemiştir. Bu görüşme de Büyükelçi ile yaptığı son görüşme gibi resmi olmamıştır. Atatürk İtalya'nın Etiyopya'da galip gelmesini değerlendirirken bunu askeri bir başarı olarak görmediğini belirtmiştir. Peki, şimdi ne yapılmalıdır ve ne gibi yaptırımlar uygulanabilir? Olay kelimelerle ifade için fazla karışık, vaka olarak ise oldukça basittir. Öncelikli olarak yaptırımlar bir amaç olarak değil araç olarak gerçekleşmelidir fakat yaptırımlar mutlaka gerçekleşmelidir. Çünkü Mussolini Roma İmparatorluğunu kurmak niyetindedir ve Etiyopya bu hedef için sadece bir başlangıçtır. Mussolini için sırada Yunanistan, Filistin, Nil Vadisi ve hatta Türkiye vardır. İtalya'ya karşı neler yapılabileceği değerlendirilirken, askeri gücü ise hafife alınmamalıdır. İtalya bu süreçten sonra Etiyopya'da yerli bir ordu meydana getirebilirdi. Durum oldukça ciddiydi. Atatürk İtalya'nın durumunu bu şekilde değerlendirmektedir. Büyükelçi de İtalya'nın kolay bir konu olmadığını belirtmiştir. İnsanların fikirleri zorlamalarla değişmemektedir. Yaptırımların kısa vadede sonuç vermemesinin uzun vadede savaş anlamına geldiği belirtilmiştir. Atatürk Fransa, Almanya, İngiltere ve Rusya'nın

aralarında anlaşmaya varmasının ortamı yumuşatacağını belirttiğinde, Büyükelçi bunu dile getirmenin gerçekleştirmekten kolay olduğunu söylemiştir. Atatürk Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın işbirliğine yakın olduğunu ve Almanya'nın dışarıda bırakılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Avrupa barışı konusunda Büyükelçi ile aynı fikirdedir. Atatürk Fransa'daki yeni hükümetin İngiltere ile anlaşmasını umduğunu bildirmiştir. Konu daha sonra yaklaşan Montrö Boğazlar Konferansına gelmiştir. Atatürk, yapılacak görüşmelerde Türkiye lehine sonuçlar çıkacağını düşündüğünü belirtirken, İtalyan'ın tutumundan çekindiğini de belirtmiştir. Büyükelçi kendisinin de iyi bir sonuç beklediğini bildirmiştir (PRO, FO 371/20093, E 3141/2583/44: 261–269). Atatürk Percy Loraine ile resmi görüşmeler haricinde de bir araya gelerek değerlendirmelerde bulunmuştur. Atatürk uluslararası politikada İngiltere'nin siyaseteni yakından izlemiş ve onlarla yakın ilişkiler sürdürmeyi gözetmeye çalışmıştır.

Türk gazeteleri İngiltere'nin dış politikası hakkında yorumlarda bulunmuştur. İngiliz belgelerinde Cumhuriyet gazetesinin 24 ve 25 Mayıs 1936 tarihli gazetelerinde İngiliz politikası hakkında değerlendirmelerde bulunulduğu belirtiliyor. İngilizlerin uluslararası politikası denge üzerine ve bir devleti diğerine karşı kullanma şeklinde yorumlanmaktadır. İngilizlerin kriz anında yürüttükleri politika bu şekilde gelişme göstermektedir. Bu politikanın uğraşması gereken üç etken vardır, bunlar: Avrupa, koloniler ve baskın devletlerdir. Bunları korumak Birleşik Krallığın geleceği için oldukça büyük önem taşımaktadır. İngilizler bir devleti diğerine karşı kullanarak uyguladıkları politikalarında, stratejik konum önemli bir yer kapsamaktadır (PRO, FO 371/20093, E 3275/2583/44: 278).

1936 yılının bütçe görüşmelerinin kapanışında, İsmet İnönü yaptığı konuşmada meydana gelen uluslararası durum karşısında Türkiye'nin duruşu ile ilgili olarak kısa bir bilgi vermiştir. İnönü Türkiye'yi tehdit eden herhangi bir gizli tehlike olmadığını belirtirken, böyle bir tehlike olması halinde Türkiye'nin bundan korkmayacağını söylemiştir. Türkiye savunma açısından en son teknolojik araçlarla donatılmıştır. Ayrıca eğer gerek görülürse kadın ve erkek yani bütün halk ülkesini savunmak adına elinden gelen gayreti gösterecektir. Türkiye için önemli olan vatanın savunmasıdır ve bu halk bunu on altı yıl öncesinde göstermiştir. İnönü konuşmasını yabancı devletlere bir uyarıda bulunarak bitirmiştir. Kendisi Türkiye'nin gücünün hafife alınmaması gerektiğini ve barışı sağlamak adına ellerinde geleni yapacaklarını bildirerek konuşmasına son vermiştir (PRO, FO 371/20093, E 3326/2583/44: 281).

8.3. Montrö Boğazlar Konferansı (1936)

Türkiye'nin jeopolitik konumu neticesinde Asya ve Avrupa arasında köprü vazifesi görmesi ve İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı'na olan hakimiyeti, Türkiye'nin dış politikasını yönlendiren önemli etkenler arasındadır. Türkiye Cumhuriyeti ve kendisinden önceki Osmanlı Devleti her zaman Rusların Boğazları kontrol etme isteği ve Fransa ile İngiltere'nin de onları durdurma politikaları içerisinde yerini almıştır (Aydın, 1999: 157). Yani Türkiye'nin Boğazları içerisine alan sınırları diğer devletlerle olan ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemiştir.

Türkiye'nin Silahsızlanma Konferansı'nda ve Milletler Cemiyeti'nde gösterdiği yoğun çabaları sonrasında Boğazların statüsünün 1936 yılında tekrar ele alınması kararlaştırılmıştır. İleride Türkiye'nin bu yöndeki çabaları işlenecektir. Türk-İngiliz ilişkileri açısından değerlendirildiği zaman bu olayın iki ülke arasında uluslar arası ortamda meydana gelen en önemli olaylar arasında olduğu görülür. İki ülkenin değişen

dünya şartlarında işbirliği içerisine girdiği önemli gelişmeler yaşanmış ve sonrasında Türkiye'nin dış politika da rotası değişmiştir.

1936 yılında imzalanan ve Türk Boğazlarından ve bölgenin güvenliğini düzenleyen Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 1923 tarihinde imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerini almıştır. Montrö'nün iki önemli özelliği vardır. Bunlardan ilki Türkiye'nin güvenliğine Lozan'dan daha iyi cevap vermesi, diğeri ise Karadeniz'e kıyısı bulunan devletler ile Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletler arasındaki dengeyi daha iyi korumasıdır (Sander 2008: 105).

24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile Boğazlar rejimine ilişkin sözleşmede imzalanmıştır. İmzalanan bu sözleşmenin bir tarafında Türkiye, diğer tarafında ise İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Yugoslavya bulunmaktaydı. Lozan'a göre Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazından, denizden ve havadan geçiş serbest olacaktı. Geçiş güvenliğini sağlayabilmek için ise boğazların her iki tarafı ile Marmara Denizindeki adalar askerden arındırılarak silahsız hale getirilecekti. Bu bölgelerde belirlenen sınırlardan tahkimat yapmak ve asker bulundurmamak yasak olacaktı. Bölge güvenliği Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alınarak, Türk temsilcisinin başkanlığından imzası bulunan diğer devletlerin de temsilcilerinden oluşan bir "Boğazlar Komisyonu" kuruldu ve Yürütme yetkisi bu komisyona verildi (Eyicil, 2005: 408). Türkiye'nin kendisi için birçok olumsuzluk taşıyan bir sözleşmeyi kabul etmesinin başlıca iki sebebi vardı. Bunlardan biri 1923 döneminin şartlarında başka bir çare bulamamış olması, diğeri ise Milletler Cemiyeti'nin uluslararası barış ve güvenliği koruyacağına inanmasıydı (Sander 2008: 105).

Milletler Cemiyeti'nden beklentiler umulduğu gibi olmamıştı. Silahsızlanma çabaları bir sonuç vermemiş ve Milletler Cemiyetinin kolektif güvenlik sistemi saldırganlara karşı başarılı bir şekilde uygulanamamıştı. Milletler Cemiyeti, özellikle statükonun değişmesini isteyen devletler karşısında gitgide işlevini kaybetmeye başlamıştı. Türkiye'de uluslararası ortamda meydana gelen gelişmeleri göz önünde bulundurarak Boğazlar ile ilgili olarak değişiklikler istemenin zamanı geldiğini düşünmeye başladı. Türkiye Boğazların statüsünü değiştirmek konusunda duyduğu isteği ilk kez 24 Mart 1933'te Silahsızlanma Konferansı'nda gündeme taşıdı. Ancak Türkiye'nin bu girişimi o dönemde bir sonuç vermemişti (Uçarol, 1985: 469).

1934 yılından itibaren Almanya'nın silahlanmaya başlaması ve 1935 Mart ayında mecburi askerlik sistemini uygulamaya başlaması Türkiye'nin Boğazlar konusuna daha ısrarlı bir biçimde yaklaşmasına sebep oldu. Türkiye Almanya'nın silahlanmasını görüşmek ve Boğazların statüsünde değişikliğe gidilmesini önermek üzere 17 Nisan 1935'te Milletler Cemiyeti Konseyinde konuyu açtı. Tevfik Rüştü Aras bir konuşma yaptı. Türkiye'nin tezi İngiltere tarafından benimsenmedi fakat Sovyetler Türkiye'ye destek verdi (Armaoğlu, 1987: 343).

İlerleyen süreçte İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Almanya'nın Versay Antlaşmasına rağmen Ren bölgesini işgal etmesi Türkiye açısından endişelere sebep oldu. Türkiye 10 Nisan 1936 yılında Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf ülkelere nota vererek Lozan'da kararlaştırılan sözleşmenin günün koşullarında artık Boğazların güvenliğini sağlamada yetersiz kaldığını belirtti. Kendi güvenliğini sağlamak amacı ile mevcut statünün değişmesini talep etti. Türkiye'nin bu samimi girişimi sempati topladı ve ilk olumlu yanıt İngiltere'den geldi. İngiltere daha önce karşı olduğu düşüncüyü hem Sovyet, hem de İtalyan tehlikesini göz önünde bulundurarak politika değiştirip, Türkiye'nin yanında yer alarak kabul etti. 22 Haziran 1936 yılında Montreux'ta

toplanan konferans, 22 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile sonra erdi (Harp Akademileri Komutanlığı, 1993: 45).

Montrö Boğazlar Konferansı'nda Türkiye'nin Sovyetlerle ve İngiltere ile ilişkileri farklı şekilde gelişmiştir. Sovyetler Türkiye üzerinden kendi tezlerini kabul ettirmeye çalışırken, İngiltere Türkiye'ye destek olarak Türkiye'yi savaş öncesinde kendi yanına çekmek istemiş ve daha önce Boğazlarla ilgili olarak uyguladığı politikasında değişikliğe gitme yolunu seçmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandığında ise Türkiye İngiltere ile birlikte hareket etmiştir. Bundan sonraki süreçte Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkileri tam bir dostluk düzeyine ulaşırken, Sovyetler ile olan ilişkiler ise yara almıştır.

8.3.1. Montrö Konferansı Çerçevesinde Türk-Sovyet İlişkileri

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkileri açısından önemli olduğu kadar Sovyetlerle olan ilişkileri açısından da önem arz etmektedir. Türkiye'nin her iki ülke ile olan ilişkilerine yöne veren bir olaydır. Dolayısıyla Montrö çerçevesinde Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkilerini incelemeden önce, Montrö çerçevesinde Sovyetlerle olan ilişkilerine bakmakta yarar vardır.

Uluslararası alanda meydana gelen değişiklikler sonucunda, 1930'lardan itibaren Türkiye Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar gözden geçirilmesi için girişimlerde bulunmaya başlayarak bu alanda ilk önerisini uluslararası platformda 24 Mayıs 1933 tarihli Silahsızlanma Konferansı oturumunda dile getirdi. Türkiye 1935 yılında, Almanya'nın zorunlu askerliği kabulü ve İtalya'nın Habeş işgali neticesinde MC'de koynu tekrar gündeme taşıdı. Türkiye konu ile ilgili olarak Sovyetler ve İngiltere ile ikili görüşmelerde bulundu. Konferans öncesinde 1 Mayıs 1936 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu Moskova'ya bir ziyarette bulunarak Sovyetler ile görüş alışverişinde bulundu (Oran, 2009: 321). Daha önce Tefvik Rüştü'nün boğazların silahlandırılması ile ilgili olarak, 17 Nisan 1935 tarihli MC oturumunda yaptığı konuşma sonrasında, İngiltere, Fransa ve İtalya Türk görüşüne destek vermezken Sovyetler Türkiye'yi bu konuda desteklemişlerdi (Armaoğlu, 1987: 343).

8.3.1.1. Montrö Konferansı Öncesinde Yaşanan Gelişmeler

Lozan'da, Boğazlar meselesi İngiltere ve Sovyetler arasında oldukça tartışmalı geçmişti. Sovyetler Birinci Dünya Savaşı'nda Boğazların açık olmasını isterken İngiltere kapalı olması için bastırmaktaydı. Fakat bu durum Lozan Boğazlar görüşmelerinde tersine bir hal almıştı. Sovyetler Lozan'da Boğazların kapalı olmasını isterken İngiltere açık olması tezini savunmuştur. Sovyetlerin Boğazlarla ilgili tezi şöyleydi: Sovyetler, Çarlık Rusya gibi emperyalist bir politika izlemediğinden dolayı Boğazların dışında gözü yoktu. Boğazları diğer devletlere de kapatarak dâhilde serbest kalmak istediğini belirtmekteydi (Burçak, 1946: 56). Sovyetler Boğazlardan geçişin savaş gemilerine kapatılmasını ve ticaret gemilerine açık olmasını savunurken bu tez üzerinde İsmet Paşa ve Çiçerin anlaşılabilir. Çiçerin 4 Aralık'ta yapmış olduğu konuşmasında Boğazların Türkiye'ye ait olduğunu Sovyet Hükümeti adına kabul ettiğini belirtti. Hatta Çiçerin Türkiye ile aynı fikirde olduklarını savunmak adına halifelğin ve saltanatın merkezi olan İstanbul'un ve Marmara Denizinin her türlü tehlikeden uzak tutulması gerektiğini belirten bir açıklama yaptı (Oran 2009: 176).

Sovyetler görüşmeler sırasında Boğazların Türkiye'nin denetiminde olmasında ısrar etmişlerdir. Fakat Türkiye bir an önce barış antlaşmasını imzalamak istediğinden dolayı, Sovyetler ile birlikte hareket etmemişlerdir. Bu durumda Sovyetler Türkiye'yi samimi olmamakla suçlamıştır (Oran, 2009:176). Sovyetler Boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmesini istemekteydi. Dolayısıyla konferans sırasında sözleşmeyi imzalayan Sovyet Rusya bu sözleşmeyi daha sonra onaylamamıştır. Bundan dolayı Boğazlar Komisyonu'nda da temsilci bulunduramamıştır. Boğazlar üzerinde hakları sınırlandırılan Türkiye de durumdan memnun değildir. Bu durum her iki ülkenin de zamanı geldiğinde Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesini talep edeceğinin göstergesi olmuştur (Berber, 2006: 624).

1930 sonrasında uluslararası ortamda gelişen olaylar Türkiye'ye Boğazlar konusunda değişiklik talebinde bulunacak ortam hazırlamış oldu. 1933 yılında bu konuyu Silahsızlanma Konferansı'nda gündeme getiren Türkiye Almanya'nın askeriliği zorunlu hale getirmesi sonucunda konuyu 1935 yılında tekrar açmıştır. 1935 yılında İngiltere tarafından desteklenmeyen Türkiye'ye Lozan Boğazlar görüşmelerinde olduğu gibi Sovyetler destek olmuştur. Çünkü Lozan'da Boğazlar konusu Sovyetlerin istediği gibi gelişmemiştir. Sovyetler Türkiye'yi destekleyerek bir kez daha onlarla hareket etmek istemekteydi. Bu kez amacı İngiltere'ye karşı Boğazlar konusundaki mücadeleyi kazanmaktı.

Türkiye Lozan Boğazlar Sözleşmesinin tekrar ele alınması konusundaki kararlılığını göstermek üzere taraf ülkelere nota gönderdi. Yine İlgili devletler arasında Türkiye'nin destekleyen ilk ülke Sovyetler olmuştur. Sovyetler 16 Nisan 1936 tarihinde karşılık göndererek Türkiye Hükümetinin duyduğu endişeleri tamamen haklı bulduğunu ve Türkiye Cumhuriyetinin Boğazlar rejimini değiştirme yolu ile kendi topraklarının güvenliğini sağlama yoluna gittiğini ve bunu da doğal bulduğunu açıklamıştır. Lozan'da ortaya çıkan sorunlara ve çıkan sonuca bakıldığında Sovyetlerin Karadeniz'e kıyısı bulunan Boğazların statüsünü tekrar gözden geçirme isteği gayet doğal görülür (Jivkova, 1978: 92–94). Çünkü Sovyetler de Türkiye gibi Lozan sonrasında Boğazlar Statüsünde değişikliğe gidilecek uygun ortamı beklemişlerdir.

8.3.1.2. Montrö Konferansı Sırasında İlişkiler

22 Haziran 1936 tarihinde başlayan Montrö Boğazlar Konferansı'nda Sovyetler Türkiye'ye destek vermekteydi. Sovyet Rusya'nın Boğazlarla ilgili tezini Litvinov şu şekilde açıklamaktaydı:

“Bu Boğazların kapalılığı yalnız Türkiye'nin değil bütün Karadeniz Devletleri'nin emniyeti için büyük bir öneme sahiptir. Şüphe yoktur ki, bu emniyeti sağlamanın en iyi tarzı Boğazları Karadeniz'de sahili olmayan devletlerin harp gemilerine tamamen kapalı tutmaktır. Bana öyle geliyor ki hiçbir devlet çıkışı olmayan ve orada deniz üssü bulunmayan, Karadeniz'e harp gemilerini göndermede pratik nokta-i nazardan bir menfaate malik değildir. Bununla beraber, milletlerarası tatbikatta nezaket ziyaretleri için harp gemileri göndermek âdettir ve Türk Hükümeti de bu neviden ziyaretler için harp gemilerinin Karadeniz'e geçişine müsaade etmekle bu hali nazar-ı itibara almıştır. İyice anlaşılmalıdır ki biz devletleri bu müsaadeden mahrum etmek istemiyoruz: fakat Karadeniz sahil devletlere bundan bir tehlike doğmaması için bazı tehditlerin konması lâzımdır. Karadeniz'e giden gemilerin sayısı ve tonlâtosunu tehdit ettikçe, Asya ve Avrupa'nın bu bölgesinde emniyet daha fazla olacaktır.”(Ökten 2008: 75).

Bu açıklaması ile Litvinov Sovyet gemilerini Akdeniz'e kolayca çıkmalarını isterken, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Karadeniz'e giriş yapmalarını istememekteydi (Burçak, 1946: 65). Bu noktada İngiltere ile ters düşmekteydi çünkü İngiltere Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin tonaj sınırlamasına tabi bir şekilde Karadeniz'e geçişlerini istemekteydi. Sovyetlerin İngiltere ile çatışan görüşü gerek Boğazlar bölgesinin yeniden askerleştirilmesi, gerekse savaş gemilerinin geçişlerinin sınırlandırılması konusunda Türkiye ile aynı görüşteydi. Ancak Sovyetler Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişlerine sıcak bakmıyor buna karşılık kendileri için ise sınırsız bir geçiş hakkı sağlamak istiyordu (Oran, 2009: 373).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi 22 Temmuz 1936 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşme Sovyetler açısından mükemmel bir sistem olmamıştır. Başta Türkiye'yi destekleyen Sovyetler, daha sonra Türkiye ile ters düşmüşlerdir. Lozan'da Sovyetler tam olarak Türk tezini desteklerken bu kez İngiltere aynı şekilde Türk tezine daha yakın bir görünüm sergilemiştir (Burçak, 1946: 67).

Gizli olarak nitelendirilen ve İngiltere Dışişlerinden Büyükelçi Sir Loraine'e gönderilen, 20 Ağustos 1936 tarihli bir İngiliz belgesinde İngiliz Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanı Sayın Aras ve Sovyet Dış Komiseri Bay Litvinov arasında Karadeniz Paktı ile ilgili olarak bir görüşme yaptıkları haberini aldıklarını belirtmektedir. Yapılan görüşmede Rusya kendine karşı gerçekleşecek olan bir saldırıya karşı Türklerin Boğazlardan destek vermesini istemiştir. Türkiye buna karşılık Rusya'nın da Akdeniz'de Türkiye'ye yapılacak bir saldırı durumunda Sovyetlerin yardım gönderip göndermeyeceğini sorgulamaktadır. Alınan kararda Sovyetlere saldırı durumunda Türkiye, düşmanın Boğazlardan geçişine izin vermeyecekti. Buna karşılık olarak da Sovyetler, Türkiye'ye Akdeniz'de saldırı durumunda Akdeniz'e yardımcı kuvvet gönderecekti. Yapılan görüşmeler herhangi bir sonuç vermemiş, Litvinov'un bu durum üzerinde çalışması gerçeği ortaya çıkmıştır. Litvinov ayrıca atılacak adımlarla Türk-Sovyet samimiyetinde azalmaların giderilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi ise, Sovyetlerin böyle bir paktı hayata geçirmeleri için Akdeniz'de varlık gösterebileceklerini ispatlamaları gerektiğini belirtmiştir. Sonrasında iki taraf arasında gerginlik baş göstermeye başlamıştır. Litvinov'un Türkiye'ye silah siparişlerini kendilerine vermediklerinden dolayı kırgın olduklarını açıklaması üzerine, Sayın Aras Sovyetlerin kendilere çok küçük miktarda kredi imkânı bile sunmadığını ve siparişleri Almanya ve Çekoslovakya'ya vermeye zorladığını söylemiştir (PRO, FO, 371/20094, E 5280/5280/44: 139-140).

Sovyetler görüşmeler sırasında Boğazların silahlandırılmasında silahların kendileri tarafından temin edilmesini talep etmişti. Fakat bu istek kabul görmemişti. Sözleşme sonrasında Sovyetler, Ekim 1936'daki MC genel kurulunda Türkiye'ye ikili bir itilaf teklifi sunmuştu. Sovyetlerin asıl niyeti boğazların kimin tarafından silahlandırılacağıydı. Ayrıca Türkiye'den, Sovyetlere Karadeniz'den saldıracak bir gücün geçişine izin vermeme yükümlülüğünü kabul etmesini istedi. Bu istek üzerine Türkiye ise Akdeniz'den Türkiye'ye saldırı durumunda en az saldırganın gücüyle Türkiye'ye yardım sözü istedi. Bu yükümlülük altına girmeyen Sovyetler Moskova'da görüşmeyi teklif etti. Türkiye ise bu gelişmelerden İngiltere'yi haberdar etti. İngiltere, imzalanacak yeni bir sözleşmenin Montrö'yü devre dışı bırakacağını, eğer yapılacak ittifak Montrö çerçevesinde ise bununda gereksiz olacağını belirtti. Sovyetler İngiltere'nin telkini nedeni ile anlaşma yapılamadığını öne sürerek Türkiye'ye İngiltere'nin onayını beklediği yönünde suçlamada bulundu (Oran, 2009: 321).

Rusya Montrö Konferansı'nda Türkiye'yi etkileyerek ve yakınlaşarak Karadeniz'de kendisini garanti altına almak istemektedir. Ayrıca Akdeniz'e girme

arzusu da taşımaktadır. Bundan dolayı Rusya Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam yetkili olmasını istemiştir.

Bu konu ile ilgili olarak Osservatore Romano gazetesinde 8 Ekim 1936'da yazı yayımlanmıştır. Gazetenin başyazısında olaya değinilmiş ve Montrö'nün Akdeniz'deki Rus politikalarına etkisinden bahsedilmiştir. Yazı Türkiye ile İngiltere arasında kurulacak yakın dostluğun Rusları Akdeniz'den uzak tutabileceği önerisinde bulunmuştur. Montrö Konferansı Türkiye'ye Boğazlar üzerinde yetki vermiştir. Dolayısıyla Rusya Türkiye'nin edindiği bu avantajı kendi avantajı olarak kullanmak istemiştir. Asıl önem ise Almanya, İtalya ve Yugoslavya'ya karşı önlem alabilmektir. Ayrıca Bolşevizm'in batıya yayılmasının yolu boğazlardan geçmektedir. Böylece Yunanistan'a, Filistin'e ve Güney Afrika'ya inmenin yolu bulunacaktır. Fakat bunlar ancak Rusya ile Türkiye dost kaldığı müddetçe gerçekleşebilirdi. Yani Rusya'nın yayılmasının anahtarı Türk-Rus dostluğu idi. Bu durumu önleyebilecek alternatifi ise iyi bir Türk-İngiliz dostluğu oluşturmaktaydı (PRO, FO, 371/20094, E 6440/5280/44: 154). Yani Katolik dünyası da Rusya'nın Akdeniz ve diğer yerlerle yayılmak için Türkiye ile dostluk kurma çabasından rahatsızdı. Bunu önlemenin yolu olarak da İngilizlerin Türkiye ile kuracağı sıkı münasebetler görülmekteydi.

10 Ekim 1936 tarihinde Sayın Aras ve Sir Percy Loraine Türkiye ve Rusya'nın yaptığı görüşmelerle ilgili bir buluşma tertiplemişlerdir. Dışişleri Bakanı Aras bu görüşmede İngiltere'nin gelişmeler hakkında fikirlerini almak istemiştir. Sir Loraine kendisine İngiltere'nin Türkiye ile Rusya arasında yapılan görüşmelerden rahatsız olduğunu ve bunu desteklemeyeceklerini belirtmiştir. Ayrıca konferansta neden Rusya'nın görüşlerine bu denli bağlı olduklarını ve sonrasında paktlarla ilgili olarak görüştiklerini de merak ettiklerini belirtmiştir. Sayın Aras kendisine Rusya ile Türkiye arasında daha önce yapılan anlaşmada tarafların birbirinden habersiz ve rızasız olarak anlaşma imzalamayacağı şeklinde bir karar alındığını belirtmiştir. Ayrıca konferansta sıkıntı çıkararak tek devlet de Almanya'ydı ve ne Rusya'ya ne Türkiye'ye komşu bir ülke idi. Çıkarabileceği sıkıntılar olma ihtimaline karşı önlem alınmak istendiğini anlatmıştır. Aras Türkiye'nin M. Litvinov'la görüşme yapmaya hazır olduğunu fakat bağımlı olmayacaklarını söylemiştir. Sir Percy Loraine Bakan Bey'e teşekkür ederek ayrılmıştır (PRO, FO, 371/20094, E 6467/5280/44: 158-159). İngiltere Türkiye'nin Rusya ile yapacağı bir işbirliğine kesinlikle karşı idi. Çünkü bu Rusya'ya yayılma imkânı tanıyacaktı ve bu da İngiltere'nin çıkarlarına tamamen ters düşmekteydi. Ayrıca İngiltere Türkiye'yi uluslararası barışı destekleyen bir ülke olarak gördüğünü belirtirken, böyle bir anlaşmanın ayrışmalar yaşanmasına sebep olacağını ve barışı bozacağını belirtmekteydi. İngiltere ilerleyen dönemlerde konunun çok ciddi bir hal aldığını ve Türk Hükümetinin ciddi bir biçimde uyarılması gerektiğini belirtmiştir.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi Başkanı Bay Rendel, Türk Dışişleri Bakanının Rusya'ya bağımlı hale gelmeye başladığını düşünmektedir. Ona göre Türkiye'nin Rusya'ya yaklaşıyor gibi yapmasının nedenleri arasında son yıllarda ekonomik açıdan Almanya'ya fazla bağımlı hale gelmiş olmasıdır. Türkiye'nin bu politikası Almanya'nın bazı siparişleri Türkiye'ye teslim etmesi ile pek de başarıya ulaşamamıştır. Ayrıca Türkiye artık uluslararası alanda İngiltere ile politikalarının benzeştiğini fark etmiş ve olası bir İtalyan saldırısı durumunda İngiliz desteği umudu olmuştur. Fakat Rendel'a göre mevcut durum bu şekilde devam ederse Türkiye Rusya'ya daha bağımlı hale gelecektir (PRO, FO, 371/20094, E 7079/7079/44: 317).

Tabi İngilizler Türkiye ile Sovyetler arasında 1936 tarihine kadar olan gelişmeleri de göz önünde bulundurarak olaylara yaklaşmışlardır. Ancak Türkiye dış dünyaya daha da açılmaya başladığı bu dönemde farklı politikalar uygulama

niyetindedir. Değişen Dünya şartları kendisini İngiltere'ye daha da yakınlaştırmıştır. Türkiye için siyasi destekten ekonomik desteğe kadar her türlü işbirliği önemli bir hal almıştı. Şu durumda işbirliği içerisinde olunabilecek en avantajlı devlet de İngiltere idi. İkili arasında gelişmeler bu kadar iyi giderken Türkiye bu fırsatı kaçıramazdı. Dolayısıyla Milli Mücadele döneminden itibaren Sovyetlerle iyi yönde ilerleyen ilişkiler Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile tersine bir yöne izlemeye başlamıştır. Montrö sonrasında iki ülke bir nevi yol ayrımına girmiş ve sonraki süreçte eski dostluğu yakalayamamıştır.

8.3.2. Montrö Konferansı Çerçevesinde Türk-İngiliz ilişkileri

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türk-İngiliz ilişkileri açısından önem arz etmektedir. Çünkü İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkiler bu sözleşme sırasında tam anlamıyla gelişme göstermiş ve sonrasında ise dostluk ve işbirliği seviyesine yukarılara ulaşmıştır. İngiltere Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde Türkiye ile aynı fikirde değilken, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde ise Türkiye'yi desteklemiştir. Türk İngiliz ilişkilerini Montrö çerçevesinde ele almadan önce, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde gelişen olaylara kısaca bakmak gerekir.

8.3.2.1. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde Türk-İngiliz İlişkileri

İngiltere, Sovyetlerin Lozan'daki görüşlerini kabul edilebilir olarak görmemektedir. Sovyetler de İngiltere'ye karşı bir ülkeydi. Dolayısıyla Boğazlar konusunda iki ülke Lozan'da çekişmişlerdir. İngiltere Sovyetlerin Boğazlar hakkında görüşlerini kabul etmek istememektedir. Sovyetlerin politikalarının Doğu'ya yönelmek olduğunu gören İngiltere Boğazlar hususunda Sovyetler ile anlaşmamaktaydı. İngilizlere göre Sovyetler, hiçbir zaman İstanbul'u almak fikrinden vazgeçmemişlerdir. Bundan dolayı Boğazların İngiltere'nin denetimine girerek ikinci bir Cebelitarık olmasını ve Batı Avrupa'nın etkinliği altına düşmesini istemiyorlardı. Dolayısıyla Boğazların Türk denetiminde kalmasını uygun görmekteydiler. İngiltere ise Türkiye'ye İngilizlere has tavizlerde bulunarak Türkiye'yi Sovyetlerden uzaklaştırarak Türkiye'yi Sovyetlere karşı oynama politikası izlemek istemektedir (Kürkçüoğlu, 2006: 310).

8.3.2.1.(1). Lozan'da İngiliz görüşü

Lord Cruzon Lozan Konferansı'nda Boğazlar ile ilgili konuyu açarken yaptığı konuşmada Boğazlar meselesinin yalnızca konferansa katılan ve bölgedeki ülkeleri değil bütün dünya ülkelerini ilgilendiren önemli bir mesele olduğunu belirtti (Baytok, 1970: 176). Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere Türkleri savaşı iki yıl daha uzatmakla suçlamaktaydılar. İngiltere savaş sırasında Boğazlardan geçiş yapamadıkları için Türklerin boğazları kendileri için kapalı tutmalarına artık izin vermeyeceklerini belirtmekteydiler. Dolayısıyla İngiltere savaş sonrasında Boğazlarla ilgili olarak yeni bir sistem aramaktaydı. İngiltere'nin kafasındaki model Boğazlardan sorumlu olacak bir komisyon kurmaktı. İngiltere daha önce Çarlık Rusya'sına karşı Boğazların kapalılığını savunan İngiltere, Lozan'da ise yeni Sovyet rejimine karşı Boğazların serbestliğini savunmaktaydı. Lord Cruzon konferansta, 6 Aralık'ta İngiltere'nin görüşünü Mütteliklerin görüşü olarak sundu. 4 Aralık'ta Çiçeri'nin teklifini eleştirerek, Sovyetleri, Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek istemekle suçladı. İngiltere şu önerileri sundu:

—Ticaret gemileri için şartlar şöyleydi: Türkiye tarafsız kaldığı sürece hem barış hem de savaş zamanlarında bütün ülkeler için hiçbir ücrete ve işleme tabi tutulmadan serbest geçiş hakkında sahip olacaktır.

Savaş zamanında Türkiye savaşa katıldığı takdirde tarafsız gemiler için tam bir geçiş serbestliği bulunacaktır. Ancak gemilere bu hak savaş kaçağı eşya, asker ya da düşman uyuğu sivil yolcular taşıyarak Türkiye'nin düşmanlarına herhangi bir yardımda bulunmamak şartıyla verilmiştir. Düşman gemilerinin Boğazları kullanmalarını önlemek üzere Türkiye'nin alacağı tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçmesini aksatacak nitelikte olmayacaktır.

—Savaş gemileri için ise şu şartlar bulunmaktaydı: Barış zamanında bir Türk limanında herhangi bir devletin savaş gemilerinin sayısını ve kalış sürelerini kısıtlama dışında, hiçbir işlem olmaksızın ve herhangi bir geçiş ücreti de almaksızın bütün ülkelerin gemileri için tam bir geçiş serbestliği olacaktır.

Savaş zamanında Türkiye tarafsız kaldığı sürece savaş gemileri barış zamanındaki gibi tam bir geçiş serbestliği hakkına sahip olacaktır.

Savaş zamanında Türkiye'nin savaşa katılması durumunda ise yalnızca tarafsız savaş gemileri için tam bir geçiş serbestliği olacaktır (Kürkçüoğlu, 2006: 320–321).

Lord Cruzon Çanakkale Boğazı ve Karadeniz Boğazı için askerden arındırma teklifinde bulunmuştur. Boğazların Asya ve Avrupa kıyıları üzerinde saptanacak bazı bölgelerin askerden arındırılması ve her iki Boğazla Marmara Denizi sularının askerden arındırılması ve öteki teknik konuların denetimi için bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyon içerisinde Karadeniz devletleri ile Akdeniz ticaretinde bulunan devletlerin temsilcileri bulunacaktı. Bulgaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya, Amerika, Türkiye, Romanya, Yugoslavya birer temsilci atayacak ve Türk temsilcisi komisyonun daimi başkanı olacaktır (Kürkçüoğlu, 2006: 321).

8.3.2.1.(2). Lozan'da Türk Görüşü

İngiltere'nin Boğazlar konusundaki tezine karşılık Türkiye'nin Boğazlarla ilgili manevra alanı oldukça sınırlıydı. Türkiye'nin bu sıkışıklığını İnönü'nün şu sözleri ortaya koymaktaydı: “Boğazların açık olmasında başlıca İngilizler ısrar ediyorlardı, Bütün Müttefikler İngiltere etrafında toplanmışlardı. Bu meselelerde kopmaya gitmemek sulh için çaresiz görünüyordu.” (Kürkçüoğlu, 2006: 322).

İsmet Paşa Boğazlarla ilgili olarak söz aldığı anda, öncelikli olarak Rusya, Ukrayna ve Gürcistan temsilcilerini konferansta görmekten duyduğu mutluluğu belirtti. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Türkiye'nin egemenliği altındaki topraklar üzerinde bulunmaları sebebiyle, meselenin öncelikli ve büyük ölçüde Türkiye'yi ilgilendirdiğini belirten İsmet Paşa bu konuda konferansın ilgili tarafların meşru haklarını göz önünde tutarak adil bir karar almalarını ümit ettiğini söylemiştir. Türkiye'nin Boğazlar meselesindeki görüşleri aslında Misak-ı Milli ile belirlenmişti. İsmet Paşa'nın Açıkladığı Türk görüşü de Misak-ı Milli dairesi içerisindeydi. Lozan'da Türk görüşü şu şekilde yer almaktaydı:

“Türkiye'nin başşehri ve halifenin oturduğu yer olan İstanbul ile Marmara Denizinin güvenliği her türlü saldırıdan korunmalıdır. Bu prensip bir defa ortaya konup kabul edildikten sonra, Türk milleti, bir taraftan Türk Hükümeti diğer taraftan ilgili devletler arasında Boğazların dünya ticaretine ve milletlerarası ulaşımına açılmasını sağlayacak şekilde ortaklaşa alınacak her türlü kararı kabule hazırdır.” (Baytok, 1970: 177).

Türkiye bu açıklaması ile Boğazlar konusunda kararın kendi güvenliğini sağlayacak biçimde alınmasını talep ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Boğazlar üzerinde en büyük hak sahibinin kendisi olduğu üzerine vurgu yapmıştır. Türkiye ticaret adına Boğazlardan geçişi asla kısıtlama niyetinde olmadığını da ortaya koymuştur.

Türkiye'nin Boğazlar ile ilgili görüşü İngiltere'yi memnun etmemiştir. Çünkü Türkiye Boğazlar üzerinde söz sahibi olarak kendi güvenliğini de ön planda tutmak istemiştir. Türkiye'nin bu görüşü İngiltere ile örtüşmemektedir. Dolayısıyla Lord Cruzon İsmet Paşa'nın bu açıklamalarına karşı tepkisini ortaya koymuştur.

Lozan Konferansı'nda Boğazlar meselesi Sovyetlerin Türkiye'yi desteklemelerine rağmen, İngiltere'nin istekleri doğrultusunda kabul gördü. Bu sonuçta Türkiye'nin barışı sağlamak adına vermiş olduğu tavizlerinde katkısı vardı. Lozan görüşmelerinde Boğazlar hakkında varılan sonuç kısaca şu şekildeydi; Boğazlardan serbest geçişi sağlamak amacı ile Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her iki yakası ve Marmara Denizindeki adaların askersizleştirilmesini ve bölgenin Türkiye başkanlığında uluslararası Boğazlar Komisyonu tarafından denetimini ön görmekteydi (Harp Akademisi Komutanlığı, 1993: 45).

8.3.3. Montrö Konferansı'na Giden Yol

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde alınan kararlar ne Türkiye'yi ne de Sovyetleri memnun etmişti. Türkiye o dönemde yeni kurulmuş bir devlet olduğundan dolayı dış meseleleri hallederek bir an önce kendi iç işlerine dönmek istediğinden dolayı İngiltere'nin istekleri karşısında kendi isteklerinin bir kısmından tavizler vermişti. Ayrıca Türkiye Milletler Cemiyetinin güvenlik sisteminin de işleyeceğine inanmaktaydı. Ancak 1930 sonrasında değişen dünya şartları Türkiye'yi, Boğazların statüsünde değişiklik istemek için cesaretlendirecekti.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne giden yolda Türkiye ve İngiliz ilişkileri 1933 yılında şekillenmeye başlamıştır. Türkiye 1923 yılında Lozan Boğazlar Sözleşmesinin getirdiği yükümlülükleri değiştirebilmek adına bir uluslararası konferansta yeni bir rejim oluşturabilmek için girişimlerde bulunmuştur. Türkiye değişen Dünya şartlarını öne sürerek ilk kez 1933 yılındaki Silahsızlanma Konferansı'nda Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Boğazların kıyılarını ve Marmara Denizinde İmralı dışındaki adaları askerden ve silahtan arındıran hükümlerinin kaldırılmasını istemiştir. Türkiye'nin yapmış olduğu bu istek konferansın konusu ile ilgili bulunmadığından dolayı kabul edilmemiştir.

1930 sonrasında dostluk havasına bürünmeye başlayan Türk-İngiliz ilişkileri 1933 yılının Mart ayında, Birleşik Krallığın hazırladığı silahsızlanma planı sebebi ile bir darbe aldı. Türkiye kendisinin bu planda, İngiltere'nin de çabalarıyla küçük düşürüldüğünü düşünmüş ve İngiltere'ye güvenmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda iki ülke arasında meydana gelen yanlış anlaşılmalara giderilmiştir. Bu olay Türkiye'nin Boğazların askerden arındırılmış yerlerine tekrar asker yerleştirme sağlanmasını teklif etme açısından fırsat vermiştir. Türkiye'nin yaptığı bu teklif küçük bir kesim tarafından destek görmüş ancak konuyla ilgili görülmeyip daha sonra değerlendirilmek üzere askıya alınmıştır (PRO, FO 371/17958, E 596/596/44: 5).

1932 yılının yazında, İngiliz Malahatgüzar Bay Morgan'ın hazırladığı 1933 yılına ait raporunda yer alan tabire göre "merasim boruları eşliğinde, kendi tanıtımı ve ulusal gururunu tatmin etmek amacıyla" Milletler Cemiyeti'ne katılan Türkiye 1933 yılında Cemiyeti eleştirmeye başlamıştır. Silahsızlanma Konferansı'na Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey katıldı. Tevfik Rüştü Bey Mc Donald Planında yer

alan Türkiye ile alakalı kurulmuş olan hayaller için Majesteleri Hükümetine içerlediklerini bildirdikten sonra bu plandan yararlanmak adına boğazların askeri donanımdan arındırılmış bölgelerine tekrar asker yerleştirme silahlandırma için bir öneride bulunmuştur. Cenevre’de daimi bir delegasyonu bulunan ve Cemiyete etkin olarak katılan Türkiye, Tevfik Rüştü Bey’in Aralık 1933’te Cemiyete yönelik yaptığı açıklamalara, Cemiyete karşı kibirli bir tavır içerisinde girmiştir. Bakan Ankara’da diplomatlarla yaptığı görüşmede Cenevre’yi çıkmaz yol olarak göstermiş ve Viyana kentinin Cemiyetin merkezi olması için daha uygun olduğunu belirtmiştir. Bakan Bey Türkiye’ye zararı olmadığı sürece Cemiyetin devamına bir itirazları olmadığını söylerken, Türkiye’nin Cemiyetten gelecek herhangi bir iyiliğe ihtiyacının olmadığını belirtmiştir. Tevfik Rüştü Bey, Cemiyetin o güne kadar verdiği kararların, başta Musul kararı olmak üzere, Türkiye’ye zarardan başka bir şey kazandırmadığını belirtmiştir. Burada Tevfik Rüştü Bey aslında İngiltere ile Türkiye arasındaki dostluğun gelişmesinde geciktirici bir rol oynamasından dolayı Cemiyeti suçladığı anlaşılmaktadır. Rüştü Bey bu konuşmasında birkaç gün sonra İngiliz Maslahatgüzar ile yaptığı konuşmada, Cemiyetin şimdiki ve gelecekteki yararlarını sorgulamaya devam ederek daha yumuşak bir üslupla Cemiyeti eleştirmeye devam etti (PRO, FO 371/17958, E 596/596/44: 4). Türkiye takındığı bu tavrı ile Boğazlar meselesinde değişikliğe gitmek için yollar aramış ve İngiltere’yi de kendi yanına çekebilmek için uğraşmıştır.

1933 yılında İngiltere’nin Birleşmiş Milletlere sunduğu silahsızlanma konferansı planında Türkiye ile arasında sıkıntılar yaşanması, Türkiye’nin bu konuda kendisini ihmal edilmiş olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı. Bay Morgan konuyu Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü ile görüşmüş ve Türklerin ne yapmak istediklerini Londra’ya iletmıştır. Türkiye meydana gelen durumdan rahatsız olmuş ve Cenevre’de, Lozan Konferansı’nda Boğazların askerden arındırılmış bölgelerine yeniden asker yerleştirme fikrini sunmak istediğini belirtmiştir. Bay Morgan, Londra ile yaptığı görüşmede Türklerin İngiltere’nin yapmak istediğini tam olarak anlamadığı ve bu fikrinden vazgeçirilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Yani İngiltere uluslararası ortamda silahsızlanmanın düşünüldüğü sıralarda Türkiye’nin böyle bir talepte bulunmasının ortalığı karıştırabileceğini söylemiştir (PRO, FO 371/16986, E 1575/1575/44: 73–76). Bay Morgan Tevfik Rüştü ile 23 Mart 1933’te görüşmüştür. Görüşmede Tevfik Rüştü’ye İngiltere’nin asla Türkiye’nin kötülüğünü istemediğini ve Majesteleri Hükümetinin bunu dostluğu ile gösterdiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Tevfik Rüştü Bey bunu kabul etmiş ve Türkiye’nin teklifini geri çekeceğini bildirmiştir. Ancak uluslararası heyetin Türkiye’nin boğazlar üzerindeki hakkını kabul etmesi gerektiğinin de altını çizmiştir. Ayrıca Boğazların şu anda müstahkem alan olmadığını ve Türkiye’den başka bir gücün boğazların kapatmasının mümkün olmadığını belirtirken ilerde Türkiye’nin Boğazları açık tutabilecek imkana sahip olacağını söylemiştir (PRO, FO 371/16986, W 3297/40/98: 77–78). Cemal Hüsnü Bey konferans’ta İngiliz planına dair Türk bakış açısını belirtmiş ve Boğazların özgürlüğü adına boğazlara tekrar asker yerleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (PRO, FO 371/16986, E 1828/1575/44: 80). Tevfik Rüştü Bey daha sonra Türkiye’nin boğazları açık veya kapalı tutma zorunluluğunu tek başına sırtlama niyetinde olmadığını ve tatmin olduğu sürece konferansın kararlarına uyacağını belirtmiştir (PRO, FO 371/16986, E 1893/1575/44: 83). 1 Haziran 1933’te Türk Dışişleri Bakanı Sir Clerk’e Türkiye’nin konferansta takındığı tutumun aslında Boğazlar Sözleşmesi’nde alınan kararlarda değişikliğe gitmek istediğinin göstergesi olduğunu belirtmiştir. Sir Clerk 1 Haziran’da Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmeyi Londra’ya bildirmiştir. Büyükelçi Bakan ile yaptığı görüşmeden

Türkiye'nin Boğazların statüsü konusunda değişiklik istediğini belirtmiştir. Büyükelçiye göre, Türkiye Lozan görüşmelerinde birçok maddeyi barışa katkı sağlamak amacıyla bir göstergesi ve devletin bağımsızlığını kazanma amacı gütmekten dolayı kabul etmiştir. Dünya üzerinde o günden bu güne oluşan değişiklikler boğazların durumunu tekrar gözden geçirmeyi gerektirmiştir (PRO, FO 371/16986, E 3175/1575/44: 176). Yapılan konferansta Türkiye'nin yaptığı öneriler aslında Lozan Boğazlar Konferansı'nda alınan kararların artık değiştirilmesine dikkat çekmek içindi. Tabii İngiltere'nin konferansı hazırlarken Türkiye'nin şartlarını ihmal etmesi de teklife sebep olmuştur. Fakat bu durum değişiklik için fırsat kollayan Türkiye'ye bahane oluşturmuştur. Türkiye'nin bu girişimi bu konferansta sonuçsuz kalmıştır fakat değişen şartları İngiltere'nin de fark etmesi boğazların statüsünün 1936 yılında Montrö Boğazlar Konferansı'nda ele alınmasını sağlayacaktır.

8.3.3.1. Türkiye'nin İngiltere'yi İkna Çabaları

Türkiye 1933 yılında Boğazların statüsünün değişmesi için girişimde bulunmuş fakat istediğini alamamıştır. Türkiye, 1934 yılında da Boğazların statüsünde değişiklikler yapılmasında ısrarcı olmuştur. Sir Percy Loraine 6 Mayıs 1934'te Londra'ya yazdığı mektupta, Tefik Rüştü Bey'in bu konuda görüşlerini aktarmıştır. "Tefik Rüştü Bey mevcut Boğazlar sözleşmesinin artık ihtiyaçları karşılamadığını belirtmektedir. Dünya yeniden silahlanma eğilimindedir ve Türkiye bu gidişi takip edecektir. Eğer Dünya silahsızlanırsa Türkiye de mevcut durumunu koruyacaktır. Fakat uluslar silahlanırsa Türkiye de onları takip edecektir. Bu durumda Türkiye başka anlaşmalar kabul etmeyecek ve Boğazlara tekrar asker yerleştirecektir. Bulgaristan silahlanmıştır, Ege adalarına tekrar asker yerleştirilmiştir. Yani dünya silahlanma eğilimindedir. Türkiye şu anda Boğazları yirmi dört saat içerisinde yeniden silahlandırmak için her şeyi hazırlamış ve verilecek bir işaret yeterlidir. Hiçbir kanuni gerekçe onu durduramaz. Türkiye gelecek olan sözlü ve fiili saldırılara cevap verecek kadar güçlüdür. Türkiye gücünün farkındadır ve harekete geçmeye karar verdiğinde kararını uygulayabileceğini bilmektedir. Bakan bu tür bir konuşmayı daha önce Fransız Büyükelçisi ile de yapmıştır. Bu konuda resmi bir açıklama yapacağını da bildirmiştir. Bu konuya Cenevre'de de değineceğine büyükelçi inanmaktadır. O zaman Türkiye'nin Dünya'daki silahlanma eğilimine katıldığı tam olarak kabul edilebilir" (PRO, FO 371/17961, E 2874/1345/44: 376). Türkiye Boğazlarda kendi başına önlem alabilecek durumda olduğunu bildirmesine rağmen, Milletler Cemiyeti'ne katılırken verdiği sözlere sadık kalarak tek başına hareket etmeyi uygun bulmamıştır. O dönem devletler fikir Cemiyetle fikir ayrılığı yaşadıklarında, Cemiyetten ayrılma tehdidinde bulunurken, Türkiye bu yola başvurmak istememiş ve karşı olan devletleri görüşme yolu ile ikna çabası içerisinde bulunmuştur (Cumhuriyet 12 Nisan 1936).

İngiltere'den konuyla ilgili Ankara'ya gelen cevap İngiltere'nin Türkiye'nin gösterdiği bu tutuma oldukça karşı olduğunu göstermektedir. İngiltere Türkiye'nin böyle bit tutum sergilemesinin doğru olmadığını düşünmektedir. Ayrıca Türkiye Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde belirlemiş kurallara belirttiği sözlerle karşı gelmesi kendisine zarar vereceğini belirtmiştir. İngiltere Büyükelçiden Türkiye'yi bu düşüncesinde vazgeçirmesini istemektedir. Lozan'ın bir dayatma olmadığını ve tarafların bir anlaşmaya vararak imzalandığını söylemektedir. İngiltere kendilerini bir dost olarak gördüklerini ve şu ana kadar uluslararası ortamda edindikleri dostluklara zarar vermemeleri gerektiğini belirtmektedir. Türkiye şu ana kadar inşa ettiğini yıkmamalıdır. İngiltere, Türkiye'nin bu konuda Rusya tarafından kışkırtıldığını da düşünmekte ve bu

durumun tehlikeli olacağı görüşündedir (PRO, FO 371/17961, E 2874/1345/44: 378). Ayrıca Fransız Büyükelçisi de Türk Dışişleri Bakanının kendisine de benzer ifadelerle konuyu açtığını belirtirken, Paris'e konuyu Rapor ettiğini söylemektedir. Büyükelçi Ülkesinde yeniden silahlanmaya karşı sert tedbir almasını istemektedir (PRO, FO 371/17961, E 3000/1345/44: 385). İngiliz Büyükelçisi son zamanlarda İtalyan büyükelçisi ile yaptığı görüşmeyi Londra'ya bildirmiştir. Tevfik Rüştü Bey İtalyan Büyükelçisi ile 1933 yılı boyunca Boğazlar hakkında konuşmuş olmasına rağmen, benzer ifadeler kullanmamıştır. Ancak İtalya büyükelçisi de Sir Percy Loraine'e İtalya'nın da silahlanma fikrine karşı olduğunu ve en azından Fransa, İngiltere ve İtalya birlik olup Türkiye'yi bu fikrinden vazgeçirmeleri gerektiğini vurgulamıştır (PRO, FO 371/17961, E 3001/1345/44: 387).

Konu İngiltere Parlamentosunda da ele alınmış ve Bay Levy Dışişleri bakanlığına bu konuda bir soru yöneltmiştir. Bay Levy, Türkiye'nin Boğazlarda tekrar silahlanma konusunu Cenevre'ye taşıyıp taşımayacağını ve Majesteleri Hükümetinin bu konudaki tutumunun ne olacağını sormuştur (PRO, FO 371/17961, E 2904/1345/44: 381). Bay Levy'nin sorusuna cevap verilmiş ve Türk Delegasyonunun konuyu Cenevre'de açıp açmayacağından haberdar olmadıkları belirtilmiştir. Bir yıl önce Tevfik Rüştü Bey bu konuyu Silahsızlanma Konferansı'nda açmış fakat konu ertelenmiş ve görüşülmemiştir. Hükümet ise Türkiye'yi bu konuda desteklememekte ve diğer güçlerden de Türkiye'yi vazgeçirmeleri için istekler gelmektedir (PRO, FO 371/17961, E 2904/1345/44: 381).

Sir Percy Loraine, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey Cenevre için ayrılmadan önce 10 Mayıs 1934'te kendisi ile bir görüşme yapmış ve Türkiye'nin Boğazlar konusunda dikkatli olması gerektiğini kendisine belirtmiştir. Türkiye bu konuda Majesteleri Hükümeti ile ters düşmemek için dikkatli olması gerekiyordu. Türkiye'nin İngiltere kamuoyunda sıkıntılı duruma düşmesini istememekteydi ancak eğer Türkiye bu konuda dikkatli davranmazsa olacak olan buydu. Türkiye ise bu konuda dengeyi bozmak istememekle birlikte eşit davranılmayı da hak ettiğini savunmaktadır. Türkiye için Boğazlar sorunu aslında Bulgaristan'ın İtalya aracılığı ile yeniden silahlanmaya başlamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin şu anda askerleştirmek istediği bölge ise burasıdır. Yani Boğazlarda Bulgaristan sınırına yakın bölgelerde. Türkiye durumların kendi için dezavantaj haline gelmemesi için gerekli zamanda gerekli olanı yapması gerektiğini düşünmektedir. Türkiye tarafların ayrı düştüğü bir durumda dışta kalmaktan çekinmektedir. Ayrıca Boğazların Trakya bölgesine daha fazla önem göstermektedir. İtalya Boğazlar konusuna son zamanlarda ayrı önem vermekteydi ve Bulgar-İtalyan ittifakı tehlikeli olabilirdi. Türkiye, İngiltere'nin de çıkarlarını ve amaçlarını göz önünde bulundurarak Boğazların özgürlüğünü istemekteydi. Büyükelçi Türkiye'nin bu konuları anlaşma doğrultusunda gerçekleştirmesinin daha iyi olacağını Bakan Bey'e açıklamıştır (PRO, FO 371/17961, E 3072/1345/44: 402-404).

İngiltere Türkiye'nin Boğazlar konusunda yaptığı hamleyi sadece bir kamuoyu yoklaması olarak değerlendiriyor. Türkiye Avrupa'nın konuya verdiği tepkiyi görünce görüşmeleri ileri bir tarihe ertelemeyi kabul ettiğini belirtiyor. Tevfik Rüştü Bey İngiliz Dışişleri Bakanı ile görüşükten sonra konuya ilişkin isteklerini unutma yoluna gittiği belirtiliyor (PRO, FO 371/17961, E 3631/1345/44: 445). İngiliz Dışişleri Bakanı ile Tevfik Rüştü Bey arasında Cenevre'de geçen konuşma Türkiye'ye 2 Haziran'da bildirilmiştir. Tevfik Rüştü Bey, Boğazlar konusunu kendisinin Cenevre'de dile getireceği ile ilgili olarak İngiliz gazetelerinde çıkan dedikodulardan rahatsız olduğunu belirtiyor. Ayrıca Konuyu ile kendilerinin dile getirmediğini, İngiltere'nin savaş uçakları ve ağır silahlarla ilgili memorandumunda, Türkiye'nin bu tür aletlerle

Boğazları koruması olanaksızdır diyerek, kendilerinin bu konuyu ilk kez gündeme getirdiğini söylemektedir. İngiltere Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in bahsettiği gazete haberlerinde bilgisi olmadığı belirtmiştir. Fakat Türkiye'nin şu anda bu konuyu Cenevre'ye taşımaması gerektiğini söylemiştir. Konuyu şu anda tartışmaya açılmaması gerektiği vurgulanarak ileriki süreçte ele alınarak halledilmesine karar verildi (PRO, FO 371/17961, E 3631/1345/44: 446).

1934 yılının Mayıs ayında Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Boğazların silahlandırılması sorununun tekrar gündeme getirmiştir. Türkiye bu konuda ısrarcıdır ve İngiltere Büyükelçiliği danışmanına Türkiye'nin neden böyle bir tutum içerisinde olduğunu açıklamıştır. Türkiye dünyanın yeniden silahlanma eğiliminde olduğunu gözlemlemekteydi ve bu gelişmeden geri kalmak istemiyordu. Bakan Türkiye'nin istediği takdirde 24 saat içerisinde boğazları silahlandıracağını ve yasal hiçbir tartışmanın dahi bunu durduramayacağını belirtmiştir. Konu Cenevre'de John Simon ve Tevfik Rüştü Bey arasında tartışılmış, Sir John Simon, şimdilik konunun üzerine gitmemesi konusunda Tevfik Rüştü Bey'i ikna etmeyi başarmış ve Türkiye'nin bu konudaki haklarının gelecek için korunması gerektiğini vurgulamıştır. İngiliz Devlet Bakanı Simon konunun ileri bir tarihe bırakılmasında duyduğu memnuniyeti ifade ederken, Tevfik Rüştü Bey ise silahlanma sorununun büyümeden çözümlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır (PRO, FO 371/19037, E 854/854/44: 8).

Dünyada yaşanan gelişmeler Türkiye'nin 1935 yılında Boğazların silahlandırılması ile ilgili olarak isteklerini yeniden dile getirmesine sebep olmuştur. Türkiye başta İngiltere'den istediği desteği bulamamasına rağmen, İtalya'nın Akdeniz'deki durumu ve İngiltere ile gelişen dostluk sonrasında, bu isteği için gerekli zamanı beklemeye karar vermiştir. 1935 yılında Türkiye, Sovyetler, İran ve Irak ile sürdürdüğü iyi ilişkiler neticesinde ordusunun büyük bir kısmını, İtalya'nın saldırı durumuna karşı batıya kaydırma imkânı bulmuştur. Bulgaristan bu durumdan oldukça rahatsız olmuş ve durumu Bulgaristan üzerine geliştirilen bir politikaya ve boğazların silahlandırılmasına bağlamıştır. Türkiye ise diğer durumların yanı sıra, gerektiğinde Balkan Antantı'ndaki müttefiklerine yardım için gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Bulgaristan bu paktda yer almadığına göre onlara karşı da tetikte olmak gerekliydi (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 3).

İngiliz Dışişleri Bakanı Bay Eden, Türk Dışişleri Bakanına ocak ayında, Türkiye'nin donanmasının inşa edebilmesi için itibarlı İngiliz şirketler ile iletişim içerisinde olmaları için gerekli ortamın sağlanacağını belirtmiştir. Mart ayında Türk Dışişleri Bakanı Bay Aras, İngiliz Büyükelçisine Türkiye'nin Boğazları yeniden silahlandırmak istediğini bildirmiş, Bulgaristan'ın durumdan meydana gelen çekincelerini bildirerek, Türkiye'nin Boğazlar konusunu tek taraflı adımlar atarak değil, karşılıklı anlaşmaya vararak çözmek istediğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanı nisan ayında Cenevre'de de bu isteğini İngiliz Dışişleri Bakanına iletmiş fakat İngiliz Bakan konu ile ilgili olarak Türkiye'yi tam olarak cesaretlendirmemiştir. Aras daha sonra Büyükelçi'ye İngiltere'nin bu yaklaşımının, anlaşma için yapılacak görüşme ihtimallerini suya düşürdüğünü söylemiştir. Türkiye Boğazlar konusunda ısrarcı olduğunu gösterince Londra Sir Percy Loraine'e bir haber yollamış ve Büyükelçiye mevcut durumda Türkiye'ye destek vermemenin geçerli olmadığını dolayısıyla sorunu tekrar görüşmek için Türk yetkililerle irtibata geçmesi gerektiği yönünde bilgi göndermiştir (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 6-7).

Haziran sonunda Tevfik Rüştü Aras, İngiliz Maslahatgüzar'ı ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Rüştü Bey Türk-İngiliz dostluğu için şükranlarını bildirerek Türkiye'nin İngiliz politikasına ters hareket etme niyetinde olmadığını ve Boğazlar

sorununun iki tarafın dostluğunu etkileyemeyeceğini bildirmiştir. Aslında Rüştü Bey İngiltere'nin konuyu daha sonra kabulleneceğini düşünerek harareti biraz dindirmeyi amaçlamıştır. 1935 yılının sonunda Boğazlar meselesi iki tarafın ilişkilerinde kötü bir gidişe sebebiyet vermemiştir (PRO, FO 371/20091, E 933/933/44: 7).

8.3.4. Montrö Boğazlar Konferansı Sırasında Türk-İngiliz İlişkileri

İngiltere Türkiye'nin Boğazlarla ilgili girişimlerinde ikna olmuştur. Türkiye'nin vermiş olduğu notaya olumlu karşılık verirken Türklerin talebinin dürüst bir şekilde yapılmış olmasından da ayrı bir memnuniyet duyduklarını bildirmişlerdi (Cumhuriyet, 14 Nisan 1936). The Times gazetesi Türkiye'nin girişiminin yerinde olduğunu bildirerek kararın Akdeniz'deki muhtemel tehlikelerden dolayı alınma ihtiyacı hissedildiğini bildirmiştir (The Times, 13 April 1936). Morning Post ise Türkiye'nin uzun süredir istediği değişiklikler için sebeplerin oluştuğunu bildirerek Türklerin talebini yerinde bulmuştur (Morning Post, 13 April 1936). Daily Telegraph ise oluşan ortamdan dolayı Türkiye'nin talebinin hayrete düşürecek tarafının kalmadığını ve Almanya'nın birbirini takip eden Versay Antlaşması'nı tehdit eden davranışlarının olayı bu noktaya getirdiğini belirtmiştir (Daily Telegraph, 13 April 1936).

20 Mayıs 1936'da, İngiliz Avam Kamarasında Boğazlar Görüşmesiyle ilgili olarak Bay Purbrick, Türkiye'nin, 1923 yılında yapılan Lozan Boğazlar Görüşmesinin artık güvenlik açısından yeterli olmadığını öne sürerek yeni bir görüşme talep etmesinin, ülke güvenliğinin herhangi bir devlet tarafından tehdit edildiğinden dolayı kaynaklanıp kaynaklanmadığını sormuştur. Dışişleri Bakanı Bay Eden, Türkiye'nin talebinin değişen politik ve askeri şartlardan meydana geldiğini belirtmiştir. Bay Eden Türkiye'nin fikirleri hakkında bundan daha fazlasını söyleyemeyeceğini belirtirken, Bay Cocks, "İtalyan tehlikesinin etkisi yok mu?" diye sorarak İtalyanların tehdidine dikkat çekmiştir (22.12.2013, www.hansard.millbanksystems.com). Avam Kamarasındaki bu konuşmalar şartların sadece Türkiye için değil, İngiltere içinde değiştiğini ve artık İngiltere'nin de Lozan Boğazlar Konferansı'nda alınan kararların şu ortamda yetersiz olduğunu düşündüğünü göstermektedir.

İngiliz Dışişleri Bakanı, 22 Haziran 1936 tarihinde Montrö'de bir konferans yapılmasına dair kararın alındığını bildirmiştir. Türk Büyükelçinin 11 Nisan 1936'da kendisine gelerek, Türk Hükümetinin Boğazlarla ilgili statünün değişmesi yönünde isteklerini belirten bir not verdiklerini belirtmektedir. Türk Hükümeti Boğazların durumu hakkında değişiklik talep etmiştir. Türk Hükümetinin asıl isteği Boğazların tekrar silahlanmasına izin verilmesidir. İngiliz Dışişleri Bakanı mevcut dünya şartların artık Boğazların durumunun değişmesi gerektiğini kendilerinde düşündüğünü belirtirken, Türkiye'nin boğazları tekrar silahlandırmasının hakkı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Boğazların Türkler tarafından yeniden silahlandırılması İngiliz çıkarlarına da hizmet etmekteydi. Bu düşüncelerle Bakan, 16 Nisan'da Türk Büyükelçisine, ilgili güçlerin katılacağı bir konferans düzenleneceğini bildirmiştir (PRO, FO 371/20075, E 3583/26/44: 292).

Boğazların statüsünde değişiklik konusu, Türk Dışişleri Bakanı ile Cenevre'de ve İngiltere'ye 29 Mayıs'ta yaptığı son ziyarette görüşüldü. Bakan Bey İngiliz Dışişleri Bakanına temsilcilerinin 22 Haziran 1936 tarihinde Montrö'de yapılacak konferans'a göndermelerini talep etti. İngiliz Bakan konunun görüşülmesi için yapılacak olan konferansa İngiliz Hükümetinin seve seve katılacağını bildirdi. Alınacak olan kararlara, İngiliz Krallığına bağlı bütün ülkelerin uyacağını belirterek, İngiliz Delegasyonuna Lord Stanhope'nun başkanlık etmesine karar verildi. Delegasyon 20 Haziranda Londra'dan

konferansa gitmek üzere ayrılacaktı. Lord Stanhope'e Boğazların silahlandırılması ile ilgili olarak alınacak olan karara uyması söylenmiştir. İngiltere, Türkiye ile dostluğu geliştirmenin konferansta onlarla uyumlu bir porte çizmekten geçtiğinin farkındaydı (PRO, FO 371/20075, E 3583/26/44: 293).

17 Haziran 1936 tarihinde İngiliz Dışişleri Doğu Dairesi Başkanı Bay Rendel, İtalyan Büyükelçiliği danışmanı ile bir görüşme yapmıştır. Sinyor Vitetti'ni, Bay Rendel'e İngiltere delegasyonunda kimlerin yer alacağını sormuştur. Bay Rendel kendisine cevap verdikten sonra, İtalyan temsilciler hakkında bilgi almak istemiştir. Sinyor Vitetti İtalya'nın konferansa katılmayacağını ve bu konuda Türk Hükümetine de bilgi verdiklerini söylemiştir. İtalya konferanstan önce konseyin toplanarak bir görüşme yapması gerektiğini ve sonrasında konferansa geçilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Fakat 22 Haziran'da direk olarak konferansın yapılacağını öğrenince katılmama kararı almıştır. Bay Rendel İtalyan danışmana, İtalyan Hükümetinin bu kararı ile büyük bir hata içerisinde olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu konferansın çok önemli olduğunu bildirmiştir. Çünkü eğer devletler bir araya gelerek Boğazlar hakkında karar almazlarsa, konunun direk ilgilendirdiği güçler, yani Türkiye, tek taraflı davranmak için adım atabilirdi. Dolayısıyla beraber karar alabilmek adına bu konuda Türkiye'yi desteklemek büyük önem taşımaktaydı. Sinyor Vetetti Bay Rendel'in bu görüşlerini kabul etmiştir. Ancak İtalya'nın son dönemdeki politikasına da dikkat çekmek istemiştir. İtalya yaptırımlar kaldırılana kadar herhangi bir işbirliğine ve konferansa katılmama kararı almıştır. Diğer görüşmelere katılmama kararı almışken bu görüşmeye katılması pek kabul edilemezdi. Ayrıca Türkiye'nin İtalya'ya karşı kötü bir tutum içerisinde olduğunu belirtmiştir. Bay Rendel ise bu görüşü inkâr ederek kendisine Türkiye'nin kötü bir tutum içerisinde olduğuna dair herhangi bir kanıt olmadığını söylemiştir (PRO, FO 371/20075, E 3671/26/44: 2-3). İngiltere Boğazlar Konferansı'nın sorunsuz bir biçimde gerçekleşebilmesi adına elinden geleni yapmaktaydı.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde İngilizlerle Türkleri yakından ilgilendiren konulardan biri de, Çanakkale topraklarının Lozan Antlaşması'nda İngiliz yönetiminde kalan bölümleriydi. Lozan'ın 129. Maddesine göre Boğazlar Britanya İmparatorluğu'na teslim edilecekti. Fakat Türkiye'nin bölge müfettişi gönderme hakkı bulunmaktaydı. İngilizler Çanakkale'yi ziyaret etmek istediklerinde, 150 kişiden fazla olduğu takdirde Türk Hükümetinden izin almaları gerekmekteydi. Temmuz 1936 yılına kadar İngilizlere ait olan bu topraklardaki İngiliz ve Anzak mezarlıkları bu dönemde yaptırılmıştır. Montrö Antlaşması ile İngilizlere ait olan bu topraklar Türkiye'ye devredilmiştir. Ancak mezarlıkların bulunduğu toprakların yine İngilizlere ait olduğu belirtilmiş ve Türkler tarafından kabul görmüştür. Ayrıca Türk Hükümeti mezarlıkların bulunduğu toprakları vergilendirmeyecekti. Mezarlıkların bakımı için su kaynağı bulunmasını da temin edecekti. Buralarda yetkili olan çalışanlar ise Türk çalışanları olacaktır. Numan Menemencioğlu mezarlıklarla ilgili olarak yapılan görüşmede İngiliz heyetine mezarlıkların bulunduğu toprakların etkilenmeyeceğini belirtmiştir. Fakat Numan Bey buraları ziyaret edeceklerin kontrolünün Türk Hükümeti tarafından yapılmasının doğru olacağını söylemiştir. Daha önce bu topraklarda yaşayan İngilizlere de dokunulmayacaktı. Eğer Türkiye'den ayrılmak isterlerse topraklarının değeri sterline çevrilecekti. Yaşamlarına devam etmek isteyenler ise işlerine ve özgürlüklerine devam edebilecekti (PRO, FO 371/20075, E 3609/26/44: 316-333).

23 Haziran'da görüşmenin ikinci oturumunda Türkiye'nin, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi ile ilgili olarak hazırladığı taslak bütün üyeler tarafından kabul görmüştü. Özellikle Sovyetler, Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin savaş

gemilerinin boğazlardan geçişini kısıtlanacağı maddesini kabul ederken bunun Baltık Denizi'nin de içine alınabileceği üzerinde durmuştur (PRO, FO 371/20075, E 3759/26/44: 82).

Yapılan görüşmelerde bir konuda Ruslardan dolayı anlaşmazlık çıkmıştır. Rusya Karadeniz'e giren gemilerde ağırlık sınırlaması uygulamasını desteklese de aynı desteği Karadeniz'den Akdeniz'e giren gemiler için vermemiş ve Karadeniz'den Akdeniz'e giriş yapan gemilere ağırlık uygulamasının geçerli olmasını istememiştir. İngiltere, Sovyetlerin bu tezine karşı çıkmıştır. Delegasyon başkanı Lozan'da Karadeniz'in uluslararası bir deniz olarak kabul gördüğünü ve uygulamanın her iki giriş içinde geçerli olması gerektiğini belirtmiştir. Bu konuda Türkiye'de aynı fikirdedir. Türkiye zaten boğazların hâkimiyetini elinde bulundurmak istediğinden dolayı geçiş konularında sınırlama olmasını uygun buluyordu. Bu konuda bir sonuca varılmadığı için daha sonra görüşülmesi uygun görülmüştür (PRO, FO 371/20075, E 3808/26/44: 97–98).

Görüşmelerde Türkler, denizaltıların geçişini yasaklamak istediğiydi. Montrö'de bulunan Bay Rendel ve İngiliz ekip durum hakkında tam bir karar vermeden önce Londra'da dışişleri bakanlığında Bay Bennet'e telefon açarak böyle bir durumdan kendilerinin nasıl etkilenecekleri konusunda istişare yapmak istemişlerdir. Delegasyon Başkanı Lord Stanhope'e göre bunu uzun vadede kabul etmek zorunda kalacaklardı. O halde hemen kabul ederlerse güzel bir izlenim bırakma şansını elde edeceklerdi. Eğer kabul işini sonraya bırakırlarsa bu sadece atmosferin gerilmesine sebebiyet verecekti ki bu Türkiye ile olan ilişkilerini yaralayabilir ve Sovyetlerin işine gelebilirdi. Daha sonra deniz kuvvetleri ile irtibata geçilmiş ve Onlar da bu duruma kendilerinin kısa bir süre içerisinde karar vermelerinin imkânsız olduğu belirtmişlerdir. Fakat kendileri için Karadeniz'e denizaltı göndermenin önemini vurgulamış ve konferansta bunu sınırlamanın kendileri için pekiyi olmayacağını belirtmişlerdir. Tabii durumun savaş halinde geçerli olmamasını istemişlerdir (PRO, FO 371/20075, E 3853/26/44: 120–121).

24 Haziran 1936'da, bir siyaset adamı olan Bay Purbrick soru önergesi sunmuştur. Kendisi Türklerin Boğazlarla ilgili olarak her türlü imtiyaz sahibi olmasına karşı olan Bay Purbrick, Dışişleri Bakanlığına bir soru önergesi sunmuştur. Bay Purbrick Türklerin Çanakkale Boğazını silahlandırma ile ilgili talepleri karşısında, şu anda devam eden konferansta İngiltere'nin nasıl bir tutum sergileyeceğini öğrenmek istediklerini belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığından Viscount Cranborne Majestelerinin Hükümetinin konferansa Türk taleplerine uymak üzere katıldıklarını açıkça belirttiklerini söylemiştir. Bu konuda anlaşmaya ancak bir konferansla varılacağını ve burada tüm taraflar için adaletli bir karar çıkacağını belirterek hükümetin konferansa olan yaklaşımını göstermiştir. Aslında İngiltere'de bir kesim Hükümetin Türkiye'nin isteklerini desteklemesi durumundan pek de memnun değildir. Mevcut anlaşmada Karadeniz'den Akdeniz'e geçen gemilerde herhangi bir şekilde ağırlık sınırlamasının olmadığı belirtilirken, Türkiye'nin bu şartı yeni anlaşmada da istediğini öne sürerek bunun kabul edilmemesi gerektiğini belirtmektedirler (PRO, FO 371/20075, E 3855/26/44: 123–126). The Times gazetesi haberine göre de Türkiye isteklerini kabul ettirmek için tarafları bir araya getirmiştir (The Times, 23 June 1936).

İngiltere konferansla ilgili olarak 24 Haziran'da yaptığı bir analizde şu ana kadar ki durumu değerlendirmiştir. İngiltere Hükümeti ve Amirallik Bakanlığı için bir sorun vardır. Bu sorun Sovyetlerin tonaj sıkıntısına maruz kalmadan Karadeniz'den giriş çıkış yapmak istemelerinde kaynaklanmaktadır. İngilizler Sovyetlerin böyle bir hakka sahip olmasına kesinlikle karşıdırlar (PRO, FO 371/20075, E 3868/26/44: 150–152).

26 Haziran 1936'da Montrö Konferansı'nda Numan Bey, Bay Rendel ile Sovyetlerin konferanstaki tutumları hakkında özel bir görüşme yapmıştır. Numan Bey Rusların isteklerini abartılı bulmaktadır ve diğer bütün güçlerin Rusların isteklerini kabul etme durumunda dahi Türkiye'nin bunları kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Rusların konferanstaki tutum ve davranışları, Ankara'da konferans öncesi yapılan görüşmede alınan kararlara da ters düşmektedir. Ruslar, şu anda Karadeniz'e kıyası olamayan ülkelerin Karadeniz'e girişleri için kısıtlama ve kendileri için ise hem giriş hem de çıkışta sınırsız özgürlük istemektedirler. Böylece Karadeniz'deki kuvvetlerini daha da güçlendirebileceklerdir. Bu durum Türk Hükümetine pek uymamaktadır. Türkiye'nin istediği Karadeniz'e girecek olan deniz kuvvetlerini kısıtlayarak, buranın bir Rus gölü haline dönüşmesini engellemektir. Bay Rendel durumu İngiltere'ye bildirerek istişare edeceklerini ve bu konuyu bir çözüme kavuşturacaklarını bildirmiştir (PRO, FO 371/20075, E 3894/26/44: 167-168). Sovyetlerle ilgili durumda Türk Hükümetinin istekleri ile İngiliz Hükümetinin istekleri tam bir uyum göstermektedir.

İngiliz Büyükelçi Londra'da edindiği izlenimlerden İngiltere'nin Montrö'deki havanın dostane bir şekilde olması için ellerinden geleni yapacaklarını çıkardığını belirtmektedir. Ayrıca Büyükelçi Bay Rendel'e yazdığı mektupta Türk Rus ilişkileri üzerine izlenimlerini belirtmiştir. Kendisi bu zamana kadar yazdığı mektuplarda Türkiye'nin Rusya'nın Karadeniz'deki korkusunun hala devam ettiğini belirtmiştir. Tabi mevcut durumu bakıldığı zaman bunun rahatlıkla anlaşılacağı görülür bu yüzden de iyi bir Türk- Rus ilişkisi sıkıntıya girebilecektir. Rendele'in kendisine cevabında ise Türk-Rus ilişkilerine vurgusuna katıldığını ve Türkiye'nin Rusya ile çatışmaya girmeyeceğini düşündüğünü belirtmiştir. Ayrıca Türklerin aralarını Rusya ile iyi tutumlarının kendilerine batılı güçlere karşı koz olacağını düşünmektedirler. Kendisi Türklerin hala Kurtuluş Savaşı yıllarındaki politikalarını mevcut durumda da sürdürmelerine inanamadığını belirtmiştir. Kendisini hayrete düşüren bir başka olay da Aras'ın Litvonaov'a boyun eğmesi olduğunu belirtilmiştir. Kendi aralarında konuştuklarında Rusya ile aynı fikirde olmadıklarını belirten Aras ve Numan konferans sırasında fikirlerini açıkça belirtmekten kaçınmaktadırlar. Sonunda olayı çözmek İngilizlere kalmıştır (PRO, FO 371/20081, 5115/26/44: 484-488).

İngiltere ile ilişkilerini sürdüren ve her alanda işbirliğine giden Türkiye, Sovyet Rusya ile ilişkilerine de dikkat etmektedir. 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te imzalanan Türk-Sovyet Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması, 1935 yılının 20 Aralık ayında 10 yıl daha uzatılmıştır. Sir Percy Loraine bu gelişmeyi 1936 yılının ocak ayında bir raporla Londra'ya bildirmiştir (PRO, FO 371/20087, E 353/353/44: 397). Fakat tabi Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Boğazlar konusunda Türkiye'nin Sovyetler ile tam olarak ittifak edememesinden kaynaklanan bazı sıkıntılar meydana gelmiştir. Bu sıkıntılar diğer çevreler tarafından da hissedilmiş ve iki ülkenin ilişkilerine nasıl yansıdığı değerlendirilmiştir. İngiltere'nin Rus Büyükelçisi Lord Chilston, iki ülkenin ilişkilerinde yeni bir dönem başladığını belirtmiştir. Büyükelçiye göre şu ana kadar abartılan ve iki ülkenin de halklarının özgürlüğüne dayanarak gelişmelerine dayanan dostluk artık yeni bir seyir almıştır. Çünkü Boğazların yeni durumu ve Karadeniz sorunu olaylara artık farklı gözle bakmalarına sebebiyet vermiştir. Ayrıca Sovyetlerin Karadeniz'de yeni kuracakları filonun Akdeniz'de de etkili olmasının beklenmesi, Türkiye'nin durumun bir kez daha gözden geçirmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin Boğazların durumu konusunda Sovyetler ile tam olarak görüş birliğine varılamaması Sovyetleri pek memnun etmemiştir. Diplomatik yönde yürüyen ilişkiler ise giderek daha az samimi bir hal almaya başlamıştır. Ayrıca eğer doğruysa Türklerin Boğazları sağlama konusunda işi Almanlara vermesi de Rusları oldukça gücendirmiştir.

Büyükelçi bu konuda Bulgar Bakan ile yaptığı bir konuşmasından da bahsetmektedir. Buna göre Türk Büyükelçi kendisine kontratın yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca Bakan, gelişen olayların Türkiye'yi, Rusya ile anlaşma yerine, Akdeniz'de İngiltere ve İtalya ile pakt yapmaya ittiğini belirtmektedir (PRO, FO 371/20087, E 4541/353/44: 402–403). Montrö Boğazlar Sözleşmesi sonrasında Sovyet-Türk ilişkileri yara alarak farklı bir yöne doğru ilerlemeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında verilen Kurtuluş Mücadelesi'nde Türkiye için önemli bir yer tutan Sovyet Rusya ile ilişkiler İkinci Dünya Savaşı öncesinde gerilmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin Batıya karşı kozlarının azalmasına sebebiyet verecektir.

8.3.4.1. İngiltere'nin Fikir değişikliği

İngiltere başlarda Türkiye'nin Boğazların statüsünde değişikliğe gitmek için bulunduğu girişimlere pek de sıcak bakmamıştı. Ancak daha sonra İngiltere bu tutumundan vazgeçerek Türkiye'nin bu isteğini destekleyerek diğer devletlere de bu konuda çağrıda bulundu. Peki, İngiltere başta Boğazlar konusunda değişikliği desteklemiyorken daha sonra neden bu konuda Türkiye'ye destek verdi?

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye 1935 yılı Nisan ayında, İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine'in tavsiyesi üzerine Milletler Cemiyeti Konseyi'nde İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı tahkime etme ve garnizon bulundurma izni istemeye karar verdi ve Boğazların tahkim meselesini gayri remi olarak dile getirdi. Fakat bu konuda uluslararası ortamda herhangi bir sıkıntı görülmediği belirtilerek İngiltere, İtalya ve Fransız temsilciler tarafından kabul görmemişti. Çünkü İtalya o sıralarda henüz tehlike arz etmemekteydi. Ancak o kış İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı mevcut durumun tamamen değişmesine sebep olmuştur. Bir sene sonra Türk Hükümeti Boğazlar konusunun görüşülmesi için nota verdiğinde İngiltere ve Rusya kendisine destek vermiştir (Graves, 1999: 158–159).

İngiltere konuya başta pek sıcak bakmamasına rağmen Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi, Almanya ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi, silahsızlanma çabalarının boşa çıkması, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, İspanya'daki durumlar ve Almanya'nın zorunlu askerliği uygulaması gibi meydana gelen gelişmeler İngiltere'nin konuya yaklaşımında değişiklikler oluşmasını sağlamıştır. İngiltere'den destek görmeye başlayan Türkiye'de konunun bu şekilde daha rahat çözüleceğine inanmıştır (Uyar, 2007: 181). Yine İngiltere 1936 yılı içerisinde, Almanya-Japonya ve Almanya-Macaristan'ın aralarında yardımlaşacakları söylentileri İngiltere'nin gözünü korkutmuş ve İngiltere'den silahlanmadan yana olma belirtileri göstermeye başlamıştır (Cumhuriyet, 9 Şubat, 1936).

Konferansta İngiltere ve Sovyetlerin yanı sıra Fransa, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan temsilcileri de Türkiye'nin isteklerini olumlu karşıladıklarını belirten konuşmalar yaptılar. Konferans sırasında birçok ülke kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş olsa da ilk kabul gören madde Türkiye'ye Boğazları silahlandırma hakkının vermiş olan madde olmuştur. İngiltere ticaret gemilerinin Lozan esasları içinde geçiş serbestliğinden yararlanmalarını istemiştir. İngiltere Boğazlarda bütün devletlerin transit olarak bulundurtabilecekleri savaş gemilerinin azami tonajı ile Karadeniz'e sahili olan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonaj toplamı Türk tezinde öngörülenden biraz fazla olmalıydı (Uyar, 2007: 184).

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali İngiltere'nin Akdeniz'deki üstünlüğünde tehdit oluşturmuştur. Almanya'nın Türkiye'ye yaklaşıma çabaları ve İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetleri İngiltere'nin gözünde Türkiye'nin daha önemli bir hal almasına sebep

olmuştur (Oran, 2009: 271). Ayrıca İngiltere'nin Türkiye'ye Boğazlar konusunda destek vermesi, bu ülkedeki mevzilerini güçlendirmesi açısından da olanak sağlamaktaydı. Ayrıca İngiltere Türkiye'ye destek vererek, Sovyetlerin Türkiye üzerinde ağır basan etkisini azaltmayı ve onları Sovyetlerden uzaklaştırmayı umut etmiştir. İngiltere'nin daha önce Boğazlar konusunda çekingen davranması Türk-Sovyet dostluğundan meydana gelen korkusundan kaynaklanmaktaydı (Jivkova, 1978: 95). Ancak meydana gelen gelişmeler Türkiye'nin tamamen kendi taraflarına çekilmesinin önemini artırmış olduğundan, sonrasında İngiltere Sovyetleri devre dışı bırakabilmek adına Türkiye'yi desteklemiştir.

Dışişleri Bakanı Bay Eden, Ağustos 1936'da Avam kamarasında yapmış olduğu bir konuşmasında Montrö Konferansı ile alakalı olarak bilgi verirken, konuşmasında İngiltere'nin neden konferans şartlarını kabul ettiği ile ilgili olarak bilgiler de vermiştir. Bay Eden Konferanstan öğrenilecek dersler olduğunu söylerken Avrupa şu durumda tekliflerin tek taraflı ret edilmesinde ziyade anlaşma yoluna gidilmesinin daha kazançlı olduğunu söylemiştir (BCA, 030.0.010.000.000.234.580.17: 2).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Türkiye bu süreç sonrasında Sovyetlerden uzaklaşırken İngiltere'ye daha da yakınlaşmıştır. Bu Konferansa giden süreç Türkiye'nin İngiltere'yi ne derede önemseydiğinin de bir göstergesi olmuştur. Çünkü Türkiye her ne kadar kendi isteklerini öne sürse de konferans öncesinde ve Konferans sırasında İngiltere'nin yönlendirmelerini önemsemiş ve sürekli olarak İngiltere ile irtibat halinde olmuştur.

8.3.5. Montrö Konferansı Sonrasında İngilizlerin Fikirleri

Lozan sırasında Boğazlarla alakalı olarak kendi istekleri doğrultusunda karar alarak bunları bir nevi Türkiye'ye dayatan İngiltere 1930 sonrasında Boğazlar rejiminin değişmesine başlarda pek sıcak bakmamıştı. Türkiye ise 1930 sonrasında dünyada değişiklik gösteren şartları öne sürerek Boğazlar rejiminde değişiklik talep etmiştir. İngiltere silahsızlanma fikirlerini desteklediği sıralarda Türkiye'nin böyle bir teklifle kendilerine gelmesini pek doğru bulmamıştır. Türkiye'nin Boğazları tekrar silahlandırma isteğinin, silahsızlanma programına zarar vereceğini düşünmüştür. Dolayısıyla 1933 yılında Türkiye'nin Boğazlar konusunda attığı ilk adım boşa çıkmıştır.

Türkiye daha sonra 1935 ve 1936 yılları başlarında yapmış olduğu girişimlerle Boğazlar konusunda ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir. Türkiye Milletler Cemiyeti toplantısında Boğazlar konusunu tekrar gündeme taşımış fakat İngiltere'den yine istediği desteği bulamamıştır. İngiltere konunun daha sonra görüşülmesini teklif etmiştir. Fakat İtalya'nın Akdeniz'de ortaya koyduğu tehlike ve Almanya'nın mecburi askerlik uygulamasını tekrar başlatmış olması İngiltere'yi düşündürmüş ve Türkiye'nin teklifine sıcak bakılmasını sağlamıştır. 1936 yılında Türkiye'nin Boğazların değişikliği ile ilgili gönderdiği notaya ilk cevap veren devletlerden olmuştur.

Bay Eden'm 8 Ağustos 1936'da Avam Kamarasında yaptığı konuşma İngiltere'nin Montrö hakkındaki fikirlerini ortaya koymuştur. Bay Eden konferansın neticelerinin kendileri açısından memnuniyetle karşılandığını belirtmiştir. Bay Eden'e göre bu konferanstan çıkartılabilecek dersler vardır. Tek taraflı retler ve alınan taahhütler işe yaramamakta ve mutlaka fikir alışverişi içerisinde kararların alınması gerekmektedir. Konferans barış içerisinde kararlar alınabileceğine dair Avrupa'ya örnek olmuştur. Bu şartlar içerisinde alınan kararlar sonucunda Türkiye'nin tekrar Boğazlarda hâkim olması, İngiltere'nin hoş karşıladığı bir durumdur. Boğazlardan geçiş konuları

İngiltere'nin isteklerine yakın olduğundan dolayı, İngiltere ayrı bir memnuniyet hissetmiştir. İngilizler için en önemli konulardan birini Gelibolu'daki mezarların durumu oluşturmaktaydı. Bay Eden bu konuyu Türkiye ile dostluk havası içerisinde hallettiklerini duyurmuştur. Türkiye'nin bu konuda İngiltere'ye gösterdiği hassasiyetten dolayı da teşekkürlerini bildirmiştir (BCA, 030.0.010.000.000.234.580.17: 2-3).

Mustafa Kemal Atatürk'te Kasım 1936 TBMM'de konuşmasında Montrö'nün iki ülke arasındaki ilişkilerine katkısına değinmiş ve Montrö Antlaşması ile Türkiye'nin hakkının teslim edildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu antlaşmanın iki hükümet arasında yükselmekte olan ilişkilere de hayırlı tesirlerinin olacağından şüphesi olmadığını söylemiştir. Atatürk konuşmasında sovyetler ile Türkiye arasındaki on beş yıllık dostluğun da muhafaza edileceğini vurgulamıştır (TBMMZC, D. 5, C. 13: 6). Mustafa Kemal Atatürk İngilizlerle olan dostluğa vurgu yaparken Montrö'nün Sovyetlerle olan münasebetlerini etkilememesi için çaba harcayacaklarının altını çizmek istemiştir.

Bay Eden konuşmasının devamında Montrö Konferansı'nın Türkiye ve İngiltere arasında sağladığı yakınlaşmaya temas etmiştir. Bay Eden, konferansın iki ülke arasında mevcut olan dostluğu daha da ileri taşımasında duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ayrıca Türk Dışişleri Bakanının ve Türk delegasyonunun konferans sırasında göstermiş olduğu sabır ve anlayıştan dolayı da teşekkür etmiştir. Türk heyetinin İngiliz heyeti ile hassas konular üzerinde sabırla çalışarak güzel sonuçlara vardığından dolayı İngiliz heyetine de teşekkür etmiştir (BCA, 030.0.010.000.000.234.580.17: 2). İngiltere başlarda sıcak bakmadığı konferanstan memnun ayrılmıştır. Konferans sırasında ve öncesine Türkiye ile İngiltere'nin ilişkileri ve değişen dünya şartları olayı bu noktaya taşımıştır.

8.4. İngiltere'nin Türk İç Politikasını Takibi

1935 yılında Türkiye'de Mason Locaları kapatılmıştı. İngiliz Masonluğu da Türkiye Cumhuriyetinin atmış olduğu bu adımdan etkilenmişti. Türkiye'de bulunan ve İngiltere'deki Büyük Loca'ya bağlı olan Oriental Locası için Büyük Loca'nın sekreterinin yazdığı mektuba bakmadan önce, Türkiye'de o döneme kadar olan masonluğa kısaca bir göz atmakta fayda vardır.

Türkiye Cumhuriyetinde de masonluk Osmanlı'da olduğu gibi varlığını sürdürmüştür. Ancak 1925 yılından itibaren ciddi bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Eski Adliye Bakanı Mahmur Esat Bozkurt, Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile birlikte mason localarının da kapatılması için yoğun çabalar sarf etmiştir. Fevzi çakmak ve Şükrü Saraçoğlu da masonluğa karşı olumsuz fikirlere sahip olan şahıslardı ve mecliste masonluk aleyhine sık sık konuşmuşlardır. 1930-1935 arası Türk masonluğu açısından oldukça sıkıntılı yıllar olmuştur. Özellikle localar arasında bir takım ayrılıklar meydana gelmiştir. 1935 yılında geldiğinde Atatürk Mason localarını kapatır. Aslında bu bir kapatmadan ziyade uykuya yatmaktır. Masonlar kendilerini oldukça arka plana atarak küçük bir grup halinde faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Atatürk'ün mason localarını kapatma sebebi olarak, Atatürk'ün masonlara iyi gözle bakmadığı belirtilmiştir. Kimi ise Atatürk'ün masonlara sempatisi olduğunu söylemiştir. Ancak Atatürk'ün masonluğa sempati duyduğuna dair herhangi bir belge yoktur (Çipof, 2012).

O dönemde Türkiye'de, İngiltere Birleşik Büyük Locası'na bağlı, Oriental Locası varlığını sürdürmekteydi. 1930 yılında İstanbul'da ona bağlı bir de şube açılmıştı. Oriental Locası, Birinci Dünya Savaşı dönemi haricinde, 1856 yılından beri çalışmalarına devam etmekteydi. Locaya sadece İngiliz görevlilerin üye olmasına izin

veriliyordu. Ancak Türkiye’de 1935 yılında Mason localarının kapatılması kararı alınınca, herhangi bir şekilde resmi uyarı almamalarına rağmen, çalışmalarına ara vermişlerdir. Büyük Locanın sekreteri konuyu bir mektupla, Dışişleri Bakanı Anthony Eden’a, 1 Ekim 1936 tarihinde bildirmiştir. Sekreter, Bu loca Türk Masonluğu ile de herhangi bir iletişimde bulunmamıştı. Locanın genel sekreterinin belirttiğine göre Büyük Türk Locası, İngiltere Birleşik Büyük Locası tarafından kabul görmemişti. Üyeler geleceklere konusunda endişelenmekteydiler. Loca üyeleri konu ile ilgili olarak Ankara’da bulunan Dışişleri Bakanlığı ile görüşme fikrindeydi. İngiltere Birleşik Büyük Locası iki yüzyıldan fazla bir süredir varlığını sürdürmekteydi. Kendisine bağlı localar dünyada İngilizcenin konuşulduğu her yerde bulunmaktaydı. Temel ilkelerinde biri de politika ve uluslararası konuları konuşma yasağının olmasıydı (PRO, FO, 371/20094, E 6224/6224/44: 275–276).

Durumla ilgili olarak girişimler yapılırken, İngiliz Büyükelçiliğinde görevli James Morgan konu ile ilgili olarak Numan Menemencioğlu ile görüşmüştür. Bay Morgan Numan Bey’den, locanın tekrar faaliyete geçebilmesi için İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Beyle, kendisinin de mason olduğu belirtilir, görüşmesini istemiştir. Numan Bey, Bay Morgan’ın bu isteğini oldukça hoş bir şekilde karşılamış ve durumun takipçisi olarak çözüme kavuşturacağını bildirmiştir. Bay Morgan konuyu takip edeceğini ve Numan Bey’in duruma çözüm bulacağını Londra’ya bildirmiştir (PRO, FO, 371/20094, E 7591/6224/44:280). Ancak Türkiye’de mason locaları 1935 tarihinden sonra uzun bir süre faaliyet göstermediğinden dolayı, bu İngiliz locası da faaliyetlerine ara vermiştir.

8.4.1. İngiliz Basımında Fethi Okyar

1936 yılının 29 Ekim’inde, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıldönümünde, İngiltere’de Büyük Britanya ve Ortadoğu isimli dergide Londra Büyükelçisi Fethi Okyar Beyin karakter analizi yapılmıştır. Bu yazı V. B. Metta tarafından kaleme alınmıştır. Yazar Londra Büyükelçisi Fethi Bey’in karakterinin çift yönlü olduğunu belirtmektedir. Kendisi oldukça nazik mutlu ve enerji dolu bir insandır. Fethi Bey’in bir yönü sivil tarafı diğeri ise askeri tarafıdır. İngiliz yazar, F. Okyar’ı yeni Türkiye’nin gerçek bir temsilcisi olarak görmektedir. Kendisi Türkiye’nin bu güne gelmesindeki her aşamada yer almıştır. Makedonya’da seçkin bir Türk ailesinin bir üyesi olarak dünyaya gelmiştir. Kendisinin o zamandan beri demokrasi sevdalısı olduğu ve Abdülhamit rejiminden memnuniyet duymadığı belirtilmektedir. Kendisi aynı zamanda genç Türk hareketi içerisinde yer almıştır. Mahmut Şevket Paşa’nın ordusu içerisinde Selanik’ten İstanbul’a giriş yapanlar arasındadır. 1911 yılında Türk İtalyan savaşı sırasında Paris’te askeri ateşe olarak görev yapmaktaydı. 1913’te ise Genelkurmay Başkanı olarak ikinci Balkan Savaşı’nda Edirne’ye gitmiştir. Bu savaştan dönüşte askerliği bırakan Okyar politikaya atılmıştır. 1921 yılında Milli Mücadelecilere katılan Okyar iki kez meclis başkanlığı ve iki kez de başbakanlık yapmıştır. Atatürk’le arası gençliklerinden bu yana hep iyi olmuştur. Her ikisi de reformcular arasında yer almışlardır. Kendisi Atatürk’le ilk karşılaştığı andan itibaren onu ülkede etkili bir insan olacağını anlamıştır. Fethi Bey Sofya başkanlığı yaparken Atatürk de askeri ataşelik yapmaktaydı ve bu yılları beraber geçirdiler. 1925 yılında Atatürk liberal bir partiye ihtiyaç duyduğunda bunu kendisinden istemişti. Geçen sene arkadaşlıklarının derin bir ifadesi olarak kendisine “kutsal yoldaş” anlamına gelen “Okyar” soyadını vermiştir. Okyar, özgürlüklerine düşkün olan İngilizleri her zaman sevmiştir. Her iki ülkenin de birbirine benzer özellikleri olduğu savunulmuştur. Kayserling’in de dediği gibi ulusların arasında en centilmen iki ülke İngiltere ve Türkiye’dir. Milletler Cemiyeti’ne bağlı

biridir. İyi bir konuşmacıdır ve Almanca, İngilizce, Fransızca, Farsça ve Arapça konuşmaktadır. Ekonomi ve tarih kitaplarını okumayı sever ayrıca Sir Arthur Salter'in kitabı olan "Aspects Of The Worlds Depression" kitabını Türkçeye çevirmiştir. Ayrıca İngiliz Edebiyatı üzerine okumayı da sevmektedir. Yazar Fethi Bey'den oldukça güzel bir şekilde bahsetmektedir. Aslında İngiliz yazarın bu yaklaşımı Atatürk'ün neden Londra Büyükelçisi olarak Fethi Bey'i gönderdiğini de gözler önüne sermektedir. Atatürk'ün İngiltere ile yakın ilişkiler kurmak istemesinden dolayıdır ki kendisine en yakın hissettiği ve kendisine en çok benzeyen ayrıca kendisi gibi İngilizlere yakınlık duyan Fethi Bey'i Büyükelçi olarak atamıştır. İngiliz basınında meydana gelen tepkilerde bu görevlendirmeden duyulan memnuniyeti ortaya koymaktadır (Metta, 1936: 615).

8.5. İngiltere Kralı Edward'ın Türkiye Ziyareti

Atatürk yabancı liderlerin Türkiye ziyaretlerini, aktif dış ilişkilerin bir aracı olarak gördüğünden dolayı, Türkiye'nin yabancı devlet adamları tarafından ziyaret edilmesine büyük önem göstermiştir. 1936 yılında meydana gelen en önemli olaylardan biri olan İngiltere Kralı'nın Türkiye ziyareti de bu yüzden büyük bir önem taşımıştır (Özdemir, 2004: 4). Kral 28 Ağustos sabahı İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine'i arayarak 3 Eylül'de Çanakkale'de olacağını ve burada mezarlığı ziyaret ettikten sonra 4 Temmuz'da İstanbul'a geçeceğini ve buradan da 6 Temmuz'da tren yolu ile ayrılacağını bildirmiştir. Büyükelçi de Kral'dan haber alır almaz durumu Türk yetkililerine bildirmiştir (PRO, FO 372/3190, T 13338/8725/379: 257).

Kral, 4 Temmuz sabahı Çanakkale'den İstanbul'a geçmiştir. İngiliz Büyükelçiliği binasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın ziyaretini kabul etmiştir. Aynı gün öğleden sonra Kral, Cumhurbaşkanı'na Dolmabahçe'de iade-i ziyaret de bulundu. Her iki ziyarette özeldi ve herhangi bir resmiyet taşımamaktaydı. Kral'ın ziyareti halkın her kesiminde memnuniyetle karşılanmıştı (PRO, FO 372/3190, T 13620/8725/383: 259).

3 Eylül'de Kral Edward Gelibolu yarımadasına ve İstanbul'a özel bir ziyaret gerçekleştirecekti. Kral, "Nahlin" adındaki özel yatı ile İmroz'a ulaştı. Kral'ın yatı iki Türk destroyeri tarafından karşılandı. Kral, yarımadaya çıktığında mezarlıkları ve savaş alanlarını ziyaret etti. Kral bu ziyaretlerini bitirdikten sonra 4 Eylül tarihinde İstanbul ziyaretini gerçekleştirdi. Kral Atatürk tarafından karşılanarak Büyükelçilik binasına gitti. Burada Atatürk kendisini ziyaret etti. Kral daha sonra Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Atatürk'e iade-i ziyarette bulundu. Gezi boyunca kendisine İngiliz büyükelçi refakat etti. Kral, 6 Eylül'e kadar İstanbul'da kaldıktan sonra tren yolu ile Viyana'ya geçti. Kral'ın ziyareti ülkenin her kesimi tarafından mutlulukla karşılandı ve Türk-İngiliz ilişkilerine büyük katkı sağladı (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 15).

3 Eylül'de özel yatı ile Çanakkale'ye varan Kral, Boğazların dışında iki Türk savaş gemisi "Adatepe" ve "Kocatepe" tarafından karşılanmıştı. Bu iki Türk savaş gemisinin yanı sıra İngiliz donanmasından "Grafton" ve "Glowworm" de Krala korumalık etmekteydi. Bu gemilerin korumasında Kral, karaya çıktı ve mezarlara ziyarette bulundu. Kralın bu yarımada ziyareti esnasında General Fahrettin Altay kendisine yoldaşlık etti. Özel yatı "Nahlin"ın Kilia'yada görülmesi ile Çanakkale'den 21 selamlama topu atıldı. Buradaki ziyaretinin sona ermesinden sonra Kral yatı "Nahlin" ile İstanbul'a doğru yola çıktı. 4 Eylül'de saat 11.00'de Dolmabahçe Sarayı'na vardı. Burada kendisini Büyükelçi ve Mustafa Kemal karşıladı. Sonrasında Cumhurbaşkanı ve Kral, İngiliz Büyükelçiliğine doğru yola çıktı. Burada Kral,

Cumhurbaşkanının kişisel ziyaretini kabul etti. Öğleden sonra ise Kral, Dolmabahçe Sarayı'na giderek Cumhurbaşkanı'na iade-i ziyarete bulundu (PRO, FO 372/3190, T 14129/8725/379: 301–302).

8.5.1. Kralın Ayrılışı ve Ziyaretin Etkileri

Kral 6 Eylül'e kadar İstanbul'da kaldıktan sonra, Mustafa Kemal'in kullanımına sunduğu Cumhurbaşkanlığı treni ile İstanbul'dan ayrıldı. Kral, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve kabine üyeleri tarafından istasyondan uğurlandı. Ziyaret ülkedeki her kesim tarafından büyük bir memnuniyet ile karşılandı. Herkes bu ziyaretten ötürü gururlanmıştı. Atatürk'ün özellikle son yıllarda teşvik ettiği Türk-İngiliz dostluğu atılan bu adım ile daha da güçlenmişti. Türk basını olaya geniş yer verirken Türk-İngiliz dostluğu üzerine yazılar yazdı. İngilizlere bu ziyaret sırasında yapılan ağırlama şekli Türklerin misafirperverliğinin açık bir göstergesiydi (PRO, FO 372/3190, T 14129/8725/379: 303). Sir Oliphant Kral'ın ayrıldıktan sonra, İngiltere'ye dönüşte Atatürk'e telgraf göndermek istediğini belirtti. Oliphant bundan memnun olacaklarını belirtti. Halihazırda Fransa Cumhurbaşkanı'na ve Amerika Başkanı'na çekilmekteydi telgraf. Bu listeye son zamanlarda Hitler de eklendi. Diğer ülkelerle olan dengeleri hesap ederek Atatürk içinde doğum günü telgrafı çıkılabileceği belirtildi (Şimşir, 2006: C 8, 249–248). Son yıllarda düzelme gösteren Türk-İngiliz ilişkileri yerini dostluğa bırakırken Kral tarafından yapılan ziyaret dostluğun perçinlenmesini sağlamıştı. Bundan sonraki dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin dostluk yönünden ve işbirliği yönünden daha sağlam olacağı benziyordu.

İngiltere Kralının Türkiye'ye ayak basması ve ona gösterilen ilgi iki ülke arasında dostane hislerin açığa çıkmasına vesile olmuştur. İki ülkenin birbirine yakınlaşmasında Akdeniz'de meydana gelen olayların etkisi büyük ise de iki ülkenin dostluğu aslında uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Tarih içerisinde zaman zaman iki ülkenin arası açılmışsa da savaşlar iki ülkenin birbirine olan saygısını artırmıştır. Kralın Çanakkale'ye gerçekleştirdiği ziyaret iki ülkenin geçmişinin onların birbirine bağladığını göstermiştir. Sunday Times gazetesinde yer alan yazıda bu gibi ziyaretlerin daha sık gerçekleşmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Sunday Times, 6 September 1936).

İngiliz Kralının Türkiye ziyareti sonrasında Türk-İngiliz ilişkilerindeki gelişmeler diğer ülkelerin de dikkatini çekmeye başlamış, Alman ve Fransız basınında da yerini almıştır. Fransız gazetesi Louis Bresse "Sekizinci Edvard ile Kemal Atatürk'ün Mülakatı, Türk-İngiliz Dostluğuna Avdet" başlıklı yazısında gelişen Türk-İngiliz dostluğu ve Akdeniz'deki işbirliği üzerinde durmuştur. Alman gazetesi Deutche Allgemeine Zeitung ise 13 Eylül 1936 tarihli nüshasında "Türkiye İngiltere Pakt Hazırlıkları" başlıklı yazısında Kral Edvard'ın ziyaretinin gayri resmi olmadığını ve İnönü'nün ilerleyen tarihlerde yapacağı ziyaretinde iki ülke arasında imzalanacak askeri antlaşmanın belirtisi olduğunu belirtmiştir (Özdemir, 2004: 314–316). Yunan Bakan Bay Simopoulos, Bay Rendel'e kendisi ile görüşmek istediğini belirtmiştir. Yapılan görüşmede Yunan Bakan Türk-İngiliz ilişkileri üzerinde durmuştur. Bakan, Kral Edward'ın İstanbul ziyareti sırasında, Başbakan İnönü'yü İngiltere'ye davet ettiği haberlerini basından duymuş ve bu haberin doğruluk payının ne olduğunu sormuştur. Bay Rendel ise kendisine konu ile ilgili herhangi bir bilgisinin olmadığını ve bu ziyaretin bir nezaket ziyareti çerçevesinde olabileceğini belirtmiştir. Bakanın ilgisini çeken bir başka konu ise Türk donanmasının kısa bir süre sonra Malta'ya yapacağı ziyareti. Rendel bu ziyaretin de İngilizlerin 1932 ve 1933 yıllarında İstanbul'a

yaptıkları ziyaretlerin iadesi olduğunu belirtmiştir. Türkler o dönemde Akdeniz'deki karışıklıktan dolayı iadeyi ziyarette bulunamamışlardı. Fakat şu anda her şeyin normale dönmesinden dolayı ziyaretin gerçekleşmesi gerekirdi (PRO, FO 371/20093, E 5701/2812/44: 309). Doğu Dairesi Başkanı Bay Rendel, Türklerin İngiltere ziyareti konusunda bir başka soru da İranlı Bakan'dan gelmiştir. Ancak İranlı Bakan ziyareti Mustafa Kemal'in yapacağını duymuştur. Bay Rendel, kendisine ziyaretin İsmet Paşa tarafından gerçekleştirileceğini belirtmiştir (PRO, FO 371/20093, E 5772/2812/44: 311).

Mustafa Kemal Atatürk Kasım 1936'da TBMM'de yaptığı konuşmasında Montrö sonrasında İngiltere Kral'ının Türkiye ziyaretinin iki ülke arasındaki dostluğun gelişmesine katkı sağladığını vurgulamıştır. Kral'ın ziyareti ile alakalı olarak şunları söylemiştir “Tanışmakla bahtiyar olduğum İngilizlerin Büyük Kralı ile aramızda husule gelen dostluğun, milletlerimizin temayülata uygun olarak, iki hükümeti arasında filen inkişaf etmekte olan samimi münasebet üzerinde hayırlı tesirine şüphe yoktur” (TBMZC, D. 5, C. 13: 6).

Mustafa Kemal Atatürk'ün bu konuşmasını yer veren The Times'ın 3 Kasım 1936 tarihli gazetesinde, Kral'ın ziyareti ve diğer gelişmelerle ilerleyen dostluk hakkında fikirlerine yer verilmiştir. Mustafa Kemal Kral'ın ziyaretinin iki ülke arasındaki gelişmeye başlayan dostluğu zirveye taşıdığını belirtmiştir. Sene içerisinde Montrö Konferansı'ndaki başarıyı da hatırlatan Atatürk iki ülkenin birbirine karşılıklı anlayış içerisinde yaklaştığını söylemiştir. Bu davranış iki ülkenin ilişkilerinin emin adımlarla giderek gelişme göstermesinin temel dayanağını oluşturmuştur. Atatürk Türkiye'nin hedefinin her ülke ile dostluk sağlamak olduğunu belirtirken Ruslarla ve Balkan ülkeleri ile sağlanan dostluğun buna örnek olduğunun altını çizmiştir. Türkiye o dönemde Montrö dolayısıyla Ruslarla sıkıntı yaşamaktaydı. Atatürk Ruslarla iyi ilişkiler içerisinde olduklarına vurgu yapmıştır. Kral'ın ziyaretinin ve Boğazlardaki yeni rejimin dostluğun güçlü göstergeleri olduğu vurgulanmıştır (The Times, “Kemal Atatürk's Policy”, Tuesday, November 3, 1936).

Kralın Türkiye ziyareti Türklerle İngilizler arasındaki soğukluğu kaldıran son olay oldu. Bu süreç sonrasında ittifaka kadar giden bir dostluk ortamı gelişti ve dostluk pekişmiş oldu. Bir sene sonrasında İsmet İnönü'nün İngiltere'ye Kral VI. George'nin taç giyme törenine katılmak üzere Londra'ya gerçekleştirdiği ziyaret münasebetleri ileriye taşıdı. Başlangıçta hiçbir siyasi sorumluluk taşımayan VIII. Edward'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret iki ülke adına oldukça iyi bir gelişme oldu (Millman, 1998: 88).

Kral VIII. Edward'ın ziyareti Türk-İngiliz ilişkilerinde dostluğun artık tamamen ön plana çıkması olarak görülür. Ziyaret sırasında Çanakkale'de gerçekleştirilen mezar ziyaretleri ise iki ülkenin tarihi bağlarına vurgu yapmaktadır. Kimi kesim ise bu ziyareti, Akdeniz'deki mevcut duruma ve Montrö'de yaşanan gelişmelere bağlayarak, iki ülke arasında askeri ilişkileri daha da ileriye taşımak adına yapıldığına vurgu yapmıştır. Sonuç olarak ziyaret iki ülkenin barışmasının temeli kabul edilmiş ve tam dostluk sürecini başlatmıştır.

8.6. Türk Ekonomisi ve İngiltere

Türkiye ile İngiltere arasındaki ticaret 1936 yılının başlarında bir takım sorunlar ile karşı karşıyaydı. Türk-İngiliz ticaret ve ödeme anlaşması tam anlamıyla iyi işlemiyordu. İngiliz şirketler Türkiye'den taahhütler alma konusunda ihtiyatlı davranmaktaydılar. Bu güvensizliğe Türkiye'nin mali stabilizesine olan güvensizlik de ekleniyordu. Türkiye'nin dış kambiyesi iyi durumda değildi ve dış borçlarını ödeme

konusunda ihmalcı davranabileceği konusunda bir inanış vardı. Bu kambiyo ile ilgili olarak Türk yetkililerin suskunluğu da bu hastalığın düzelmesine yardımcı olmamaktaydı. Diğer yandan İngiliz uçaklarının İngiltere'deki hava görevlilerinin raporlarından etkilenen Türk Hükümeti elli savaş ve bomba uçağı almak istediğini bildirdi ve Londra'ya temsilciler gönderdi. İngiltere çelik sanayi alanının temsilcisi olarak Bay Brassert Karabük'te geniş çaplı bir demir çelik fabrikasının yapımı için anlaşma sağlanması adına temsilciler gönderdi. Ödeme konusunda sıkıntılar yaşandığı günlerde bu konuda ödeme yapılması adına farklı bir sistem uygulanmasına karar verildi. Ödemenin Türkiye ve İngiltere arasında oluşturulacak özel organizasyonlarla seçilmiş Türk ürünleriyle (maden ve mineral) yapılması kararı alındı (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 13).

1936 yılında gelindiğinde Türkiye ile İngiltere'nin uluslararası alanda çıkarlarının kesiştiği birçok ortak nokta oluşmuştu. Bu yüzden, her ne kadar ödeme konularında sıkıntı çekse de, İngiltere'de, Türkiye'nin bu gibi faaliyetlerinde desteklenmesi gerektiği inancı baskındı. Almanya da Türkiye'de ekonomik açıdan baskın olmak istemekteydi ve bu konularda girişimleri vardı. Hatta Türkiye'ye daha uygun fiyatlar teklif etmekteydiler. Bu yüzden Türkiye'nin yalnız bırakılması, bu ülkeyi Alman boyunduruğuna mahkûm etmek anlamına gelmekteydi. İki ülke arasında bir sıkıntı vardı o da İngiliz pazarının Türk mallarını absorbe edebilmesi durumuydu. Eğer Türkiye'de ithalat canlandırılmaz ve sterlin değiş tokuşu yapılamaz ise Türk-İngiliz ticareti durmaya mahkûm olabilirdi. Bu sorunun çözülebilmesi adına İngiliz büyükelçisi Sir Percy Loraine Londra'ya bir teklifte bulunmuştu. Büyükelçi İngiltere'den Türkiye'ye bu konuda araştırma yapacak uzman bir ekip göndermesini istedi. Bu konuda karşılıklı anlaşıldı ve nisan sonlarında uygulamaya konuldu (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 13-14).

Türkiye'ye araştırma için gelen ekibin başında Somerville Smith vardı ve grup Türkiye'de iki ay kadar kaldı. Ziyaretin politik sonuçları şu şekilde sıralanabilirdi; Türk Hükümeti ile Bay Brassert arasında demir-çelik konusunda 23 Haziran'da imzalanan bir ön anlaşma yapıldı, Türkiye, eğer isterse birkaç yıl boyunca 600,000 sterlin (1937 ve 1938 için minimum 300,000 sterlin) transferi yapabilir ve böylece mevcut kredi verenlere mahkûm olmadan kısa zamanlı ticaret zorunluluklarını ödeyebilirdi. Yani bu olay daha büyük bir alanda ekonomik işbirliğinin yolunu açtı (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 14).

29 Eylül'de Türkiye ve Bay Brassert arasında özel satış organizasyonu konusunda anlaşmaya varıldı. Bay Brassert'ın temsilcileri 10 Kasım'da son kontratı imzalamak üzere Ankara'ya geldiler. Taraflar arasında geçen sıkı pazarlıklar sonucunda 2 Aralık'ta anlaşmaya varıldı ve kontrat imzalandı. Sene sonuna doğru ise Türkiye kontratı onayladı. İşlemleri tamamı 3 milyon sterlin tuttu ve İngiliz Hükümetinin Dış Krediler Garanti Dairesi tarafından güvence altına alındı. Yapılan bu işlemler sonucunda Türk-İngiliz ekonomik işbirliği, İngilizlerin girişimleri sonucunda uygun bir şekilde kuruldu (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 14).

Türkiye ile İngiltere arasında bir başka görüşme ise Türkiye'nin istediği uçaklarla ilgiliydi. Fakat bu konudaki gelişmeler pek başarılı değildi. Türklerin yaptıkları siparişlerde azaltmaya gitmeleri gerekiyordu. Yani 80 uçak sipariş edilmişti bunları 12'ye düşürmeleri gerekmekteydi. Uçakların ödemeleri ise nakit ve sterlin olarak istenmekteydi. Buna rağmen Türkiye 1937 yılının sonuna kadar 12 savaş uçağı alacaktı. Buna ek olarak da Türkler 3 tane de Ankara-İstanbul arasında çalışacak sivil uçak istemekteydi. Bunların teslimatı da Mayıs ayında yapıldı (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 14).

Türkiye bu dönemde ekonomik bakımdan toparlanmak üzere bazı adımlar atmıştı. Bu adımlar arasında Fransa'dan beş yıllığına alınan kredi de bulunmaktaydı. Türk Dışişleri Bakanı 1936 yılı içerisinde Fransız Bay Georges Bonnet ile görüşmüş ve Fransızlardan kredi sözünü almıştır. Türkiye bu adım ile yönünü daha net bir şekilde belirlemiştir. İngiltere o anki dünya şartlarında Türkiye'nin Almanlar ve İtalyanlardan uzaklaşarak kendilere ve Fransızlara yaklaşmasından memnundu. Ancak İngiltere, Türkiye için endişelenmekteydi. İngiliz Büyükelçi ve Türk Dışişleri Bakanı arasında geçen konuşmada, Büyükelçi Türkiye'nin bu borcu ödeyememesi durumunda daha da kötüye gideceğini belirtmiştir. Bakan bey ise Türkiye'nin 5 yıl sonrasında bu borcu ödeyecek hale geleceğini ve bunu gerçekleştirdiğinde de artık daha güçlü olacaklarını belirtmiştir (PRO, FO 371/20070, E 221/23/44: 37-39). Fransızlar da Türkiye'ye verilen kredilerle alakalı olarak bazı çekinceler taşımaktaydılar. Fakat Almanya'nın Türkiye ile ticaretinde fazla etkili olmasının önüne bir şekilde geçilmesi de gerekmekteydi (PRO, FO 371/20070, E 315/23/44: 64).

Türk ekonomisindeki olumsuzluklara rağmen, bu konudan umutlu olan İngiliz yetkililer de bulunmaktaydı. Hazine bakanlığından bir yetkili Türkiye'nin ekonomik bakımdan içerisinde bulunduğu olumsuzluklara rağmen, kendisi ile aynı durumda olan ülkelere nazaran sanayi alanında yapılacak yatırımlar açısından gelişmeye daha uygun durumda olduğunu belirtmiştir. Bu durum İngiltere için Türkiye'ye yapılabilecek yatırımların geri tepilmemesi gerektiği anlamına gelmektedir. İngiltere'nin Türkiye ile ekonomik ilişkileri en üst seviyeye çıkarmak istemesindeki temel sebeplerden biri bu alanı Almanya'ya bırakmama isteğidir. İngilizler de, burayı boş bıraktıkları takdirde Almanya'nın Türkiye, İran ve Irak'taki alana sahip olacağını ve İngiltere'nin bu zamanda böyle bir olaya izin vermemesi gerektiği düşüncesi hâkimdir (PRO, FO 371/20070, E 630/23/44: 75-76).

İngiltere'nin ve Fransa'nın Türkiye ekonomisi ile ilgili olarak olumsuz düşüncelerine ve Türkiye'nin Osmanlı'dan kalan borçları ödemede çektikleri sıkıntılara rağmen mevcut şartların gerekliliğinden dolayı İngiltere ve Fransa Türkiye'yi ekonomik olarak destekleme kararı vermiştir. 1936 yılında Paris'te Türk Dışişleri Bakanı Bay Aras ile görüşmeler sonucunda £3,500,000'e varan kredi vermeyi onaylamıştır. İki taraf arasında yapılan bu anlaşma Türk Hükümetine büyük bir destek niteliği taşımaktadır (The Times, 10 February 1936).

28 Şubat 1936 Sir Percy Lorain'in Londra'ya bildirdiğine göre, Türkiye ile Fransa arasında kredi ve denizaltılar için yapılan görüşmeler iptal olmuştur. İptal olmasında ise Türkiye'nin Fransa'nın şartlarını kabul etmemesi ve denizaltıların yapımı konusunda Fransa yerine Alman bir firma ile yeniden anlaşması yatmasıdır. Büyükelçi Loraine bu durumun kendileri açısından pek iyi olmadığını düşünmektedir (PRO, FO 371/20070, E 1104/23/44: 146).

Türk Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras, İngiliz Dışişleri Bakanı Bay Eden ile yaptığı bir görüşmede İngilizlerin kendilerine sağlayacakları silah ve krediler hakkında konuşmuştur. Bakan, Bay Eden'a İtalyanların silah verme konusunda çok cazip teklifleri olduğunu belirtmiştir. İngilizler bu dönemde Türkiye'nin Almanya ve İtalya tarafına kaymasından korkmaktadır. Bay Eden İtalya'nın bu teklifi Türkiye'yi kendi saflarına çekmek için yaptığını bilmektedir. Ancak İngiltere bu korkulara rağmen silahların parasının ödenmesi konusunda Türkiye'nin şartlarını tamamen kabul etmekten yana değıllerdir. Yapılan görüşmeden aslında Türkiye'nin de siparişleri İngiltere'ye vermek istediğı anlaşılmaktadır. Çünkü Türkiye o dönemde İngiltere ile dostluk politikasını oldukça geliştirmiş ve uluslararası alanda İngiltere'nin yanında yer almak istemiştir. Ancak Türkiye parayı döviz cinsinden ödemekte zorlanmaktadır. Dolayısıyla

ödemeyi Türk parası olarak yapmak istemektedir. Ancak Bay Eden kendisine bu konuda hükümetin yetkili olmadığını ve firmalarla bu görüşmelerin yapılması gerektiğini bildirdi. Bakan Bey ise bu konuda ellerinden geldiğince Türkiye'ye yardımcı olmalarını istemiştir. İngiltere bu konuda Türkiye'ye yardımcı olmak istemektedir. Çünkü savaş öncesi ortamda Türkiye'nin Almanya ve İtalya'nın saflarına geçmesini engellemenin Türkiye'nin isteklerine cevap vermekten geçtiğini bilmektedir. Fakat ekonomik açıdan tamamen Türkiye'nin şartlarını kabul ederek açık da vermek istememektedir (PRO, FO 371/20070, E 500/62/44: 151–152).

8.7. Türk Filosunun Malta Ziyareti

1929 yılında Türk-İngiliz ilişkilerinin yumuşamasını sağlayan bir adım atılmıştı. Bu adım Akdeniz İngiliz Donanmasının Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretti. 1935 Habeş Krizi'ne kadar Türkiye herhangi bir iade-i ziyarette bulunmamıştı. Ağustos başlarında İngiliz Amirallığı, Türkiye'nin 1929 yapılan ziyarette karşılık iade-i ziyarette bulunmamasından dolayı karşılıklı ziyaretlerin durdurulmasını duyurdu. Yani Türkiye ziyarette bulunmadan İngiltere ziyarette bulunmayacaktı. Bunun üzerine Türk Hükümeti, Türk Donanmasının Malta'ya bir ziyarette bulunmasına karar verdi ve 20–26 Kasım tarihinde Türk Donanması Malta ziyaretini gerçekleştirdi (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 15). Malta, İngiltere için stratejik bir konum özelliği taşımaktaydı. 1814 yılında İngiliz İmparatorluğuna katılan Malta, İngiltere için Akdeniz hâkimiyetinde kilit nokta niteliği taşıırken, burayı Doğu'ya atlama taşı olarak da görmekteydi (Martin, 1837: 1). Türkiye, İngiltere'ye bulunacağı iade-i ziyareti, Britanya'nın Akdeniz'deki temsilcisi olan Malta'ya gerçekleştirmeyi uygun görmüştür.

Aslında Türk Filosunun gerçekleştirdiği Malta ziyaretinin planları Kral VIII. Edward'ın İstanbul ziyaretinde yapılmıştı. Kral'ın yatı "Nahlin" eşliğinde İstanbul'a gelen "Glowworm" ve "Grafton" zırhlılarındaki İngiliz denizcileri ile "Adatepe" ve "Kocatepe" torpidolarındaki Türk denizciler arasında ziyaret boyunca gelişen sıcak ilişki ve dostluklar, 5 Eylül 1936 günü saat 17.00'de "Yavuz" zırhlısında "Yavuz"un süvarisi Yarbay İhsan tarafından verilen akşam çayı ile daha da pekiştirilmiştir. Çaya katılan İngiliz denizcilerle ilişkileri daha samimi bir hale getirilmiştir (Özdemir, 2004: 274). Burada oluşan samimi ortam Türk Filosunun Malta ziyareti gerçekleştirmesinin sebepleri arasında yerini almıştır.

Türk Donanması ziyareti gerçekleştirmek üzere, savaş gemisi "Yavuz"un yanı sıra "Zafer", "Tınaz", "Kocatepe" ve "Adatepe" gemileri, dört destroyeri, beş denizaltıyı ve bir denizaltı ambar gemisini İstanbul'da topladı (BCA, 030.0.010.000.000.200.363.4: 8). Donanma ziyareti gerçekleştirmek üzere Malta'ya vardı. Ziyaret oldukça güzel ve eğlenceli geçti. Donanmanın başında bulunan Amiral Şükrü'yü karşılarken yapılan konuşma Türkiye tarafından memnuniyetle karşılandı. Ziyaret sırasında yapılan törenler ve eğlenceler oldukça etkileyiciydi (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 15). Türk heyeti İngilizlerin gösterdiği ilgi ve alakadan oldukça memnun kalmışlardır. İngiliz yetkililer Türk heyetini "Yavuz"da ziyaret etmişler ve dostane bir şekilde konuşmuşlardır (BCA, 030.0.010.000.000.200.363.4: 4).

Başvekil Malta'dan almış olduğu güzel haberler dolayısıyla sevincini Amiral Şükrü Okan'a bildirmiştir. Türk Donanmasının iyi kabulü bütün memleketi memnun etmiştir. Başvekil, Amiral Şükrü Okan'dan İngiliz yetkililere de teşekkürlerini bildirmesini istemiştir. Ayrıca bütün bir heyete Cumhuriyet Hükümetinin sevgilerini ve saygılarını sunmuştur (BCA, 030.0.010.000.000.200.363.4: 5). Bu ziyaret ile Türk

donanması Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez dış ziyarette bulunmuştur (PRO, FO 371/20866, E 823/823/44: 15).

Dışişleri Bakanlığının Başvekâlete gönderdiği raporda Türk Donanmasının gerçekleştirdiği Malta ziyaretinin önemine vurgu yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ilk kez dış ziyarette bulunan Tür donanmasının bu hareketi, İngiltere ile Türkiye arasında var olan dostluğu bir kez daha perçinlemiştir. Hatta Le Journal gazetesinde İngiltere'nin Boğazların anahtarlarını artık Sovyetlere hizmet etmeyen Türkiye'ye teslim ettiğine dair bir yazı çıkmıştır. Fakat bu yazıda, Türkiye'nin kendini kabul ettirmesinde tek payın İngiltere'nin olmadığı, Fransa ve Alman Dr.Schacht'ın da çabalarının bu konuda ciddi etkisinin olduğu vurgulanmıştır (BCA, 030.0.010.000.000.200.363.5: 3).

9. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1937)

1936 yılında yaşanan gelişmeler iki ülke arasındaki ilişkileri dostluğun zirvesine ulaştırmıştı. 1937 yılı içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında gizli ilişkilerin kurulmasında daha hızlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Türk Hükümeti ile İngiliz büyükelçi arasında geçen diyaloglar, Türkiye'nin temel politikasını ortak çıkarları olan İngiliz-Türk politikasının üzerine oturtulmuş olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla görüşler bunun Türkiye'nin yazgısının İngiltere'nin yazgısı ile ortak olacağı yönündedir. Bu yıl içerisinde Türkiye'nin dış politikasında İngiltere'den daha fazla tavsiye aldığı gözlemlenmektedir. Türkiye Akdeniz, Balkanlar, Almanya ve Ortadoğu ile ilişkin konularda İngiltere'nin tavsiyelerine daha fazla başvurmuş, İki ülke yetkilileri arasındaki fikir alışverişi, Türk Dışişleri Bakanı ve İngiliz Büyükelçisinin daha uyumlu olmaları neticesinde daha kolay gerçekleşmiştir (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 29).

9.1. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yaşanan Gelişmeler

İngiliz Büyükelçisi Sir Loraine'nin 25 Mart tarihli raporda belirtildiğine göre, Dr. Aras şu ana kadar Türkiye İngiltere arasındaki işbirliğinin en net olarak görüldüğü noktanın Montrö Konferansında olduğunu belirtmekteydi. Bu noktada her iki ülkenin de çıkarları boğazlar konusunda birleşmiş durumdaydı. Kendisi bu hamleyi Rusya'ya Karadeniz'e hapsederek, komünizmin Akdeniz'e sıçramasının engellemek olarak görmekteydi. Aras'a göre, İngiltere'nin silahlanma politikası her ne kadar Rusya'ya göre öyle değilse de Montrö; İngiltere ile Türkiye'nin karşılıklı güveninin bir göstergesiydi. Bu göstermiştir ki, Türk-İngiliz işbirliği karşılıklı güvene ve dürüstlüğe dayanmaktaydı. Bu durumda Ruslar kıskançlık göstermekteydi. Yazıya dökülmemiş Türk-İngiliz işbirliği, Türkiye'ye boğazları silahlandırması ve İtalya ile Rusların emellerini engellemesi açısından müthiş bir güç kazandırmıştır. Her iki ülke de Süveys'in ve Boğazların kendi kontrolünde olmasının Asya'da güvenliği sağlayacağını farkındaydı (PRO, FO 371/20860, E 1263/188/44: 42-43).

Türkiye ile İngiltere'nin işbirliği her noktada kendisini göstermekteydi. 4 Haziran 1937 tarihinde Budapeşte'de Türk Büyükelçiliğinde, Tefvik Rüştü Aras adına bir yemek verilmişti. Yemeğe İngiltere Büyükelçisi Sir G. Knox'ın yanı sıra, Ankara'daki Macar Elçi ve Balkan Bloğunun Bakanı katılmıştı. Tefvik Rüştü Aras burada bir konuşma yaptı. İngiliz Büyükelçi, Aras'ın kendileri için kullandı övücü sözlerden ötürü biraz utandığını belirtmiştir. Tefvik Rüştü Aras, İngiltere'ye Montrö Konferansı'nda ve İskenderun sorununda Türkiye lehine oynadığı rolden dolayı teşekkürlerini iletmişti (PRO, FO 371/20860, E 3152/141/44: 297).

İngiltere ile Türkiye arasında dostluk oldukça ilerlemişti. Tan gazetesinde çıkan bir makalede bunu İngilizlerin Türklere bakış açısının gelişiminden bahsetmekteydi. Gazetenin makalesine göre Gladstone 70 yıl öncesinde Avam Kamarasında bir konuşma yapmış ve Türklere, iletişim kurulamaz konuşulamaz insanlar olarak bahsetmişti. Aynı kamarada 25 Haziran'da Bay Eden bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmayı Gladstone'un konuşmasından ayıran nokta Türkler hakkında bu kez övücü sözler kullanılmasıydı. Bay Eden Türklerin çok güvenilir insanlar olduklarından söz etmiş ve bu konuda da takdir toplamıştı. Gazete makalesi özellikle yeni rejimin kurulmasından 15-16 yıl sonra, Gladstone'dan bu yana Türk-İngiliz ilişkilerindeki gelişmeye dikkat çekmişti (PRO, FO 371/20860, E 4262/188/44: 103-104). Bay Eden 25 Haziran 1937'de Avam Kamarasında yaptığı konuşmada İsmet İnönü'nün Milletler Cemiyeti ile

ilgili sözlerine yer vermişti. İsmet İnönü'nün Cemiyeti'nin ancak güçlerini birleştirerek barışa ve dünya meselelerine etkili olabileceği sözlerini örnek göstererek Türkiye'yi tebrik etmiştir (22.12.2013, www.hansard.millbanksystems.com).

İki ülke arasında gelişen ilişkiler sonrasında birbirine yapılan ziyaretler de artmıştır. 1929 yılında Akdeniz Filosunun ziyareti sonrasında değişim gösteren ilişkiler artık en üst seviyesine ulaşmış bulunmaktadır. 1937 senesine bu kez Türk yetkililerin daveti üzerine İngiliz gemileri 2 Eylül'de İstanbul'a ziyarete gelmişlerdi. Amiral L. V. Wells bayrağını taşıyan "Despatch", kendisine iştirak eden "Delhi", "Inglefield", "Isis" ve "Ilex" ile birlikte 2 Eylül'de İstanbul'a gelmişlerdi. Bu ziyaret tüm Türkiye'de çok hoş olarak karşılanmıştı. Basın, yetkililer ve İstanbul halkı yapılan ziyaretten memnun kalmışlardı. Amiral Wells'e ziyaretin başından beri Türk Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Şükrü Okan refakat etmişti. Bu ziyaret sırasında eksik olarak görülen ve Londra'ya ziyaretle ilgili raporlarda da üzerinde durulan konu, ziyaretçiler için yapılan programın eksikliğiydi. Hatta Türk basını da daha eğlenceli bir program yapılabileceği üzerinde durmuştu. Bu ziyaret sırasında herhangi resmi bir konuşma gerçekleşmedi. Amiral Wells, Amiral Şükrü Okan'a bir teşekkür mektubu sundu. Yine de yapılan ziyaretin Londra'daki yansımaları iyiydi. Sonuç her iki ülke için de dostluğun bir kez daha yansması olmuştur (PRO, FO 371/20858, E 5448/136/44: 43–45). Yapılan bu ziyaret İngiliz basınında da yankı buldu. The Times gazetesine göre İngiltere savaş gemilerinin eylül ayında gerçekleştirdiği beş günlük ziyaretin aslında resmi olamadığını belirtiliyordu. Fakat bu ziyaret Türkiye tarafından önemli olarak görülmekteydi ve bundan dolayı da hazırlıklar yapılarak misafirlerin en iyi şekilde ağırlanması için çaba sarf edildi. Dolayısıyla ziyaret resmiyet kazanmış oldu. İki ülke arasında dostluk maçları da yapıldı. Halk, filoyu sevinçle karşıladı ve Türk misafirperverliğini gösterdi. Tabi 1936 sonrasında gelişen dostluk bu kaynaşmanın sebebi olarak gösterilebilir. Bir başka neden de iki ülkenin ortak paydasının Akdeniz ve dünyada barış istemesi olarak kabul edilebilir (The Times, "British Naval Visit To Turkey", 6 September 1937).

1937 yılında 19–26 Ekim tarihleri arasında İkinci Türk Tarih Kongresi düzenlenmişti. Bu kongreye Avusturya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Polonya, Romanya, İsviçre, Yugoslavya ve İngiltere'den temsilciler katılmıştı. Katılımcıların hepsi de tarih alanında söz sahibi ve nitelikli kişilerdi. İngiliz temsilciler Oxford'dan Prof. J. L. Myres, Edinburgh'den Prof. V. Gordon Childe, St. Andrew Üniversitesinden Prof. Baxter katılmıştı. Ayrıca Büyükelçilik İkinci Sekreteri Bay Dixon kongre öncesinde bir bildiri okudu. Kongre Dolmabahçe Sarayının resmî kabul odasında gerçekleşti. Taht odasında ise Anadolu'nun her kösesinden parçalar sergilendi. Atatürk kongrenin bütün öğleden sonra seanslarına katılarak, kongreyi dikkatli bir şekilde takip etti. İngiltere'den katılan temsilciler kongreden oldukça memnun bir şekilde ayrılmışlardı. Ayrılırken Büyükelçiye Türk misafirperverliğinden duydukları memnuniyeti aktarmışlardır (PRO, FO 371/20868, E 5994/5994/44: 313–315).

Dr. Aras ve La Stampa gazetesinin temsilcisi Sir Percy Loraine bir ziyarete bulunmuş ve bazı konularda fikirlerini beyan etmişlerdi. Büyükelçiye göre en çarpıcı yorum, İtalya, Sovyetler, İngiltere ve Türkiye arasındaki ilişkilerle ilgili olanıydı. Aras'a göre, eğer İngiltere, İtalya ve Sovyetler arasında iyi bir anlayış mevcut olursa Türkiye cennette gibi hisseder, aksi bir durumda ise bu Türkiye'yi çok büyük sıkıntılara sokabilirdi. Türkiye ile İtalya arasındaki yeni dostluk girişiminin iyi sonuçlanacağını umduğunu belirtmiştir (PRO, FO 371/20860, E 1800/188/44: 45).

1937 yılında Türk Hükümeti İngiltere'den, deniz subaylarının eğitimi için bir istekte bulunmuşlardı. Türk Hükümeti subaylarından bir kaçının İngiliz gemilerinde eğitim görmesini istemiştir. Türk Hükümeti, 1936 yılında da buna benzer bir istekte

bulunmuştu. Ancak İngilizler tarafından bu istek kabul görmemişti. Sabit halde duran gemilerde ve teorik bilgilerle eğitim veriyorlardı, fakat hareket halinde gemilere yabancıların girmesine izin yoktu. İngiliz yetkililer, 1936 yılına göre iki ülke arasındaki ilişkiler daha iyi hale gelmişse de kuralları bozamayacaklarını söyleyerek isteği kabul etmemişlerdir (PRO, FO 371/20860, E 7615/194/44: 162–163).

Türkiye Cumhurbaşkanı, Kral VI. George'nin taç giyme töreninde Başbakan İsmet İnönü tarafından temsil edilmişti. Türkiye'yi temsilen taç giyme törenine katılan Başbakan ve beraberindeki resmi görevliler, İngiltere'de konuk olarak bulunmaktan dolayı mutlu olduklarını dile getirdiler. Türkiye, taç giyme töreni ile bağlantılı olarak düzenlenen deniz gösterisine de bir destroyer göndererek katılım sağladı (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 33).

İngiltere Akdeniz Başkumandanı, Akdeniz Filosunun sonbaharda gerçekleştireceği gezi noktalarına Türk limanlarını da katma hususunda bir teklifte bulundu. Yapılan teklifin Türkiye tarafından da hoş karşılanmasının ardından Türkiye, iki kruvazör ve üç adet destroyerle İstanbul'un bir sonraki ay içerisinde ziyaret edileceği hususunda bilgilendirildi. Türk Hükümeti bu karardan oldukça büyük mutluluk duyarken, bu ziyaretin resmi çerçeve içerisinde yapılması yönünde karar aldıklarını duyurdular. "Despatch" isimli gemide bulunan Amiral L. V. Wells tarafından komuta edilen filonun ziyareti oldukça coşkulu bir ortam içerisinde cereyan etti. Filo içerisinde "Inglefield" gemisinin yüksek hız gösterisi, bu sırada içerisinde bulunan Türk heyetini oldukça heyecanlandırmıştır (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 33–34).

9.2. Türk Dış Politikası ve İngiltere (1937)

Tevfik Rüştü İngilizlerle Türklerin uluslararası politikasının birbirine çok benzemesinden dolayı aynı çizgide yürümleri gerektiğini düşünmektedir. Sık sık bu konuda Sir Percy Loraine ile iletişim halinde olmuşlardır. Türkiye Balkanlar da önder bir ülke olmuş ve Balkan Antantı'nın kurulmasında başı çekmiştir. Dr. Aras bu antantın ilk amacının barışı sağlamak olduğunu belirtmiştir. İngiltere'nin silahlanmasının önemli olduğunu ve bu silahlanma sürecinin ise barışa katkı sağlamak amaçlı olduğunu düşünmektedir. Türkiye'de silahlanmaya destek vermekte bu alanda hedeflerinin aynı olduğunu söylemektedir. İngiltere ve Türkiye'nin silahlanması tamamlandığında, bölgesel ve genel politikalarda bir araya gelindiğinde, Balkanlardaki savaş engellenebilirdi. Türkiye silahlanmayı tamamlandığında Balkanlardaki bir devletin yok olma riskini almadan savaşa girmesi imkânsız olacaktı. Aynı şekilde de İngiltere tamamladığında da dünyadaki bir başka devlet için aynı durum geçerli olacaktı. Bu açıklamalar Türkiye'nin ağırlığını koymaya başladığının ve İngiliz politikasının tam destekçisi olduğunun göstergesiydi. Büyükelçi İngiliz silahlanma politikasının barışı ve güvenliği sağlamak için planlandığını belirtmekteydi (PRO, FO 371/20861, E 1650/315/44: 319–323).

22 Ekim'de 1937'de Tevfik Rüştü Aras, Cenevre'ye gitmeden önce Sir Percy Lorain'e bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette Türkiye'nin üyeliğe tekrar seçilememesi durumunda İngiltere ile Cemiyet çatısı altında çalışamayacaklarının üzüntüsünü bildirerek, İngiltere ile geliştirilen mükemmel ilişkiler kadar kendilerini hiçbir şeyin tatmin etmediğini belirtmiştir. İngiltere ile elbette işbirliği diplomatik kanallarla devam edecektir. Ancak aksi bir durumda Cemiyet çatısı altında çalışamayacaklardır. Loaraine'de dostluklarında dolayı teşekkürlerini bildirmiştir. Dr. Aras Türkiye'nin dış politikasından bahsederek, Türk politikasının İngiltere'nin

dostluğunu temel alarak devam edeceğini söylemiştir (PRO, FO 371/20861, E 5587/315/44: 345).

Alman Ekonomi Bakanı Dr. Schacht Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuş, Tefvik Rüştü Aras ve Gazi ile görüşmeler yapmıştır. Almanya'nın da amacı geldiği görülen savaş öncesinde Türkiye'yi kendi saflarına çekebilmektir. Gazi, Alman Bakana Türkiye'nin dış politikası hakkında kesin ve net bir konuşma yaptı. Kendisi merkezi güçlerin İngiltere ve Amerika'ya karşı olduklarından dolayı kaybettiğini belirtti. Bu yüzden de Türkiye'nin, Birinci Dünya Savaşı'nda düştüğü hataya bir daha düşmeyeceğinin altını çizdi. Dr. Aras da daha önce Almanya ile müttefik olarak savaş tecrübesi yaşadıklarını ve böyle bir tecrübeyi bir daha yaşamak istemediklerini belirtti. Gazi'nin konuşmalarından Almanya ile ortaklıktan memnun olmadığı belliydi. Dışişleri Bakanı ve Gazi Almanya ile işbirliği konusunda çizgilerini kesin bir şekilde belli etmişlerdi (PRO, FO 371/20860, E 626/188/44: 12-13).

Kral Edward'ın Türkiye ziyaretinde Gazi, Kralı Nahlin yatında bir kokteyle çağırılmıştı. Bu kokteyde Gazi daha önceki savaş anılarından bahsetmişti. Bahsettiği anılar içerisinde Almanlar ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'nda savaşması ve İtalyanlara karşı savaştığı Trablusgarp da vardı. Sohbet sırasında, Türkiye'nin Almanların yanında savaşa girmeye karar verdiğinde kendisinin Almanya'nın savaşı kazanma ihtimalinin çok az olduğunu tahmin ettiğini belirtmişti. Gazi'nin bu konuşmasında Büyükelçi, Gazi'nin İngiltere'ye ve oluşturduğu kampa karşı olanların her halükarda kaybedeceğini düşündüğünü anladı. Çünkü Gazi Almanya kazansa da kaybetse de Türkiye'nin kaybedeceğini bildiğini belirtmekteydi. Büyükelçi ayrıca Gazi hayatta olduğu müddetçe Türkiye'nin asla Almanya ile bir daha müttefik olmayacağını anlaşıldığını belirtmektedir. Gazi Almanlara karşı dolu iken, İngilizlere karşı da bir o kadar yakındı (PRO, FO 371/20860, E 824/188/44: 17-20).

Türkiye İngiltere'yi dünyanın en büyük gücü ve barışı sağlamaya çalışan etken olarak görmekteydi. İngiltere'yi karşısına alarak kurulacak olan kamplaşmanın dünya gerçeklerini kabul etmediğini ve sonunda yenilgiye uğrayacağını düşünmektedir. Almanya'nın yanında, İngilizlere ve politikalarına karşı savaşmanın kötü tecrübesini yaşamış olan Türkiye, bir daha böylesine kötü bir tecrübeyi tatmak istememektedir. İngiltere ile dış politikada çizgilerini barıştan yana birleştirmiş ve işbirliği yoluna gitmeyi tercih etmiştir.

9 Nisan'da Aras'ın Loraine ile yaptığı görüşmede, Aras yazın Moskova'ya yapmayı planladığı ziyaretten bahsetmişti. Ruslarla olan ilişkileri de yumuşatma niyetindeydi. Kendisi Rusların da Türklerin İngilizlerle olan ilişkilerinin Ruslar tarafından da artık olumlu karşılanmaya başlandığını belirtti. Aslında bu işbirliğini geniş alanda Rusların güvenliğini sağladığını fark ettiklerini belirtti. Artık onlara göre de Türkiye başka bir büyük güçten ziyade, İngiltere ile işbirliği içerisinde olmalıydı. Ruslar ayrıca Türkiye ile İngiltere arasında ilişkilerin ve dostluğun gelişimini de takdir etmekteydi. İngiltere ile Türkiye aralarındaki dostluğu geliştirirken Türk-Rus ilişkilerine zarar vermeden ilerlemeye özen göstermişlerdi (PRO, FO 371/20860, E 1800/188/44: 50-51).

Bay Morgan 16 Haziranda, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının Türk dış politikası ile ilgili verdiği bilgileri aktarmıştır. Irak, İran, Afganistan ve Türkiye arasında imzalanan Doğu Paktı İngiltere tarafından kabul görmüş ve desteklenmişti. Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler ileri bir dostluk ve güven üzerine kurulmuştu. Başbakan İngiltere'nin Türkiye'ye karşı içten duygular beslediğini ve bunu her alanda gösterdiğini belirtmiştir. Bunun anlaşılması için çok çaba sarf etmiştir. Aynı sempati ve güven kendisini daha dar alanlarda da göstermiştir. İngiltere'nin barış için gösterdiği

çabalar Türkiye'nin bu konudaki fikirleri ile benzerlik göstermekteydi. İki ülke arasındaki karşılıklı güven ilişkileri daha da ileri taşımaya yardımcı olacak ve uluslararası güvenliği sağlamalarında yardımcı olacaktır (PRO, FO 371/20860, E 3390/188/44: 83–84).

Başbakan Türk dış politikası ile ilgili açıklamalarında Türkiye'nin dış politikadaki kesin çizgisini belirtmekteydi. Türkiye uluslararası barışı istemekteydi ve her adımını buna göre atmaktaydı. Türkiye'nin çıkarları ve güvenliği barış ortamına bağlıydı. Dolayısıyla barış sağlanmalı ve devamlı olmalıydı. Dolayısıyla Türkiye diğer ülkelerle her zaman iyi yönde ilişkiler geliştirmek istemekteydi (PRO, FO 371/20860, E 3390/188/44: 87).

Bay Aras “Intransigante” ye verdiği demeçte Fransa ile imzaladıkları anlaşmadan dolayı oldukça memnun olduklarını ve bu anlaşmanın Fransa ile ilişkilerinde olumlu sonuçlar doğuracağını belirtti. Atılan bu adımın da bu konuda ilk gösterge olduğunu söyledikten sonra İngiltere ile İtalya arasında varılan centilmenlik anlaşmasından dolayı Türk Hükümetinin duyduğu memnuniyeti açıkladı. Dr. Aras ayrıca İtalya'da Ciano ile bir görüşme yapacaklarını da bildirdi (PRO, FO 371/20860, E 686/188/44: 15).

Türkiye 1937 yılında İmzalamış olduğu Sadabad Paketi ile 1937 yılına kadar uluslararası ortamda devam eden başarısına yenisini katmıştır. 1934 yılında Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ile imzalanan Balkan Paketi devam etmektedir. Lozan görüşmelerinde imzalanan Boğazlar rejimini değiştirmek amacı ile yaptığı girişimler sonuç vermiş ve Montrö ile bu konuda başarı yakalamıştır. Balkan Paketi dışında kalan Bulgaristan ile köprüler tamamen yıkılmamış ve yine dostane ilişkiler geliştirilmesi için çaba gösterilmiştir. Milletler Cemiyeti'ne girmeyi başarmış ve uyguladığı barış politikası ile Cemiyetin en etkili üyelerinde biri olmuştur. İngiltere Kralı da dâhil, birçok Kralı ağırılarak kurmak istediği dostane ilişkileri göstermiştir. Son olarak da, Afganistan, İran ve Irak'la imzalanan Sadabad Paketi ile dış politikadaki aktifliğini göstermiştir (BCA, 490.0.001.000.000.580.2308.2: 13).

9.2.1. Uluslararası Ortamda Türkiye ve İngiltere

1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde, İtalyanlar ve Almanlar bağımsızca hareket ederken, Türkiye İngiltere ile işbirliği halinde ilerlemiştir (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 7). Yıl boyunca, İtalyanların uygulamaya başladıkları büyüme politikası ile ve İspanya'daki sivil savaşı ve denizdeki iletişim yollarının maruz bulunduğu tehdidin devam etmesi, Türkiye'ye, Akdeniz'deki durum karşısında daha dostça ve yardımsever bir tutum takınmalarını sağladı. 1937 yılında Türkiye'nin değişmeyen bir ilkesi, İngiliz hükümetine danışmadan Akdeniz ile ilgili hususlarda bir girişimde bulunmayışıdır. Mesela İtalyanların Türk-İtalyan ilişkilerin temelini genişletilmesi hususundaki talepleri, İngilizlerle yapılan görüşmeler sonucunda reddedilmişti. Türk Hükümeti İtalyanlara kendileri ile sadece Akdeniz hususundaki Anglo-İtalyan deklarasyonu çerçevesinde görüşebileceklerini belirtti. Türkiye ayrıca Akdeniz'deki korsanlık hareketleri hususunda da İngiltere ile işbirliği içerisinde hareket etti. Bu konuda Türkiye kendi rızası ile limanlarını İngiliz gemilerinin kullanımına sunarak korsanlık hususunda İngilizlere yardımcı oldu (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 29–30).

Türk politikası, İngilizlerle sıcak ve uyumlu olma yönünde daha da sağlam bir şekilde ilerlemekteydi. Türklerin Almanya ile olan ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, İngiliz yaklaşması çok daha net bir biçimde gözler önüne

serilmekteydi. Türkiye'nin Almanya konusundaki tavrı netti. Türkiye daha önceki savaşta yanlış tarafta yer aldığını ve bu hatayı bir daha tekrar etmeyeceğini bildirmekteydi. Türklerin bu fikirleri İngilizlerle neden yakınlaştıkları konusunda yeni tartışmalar ortaya atmıştır (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 30). Türkiye İngiltere'yi dünyanın en güçlü devleti olarak tanımlamakta ve onların karşısında olacak hiçbir tavır içerisine girmek istememektedir. Dolayısıyla politikalarını onların politikalarını göz önünde bulundurarak geliştirmiştir. Türkiye Balkan Antantı ve Karadeniz Paktı gibi hususlarda İngilizlerle sık sık fikir alışverişinde bulunmuştur. Aynı zamanda Fransa ile ilişkilerini ilgilendiren Hatay meselesinde de sık sık İngiliz Hükümetine bilgi vermiştir (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 30). Türkiye uluslararası alanda attıkları adımlarda İngiltere ile istişare içerisinde olmuştur.

İsmet İnönü Haziran 1937'de, İngiltere ziyareti sonrasında yaptığı mecliste yaptığı konuşmasında Türkiye'nin dış siyasetine de değinmiş ve İngiltere ile olan ilişkiler hususunda da bilgi vermiştir. İsmet İnönü İngiltere ile olan münasebetler hususunda şunları söylemiştir "İngiltere ile olan münasebetlerimizin hakiki bir dostluk müstenid olduğunu söylemek benim için bahtiyarlıktır. İngiltere'de bulunduğum zaman da İngiliz milletinin en salâhiyettar ricalinde memleketim hakkında samimi dostluk hisleri müşahede ettim. Ve en salâhiyettar rical İngiltere'nin Türkiye hakkında beslediği samimi ve ciddi dostluk hissiyatını memleketime getirmemden memnun olacaklarını bana izhar etmişlerdir. Yalnız resmi mahafillerde değil hususi mahafillerde de memleketimiz hakkında itimad ve sempati gösterilmektedir. Sulh davasında İngiltere'nin takip ettiği hattı harekâtı, zihniyetimize uygun bulmaktayız memleketlerimiz arasındaki itimad hisleri, aradaki münasebetlerin inkişafı için ve beynelmilel sulh davasında ve emniyet davasında kıymetli bir amil olarak müessir olmak için çok faydalı olacaktır" (TBMMZC, D. 5, C. 19: 312).

20-26 Şubat 1937'de bayram nedeniyle resmi tatildi. Balkan Antantı toplantısından yeni dönen Tefik Rüştü Aras ile Sir Percy Loraine 24 Şubat'ta bir araya gelerek uzun bir sohbet etmişlerdir. Bu görüşmelerinde Dr. Aras Türk-İngiliz ilişkileri üzerinde önemle durmuştur. Türkiye'nin gözünden İngiltere'nin dünyadaki yerini anlatmıştır. Aras İngiltere'nin sadece büyük bir güç olmakla kalmayıp dünyaya yayıldığını ve Türkiye ile çıkarlarının ortak noktalarda birleştiğini belirtmiştir. Türk Hükümeti kendi politikalarını, İngiltere'nin dünya politikası ile harmanlamak istemektedir. İngiltere ile işbirliği içerisinde olma Türkiye için hayal ettiğinde daha da iyi sonuçlanacaktır. Türkiye'nin politik ve ekonomik ihtiyaçları Türkiye'yi kimi bıktırıcı olan kimi de tehlikeli olan bağıklara sürüklemiştir. Türkiye son zamanlarda, İngiltere ile geliştireceği işbirliği sayesinde bu bağımlıklardan kurtulabileceğini fark etmiştir. Dolayısıyla Türkiye yönünü İngiltere'ye dönmüştür. İki tarafın politik açıdan birbirini anlamasının ardından, ilk önemli adım Brassert Kontratı ile atılmıştır. Bu Türkiye'nin metal konularda ihtiyaçlarının ve sanayisinin oluşturulmasını İngiltere'nin ellerine bırakmış ve ekonomik alanda tehditkâr Alman hâkimiyetinden korunmasında attığı ilk adım olmuştur. Sir Percy Loraine Türkiye'de olduğu süre içerisinde Türk-İngiliz ilişkilerinde çok önemli adımlar atılmıştı. Atılan bütün adımlar hakkında yorum yapılabilir, farklı değerlendirilmelerde bulunulabilir fakat bir tek konu da değişmez bir gerçek vardır. O değişmez gerçek, yeni bir savaş durumunda Türkiye'nin kesin bir şekilde İngiltere'nin yanında yer alacağıdır. Türkiye, İtalya'nın gerçekleri fark etmesi durumunda Fransa'nın yanında Almanya'ya karşı yer alacağını düşünmektedir. Fakat İtalya'nın kararı ne olursa olsun Türkiye İngiltere'nin destekçisi olacaktır (PRO, FO 371/20861, E 1414/315/44: 296-298).

Dr. Aras'ın bu değerlendirmeleri sonrasında Sir Percy Loraine bu görüşmeyi Londra'ya bildirmişti. Daha sonra Londra'ya bir mektup daha yazmıştı. Her iki mektubu da Devlet Bakanınaydı. İkinci mektubunda Devlet Bakanına, Dr. Aras'ın bu ifadeleri sonrasında Bakan Beyin aklında sorular oluşacağını yazmıştır. Sonra da oluşacak soruları tahmin ederek sorulara cevap vermiştir. Oluşabilecek sorulardan biri, Dr. Aras'ın neden bu zamanda bir savaş halinden bahsederek İngiltere tarafında yer alacakları açıklaması olabilirdi. Bu soruya cevap olarak ise Dr. Aras'ın bundan bahsetmesinin sebebinin konunun muhtemelen Mustafa Kemal'in başkanlığı altında parlamentoda konuşulmuş olmasıydı. Türkiye'nin İngiltere ile dostluk ve işbirliği içerisinde olması gerektiğinin farkına varmış olmasıydı. İkinci soru da Türkiye'nin hesabı neydi şeklinde gelişebilirdi. Buna cevap olarak ise gelişen olaylar neticesinde Türkiye'nin artık Avrupa'da ve dünyada İngiltere'nin en büyük güç olduğunu fark etmesi şeklinde cevaplanabilirdi. Rusların Montrö'de sergiledikleri tavır Türkiye için hayal kırıklığıydı. Ayrıca Rusya ekonomik açıdan Türkiye'ye iyi bir destek veremezdi. Almanya ekonomik açıdan destek olabilirdi, fakat mevcut Nazi Hükümeti Türkiye'de iyi karşılanmamaktaydı. Ayrıca Montrö Konferansı'nda Türkiye'yi gücendirmiş olmaları, Türkiye'de az miktarda var olan Alman sempatanlığını bitirmiş ve İngiltere'ye daha da yaklaşılmasına yol açmıştı. Fransa ile aralarındaki sancak olayından dolayı Türkiye'nin bu ülke ile ilişkileri yara almıştır. Ayrıca Türkiye Fransa'nın dünyadaki gücünün zayıfladığını düşünmektedir. İtalya ile ise, aslında İtalyan tehdidinin azalmış olmasına rağmen kurdukları Roma-Berlin ittifakından dolayı pekiyi değildir. İtalya'nın ateşle oynadığını düşünmektedir. Ayrıca İtalyan dostluğunun düşmanlığından daha büyük sıkıntılara yol açacağını da düşünmektedirler. Ayrıca silahlanma konusuna İngiltere'nin yaklaşımı iyi yansımalar olmasını sağlamıştır. Büyükelçi, Türklerin bu söylediklerinin bir bağlayıcılığı olabilir mi? şeklinde oluşabilecek bir soruya ise Türklerin bu konuda samimi olduğunu söyleyebileceğini belirtmiştir (PRO, FO 371/20861, E 1414/315/44: 299–302).

Akdeniz'deki güvenliği sağlayabilmek her iki ülke içinde büyük önem taşımaktadır. İki ülke bu konuda Akdeniz Paktı sonrasında da adım atmışlardır. Akdeniz'deki güvenlik için ilk anlaşmada yer alan devletler yine bir araya toplanarak Konferans düzenlemişlerdir. Bu konferansta yine anlaşmaya varılmıştır. 10 ülkenin katıldığı konferansta Tefik Rüşü Aras Türkiye'yi temsilen katılmıştır. Varılan anlaşma gereği taraflar Akdeniz'de gerçekleşecek herhangi bir saldırıya karşı birlik olacaklardır. Görüşmede yer alan devletler Akdeniz'de İtalya ve İspanya'nın açtığı sıkıntıların üstesine gelmek istemişlerdir (The Times, 18 September 1937).

Türkiye ile İngiltere işbirliği artarak devam etmiştir. Uluslararası ortam ise savaş olma ihtimalini günden güne arttırmaktadır. İngiltere'nin Türkiye ile işbirliğinde her iki tarafın da çıkarları bulunmaktadır. Türkiye o gün dünyanın en büyük gücü olan İngiltere'nin desteğini almanın avantajını kullanmak istemektedir. Dolayısıyla İngiltere'den istekleri olmuştur. Bu istekler arasında cephane ihtiyacı da bulunmaktadır. 10 Şubat 1937'de Türkiye Büyükelçilik danışmanı, İngiltere Dışişleri Bakanlığına "Heldfield" firmasından temin edilmek üzere cephane isteğinde bulunmuştur. Aslında Türkiye'nin bu firmadan istekte bulunması Birinci Dünya Savaşı sırasında sipariş ettiği malzemeyi alamamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye Birinci Dünya Savaşı sırasında bu firmaya "Mesudiye" gemisi için sipariş vermiştir. Ancak siparişlerini zamanında alamamış ve savaşın ilerleyen döneminde de gemi batmıştır. Türkiye şu anda o zaman tedarik edemediği cephaneyi istemektedir. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının konu ile ilgili olarak göndermiş olduğu diplomatik notada bunlar belirtilmiştir. Türkiye ayrıca silahlanma programı doğrultusunda İngiltere'den

yeni isteklerde bulunmuştur. İngilizler, Büyükelçilik danışmanı Bay Örs'e Türkiye'ye yardım etmek istediklerini fakat önceki siparişin şu andaki yardım programında bulunmadığını ve askeri yetkililerle de görüşme yaptıktan sonra konuyu tekrar değerlendireceklerini bildirmiştir. Bay Örs Türkiye'nin Majesteleri Hükümetinin vereceği her türlü desteğe şükranlarını bildireceğini belirtmiştir (PRO, FO 371/20865, E 948/528/44: 244-246).

İngiltere 1937 Türkiye'sini daha öncekine göre daha güçlü, daha güvenilir olarak değerlendirmekte ve Türkiye'yi 1914 yılına göre müttefiklikte daha çekici ve etkili olarak görmektedir. Stratejik ve politik değerini de o zamankine göre daha etkili olduğunu belirtmektedir. Hâkimiyete son vermek adına 1914'te Türkiye'nin müttefikliğini Almanya'ya satmışlardı. Fakat bugün barışı sağlamak adına beraber olmaları gerektiğini düşünmektedirler. Dolayısıyla İngiltere bugünkü, özellikle 1937 yılının Türkiye'sine destek olma ve kredi verme hususunda daha güçlü gereklilikler olduğunu düşünmektedir. Değerlendirmelerde bulunan büyükelçi, Türkiye'nin isteklerini reddetmede İngiltere'nin hiçbir çıkarının olmadığını belirtirken, isteklerin onaylanması adına Londra'nın elinden geleni yapması gerektiğini söylemektedir (PRO, FO 371/20861, E 1650/315/44: 318).

1937 yılına gelindiğinde İngiltere Türkiye'yi her yönden kendileri için önemli bir müttefik olarak görmeye başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulalı on dört yıl olmuştu ve kendini kabul ettirmeyi başarmıştır. Özellikle 1930 sonrası uluslararası alanda her sene artan başarısı ve barış için ortaya koyduğu çalışmalar saygın bir ülke olmasına katkı sağlamıştır. Artık 1914 yılındaki ömrünün sonuna gelmiş karışıklıklar içerisinde olan Türkiye yerine güçlü ve sürekli olarak gelişen bir ülke bulunmaktadır. Bu da İngiltere için politikasını birlikte yürütebileceği bir ülke anlamına gelmektedir. Tabi Türkiye'de büyük bir güç olan İngiltere'nin kendisine yaklaşmasını fırsat olarak kullanmak istemiş ve kendisine faydalı olacak her alanda ciddi bir işbirliği içerisine girmiştir.

9.2.2. Sadabat Paktı (1937)

Türkiye'nin Balkan Paktı sonrasında bölgesel pakt olarak katıldığı ikinci anlaşma Sadabat Paktı'dır. Türkiye Balkan Paktı ile batıda güvenliği sağladıktan sonra, doğu için de aynı şeyi düşünmüş ve Ortadoğu ülkeleri ile benzer bir pakta imza atmak istemiştir. Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkisi Lozan öncesine kadar dayanmaktadır. TBMM ile münasebeti 1 Mart 1921 yılında yapılan Dostluk Antlaşması ile Afganistan'la gerçekleştirmiştir. Daha sonra da devam eden ilişkiler neticesinde, Afgan Kralı Amanullah'ın Ankara'ya yaptığı ziyaret neticesinde, 25 Mayıs 1928 tarihinde Afganistan ile yeni bir Dostluk Antlaşması'na imza atılmıştır. Bu sayede iki ülke arasındaki işbirliği pekiştirilmiş ve daha sonra da devam etmesi sağlanmıştır. Türkiye'nin İran ile ilişkilerini kurması ise 1926 yılında Güvenlik ve Dostluk Anlaşması ile başlamıştır. 1932 yılına kadar süren anlaşma sonrasında komşuluk ilişkilerini geliştirmek adına iki anlaşma daha yapılmış ve bunun neticesinde İran Şahı Rıza Pehlevi 1934 yılında Türkiye'yi ziyaret ederek Atatürk ile görüşmeler yapmıştır. Irak ile Musul meselesinden dolayı gergin olan ilişkiler 1926 yılında Ankara'da yapılan anlaşma sonrasında çözüme kavuşturulmuştur. 1930'ların başında yapılan anlaşmalar neticesinde ilişkiler normale dönmüştür (Kurtcephe-Beden, 2006: 441-442).

Paktın genel olarak İtalya'nın Milletler Cemiyeti kararını ihlal ederek Habeşistan'a saldırması sonucunda Türkiye'nin Doğulu devletlerle kurduğu bir güç birliği gibi görülse de (Bıyıklı, 2012: 57) Baskın Oran'ın "Olaylarla Türk Dış

Politikası” kitabında paktın saldırmazlık ve dostluk anlaşması olduğu söylenmektedir. İtalya’nın yayılmacı politikasına karşı Ortadoğu ülkelerinin birleşme ihtiyacı duyduklarını söyleyerek, Roma’daki hükümetin saldırgan olduğunun bir kez daha vurgulanması İngiltere ve Sovyetlerin tercih edebileceği bir açıklamadır (Oran, 2009: 366).

Paktın İtalya tehlikesi sonrası ortaya çıkması İtalyan tehlikesine karşı bir işbirliği olduğunu da göstermektedir. İtalya’nın 1935’te Habeşistan’a saldırması sonucunda ortaya çıkan tehlike Türkiye ve diğer Ortadoğu ülkelerini harekete geçirmiştir. Bu dönemde İtalya’nın Ortadoğu’ya yönelik ortaya çıkan istek ve arzuları Türkiye ve Ortadoğu ülkelerini bir araya getirmiştir. Bunun üzerine 2 Ekim 1935’te Cenevre’de Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edilmiş daha sonra bu anlaşmaya Afganistan da katılmıştır. Ancak Türkiye tarafından desteklenen bir şekilde sokulmak istenen bu anlaşmanın gerçekleşmesi, İran-İrak arasında sınır anlaşmazlığı ve Türkiye İran arasındaki bazı sorunlar neticesinde gecikmiştir (Uçarol, 1985: 472–473).

Türkiye bu paktın kurulmasını ciddi bir biçimde istemekteydi. İran ve Irak arasında mevcut olan Şattülarap sorunu paktın imzalanmasını geciktirmektedir. Türkiye paktın bir an önce gerçekleşmesi adına bu sorunun çözülmesinde aktif bir rol oynadı (Oran, 2009: 368). Dr. Rüştü Aras başkanlığındaki Türk heyetinin Bağdat’taki temaslarının ardından, Irak Hükümeti büyük bir diplomatik faaliyete girişerek, İran ile aralarındaki sorunların çözümü için çalışacak bir heyet oluşturur ve sorunu çözüme kavuşturur (Ulus 29 Haziran 1937). Bir başka sıkıntı ise Irak’ın pakt içerisinde tek Arap devleti olmak istememesinden kaynaklanmaktaydı. Irak Suudi Arabistan’ın ve Yemen’in de pakta dâhil olmasını istemekteydi. 1936 yılında Türkiye ile Suriye arasında patlak veren Hatay meselesinden dolayı Irak, Türkiye’nin yanında yer alarak Arap dünyasından tepki almaktan korkmuştur. Ekim 1936 tarihinde Bekir Sıtkı Paşa darbe yaparak Haşemi’yi indirdi ve yerine Hikmet Süleyman’ı Başbakan yaparak kendisi arka planda kaldı. Bekir Sıtkı Paşa ve Hikmet Süleyman Irak’ın komşularıyla olan sorunları bir an önce çözüme niyetinde olduklarından dolayı 4 Temmuz 1937’de Irak-İran sınır hattının anlaşmasını imzalamışlardır (Oran, 2009: 368).

8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran Saadabad Sarayı’nda Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Paktı imzalanmıştır. Bu Pakt beş yıl için imzalanmış ve taraflar arasında dostluk münasebetlerini de devam ettirmeyi amaçlamıştır. Bu Pakt ile taraflar, Milletler Cemiyeti’ne ve Kellogg Paktına bağlı kalmayı, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarları ilgilendiren meselelerde birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı hareketine girişmemeyi ve saldırı amacını güden hiçbir siyasal kombinezona katılmamayı taahhüt etmişlerdir. Böylece Türkiye, Balkan Paktı ile batıda, Sadabat Paktı ile doğuda bir güvenlik sistemi kurmuş ve kendisi için büyük önem arz eden bu iki bölgede barış politikasını sağlamlaştırmıştır (Armaoğlu, 1987: 347).

Türkiye bu Pakta büyük önem vermiş ve kurulabilmesi için ciddi çabalar sarf etmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras taraflarla görüşerek Paktın imzalanmasını hızlandırmıştır. Mayıs ayı içerisinde Türkiye ciddi girişimlerde bulunmuş ve bu basında da yerini almıştır. Mayıs ayında çıkan Ulus ve Cumhuriyet gazetelerinde Tefik Rüştü’nün çabalarına yer verilmiştir. Tefik Rüştü Mayıs ayı sonlarında İran’a giderek mevcut dostluk ilişkilerini perçinleyecek ve Paktın imzalanmasını sağlayacaktır (Ulus, 5 Mayıs, 1937). Tefik Rüştü Irak ile İran arasındaki sınır anlaşmazlıklarını da çözüme kavuşturmak niyetindedir (Cumhuriyet, 7 Mayıs 1937). Türk Bakanın girişimleri sonucunda Afgan ve Irak Dışişleri Bakanların

da Cenevre’de parafe edilen anlaşmayı imzalamak üzere Tahran’a hareket ederler (Cumhuriyet, 30 Haziran 1937).

İran’da Tefik Rüştü Aras şerefine bir ziyafet verilmiştir. Ziyafet sırasında Türkiye ve İran arasındaki güzel dostluğa atıfta bulunulmuştur. Daha sonra Tefik Rüştü söz almış ve yapılan konuşmaların güzelliği için teşekkürlerini bildirmiştir. Ayrıca iki ülke arasında gelişen dostluğun yakın doğuda sağlanacak barış ortamı adına önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Daha sonra Türk Büyükelçiliği de karşılık olarak bir yemek vermiştir. Aynı gün İngiliz Büyükelçiliği de Tefik Rüştü adına bir yemek vermiştir. Oluşturulan bu samimi ortam bölgenin geleceği açısından önem arz etmiştir (Cumhuriyet, 1 Temmuz 1937).

6 Temmuz tarihinde tarafların bir pakta imza atmanın eşliğinde olduğu basında yerini almıştır. Gerçekleşecek bu olay barış adına yılın en önemli hadisesi olarak isimlendirilmiştir. Bölgede barışa büyük katkı sağlayacak olan bu önemli olayın gerçekleşmesi adına sorunların çözülmesinde Türkiye’nin ciddi bir biçimde çaba sarf ettiği ve ön ayak olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu paktın Akdeniz’den Asya içlerine kadar barışı egemen kılacağı söylenmiştir (Ulus 6 Temmuz 1937).

Pakt Türkiye’nin yoğun çabaları sonucunda 8 Temmuz’da imzalanmış ve bölgede barış ve işbirliği adına ciddi bir adım atılmıştır. Türkiye bu kendi bölgesinde oluşturulan bu paktta da oynadığı lider rol ile gücünü ve barışa katkı sağlama istekliliğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Atatürk Kasım 1937’de mecliste yaptığı konuşmasında Sadabat Pakti’nin kayda değer sulh eserlerinden biri olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Atatürk Balkan Pakti’nin barış yolunda hergün daha verimli bir sonuçlar aldığını söylerken, Sadabat Pakti’nde doğu’da barışa katkı sağlayacak çok önemli bir işbirliği olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Sadabat Pakti ile alakalı olarak şunları söylemiştir “Bu misakın etrafında toplanan devletlerin aynı gayeyi takip eden ve sulh içinde inkişafı samimiyetle isteyen hükümetleri arasında, işbirliğinin, atide de hayırlı neticeler vereceğinden emin bulunmaktayız.” Mustafa Kemal Sadabat pakti ile Türkiye Cumhuriyeti’nin amacı olan sulh politikasına hizmet ettiğini belirtirken bundan sonrada barış yanlısı bir politika için gayret göstereceklerini belirtmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin barış için gelen her teklifi değerlendirdiğini ve değerlendireceğini söylemiştir (TBMMZC, D. 5, C. 20: 8).

9.2.2.1. Sadabad Pakti ve Türk-İngiliz İlişkileri

Türkiye ile İngiltere’nin 1936 ve 1937 yılında işbirliği Akdeniz, Balkanlar ve Ortadoğu’da olmak üzere pek çok alanda kendisini göstermiştir. Türkiye uluslar arası alanda diğer anlaşmalardaki gibi Sadabad Pakti’nde da yine İngiltere ile sık sık görüşmüş ve dirsek temasında olmuştur (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 12). 1934 yılından itibaren Türkiye ile İngiltere arasında başlayan yakınlaşma Sadabad Pakti’nin oluşumunu hızlandırmıştır. Türkiye daha önce İngiltere’ye Ortadoğu ülkelerinin yanı sıra Türkiye ve İngiltere’nin de içerisinde bulunduğu bir pakt imzalanması için öneride bulunmuştu. Ancak İngiltere bu öneriyi o sıralar pek önemsememiş ve üzerinde durmamıştı. 1936 yılının ortalarına gelindiğinde ise Ortadoğu’da kurulacak pakt hususunda fikrini değiştirdi. İngiltere bu süreçten sonra Ortadoğu’da bir pakt kurulması ve bunun bir an önce tamamlanması için Türkiye’yi teşvik etmeye başlamıştır. İngiltere’nin böyle bir karar almasının sebepleri asında İtalyan politikası etkisi olma ihtimali bir hayli fazladır. İngiltere Türkiye ile yakınlaşmasını da kullanarak Türkiye’yi teşvik etmiş kendisi de direk içerisinde yer

almayarak destekçi olarak arka planda durmuştur. Ortadoğu da ciddi etkinliği bulunan İngiltere böylece bölge politikalarına dâhil olmayı devam ettirmiştir (Jivkova, 1978: 130). Nitekim Türkiye'nin gösterdiği ciddi gayretler sonucunda, 8 Temmuz 1937 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında pakt imzalanmıştır.

Türkiye'nin yoğun çabalarının yanı sıra İngiliz diplomasisi de paktın imzalanmasında önemli bir rol oynamıştır. Hatta belki de İngiltere'nin desteği olmasa paktın imzalanması çok zor olabilirdi. Çünkü o dönemde Irak politikasına İngiltere yön vermekteydi İngiltere Sadabat Paktı'nı desteklerken Sovyetleri de önemli ölçüde göz önünde bulundurmuştur. İngiltere kurulacak olan bu pakt ile bölgedeki ülkelerdeki Sovyet etkisini de azaltmayı hedeflemiş ve Sovyetleri yalnız bırakma politikasına da yardımcı olmak istemiştir (Jivkova, 1978: 131).

Lorraine'nin İngiltere'ye bildirdiğine göre, Aras kendisine İngiliz uçağında Bağdat, Tahran ve Moskova ziyaretlerini gerçekleştirdiğinden dolayı teşekkür etmiştir. Bu yardımlaşmanın iki ülkenin dostluğunu gözler önüne serdiğini belirtmiştir. Aras, İngiliz Büyükelçiye pakta katılan ülkelerin İngiliz görüşleri ile ilgili bilgi vermiştir. Irak ile ileri düzeyde münasebetleri olan İngiltere'den diğer ülkelerde oldukça memnundur ve katkılarından dolayı da teşekkürlerini iletmişlerdir. Aras kurulan paktın İngiltere için önemini kavramış ve bu bölgede ihtirasları olan devletleri durdurmaya yönelik İngiltere'nin paktı kullanmak istediğini anlamıştır (PRO, FO 371/20860, E 4402/188/44: 107–109).

Paktın İmzalanması öncesinde İsmet İnönü Haziran 1937'de mecliste paktla ilgili olarak şunları söylemiştir “ Şimdilik üç devlet arasında parafe edilmiş bulunuyor. Bu pakt hakkında işbu devletlerin birleşik komşusu olan Sovyet ittifadı ve İngiltere'nin malumatı olduğu gibi, onların hüsnü telakkilerini farz ettirecek sebeplere de malikiz. İlave etmeliyim ki Türkiye'nin pakta iştirak eden devletlere rabtası ve yakın münasebetleri ayrı ayrı aramızda mevcut olan muahedelerle zaten müemmeldir...” (TBMMZC, D. 5, C. 19: 312).

İngiltere'nin Ortadoğu da attığı bu adımlar Sovyetlerin dikkatini çekmiştir. Sadabat Paktı'nın imzalanması sonucunda tedirgin olan Moskova'yı sakinleştirmek Türkiye'ye düşmüştür. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı ve İçişleri Bakanı, Sovyetlere bir ziyarette bulunmuştur. Türk heyetinin amacı, imzalanan Sadabat Paktı'nın Sovyetlere karşı olmadığını anlatmaktır. Montrö ile yara alan Türk-Sovyet ilişkilerinin, Sadabat Paktı ile daha da kötüye gitmesi istenmemiştir. Yapılan görüşmelerde Tefik Rüştü Türkiye'nin Sovyetlere karşı dostane ilişkilerini sürdürmek istediğini ve bunu sarsacak herhangi bir harekette bulunmayacağını belirtmiştir. Sovyetler bu konuda Türk heyetine güvence istemiştir. Yani Türkiye'nin gerçekten dostluk mesajında samimi olup olmadığını bilmek istemişlerdir. Türkiye böyle bir güvence verememiştir. Aras daha sonra Lorraine ile yaptığı görüşmesinde Türk-Sovyet ilişkilerinin geri dönülmez yaralar aldığını bildirmiştir (PRO, FO 20861 E 1862/44: 44–45). İngiltere Sadabat Paktı ile Sovyetlerin bölgedeki etkisini azaltmak isterken yine Türkiye ile birlikte hareket ederek Sovyetleri rahatlatmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin Sadabat Paktı'nın başını çekmesine ve paktın imzalanmasına İngiltere'nin büyük katkısı olmuştur. 1934 yılı sonrasında gelişen ilişkiler kendisini uluslararası alanda zirveye taşımıştır. Ortak çıkarları bulunan Türkiye ve İngiltere birçok alanda beraber hareket etmiştir. Türkiye'nin İngiltere ile gelişen ilişkileri onu Milli Mücadele yıllarından beri sıkı dostluk içerisinde olduğu Sovyetlerden uzaklaştırma başlamıştır. Bu uzaklaşma kendisini ciddi bir biçimde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde göstermiş ve Sadabat Paktı ile bir kez daha ortaya çıkmıştır. Ancak Sovyetler ile komşu olan Türkiye, Ruslardan tamamen uzaklaşmayı da göze alamamış,

yine İngiltere kontrolünde ilişkileri belli bir seviyede tutmak adına girişimlerde bulunmuşlardır. Fakat gelişen olaylar bunu pek mümkün kılmamıştır. Türkiye artık dış politikada İngiltere ile daha belirgin bir şekilde hareket edecektir.

9.2.3. Montrö'nün Kabulü Noktasında İşbirliği

Romanya Dışişleri Bakanının 1937 yılının ocak ayında Cenevre'de bir açıklama yapmıştı. Kendisi Dr. Aras'ın İtalya'yı ziyaret edeceğini ve İtalya'nın Montrö Sözleşmesi'ne katılıp katılmayacağını öğrenmek üzere Ciano'yla görüşeceğini söylemişti. Bu konuda biraz endişeye düşen Bay Eden günün ilerleyen saatlerinde Dr. Aras ile görüşerek konu ile ilgili kendisinden bilgi aldı. Dr. Aras, Bay Eden'e birkaç gün önce İtalya'nın Ankara Büyükelçisi ile görüştüğünü ve Büyükelçinin kendisine ülkesinin yeni Boğazlar sözleşmesini tanımaya hazır olduğunu bildirdiğini, söyledi. Bu görüşme sonrasında da kendisinin formaliteleri, Ciano'yla görüşeceğini söyledi. Bay Eden, Dr. Aras'a endişesini dile getirdi. Dr. Aras'a, Cenevre'de Fransa ile İskenderun konusunda herhangi bir anlaşmaya varmadan İtalya ile yapacakları görüşmenin, Fransa'yı tedirgin edebileceğini ve olumsuz sonuçlar doğurabileceğini belirtti. Ayrıca İtalya ile ilişkilerin iyileştirilmesi, Türkiye'nin Fransa'ya bir baskısı olarak algılanabilecekti. Buna karşılık olarak Aras böyle bir sorunun meydana gelmeyeceğini ve Milletler Cemiyeti'nin yeni oturumunda Fransa ile anlaşmaya varacaklarını düşündüklerini söyledi. Dr. Aras ayrıca, Türkiye'nin İngiltere'nin onaylamayacağı adımlar atma niyetinde olmadığını belirterek, İtalya'nın sözleşmeyi imzalama niyetinin, İngilizlerce yapılan girişimler sonucunda meydana geldiğini söylemiştir (PRO, FO 371/20859, E 510/141/44: 81-82).

Dr. Aras 3 Şubat'ta Milano'da görüşecekti (PRO, FO 371/20859, E 567/141/44: 89). Belirtilen tarihte iki taraf görüşmeyi gerçekleştirdi. Görüşmeden sonra 9 Şubatta Dr. Aras İngiltere'nin Belgrad Büyükelçisi Campell ve Sir Percy Loraine'e konu ile ilgili olarak bilgi verdi. Görüşmede İtalyan Bakan'da İngiltere ile İtalya arasında imzalanan anlaşmadan oldukça memnun olduğunu bildirmişti. İngiltere ile dostane ilişkiler sürdüren Türkiye ve diğer ülkelerle de bu anlaşma ile ilişkilerin düzeleceğini umut ettiklerini de belirtmiştir (PRO, FO 371/20859, E 811/141/44: 125).

Aras, İngiltere Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, İtalya Dışişleri Bakanı ile görüşmesinden detaylar anlatmıştır. İtalya Dışişleri Bakanı, Montrö Sözleşmesi'nin kabulünü şarta bağlamıştır. Bu şartta, İtalya'nın Afrika İmparatorluğu'nun hukuken tanınması idi. İtalyan Bakanın bu teklifine karşı Dr. Aras Bay Eden'in notunu dikkate alarak Türkiye'nin tek yanlı eylemlerden kaçındığını belirtmişti. Fakat Bakan Dr. Aras'tan Adis Ababa'daki Türk Büyükelçiliğinin kapanmasını basında açıklamasını istedi böylece eylemde imparatorluk tanınmış olacaktı. İtalyan Bakan ayrıca Almanya'nın da Türkiye'ye karşı dostluk duyguları beslediğini belirtti. Dr. Aras ise Türkiye'nin zaten Almanya ile dostane ilişkiler içerisinde olduğunu söyledi. Daha ileri gidip gitmemesini İtalya'nın isteyip istemediğini, Akdeniz'deki mevkiilerinin güçlenmesine yardım etmek isteyip istemediklerini sordu. Bakan böyle bir isteklerinin olmadığını ve Almanya'dan Akdeniz sorunlarına karışmayacaklarına dair teminat aldıklarını bildirdi (PRO, FO 371/20859, E 993/141/44: 151-153).

Bakan Almanya ile olan ilişkilere değindikten sonra, Türkiye'nin Sovyetler ile olan ilişkilerinde değindi. Bakan, Dr. Aras'a Bolşevizm'in Akdeniz'de yayılma tehlikesinin olduğunu belirterek korkutmak istedi. Buna karşılık Dr. Aras Kendilerinin komünizmle bir ilgilerinin olmadığını ve Sovyet rejimini, Türkiye'ye karşı düşmanca davranan Çarlık rejimine yeğlediklerini söyledi. Dr. Aras Montrö'de Türkiye'nin

bağımsızlığının bir bölümünü tekrar elde ettiğini belirtti. Sonrasında Aras şu sözlerle devam etti: “Eğer Bazı ülkeler bu bağımsızlıktan Rusya veya başka ülkelerin izledikleri politikalarda maşa olması veya Rusya’ya karşı harekât üssü olması amacıyla yararlanılmasına Türkiye’nin izin vereceğini sanıyorlarsa, yanılıyorlardır. Rusya savaşa katılacak olursa Türkiye ya tarafsız kalacak ya da Rusya’dan yana taraf olacaktır.” (PRO, FO 371/20859, E 993/141/44: 153–154).

9.3. İngiltere’nin Türkiye İç Politikasını Takibi (1937)

1937 yılına ait hazırladığı raporda Sir Percy Loraine 1937’nin Türkiye’si için oldukça övücü sözler kullanmıştı. Büyükelçi yılın en dikkat çekici özelliğini Türkiye’nin sürekli olarak devam eden istikrarı olarak tanımlamaktaydı. Büyükelçi Türkiye Cumhuriyeti’nin sağlamlığını, aşamalı da olsa ekonomik gücünün kararlı bir şekilde geliştiğini ve Türk Hükümetinin uluslararası olaylarda kararlı tutumlar sergilendiğini belirtmiştir (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 1).

1937 Türkiye’sinde meydana gelen önemli olaylardan birisi de İsmet İnönü’nün başbakanlıktan istifa etmesi idi. İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal’den sonra en yüksek rütbeyle sahipti ve on üç yıl boyunca başbakanlık yapmıştı. İngiltere cephesine Türkiye’nin o zamana kadar izlediği politikaları devam ettireceği konusunda kuşkular ortaya çıkmıştı. Fakat başbakanlığa gelen Celal Bayar’ın bir işadamı olması ve mevcut politikaların yanı sıra ekonomiyi daha da geliştirici politikaların uygulanacak olması bu kuşkuların bertaraf olmasının sağladı (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 2). Ayrıca İngiltere Türkiye’de politikaların asıl uygulayıcının Atatürk olduğunu düşünmekteydi. Dolayısıyla başbakanının değişmesinin herhangi bir farklılık oluşturmayacağını farkındaydılar.

1937 yılında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nde değişiklik olmuştu. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü Başbakanlık görevinden istifa etmişti. Bu görevi yürütmek üzere yerine Celal Bayar Başbakanlığa gelmişti. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nde meydana gelen bu değişiklik İngilizleri yakından ilgilendirmişti. Çünkü İngiltere ile Türkiye son yıllarda dostluk ve işbirliğinde büyük adımlar atmış ve birlikte politikalar yürütmekteydiler. Dolayısıyla yeni hükümetin uygulayacağı dış politikanın nasıl gelişeceği onlar için merak konusuydu.

Bu konu üzerine İngiltere ile Türkiye’nin İngiliz Büyükelçiliği arasında yazışmalar olmuştur. İngiliz Büyükelçiliği çalışanı Bay Morgan Başbakanın değişmesinin politika değişimini de yanında getirmeyeceğini düşünmekteydi. Çünkü Türkiye’de uygulanan politikaların arkasında Atatürk bulunmaktaydı. Türk-İngiliz dostluğunun gelişmesi için tüm kapıları açan da Atatürk’tü. Dolayısıyla Türk dış politikası önceki gibi Balkan Antantı’na ve Sadabad Paktı’na bağlı olarak, İngiltere ve Rusya ile dostluk içerisinde ve Almanya ile İtalya’ya da saygı duyarak devam edecekti. Hatta Türkiye’nin iç politikalarında dahi değişimler olamayıp daha önce alınan kararların programları da aynen uygulanacaktı. Zaten Türk-İngiliz dostluğunda önemli bir rol oynayan Dr. Aras Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmeye devam edecekti (PRO, FO 371/20864, E 5660/466/44:10–11).

Büyükelçi Sir Percy Loraine’nin yazdığı 1937 yılının yıllık raporunda Türkiye’nin kültürel durumuna değinmektedir. Büyükelçi Türkiye’de bilinçli olarak sürdürülen kültürel izolasyonun, en azından İngilizlere göre, azaltılabileceği yönündeydi. Türkiye Hükümeti, İngiliz konseyinin Birleşik Krallık’taki üniversitelerde Türk teknik öğrencileri için burs açma teklifini seve seve kabul etmesi ile bu konuda kesin bir adım atmış oldu. Liverpool Üniversitesi’nden Prof. Garstang, Mersin

çevresinde gerçekleştirilen Neilson kazı ekibinin başında çalışmalarına devam etti. St. Andrews üniversitesinden Prof. Baxter, İstanbul'da Sultan Ahmet Camii'nin altındaki Yere Batan Sarayı'nın mozaik kaldırımlarını temizledi. Bu iki bilim adamının yaptığı çalışmalar Türk basını tarafından oldukça yakından takip edildi (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 34–35).

9.3.1. Türkiye'nin Savunma Politikası (1937)

3 Mart 1937 tarihinde İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine, yeni deniz ataşesini Türk Dışişleri Bakanı Dr. Aras'a takdim ederken, Dışişleri Bakanı Türkiye'nin savunma politikasında bahsetmiştir. Türkiye savunmasının belkemiğini ordu oluşturmaktadır ve ordu üç kesime ayrılmaktadır. Donanma ve Hava Kuvvetleri orduya yardımcı kollarıdır. Türkiye bütçesinden en büyük pay orduya aktarılmıştır. Bunu Hava kuvvetleri takip ederken üçüncü sırada deniz kuvvetleri bulunmaktadır. 1923 sonrasında hava ve deniz kuvvetleri sıfırdan başlamak zorundaydı. Bunu için Türkiye bu alanda adam yetiştirmek için strateji geliştirmiştir. Girişimler sonuç vermiş ve bu alanda ihtiyacı karşılayacak adamlar yetişmiştir. Havacılık alanında kullanılmak üzere uçaklar İngiltere'den temin edilmiştir. Polonya'dan savaş uçakları ve Amerika Birleşik Devletleri'nden de bombardıman uçakları temin edilmiştir. Bu alandaki açıkların 1938 yılına kadar tamamlanması hedeflenmiştir (PRO, FO 371/20865, E 1399/528/44: 253–254). Türkiye 1937 yılında İngiltere'den savaş uçaklarını temin etmiştir. 5 Temmuz 1937 tarihinde Avam Kamarasında yapılan görüşmede, Bay Garro Jones Ticaret Bakanına İngiltere'nin hangi ülkelere kaç savaş uçağı verdiğini sormuştur. Soruya cevap veren Bay Stanley tablo halinde ülkeleri ve verilen savaş uçağı sayılarını sunmuştur. İngiltere Türkiye'ye 1936 tarihinde uçak vermezken, 1937 tarihinde 7 tane savaş uçağı teslim etmiştir (22.12.2013, www.hansard.millbanksystems.com).

Donamaya yönelik ise uzun vadeli bir program bulunmaktaydı. Donanma biraz daha pahalı olduğundan dolayı on yıllık bir program hazırlanmıştı. On yıl içerisinde otuz parçadan oluşan bir donanma hazırlanacaktı. Bu hazırlıklar Gölcükte yürütülecekti. Ayrıca ordunun ihtiyacı olan her çeşit silahı temin etme yoluna gidilecekti. Donamanın görevi kıyıları güvende tutmak ve her amaç için irtibat halinde olmaktı. Ayrıca Türkiye demir kaynakları ile kendi ihtiyaçlarını da karşılama yolunda ilerlemekteydi. Türkiye'nin hedefi güçlü bir savunma oluşturarak savaşta hâkim durumda olmaktı. Başka bir ülke ile işbirliği durumunu daha da güçlü bir hale getirebilirdi. Eğer bu işbirliği İngiltere ile olursa Türkiye'nin Akdeniz'deki kıyı savunması pek zahmetli olmayacaktı (PRO, FO 371/20865, E 1399/528/44: 254–256).

6 Mart 1937 tarihinde Deniz Ataşesi, Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Bey ile aralarında geçen konuşmayı gizlilik seviyesinde bir rapor ile Londra'ya bildirdi. Ataşe, Bakan Beyin Türk savunma politikası ile ilgili düşüncelerini açıkça belirtmesine sevinmişti ve Bakan Beyin bu şekilde açık konuşarak İngiltere ile yakın dostluğa vurgu yapmak niyetinde olduğunu bildirdi. Bu görüşmede İngiltere ile Türkiye'nin işbirliği üzerinde de duruldu. İngiltere Türkiye'ye ağır savaş kruvazörü önermekteydi. Bakan Bey bunun işlerine yaramayacağını ve iki geniş kruvazörün daha çok işlerini göreceğini belirtti (PRO, FO 371/20865, E 1565/528/44: 260–261). Taraflar arasında samimi ve açık bir şekilde yapılan görüşme işbirliğinin açık bir göstergesiydi. Çünkü Bakan Bey Türkiye Cumhuriyeti'nin savunma politikasını İngiliz Büyükelçisi ve Deniz Ataşesine açık bir şekilde anlatmaktaydı. Hatta taraflar birbirlerini nasıl destekleyecekleri hususunda fikir alışverişinde bulundular. Yani yaklaşan savaş iki tarafı bir birlerine hiç olmadığı kadar yakınlaştırmaya başlamıştı.

16 Mart'ta cumhurbaşkanı, büyükelçiyi yeni güven mektubunu sunması için davet etmişti. Güven mektubunu sunan büyükelçi, askeri alandaki iletişimi kuvvetlendirmek için bazı konuları açmanın o an uygun olacağını düşünmüştü. Büyükelçi Türk genelkurmayı ile İngiltere'nin Deniz, Hava ve Askeri Ataşelerinin daha sıkı bir irtibat içerisinde olmasını istemekteydi. Türkiye'nin özellikle hava ve denizcilik alanında ihtiyaç duyduğu desteği tam manasıyla İngiltere'den almasını istemekteydi. Cumhurbaşkanına bu konuyu açtı ve bu görevlilerin şu anda işlerinin başında olduklarını, Türkiye'den başka işleri olmadığını ve bilgilerini paylaşmak adına istekli olduklarını bildirdi. Cumhurbaşkanı bu teklife sıcak baktı ve hiç vakit kaybetmeden Genelkurmaya iletişime geçilmesi hususunda talimat verdi. Bu üç ataşelik içerisinde bu konuda başarıya ulaşmayan sadece askeri ataşa idi. Çünkü Türkler askeri alanda pek fazla tavsiyeye ihtiyaçları olmadığını düşünmekteydiler. Fakat Hava ve denizcilik alanında iletişim gerçekleşecekti (PRO, FO 371/20861, E 1606/315/44: 310–311). Mustafa Kemal daha sonra konu ile ilgilenmişti ve Genelkurmay ile görüşerek havacılık ve donanma alanında İngiliz ataşelerden yararlanmaları konusunda emir vermişti. Daha sonra 17 Mart'ta bir lokantada Romanya Dışişleri bakanı ve Madam Antonesco ile görüşen Mustafa Kemal, İngiliz hava ataşesinin de aynı yerde olduğunu görünce kendisini masasına davet etti. Kendine Sir Percy Loraine'in bahsettiği konu ile ilgili olarak görüşmeleri yaptığını ve bilgilerinden faydalanmak üzere hazır olduklarını bildirdi (PRO, FO 371/20861, E 1794/315/44: 326–327).

17 Ağustos ve 20 Ağustos arasında Türk ordusu Trakya bölgesinde yabancı devletlerin ataşelerini çağırarak savaş manevraları üzerine bir tatbikat yapmıştır. Bu tatbikatı izleyen İngiliz ateşe tatbikat hakkında detaylı bir bilgi göndermiştir Londra'ya. Türklerin savaş taktiklerine karşı övgü dolu cümleler kullanmıştır. Savaş taktiklerinin Kurtuluş Savaşı'nda kullandıkları taktiğe yakın olduğunu bildirmektedir. Kendisi, Türkiye'nin mevcut durumun kısıtlı olmasından dolayı onlara farklı taktikler önermeyi doğru bulmadığı belirtti (PRO, FO 371/20865, E 5170/528/44: 303–312).

1937 Kasım ayında Türkiye sahillerin savunması için İngiltere'den silah isteğinde bulunmuştur. Elbette İngiltere Türkiye'nin bu isteğini geri çevirmemiştir. Ancak Türkiye'nin o dönemde siparişlerini zamanında alma konusunda sıkıntılar yaşamaktaydı. İngiliz Donanma Bakanlığının 8 Kasım'da tuttuğu raporda siparişlerin Vickers-Armstrongs şirketine verileceği ve siparişlerin iki yıl içerisinde hazır olacağı ve bundan sonra da her dokuz ayda bir siparişin teslim edeceği bilgisi yer almaktadır (PRO, FO 371/20865, E 7124/528/44: 368). Türkiye İngiliz desteğini alıyordu fakat kendi programlarını zamanında uygulaması siparişlerden dolayı biraz sıkıntılı olmaktadır.

Aralık ayı içerisinde, Londra'da bulunan Türk donanma ataşesi, Türkiye'de iken İngiliz hava ataşesi ile Türkiye'nin askeri malzeme konusunda İngiltere'ye vermek istediği siparişler hakkında konuşmuşlardır. Bu siparişler konusunda en büyük sıkıntı ödeme noktasında yaşanmaktaydı. Türkiye ise bu noktada İngiltere'ye garanti vermekteydi. 18 ay sonrasında gecikmelerde Türkiye her yıl için %5 gecikme faizi ödeyecekti. Ayrıca Alman firması Krupp kendilerine İngiliz fiyatlarından %20 aşağı bir fiyat önermesine rağmen Türkiye'nin İngiltere ile çalışmayı tercih ettiğini bildirdi. Türkiye'nin siparişleri arasında 4 modern destroyer, 10 denizaltı, 4 refakatçi bot, 12 İngiliz Blenheim uçağı ve Çanakkale Boğazı'nın savunması için 9 ağır silah bulunmaktaydı. İngiltere Hükümeti bu siparişleri özel firmalara verdiği için Türkiye'nin bu firmalara güvence vermesi gerekmekteydi. O sıralarda Türkiye'nin ekonomik durumu sıkıntılı olduğundan dolayı Türkiye firmalara güvence vermeliydi. Dolayısıyla yukarıda belirtilen teklifi sunmuştu. Türkiye'ye gemilerin yapımının 3–4 yılı bulacağı

belirtildi. Türkiye'nin İngiltere'den isteği siparişlerin zamanında verilmesiydi ve bu konuda destek beklemekteydi. Büyükelçi de bu konuda üzerlerine düşeni yapacaklarını bildirdi (PRO, FO 371/20865, E 7568/528/44: 374-376).

9.4. Türkiye Ekonomisi ve İngiltere

Türkiye 1930 sonrasında ekonomik gelişimine ziraatin yanı sıra sanayiye de katmak istemiştir. Sanayi alanında gelime isteği Türkiye'nin ziraat alanını biraz ihmal etmesine sebep olmuştur. Sanayi alanında ürün açısından daha hızlı sonuç alınmasından dolayı Türkiye'nin bu girişiminin haklı tarafını göstermektedir (Singer, 1984: 156). Ekonomik açıdan veya politik-ekonomik olarak da adlandırılabilir, ilişkiler Brasert Sözleşmesi'ne atılan imzalarla 1936 yılında başlayan işbirliği gelişerek devam etti. Brassert Antlaşmasına göre Karabük'te inşa edilecek olan demir çelik fabrikalarının 3 Nisan'da temeli atıldı. Bu törene, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının özel davetlisi olarak İngiliz Büyükelçi de katıldı. Dışişleri Bakanı Dr. Aras iki ülke arasındaki bu durumun yabancıların gözünde Anglo-Türk dostluğunun bir yansıması olduğunu belirtmekteydi. Karabük'teki törenin yanı sıra Kayseri ve Ereğli'de ziyaret edilmişti. Ve Büyükelçi daha sonra konsolosuna Türk yetkililerin eşlik ettikleri ziyaretleri iki ülke arasındaki sıkı dostluğu ortaya koyduğunu belirtmiştir (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 31).

Karabük fabrikasının durumu Türk-İngiliz ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştı. İlişkilerin ekonomik açıdan da gelişmesine katkı sağladı. Bu yılın başlarında Türk Hükümeti kalifiye bir mühendis olan Bay C. L. Palmer'i Türk Hükümetinin Brassert ile ilgili düzenlemelerinin bir parçası olarak kurulmuş satış organizasyonuna İngiliz uzmanı olarak atamaya karar verdi. Bay Palmer'in konumu farklı alanlarda ilişkiler kurulmasını da sağladı. Bay Palmer yılın sonlarına doğru Türk bankacılık çevreleri ile mükemmel ilişkiler kurdu (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 31-32).

Kasım 1936 tarihinde İş Bankası'nın tali bir şirketi olan Messrs. İnşaat ile Sir Gibb ve ortakları arasında bir ön hazırlık sözleşmesine imza atıldı. Bu sırada Alman girişimciler bu konuya muhalefet ettiler. Çünkü Almanya Türkiye'deki ekonomik ağırlığını İngiltere'ye kaptırmaya başlamıştı. Muhalefetlere rağmen 8 Ocak tarihinde sözleşmeler imzalandı. Bu sözleşmede İngiltere, İngiliz firmaları Türk firmalarına danışman mühendis olarak yardımcı olacaklarını taahhüt etmekteydi. Ayrıca Türk kamu çalışma planlarına iştirak etmek için finansal altyapısı İngiltere tarafından sağlanan bir Anglo-Türk gelişim şirketine temel oluşturmak için ofislerin kullanılmasını taahhüt etti. İnşaat şirketi elbette Türkiye'nin gelişimine katkı sağlamak niyetindeydi. Demiryolları ve limanların geliştirilmesi geniş çapta ele alınan konulardı. Daha önce genişletilmesi düşünülen İzmir ve İstanbul limanlarında, yıl sona ermeden önce Sir A. Gibb ve ortakları tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda potansiyel olarak önemli olan bu Anglo-Türk birleşiminin ilk meyvelerini görmüştür (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 32).

Türkiye'nin gelişim sürecinde İngiltere her alanda Türkiye'yi desteklemeye hazırdı. İngiliz Hükümeti ile görüşen Türk Hükümeti, İngiliz Hazinesinde Bay Waley ve İhracat ve Krediler Garanti Bölümünden Bay Nixon'un Türkiye'ye gelmesi için anlaştı. Bay Waley ve Bay Nixon resmi niteliği olmayan bir ziyarette bulunacak ve ekonomik ve finansal çevrelerden temaslar kurarak iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkılar sağlayacaklardı. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek adına ikili 1937 sonunda Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret ilişkilerdeki başarıyı bir

kez daha ortaya koydu. Yapılan ziyaret resmi olmamasına karşın devletin üst düzeyinden birçok yetkili ziyaretçileri karşıladı. Başbakanın da içerisinde olduğu karşılama komitesi oldukça candan bir tören düzenlemişti (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 32-33).

1 Şubat tarihinde “Financial Times” dergisinde Türkiye için özel olarak yayınlanan ek, Türk çevrelerinde oldukça olumlu etkiler meydana getirdi. Meydana gelen olumlu tepkilerden dolayı Majestelerinin İzmir Parkı’nda temsil edilmesi adına Türkiye davette bulundu. İngiliz konsolosu bu davete icabet edilmesi gerektiğini belirtti. Majesteleri bu daveti kabul etti ve katılan İngiliz heyeti tam bir başarı sağladı. Ticari muameleler alanında Türkiye’de bloke edilen ve İngiliz ihracatçılara transfer edilmeyi bekleyen para yıl sonuna gelindiğinde 1,356,000£ gibi küçümsenmeyecek bir rakama ulaştı. Yani Türkiye ödeme konusunda sıkıntılar çekmekteydi (PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44: 33).

İngiltere ve Türkiye arasında sanayileşme ve inşa cephesinde başlayan işbirliği sonrasında, İngiltere’de bu işlere gönüllü olan şirketlerin temsilcileri Türkiye’ye ziyaretlerde bulunmuşlardır. Bay Waley ve Bay Nixon kasım ayı içerisinde Türkiye’yi ziyaret etmişlerdi. Ekonomi Bakanı ve Başbakan kendileri ile yakından ilgilenmişlerdi. Temsilciler Türkiye’de kaldıkları süre boyunca iki ülkenin dostluğunun ne derece gelişmiş olduğunu ve Türklerin misafirperverliğinden oldukça memnun kaldıklarını belirtmişlerdir. Kaldıkları süre boyunca gelişmeler hakkında Londra’ya günlük bilgi vermişlerdir (PRO, FO 371/20858, E 7148/128/44: 517-518).

1937 yılında Türkiye artık İngiltere’den parasal yönde destekler almak istemekteydi. 16 Mayıs 1937 tarihinde Türkiye Başbakanı, İngiliz dışişlerinde bulunan Sir R. Vansittart ile yaptığı görüşmede Türkiye’nin kredi isteğine de değindi. Başbakan 10, 15 milyon pound gibi yüklü meblağlardan bahsetmekteydi. Bu sırada araya Türkiye’nin İngiltere Büyükelçisi girdi. Büyükelçi dışişlerinin her zaman Türkiye’ye destek adına hazır olduğunu ve sadece maddi değil her türlü konuda yardımcı olmak istediğini fakat bu konunun ilgili bakanlıklarla görüşülmesinin daha faydalı olacağından söz etti. (PRO, FO 371/20862, E 2862/425/44: 322).

Londra’da geçen görüşme sonrasında, Türkiye Başbakanı Ankara’ya dönüş yaptıktan sonra 28 Mayıs’ta Londra’da yaptığı kredi isteğiyle ilgili olarak Sir Percy Loraine ile bir görüşme yaptı. İsmet İnönü büyükelçiye yapılan teklifin, kendileri hakkında bir yanlış anlaşılmaya meydan vereceğinden ötürü oldukça üzgündü. Türkiye’nin son zamanlardaki politik açıdan uyumlu olması karşısında bu kredi isteğini yaptığı şeklinde bir kuşku uyandırmış olabileceğini düşünmekteydi. İki ülke arasındaki dostluğu kesinlikle bir pazarlık haline dönüştürmek istemediğinden bahsederek, böyle bir kuşku oluştuysa bu kuşkuyu ortadan kaldırabilmek adına her türlü girişimde bulunabileceğini belirtti. Loraine, İsmet Bey’le geçen konuşmayı Londra’ya bildirerek kendisinin pazarlık niyeti içerisinde olmadığını belirtmiştir. Türkiye’nin politikalarında kararlı olduğunu ve bunları değiştirmeyeceğini söylemiştir. Büyükelçi, Türkiye yapılacak yardımın politikalarını uygulamada onlara güç katacağını, krediye ihtiyacı olduğunu ve bu krediyi İngiliz dostlarında almak istediklerini ve bu hususta dayanabilecekleri başka bir ülke olmadığını ve bu konuda İsmet Bey’in çok samimi olduğunu bildirmiştir. 10 Haziran’da Londra’dan gelen haberde gerekli yerlerle konunun görüşüldüğü ve Türkiye’ye yapılacak olan yardım hususunun değerlendirilmekte olduğu Büyükelçiye bildirilmiştir (PRO, FO 371/20862, E 2965/425/44: 325-327).

Türkiye’deki İngiliz Büyükelçiliğinde Maslahatgüzar olan Bay Morgan, 3 Haziran 1937’de Londra’ya, Dışişleri Bakanı Bay Eden’a Türkiye’nin ekonomik

durumu ile ilgi olarak gönderdiği raporunda 24 Mayıs'ta mecliste sunulacak bütçede İngiltere'nin önemine yapılan vurgudan bahsetmiştir. Ekonomi Bakanı İngiliz bağımsız kurumların ve İngiliz sermayesinin Türkiye'ye büyük destek olduğunu, demir çelik fabrikaların kurumunda desteklediklerini ve Türkiye'ye kredi yardımıyla bulduklarını vurgulamıştır. Bu durumun ekonomik ilişkilerde gelişerek artış göstereceğini umduğunu söylemiştir. Dostları İngiltere'nin, Atatürk'ün rejiminin İngiltere ile kaynaştığını anladığını belirtmiştir (PRO, FO 371/20862, E 3136/425/44: 2-3).

İngiltere yaptığı değerlendirmede krediler için öncelikli olarak Ekonomi Bakanı ile görüşülerek, Türkiye'nin önceliklerinin belirlenip ona göre bir tutarın ortaya çıkarılabileceğini belirtmişti. İngiltere'de konu ilgili olarak bir de Türkiye'nin belirlene sürelerde borcunu geri ödeyip ödeyemeyeceğinde çekinceler bulunmaktaydı. İngiltere bazı olumsuzluklar olsa da Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunmakta geri kalmak istemiyordu. Çünkü Almanya'da bu konularda yardım edebilecek bir ülkeydi. Ayrıca Almanya Türkiye'nin kaynaklarının farkındaydı ve yardım etmek için politik nedenleri de bulunmaktaydı. Dolayısıyla İngiltere bu hususta meydanı Almanya'ya bırakmak istemiyordu. Fakat İngiltere'nin yaptığı hesaplamalara göre 2 milyon pound yapılacak harcamalar için yeterliydi. Eğer fazlası verilecekse bunun tekrar ele alınması gerektiğini düşünmekteydiler (PRO, FO 371/20862, E 3177/425/44: 6-7).

Sir Alexander Gibb, Percy Loraine'e 2 Haziran'da yazdığı mektupta Türk heyetle ekonomik yardım hususunda sağladığı görüşmeler için teşekkür ettiğini bildirmiştir. Türk heyetin gerçekleştirdiği ziyaret oldukça verimli geçmiştir. Sir Alexander'ın söylediklerinden İngiliz bağımsız kuruluşların Türkiye'ye iş yapmak isteğinde olduklarını ve bu hususta devlet yetkililerini de ikna etmekte mesai harcadıkları anlaşılmaktadır. İsmet Paşa yaptığı ziyarette Bay Baldwin'le, Bay Chamberlain'le ve Bay Eden'le verimli görüşmeler yapmıştır. Ayrıca Sir Alexander kendisine yapılacak olan yatırımlar hakkında bilgi vermiş ve anlaşma sağlandığı takdirde temmuzda Türkiye'ye ziyarete geleceğini belirtmiştir. İngilizler bu fırsatı değerlendirerek iki devlet arasındaki münasebetleri geliştirmek istemektedirler (PRO, FO 371/20862, E 3267/425/44: 11-12).

9.4.1. Demir Çelik Fabrikaları ve Türk-İngiliz Dostluğu

Türkiye İngiltere ile kurduğu güzel münasebetlerin sonucunda demir çelik fabrikaların kurulmasını sağlamıştı. Bu Türkiye'nin ekonomik planı açısından büyük bir başarı sayılmıştır. Cumhuriyet gazetesinde "Türk-İngiltere Arasında Sınai Elbirliği" başlıklı yazıda Türkiye'nin başarısını şu cümlelerle belirtmiştir: "...Türkiye bütün cihana göstermiştir ki bir millet sağlam esaslara dayanan iktisadi prensiplere sadık kalmak şartıyla büyük devletler arasında yerini bulmakta güçlük çekmiyor." (Cumhuriyet, 9 Şubat 1937).

Celal Bayar'da 8 Kasım 1937 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmasında demir-çelik fabrikalarının Türkiye'ye katkı sağladığı üzerinde durdu. Endüstrileşmenin en büyük davalar arasında yer aldığını belirten Bayar Karabük demir-çelik fabrikalarının bu davaya büyük katkıları olduğunu söylemiştir (TBMMZC, D.5, C. 20: 31).

Karabük demir çelik fabrikasının açılışı için özel tören düzenlenmiştir. Elbette sanayi alanında atılan bu adım hem Türk İngiliz dostluğunu, hem de Türkiye'nin ilerleyişini göstermek açısından önem arz etmekteydi. Atılan bu büyük adım Sanayi alanında Türk-İngiliz mesaisinin başladığını göstermeye vesile olacaktır (Cumhuriyet, 1 Nisan 1937).

Sir Percy Loraine ve Başbakan İsmet İnönü 3 Nisan'da Karabük'te demir çelik fabrikasının açılışına katılmışlardır. Türkiye'de ağır sanayinin inşası için İngiltere ile Brassert Antlaşması yapılmıştı. Yani İngiltere Türkiye'nin bir nevi inşasında önemli bir rol oynayacaktı. Törende İsmet İnönü bir konuşma yapmıştır. Yaptığı konuşmada Türkiye'de ağır sanayinin kurulmaya başlamasında ötürü duyduğu mutluluk üzerinde dururken bu konuda İngiltere'nin kendilere verdiği destekten ötürü teşekkürlerini bildirmiştir. Brassert bu konuda Sümerbank ile işbirliği halinde çalışmalarını yerine getirmekteydi. İngiltere'nin bu konuda Türkiye'ye krediler açarak yardıma bulunmasının, Türkiye'ye olan güveninin bir göstergesi olduğunu belirten Başbakan, bu yeni alanların kuruluşlarını Tefik Rüşü Aras ve Sir Percy Loraine'in çalışmalarına borçlu olduklarını belirtmiştir. Başbakan konuşmasına Türkiye'nin uluslararası ortamda barıştan yana olduğunu belirterek son vermiştir (PRO, FO 371/20852, E 2059/16/44: 96-97).

Karabük'te yapılan tören hem Türklerin hem de yabancıların gözünde Türk-İngiliz dostluğunun bir kanıtı olarak gözükmekteydi. Dr. Aras Büyükelçiye, yabancı devletlerin ve özellikle de Almanya'nın da bu durumu bu şekilde yorumlayacağını söylemiştir. Aras ayrıca Başbakanın iki ülke arasında ilişkilerde kendisinin oynadığı role değinmesinden sonra, Almanya'nın Türk dış politikasında direk kendisini sorumlu tutacağını da söylemiştir. Dr. Aras, uluslararası politikada Atatürk ve İsmet İnönü tarafından kendisine belirtilmemiş ve onların onayını almamış hiçbir adımı atmayacağını belirtmiştir (PRO, FO 371/20852, E 2059/16/44: 97-98).

Sir Percy Loraine de yaptığı konuşmada Türk-İngiliz ilişkilerindeki olumlu gelişmeler üzerinde durmuştur. Türk-İngiliz ilişkilerinin müttefiklik ve savaş sanatı sonrasında, barış sanatında da yeni bir noktaya ulaştığını belirtmiştir. Büyükelçi de Türkiye'ye, ağır sanayi alanında yapılanmasında İngiltere'nin desteğine başvurmasından dolayı teşekkür etmiştir. Ayrıca İngiliz dehasının, biliminin ve enerjisinin en iyisini kendilerine sunacaklarını belirtmiştir. Bu açılışlar için Kayseri, Karabük ve Ereğli'ye ziyaretlerde bulunulmuştur. Büyükelçi'nin bu gezi sırasında edindiği intiba ise Türk-İngiliz ilişkilerinin artık samimi bir hale geldiğidir. Türkiye artık çizgisini İngiltere'nin çizgisi ile birleştirmiştir (PRO, FO 371/20852, E 2059/16/44: 98). Cumhuriyet Başyazarı Yusuf Nadi "İngiliz-Türk İşbirliği" başlıklı yazısında Sir Percy Loraine'in katıldığı merasimi anlatırken burada tecelli eden İngiliz-Türk dostluğunun bütün memlekette memnuniyet uyandıracığını umduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 5 Nisan 1937).

İngiltere ile Türkiye arasındaki dostluk, tesislerin kurulmasının İngiltere'ye verilmesi ile kendisini tam manasıyla ortaya koymuştur. Türkiye böylesine önemli bir sanayinin kurulmasını İngiltere'ye emanet etmekle İngiltere'ye iyi niyetini gösterirken, bu ülkeye ne derece güvendiğini de göstermiştir. İngiltere Büyükelçisi Sir Percy Loraine'de 9 Nisan'da gönderdiği raporunda kullandığı ifadelerle Türkiye'ye karşı duygularını açık bir şekilde belirtmiştir. Sir Percy Loraine'in Ankara'da Devlet Bakanına gönderdiği raporda şu ifadelerle yer verilmiştir: "Türkiye'nin Karabük tesislerine verdiği ehemmiyet, İngiliz dostluğuna verdiği ehemmiyeti belirtir. Karabük Türkiye için çok mühimdir... Türkiye'nin milli savunmasına mühim bir faktör katmaktadır. Türkiye böyle bir tesisi, güvenmediği bir ülkenin uyuğuna emanet edemezdi. Bu İngiltere ile son iki yılda gelişen dostluk ve itimadın sonucudur... Türkiye böylece kaderini kesin bir biçimde İngiltere'ye bağlamıştır. Bunu isteyerek, güven duyarak ve bütünüyle yaptı... Türkiye'nin iki büyük dostu vardır: Birisi Rusya'dır sağlam ve yıkılmazdır. Diğer dostu İngiltere'dir ki, bu aslında bir ittifaktır ve sınırsız niteliktedir. Yazılı bir şey yoktur; fakat daha mühim olan karşılıklı dostluk ve

itimattır.” (Kürkçüoğlu, 1985: 84). Büyükelçinin ifadeleri de dostluğun ne denli geliştiğinin göstergesidir. Büyükelçi Türkiye’nin iki dostu var ifadesi kullanmıştır. Fakat Montrö sonrası dönemde Türkiye Sovyetlerden uzaklaşırken hızla İngiltere’ye yaklaşmıştır.

Bressert antlaşması 1936 yılında imzalanmıştır. Bu anlaşma Karabük demir çelik fabrikalarının yapımını, yani Türkiye’de ağır sanayinin inşasını İngiliz Brassert firmasına vermektedir. Türkiye’de sanayinin kurulması anlamında İngilizler ile iletişime geçilmiştir. Aynı sene bir başka anlaşma da Alexander Gibb ve ortakları ile yapılmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye demir yollarında, Gölcük ve İzmit’te deniz üssü, Trabzon’da liman kurulacaktı. İngiliz firmalarının Türkiye’yi bir nevi inşa etmek için aldıkları ihaleler pek kolay olmamıştır. Alman firmaları ile çekişme üst düzeyde gelişmiştir. Özellikle Krupp firması bir hayli zorlamıştır. Krupp firması Türkiye’ye daha uygun fiyatlar sunmasına rağmen, Türkiye ile İngiltere arasında ilişkilerin dostluğun doruk noktasında seyretmesinden dolayı İngiliz firmalar tercih edilmiştir. İlk beş yılı planını tamamlayan Türkiye’ye, ikinci beş yıllık planında İngiltere hizmet edecekti. Türkiye’nin ekonomik durumu da yıldan yıla gelişme göstermekteydi (PRO, FO 371/20852, E 2353/24/44: 1–2). İngiltere bu anlaşma çerçevesinde Türkiye’ye ciddi krediler de açmıştır. British Export Credit Guarantee Department (İngiliz İhracat Kredi Garanti Dairesi) tarafından Breasset firmasına Karabük demir çelik fabrikası için malzeme alınması adına 3 milyon sterlinden oluşan ilk kredisini açtı (Hale, 1985: 99).

1937 yılında İngiltere tarafından ciddi yankı bulan bu gelişme sonrasında Türkiye’ye ilgi ve alaka artış göstermiştir. Yıl içerisinde yaşanan bu gelişme İsmet İnönü’nün İngiltere ziyareti sonrasında Türkiye’ye gösterilen ilgi ciddi bir biçimde artmıştır. Gelişen Türk-İngiliz dostluğu kendini iyiden iyiye göstermiştir (BCA, 030.0.010.000.000.84.556.12: 1).

9.5. İsmet İnönü’nün İngiltere Ziyareti (1937)

İsmet İnönü’nün gerçekleştireceği İngiltere ziyareti ile ilgili olarak Kral’ın Viyana’da bulunan sekreteri Sir W. Selby’e bilgi vermişti. Verilen bilgide sekreter, Kral’ın doğrudan bir davette bulunmadığını, ayrılırken Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e: “Sizleri de Londra’da ağırlamaktan mutluluk duyarız.” dediğini belirtmiştir. İsmet İnönü bu ziyaret için sonradan kendisi gönüllü olmuştur (PRO, FO 371/20093, E 5790/2812/44: 318). Konu benzer bir biçimde Financial Times gazetesinde de yer almıştır. Gazete haberine göre Kral, Mustafa Kemal’i Londra’ya davet etmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ise Başbakanı İsmet İnönü’yü göndereceğini belirtmiştir. Ziyareti gerçekleştirecek heyet arasında Celal Bayar, Rüştü Aras, Fevzi Çakmak, General Asım ve General Fahreddin’in bulunacağı belirtilmiştir. Ziyaret tarihi ise daha sonra belirlenecekti (Financial Times, “Delegation To London”, 11 September 1936). Aslında İsmet İnönü’nün başkanlığında Türk heyetinin gerçekleştirmiş olduğu ziyaret yeni Kral VI. George’nin taç giyme törenine katılma amacı ile İngiltere’ye gitmişlerdir. Türkiye’de bu törene diğer ülkeler gibi temsilci yollamıştır. İsmet İnönü Londra’ya 4 Mayıs akşamı Ankara’dan tezahüratlarla yollanmıştır. Başbakan Londra’da taç giyme töreni sonrasında bir süre kalarak çeşitli temaslarda bulunmayı düşünmektedir (Cumhuriyet, 5 Mayıs 1937). İnönü Londra’ya geçmeden önce İstanbul’a uğramış ve İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine ile bir saat kadar görüşmüştür (Cumhuriyet, 6 Mayıs 1937).

Ziyaret konusunda bazı karışıklıkların çıktığını, 18 Haziran 1936’da Avam Kamarasında geçen bir konuşmadan anlamak mümkündür, Dışişleri Bakanı Bay

Eden'e, Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'nün İngiltere Ziyaretiyle ilgili bir soru sorulmuştur. Bay Mander Türkiye Başbakanı'nın ziyareti ne zaman gerçekleştireceğini ve ertelenme sebebinin ne olduğunu sormuştur. Dışişleri Bakanı Bay Eden, bildiği kadarıyla böyle bir ziyaret ile ilgili olarak herhangi bir teklifte bulunulmadığını belirtmiştir. Bay Mander basında çıkan haberlere dikkat çekince, Bay Eden basında çıkan her şeyden sorumlu olmadıklarını söylemiştir (22.12.2013, www.hansard.millbanksystems.com). Ancak ziyaret gerçekleşecekti ve Percy Loraine ile Londra'nın Aralık 1936 tarihinde, İsmet İnönü'nün yapacağı ziyaretin tarihini netleştirmiştir. İsmet İnönü Haziran 1937'de taç giyme törenine iştirak edecektir. Türkiye ile atılan dostluk adımları ve İsmet Paşa'nın Başbakan olmasından dolayı kendisine bir tatil de hazırlanmıştır. Kral kendisinin Türkiye'de ileri gelen bir şahsiyet olmasından dolayı ziyaretine önem verilmesini istemiştir. İnönü Tören sonrasında İskoçya'da bir tatil yapacak ve birkaç gün sonra da güneye inerek Acot'ta Kral ile öğle yemeği yiyecektir. Türkiye ile ilişkilerin samimi bir şekilde yürümesinden dolayı Dışişleri Bakanı, İsmet İnönü'yü ağırlamaya önem göstermektedir. Kendisinin en iyi şekilde ağırlanması gerektiğini düşünmektedir (PRO, FO 371/20093, E 7500/2812/44: 27-32). Daha önceleri İsmet İnönü'nün daveti üzerinde pek önemle durmayan İngilizler daha sonra Kral'ın kendisine gösterdiği önem dolayısıyla daveti ciddiye alarak, kendisini en iyi şekilde ağırlamak için altı ay öncesinden hazırlıklara başlamışlardır. İsmet İnönü Londra'da İngilizler tarafından büyük bir merasimle karşılanmıştır (Cumhuriyet, 10 Mayıs 1937).

Türkiye ve İngiltere arasında yaşanan güzel gelişmelerin sonucu kendisini bu ziyarette göstermiştir. Taç giyme törenine gönderilen "Kocatepe" gemisinin komandanı Yarbay Bilal Talu ve Binbaşı Sadık Altınca tarafından yabancı gemilere ziyaretlerde bulunulmuştur. Mayıs ayı içerisinde Cibralt Valisi General Harington her iki komutanı da evinde vermiş olduğu ziyafete davet etmiştir. General Harington uzun süre sonra Türk bayrağını görmesinde kaynaklanan mutluluğunu ifade etmiştir. Daha sonraki günler birçok davet gerçekleştirildi ve heyetin en iyi şekilde ağırlanması için çaba sarf edildi. 21 Mayıs'ta Kral tarafından Kralın yatında bir davet verildi ve davete Türk komutanlar da katıldı. Taç giyme töreni için öncü olarak giden heyet orada İngiliz filosunun komutanları ile yakından irtibat kurma olanağını yakalamıştır (BCA, 030.0.010.000.000.200.363.8: 1-5). Türkiye'de, İsmet İnönü'nün Londra'ya Atatürk'ün ve TBMM'nin itimadına haiz olarak gittiği ve oradan sulhperver İngiliz devlet adamlarının ve İngiliz milletinin muhabbet ve itimadını kazanarak döneceğine inanılmaktaydı (Cumhuriyet, 7 Mayıs 1937).

İsmet İnönü'nün İngiltere'ye, taç giyme törenine için gerçekleştirmiş olduğu ziyaret sonrasında, İngiltere'de de Türkiye'ye karşı ilgi ciddi manada artmıştır. Türkiye ile ilgili haberler basında yerlerini almışlardır. Türkiye'de bu durum memnuniyetle karşılanmış ve iki ülkenin dostluğu için büyük bir gelişme olarak görülmüştür (BCA, 030.0.010.000.000.84.556.12: 1). Başbakan İsmet İnönü'nün İngiltere'de taç giyme törenine gelen diğer devletlerin ileri gelenleri ile de görüşmüştür. İngilizlerin bu en büyük milli törenlerine katılan Başbakan İnönü Kral VI. George tarafından kabul edildikten sonra İngiliz yetkililer ile iki görüşmelerde bulunmuştur. İnönü'nün yaptığı görüşmelerden almış olduğu neticeler iki ülkenin dostluğunun ne derece ilerlediğini göstermiştir. Bu dostluğun ilerlemesinde en büyük nedenlerden biri iki ülkenin sürdürdüğü barış politikası olmuştur (Cumhuriyet, 21 Mayıs 1937). Ayrıca dünyada yaşanan gelişmeler ve Akdeniz'de oluşan tehlike, büyük bir deniz kuvveti olan İngiltere, İngiliz donanmasına destek olabilecek ve seferberlik anında bir buçuk milyon asker çıkarabilecek Türkiye'nin dostluğuna muhtaçtır (Cumhuriyet, 22 Mayıs 1937).

9.6. Eski Osmanlı Hanedanı Üyeleri ile İngiliz Münasebetleri

İngilizler, eski hanedan üyelerinin Türkiye'ye dönme planlarını pek uygulanabilir olarak görmemektedirler. Hanedan üyeleri Mustafa Kemal sonrasında Türkiye'de yerine geçecek kimsenin olmadığını düşünüyorlardı. Fakat İngilizler Türkiye'de İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak olduğu müddetçe hanedan üyelerinin geri dönüş yapamayacağını düşünmektedirler. Çünkü bu iki şahıs Mustafa Kemal sonrasında rejimi yürütecek kişiler olarak görülmektedir (PRO, FO 371/20864, E 5473/466/44: 284).

Cumhuriyet kurulduktan sonra Mustafa Kemal, hanedan üyelerini ülke dışına çıkarmıştı. Sınır dışına sürülen hanedan üyeleri iki ayrı guruba ayrıldılar. Bu gruplardan biri İngiliz taraftarı diğer ise Alman taraftarı idi. Alman taraftarları Mustafa Kemal'e iki kez suikast girişiminde bulundular. Bu girişimlerden biri 1926, diğer ise 1932 yılında yapılmıştı. Her iki girişim de Alman finansmanı ve yönlendirmesi ile gerçekleştirilmişti. İngiliz yanlısı diğer grup ise üçüncü bir suikast girişiminde bulunacaktı. Evet, bulunacaktı çünkü İngiliz askeri yetkililerinden Webb-Bowen bu bilgiyi 7 Ekim 1937 tarihinde yazdığı raporda vermektedir (PRO, FO 371/20864, E 5473/466/44: 287).

Hanedan üyelerinin Türkiye dışına çıkartılması sonucu bir grup Alman destekçisi diğeri ise İngiliz destekçisi olmuştu. Abdülhamit'in yeğenleri Şehzade Bahaeddin Sami ailesi İngiltere'nin yanında, eski Halife Abdülmecit'in ailesi ise Almanların yanında idi. Bu konuda Türkiye ile İngiltere arasında bir dizi haberleşme olmuştur.

1935 yılında Mustafa Kemal'e suikast girişiminde bulunmuş ve arkasında Kürtlerden Ermenilerden ve Kafkasyalılardan oluşan bir grup olduğu anlaşılmıştı. Bu konuda İngiltere Türkiye ile istihbarat paylaşımında bulunmuş ve suikast engellenmişti. İngiltere'de taç giyme törenine katılan İsmet İnönü'nün güvenliğini tehlikeye düşürebilecek kişilerin listesi Türkiye Büyükelçiliği tarafından İngiliz yetkililere verilmiş ve gereken yapılmıştı. Abdülhamit'in yeğeni olan Şehzade Sami birçok kez İngiliz yetkililere ekonomik destek için başvuruda bulunmuştu. Bu konuda Şehzadenin avukatı Bay Biddulph, Bay Norton ile görüşmüş ve Abdülmecit tarafının Türkiye'de sultanı getirmek adına girişimlerde bulunacağını belirtmişti. Bu konuda onlara Enver Paşa'nın kardeşi ve Almanlar yardımcı olmaktaydı. İngiliz yetkililer daha önce verilen raporlardan aslında Sami ve Halife kanadının birbirinden tamamen kopuk olmadığını bildiklerini belirtmektedirler. Binbaşı Webb-Bowen'in verdiği bilgiye göre de Sami kanadı Atatürk'e bir suikast hazırlığındaydı ve finansörlüğü de Bay Keith Williams yapacaktı. Bu konu ile ilgili olarak Türk Büyükelçiliğinin danışmanı Bay Anlı, İngiliz yetkililerle bilgi paylaşmak istediğini belirtmiştir. İngiliz yetkililer ise durumdan haberdar olduklarını ancak bunu Türk makamları ile paylaşmak için ellerinde kesin ve yeterli bilgi olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca Bay Keith Willilam adından da tam emin değillerdi. Bay Anlı'ya konuyu detaylı bir şekilde inceleyeceklerini söylemişlerdir (PRO, FO 371/20864, E 6448/466/44: 25–33).

Osmanlı hanedanının dışarıdaki üyelerinde İngiltere'ye sürekli destek için başvuranlar vardı. Bunlardan biri de Şehzade Sami idi. Şehzade Sami birçok kez İngiliz yetkililerle görüşmüş ve onlardan çeşitli konulardan destek istemişti. Bay Rendel ile bir görüşmesinde, babası için İngiliz pasaportu talebinde bulunmuş fakat bu talebi kabul edilmemişti (PRO, FO 371/20861, E 242/242/44: 188). 19 Ocak 1937 tarihinde yine Bay Rendel'i aramış ve bu kez de ekonomik destek istemiştir. Annesinin rahatsız olduğunu bildiren Şehzade Sami, annesini tedavi ettirmek için parasal destek talebinde bulunmuştur. Bay Rendel İngiliz Hükümetinin böyle bir uygulamasının olmadığını

bildirerek, annesine geçmiş olsun dilekleriyle talebini geri çevirmiştir (PRO, FO 371/20861, E 421/242/44: 191–192).

9 Nisan 1937’de Şehzade Sami’nin avukatlığını yapan Bay Biddulph, İngiliz dışişlerinde Bay Norton’u aramış ve yine ekonomik alanda destek istemişlerdir. Konuşma sırasında Bay Biddulph gizemli bir şekilde Şehzade Sami ve ailesinin, Mustafa Kemal öldüğü takdirde Türkiye’ye dönmek konusunda umutlu olduğunu belirtti. Hanedan ailesi hala vardı ve Mustafa Kemal sonrası için Türkiye’de yerine geçebilecek kimsenin olmadığını düşünmekteydiler. Hanedan ailesinin bu kanadının ters düştüğü ve eski Halife olan Abdülmecit dahi bu durumda Türkiye’ye dönmeyi düşünmekteydi. Bu konuda Almanlar ile iletişimde olan Enver Paşa’nın abisi kendisine yardımcı olacaktı. Bunun için Nice’den Almanya’ya yola çıkan Enver Paşa’nın kardeşi yolda çok önemli bazı evrakları kaybetmişti. Bay Norton avukatın anlatımından Sami ailesinin onları çaldığını düşündüğünü fakat emin olmadığını belirtmiştir. Avukat Daha sonra ailenin Türkiye’de propaganda yapabilmesi için ekonomik destek beklediğini belirtmişti avukat. Böle bir teklifle karşı karşıya kalan Bay Norton avukata sert bir tepki vermiştir. İngiltere’nin Türkiye ile dostane ilişkiler içerisinde olduğunu ve Mustafa Kemal’in rejiminin değişmesinden yana olmadıklarını belirtmiştir. Avukat ise sadece zamanı geldiğinde doğru adamın Mustafa Kemal’in yerine geçmesi gerektiğini belirtmiştir. Kendisine Majestelerinin hükümetinin ekonomik konuda yardımcı olacağını sanmadığını belirten Bay Norton, Türkiye için geliştirilen entrikalar konusunda dikkatli olmaları gerektiğini belirtti (PRO, FO 371/20861, E 1939/242/44: 205–206). Aslında Şehzade Bahaeddin Sami ve ailesinin İngilizlerden para desteğine başvurmasında başka bir sebep daha bulunmaktaydı. Şehzade Sami Osmanlı Sultanı’nın yeğeniydi ve daha önce kendilerine ait olan petrol kuyularından elde edilen gelirlerden kendine pay verilmesi hususunda hak iddia etmekteydi İngiltere’de kendisine en çok destek olan kişi ise Lord Lloyd idi (PRO, FO 371/20861, E 4975/242/44: 221).

10. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1938)

1938 yılına gelindiğinde Türk-İngiliz ilişkileri dostluk ve işbirliği açısından artık oldukça ilerlemiş bulunmaktaydı. 1938 yılına gelindiğinde dünya ikinci kez büyük bir savaşın eşiğine gelmiş bulunmaktaydı. 1930 yılından itibaren silahsızlanma politikalarına destek vermiş olan Türkiye'nin politikasının barış üzerine olması ve bu politikasının İngilizlerle örtüşmesi iki ülkeyi uluslararası ortamda işbirliği yapar hale getirmişti. Bu süreçte Türkiye dış dünyaya açılmaya başlamışken olası bir savaş durumuna karşı savunma gücünü de artırmak istemekteydi. Ayrıca çıkabilecek yeni savaşta bu kez dünyanın en güçlü devleti konumunda olan İngiltere'den yana olmak niyetinde hareket etmişti. İngiltere'de, jeopolitik konumundan yararlanmak niyetiyle bu kez Türkiye'yi yanında tutmak niyetindeydi. Bu durum İngiltere'nin Türkiye'ye yardım isteğini ve Türkiye'nin de bu yardımı kabulünü meydana getirmişti. Dolayısıyla 1938 yılında iki ülke arasındaki en önemli gelişmeler savaş hazırlıkları ve krediler konusunda yaşanmıştı. İngiltere 10 Kasım 1938 tarihinde hayata gözlerini yuman Atatürk'ün sağlık durumunu da yakından takip etmişti. Atatürk'ün ölümü ile bir devir kapanmış ve yeni bir Cumhurbaşkanı ve yeni şartlar altında iki ülkenin ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştı.

Bu dönemde iki ülke arasında yaşanan ilişkiler daha çok çıkabilecek olan bir savaş ihtimaline dayalı bir şekilde gelişme göstermiştir. Türkiye savaş öncesinde savunmasını güçlendirebilmek adına İngiltere'nin kendisini yanına çekmek istemesinde de faydalanarak İngiltere'den silahlanma kredileri almıştır. Atatürk'ün ölümü İngiltere'de de oldukça büyü yansıma bularak üzüntüye neden olmuştur. Sonuçta iki ulusun birbirine yakınlaşarak dostluk kurmasında şüphesiz en büyük pay Atatürk'ündü. İngiltere'den büyük bir heyet Türkiye'ye gelerek Atatürk'ün cenaze törenine katılmıştır. Atatürk sonrasında ise iki ülke ilişkileri arasında yeni bir dönem başlamıştır.

İngiltere ile Türkiye'nin hesapları çıkma ihtimali olan yeni bir dünya savaşı üzerine yapmalarının sebebi Avrupa'daki hareketli durumdu. Almanya 1938 kadar geçen sürede hazırlıklarını 1938 senesi içerisinde icraata dökmeye başlamıştır. Hitler'in Şubat 1938 yılında yayımlacı politikası adına yaptığı üçüncü konuşma, barış adına umutları yok ediyordu (Snell, 1962: 6). 1938'in Mart'ında Almanya Avusturya'yı işgal ederek "Bir ulus, bir devlet" politikasını uygulamak istediğini göstermiştir. Almanya bu sene içerisinde sadece Avusturya'yı işgal etmekle kalmamış, Çekoslovakya'yı da kendi sınırları içerisine dâhil edebilmek adına harekete geçmiştir. Almanya bu isteğini gerçekleştirebilmek adına Çekoslovakya sınırına asker yığı (Sander: 2008: 56-57). Hitlerin bu girişimleri sonucunda İngiltere Balbakanı Chamberlian, Eylül 1938'de Almanya'ya giderek Hitler ile görüştü. Hitler bu görüşmede Çekoslovakya'nın Almanca konuşan bölgesi olan Südetler'in Almanya'ya verilmesi isteğini belirtti. Münih Konferansı olarak geçen bu görüşmede Südetler bölgesinin Almanya'ya verilmesi kararlaştırıldı. Chamberlian, görüşme sonrasında Londra'ya dönerken, yapılan görüşmeden dolayı içi rahat değildi. Başbakan görüşmelerde varılan sulh ortamına rağmen bunun uzun sürmeyeceğini düşünüyor ve silahlanmak gerektiğine inanıyordu (O'Brein, 1955:148, 166). Başbakan kaygılanmakta haklı çıkacaktı. Çünkü Hitler 1939 Eylül'ünde Polonya'ya saldıran Almanya'nın geçen sonbaharda verdiği sözü çiğnemesi İngiltere'yi kızdırmıştı. Chamberlian bu durum karşısında "Eğer Aşmanya Polonya'ya saldırdıysa, bunun karşılığında batılı güçlerle savaşmak zorunda" (Woodward, 1962: 1) diyerek Almanya'nın bu hamlesinin karşılıksız kalmayacağını belirtti.

10.1. İngiltere'den Alınan Silahlanma Kredileri

Türkiye ile İngiltere arasında silahlanma kredileri açısından 27 Mayıs 1938 günü bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanması öncesinde İngiliz yetkililer kendi aralarında bu konuda görüşmüşlerdir. Bu anlaşmaya göre İngiltere silah alımları için Türkiye'ye 6 milyon sterlin tutarında kredi verecekti. Bay Bagallay konu ile ilgili olarak taslağı hazırlamış ve meclise sunulacak hale getirmişti. Daha öncesinde Bakanlar kuruluna sunulması gerektiği ve onay alması gerektiği belirtilmişti. Fakat Bakanlar Kurulu zaten Türk Hükümeti ile yapılan anlaşmayı onaylamıştı. Dolayısıyla konu ile ilgili herhangi bir sıkıntının çıkması beklenilmemekteydi (PRO, FO 371/21920, E 3144/67/44: 309–312).

Anlaşma karşılıklı görüşmeler sonucunda imzalanmıştır. Bu anlaşma aslında iki ülke arasında 2 Eylül 1936 tarihinde imzalanmış olan Ticaret ve Takas Anlaşması'na ilave olarak hazırlanmıştı. İlave anlaşma, İngiltere'de üretilen malların Türkiye'ye ihracatıyla bağlantılı Güvence Anlaşması ve Silahlanma Kredisi Anlaşması olarak 27 Mayıs 1938 tarihinde imzalanmıştı. Anlaşma gereğince Türkiye'ye 10 milyon sterlin ticari ve 6 milyon sterlin silahlanma için kredi verilecekti. Anlaşmayı Türkiye adına Londra Büyükelçisi Fethi Okyar ve Türk İktisat Kurulu Başkanı M. Eriş, İngiltere adına da İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax imzalamıştı (PRO, FO 371/21920, E 3121/67/44: 268–270).

Türkiye'ye açılacak krediler konusu İngiliz kamuoyunda çeşitli tartışmalara konu olmuştu. Bu konudaki tartışmalardan biri de Avam Kamarasında geçmişti. Bay Wilson 22 Haziran 1938'de, Başbakanı İngiliz firmaları tarafından üretilen ve dış güce verilen silahların pek çok İngilizin hayatını yok etmek için kullanıldığını bilincinde olup olmadığını ve Türkiye için silahlanma kredisi ile ilgili anlaşmada, bu silahların İngiliz tebasına karşı kullanılmasını önleyecek herhangi bir güvence alınıp alınmadığını sormuştu (PRO, FO 371/21922, E 3739/67/44: 6). Aynı gün içersinde bu soruya başbakan tarafından cevap verilmişti. Başbakan, başka bir ülkenin silahların kendilerinden almasının İngiltere'ye karşı sempati oluşturacağından dolayı aslında bu adımın kendileri için doğru olduğu üzerinde durmuştur. Silahlar kendilerinden tedarik edilmediğinde, başka bir ülke tarafından tedarik edilecektir. Dolayısıyla kendilerinin bunu sağlamasının dostluk bağları açısından önemli olduğu vurgulanmıştı. Türkiye verilen silahlarında bu beklentiler doğrultusunda olduğu açıklanmıştır. Ayrıca bu tasarının meclise sunumunda ticari yönler üzerinde durulacağı açıklanmıştı. Ayrıca Türkiye'nin şu ana kadar göstermiş olduğu uyum dolayısıyla İngiliz Hükümeti Türkiye'nin bu kredileri ve silahları barış için kullanacağına emin oldukları belirtilmişti. İngiliz Hükümeti Türkiye'nin dostça niyetine güven duyduklarını belirtmiştir (23.12.2013, <http://hansard.millbanksystems.com>).

İngiltere'nin Türkiye'ye açmış olduğu krediler hakkında tartışmalar meclisin dışında, basında da yerini almıştır. Konu, The Ottawa Citizen gazetesinin 1 Haziran 1938 tarihli basımında yerini almıştır. Gazete İngiltere'nin Türkiye'ye verdiği 30 milyonluk kredi ile aslında savaş tohumları attığını söylemekteydi. Bu iddiasına örnek olarak da 1914 yılında, yani Birinci Dünya Savaşı öncesinde, İngiltere'nin yine böyle bir yardımda bulunduğunu göstermekteydi. O zamanlar Türkiye'nin bu yardımları boğazlarda güvenliği saptamak için kullandığını ve savaşa İngilizlere karşı girince de bu yardımların İngiliz gençlerin ölümüne yol açtığını belirtmekteydi. İngiltere'nin niyeti yeni Türkiye'nin kalkınmasına yardım etmek olsa dahi, bunun savaşın tohumlarını atmak anlamına geldiği bildirilmekteydi (The Ottawa Citizen, More Seeds Of Commercial War, 1 June 1938).

Haberin devamında İngiltere'nin İktisat siyaseti hakkında şunlar söylenmekteydi: "İktisadi siyasetin Birleşik Krallıktaki halk için olduğu kadar, Britanya Uluslar Birliği içinde yarattığı felaket şu şekildedir: Dış pazarlarda rakiplerinin önüne geçmek için yapılan ticari anlaşmaları ve yabancı yatırımları kolaylaştıran ticari düzenlemeler, dış siyasette yönlendirici etmenler olmaktadır. Sonraki bir tarihte İtalya, Almanya veya Rusya tarafından Türkiye'ye baskı uygulandığı zaman, İngiliz çıkarlarının Türkiye'nin ulusal bütünlüğünün devamına ihtiyaç duyduğu ortaya çıkacaktır.

Bundan dolayı savaş tohumları, Avrupa'nın Başkentlerindeki kar amaçlı horoz dövüşü alanlarında ekilmeye devam edecektir. Tek bahane, dış ticaret için yeni yollar açma gerekliliğidir. Britanya Uluslar Topluluğu'nun ne Türkiye'ye ne de Türkiye ile Kuzey denizi arasındakilere ihtiyacı vardır.

Britanya Uluslar Topluluğu'nun kaynakları Britanya bayrağı altındaki tüm insanlar için yüksek bir yaşam seviyesi sağlamak amacıyla gerekli olandan, insanlık tarihinde şimdiye kadar bilinenden daha fazladır. Fakat Londra'daki yüksek mali siyaset uzmanlarının, öncelikle Britanya Uluslar Topluluğu yaşam seviyesini yükseltme konusunda hiçbir merakı yoktur. Onların Londra, Paris ve Riviera'daki uzaklaşp Kanada bozkırlarına veya Ottawa gibi uzak kasabalarda ıssız yerlerde yaşama merakları yoktur. Sadece yeni mali harekâta çıkış yolları için Türkiye'deyken Kanada ile ilgilenirler.

İsimsiz askerler için toplama bölgesi olan Kanada'nın elbette Tuna ülkeleri, Türkiye, Mısır, Irak, İran ve doğu noktasındaki yatırımlar tehlikede olduğu zaman bir sonraki savaşta yer alması istenecektir. Böyle bir istek karşısında Britanya Uluslar Topluluğu'nun bir arada bulunabilmesi pek mümkün değildir. Ticari savaşları Türkiye'de veya dünyanın herhangi bir yerinde tohumlarını ekmeksizin, Britanya Ulusları ailesindeki kaynakların daha fazla kullanımı için, Uluslar Topluluğu'nu doğru bir ulusal topluluk yolunda beraber tutmak daha çok mümkündür" (The Ottawa Citizen, More Seeds Of Commercial War, 1 June 1938). Gazete İngiltere'nin siyasetini doğru bulmazken attığı adımların savaşa meydan vereceğini belirtmiştir.

Meydana gelen tartışmalar sonucunda yapılacak olan anlaşma ile ilgili olarak açıklamalarda bulunulmuştu. 1937 yılında Maliye Bakanı olan eski Dışişleri Bakanı Bay John Simon, 4 Temmuz 1938'de Avam Kamarasında, 27 Mayıs'ta Türkiye ile imzalanan ilave anlaşma hakkında açıklamalarda bulunmuştu (PRO, FO 371/21922, E 4003/67/44: 75-87). John Simon Avam Kamarasındaki konuşmasında İngiltere'nin Türkiye'ye verilen borçlar 1951'den 1962'ye kadar 10 yıllık dönem içerisinde eşit altı aylık taksitlerle ödenecekti. Türkiye'ye verilecek olan teçhizat sonucunda İngiltere'nin savunma sistemi herhangi bir şekilde engellenmeyecekti. Yani bu yardım İngiltere'ye savunma sistemi açısından herhangi bir yük oluşturmayacaktı. Bu anlaşma İngiltere ve Türkiye'nin dostluğunu siyasi açıdan güvenli bir temel üzerine oturmasını sağlamıştır. Bu anlaşma her iki ülkenin de amacının dünya barışını korumak amacı doğrultusunda birleşmiş olduğunda imzalanmıştır. Türklerin siyasetinin son yıllardaki eğilimi siyasi açıdan anlaşmanın içerdiği teklifleri doğrulamaktaydı. Avam kamarasında konu ile ilgili olarak tartışmalar olmuştur. Türkiye'ye verilecek olan kredilerin doğru bir adım olduğu ciddi şekilde savunulmuştur. Türkiye yenildiği savaş sonrasında, 16 yıllık süre içerisinde toparlanmış ve kendisini yeni savaş sonrası koşullara uydurmuş ve bazı ülkelere maddi ve manevi örnek oluşturmuş bir ülke olarak tanımlanmıştır (23.12.2013, www.hansard.millbanksystems.com).

İngiltere'nin Türkiye'ye vermiş olduğu krediler İngiltere'nin istediği yönde etki etmişti. Türkiye bu krediler ile İngiltere ile olan bağlarını daha da güçlendirmişti. New

York Times gazetesi kredilerin Türk-İngiliz ilişkilerine etkisi konusunda haber yapmış ve konu ile ilgili olarak da Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın görüşlerine de yer vermişti. Haberde Tevfik Rüştü Aras'ın, herhangi bir savaş durumunda Türkiye'nin Londra'nın yanında yer alacağını söylediği belirtilmişti. Haberde Türk İngiliz ilişkilerinin dostça devam ettiği belirtilirken Aras'ın konu ile ilgili olarak şu cümlelerine yer verilmişti. Aras: "Ne olursa olsun asla Britanya ile zıt taraflarda bulunmayacağız. Britanya ile olan dostluğumuz güven ve dayanışma üzerine olan bir dostluktur." şeklinde ifadelerle İngiltere ile olan ilişkilerinin çizgilerini belirtmiştir. Bu dostluğun sıkı bir şekilde ilerlemesinde en önemli etken elbette verilen krediler olmuştur. İngiltere 16 Milyon Sterlin tutarında verdiği borç ile güven dostluğu perçinlemiştir. İngiltere'nin Türkiye'ye böyle bir yardımda bulunması Türkiye tarafından büyük bir mutlulukla karşılanmıştı. Aras Mutluluğunu şu cümlelerle ifade etmişti: "Hayal edin! Bu karşılığında herhangi bir şey istemeden, çoğunluğu silahlanma için olan 16 milyon sterlin tutarında borç veren bir ülke. Başka bir ülke bunu yapmış olsa barış zamanında ve savaş durumunda her çeşit imtiyazı isteyecekti. Fakat Britanya hiçbir şey istemedi. Gerçek bir dostun yapabileceği gibi bize güvendi. Britanya bize inancı olduğunu gösterdi. Biz de bu inancın boşuna olmadığını Britanya'ya göstereceğiz." New York Times haberinde Türklerin İngiltere'nin yanında yer alarak sağlam oynadığını da belirtmiştir. Türk Bakanın açıklamalarında İngiltere'nin savaştan galip çıkma adına her şeye sahip olduğu yer almıştır. Buradan yola çıkarak yapılan yorumda Türklerin İngiltere'nin yanında yer alarak sağlam bir adım attığı belirtilmiştir. Türkiye daha da ileri gitme adına dünyanın en büyük gücü olan İngiltere'nin yanında yer almasının doğru bir karar olacağı inancını taşımaktaydı. İngiltere ile Türkiye'nin dostluğunun bu derece ilerlemesinde bir başka etken ise İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine'dir. Atatürk ile dostluk ilişkilerini en çok ilerleten yabancı olmuştur. Gazete Türkiye Cumhurbaşkanı ile geliştirilen bu dostluğun, Türkiye'nin İngiltere eğiliminde oldukça önemli bir rol oynadığını belirtmiştir (New York Times, Türkiye İngiliz Müttefiki Olarak Ortaya Çıktı, 21 July 1938).

10.2. Atatürk'ün Sağlığı

Şüphesiz Türkiye'nin İngiltere eğiliminde ve Türk-İngiliz ilişkilerinin dostça gelişmesinde en önemli kişi Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'dir. Mustafa Kemal Paşa kurtuluş savaşı yıllarından itibaren İngilizlerle arayış fazla açmak istememiş ve İngiltere ile ilerleyen süreçlerde dostça ilişkiler oluşturmak istemiştir. 1930 sonrasında ilişkilerin iyi yönde seyretmesi Mustafa Kemal'in politikaları ile İngiltere'nin politikalarının kesişmesinden meydana gelmiştir. 1933 sonrasında ise İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine ile gelişen kişisel dostluğu da ilişkilerde önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığı, ölümü ve cenaze töreni İngilizler tarafından ciddi bir biçimde takip edilmiştir.

M. de Saint Quentin, Llyod Thomas ile yapmış olduğu görüşmede Fransız Hükümetinin yakın zamanda Atatürk'ün sağlığı ile ilgili olarak kaygılandırıcı bilgiler aldığını belirtmiştir. 1937 yılının son günlerinde yapılan görüşmede Atatürk'ün fiziksel ve zihinsel olarak gerileme aşamasına yaklaştığı belirtilmişti. Atatürk'ün nasıl sıkıntılar yaşadığı da belirtilmiştir. Atatürk son zamanlarda gittikçe artan bir sıklıkla uyuşukluk hali yaşamaktaydı ve bu da zihninin saatlerce aralıksız olarak boş olmasına sebebiyet vermekteydi. Fransızların aktardığı bilgiye göre Atatürk'ün bu durumu kendinden beklenmedik davranışlara yol açmıştır. Hatta İsmet İnönü'nün Başbakanlık görevinden alınması dahi Atatürk'ün böyle bir anına rastlamıştır. Llyod Thomas Fransızların

aktardığı bu bilgilerin hepsinin doğru olduğunu düşmediğini belirtmiştir (PRO, FO 371/21925, E 69/69/44: 1-5).

Fransızların 1937 sonlarında ve 1938 yılının başlarında Atatürk hakkında verdikleri bilgiler onun sağlık konusunda sıkıntılar yaşadığını gösterse de, Percy Loraine onların verdiği bilgilerin aksine Atatürk'ün herhangi bir sağlık sıkıntısı çekmediğini belirtmekteydi. Büyükelçi ne fiziksel ne de zihinsel açıdan Atatürk'ün bir gerileme yaşadığını söylüyordu. Hatta gündüzden çok gece yaşamasına rağmen uykusunu iyi aldığını ve gündüz yaşantısının da oldukça düzenli olduğunu belirtirken herhangi bir uyusukluk hali bulunmadığını söylemekteydi. Büyükelçi kendisini 25 Kasım 1937 tarihinde görmüş ve sağlık açısından bir sıkıntısı olmadığını gözlemlemişti (PRO, FO 371/21925, E 70/69/44: 7-8). Daha sonra Türk Dışişleri Bakanıyla Atatürk'ün sağlığı ile ilgili görüşme yapan Percy Loraine, Dr. Aras'tan da Atatürk'ün sağlık sıkıntısı çekmediği bilgisini almıştı. Aras kendisine Atatürk'ün sağlıkla ilgili olarak herhangi bir problem yaşamadığını ve zekâsının hala çelik gibi sağlam olduğunu bildirmişti. Atatürk'ün kararları hala çabuk ve emin, olayları kapsayışı kapsamlı, gerçekleri hissetmesi keskindi. Atatürk hala yorulmak bilmeyen bir şekilde faal olarak çalışmalarına devam etmekteydi (PRO, FO 21925, E 1434/69/44: 39-41).

Atatürk 1938 Mart aylarında sıkıntılar yaşamaya başlamıştı. Ancak bunun karaciğer üşütmesinden meydana geldiği düşünülmekteydi. Atatürk'ün sağlık durumunda sıkıntılar meydana gelmeye başlaması çevrelerde kendisinden sonra cumhuriyetin başına kimin geleceği sorusunu getirmişti. İngilizlere göre bu konuda iki aday bulunmaktaydı. Bunlardan biri Mareşal Fevzi Çakmak, diğeri ise İsmet İnönü'yü. Fransız Büyükelçi ile Percy Loraine'in bu konuda yaptıkları görüşmede Fransız Büyükelçi Ponset oldukça ilginç bir tespitte bulunmuştu. Ponset' göre 1939 sonrasında Atatürk'ün görev süresi bittiğinde, Atatürk tekrar aday olmayacaktı ve geri plana çekilecekti. İsmet İnönü cumhurbaşkanlığına gelecekti. Atatürk geri planda kalacak ve ihtiyaç duyulduğu zaman başkanlığın sorumluluklarını paylaşacaktı. Ancak Percy Loraine böyle bir durumu İnönü'nün kabul edeceğinden ve Atatürk'ün geride durabileceğinden şüpheliydi. (PRO, FO 371/21925, E 1851/69/44: 49-51).

Atatürk'ün sağlığı ile ilgili olarak artan şayialar karşısında 28 Mart'ta Aras bir açıklamada bulunmuştu. Atatürk'ün Karaciğerinde şiddetli bir üşütme vardı ve bu konuda tedavi edilmekteydi. Tedavisi sıkıntısız bir biçimde ilerlerken tedbirsizlik sonucunda tekrar nüksetmişti. Yapılan tetkikler sonucunda hafif bir şekilde karaciğer büyümesine de rastlanılmıştı. Bu hastalık dışında genel sağlık durumunda herhangi bir sorun bulunmamaktaydı (PRO, FO 371/21925, E 1819/69/44: 46).

Atatürk'ün karaciğerinde meydana gelen sıkıntı yavaş yavaş günlük hayatını etkisi altına almaya başlamıştı. Nisan ayına girerken hastalığı neticesinde cumhurbaşkanına altı hafta süre ile istirahat etmesi ve zihinsel işlerden uzak durması söylenmişti. Her zaman faal olarak çalışmalarını sürdürmeyi seven Atatürk için bu zorunlu istirahat elbette moral bozukluğuna yol açmıştı. Başbakan ve Dışişleri Bakanı ise Atatürk'ün bu tavsiyeyi tam manasıyla tutacağı konusunda şüpheliydi. Atatürk'ü tedavi eden Fransız uzman bu istirahat süresinin önemini şu cümle ile vurgulamıştır: “Şayet bu altı hafta süreyle çalışmaz, dinlenirse tamamen yeniden zindelik gelecektir ve hayatı bir 25 yılda sıkıntısız devam edecektir.” İstirahat etmeye karar vermiş olan Atatürk bu kısa süreyi Adana'da geçirmeye karar vermişti (PRO, FO 371/21925, E 2106/69/44: 59).

Zaman geçtikçe Atatürk'ün sağlık durumunda ciddi sorunlar yaşanmaya başlanmıştı. 3 Ağustos'ta yayılan haberler sağlığı konusunda ciddi sıkıntıların yaşandığını bildirmekteydi. Atatürk tekrar bir üşütme sonucunda fenalaşmıştı. Yapılan

muayeneler Atatürk'ün siroz olduğunu neredeyse kesin bir şekilde bildirmekteydi. Atatürk hastalık neticesinde zor günler yaşamaya başlamıştı (PRO, FO 371/21925, E 4580/69/44: 91-92). Yaşanan sıkıntılar doğrultusunda İngilizler de endişelenmekteydi aynı gün içerisinde Aras ve Percy Loraine Atatürk'ün sağlık durumu ile ilgili olarak bir görüşme yapmışlardı. Aynı zamanda bir hekim olan Dışişleri Bakanı Aras Atatürk'ün sağlık durumunun ciddi olmasına rağmen birkaç yıl yaşayabileceğini söylemişti. Ayrıca Atatürk'ün ölümü halinde herhangi bir karışıklığın yaşanmayacağını ve Türklerin bir halef konusunda anlaşmaya vardıklarını bildirmişti. Percy Loraine bu konuyu Londra'ya bildirerek Kralın bilgilendirilmesini istedi. Yine gün içerisinde yapılan bir görüşmede Atatürk'ün siroz hastalığının tedavi edilme ihtimalinin %50 olduğu üzerinde durulmuştu. Eğer tedavi edilirse en az iki en fazla sekiz yıl daha yaşayabileceği söylenmekteydi. Fakat aksi bir durumda iki üç ay içerisinde ölebileceği bildirilmişti. Atatürk kendi hastalığından dolayı İstanbul'da bulunan bakanların Ankara'ya dönmelerini istemişti. Kendisi hükümet kürsüsünün İstanbul'a taşınmış izleniminin verilemesine müsaade etmek istememişti. Halef hususunda çıkan haberlerin asılsız olduğu bildirilmişti. Aras daha önce de belirtildiği gibi Atatürk'ün ölümü halinde karışıklık çıkamayacağını söylemişti. Eğer Atatürk bir halef bırakırsa herkes bunu kabul edecekti. Ancak bırakılmadığı takdirde de mevcut yöneticiler bu konuda anlaşmaya vararak birini cumhurbaşkanı seçmekte zorlanmayacaklardı. Percy Loraine seçilecek kişinin İsmet İnönü olduğunu tahmin ettiğini Londra'ya bildirmişti (PRO, FO 371/21925, E 4614/69/44: 100-101).

Bir süre hastalığı sıkıntısız şekilde devam eden Atatürk, 6 Ekim tarihinde tekrar fenalaşmıştı. Atatürk'ün vücudunda fazla sıvı toplanmış fakat yapılan müdahale ile sıvı boşaltılarak hasta rahatlatılmıştı. Hastalığı yenmekte kararlı olan Atatürk maneviyatını yüksek tutmuş ve 29 Ekim'de Ankara'da yapılacak olan Cumhuriyet Bayramı törenlerine katılmak istediğini bildirmişti. Fakat hekimler bu konuda acele karar verilmesini pek mümkün görmemişlerdi (PRO, FO 371/21925, E 5969/69/44: 156).

Atatürk'ün ciddi manada sağlık sıkıntısı yaşadığı sıralar, yakın arkadaşı olan Fethi Okyar İstanbul'a yanına gelmişti. Bir süre sonra ailesini Londra'ya geri göndermesine rağmen kendisi İstanbul'da kalmıştı. Bu durum Atatürk'ün halef olarak Fethi Okyar'ı bırakacağı söylentilerine yol açmıştı. Yakın arkadaş olmaları da bu söylentilerin güçlenmesini sağlamıştı. İngiliz Büyükelçi bu durumu değerlendirirken, bu seçimin Türkiye için pekiyi olmayacağını belirtmekteydi. Çünkü Fethi Okyar'ın Türkiye ve meclis içerisinde yeterince şöhreti bulunmamaktaydı. Büyükelçiye göre bu konuda en iyi seçim İsmet İnönü olacaktı (PRO, FO 371/21925, E 6034/69/44: 158-159).

16 Ekim tarihinde Atatürk'ün durumu daha da ciddi bir hal almıştı. Her şey normal seyrinde devam ederken karaciğer aniden rahatsız edici özellikler göstermişti. Meydana gelen durum sonrasında anında tedaviye başlanmış ve bir süre vücut tedaviye biraz olsun cevap vermiş ve az da olsa bir gelişme kaydedilmişti. Fakat her şeye rağmen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün durumu ciddiyetini korumaktaydı (PRO, FO 371/21925, E 6049/69/44: 181). Percy Loraine 19 Ekim'de Londra'ya yazdığı gizli ibareli raporda Atatürk'ün durumunun çok kötü olduğu ve her an ölebileceğini belirtmişti (PRO, FO 371/21926, E 6111/69/44: 165).

Atatürk'ün sağlık durumunun gün geçtikçe kötüye doğru gitmesi artık cenazesi ile ilgili bazı kararların konuşulmaya başlamasına sebep olmuştu. Percy Loraine Atatürk'ün ölümü neticesinde İngiltere'yi temsilen kimin katılması gerektiğinin karara bağlanması gerektiğini Londra'ya bildiriyordu (PRO, FO 371/21926, E 6158/69/44: 173). Aras ile yapılan görüşme sonrasında, 26 Ekim'de yine Büyükelçi Londra'yı

Atatürk'ün sağlık durumu hakkında bilgilendirmekteydi. Büyükelçi Atatürk'ün durumu ile ilgili olarak artık bildiri yayınlanmadığını söylemekteydi. Atatürk üç gün boyunca yarı baygın halde yatmaktaydı. Arada bir kendine geldiğinde gazetecileri çağırarak ülkenin meseleleri ile ilgili sorular sormaktaydı. Ancak çok iyi bir tedavi sonucunda belki hayatı bir iki yıl daha uzatılabilirdi. Cumhurbaşkanı'nın hastalığı sırasında Bakanlar Kurulu önemli meselelerde İnönü'ye danışmaktaydı. Bu konuda uyum içerisinde çalışılmakta ve herhangi bir sorun bulunmamaktaydı (PRO, FO 371/21926, E 6308/69/44: 184).

10 Kasım 1938 tarihli The Times gazetesinde, Atatürk'ün 9 Haziran'daki sağlık durumu ile ilgili olarak bilgiler yer almıştı. The Times gazetesi "Kemal Atatürk Worse" başlığı ile yapılan haberde, Atatürk'ün sağlık durumunun kötüleştiğini, nabız atışının azaldığını ve bu durumun Atatürk için hayati endişeleri güçlendirdiğini yazmıştı. Bu halin yaşamasına çok az ihtimal bıraktığını belirtmişti. Gazete Atatürk'ün ölümü durumunda Türk Hükümetinin neler yaşacağı ile ilgili durumlarda belirtmişti. Ölüm ihtimaline karşı ordu hazır tutulmuş ve milletvekilleri Ankara'ya çağırılmıştı (Yetişgin, 2006: 57).

10.3. Atatürk Ölümü ve Halef Meselesi

Atatürk'ün hastalığı için uygulanan tedaviler istenilen sonucu vermemiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım'da hayata gözlerini yummuştu. Percy Loraine Atatürk'ün 10 Kasım'da, saat 9 civarında öldüğünü hemen Kral'a bildirmişti. Kral'dan gelen mesaj'da Türk ulusunun bu acı kaybı hakkında Percy Loraine'nin mesajını iletmesi doğrultusunda (PRO, FO 371/21926, E 6638/69/44: 216-217).

Atatürk'ün ölümünün ardından elbette önemli olan konulardan biri halef meselesiydi. İngilizler halef konusunu Atatürk'ün sağlık durumunun kötüye gitmesinden itibaren yakından takip etmişlerdi. Atatürk'ün ölümü sonrasında toplanan meclis Anayasasının 33. Maddesi gereği Meclis Başkanı geçici olarak cumhurbaşkanlığı görevini yürütecekti. Bu durum Elçi Vekili Bay Kadri Rızan tarafından Sır L. Oliphant'a bildirilmişti. L. Oliphant'da Cumhurbaşkanı'nın ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü bildirmişti (PRO, FO 371/21926, E 6692/69/44: 219-220).

Atatürk'ün ölümünün ardından 10 Kasım'da Türk Hükümeti bir bildiri yayınladı. Türk Hükümetinin yayınladığı bu bildirin bir kısmı 11 Kasım tarihli The Times gazetesinde yayınlanmıştı. Türk Hükümetinin yayınladığı bildiri şu şekildedir:

"Türkiye Cumhuriyeti

Londra Büyükelçiliği

Müdavi ve müşavir tabiplerin neşredilen son raporu Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığını bildirmektedir.

Bu acı hadise ilk Türk vatani büyük yapıcısını Türk Milleti ulu şefini İnsanlık büyük evladını kaybetti.

Milletimiz içinimiz yanarak bu tarife sığmayacak ziyanından dolayı en derin taziyelerimizi sunarız.

Keder tesellisini ancak ve ancak onun büyük eserine bağlılıkta ve aziz vatanımızın hizmetinde ararız.

Şurasını da her şeyden evvel beyan etmeliyiz ki, ölmez olan onun büyük eseri Cumhuriyet Türkiye'sidir.

Hükümetimiz içinde bulunduğumuz şu mühim anda bugüne kadar olduğu gibi dikkatle vazife başındadır.

Müesses olan nizamı ve vaziyeti idame hususunda büyük Türk Milletinin hükümeti ile tek vücut olarak teyit ve temin edeceğine şüphe yoktur.

Teşkilat-ı Esasiye kanununun 33. Maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda Reis-i Cumhur vekâleti vazifesini deruhte etmişlerdir.

Yine Teşkilat-ı Esasiye 34. Maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi derhal yeni Reis-i Cumhuru intihap edecektir.

Türkiye'nin en büyük makamına Teşkilat-ı Esasiye kanununa göre geçecek olan zatın etrafında hükümetiyle şanlı ordusuyla ve bütün kuvvet ve kudreti ile Türk Milleti sarsılmaz bir varlık olarak toplanacak ve Yükselmesine devam edecektir.

Bugün ayrılığımıza ağladığımız büyük şefimiz Atatürk her vakit Türk Milletine güvendi. Eserlerini bu güvenle yaptı. İdamesi esbabını da istikmal ederek güvenle büyük Milletimize bıraktı.

Türk Gençliği onun kıymetli vediası olan Türkiye Cumhuriyetini daima koruyacak ve onun izinde yürüyecektir.

Kemal ATATÜRK, Türkün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır” (PRO, FO 371/21926, E 6693/69/44: 246-248).

Yine 11 Kasım 1938 tarihli The Times gazetesinde Atatürk'ün ölümüyle ilgili yaptığı haberde, “Modern Türkiye'nin Kurucusu Kemal Atatürk Öldü” şeklinde başlık atmıştır. Üç hafta öncesine kadar, Atatürk'ün tamamen iyileşeceğini yazan The Times, Atatürk'ün kalbinin sonuna kadar güçlü kaldığını belirtmiştir. Gazete haberinde Türkiye'nin içerisinde bulunduğu yaşlı durumun da üzerinde durmuştu. Türkiye'de bayraklar yarıya indirilmiş ve eğlence yerleri kapatılmıştı. The Times, Başbakan İnönü'nün trenle Ankara'ya hareket ettiğini ve izleyen gün Cumhuriyet Halk Partisinin toplanarak ülkenin yeni liderini seçeceğini ve bu liderin muhtemelen İsmet İnönü olacağını belirtmişti (Yetişgin, 2006: 58).

İngiliz Hükümeti Atatürk'ün ölümü ile ilgili olarak İngiliz Milletler Topluluğu'na taziyelerini bildirmeleri için haber göndermişti (PRO, FO 371/21926, E 6707/69/44: 266).

Atatürk'ün ölümü İngilizler tarafından yakından takip edilmiş, hastalığı ve ölümüyle ilgili bilgiler Büyükelçi Sir Percy Loraine tarafından Kral'a bildirilmişti. Atatürk'ün ölümünün ardından Kral, Büyükelçiye derhal taziye mesajını iletmesini rica etmişti (PRO, FO 371/21926, E 6638/69/44: 216-217). Daha sonra diğer İngiliz yetkililer de ikili görüşmelerde taziyelerini bildirmişlerdi. Ayrıca İngiliz Milletler Topluluğu'na bağlı ülkelere taziyelerini iletmeleri bildirilmişti (PRO, FO 371/21926, E 6707/69/44: 266). İngiliz Milletler Topluluğu'na bağlı Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Güney Afrika ve İrlanda Türk Hükümetine taziyelerini bildiren mektuplarını göndermişlerdi (PRO, FO 371/21927, E 7725/69/44: 471).

Atatürk'ün cenaze törenine İngilizler büyük ilgi göstermişler ve törene katılmak üzere temsilciler göndermişler. İngilizler bu katılıma İngiliz büyüklüğü ve ihtişamını gösteren bir olay olarak bakmaktaydılar. İngiltere Ankara'ya askeri bir birlik, İstanbul'a da bir donanma gemisi göndermeyi teklif etmişti. Bu da Türkiye'de oldukça iyi bir etki bırakmıştı. İngiltere cenazeye katılım açısından en kalabalık ülkeydi ve bu da iki ülkenin dostça gelişen ilişkilerini ciddi manada ortaya koyan bir olay olarak değerlendirilebilirdi. Cenaze töreninde İngiliz Kralını Lord Birwood temsil etmekteydi. Bu Türkiye açısından da oldukça iyi etki bırakan bir olaydı. Çünkü Lord Birwood Türkiye'de tanınan bir şahsiyetti. Kendisinin şöhreti Gelibolu deniz seferinde bir hasım olarak cesaret ve mertliğinden ve Türkler arasında iyi bilinen askeri yeteneğinden kaynaklanmaktaydı. İngiltere törene ciddi manada bir katılımında bulunmuş ve bu da

Türkiye Cumhuriyeti tarafından takdirle karşılanmıştı (PRO, FO 371/21927, E 7380/69/44: 438–440).

Atatürk'ün ölümünün ardından 11 Kasım'da toplanan Meclis İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçmişti. Bu seçimle Atatürk'ün halefi konusundaki meraklar giderilmişti.

10.4. İngilizlerin Atatürk Hakkındaki Görüşleri

Türkiye ile İngiltere Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kurulduğu dönemden Musul meselesinin çözümüne kadar pek de dostane bir ilişki içerisinde olmamışlardır. Ancak Mustafa Kemal Atatürk Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren İngilizlerle köprülerin tamamen atılmaması şeklinde bir politika izlemiştir. İsteklerine boyun eğmemiş fakat tamamen bir düşman havası içerisinde de girmemiştir. Özellikle 1930 sonrasında değişen şartlar iki ülkeyi bir birine yakınlığa başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün politikaları dostluğa giden yolda büyük bir önem taşımaktadır. Özellikle 1933'ten itibaren İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği görevini yürüten Sir Percy Loraine ile kurduğu arkadaşlık bağları da iki ulusun yakınlaşmasında büyük rol oynamıştır.

Sir Percy Loraine Türkiye'ye Büyükelçi olarak gelmeden önce Türkiye Cumhurbaşkanı hakkında duyduklarını şu şekilde aktarmıştır: “Türkiye'ye gitmeden önce Bozkurt adlı eseri okuduğum gibi Gazi hakkında birçok hikâyeler de dinlemiştim. Gözler önüne çizilmek istenen resim, son derece istidatlı, yılmaz enerjili ve yeni yurdunu yoğurmak isteyen bir adamın resmiydi. Ama merhametsizlikle, ürkütücü kabalıkla, kontrol edilemez öfkeyle, gemlenmez iştahıyla, onur kırıcı ihtiraslarla donatılmıştı. Oysaki Türkiye'de karşıma çıkan kimse, bütün bu yakışıksız niteliklerden arınmış, haklı vakarı, kusursuz giyinişi, son derece temiz ve açık yüz hatları, insanın ta derinlerine kadar nüfuz eden buz mavisi gözleri ve gür kaşlarıyla dimdik tam bir yiğit adamdı... Onu daha iyi tanıyınca, her bakışta, her harekette ve hareketsizliğinde bile kendini belli eden şiddetli canlılığını hayran olmuştum... O kendi ölümünden sonra sürüp gidecek bir hükümet ve yönetim sistemi oluşturmaya çalışıyordu (Özdemir, 2010: 25).

Atatürk hayatta iken onun başarılarında bahseden Avrupa, öldükten sonra da başarılarından söz etmeye devam etmiştir. İngiltere de dostluklarının mimarisi olan liderden ölümünden sonrada övgü ile bahsetmiştir. Observer gazetesi Atatürk'ün saygın bir lider olduğundan bahsederken, münasebetlerde de iyilik yapan bir insan olduğunu belirtmiştir. The Times gazetesi ise Türkiye'nin onun sayesinde Avrupa'nın değerli bir üyesi olduğunu söylerken, Sunday Times gazetesi ise “İngiltere cevval ve cesur düşman daha sonra da sadık bir dost olarak tanıdığı büyük adamı selamlamaktadır.” demiştir (Toksoy, 2006: 144).

1932 yılında H.C. Armstrong “Grey Wolf” “Bozkurt” isimli bir kitap yayınlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda istihbarat subayı olarak görev yapmış olan Armstrong, Osmanlı'ya karşı savaşmış ve savaş sırasında Türklere esir düşmüştür. Enver Paşa'ya hakaret etmesi dolayısıyla hücreye kapatılan Armstrong daha sonra bir şekilde Türklerin elinden kaçmayı başarmıştır. Daha sonra İstanbul'un işgali sırasında askeri ataşe yardımcısı olarak görev yapmış ve 1923 yılına kadar İstanbul'da kalmıştır. Armstrong'un yazmış olduğu kitap Atatürk'ü anlatmaktadır. Ancak Armstrong'un yazdığı kitap Mustafa Kemal'in aleyhinde bir kitaptı. Armstrong, Türklere olan nefretini bu kitapla kusma yoluna gitmiştir. Yazar kitabı kötüleme amacı ile yazmış ancak Atatürk'ün iyi bir lider olması ve ülkesi için iyi yönde çabalaması hususlarını kabul etmiş ve bu konuda tersini yazmamıştır (Armstrong, 2005: 228). Bu kitap 1932 yılında

yayınlandığında iki ülke arasında kısa süreli bir gerginliğe sebep olmuşsa da, etkisi uzun sürmemiştir.

Sir Percy Loraine Atatürk'ün ölümü sonrasında yaptığı değerlendirmede, Armstrong'un Atatürk'ün kişiliğine hakaret ettiği kitabında yanıltıcı bilgiler verdiğini söylemiştir. Atatürk'ün nadir ve harikulade bir kişilik olduğunu söyleyen Sir Loraine, onun 15 yıllık süre zarfında ülkesini ileri götürmekten ve ülkesi için çalışmaktan başka bir şey yapmadığını belirtmiştir. Atatürk'ün yapılmasına inandığı şeyleri yaptığını söylemiştir (Sonyel: 6).Percy Loraine daha sonra bir gazete demecinde ölümün dahi Atatürk'ün kalbine korku vermediğini onun yapılması gerekenleri yaptığını söylemiştir (Sonyel, 1970: 24).

Lord Kinross 10.11.1968 tarihinde Türk-Amerikan Üniversiteliler Derneği ve BP petrolleri A.Ş.'nin ortaklaşa hazırladıkları Atatürk'ü anma töreninde yaptığı konuşma da Atatürk hakkında şu sözleri sarf etmiştir:

“Kemal Atatürk'ün çağımızın yetiştirdiği en büyük adamlardan biri olduğu hakkında en ufak bir kuşku yoktur. Benim ülkemin en büyük adamlarından biri olan Winston Churchill, Atatürk'ü Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında en büyük dört beş simasından biri olarak anlatır. Churchill, Ondan Türk milletinin önderi büyük bir asker olarak “Savaşçı Prens” olarak bahsetmiştir. Gerçek de budur. Atatürk her şeyden önce büyük bir askerdir, fakat zamanla büyük bir devlet adamı oldu. Tarihin bize anlattığı pek çok büyük askerler ve devlet adamları yanında bu iki özelliği kendinde toplayan pek az kişi vardır ve Atatürk bu seyrek görülen kişilerdendir. O, büyük bir asker-devlet adamıdır. Bir taraftan savaş adamı, öte taraftan barış adamıdır. İçindeki büyük askeri deha, ulusunu çökmekten kurtarmış ve gene içindeki devlet adamı özelliği, hayatına ışık saçtığı ulusunun yeniden doğuşunu sağlamıştır.

Bu büyük başarı, insanlarda az rastlanan yetenek birleşimlerinin eseridir. Atatürk, milletine derin bir sevgi ile bağlı bir vatanseverdi. Yapıcıydı, enerji doluydu. Olaylar karşısında kendini çabucak toparlayabilirdi, yılmak bilmez bir irade ve direnme gücüne sahipti. Sezgiye ve mantığa az rastlanır bir yetenekle zihinde bütünleştirebilen bir insandı. Ülkesinin bünyesine ve halkının yaşayış biçimine reform getirmek isteyen bir idealistti. Bütün bu yapıcı ve hayat verici özellikleri bir arada bulunduranlardan biride Churchill'dır. Bu özellik o çağda yetişen pek az kişide bulunur ve buna “gerçekçilik” denir. Atatürk'ün pratik alandaki başarılarını onun gerçekçiliğine bağlamak gerekir (Kinross, 1981: 2).

Sir Percy Loraine ise 10 Kasım 1948'de, Atatürk'ün ölümünden 10 yıl sonra BBC'ye verdiği demeçte Atatürk'ün en konuşulan yönlerinin neden zevkleri değil de yaptıkları olduğuna vurgu yapmıştır. Onunla en son toplantısını anlatmıştır. 29 Ekim 1937 tarihinde bir grupla yapılan toplantıda yanına oturmuş ve onu saatlerce gözlemleme imkânı bulmuştur. Percy Loraine, Atatürk'ün toplantıyı sıkıcı hale getirmediğini ve gereksiz konuşularak boş bir hale getirilmesine de imkân vermediğini söylemiştir. Konuşmaya yeni katılan herkese öğretecek bir şeyleri ve onlardan öğrenecek bir şeyleri olduğunu belirtmiştir. Söylediği her şey bir amaç uğruna sarf edilmişti ve dinleyen biri söylediklerinin arkasında ışığı hissedebilirdi. Her şeyi ülkesi ve ulusu için yapmıştı. Ulusuna hizmet ederken savaş ve fetihleri değil, barış ve güvenliği ön planda tutmuştur. İşte bu yüzden Atatürk kullandığı dış macunu, tarzı ve diğer zevkleri ile değil, başarıları ile gündemde kalmıştır (Loraine, 1981: 19–20).

11. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE SAVAŞ ÖNCESİ DÖNEM

1938 senesinde Türk-İngiliz ilişkileri artık dostluk havası içerisine girmiş ve oldukça gelişmişti. Savaş öncesi dönem olarak da adlandırılabilir bu sene içerisinde İngiltere Türkiye'ye yardımlarını artırmış durumdaydı. Uluslararası ortamda yaşanan gelişmeler artık bir savaşın kaçınılmaz olduğunu göstermekteydi. Kutuplaşan dünyada bir tarafında başını çekecek olan İngiltere, Türkiye'yi jeopolitik konumu dolayısıyla Türkiye'yi kendi tarafında istemekteydi. Türkiye'de İngiltere ile olan iyi ilişkilerini savunma gücünü geliştirmek adına değerlendirmek istemekteydi. Dolayısıyla daha öncesinde gelişme gösteren ilişkiler her iki tarafın da çıkarları doğrultusunda artık daha da önemli bir hal almıştı. İki ülkenin bu dönemde sürdürdüğü ilişkilerde önemli konulardan birisi de savaş hazırlıkları konusunda İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı yardımlardı. Bu dönemde Türkiye havacılık ve denizcilik alanında İngiltere'den ciddi yardımlar almıştı.

11.1. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yeni Dönem

Daha önce belirtildiği üzere Atatürk'ün hayata veda etmesi Türkiye'de bir dönemi kapatmış ve yeni bir dönemi başlatmıştır. Yeni dönemde Türkiye'nin başında cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü bulunmaktaydı. İsmet İnönü'nün gelmesi sonrasında yeni hükümetle Bakanlar Kurulu'nda da değişiklikler meydana gelmiştir. Savaşın patlak vermesinden hemen önce yapılan bu değişiklik aslında temelde Türk İngiliz ilişkilerini fazla etkilememiştir.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçimi sonrasında yeni hükümet Celal Bayar tarafından kurulmuştu. Yeni Bakanlar Kurulu içerisinde en önemli değişikliklerden birisi Tefvik Rüştü Aras'ın yerine Dışişleri Bakanlığına Şükrü Saraçoğlu'nun getirilmesiydi. Çünkü Aras, Atatürk'ün öncülüğünde Percy Loraine ile Türk-İngiliz dostluğunun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştı. Aslında Türk Hükümetindeki bu değişiklik Türk siyasetinde ciddi bir değişime yol açamayacaktı. Çünkü Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'ydu. Yeni dönemde de İngiltere ile olan ilişkiler dostluk ve işbirliği içerisinde yürütülecekti. Bu durum İngiltere açısından da oldukça sevinçle karşılanmıştı (PRO, FO 371/21926, E 6688/69/44: 237-240). Zaten II. Bayar Hükümetinin programında da Celal Bayar Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının barış üzerine kurulu olduğunu bir kez daha vurgulamıştı. Bu barış politikasının Büyük Şef Atatürk tarafından ifade edildiğini belirtmiştir (TBMMZC, D. 5 Cilt 27: 53). Yine Celal Bayar sonrası 10 Nisan 1939 yılında Saydam Hükümeti programında da Başbakan Refik Saydam Türkiye'nin dış politikasını barışa, dostluklara ve paktlara sadık kalarak devam edeceğini belirtmiştir (TBMMZC, D.6, C. 1: 21) 1939 yılının buhranlı ortamında dahi Türkiye tavrını barıştan yana belirlemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti yeni Dışişleri Bakanı Saraçoğlu Türk Hükümetindeki değişikliğin Türk siyasetinde de değişikli anlamına gelmediği yönünde açıklamada bulunmuştu. Amaçlarının Türk-İngiliz dostluğunu güçlendirmek ve şimdiye kadar olduğundan daha yakın bir hale getirmek için çaba gösterecekleri hususunda güvence verdiklerini açıklamıştı (PRO, FO 371/21924, E 6708/67/44: 301). İsmet İnönü de 13 Kasım'da Percy Loraine ile yaptığı görüşmede Türk-İngiliz dostluğu hakkında çok yapıcı konuşmuştu. İnönü, bu dostluğu güçlendirmenin kendisinin ve hükümetinin değişmez amaçları olduğunu bildirmişti (PRO, FO 371/21924, E 6727/67/44: 304). Fethi Okyar da Sir Oliphant ile yaptığı görüşmede, Lord Birwood'un ve Akdeniz

kumandanının Atatürk'ün cenazesine katılmasından dolayı hükümetinin duyduğu memnuniyeti iletmişti (PRO, FO 371/21924, E 6920/67/44: 320).

Dışişleri Bakanı kurulan bölgesel paktlara dayalı Türk politikası ile ilgili olarak yaptığı açıklamada, barışa yönelik politikalarına sadık kalacaklarını bildirmişti. Bu konuya ve dünya barışına katkılarından dolayı İngiliz hükümetine de dostluk duygularını ifade etmişti. Ayrıca barışa adanmış karşılıklı anlaşma çalışmalarının, güven dolu dostluk havası içersinde devam etmesini arzuladıklarını belirtmişti (PRO, FO 371/21930, E 7367/135/44: 332). Hatta ileride başka bir ülkeye karşı olmayan ve iki ülke arasında dayanışma anlaşması olan bir anlaşma imzalanmıştır. Bu iki ülkenin birine yardımcı olacağıının göstergesidir (The Times, 13 May 1939).

Türkiye ile İngiltere arasında gelişen dostluğa rağmen tam olarak bir ittifak antlaşması imzalanmamıştır. Ancak 1939 yılı içerisinde yaşanan gelişmeler ik ülke arasında bir ittifak antlaşması imzalanmasını hızlandırmıştır. Almanya'nın 15 Mart 1939 tarihinde Çekoslovakya'yı işgal etmesi İngiltere'nin mevcut durumu tekrar gözden geçirmesine sebep olmuştur. Çünkü İngiltere her şeye rağmen o ana kadar Almanya ile görüşmeleri sürdürerek bir savaş durumunun önüne geçmek istemiştir. İngiltere bu olay sonrasında Türkiye'ye saldırıya karşı garanti vermek isteyince Türkiye bu anlaşmayı bir İttifak Antlaşması olarak imzalamak istemiştir. Türkiye Montrö sonrasında sorunlar yaşadığı eski dostu Sovyetleri'de bu ittifaka katmak istemiştir. Ancak Sovyetlerin Almanya ile bir pakt imzalandığının öğrenilmesi sonucunda bu fikirden vazgeçen Türkiye, 19 Ekim 1939 Tarihinde Türk-İngiliz-Fransız ittifak Antlaşmasını imzalamıştır (Kürkçüoğlu, 1985: 84).

İngiltere'nin karşısında yer alan Almanya ise Türkiye'yi tamamen kendisine bir düşman olarak görmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefikini yanıda isteyen Almanya Türkiye Büyükelçisi Von Papen Türkiye'yi Alman saflarına katmak için büyük çaba sarf etmiştir. Almanya Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı İttifak Antlaşması sonrasında Türkiye'nin kendi saflarına katılması husunda umudunu kaybetmişse de, en azından tarafsız kalması için girişimlerde bulunmayı sürdürmüştür. Ancak Almanya bu konuda İtalyan tehlikesinden dolayı oldukça zorlanmıştır. Almanya, İtalyanların Akdeniz'deki tehditvari tutumunun Türkiye'yi provoke etmesinden ve savaşa bir fiil dâhil olmasından korkmuştur (Macfie, 1989: 240). Ancak Türkiye kendisinin Atatürk zamanında belirlediği ve İsmet İnönü cumhurbaşkanlığında devam ettirdiği tarafsızlık politikasına mümkün olduğunca devam etmiştir.

İki ülke arasında gelişen dostluğa büyük bir katkı sağlayan Sir Percy Loraine, 1939 yılında Ankara'daki Büyükelçilik görevinden ayrılmıştır. Yerine ise Hughe Knatchbull-Hugessen gelmiştir. 1933 yılında Türkiye'de Büyükelçilik görevine başlayan Sir Percy Loraine bu ülkede beş yılını başarılı bir şekilde geçirmiştir. Atatürk ile kurduğu sıkı dostluk ve Tevfik Rüştü Aras ile iletişim halinde geliştirdiği politikalar sayesinde iki ülke arasında gelişen dostluğun en büyük mimarlarında biri olmuştur. Loraine Türkiye'ye geldiği zaman iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmeye ve gelişmeye başlamıştı. Sir Clerk'ten devraldığı iyi ilişkileri daha da ileri taşımıştır. Türkiye'nin İngiltere'ye bu denli yakınlaşmasında Percy Loraine'nin şahsi gayreti oldukça fazladır. Yaşanan gelişmelerle Türk-İngiliz ilişkileri, Türk İngiliz dostluğu hiç olmadığı kadar ileri seviyeye taşınmıştır (The Times, 25 February, 1939).

12. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk-İngiliz ilişkileri tam anlamıyla 16. yüzyılda başlamıştır. İlişkilerin ilk başladığı dönemde, ticari münasebetler ön planda olmuştur. 17. yüzyılda, diğer Avrupa ülkeleri ile sömürgecilik yarışında olan İngiltere, bu süreçte Osmanlı Devleti'nin desteğini almak istemiştir. 18 yüzyılda da iyi ilerleyen ilişkiler, gelişen Rus-İngiliz ilişkileri neticesinde kısa süreli sekteye uğramıştır. 19. yüzyılın başlarında İngiltere'nin genç Başbakanı William Pitt, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını ortaya atmıştır. Hindistan'a giden ticaret yolları ve Rus tehlikesi sebebiyle İngiltere 1878 yılına kadar bu politikayı sürdürmüştür. 1878 sonrasında Osmanlı Devleti'ni parçalama politikasını yürüten İngiltere ile Osmanlı Devleti, 1878 yılından itibaren 1930 yılına kadar bir birlerine karşı saflarda yer almışlardır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere, Yunanlıların Anadolu'yu istila etmesinde Yunanistan'a yardımcı olmuştur. Türkiye'nin Kurtuluş Mücadelesi ile kazandığı büyük zafer sonrasında Türkiye ile anlaşma masasına oturan İngiltere 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Yeni devletin yönünü batı olarak belirleyen Mustafa Kemal, İngiltere ile Kurtuluş Savaşı yıllarında dahi tamamen bağları koparmaktan yana olmamıştır. 1929 yılına kadar geçen sürede iki ülke arasında gergin bir dönem geçmiştir. 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul sıkıntısını çözen Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler 1930 sonrasına kadar çokta dostluk havası içerisinde olmasa da, resmi diplomatik çerçevede yürümüştür.

Musul Meselesi çözümü sonrasında Türkiye kendi iç işlerine ağırlık verdiğinden dolayı, 1930 yılına kadar dış politikada aktif olmamıştır. 1930 yılına gelindiğinde Türkiye, kendi içindeki inkılaplarını büyük ölçüde tamamlamış ve dış politikada aktif olmaya karar vermiştir. İşte Türkiye ile İngiltere'nin ilişkilerinin düzelmeye başlaması bu süreçten sonra gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler resmîyet içerisinde devam ederken İngiltere'nin Akdeniz filosunun 1929 yılında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret, acaba bu geçmişin kötü izlerini silmek adına bir adım mı? Sorularını akla getirmiştir. İngiltere Büyükelçisi Sir Clerk'te 1929 yılındaki Türkiye yıllık raporunda, İngiltere'nin politikasının Türkiye'ye işgali unutturarak Türkiye'nin güveninin kazanmak olduğunu belirtmiştir.

Türkiye 1930 sonrasında iç ve dış siyasetini Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" politikası üzerine kurmuştur. Bu politika ülkenin bütünlüğünü sağlamak üzerine kurulmuştu. Bu politika'nın amacı, içeride barışı sağlayarak, iç huzuru korurken, yine ülke güvenliği için dışarıda kolektif bir barış anlayışı sürdürmektir. Dolayısıyla Türkiye stratejik açıdan önemli bir konumda bulunan topraklarını korumak adına diğer ülkelerle iyi anlaşarak işbirliği içerisinde bulunmayı hedeflemiştir. Türkiye'nin bu noktada yeni bir savaşın önüne geçmek isteyen İngiltere ile çıkarlarının çakışması iki ülkeyi birleştiren etkenlerden biri olmuştur.

İngiltere, Türkiye'ye yaklaşmak istemesinin sebepleri arasında Mustafa Kemal'in belirlediği "Yurtta sulh, cihanda sulh" politikasının kendileri ile örtüşmesinin olduğunu belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında çözüme kavuşturulamayan sorunlar dolayısıyla, 1930 yılından itibaren Avrupa'da, hareketlenmeler meydana gelmeye başlamıştır. İngiltere ve Milletler Cemiyetinin sürdürdüğü silahsızlanma politikası yeni bir savaşın engellemek ve barışı sağlamak adına çaba sarf etmiştir. Türkiye'nin stratejik konumu İngiltere için büyük önem arz etmiştir. Çünkü bir savaş durumunda Türkiye'yi yanına almak, boğazlara ve geçiş noktalarına hâkim olabilmek anlamını taşımaktaydı.

Özellikle 1926 yılından itibaren İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği görevini yürüten Sir George Clerk İngiltere ile Türkiye'nin iletişiminin tekrar güçlenebilmesi için çaba sarf etmiştir. Türk Hükümeti İngiltere ile ilişkileri güçlendirmeyi istemişse de, Türk basını ve ordusu başta hükümet ile aynı fikri taşımamıştır. Ordu, filo ziyaretlerine pek sıcak bakmazken, basın 1930'da yaşanan Menemen vakasından İngiliz casusları sorumlu tutmuştur. Basının ve ordunun İngiltere'ye karşı şüpheli yaklaşması sebepsiz değildir. Türkiye Birinci Dünya Savaşında ve sonrasında İngiltere'nin kendisine çıkardığı sıkıntılarla uğraşmıştır. Ayrıca kısa süre önce yaşanan Musul sorunu hala hafızalardadır. Ordu ve basın geçmişte yaşananlardan dolayı, İngiltere ile hemen bir yakınlaşma yaşanmasına karşıdır.

Türkiye 1930'larda, Atatürk'ün çok yönlü dış politikası ile uluslar arası ortamda yerini almak istemiştir. Şüphesiz, 1930'lu dönemlerde dış politika da atılan adımlar, Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Türkiye bu dönemde uluslararası ilişkilerde daha önemli bir etken olmaya başlamıştır. Türkiye bölgesel blokların oluşumunda bölgesinde bir lider gibi havası içerisinde olmuş ve barışı sağlamak uluslararası alanda söz sahibi olabilmek adına Milletler Cemiyeti gibi önemli bir kuruluşun üyesi olmuştur. Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye başlayan İngiltere'de, 1933 sonrasında Türkiye'ye bu süreçte destek vererek, Almanya ve İtalya'ya karşı blok oluşturmak istemiştir. 1932 yılında İngiltere ile tatsız bir olay gerçekleşmiştir. Yüzbaşı Armstrong Atatürk'ün kişiliğine hakaret içeren "Grey Wolf" kitabını yazmıştır. Kitap her ne kadar Atatürk'ün kişiliğini hedef almışsa da yinede onun pek çok iyi özelliğini gölgeleyememiş ve bir noktada Atatürk'ü övmüştür. İngilizler, bu kitabın oluşturduğu kriz için özür dilemiş ve İngiltere'nin Atatürk için asıl düşüncesinin, kendisine hediye ettikleri "The Official History Of The Dardanelles Campaign (Çanakkale Seferi'nin Resmi Tarihçesi)" kitabının ilk sayfasında yer alan, "Büyük bir Generalin, cesur bir düşmanın, âlicenap bir dostun şerefine, Majesteleri Hükümet'ince Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e takdim edilmiştir." cümlelerinin olduğunu ifade etmişlerdir.

Türkiye, değişen dış politikası nedeniyle daha önce mesafeli durduğu Milletler Cemiyeti içerisinde yer alma fikirlerine 1930 yılından itibaren sıcak bakmaya başlamıştır. İngiltere'de Türkiye gibi bir ülkenin bu Milletler Cemiyeti'nde yer almasını istemiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey bu konuyu İngiliz yetkililerle de görüşmüş ve Türkiye'nin ancak bir davet olması durumunda Milletler Cemiyeti'ne katılacağını bildirmiştir. Başta bu davete sıcak bakmayan İngilizler daha sonra bu teklifi kabul etmiş ve Türkiye'nin davet edilmesi hususunda onarlı desteklemişlerdir. İngiltere Türkiye gibi önemli ve kendini ispat etmeye başlamış olan bir ülkenin faydası olacağı konusunda ikna olmuştur. Türkiye, her ne kadar Milletler Cemiyetine karşı Musul meselesinde dolayı bir kırıklık yaşasa da değişen şartlarda dünyadaki yerini alabilmek adına 1932 yılında davet sonrasında Milletler Cemiyeti'ne katılmıştır.

Türkiye ile İngiltere arasında asıl yakınlaşma 1933 yılından itibaren başlamıştır. Özellikle Almanya'da Hitlerin iktidara gelmesi ve İtalya'nın tehlike arz eden yayılcı politika izlemek istemesi iki ülkeyi dostluğun yanı sıra stratejik bir ortaklığa götürmüştür. Bu döneme kadar Sovyetler ile çok iyi dostluk ilişkileri yürüten Türkiye için artık yeni bir dost ülke terazini diğer tarafında yerini almıştır. Özellikle 1933 yılında Sir Clerk'in yerine Ankara Büyükelçiliğine gelen Sir Percy Loraine'in Tür-İngiliz dostluğuna büyük katkıları olmuştur. Sir Percy Loraine, Dışişleri Bakanı ve Atatürk ile yakın ilişkiler kurmuş ve dostluğun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1933 yılında Almanya'da Hitlerin iktidara gelmesi ve İtalya'nın Akdeniz'de Türkiye'yi ülkütücü hamleler yapması Türkiye'yi İngiltere'ye daha da yakınlaştıran bir etken

olmuştur. Almanya ve İtalya'nın karşısında yer alan İngiltere ise Türkiye'nin korkusunu fark ederek, Türkiye'yi kendi yanına çekme politikası izlemiştir. Stratejik bir noktada bulunan Türkiye şüphesiz İngiltere için çok büyük önem arz etmiştir. İngiltere hem batı hem de doğu noktasına hâkim durumda bulunan Türkiye'nin bölgesel paktlarda lider rol oynamasını desteklemiştir.

1934 yılında Balkan Paktı, Türkiye'nin yoğun çabaları ile Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla imzalanmıştır. İngiltere bu paktın içerisinde yer almasa da, İtalya'nın doğuya doğru genişlemesine engel olmak adına pakta destek vermiştir. Türkiye ve İngiltere barış noktasında birleşmiş ve dünya barışını koruma adına işbirliği yapmışlardır. 1935 yılında Mustafa Kemal Atatürk için planlanan suikastı haber alan İngiltere'nin Türkiye ile istihbarat paylaşımında bulunarak Türkiye'yi durumdan haberdar etmesi, bu ülkeye olan güvenin artmasına ve sağlam bir dostluğun kurulmasına katkıda bulunmuştur.

1936 yılı iki ülkenin dostluğu ve işbirliği açısından dönüm noktası olmuştur. 1936 yılı içerisinde yaşanan pek çok olay iki ülkeyi birbirine iyice yakınlaştırmış ve İngiltere'nin Türkiye için artık dostluk anlamında birinci sırada yer almasına sağlamıştır. 1936 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, 1935 yılından itibaren Akdeniz üzerine yapılan görüşmeler sonrasında İngiltere, Fransa ile anlaşarak İspanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'ye yardım etme kararı almıştır. Ocak 1936 yılında kabul edilen bu karşılıklı garantiler sistemiyle Akdeniz Paktı oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi yanında istemeyen İngiltere, bu kez Türkiye'yi kendi tarafına çekme adına kendisine koruma garantisi vermiştir.

1936 yılında yaşanan ve dostlukla işbirliğinin göstergesi olan bir başka olay ise Montrö Boğazlar Konferansı'dır. 1933 yılından itibaren yeniden bir dünya savaşı ihtimalinin oluşması, Türkiye'nin, Lozan'da istediği sonucu almadığı Boğazlar statüsünde değişikliğe gitmek istemesi için bir fırsat oluşturmuştur. Türkiye 1933 yılında itibaren, Silahsızlanma Konferansı'nda ve Milletler Cemiyeti'nde Boğazların statüsünün yeniden görüşülmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin bu isteği ilk aşamada kabul edilmemiş ve daha sonra görüşülmesi uygun bulunmuştur. Ancak Türkiye'nin, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey aracılığı ile girişimleri ve tehdit durumunda Cemiyetin kararını beklemeden Boğazlardaki noktaları silahlandıracağını İngiltere'ye bildirince, İngiltere durumu tekrar gözden geçirmek mecburiyetinde kaldı. Almanya ve İtalya'nın tehditkâr politikaları sonrasında Türkiye'nin ve Boğazların öneminin daha da artması, İngiltere'nin Türkiye'nin talebini kabul etmesini sağlamıştır. Boğazların durumunun tekrar görüşülmesi adına Türkiye, Lozan Konferansı'na katılan devletlere birer nota gönderdi. Notayı ilk kabul eden ülkeler Sovyetler ile İngiltere olmuştur. Sovyetler Lozan Boğazlar görüşmesinde de Türkiye'yi desteklemiş ve Boğazların silahsızlandırılmasına karşı çıkmıştı. Montrö görüşmelerinde Türkiye İngiltere ile daha yakın bir çizgi izlemiş ve bu durum Sovyetlerle arasının açılmasına sebep olmuştur. 22 Haziran 1936 toplanan konferans Türkiye'nin Boğazlarda asker bulundurmasını ve Boğazları silahlandırmasını kabul etmiştir. Konferans sonrasında Türkiye Boğazlara daha hâkim bir duruma gelmiş ve uluslararası ağırlığını artırmıştır. Boğazlar statüsünde yapılan değişiklik sonrasında, Türkiye'nin dostluğu revizyonist ve antirevizyonist ülkeler için daha önemli bir hal aldı. Konferans sonrasında Sovyet Rusya ile ilişkiler gerilirken, İngiltere ile dostluk ve işbirliğinde büyük bir adım daha atılmıştır. İngiltere gibi dünyanın en büyük deniz gücüne sahip ülkenin desteğini ve dostluğunu kazanmak Türkiye için de çok önemli bir gelişme olmuştur.

1936 yılında iki ülkenin artık tam bir dostluk kurduğunu gösteren ziyaretler gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Türkiye ziyareti

olmuştur. Bu ziyaret Türkiye’de bir takım çevrelerde tarihte yaşananlardan dolayı öteden beri yerleşmiş İngiliz aleyhtarlığını değiştirmeye yardım eden önemli bir olay olmuştur. İngiltere ile Türkiye’nin ilişkilerinin düzelmesi, Kral’ın bu özel ziyareti ile gerçekleşmiştir. İngiliz Büyükelçisi Kral’ın Türkiye’ye gerçekleştireceği ziyaretin resmi olmasını istemesine rağmen, Kral’ın tatilde olmasından dolayı ziyaret özel olarak gerçekleşmiştir. Fakat buna rağmen etkileri çok büyük olmuştur. Osman Okyar, Kral Edward’ın ziyaretinin İngiltere’yle Türkiye’nin yakınlaşmasında psikolojik bir zemin tesis ettiğini belirtmiştir. Sovyet basını ise Türkiye’nin ziyaret esnasında takındığı tavrı, İngiltere’ye karşı dostluğu açıktan açığa ilan etme olarak tanımlamıştır. Gerçekten de Kral’ın ziyareti Türkiye’de büyük bir ilgi ile karşılanmış ve iki ülke arasındaki dostluğu tam olarak perçinlemiştir. 1936 yılında bir başka önemli ziyaret ise Türk filusunun, Malta’daki İngiliz ssüne gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur. Kral VIII. Edward’ın Türkiye’de bulunduğu sırada planlanan ziyaret, 1929 yılında İngiliz filusunun Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyaretin iadesi olmuştur. Türk donanması Cumhuriyet döneminde Akdeniz’deki ilk ziyaretini Malta’daki İngiliz askeri üssüne gerçekleştirmiş ve Türk-İngiliz ilişkilerinin sağlamlaşması sağlamıştır.

1937 yılında iki ülke arasındaki dostluk ziyarette ve işbirliğinde kendisi göstermiştir. Türkiye 1937 yılında bölgesel paktlarda yer almaya devam etmiştir. 1934 yılında imzalanan Balkan Paktı ile batıdaki güvenliği sağlayan Türkiye, bu kez Sadabat Paktı ile doğu güvenliğini sağlamıştır. Aslında bu pakt iki türlü değerlendirilmiştir. Birincisi Afganistan, Irak, İran ve Türkiye arasında imzalanan paktın sadece saldırmazlık anlaşması olduğu yönünde iken, ikincisi ise İtalya’nın Habeş saldırısı sonucunda bir işbirliği olduğudur. 1934 yılında Türkiye bu anlaşmayı İngiltere’ye teklif etmiş ancak olumsuz yanıt almıştır. İtalya’nın Habeş saldırısı sonrasında ise İngiltere Türkiye’yi bölgede kurulacak bir pakt konusunda teşvik etmiş ve desteklemiştir. Türkiye ise katılan ülkeler arasındaki iletişimi sağlaması ile bölgede ne kadar önemli bir güç olduğunu bir kez daha göstermiştir. İngiltere de Türkiye’ye destek vererek, içerisinde yer almasa da Ortadoğu politikasında etkin rol oynamaya devam etmiştir.

1937 yılında Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesi, siyasal ilişkilerin yanı sıra ekonomik alana da yansımıştır. 1936 yılında İngiliz Brassert şirketi ile imzalanan Karabük demir-çelik işletmelerin inşaatı anlaşması sonucunda, 1937 yılında sanayilerin temel atma töreni gerçekleşmiştir. İngiliz hükümeti de bu konuda kredi açarak Türkiye’ye karşı samimiyetini göstermiştir. Temel atma merasimine katılan Başbakan İsmet İnönü ile İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine yaptıkları konuşmalarda iki ülkenin dostluğuna vurgu yapmışlardır. 1937 yılında İsmet İnönü İngiltere Kralı VI. George’nin taç giyme törenine katılmak üzere bir heyetle İngiltere’ye gitmiştir. İki ülke arasındaki dostluk bu ziyarette de kendisini göstermiştir.

Almanya’nın 1938 yılında takındığı saldırgan tutum yakın zamanda bir savaşın çıkma ihtimalini güçlendirmiştir. Bu ortamda Türk-İngiliz ilişkilerinin iyi yönde ilerlediğinin en önemli göstergelerinde biri, Türkiye’nin İngiltere’den almış olduğu kredilerdir. Bu konuda İngiltere’de Dışişleri Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı arasında tartışmalar çıkmıştır. Maliye Bakanlığı Türkiye’nin kredileri geri ödemedeki güçlük çekmesinden kaygılanarak, Türkiye’ye kredi verilmesine pek sıcak bakmamıştır. Ancak Dışişleri Bakanlığı ise güçlü bir Türkiye’nin İngiltere’nin düşmanları karşısında İngiltere’ye daha faydalı olacağını, en azından tarafsız kalacağını ve tarafsız bir Türkiye’nin dahi İngiltere için bir avantaj olduğunu belirtmiştir. İngiltere, Türkiye’nin Almanya saflarına geçmesine ihtimal bırakmayacak şekilde bir siyaset izlemek istemiştir. Çünkü Türkiye’nin Almanya saflarına geçmesi İngiltere’nin Ortadoğu ve Balkanlardaki dengesini bozulması anlamına gelmekteydi. Bu yüzden de Türkiye’ye

yardım ederek ve ihtiyaçlarını karşılayarak en azından tarafsız kalmasını sağlamayı amaçlamıştır.

1938 yılı içerisinde Almanya'nın genişleme politikası çerçevesinde Avusturya'yı işgal etmesi endişelerin artmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye'de olası bir savaş durumuna hazırlıklı olmak adına, Türk Silahlı Kuvvetlerinin güçlendirilmesini sağlamaya çalışmıştır. Özellikle İngiltere silah kredileri ile Türkiye'nin bu alanda yaşadığı eksikleri gidermek istemiştir. İngiltere'de çeşitli çevrelerde ve basında, Türkiye'ye verilecek kredilerle ilgili olarak tartışmalar oluşsa da, İngiliz Hükümeti Türkiye'nin savaş durumunda taraf seçimini şansa bırakmamak adına elinde geldiğinde yardım için çaba sarf etmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras da olası bir savaş durumunda Türkiye'nin Londra'nın yanında bulunacağını ve dostlukları devam eden Britanya ile asla zıt kutuplarda yer almayacaklarını söyleyerek Türkiye'nin kimin yanında olacağını da belirtmiştir. İngiltere'nin korkusu, Türkiye'nin daha önce, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Almanya'nın yanında yer alma ihtimalinden kaynaklanmıştır. Ancak Tefik Rüştü Aras'ın açıklamaları ve 1937 yılında Atatürk'ün İngiliz Büyükelçiye bir savaş durumunda Türkiye'nin tekrar aynı hatayı yaparak yanlış tarafta yer almayacağını söylemesi İngilizleri bir nevi rahatlatmıştır. Aslında Birinci Dünya Savaşı'nda da Osmanlı Devleti önce İngiltere'nin yanında yer almak istemişti fakat İngiltere tarafından kabul görmemişti. Ancak bu kez Türkiye'nin yanında yer almasını teklif eden İngiltere olmuştur.

Dünyada ve Türk-İngiliz ilişkilerinde bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye 1938 yılında acı bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Milli Mücadelenin lideri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Atatürk hastalanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığını İngiltere yakından takip etmiştir. Mustafa Kemal'in ölümü sonrasında, Atatürk'ün cenazesine katılmak üzere en kalabalık heyeti İngiltere göndermiştir. Özellikle İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine, Atatürk ile kurduğu şahsi dostluğu dolayısıyla ölümünden dolayı büyük üzüntü duymuştur. İngiliz gazeteleri ve devlet adamları Atatürk hakkında onu övücü sözler söylemiş ve ne kadar büyük bir lider olduğuna vurgular yapmışlardır. Önceleri kısa bir süre içerisinde iyileşeceği yönünde tahminlerde bulunulurken, sonbaharda rahatsızlığının artması İngiltere'nin endişelenmesine sebep olmuştur.

İngiltere, Atatürk'ün hayatını kaybetmesi sonucunda Türkiye'de kimin halef olacağı konusunu da yakın takibe almıştır. Atatürk Türkiye'nin politikalarını belirleyen kişiydi ve ayrıca Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmasında birinci etkeni. Atatürk'ün ölümü sonrasında tahmin edildiği gibi 11 Kasım 1938 tarihinde İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. İnönü yeni hükümeti kurması için Celal Bayar'ı görevlendirmiştir. Yeni kurulan hükümette İngiltere'yi yakından ilgilendiren en önemli değişiklik, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın yerine Şükrü Saraçoğlu'nun gelmesi olmuştur. Tefik Rüştü Aras, Atatürk ve İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine ile birlikte Türk-İngiliz dostluğunun baş mimarlarından biri olmuştur. Dolayısıyla İngiltere, yeni hükümetin politikasının aynı devam edip etmeyeceğinden endişe duymuştur. Türkiye Cumhuriyeti yeni Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Türk Hükümetinin değişikliğinin Türk politikasından yaşanacak bir değişiklik anlamına gelmediğini ve Türk-İngiliz ilişkilerini daha yakın hale getirmek adına uğraşacaklarını açıklaması İngiltere'nin rahatlamasını sağlamıştır.

1939 yılından sonra 1945 yılına kadar geçen süreçte İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşı çerçevesine gelişmiştir. 1930 yılından, 1938 yılına kadarki süreçte iki ülke arasında uluslararası platformda gerçekleştirilen işbirliklerine rağmen bir ittifak antlaşması yapılmamıştır. Fakat 1939 yılında meydana

gelen olaylar iki ülke arasında yapılacak olan ittifak antlaşmasının süresini hızlandırmıştır. İngiltere'nin o ana kadar uyguladığı yatıştırma politikasına rağmen, Almanya'nın oldubitti siyasetini durdurmak bilmeyişi ve 15 Mart 1939 yılında Çekoslovakya'yı işgal etmesi, İngiltere'nin tavrında değişikliğe gitmesine sebep olmuştur. 13 Nisan 1939'da İngiltere ve Fransa Yunanistan ve Romanya'nın yanı sıra Türkiye'ye de bir saldırıya karşı garanti vermek istediler. Ancak, Türkiye, bu işbirliğini bir ittifak çerçevesine kavuşturmayı teklif etmiştir. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında başlayan gelişmeler, 12 Mayıs 1939 yılında Türk-İngiliz, 25 Haziran 1939 yılında da Türk-Fransız Deklarasyonu ile sonuçlandı. Böylece üçlü ittifaka giden yolda büyük bir adım atılmıştır. Montrö sonrasında, Sovyetlerle yaşanan sıkıntılara rağmen Türkiye bu ülke ile olan ilişkilerini belli bir seviyenin altına düşürmemeye özen göstermiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Sovyetlerin de ittifaka katılmasını sağlamak üzere 24 Eylül 1939'da Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ancak Sovyetlerin 23 Ağustos 1939'da Almanya ile saldırmazlık paktı imzaladıklarının öğrenilmesi üzerine Türk-İngiliz-Fransız paktı 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanmıştır ve Türkiye ile imzalanan bu antlaşma İngiltere'de büyük sevinç ile karşılanmıştır.

İngiltere'nin, Türkiye'ye bu denli önem vermesi elbette sebepsiz değildi. Her şeyden önce İngiltere, Türk ordusunu zengin bir asker kaynağı olarak görmüş ve bu kaynağı en iyi şekilde değerlendirmek istemiştir. İngiltere diğer Balkan ülkelerinden ziyade Türkiye'den geniş çaplı bir yardım göreceğini düşünmüştür. Ayrıca Türkiye'nin müttefik olmasıyla İngiltere'nin Akdeniz'deki konumunun önemli ölçüde güçleneceği düşünülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin Balkan Paktı ve Sadabat Paktı'nın en güçlü üyesi olması, Türkiye'nin iki pakt arasında köprü oluşturarak lojistik açıdan yararlı olacağı beklenmiştir (Deringil, 2009: 77-78).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından itibaren dış politikada tam bir denge oyunu oynamıştır. Birinci Dünya Savaşının acılarının hala akıllarda olması Türkiye'nin mümkün olduğunca savaş dışında kalma politikası izlemesine sebep olmuştur. Savaş boyunca İngiltere'nin baskılarına rağmen, Türkiye hazırlıklarını tam tamamlayamadığını öne sürmüş ve isteklerde bulunmuştur. Türkiye'nin isteklerinin Müttefiklerce karşılanması uzun sürdüğünden dolayı, Türkiye istediği politikayı daha rahat izlemiştir. 1943 yılından itibaren İngiltere, Türkiye'nin savaşa katılması yönünde baskılarını artırmıştır. İngiltere Türkiye'de açılacak hava üsleriyle Almanya'nın Ege üstünlüğüne son vermek istemekteydi. 1944 yılında İngiltere Türkiye'nin izlediği politikaya tepki göstermiş ve bir an önce savaşa katılması yönünde yoğun baskılar uygulamıştır. Türkiye, 1945 yılında İngiltere'nin yanında savaşa katılmış fakat bu adım müttefiklerle olan buzların çözülmesi için yeterli olmamıştır. Esasen Türkiye, Yalta Konferansı'nda alınan karar gereği Birleşmiş Milletler'de kurucu üye olabilmek adına savaşa katılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye izlemiş olduğu politikası dolayısıyla yalnızlık dönemine girmiştir. Ancak Almanya yayılmasının engellenmesinin ardından, Sovyet Rusya'nın yayılmacı bir politika izlemek istemesi Türkiye'yi tekrar İngiltere'nin gündeminde önemli hale geldi. Türkiye'nin güvenliği stratejik konumu gereği önem arz etmekteydi. İngiltere savaştan ekonomik sıkıntılarla çıktığından dolayı Türkiye'ye yardım konusunda Amerika'dan destek istedi. 1947'de Truman Doktrini çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'ye mali destek verilmesiyle, Türkiye İngiltere ve Amerika ile yeniden yakın ilişkiler kurmaya başladı. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi sonucunda Türkiye dış politikada yeni bir döneme girdi (Metin, 2006: 125-126).

Türkiye, 1950 sonarsında batı ittifakına girme girişimlerinin sonucunu, 1952 yılında, 1949 yılında kurulmuş olan NATO'ya girerek aldı. Türkiye'nin NATO'ya girmesi, onu bir kez daha İngiltere ile müttefik durumuna getirmiştir. Türkiye yine bölgesel paktların içerisinde yer aldı. 1955 yılında kurulan ve Türkiye'nin öncülük ettiği pakta, aynı yıl içerisinde İngiltere de katıldı. Böylece İngiltere ile Türkiye yine aynı çatı altında bir araya geldi. 1945 sonrasında sömürgelerin self determinasyon ilkesine göre bağımsızlıklarını ilan etmeleri, Yunanistan'ın Kıbrıs'ı öne sürmesine sebep oldu. Türkiye Yunanistan ve İngiltere ile aynı çatı altında bulunduğu için, müttefikleri arasında sıkıntı çıkarmamak için, önce Kıbrıs'ın İngiltere'de kalmasına razı oldu. Fakat zamanla buranın İngiltere'den ayrılması üzerine talepler çoğalınca, adada Türkiye'nin de söz sahibi olduğunu vurgulamaya başladı. İngiltere'nin konu ile ilgili çözüm arayışı, 1959 yılında Zürih ve Londra'da yapılan görüşmelerin gerçekleşmesini sağladı. Görüşmeler neticesinde İngiltere, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs'taki Rum ve Türk cemaatleri arasında anlaşma sağlandı. Bu düzenleme Kıbrıs'a bağımsızlık verirken İngiltere üst tahsis etmekte ve Kıbrıs'ta iki cemaatin durumunu bir anayasa çerçevesine kavuşturuyordu. Anayasa düzeninin bozulması durumunda ise, Türkiye ve Yunanistan'a müştereken veya münferiden müdahale hakkı tanıyordu. Kıbrıs meselesi çerçevesine Türk-İngiliz işbirliği, 1960-1963 yılları arasında huzurlu bir dönem geçirdikten sonra 1963 sonrasında ortaya çıkan bunalım evresi sebebiyle kritik anlar yaşadı. 1974 yılında Kıbrıs'ta Yunanistan yanlısı bir darbe yapılması dolayısıyla, Türkiye İngiltere ile müdahale konusunu görüştü. Ancak İngiltere ile anlaşamayan Türkiye 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs'a tek başına müdahalede bulundu. Bu çerçevede Türk-İngiliz işbirliğinin tam anlamıyla işleyememesinden dolayı iki ülke zaman zaman bu konudan dolayı sarsıntılar geçirdi (Kürkçüoğlu, 1985: 86-89).

Sonuç olarak Türk-İngiliz ilişkileri yaşanan sıkıntılar sonrasında, 1930 yılından itibaren dostluk içerisinde gelişmeye başlamıştır. Elbette bu gelişmede yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendini ispat etmesi ve değişen şartlarda İngiltere'nin Türkiye'nin dostluğuna ihtiyaç duyması etkili olmuştur. İki ülke arasında gelişen dostluk, İkinci Dünya Savaşı öncesinde uluslararası alanda işbirliğine ve ittifaka dönüşmüştür. Bu dostluğun gelişmesinde her iki millet'in yakınlaşmasında, az konuşma, sabır, sadakat, disiplin ve milli dayanışma ruhu gibi benzer karakter yapısı etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

A-ARŞİV BELGELERİ

İngiliz Dışişler Arşivleri: PRO: Public Record Office FO: Foreign Office

- PRO, FO, 371/14577, E675/514/44, ss. 55-62
PRO, FO 371/14578, E 729/729/44, ss. 1-33
PRO, FO 371/14584, E4602/3476/44, ss. 305-310
PRO, FO 371/14584, E 4854/3476/44, ss. 311-314
PRO, FO, 371/14584, E4947/3476/44, ss 315- 319,
PRO, FO 371/14579, E1002/1002/44, ss 1-4
PRO, FO 371/14579, E1080/1080/44, ss 91-92
PRO, FO 371/14579, 4852/1080/44, ss 113-117
PRO, FO, 371/14576,E3368/463/44, ss 228-231
PRO, FO 371/15370, E 71/69/44, ss. 282- 285
PRO, FO 371/15370, E 518/69/44, ss.286- 288
PRO, FO 371/15370, E 650/69/44, ss. 295-297
PRO, FO 371/15376, E2330/1534/44, ss. 261-262
PRO, FO 371/15376, E2331/718/44,ss. 261-271
PRO, FO 371/15376, E 4583/718/44, ss. 272- 274
PRO, FO 371/15376, E 5322/718/44, ss.275- 279
PRO, FO 371/15376, E 913/913/44, ss. 1-27
PRO, FO 371/15370, E722/718/44, ss. 256-260
PRO, FO 371/16089, E 30/30/44, ss. 1-5
PRO, FO 371/16089, E6033/34/44, ss. 109-123
PRO, FO 371/16089, E 1313/70/44, ss. 136-138
PRO, FO 371/16089, E 1966/70/44, ss. 139-146
PRO, FO 371/16093, E 1153/1153/44, ss. 320-327
PRO, FO 371/16093, E 2714/1153/44, ss. 337- 348
PRO, FO 371/16093, E 2717/1153/44, ss. 349-356
PRO, FO 371/16093, E 2235/1541/44, ss. 389-397
PRO, FO 371/16093, E 2977/1541/44, ss. 398-403
PRO, FO 371/16093, E 6038/1541/44, ss. 404- 409
PRO, FO 371/16093, E 1721/1721/44, ss. 1-4
PRO, FO 371/16090, E 4024/115/44, ss. 336-353
PRO, FO 371/16091, E 222/222/44, ss. 1-35
PRO, FO 371/16091, E 5776/225/44, ss. 237-244
PRO, FO 371/16092, E 2236/449/44, ss. 83-86
PRO, FO 371/16092, E 2381/449/44, ss.87-98
PRO, FO 371/16092, E 2711/449/44, ss 121-127
PRO, FO 371/16981, E 6651/262/44, ss. 102-105
PRO, FO 371/16983, E 2625/408/44, ss. 24-28
PRO, FO 371/16983, E 529/529/44, ss. 1-35
PRO, FO 371/16987, E 4131/2596/44, ss. 217-220
PRO, FO 371/16987, E 2756/2756/44, ss. 235-237
PRO, FO 371/16987, E 3186/2756/44, ss. 239-242
PRO, FO 371/16987, E 3513/3442/44, ss. 303-306
PRO, FO 371/16987, E 3513/3442/44, ss. 307-308
PRO, FO 371/16987, E 4524/4524/44, ss. 384-386

- PRO, FO 371/16987, E 6297/6297/44, ss. 413-415
PRO, FO 371/16987, E 6640/6640/44, ss. 447-449
PRO, FO 371/16987, E 7890/7890/44, ss. 452-454
PRO, FO 371/16984, E 6663/533/44, ss. 252-262
PRO, FO 371/16986, E 5596/1506/44, ss. 52-54
PRO, FO 371/16986, E 1575/1575/44, ss. 73-76
PRO, FO 371/16986, W 3297/40/98, ss. 77-78
PRO, FO 371/16986, E 1828/1575/44, ss. 79-84
PRO, FO 371/16986, E 1893/1575/44, ss. 83-95
PRO, FO 371/16986, E 3175/1575/44, ss. 173-176
PRO, FO 371/16801, C1237/175/22, ss. 77-91
PRO, FO 371/17395, W 14817/13776/98, ss. 448-450
PRO, FO 371/16826, C 6728/6728/37, ss. 38-40
PRO, FO 371/16832, C 10113/10113/92, ss. 202-203
PRO, FO 371/16832, C 10343/10113/92, ss. 204-205
PRO, FO 371/16832, C 10568/10113/92, ss. 210-211
PRO, FO 371/16832, C 10457/10113/92, ss. 208-209
PRO, FO 371/17958, E 260/260/44, ss. 373-389
PRO, FO 371/17958, E 339/264/44, ss. 13-15
PRO, FO 371/17958, E264/264/44, ss. 9-12
PRO, FO 371/17958, E 1843/264/44, ss. 43-47
PRO, FO 371/17958, E 2276/264/44, ss. 48-75
PRO, FO 371/17958, E 6861/264/44, ss. 128-129
PRO, FO 371/17958, E 6934/264/44, ss. 130-131
PRO, FO 371/17959, E 7720/264/44, ss. 177-181
PRO, FO 371/17959, E 508/508/44: 247, ss. 246-248
PRO, FO 371/17959, E 551/508/44, ss. 249-250
PRO, FO 371/17959, E 871/508/44, ss. 251-253
PRO, FO 371/17959, E 1271/508/44, ss.254- 255
PRO, FO 371/17959, E 596/596/44, ss. 1-39
PRO, FO 371/17961, E 921/921/44, ss. 254-255
PRO, FO 371/17961, E 3262/921/44, ss. 256-257
PRO, FO 371/17961, E 2192/1204/44, ss. 281-286
PRO, FO 371/17961, E 6937/1204/44, ss. 320-326
PRO, FO 371/17961, E 2874/1345/44, ss. 373-379
PRO, FO 371/17961, E 2904/1345/44, ss. 380-383
PRO, FO 371/17961, E 3000/1345/44, ss. 384-385
PRO, FO 371/17961, E 3001/1345/44, ss. 386-387
PRO, FO 371/17961, E 3072/1345/44, ss. 400-404
PRO, FO 371/17961, E 3631/1345/44, ss. 444-449
PRO, FO 371/17948, E 268/117/44, ss. 106-114
PRO, FO 371/17948, E 848/117/44, ss. 193-195
PRO, FO 371/17954, E 7209/117/44, ss. 319-320
PRO, FO 371/17970, E 5900/5900/44, ss. 283-284
PRO, FO 371/17970, E 6174/5900/44, ss. 285-288
PRO, FO 371/19034, E 117/117/44, ss. 164-165
PRO, FO 371/19034, E 5367/158/44, ss. 231-232
PRO, FO 371/19041, E 5079/4540/44, ss. 183-195
PRO, FO 371/19041, E 4805/4805/44, ss. 250-251

- PRO, FO 371/19041, E 4821/4821/44, ss. 264-266
PRO, FO 371/19041, E 5058/4821/44, ss. 267-269
PRO, FO 371/19041, E 5073/4965/44, ss. 281-282
PRO, FO 371/19041, E 5113/4965/44, ss. 284-285
PRO, FO 371/19041, E 6158/4965/44, ss. 286-296
PRO, FO 371/19041, E 6470/4965/44, ss. 315-319
PRO, FO 371/19041, E 6471/6471/44, ss. 414-415
PRO, FO 371/19041, E 6641/6641/44, ss. 416-420
PRO, FO 371/19037, E 854/854/44, ss. 1-46
PRO, FO 371/19037, E862/862/44, ss. 320-321
PRO, FO 371/19037, E866/866/44, ss. 342-347
PRO, FO 371/19037, E901/866/44, ss. 348-353
PRO, FO 371/19039, E 1213/1213/44, ss. 33-39
PRO, FO 371/19039, E 5124/1213/44, ss. 40-42
PRO, FO 371/19039, E 2186/2186/44, ss. 118-119
PRO, FO 371/19039, E 2623/2186/44, ss. 120-121
PRO, FO 371/19035, E 3687/188/44, ss.14- 15
PRO, FO 371/19035, E 4261/188/44, ss. 22-24
PRO, FO 371/19035, E 6861/188/44, ss. 52-54
PRO, FO 371/19035, E 6931/188/44, ss. 55-58
PRO, FO 371/19035, E 7070/188/44, ss. 61-62
PRO, FO 371/20081, 5115/26/44, ss. 483-488
PRO, FO 371/20087, E 128/128/44, ss. 1-7
PRO, FO 371/20087, E 353/353/44, ss. 396-397
PRO, FO 371/20087, E 4541/353/44, ss. 401-403
PRO, FO 371/20088, E 3136/369/44, ss. 456-459
PRO, FO 371/20093, E 2583/2583/44, ss. 252-257
PRO, FO 371/20093, E 2698/2583/44, ss. 258-259
PRO, FO 371/20093, E 3141/2583/44, ss. 260-269
PRO, FO 371/20093, E 3275/2583/44, ss. 277-278
PRO, FO 371/20093, E 3326/2583/44, ss. 280-281
PRO, FO 371/20093, E 2812/2812/44, ss. 290-298
PRO, FO 371/20093, E 3403/2812/44, ss. 299-300
PRO, FO 371/20093, E 5272/2812/44, ss. 303-307
PRO, FO 371/20093, E 5701/2812/44, ss. 308-309
PRO, FO 371/20093, E 5772/2812/44, ss. 310-311
PRO, FO 371/20093, E 5790/2812/44, ss. 315-322
PRO, FO 371/20093, E 6502/2812/44, ss. 1-7
PRO, FO 371/20093, E 6901/2812/44, ss. 7-8
PRO, FO 371/20093, E 7019/2812/44, ss. 9-12
PRO, FO 371/20093, E 7102/2812/44, ss. 12-14
PRO, FO 371/20093, E 7500/2812/44, ss. 21-32
PRO, FO 371/20093, E 7794/2812/44, ss. 37-44
PRO, FO 371/20093, E 5293/3823/44, ss. 63-67
PRO, FO 371/20093, E 6093/3823/44, ss. 85-89
PRO, FO 371/20093, E 6979/3823/44, ss. 99-104
PRO, FO 371/20070, E 221/23/44, ss. 35-40
PRO, FO 371/20070, E 315/23/44, ss. 62-67
PRO, FO 371/20070, E 630/23/44, ss. 75-80

- PRO, FO 371/20070, E 1104/23/44, ss. 145-147
PRO, FO 371/20070, E 500/62/44, ss. 151-159
PRO, FO, 371/20094, E 5280/5280/44, ss. 138-141
PRO, FO, 371/20094, E 6440/5280/44, ss. 153-154
PRO, FO, 371/20094, E 6467/5280/44, ss. 157-159
PRO, FO, 371/20094, E 6224/6224/44, ss. 274-276
PRO, FO, 371/20094, E 7591/6224/44, ss. 279-280
PRO, FO, 371/20094, E 7079/7079/44, ss. 317-319
PRO, FO 371/20075, E 3583/26/44, ss. 287-297
PRO, FO 371/20075, E 3609/26/44, ss. 314-333
PRO, FO 371/20075, E 3671/26/44, ss. 1-3
PRO, FO 371/20075, E 3759/26/44, ss. 81-82
PRO, FO 371/20075, E 3808/26/44, ss. 96-98
PRO, FO 371/20075, E 3853/26/44, ss. 119-121
PRO, FO 371/20075, E 3855/26/44, ss. 122-126
PRO, FO 371/20075, E 3868/26/44, ss. 149-153
PRO, FO 371/20075, E 3894/26/44, ss. 162-168
PRO, FO 371/20091, E 933/933/44, ss. 1-44
PRO, FO 372/3190, T 13338/8725/379, ss. 256-257
PRO, FO 372/3190, T 13620/8725/383, ss. 258-259
PRO, FO 372/3190, T 14129/8725/379, ss. 300-303
PRO, FO 371/20862, E 2862/425/44, ss. 320-322
PRO, FO 371/20862, E 2965/425/44, ss. 323-327
PRO, FO 371/20862, E 3136/425/44, ss. 1-3
PRO, FO 371/20862, E 3177/425/44, ss. 4-8
PRO, FO 371/20862, E 3267/425/44, ss. 9-13
PRO, FO 371/2065, E 948/528/44, ss. 243-246
PRO, FO 371/20865, E 1399/528/44, ss. 250-257
PRO, FO 371/20865, E 1565/528/44, ss. 258-266
PRO, FO 371/20865, E 5170/528/44, ss. 297-312
PRO, FO 371/20865, E 7124/528/44, ss. 365-368
PRO, FO 371/20865, E 7568/528/44, ss. 370-381
PRO, FO 371/20868, E 5994/5994/44, ss. 312-315
PRO, FO 371/20852, E 2059/16/44, ss. 95-106
PRO, FO 371/20852, E 2353/24/44, ss. 1-21
PRO, FO 371/20861, E 242/242/44, ss. 187-188
PRO, FO 371/20861, E 421/242/44, ss. 190-195,
PRO, FO 371/20861, E 1939/242/44, ss. 203-206
PRO, FO 371/20861, E 4975/242/44, ss. 219-222
PRO, FO 371/20861, E 1414/315/44, ss. 295-302
PRO, FO 371/20861, E 1606/315/44, ss. 310-313
PRO, FO 371/20861, E 1650/315/44, ss. 314-323
PRO, FO 371/20861, E 1794/315/44, ss. 324-327
PRO, FO 371/20861, E 5587/315/44, ss. 344-347
PRO, FO 371/20864, E 5473/466/44, ss. 284-287
PRO, FO 371/20864, E 5660/466/44, ss. 8-12
PRO, FO 371/20864, E 6448/466/44, ss. 25-33
PRO, FO 371/20864, E 6451/466/44, ss. 34-37
PRO, FO 371/20858, E 7148/128/44, ss. 517-518

- PRO, FO 371/20858, E 5448/136/44, ss. 43-45
PRO, FO 371/20860, E 3152/141/44, ss. 296-298
PRO, FO 371/20860, E 626/188/44, ss. 11-13
PRO, FO 371/20860, E 824/188/44, ss. 16-20
PRO, FO 371/20860, E 1263/188/44, ss. 40-43
PRO, FO 371/20860, E 1800/188/44, ss. 44-45
PRO, FO 371/20860, E 1800/188/44, ss. 48-53
PRO, FO 371/20860, E 3390/188/44, ss. 82-87
PRO, FO 371/20860, E 4262/188/44, ss. 102-104
PRO, FO 371/20860, E 7615/194/44, ss. 159-163
PRO, FO 371/20860, E 686/188/44, ss. 14-15
PRO, FO 371/20859, E 510/141/44, ss. 80-82
PRO, FO 371/20859, E 567/141/44, ss. 88-89
PRO, FO 371/20859, E 801/141/44, ss. 123-127
PRO, FO 371/20859, E 993/141/44, ss. 149-158
PRO, FO 371/20866, E 823/823/44, ss. 1-42
PRO, FO 371/21935, E 2214/2214/44, ss. 1-60
PRO, FO 371/21920, E 3144/67/44, ss. 309-312
PRO, FO 371/21920, E 3121/67/44, ss. 267-283
PRO, FO 371/21922, E 3739/67/44, ss. 5-8
PRO, FO 371/21922, E 4003/67/44, ss. 73-88
PRO, FO 371/21925, E 69/69/44, ss. 1-5
PRO, FO 371/21925, E 70/69/44, ss. 6-10
PRO, FO 371/21925, E 1434/69/44, ss. 38-41
PRO, FO 371/21925, E 1851/69/44, ss. 47-52
PRO, FO 371/21925, E 1819/69/44, ss. 44-46
PRO, FO 371/21925, E 2106/69/44, ss. 57-59
PRO, FO 371/21925, E 4580/69/44, ss. 90-93
PRO, FO 371/21925, E 4614/69/44, ss. 98-101
PRO, FO 371/21925, E 5969/69/44, ss. 153-156
PRO, FO 371/21925, E 6034/69/44, ss. 157-159
PRO, FO 371/21925, E 6049/69/44, ss. 180-183
PRO, FO 371/21926, E 6111/69/44, ss. 164-165
PRO, FO 371/21926, E 6158/69/44, ss. 173-175
PRO, FO 371/21926, E 6308/69/44, ss. 183-184
PRO, FO 371/21926, E 6638/69/44, ss. 215-217
PRO, FO 371/21926, E 6692/69/44, ss. 218-220
PRO, FO 371/21926, E 6693/69/44, ss. 245-248
PRO, FO 371/21926, E 6707/69/44, ss. 265-266
PRO, FO 371/21926, E 6688/69/44, ss. 235-240
PRO, FO 371/21927, E 7725/69/44, ss. 470-471
PRO, FO 371/21927, E 7380/69/44, ss. 434-440
PRO, FO 371/21924, E 6708/67/44, ss. 300-302
PRO, FO 371/21924, E 6727/67/44, ss. 303-305
PRO, FO 371/21924, E 6920/67/44, ss. 319-323
PRO, FO 371/21930, E 7367/135/44, ss. 331-332

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü**Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (BCA)**

- BCA, 030. 10. 00. 00. 60. 406. 5, ss 1-3
BCA, 030.0.010.000.000.84.556.12, ss. 1-6
BCA, 030.0.010.000.000.130.933.4, ss. 1-2
BCA, 030.0.010.000.000.200.363.4, ss. 1-11
BCA, 030.0.010.000.000.200.363.5, ss. 1-4
BCA, 030.0.010.000.000.200.363.8, ss. 1-5
BCA, 030.0.010.000.000.200.366.8, ss. 1-2
BCA, 030.0.010.000.000.221.488.13, ss. 1-4
BCA, 030.0.010.000.000.221.490.7, ss. 1-5
BCA, 030.0.010.000.000.234.577.5, ss. 1-4
BCA, 030.0.010.000.000.234.578.19, ss. 1-3
BCA, 030.0.010.000.000.234.580.4, ss. 1-4
BCA, 030.0.018.001.002.47.54.17, ss. 1-2
BCA, 0490.0.001.000.000.1198.200.1, ss. 1-6
BCA, 030.0.010.000.000.234.580.13, ss. 1-6
BCA, 030.0.010.000.000.234.580.17, ss. 1-5
BCA, 030.0.010.000.000.266.798.15, ss. 1-4
BCA, 030.0.010.000.000.266.798.25, ss. 1-5
BCA, 490.0.001.000.000.580.2308.2, ss. 1-15

Zabıt Cerideleri

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 3, Cilt 21, ss. 34–72
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 4, Cilt 1, ss. 22–29
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 5, Cilt 1, ss. 27–32
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 5, Cilt 20, ss. 19–42
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 5, Cilt 27, ss. 51–58
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 6, Cilt 1, ss. 20–28
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 4, Cilt 4, ss. 1–5
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 4, Cilt 9, ss. 521-546
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 4, Cilt 10, ss. 1-5
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 4, Cilt 18, ss. 1-5
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 4, Cilt 25, ss. 1-5
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 5, Cilt 13, ss. 1-7
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 5, Cilt 19, ss.297-340
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 5, Cilt 6, ss. 1-4

B-GAZETELER

- Akşam, 25 Aralık 1930
Akşam, 26 Aralık 1930
Akşam, 27 Aralık 1930
Cumhuriyet, 27 Haziran 1932
Cumhuriyet, 25 Ekim 1932
Cumhuriyet, 26 Aralık 1932

- Cumhuriyet, 19 Temmuz 1932
Cumhuriyet, 1 Ocak 1936
Cumhuriyet, 14 Nisan 1936
Cumhuriyet 12 Nisan 1936
Cumhuriyet, 17 Ocak 1936
Cumhuriyet, 9 Şubat, 1936
Cumhuriyet, 5 Mayıs 1937
Cumhuriyet, 6 Mayıs 1937
Cumhuriyet, 7 Mayıs 1937
Cumhuriyet 10 Mayıs 1937
Cumhuriyet, 21 Mayıs 1937
Cumhuriyet, 22 Mayıs 1937
Cumhuriyet, 30 Haziran 1937
Cumhuriyet, 9 Şubat 1937
Cumhuriyet, 1 Nisan 1937
Cumhuriyet, 5 Nisan 1937
Cumhuriyet, 1 Temmuz 1937
Daily Telegraph, “Kemal Paşa And The Aims Of Turkey”, 30 Sep. 1934
Daily Telegraph, “Greek and Turkish Navies” 1 August 1930
Daily Telegraph, “Entry To League Supported”, 6 June 1932
Daily Telegraph, “British Gallipoli History”, June 6 1932
Daily Telegraph, 13 April 1936
Financial Times, “Ottoman Debt Interest”, 5 June 1932
Financial Times, “Delegation To London”, 11 September 1936
Hâkimiyet-i Milliye, 7 Temmuz 1932
Hâkimiyet-i Milliye, 9 Temmuz 1932
Hâkimiyet-i Milliye, 18 Temmuz 1932
Hâkimiyet-i Milliye, 23 Temmuz 1932
Morning Post, 13 April 1936
New York Times, 21 July 1938
Observer, “Turkey Faces The Slump”, January 24 1932
Sunday Times, 6 September, 1936
The Economist, 3 February 1934, ss. 238
The Times Gazetesi, “Soviet Warships In The Black Sea”, 7 May 1930
The Times, “Turkey And The League”, Saturday January 17 1931
The Times, “Teaching Of English In Turkey Principal Foreign Language”, 16 June 1933
The Times, “Sir George Clerk” 2 October 1933
The Times, January 23, 1934
The Times, 10 February 1936
The Times, 13 April 1936
The Times, 23 June 1936
The Times, “Kemal Atatürk’s Policy”, Tuesday, November 3, 1936
The Times, “British Naval Visit To Turkey”, 6 September 1937
The Times, 18 September 1937
The Times, 10 January 1938
The Times, 25 February, 1939
The Times, 13 May 1939
The Ottawa Citizen, 1 June 1938
Ulus, 24 Kasım 1936

Ulus, 5 Mayıs, 1937
 Ulus 29 Haziran 1937
 Ulus 6 Temmuz 1937
 Vakıf, 23 Ocak 1931
 Vakıf, 27 Ocak 1931
 Yeni Asır, 25 Temmuz 1936

C-KİTAPLAR VE MAKALELER

1-Kitaplar

- AHMAD, F., 1996. İttihatçılıktan Kemalizm'e, çeviri: Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 212 s.
- , 2002. Modern Türkiye'nin Oluşumu, çeviri: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 296 s.
- AKBIYIK, Y., 1999. Milli Mücadele'de Güney Cephesi Maraş, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 454 s.
- ARAS, T. R., 2010. Atatürk'ün Dış Politikası, Kaynak Yayınları, İstanbul, 216 s.
- ARMAOĞLU, F., 1987. 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914–1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 879 s.
- ARMSTRONG, H.C. 2005. Bozkurt, Çev: Güven, Gül Çağalı, Nokta yayınları, İstanbul, 234 s.
- ATATÜRK, M. K., 1995. Nutuk, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 638 s.
- AYDEMİR, S., 1996. İkinci Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 498 s.
- BAKAR, B., 2009. Ermeni Tehciri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 310 s.
- BAYTOK, T., 1970. İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Başnur Matbaası, Ankara, 215 s.
- BOYUT YAYINLARI, 2012. Bir Zamanlar Osmanlı 1789–1922, Cilt 4, İstanbul, 576 s.
- BURAK, D. M., 2004. Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri (1914–1918), Babil Yayıncılık, Ankara, 418 s.
- BURÇAK, R. S., 1946. Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791–1941), Aydınlık matbaası, İstanbul, 130 s.
- ÇELİK, O., 1992. İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya, gelişim matbaası, Ankara, 332 s.
- DERİNGİL, S., 2009. Denge Oyunu İkinci Dünya Savaş'ında Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 287 s.
- DOĞAN, Orhan, 2011 Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi (XIX.-XX. Yüzyıl Türkiye Tarihi), Okutman Yayıncılık, Ankara, 375 s.
- DÖNMEZ, C., 1999., Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipler Cemiyeti, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 221 s.
- EYİCİL, A., 2005. Siyasi Tarih 1789–1939, Gün Yayınları, Ankara, 495 s.
- GÖKAY, B., 2006. Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918–1923), Çev: Sermet Yalçın, Agorakitaplığı, İstanbul, 295 s.
- GÖNLÜBOL, M., 1975. Milletler Arası Siyasi Teşkilatlanma, Sevinç Matbaası, Ankara, 465 s.
- GRAVES, P., 1999. İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789–1939), tercüme: Yılmaz Tezkan, 21. yüzyıl yayınları, Ankara 187 s.
- GÜNGÖR, E., 2007. Tarihte Türkler, Ötüken Yayınları, İstanbul, 455 s.

- HALE, W., 2003. Türk Dış Politikası 1774–2000, Mozaik yayınları, İstanbul, 412 s.
- İNÖNÜ, İ., 2009. İsmet İnönü Hatıralar, yayına hazırlayan: Sebahattin Selek, Bilgi yayınevi, Ankara 2009, 630 s.
- JEASCHKE, G., 1991. Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Çev: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 316 s.
- JIVKOVA, L., 1975. İngiliz-Türk İlişkileri 1933–1939, Çev: F. Muharrem, F. Erdiñç, Habora Kitapevi, İstanbul, 272 s.
- KARAKUŞ, E., 2006. İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939, Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 464 s.
- KARAL, E. Z., 1983. Osmanlı Tarihi; C. 8, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 632 s.
- KARPAT, K., 2009 Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, Timaş Yayınları, İstanbul, 361 s.
- , 2011. Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi, Timaş Yayınları, İstanbul, 302 s.
- KIRKPINAR, K., 2004. Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919–1922), Phonix Yayınları, Ankara, 270 s.
- KURAT, N. A., 1952. Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553–1952), Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 23 s.
- KURTCEPHE, İ.-BEDEN, A., 2006. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1, Alp yayınevi, Ankara, 508 s.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö., 2006. Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri, İmaj Yayınevi, Ankara, 430 s.
- MARTİN, R. M., 1837. History Of The British Possessions In The Mediterranean, Whittaker and Co. Ave Maria Lane, London, 408 s.
- MERAM, A. K., 1969. Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi, Kitaş Yayınları, İstanbul, 304 s.
- MİLLMAN, B., 1998. The Ill-Made Alliance Anglo-Turkish Relations 1934–1940, , McGill-Queen's University Press Montreal & Kingston, London, 536 s.
- O'BREİN, H. T., 1955. History Of The Second World War Civil Defence, Her Majesty's Stationary Office and Longmans Green and Co, London, 692 s.
- OĞUZ, A., 2010. Birinci Meşrutiyet Kanun-i Esasi ve Meclisi Mebusan, Grafiker yayınları, Ankara, 324 s.
- ORAN, B. (Ed), 2009. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 900 s.
- ORTAYLI, İ., 2011 Türkiye'nin Yakın Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 240 s.
- ÖKE, M. K., 1987. Musul Meselesi Kronolojisi (1918–1926), Türk dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 205 s.
- ÖZDEMİR, H., 2004. Atatürk ve İngiltere “Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi”, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 400 s.
- , 2010. Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'in Tanıklığı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 142 s.
- ÖZTUNA, Y., 2004. Osmanlı Devleti Tarihi Siyasi Tarih cilt 1, Ötüken Yayınları, İstanbul, 637 s.
- PALMER, A., 2008. Bir Çöküşün Yeni Tarihi Osmanlı İmparatorluğunun Son 300 yılı, Çev: Belkıs Çorakçı DİŞBUDAK, turkuvaz Kitapçılık yayıncılık, İstanbul, 352 s.
- SANDER, O., 2008. Siyasi Tarih 1918–1994, İmge Yayınları, Ankara, 598 s.
- , 2009. Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e, İmge Yayınları, Ankara, 423 s.

- SELDES, G., 1935. Sawdust Caesar, Harper and Brothers Publishers, New York and London, 459 s.
- SEVİM, A.-YÜCEL, Y., 1992. Türkiye Tarihi IV Osmanlı Dönemi (1730–1861), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 273 s.
- SNELL, J. L., 1962. Outbreak Of The Second World War, Design Or Blunder?, D.C. Heath and Company, Boston, 107 s.
- ŞİMŞİR, B. N., 2006. İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919–1939), C. 7, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 563 s.
- , 2006. İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919–1939), C. 8, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 703 s.
- Tarihte Türk-İngiliz İlişkileri, 1975. Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 106 s.
- TUNAYA, T. Z., 2009. Türkiye’de siyasal partiler, C. 3, İletişim yayınları, İstanbul, 789 s.
- , 2009. Türkiye’de siyasal partiler, c.1, İletişim yayınları, İstanbul, 792 s.
- Türkiye-İngiltere İlişkileri Ve Muhtemel Gelişmeler, 1993 Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 73 s.
- UÇAROL, R., 1985. Siyasi Tarih, Filiz Kitapevi, İstanbul, 603 s.
- ULUBELEN, E., 2009. İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 299 s.
- UYAR, E., 2007. Türk- İngiliz Siyasal ilişkileri (1929- 1936),Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 233 s.
- WOODWARD, S. L., 1962. British Foreign Policy In The Second World War, Her Majesty’s Stationary Office, London, 592 s.
- ZÜRCHER, E. J., 2010. Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim yayınları, İstanbul, 564 s.

2-Makaleler

- AYDIN, M., 1999. “Determinants Of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs”, Middle Eastern Studies, Vol. 35, No: 4, ss.152–186
- AYSAL, N., 2009. “Yönetmel Alanda Değişmeler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 44, Güz , ss. 581–625
- BAĞIŞ, A. İ. (a), 1985. “III. George Döneminde İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomi Siyaseti, 1760–1815”, Türk-İngiliz İlişkileri 1583–1984 (400. yıldönümü), Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, ss.43–52
- (b), 1985. “Giriş: Tarihsel Gelişim”, Türk-İngiliz İlişkileri 1583–1984 (400. yıldönümü), Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, ss.15–20
- BARLAS, D., 2000. “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Politikası”, Türkdoğan, Berna (Ed), Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, ss. 275–280
- BERBER, G. Ş., 2006. “Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazlar Meselesine Bakış”, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt 14, No 2, Ekim, ss. 617–628
- BIYIKLI, M., 2012. “Türkiye’nin İttifak Politikası ve Katıldığı Uluslararası Güvenlik İttifakları (1928–1938)”, Yeni Fikir, sayı: 9, Temmuz Aralık, ss. 151–166
- DEĞERLİ, S., 2007. Esra, “Lozan Barış Konferansında Musul”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.10, Sayı 18, Aralık, ss. 127–140.

- GÖNLÜBOL, M.-KÜRKÇÜOĞLU, Ö., 2000. “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, ss.3–27
- GÜÇLÜ, Y., 2001. “The British Rapprochement on the Eve of the Second World War”, Belleten, 65, TTK Nisan, ss 257–312
- GÜNAY, N., 2007. “Kıbrıs’ın İngiliz İdaresine bırakılması ve Bunun Anadolu’da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Ankara, ss. 115–126
- HALE, W., 1985. “1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticaret İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar”, Türk-İngiliz İlişkileri 1583–1984 (400. yıldönümü), Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, ss. 93–112
- IŞIK, Z., 2011. “Osmanlı’nın Modernleşme Sürecinde İngiltere’nin Rolü (1789–1876)” Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.10, sayı: 20, ss. 221–239, s. 232
- KISIKLI, E., 2003. “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 24, Kasım 1999–2003, ss. 487–526
- KİNROSS, L., 1981. “Gerçekçi Atatürk”, Atatürk’ün Değeri, The British Council 1981, ss. 1–14
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö., 1985. “Türk-İngiliz İlişkileri (1920’lerden 1950’lere)”, Türk-İngiliz İlişkileri 1583–1984 (400. yıldönümü), Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, ss. 75–92
- KÜTÜKOĞLU, M. S. 1985. “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi”, Türk-İngiliz İlişkileri 1583–1984 (400. yıldönümü), Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, ss. 53–59, s. 57
- LORAİNE, S. P., 1981. “Kemal Atatürk as I Knew”, Atatürk’ün Değeri, The British Council, ss.15–20
- MANGO, A. 1993., “The Turkish Model”, Middle Eastern Studies, Vol. 29, No: 4, October, ss. 726–757
- MCCARTHY, J. 1983. “Foundations Of The Turkish Republic: Social and Economic Change”, Middle Eastern Studies, Vol. 19, No:2, ss. 1939–151
- MACFIE, A. L. 1989, “The Turkish Straits In The Second World War, 1939–1945”, Middle Eastern Studies, Vol. 25, No:2, ss. 238–248
- METTA, V. B., 1936. “The Turkish Ambassador in London”, Great Britian and the East, October 29, London, ss 615-616
- MILLMAN, B. “Turkish Foreign and Strategic Policy 1934–1942”, Middle Eastern Studies, Vol. 31, No: 3, ss. 483–508
- ÖZKAN, H. S., 2007. “II. Viyana Kuşatması Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 18, Ağustos, ss, 189–205, s. 189
- SEZER, A., 2003. “Atatürk Dönemi İç Politika”, ss. 203–223, Sezer, Ayten (Ed), Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara, ss. 510
- SINGER, M. 1984. “The Economic Performance Of The Turkish Republic”, Middle Eastern Studies, Vol. 20, No: 4, ss. 155–165
- SONYEL, S., 1970. “Yabancı Gözü İle Atatürk” Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Aylık Dergisi, yıl IX, sayı 97, Kasım, ss. 23–25
- ŞAHİN, H., 2006. “Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıçtan Paris Barışına Kadar)”, A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 29, Erzurum , Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, ss, 213–238,s 214

- TOKSOY, N., 2006. “Avrupa Gazetelerinde Atatürk’ün Ölümü ile İlgili Olarak Çıkan Haber ve Yorumların Türk Basınına Yansıması”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, sayı 37–38, Mayıs Kasım, ss. 141–186
- ULUSAN, Ş., 2008. “Türkiye’nin Milletler Cemiyetine(Cemiyet-i Akvam) Girişi Öncesi ve Sonrası”, ÇTTAD, VII 16–17, Bahar-Güz, ss. 237–258
- YALÇIN, E. S., 2000. “Misak-ı milli ve Lozan Konferansı Belgelerinde Musul Konferansı,” ss. 309–326, Türkdoğan, B. (Ed), Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, ss.497
- YALÇIN, O., 2010. “Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçakları ve Havacılık Sanayi Kurulmasına Etkileri”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, ss. 191–212
- YETİŞGİN, M., 2006. “İngiliz The Times Gazetesinin Atatürk’ün Vefatı Üzerine Yaptığı Haber, Yorum ve Yayımladığı Obituary”, Eskişehir Osman Gazi Sosyal Bilimler Dergisi, Atatürk Özel Sayısı, Kasım, ss. 53–70
- , 2005. “Ondokuzuncu Asırda Osmanlı Yenilikleri, Doğu Meselesi ve Avrupalının Gözüyle Türk İmajı”, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı1, ss. 86–96
- , 2008. “Ermeni Meselesi Ve İngilizlerin Ermeni Politikası”, Hoşgöründen Yol Ayrımına, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, 22–24 Mayıs, ss. 65–94
- YILMAZ, M., 2011, “1930-1938 Döneminde Türkiye’de Siyasi Hayat”, Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi, Çaylak, A., Dikkaya, M., Göktepe, C., Kapu, H., (Ed), Ankara, ss.231-238
- YILMAZ, M.,2003. “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası 1923–1938”, ss. 229–258, Sezer, Ayten (Ed), Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara, ss. 510

D-TEZLER

- METİN, Ö., 2006, Demokrat Parti Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri (1950–1960), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 138 s.
- OKUR, C. U., 2006. Tanzimat dönemi reformlarında İngiliz etkisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 142 s.
- ÖKTEN, K., 2008. Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ss. 217
- ÖZMEN Ş., 2009. Türk İngiliz İlişkilerinde Rotasyon Dönemi (1926–1939), Süleyman Demirel üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Isparta, ss. 125

E-İTERNET SAYFALARI

- ACAR, İ, 2004, “Türk Ocakları 1912–1931, 1949-1980, 1986->>>”, <http://www.turkocagi.org.tr/kitaplar/TurkOcaklari-I.Acar.pdf>, (09.01.2014), ss. 1-207
- AYDIN, M., “Sir Henry G. Elliot’un İstanbul BüyükElçiliği (1867–1877) Dönemindeki Bazı Büyük Olaylara Bakışı”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/23/90.pdf>, (12.06.2012), ss.21–49

- BARLAS, D., 2006. “iki Savas Ararsında Türkiye ve italya”, Çağdas Türkiye Seminerleri, 18 Kasım, <http://www.obarsiv.com/pdf/dilekbarlas.pdf>, (19.06.2013), ss.1-4.
- ÇİPOF, B., “Türkiye’de Masonluk Tarihi 3”, <http://bojidarcipof.blogspot.com/2012/03/turkiyede-masonluk-tarihi-3.html>, (29.11.2013)
- HÜR, A., “Nerede O Asrı Cumhuriyet Baloları” Taraf, <http://www.taraf.com.tr/ayse-hur/makale-nerede-o-asri-cumhuriyet-balolari.htm>, (21.11.2013)
- ÖZGİRAY, A., “Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920–1938)”, http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XI_1996/TIDXI-1996-01.pdf, (21.11.2013), ss. 1-7
- SONYEL, S., “Evrensel Bir Lider Olarak Atatürk”, http://resmitarih.com/wp-content/uploads/2013/04/Prof.Dr._SALAH%C4%B0-SONYEL.pdf, (19.09.2013), ss. 1-7
- http://hansard.millbanksystems.com/lords/1929/dec/04/relations-with-the-soviet#S5LV0075P0_19291204_HOL_94, (20.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/written_answers/1932/feb/15/turkey_foreigners-employment#S5CV0261P0_19320215_CWA_39, (20.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/written_answers/1932/may/02/balkans-political-bloc#S5CV0265P0_19320502_CWA_7, (20.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1933/nov/07/disarmament#S5CV0281P0_193-31107_HOC_269, (20.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/written_answers/1934/nov/14/turkish-textile-industry#S5CV0293P0_19341114_CWA_23, (20.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1934/feb/14/balkan-states#S5CV0285P0_19340214_HOC_33, (21.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1934/jul/17/turkey-firing-on-british-naval-boat#S5CV0292P0_19340717_HOC_139, (21.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1935/jul/11/foreign-office#S5CV0304P0_19350711_HOC_324, (21.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1936/may/20/turkey-straits-convention#S5CV0312P0_19360520_HOC_71, (22.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1936/nov/18/president-of-turkey#S5CV0317P0_19361118_HOC_29, (22.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/written_answers/1937/jul/05/aircraft-export#S5CV0326P0_19370705_CWA_10, (22.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1937/mar/25/foreign-affairs#S5CV0321P0_19370325_HOC_206, (22.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1937/jun/25/foreign-office#S5CV0325P0_19370625_HOC_154, (22.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1938/jun/22/turkey-armaments-credit#S5CV0337P0_19380622_HOC_41, (23.12.2013)
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1938/jul/04/anglo-turkish-armaments-credit-agreement#S5CV0338P0_19380704_HOC_302, (23.12.2013)

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Mustafa Edip ÇELİK
Doğum Yeri ve Tarihi : Malatya 22.04.1983

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngilizce Öğretmenliği

Yüksek Lisans Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Doktora Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar
Projeler

Çalıştığı Kurumlar : Özel Öz Derya Ortaokulu

İletişim

E-Posta Adresi : medipcelik@hotmail.com

Tel. :

Tarih : Ocak–2014

EKLER

Ek-1: Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Metni

Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)

BOĞAZLAR REJİMİNE İLİŞKİN OLARAK, MONTREUX'DE 20 TEMMUZ 1936'DA İMZALANAN SÖZLEŞME. MAJESTE BULGARLAR KRALI, FRANSA CUMHURİYETİ BAŞKANI, MAJESTE BÜYÜK BRİTANYA, İRLANDA VE DENİZLER ÖTESİ BRİTANYA ÜLKELERİ KRALI, MAJESTE JAPONYA İMPARATORU, MAJESTE ROMANYA KRALI, TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞKANI, SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ MERKEZİ YÜRÜTME KOMİTESİ VE MAJESTE YUGOSLAVYA KRALI;

"Boğazlar" genel deyimiyile belirtilen Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz

Boğazı'ndan geçişi ve gemilerin-gidiş gelişini (ulaşımı), Lozan'da, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmış olan Barış Andlaşmasının 23. maddesiyle saptanmış ilkeyi(1), Türkiye'nin güvenliği ve Karadeniz'de, kıyıdaş Devletlerin güvenliği çerçevesinde koruyacak biçimde, düzenlemek isteğiyle duygulu olarak;

İşbu Sözleşmeyi, 24 Temmuz 1923'de Lozan'da imzalanmış olan Sözleşmenin(2) yerine koymayı kararlaştırmışlar ve Tam yetkili Temsilcilerini aşağıda belirtildiği üzere atamışlardır:

MAJESTE BULGARLAR KRALI:

Doktor Nicolas P.NICOLAEV, Tam yetkili Ortaelçi, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı

Genel Sekreteri;

B.Pierre NEICOV, Tam yetkili Ortaelçi, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı Siyasal İşler

Müdürü.

FRANSA CUMHURİYETİ BAŞKANI:

B.PAUL-BONCOUR, Senatör, Milletler Cemiyeti'nde Fransa'nın Sürekli Temsilcisi, eski

Başbakan, eski Dışişleri Bakanı, Légion d'honneur nişanının Chevalier rütbesi, Savaş Haçı

nişanı;

B.HENRI PONSOT, Fransa Cumhuriyeti'nin Ankara'da Olağanüstü ve Tam yetkili Büyükelçisi, Légion d'honneur nişanının Grand Officier rütbesi.

MAJESTE BÜYÜK BRİTANYA, İRLANDA VE DENİZLER ÖTESİ BRİTANYA ÜLKELERİ KRALI, HİNDİSTAN İMPARATORU:

BÜYÜK BRİTANYA, KUZEY İRLANDA VE BRİTANYA İMPARATORLUGUNUN

BİREYSEL OLARAK MİLLETLER CEMİYETİ'NE ÜYE OLMAYAN BÜTÜN

PARÇALARI İÇİN: Çok Sayın Lord STANLEY, P.C., M.C., M.P., Amirallik Dairesinde Parlamento Üyesi Müsteşar;

AVUSTRALYA COMMONWEALTH'I İÇİN:

Çok Sayın Stanley Melbroune BRUCE, C.H., M.C., Avustralya Commenwealth'inin Londra'da Yüksek Komiseri.

MAJESTE ELENLER KRALI:

B.Nicolas POLITIS, Yunanistan'ın Paris'te Olağanüstü Temsilcisi ve Tam yetkili Ortaelçisi, eski Dışişleri Bakanı; B.Raoul BIBICA-ROSETTI, Yunanistan'ın Milletler Cemiyeti'nde Sürekli Temsilcisi.

MAJESTE JAPONYA İMPARATORU:

B.Naotake SATO, Judammi, Doğan-Güney nişanının Büyük-Kordan rütbesi, Paris'te Olağanüstü Temsilci ve Tam yetkili Büyükelçi; B.Massa-aki HOTTA, Jushii, Doğan-Güney nişanının İkinci Sınıf rütbesi, Bern'de Olağanüstü Temsilci ve Tam yetkili Ortaelçi.

MAJESTE ROMANYA KRALI:

B.Nicolas TITULESCO, Dışişleri Bakanı; B.Constantin CONTZESCO, Tam yetkili Ortaelçi, Tuna ve Avrupa Uluslar arası Komisyonlarında Romanya Temsilcisi; B.Vespasien PELLA, La Haye'de Olağanüstü Temsilci ve Tam yetkili Ortaelçi,

TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞKANI

Dr.Tevfik Rüştü ARAS, Dışişleri Bakanı, İzmir Milletvekili; B.Suad DAVAZ, Türkiye Cumhuriyeti'nin Paris'te Olağanüstü ve Tam yetkili Büyükelçisi; B.Numan MENEMENCIOGLU, Türkiye Büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri; B.Asım GÜNDÜZ, Korgeneral, Genelkurmay İkinci Başkanı; B.Necmeddin SADAK, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nde Sürekli Temsilcisi, Sivas Milletvekili, Dışişleri Komisyonu Raportörü.

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ MERKEZİ YÜRÜTME KOMİTESİ:

B.Maxime LITVINOFF, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Merkezi Yürütme Komitesi Üyesi, Dışişleri Halk Komiseri.

MAJESTE YUGOSLAVYA KRALI:

B.Ivan SOUBBOTITCH, Yugoslavya'nın Milletler Cemiyeti'nde Sürekli Temsilcisi. BU TEMSILCILER, yetki belgelerini gösterdikten ve bu belgeler usulüne uygun ve geçerli kabul edildikten sonra, aşağıdaki hükümetler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

MADDE 1.

Bagıtlı Yüksek Taraflar, Boğazlar'da denizden geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğü ilkesini kabul ederler ve doğrularlar. Bu özgürlüğün kullanılışı bundan böyle işbu Sözleşme hükümleriyle düzenlenmiştir.

KESİM I. TİCARET GEMİLERİ

MADDE 2.

Bariş zamanında, ticaret gemileri, gündüz ve gece, bayrak ve yük ne olursa olsun, aşağıdaki 3. madde hükümleri saklı kalmak üzere, hiçbir işlem (formalite) olmaksızın, Boğazlar'dan geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) tam özgürlüğünden yararlanacaklardır. Bu gemiler, Boğazlar'ın bir limanına uğramaksızın transit geçerlerken, Türk makamlarınca, alınması işbu Sözleşmesinin I şayılı Ek'inde öngörülen vergilerden ve harçlardan başka, bu gemilerden hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktır.

Bu vergilerin ya da harçların alınmasını kolaylaştırmak üzere, Boğazlar'dan geçecek ticaret gemileri, 3. maddede belirtilen istasyonun görevlilerine adlarını, uyrukluklarını, tonajlarını, gidecekleri yer ve nereden geldiklerini bildireceklerdir. Kılavuzluk ve yedekçilik (römorkörcülük) isteğe bağlı kalmaktadır.

MADDE 3.

Ege Denizi'nde ya da Karadeniz'den Boğazlar'a giren her gemi, uluslararası sağlık kuralları çerçevesinde Türk yasalarıyla konulmuş olan sağlık denetimi için, Boğazlar'ın girişine yakın bir sağlık istasyonunda duracaktır. Bu denetim, bir temiz sağlık belgesi (patentesi) ya da işbu maddenin 2. fıkrasındaki hükümlerin kapsamına girmediklerini doğrulayan bir sağlık bildirisi gösteren gemiler için, gündüz ve gece, olabilen en büyük hızla yapılacak ve bu gemiler Boğazlar'dan geçişleri sırasında başka hiçbir duruş zorunda bırakılmayacaklardır.

İçinde veba, kolera, sari humma, lekeli humma (typhus exanthématique) ya da çiçek hastalığı olayları bulunan ya da yedi günden az bir süre önce bu hastalıklar bulunmuş olan gemilerle, bulaşık bir limandan beş kez yirmi-dört saatten az bir süreden beri ayrılmış olan gemiler, Türk makamlarının gösterebilecekleri sağlık koruma görevlilerini gemiye almak üzere, sağlık istasyonunda duracaklardır. Bu yüzden, hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktır; sağlık koruma görevlileri Boğazlar'ın çıkışında bir sağlık istasyonunda gemiden indirileceklerdir.

MADDE 4.

Savaş zamanında, Türkiye savaşan değilse, ticaret gemileri, bayrak ve yük ne olursa olsun, 2. ve 3. maddelerde öngörülen koşullar içinde Boğazlar'dan geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğünden yararlanacaklardır. Kılavuzluk ve yedekçilik (römorkörcülük) isteğe bağlı kalmaktadır.

MADDE 5.

Savaş zamanında, Türkiye savaşansa, Türkiye ile savaşta olan bir ülkeye bağlı olmayan ticaret gemileri, düşmana hiçbir biçimde yardım etmemek koşuluyla, Boğazlar'da geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğünden yararlanacaklardır.

Bu gemiler Boğazlar'a gündüz girecekler ve geçiş, her seferinde, Türk makamlarınca gösterilecek yoldan yapılacaktır.

MADDE 6.

Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayması durumunda, 2. madde hükümlerinin uygulanması yine de sürdürülecektir; ancak, gemilerin Boğazlar'a gündüz girmeleri ve geçişin, her seferinde, Türk makamlarınca gösterilen yoldan yapılması gerekecektir.

Kılavuzluk, bir durumda, zorunlu kılınabilecek, ancak ücrete bağlı olmayacaktır.

MADDE 7.

"Ticaret gemileri" terimi, işbu Sözleşmenin II. Kesiminin kapsamına girmeyen bütün gemilere uygulanır.

KESİM II. SAVAŞ GEMİLERİ

MADDE 8.

İşbu Sözleşme bakımından, savaş gemilerine ve bu gemilerin nitelikleriyle tonajlarının hesabı için uygulanacak tanımlama, işbu Sözleşmenin II sayılı Ek'inde yer alan tanımlamadır.

MADDE 9.

Deniz kuvvetlerinin, sivil olsun ya da olmasın, yakıt taşımak için özellikle yapılmış olan yardımcı gemileri, 13. maddede belirtilen ön-bildirim koşuluna bağlı tutulmayacaklar ve, Boğazlar'ı tek baslarına geçmek koşuluyla, 14. ve 18. maddeler gereğince sınırlamaya bağlı tonajlar hesabına katılmayacaklardır. Bununla birlikte, bu gemilerin, öteki geçiş koşulları bakımından, savaş gemileriyle bir tutulmaları süre gidecektir.

Bir önceki fıkrada belirtilen yardımcı gemiler, öngörülen kurul dışılıktan, ancak silahları: yüzer hedeflere karşı en çok 105 milimetre çapında iki toptan, hava hedeflerine karşı en çok 75 milimetre çapında iki silahtan çok değilse yararlanabileceklerdir.

MADDE 10.

Bariş zamanında, hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler, ister

Karadeniz'e kıyıdaş olan ister olmayan Devletlere bağılı bulunsunlar, bayrakları ne olursa olsun, Boğazlar'a gündüz ve aşağıdaki 13. ve sonraki maddelerde öngörülen koşullar içinde girerlerse, hiçbir vergi ya da harç ödemeksizin, Boğazlar'dan geçiş özgürlüğünden yararlanacaklardır.

Yukarıdaki fıkrada belirtilen sınıflara giren gemiler dışında kalan savaş gemilerinin ancak 11. ve 12. maddelerde öngörülen özel koşullar içinde geçiş hakları olacaktır.

MADDE 11.

Karadeniz'e kıyıdaş Devletler, 14. maddenin 1. fıkrasında öngörülen tonajdan yüksek bir tonajda bulunan hattiharp gemilerinin (1) Boğazlar'dan geçirebilirler; su koşulları ki, bu gemiler

Boğazlar'ı ancak tek başlarına ve en çok iki torpido (2) esliğinde geçerler.

MADDE 12.

Karadeniz'e kıyıdaş Devletler, bu deniz dışında yaptırdıkları ya da satın aldıkları denizaltılarını, tezgaha koyuştan ya da satın alıştan Türkiye'ye vaktinde haber verilmişse, deniz üslerine katılmak üzere Boğazlardan geçirme hakkına sahip olacaklardır.

Söz edilen Devletlerin denizaltıları, bu konuda Türkiye'ye ayrıntılı bilgiler vaktinde verilmek koşuluyla, bu deniz dışındaki tezgahlarda onarılmak üzere de Boğazlardan geçebileceklerdir.

Gerek birinci gerek ikinci durumda, denizaltıların gündüz ve su üstünden gitmeleri ve Boğazlar'dan tek başlarına geçmeleri gerekecektir.

MADDE 13.

Savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi için, Türk Hükümetine diplomasi yoluyla bir ön-bildirimde bulunulması gerekecektir. Bu ön-bildirim olağan süresi sekiz gün olacaktır; ancak, Karadeniz kıyıdaş olmayan Devletler için bu sürenin onbeş güne çıkartılması istenmeğe değer sayılmaktadır. Bu ön-bildirimde gemilerin gidecekleri yer, adı, tipi, sayısı ile gidiş için ve gerekirse, dönüş için geçiş tarihleri belirtilecektir. Her tarih değişikliğinin üç günlük bir ön-bildirim konusu olması gerekecektir.

Gidiş için geçişte Boğazlar'a girişin, ilk ön-bildirimde belirtilen tarihten başlayarak beş günlük bir süre içinde yapılması gerekecektir. Bu sürenin bitiminden sonra, ilk ön-bildirim için olan aynı koşullar içinde yeni bir ön-bildirimde bulunulması gerekecektir.

Geçiş sırasında, Deniz Kuvvetinin Komutanı, durmak zorunda olmaksızın, Çanakkale Boğazı'nın ve Karadeniz Boğazı'nın girişindeki bir işaret istasyonuna, komutası altında bulunan kuvvetin tam kuruluşunu bildirecektir.

MADDE 14.

İşbu Sözleşme'nin 11. maddesinde ve III şayili Ek'inde öngörülen koşullar dışında, Boğazlar'da transit geçişte bulunabilecek bütün yabancı deniz kuvvetlerinin en yüksek (tavan) toplam tonajı 15.000 tonu aşmayacaktır. Bununla birlikte, bir önceki fıkrada belirtilen kuvvetler dokuz gemiden çok gemi içermeyeceklerdir.

Karadeniz'e kıyıdaş olan ya da olmayan Devletlerin, 17. madde hükümleri uyarınca Boğazlar'daki bir limanı ziyaret eden gemileri bu tonaja katılmayacaktır. Geçiş sırasında bir avaryaya uğramış olan savaş gemileri de bu tonaja katılmayacaktır; bu gemiler, onarım sırasında, Türkiye'ce yayımlanan özel güvenlik hükümlerine bağılı tutulacaklardır.

MADDE 15.

Boğazlar'da transit olarak bulunan savaş gemileri taşımakta olabilecekleri uçakları (1); hiçbir durumda, kullanamayacaklardır.

MADDE 16.

Boğazlar'da transit olarak bulunan savaş gemileri, avarya (2) ya da geminin teknik yönetimine bağlı olmayan bir aksaklık (3) durumları dışında, geçişleri için gerekli süreden daha uzun süre Boğazlar'dan kalamayacaklardır.

MADDE 17.

Yukarıdaki maddelerin hükümleri, herhangi bir tonajda ya da kuruluştaki bir deniz kuvvetinin, Türk Hükümetinin çağrısı üzerine, Boğazlar'daki bir limana sınırlı bir süre için bir nezaket ziyaretinde bulunmasına hiçbir biçimde engel olmayacaktır. Bu kuvvet, 10., 14. Ve 18. maddeler hükümleri uyarınca, Boğazlar'dan transit olarak geçmek için istenilen koşullar içinde bulunmuyorsa, Boğazlar'dan, giriş için izlediği yoldan ayrılacaktır.

MADDE 18.

1. Karadeniz kıyıdaşı olmayan Devletlerin barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri toplam tonaj aşağıdaki gibi sınırlandırılmıştır.

a) Aşağıda b) paragrafında öngörülen durum dışında, sözü geçen Devletlerin toplam tonajı 30.000 tonu aşmayacaktır;

b) Herhangi bir anda, Karadeniz'in en güçlü donanmasının (filosunun) tonajı işbu Sözleşmenin imzalanması tarihinde bu denizde en güçlü olan donanmanın (filonun) tonajını en az 10.000 ton aşarsa, a) paragrafında belirtilmiş olan 30.000 tonluk toplam tonaj aynı ölçüde ve en çok 45.000 tona varıncaya değin arttırılacaktır. Bu amaçla, kıyıdaş her Devlet, işbu Sözleşmenin IV sayılı Ek'i uyarınca, Türk Hükümetine, her yılın 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde, Karadeniz'deki donanmasının (filosunun) toplam tonajını bildirecektir; Türk

Hükümeti de, bu bilgiyi, öteki Bağlı Yüksek Taraflara ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine ulaştıracaktır.

c) Karadeniz'e kıyıdaş olmayan Devletlerden herhangi birinin bu denizde bulundurabileceği tonaj, yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen toplam tonajın üçte ikisiyle sınırlandırılmış olacaktır.

d) Bununla birlikte, Karadeniz kıyıdaşı olmayan bir ya da birkaç Devlet, bu denize, insancıl bir amaçla deniz kuvvetleri göndermek isterlerse, toplamı hiçbir varsayımda 8.000 tonu aşmaması gereken bu kuvvetler, işbu Sözleşmenin 13. maddesinde öngörülen önbildirime gerek duyulmaksızın, aşağıdaki koşullar içinde Türk Hükümetinden alacakları izin üzerine, Karadeniz'e girebileceklerdir: Yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen toplam tonaj dolmamışsa ve gönderilmesi istenilen kuvvetlerle bu toplam tonaj aşılmayacaksa, Türk

Hükümeti, kendisine yapılmış olan istemi aldıktan sonra en kısa süre içinde bu izni verecektir; sözü geçen toplam tonaj daha önce kullanılmış bulunuyorsa ya da gönderilmesi istenilen kuvvetlerle bu toplam tonaj aşılabırsa, Türk Hükümeti, bu izin isteminden, Karadeniz kıyıdaşı Devletleri hemen haberli kılacak ve bu Devletler, haberli kılındıklarından yirmi-dört saat sonra bir karşı görüş öne sürmezlerse, ilgili Devletlere istemlerine ilişkin olarak verdiği kararı en geç kırk-sekiz saat içinde bildirecektir.

[Karadeniz'e] kıyıdaş olmayan Devletler deniz kuvvetlerinin, Karadeniz'e bundan sonraki her girişi ancak yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen kullanılabilir toplam tonajın sınırları içinde yapılacaktır.

2. Karadeniz'de bulunmalarının amacı ne olursa olsun, kıyıdaş olmayan Devletlerin savaş gemileri bu denizde yirmi-bir günden çok kalamayacaklardır.

MADDE 19.

Savaş zamanında, Türkiye savaşan değilse, savaş gemileri 10. maddeden 18. Maddeye kadar olan maddelerde belirtilen koşullarla aynı koşullar içinde, Boğazlar'da tam bir geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğünden yararlanacaklardır. Bununla birlikte, savaşan herhangi bir Devletin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi yasak olacaktır; şu kadar ki, işbu Sözleşmenin 25. maddesinin uygulama alanına giren durumlarla, saldırıya

uğramış bir Devlete, Milletler Cemiyeti Misali çerçevesi içinde yapılmış, bu Misak'in 18. maddesi hükümleri uyarınca kütüğe yazılmış (tescil edilmiş) ve yayımlanmış, Türkiye'yi bağlayan bir karşılıklı yardım andlaşması gereğince yapılan yardım durumları bunun dışında kalmaktadır.

Yukarıdaki fıkrada öngörülen kuraldışı durumlarda, 10. maddeden 18. maddeye kadar olan maddelerde belirtilen kısıtlamalar uygulanamayacaktır.

Yukarıdaki 2. fıkrada konulmuş geçiş yasağına karsın, Karadeniz'e kıyıda olan ya da olmayan savaş Devletlere ait olup da bağlama limanlarından ayrılmış bulunan savaş gemileri, bu limanlara dönebilirler.

Savaşan Devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'da herhangi bir el koymaya (1) girişmeleri, denetleme (ziyaret) hakkı (2) uygulamaları ve başka herhangi bir düşmanca eylemde bulunmaları yasaktır.

MADDE 20.

Savaş zamanında, Türkiye savaşan ise, 10. maddeden 18. maddeye kadar olan maddelerin hükümleri uygulanamayacaktır; savaş gemilerinin geçişi konusunda Türk Hükümeti tümüyle dilediği gibi davranabilecektir.

MADDE 21.

Türkiye kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayarsa, Türkiye'nin, işbu Sözleşmenin 20. maddesi hükümlerini uygulamaya hakkı olacaktır.

Yukarıdaki fıkranın Türkiye'ye tanıdığı yetkinin Türkiye'ce kullanılmasından önce Boğazlar'dan geçmiş olan, böylece bağlama limanlarından ayrılmış bulunan savaş gemileri, bu limanlara dönebileceklerdir. Bununla birlikte, su da kararlaştırılmıştır ki, Türkiye, davranışıyla işbu maddenin uygulanmasına yol açmış olabilecek Devletin gemilerini bu haktan yararlandırmayabilecektir.

Türk Hükümeti, yukarıdaki birinci fıkranın kendisine verdiği yetkiyi kullanırsa, Bağıtli

Yüksek Taraflara ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine bu konuyla ilgili bir bildiri gönderecektir.

Milletler Cemiyeti Konseyi, üçte iki çoğunlukla, Türkiye'nin böylece almış olduğu önlemlerin hakli olmadığına karar verirse, ve işbu Sözleşmenin imzacıları Bağıtli Yüksek Tarafların çoğunluğu da aynı görüşte olursa, Türk Hükümeti, söz konusu önlemlerle, işbu Sözleşmenin 6. maddesi uyarınca alınmış olabilecek önlemleri kaldırmayı yükümlenir.

MADDE 22.

İçinde veba, kolera, sarı humma, lekeli humma (typhus exanthématique) ya da çiçek hastalığı olayları bulunan, ya da yedi günden az bir süre önce bu hastalıklar bulunmuş olan savaş gemileriyle, bulaşık bir limandan beş kez yirmi dört saatten az bir süreden beri ayrılmış olan savaş gemileri, Boğazları karantina altında geçecekler ve Boğazlar'ın bulaştırılmasına hiçbir olanak bırakmamak için gerekli korunma önlemlerini gemideki araçlarla uygulamak zorunda olacaklardır.

KESİM III. UÇAKLAR

MADDE 23.

Sivil uçakların Akdeniz ile Karadeniz arasında geçişini sağlamak amacıyla, Türk Hükümeti, Bogazlar'ın yasak bölgeleri dışında, bu geçişe ayrılmış hava yollarını gösterecektir; sivil uçaklar, Türk Hükümetine, ara sıra (tarifesiz) yapılan uçuşlar için üç gün öncesinden bir ön-bildirim ile, düzenli (tarifeli) servis uçuşları için geçiş tarihlerini belirten genel bir önbildirimde bulunarak, bu yolları kullanabileceklerdir.

Öte yandan, Boğazlar'ın yeniden askerleştirilmiş olmasına bakılmaksızın, Türk Hükümeti, yine de Türkiye'de yürürlükte olan hava ulaşımı yönetim kuralları uyarınca, Avrupa ile Asya arasında Türk ülkesi üzerinden uçmalarına izin verilmiş olan sivil uçaklara, tam bir güvenlik içinde geçmeleri için gerekli kolaylıkları sağlayacaktır. Bir uçuş izninin

verilmiş olduğu durumlarda, Boğazlar bölgesinde izlenecek yol belirli dönemlerde gösterilecektir.

KESİM IV. GENEL HÜKÜMLER

MADDE 24.

Boğazlar rejimine ilişkin 24 Temmuz 1923 tarihli Sözleşme gereğince kurulmuş olan Uluslararası Komisyonun yetkileri Türk Hükümetine aktarılmıştır. Türk Hükümeti, 11., 12., 14. ve 18. maddelerin uygulanmasına ilişkin istatistikleri toplamağı ve gerekli bilgileri vermeğı yükümlenir.

Türk Hükümeti, işbu Sözleşmenin, savaş gemilerinin Bogazlar'dan geçişine ilişkin her hükmünün yürütülmesine göz kulak olacaktır. Türk Hükümeti, yabancı bir deniz kuvvetinin yakında Bogazlar'dan geçeceği kendisine bildirilir bildirilmez, bu kuvvetin kuruluşunu, tonajını, Bogazlar'a giriş için öngörülen tarihi ve, gerekirse, olası dönüş tarihini, Bağlı Yüksek Tarafların Ankara'daki temsilcilerine bildirecektir.

Türk Hükümeti, Bogazlar'da yabancı savaş gemilerinin gidiş-gelişini gösteren, ayrıca ticarete ve işbu Sözleşme'de öngörülen deniz ve hava ulaşımına yararlı bütün bilgileri kapsayan yıllık bir raporu Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine ve Bağlı Yüksek Taraflara sunacaktır.

MADDE 25.

İşbu Sözleşmenin hiçbir hükmü, Türkiye için ya da Milletler Cemiyeti'ne üye herhangi bir başka Bağlı Yüksek Taraf için, Milletler Cemiyeti Misakından doğan haklara ve yükümlülükler hâle vermemektedir.

KESİM V. SON HÜKÜMLER

MADDE 26.

İşbu Sözleşme olabilen en kısa süre içinde onaylanacaktır. Onama belgeleri, Paris'te Fransa Cumhuriyeti Hükümetinin arşivlerine konulacaktır. Japon Hükümeti, onamanın yapılmış olduğu, Paris'teki diplomatik temsilcisi aracılığıyla,

Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bildirmekle yetinebilecek ve, bu durumda, onama belgesini olabilen en kısa süre içinde gönderecektir.

Türkiye'nin onama belgesini de içermek üzere, altı onama belgesi sunulur sunulmaz, bir sunuş tutanağı (procès-verbal de dépôt) düzenlenecektir. Bundan önceki fıkrada öngörülen bildiri, bu bakımdan, onama belgesi sunusu ile eşdeğerde olacaktır. İşbu Sözleşme, bu tutmak tarihinden başlayarak yürürlüğe girecektir.

Fransız Hükümeti, bundan önceki fıkrada öngörülen tutanakla, sonradan sunulacak onama belgelerinin sunuş tutanaklarının doğruluğı onaylanmış birer örneğini bütün Bağlı Yüksek Taraflara verecektir.

MADDE 27.

İşbu Sözleşme, yürürlüğe girişinden başlayarak, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşmasını imzalamış her Devletin katılmasına açık olacaktır. Her katılma, diplomasi yoluyla Fransa Cumhuriyeti Hükümetine, onun aracılığıyla da, bütün Bağlı Yüksek Taraflara bildirilecektir. Katılma, Fransız Hükümetine yapılan bildiri tarihinden başlayarak geçerli olacaktır.

MADDE 28.

İşbu Sözleşmenin süresi, yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, yirmi yıl olacaktır. Bununla birlikte, işbu Sözleşmenin 1. maddesinde doğrulanan geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğü ilkesinin sonsuz bir süresi olacaktır. Sözü edilen yirmi yıllık sürenin bitiminden iki yıl önce, hiçbir Bağlı Yüksek Taraf, Fransız Hükümetine Sözleşmeyi sona erdirmeye ön-bildirimini vermemişse, işbu Sözleşme, bir sona erdirmeye ön-bildirim gönderilmesinden başlayarak, iki yıl geçinceye kadar yürürlükte kalacaktır. Bu ön-bildirim, Fransız Hükümetince, Bağlı Yüksek Taraflara iletilecektir.

İşbu Sözleşme, işbu madde hükümlerine uygun olarak sona erdirilmiş olursa, Bağlı Yüksek Taraflar, yeni bir Sözleşmenin hükümlerini saptamak üzere kendilerini bir konferansça temsil ettirmeği kabul etmektedirler.

MADDE 29.

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak her beş yıllık dönemin sona ermesinde, Bağlı Yüksek Taraflardan her biri, işbu Sözleşmenin bir ya da birkaç hükmünün değiştirilmesini önerme girişiminde bulunabilecektir.

Bağlı Yüksek Taraflardan birinci yapılacak değiştirme isteminin kabul edilebilmesi için, bu istem 14. ya da 18. maddelerin değiştirilmesini amaçlamaktaysa, başka bir Bağlı Yüksek

Tarafça; başka herhangi bir maddenin değiştirilmesini amaçlamaktaysa, başka iki Bağlı Yüksek Tarafça desteklenmesi gerekir. Böylece desteklenmiş değişiklik istemi, içinde bulunulan beş yıllık dönemin sona ermesinden üç ay önce, Bağlı Yüksek Taraflardan her birine bildirilecektir. Bu bildiri, önerilen değişikliğin niteliğini ve gerekçesini kapsayacaktır.

Bu öneriler üzerinde diplomasi yoluyla bir sonuca varmak olanağı bulunamazsa, Bağlı Yüksek Taraflar, bu konuda toplanacak bir konferansça kendilerini temsil ettireceklerdir. Bu konferans, ancak oybirliğiyle karar alabilecektir; 14. ve 18. maddelere ilişkin değişiklik durumları bu hükmün dışında kalmaktadır; bu durumlar için Bağlı Yüksek

Tarafların dörtte üçünden oluşan bir çoğunluk yeterli olacaktır. Bu çoğunluk, Türkiye'yi de içine alarak Karadeniz kıyıda Bağlı Yüksek Tarafların dörtte üçüncü kapsamak üzere hesaplanacaktır.

BU HÜKÜMLERE OLAN İNANÇLA, aşağıda adları yazılı Tam yetkili Temsilciler, işbu Sözleşmeyi imzalamışlardır.

MONTREUX' DE, yirmi Temmuz bin dokuz yüz otuz altı tarihinde on bir nüsha olarak düzenlenmiştir; bu nüshalardan, Temsilcilerce mühürlenmiş olan birincisi, Fransa Cumhuriyeti Hükümeti arşivlerine konulacak, öteki nüshalar da imzaca Devletlere teslim olunacaktır.

N.P.NICOLAEV

Pierre NEICOV

J.PAUL-BONCOUR

H.PONSOT

STANLEY

S.M.BRUCE

N.POLITIS

Raoul BIBICA-ROSETTI

Aşağıda imzaları bulunan Japonya Temsilcileri, işbu Sözleşme hükümlerinin, Milletler Cemiyeti üyesi olmayan bir Devlet sıfatıyla, Japonya'nın durumunu, gerek Milletler Cemiyeti Misakına göre, gerek bu Misak çerçevesi içinde yapılmış karşılıklı yardım andlaşmalarına göre, hiçbir biçimde değiştirmedini ve Japonya'nın özellikle 19. ve 25. maddeler hükümleri içinde bu Misal ve bu andlaşmalar konusunda tam bir değerlendirme özgürlüğünü elinde tuttuğunu, Hükümetleri adına bildirirler.

N.SATO

Massa-aki HOTTA

N.TITULESCO

Cons.CONTZESCO

V.V.PELLA

Dr.R.ARAS

Suad DAVAZ

N.MENEMENCIOGLU

Asım GÜNDÜZ
N.SADAK
Maxime LITVINOFF
Dr.I.V.SOUBBOTITCH.

EK I.

1. İşbu Sözleşmenin 2. maddesi uyarınca alınabilecek olan vergiler ve harçlar aşağıdaki çizelgede gösterilenler olacaktır. Türk Hükümetinin bu vergilerde ve harçlarda kabul edebileceği indirimler, bayrak ayırımı gözetilmeksizin uygulanacaktır. kütüğe yazılı darasız tonajın yapılan hizmetin niteliği (jauge nette, net register tonnage) herdir tonu üzerinden alınacak vergi ya da harçlar tutarı

Altın-Frank(1)

a) Sağlık denetimi 0.075

b) Fenerler, ışıklı samandıralar ve geçit şamandıraları, ya da başka şamandıralar:

800 tona kadar 0.42

800 tonun üstünde 0.21

c) Kurtarma hizmeti: Kurtarma sandallarını, palamar taşıyan füze istasyonlarını, sis düdüklarini, radyofarları ve b) paragrafına girmeyen ışıklı şamandıralarla, aynı türden başka döşemeleri (tesisleri) kapsamak üzere ... 0.10

2. İşbu Ek'in, 1. paragrafına ekli çizelgede belirtilen vergiler ve harçlar, Boğazlar'dan bir gidiş-dönüş geçişine uygulanacaktır (başka bir deyimle, Ege Denizi'nden Karadeniz'e bir geçiş ve Ege Denizi'ne doğru dönüş yolculuğu ya da Karadeniz'den Ege Denizi'ne

Boğazlar'dan bir geçiş, bunun ardından da Karadeniz'e dönüş); bununla birlikte, bir ticaret gemisi, gidiş yolculuğu için Boğazlar'a girdiği tarihten başlayarak altı aydan çok bir süre sonra, duruma göre, Ege Denizi'ne ya da Karadeniz'e dönmek üzere Boğazlar'dan yeniden geçerse, bu gemi, bayrak ayırımı yapılmaksızın, bu vergileri ve harçları ikinci kez ödemekle yükümlü tutulabilecektir.

3. Bir ticaret gemisi, gidiş geçişinde, dönmeyeceğini bildirirse, işbu Ek'in birinci paragrafının b) ve c) fıkralarında öngörülen vergiler ve harçlar bakımından yalnız tarifinin yarısını ödemesi gerekecektir.

4. İşbu Ek'in birinci paragrafına ekli çizelgede tanımlanan ve söz konusu hizmetlerin gerektirdiği giderlerin karşılanmasına ve yedek akçe ya da aşırı olmayan bir döner sermaye fonu elde etmek için gerekli miktardan yüksek olmayacak olan vergiler ve harçlar, ancak işbu

Sözleşmenin 29. maddesi hükümleri uygulanarak arttırılabilecek ya da tamamlanabilecektir.

Bunlar altın-Frank ya da ödeme tarihindeki kambiyo değerine göre Türk parası olarak ödenecektir.

5. Ticaret gemileri, kılavuzluk ve yedekçilik (römorkörcülük) gibi isteğe bağlı hizmetler karşılığı vergileri ve harçları, böyle bir hizmet, söz konusu geminin acentesinin ya da kaptanının istemesi üzerine, Türk makamlarınca gereği gibi yerine getirilmişse, ödemek zorunda tutulabileceklerdir. Türk Hükümeti, isteğe bağlı bu hizmetler için alınacak vergilerin ve harçların tarifelerini vakit yayınlayacaktır.

6. Bu tarifeler, söz konusu hizmetler 5. maddenin uygulanmasıyla zorunlu kılındığı durumlarda arttırılmayacaktır.

EK II (1)

A. STANDARD SUTASIRIMI (MAIMAHREC) (2)

1. Bir su üstü gemisinin standarda sutasirimi [maimahreci], bütün gemi adamlarıyla, makineleri ve kazanlarıyla, denize açılmağa hazır olan ve -makinelerinin ve kazanlarının beslenmesine özgü yakıtla yedek yakıt dışında- bütün silahlarını ve her türlü cephanesini, döşemelerini [tesisatını], donatımını, gemi adamlarının koman yasını, tatlı suyunu, çeşitli

yiyeceklerini ve savaş sırasında taşıyacağı her çeşit araç ve gereçlerini ve yedek parçalarını bulduran, yapımı tamamlanmış bir geçidinin sutasirimidir.

2. Bir denizaltının standarda sutasirimi, bütün gemi adamlarıyla, yürütücü makineleriyle, denize açılmağa hazır olan ve -yakıtı, yağlama yağı, tatlı suyu ve her çeşit balast suyu dışında- bütün silahlarını, her türlü cephanesini, döşemelerini [tesisatını], donatımını, gemi adamlarının koman yasini ve savaş sırasında taşıyacağı çeşitli araç ve gereçleri ve her çeşit yedek parçalarını taşıyan (dalma sarnıçlarının suyu dışında) yapımı tamamlanmış geminin su üstündeki sutasirimidir.

3. "Ton" (tonne) sözcüğü, "metrik ton" (tonnes metriques) teriminde kullanılışı dışında, 1.016 kilogramlık (2.240 litrelik) bir ton anlamına gelmektedir.

B. SINIFLAR

1. Hattiharp gemileri(3), aşağıdaki iki alt-sınıftan birine giren su üstü savaş gemileridir:

a) Uçak-gemileri, yardımcı gemiler ya da b) alt-sınıfına giren hattiharp gemileri dışında, standarda sutasirimi [maimahreci] 10.000 tonun (10.160 metrik tonun) üstünde olan ya da 203 milimetre (8 pus) çapından büyük çaplı bir top taşıyan, su üstü gemileri;

b) Uçak-gemileri dışında, standarda sutasirimi [maimahreci] 8.000 tonun (8.128 metrik tonun) üstünde olmayan ve 203 milimetre (8 pus) çapından büyük çaplı bir top taşıyan su üstü savaş gemileri.

2. Uçak-gemileri(1), sutasirimi [maimahreci] ne olursa olsun, başlıca uçak taşımak ve bu uçakları denizde harekete getirmek için yapılmış ya da buna göre düzenlenmiş su üstü savaş gemileridir. Bir savaş gemisi başlıca uçak taşımak ve bunları denizde harekete getirmek için yapılmamışsa ya da buna göre düzenlenmemişse, bu gemiye bir inme ya da havalanma güvertesinin konulması, bu geminin, uçak-gemisi sınıfına sokulması sonucunu vermez.

Uçak-gemileri sınıfı iki alt-sınıfa ayrılır; şöylece:

a) Uçakların havalanabilecekleri ya da konabilecekleri bir güverte ile donatılmış olan gemiler;

b) Yukarıda a)paragrafında tanımlanan bir güverteyle donatılmamış olan gemiler.

3. Hafif su üstü gemileri(2), uçak-gemileri, küçük savaş gemileri ya da yardımcı gemiler dışında, standart sutasirimi [maimahreci] 10.000 tonu (10.160 metrik tonu) geçmemek üzere

100 tonun (102 metrik tonun) üstünde olan ve 203 milimetre (8 pus) çapından büyük çaplı top taşımayan su üstü savaş gemileridir. Hafif su üstü savaş gemileri üç alt-sınıfa ayrılır; şöylece:

a) 155 milimetre (6.1 pus) çapından büyük çaplı bir top taşıyan gemiler;

b) 155 milimetre (6.1 pus) çapında büyük çaplı top taşımayan ve standarda sutasirimi [maimahreci] 3.000 tonun (3.048 metrik tonun) üstünde olan gemiler;

c) 155 milimetre (6.1 pus) çapından büyük çaplı top taşımayan ve standarda sutasirimi [maimahreci] 3.000 tonun (3.048 metrik tonun) üstünde olmayan gemiler.

4. Denizaltılar (3), denizin yüzeyi altında gidip-gelmek üzere yapılmış bütün gemilerdir.

5. Küçük savaş gemileri (4), yardımcı gemiler dışında, standarda sutasirimi [maimahreci]

2.000 tonu (2.023 metrik tonu) geçmemek üzere, 100 tondan (102 metrik tondan) büyük olan, ancak aşağıdaki niteliklerden hiçbirini kendilerinde buldurmeyen su üstü savaş gemileridir:

a) 155 milimetre (6.1 pus) çapında büyük çaplı bir topla donatılmış olmak;

b) Torpil atmak için yapılmış ya da donatılmış bulunmak;

c) 20 milden çok hız sağlamak üzere yapılmış olmak;

6. Yardımcı gemiler(1), askeri donanmaya bağlı olup, standart sutasirimi [maimahreci] 100 tondan (102 metrik tondan) büyük olan, olağanlıkla donanma hizmetinden ya da asker taşıma ya da savaşan gemilerin kullanıldıkları hizmetten başka herhangi bir hizmette kullanılan, savaşan gemi olmak üzere yapılmamış olan ve aşağıdaki niteliklerden hiçbirini kendinde bulundurmeyen su üstü gemileridir;

- a) 155 milimetre (6.1 pus) çapından büyük çaplı bir topla donatılmış olmak;
- b) 76 milimetreden (3 pustan) büyük çapta sekiz toptan çok topla donatılmış olmak;
- c) Torpil atmak üzere yapılmış ya da donatılmış olmak;
- d) Zırhlı kaplamalarla korunmak üzere yapılmış olmak;
- e) 28 mili asan bir hiza erişmek üzere yapılmış olmak;
- f) Uçakları denizde harekete geçirmek üzere özellikle yapılmış ya da düzenlenmiş olmak;

g) Uçak fırlatmak için, ikiden çok araçla donatılmış bulunmak.

C. YAŞINI DOLDURMUŞ GEMİLER

Aşağıdaki sınıflara ve alt-sınıflara giren gemiler, yapımlarından başlayarak, aşağıda sayıları gösterilen yıllar geçince, "yasını doldurmuş"(2) sayılacaklardır:

- a) Bir hattiharp gemisi için 26 yıl;
- b) Bir uçak-gemisi için..... 20 yıl;
- c) a) ve b) alt-sınıflarından bir hafif su üstü gemisi için:
 - (i) 1 Ocak 1920 den önce kızağa konulmuşsa 16 yıl
 - (ii) 31 Aralık 1919 dan sonra kızağa konulmuşsa..... 20 yıl
- d) c) alt-sınıfından bir hafif su üstü gemisi için 16 yıl
- e) Bir denizaltı için 13 yıl

EK III.

Japon donanmasının aşağıda belirtilen, yasını doldurmuş üç okul gemisinden ikisinin Boğazlar'daki limanları birlikte ziyaretine izin verilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu iki geminin toplam tonajı, bu durumda, 15.000 tona eşdeğerde sayılacaktır.

Asama

20-X-1896

18-III-1899

9.240 IVx200mm XIIx150mm Yakumo

1-XI-1898 20-VI-1900 9.010 IVx200mm

XIIx150mm

Iwate 11-X-1898 18-III-1901 9.180 IVx200mm

XIVx150mm.

EK IV.

1. İşbu Sözleşmenin 18. maddesine öngörülen, Karadeniz kıyıdaşı Devletlere bağlı donanmaların toplam tonajı hesabına katılacak gemilerin sınıfları ve alt-sınıfları şunlardır:

Hattiharp gemileri:

Alt-sınıf a);

Alt-sınıf b);

Uçak-gemileri:

Alt-sınıf a);

Alt-sınıf b);

Hafif su üstü gemileri:

Alt-sınıf a);

Alt-sınıf b);

Alt-sınıf c);

Denizaltılar:

İşbu Sözleşmenin II sayılı Eki'ndeki tanımlamalara göre.

Tonaj toplamının hesaplanmasında göz önünde tutulması gereken sutasirimi [maimahreç], III sayılı Ek'de tanımlanan standart sutasirimidir. Sözü edilen Ek'te tanımlanmış oldukları biçimde, ancak "yasini doldurmuş" olmayan gemiler göz önünde tutulacaktır.

2. 18. maddenin b) fıkrasında öngörülen bildirimde ayrıca işbu Ek'in birinci paragrafında belirtilen sınıflarla alt-sınıflardaki gemilerin tonaj toplamını kapsaması gerekir.

PROTOKOL

Bugünkü tarihli sözleşmeyi imza ettikleri sırada, aşağıda imzaları bulunan Tam yetkili

Temsilciler, her biri kendi hükümetlerini bağlamak üzere, aşağıdaki hükümleri kabul ettiklerini bildirirler:

1. Türkiye, işbu Sözleşmenin Başlangıç (Préambule) kesiminde tanımlandığı biçimde

Boğazlar bölgesini hemen yeniden askerleştirebilecektir.

2. Türk Hükümeti, 15 Ağustos 1936 tarihinden başlayarak işbu Sözleşmede belirlenen rejimi geçici olarak uygulayacaktır.

3. İşbu Protokol bugünkü tarihten başlayarak geçerli olacaktır.

MONTREUX' DE, yirmi Temmuz bin dokuz yüz otuz altı tarihinde düzenlenmiştir.

N.B.NICOLAEV

Pierre NEICOV

J.PAUL-BONCOUR

H.PONSOT

STANLEY

S.M.BRUCE

N.POLITIS

Raoul BIBICA-ROSETTI

N.SATO (ad referendum)

Massa-aki HOTTA (ad referendum)

N.TITULESCO

Cons.CONTZESCO

V.V.PELLA

Dr.R.ARAS

Suad DAVAZ

N.MENEMENCIOGLU

Asım GÜNDÜZ

N.SADAK

Maxime LITVINOFF

Dr.I.V.SOUBBOTITCH

DIPNOTLAR

1. Lozan Barış Andlaşmasının 23. maddesi şöyledir: "Bağıtılı Yüksek Taraflar, Boğazlar rejimine ilişkin bugünkü tarihli yapılmış olan Sözleşmede öngörüldüğü üzere, Çanakkale

Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazı'nda, denizden ve havadan, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) serbestliği ilkesini kabul ve ilan etmekte görüş birliğine varmışlardır. Bu sözleşme, Yüksek Taraflar bakımından, sanki bu Andlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerde olacaktır." Lozan Barış

Konferansı, Tutanaklar-Belgeler (çeviren Seha L.MERAY), Takım II, cilt 2, Ankara, 1973, s.8

2. Boğazlar Rejimine İlişkin Lozan Sözleşmesi için bakınız: Lozan Barış Konferansı,

Tutanaklar-Belgeler (çeviren Seha L.MERAY), Takım II, cilt 2, Ankara, 9973, ss.54-64.

1. Fransızca metinde "batiments de ligne", İngilizce metinde "Capital Ships", 1936 Türkçe çevirisinde "hattiharp gemileri". (Çevirenler)

2. Fransızca metinde "torpilleurs", İngilizce metinde "destroyers", 1936 Türkçe çevirisinde "torpido". (Çevirenler)

1. Fransızca metinde "aéronefs", İngilizce metinde "aircrafts", 1936 Türkçe çevirisinde "hava sefineleri". (Çevirenler)

2. Fransızca metinde "avarie", İngilizce metinde "damage", 1936 Türkçe çevirisinde "hasar". (Çevirenler)

3. Fransızca metinde "fortune de mer", İngilizce metinde "peril of the sea" 1936 Türkçe çevirisinde "deniz arızası". (Çevirenler)

1. Fransızca ve İngilizce metinlerde "capture", 1936 Türkçe çevirisinde "zapt ve müsadere". (Çevirenler)

2. Fransızca metinde "droit de visite", İngilizce metinde "right of visit and search", 1936

Türkçe çevirisinde "muayene hakkı". (Çevirenler)

1. Fransızca metinde "Aéronefs", İngilizce metinde "Aircrafts", 1936 Türkçe çevirisinde

"Hava sefineleri". (Çevirenler)

1. Şimdiki durumda, 100 kuruş, yaklaşık olarak 2 altın-Frans 20 santim değerindedir.

1. İşbu Ek'in metinleri, 25 Mart 1936 tarihli Londra Deniz Kuvvetleri Andlaşmasından alınmıştır.

2. Fransızca metinde "déplacement-type", İngilizce metinde "standard displacement", 1936 Türkçe çevirisinde "maimahreç esası". (Çevirenler)

3. Fransızca metinde "Batiments de ligne", İngilizce metinde "Capital Ships", 1936 Türkçe çevirisinde "Hattiharp gemileri". (Çevirenler) -----

1. Fransızca metinde "batiments porte-aéronefs", İngilizce metinde "Aircraft-Carriers", 1936 Türkçe çevirisinde "Tayyare ana gemileri". (Çevirenler)

2. Fransızca metinde "batiments légers de surface", İngilizce metinde "Light Surface Vessels", 1936 Türkçe çevirisinde "hafif su üstü gemileri". (Çevirenler).

3. Fransızca metinde "sous-marins", İngilizce metinde "Submarines", 1936 Türkçe çevirisinde "denizaltı gemileri". (Çevirenler)

4. Fransızca metinde "petis navires de combat", İngilizce metinde "Minor War Vessels",

1936 Türkçe çevirisinde "küçük muharebe gemileri". (Çevirenler)

1. Fransızca metinde "batiments auxilliaires", İngilizce metinde "Auxiliary Vessels", 1936 Türkçe çevirisinde "Muavin gemiler". (Çevirenler)

2. Fransızca metinde "hors d'age", İngilizce metinde "over-age" 1936 Türkçe çevirisinde "yaşını doldurmuş". (Çevirenler)

Ek-2: 1931 Türk-İngiliz Sivil Prosedür Antlaşması

Türkiye Cürahuriyetile İngiltere Hükümeti arasında münakit müzaheret adliye

mukavelenamesinin tasdiki hakkında kanun

(Resmî Gazete ile neşir ve ilâm: 5/VII/1932 - Sayı: 2142)

No. Kabul tarihi
2045 28 - VI -1932

BİRİNCİ MADDE — İngiltere Hükümeti ile Ankarada 28 teşrinisani 1931 tarihinde

imza edilmiş olan muzaheret adliye mukavelenamesi kabul ve tasdik edilmiştir.

İKİNCİ MADDE — işbu kanun neşri tarihinden muteberdir,

ÜÇÜNCÜ MADDE — işbu kanunun icrasına Adliye ve Hariciye Vekilleri memurdur.

30 haziran 1932

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE İNGİLTERE HÜKÜMETİ ARASINDA MÜNAKİT MUZAHERETİ ADLİYE MUKAVELENAMESİ

Türkiye Reiscumhuru Hazretleri ile Büyük Beritanya, İrlanda ve Denizler ötesinde bulunan Biritanya Dominyonları Kiralı ve Hindistan İmparatoru Hazretleri gayri nizaî mevaddı dahi muhtevi olmak üzere hukuk ve ticaret işlerine taallûk edip mütekebil en mahkeme ve makamlarında cereyan eden muamelâtı adliyenin teşşiyetine muaveneti mütekebile icrasını arzu buyurdıklarından bu maksatla bir mukavele aktinc karar vermişler ve binaenaleyh murahhasları olmak üzere Türkiye Reiscumhuru Hazretleri: İzmir mebusu ve Hariciye vekili Doktor Tevfik Rüştü Beyefendi Hazretlerini ve Haşmetli Büyük Beritanya, İrlanda ve Denizler ötesinde bulunan Beritanya Dominyonları Kiralı ve Hindistan İmparatoru Hazretleri: Büyük Beritanya ve Şimalî İrlanda için: Haşmetli Beritanya Kiralı Hazretlerinin Türkiye Cumhuriyeti nezdinde Fevkalâde Sefir ve Murahhası Esaletli Sir George Russel Clerk G. C. M. G. C. B. Hazretlerini Murahhas tayin etmişlerdir. Bu murahhaslar usulüne muvafik bulunan salâhiyetnamelerini yekdiğerine tebliğ ederek atideki hususatta ittifak eylemişlerdir:

I

Mukaddumû

Madde — 1

(1) Bu mukavele, gayrinizaî mevaddı dahi muhtevi olmak üzere, yalnız hukuk ve ticaret işlerine kaibili tatbiktir.

(2) Bu mukavelede "zâtı haşmetpenahî" kelimeleri, Büyük Britanya, İrlanda ve denizler ötesinde bulunan Britanya Dominyonları Haşmetlü Kiralı ve Hindistan İmparatoru m anasını ifade eder.

(3) Bu mukavelede "Yüksek Âkit taraflardan -birinin (veya diğèrinin) arazisi" tabiri zâtı haşmetpenahiye taallûku halinde İngiltere ve Galles arazileriyle 17 inci maddede mezkûr teşmil ve 18 inci maddede mezkûr iltihak muameleleri hasebile mukavelenin kabili tatbik olacağı her hangi diğèr arazi manasını ifade eder.

(4) "Yüksek âkit taraflardan birinin (veya diğèrinin) tebaası" tabiri, zâtı haşmetpenahiye taallûku halinde, her nerede mukim olursa olsun, zâtı haşmetpenahinin bilûmum tebaası manasını ifade eyler.

II

Vesaiki adliye ve gayri adliye tebligatı

Madde — 2

Yüksek Âkit taraflardan birinin arazisinde tanzim edilen adlî ve gayri adlî vesikaların diğèr tarafın toprağındaki eşhasa tebliğî lâzımgelince, alâkadar taraf tebliğ edilecek olan bu vesikaları mübellâguleyhe, ihtiyarına göre, 3,5 ve 6 ıncı maddelerde mezkûr tariklerden biri ile tebliğ ettirebilir.

Madde — 3

(a) Tebliğ talepnamesi Türkiyede ait olduğı Türk makamlarına irsal edilmek üzere bir Britanya konsolosu vasitasile konsoloshanenin kâin bulunduğı vilâyetin valisine, İngilterede Londradaki Türk konsolosu vasitasile İngiltere « Supreme Court of Judicature » unun « Senior Master» ine gönderilecektir.

(b)İrsal olunan vesikanın sadır olduğı makamın ismini, tarafeynin esamisini ve evsafını, mübellâguleyhiü ismini, sıfatını ve adresini ve mezkûr vesikanın cinsini müşir bulunan marûlboyan talepname, tebliğün yapılacağı memleketin lisanında yazılmış olacak ona bu tebliğ olunacak vesika tebliğün ifa edileceğı memleketin lisanında yazılmış olacak yahut ona bu lisanında yazılmış miitercem bir nüsha merbut bulunacaktır. Bu tercümenin doğruluğı talepnameyi gönderen konsolos tarafından, yahut alâkadar

memleketlerden birinin veya diğèrinin resmî veya muhallef bir mütercimi canibinden tasdik edilmiş bulunacaktır.

(c) Tebliğ, muamelei tebliğiyenin ifa olunacağı memleketin salâhiyettar makamı tarafından mümasil vesikaların tebliği için mezkûr memleketin kanunu dahilisi ile muayyen olan şekilde, yahut talepname de tebliğin, mezkûr kanun ile gayrikabili telif olmıyan bir şekli mahsusta icrası hususunda bir arzu ifade edilmiş bulunuyorsa, o şekilde icra olunacaktır. Eğer kendisine vesika irsal olunan makam, bu işle iştigale salâhiyettar değilse mezkûr makam resen vesikayı kendi memleketinin salâhiyettar makamına irsal eyliyecektir.

(d) Tebliğ talebinin icrasını arazisi dahilinde tebliğ vukua gelecek Yüksek Âkit taraf ancak İşbu tebliği kendi hâkimiyetini veya emniyetini muhil mahiyette gördüğü takdirde, reddedebilir.

(e) Talepnameyi ahzeden daire, tebliğin vukuunu müsbıt bulunan, yahut mezkûr tebliğin icrasına mâni olmuş olan esbabı mübeyyin vesikaları konsolosa gönderecektir. Tebliğin icra edildiği, muamelei tebliğiye icra olunacak memleketin makamı tarafından muharrer ve bu keyfiyeti ve tebliğin suret ve tarihi icrasını muhtevi, bir şehadetname ile tesbit olunacaktır. Tebliğ olunacak vesika, ve, var ise, tercümesi ikişer nüsha olarak gönderilecek ve şehadetname, bu nüshalardan biri üzerine muharrer, veya ona merbut bulunacaktır.

Madde — 4

Tebliğden dolayı Yüksek Âkit taraflardan biri tarafından diğèrine her hangi mahiyette hiçbir resim tediye edilemeyecektir. Maahaza 3 üncü maddede mezkûr olan ahvalde, memleketinden vesaikin sadır olduğu Yüksek Akit taraf, canibinden vesaiki mezkûr enin tebliğ olduğu Yüksek Âkit tarafa, tebliğin icrasında müstahdem eşhasa, kanunu mahallî mucibince tediyesi lâzımigelen harç ve masarif ile tebliğin bir şekli mahsusta icra edilmesinden mütevellit harç ve masarifi tediye edecektir. Mezkûr harç ve masraflar, tebliğ ifa olunan memlekette tebaa hakkında merî tarifenin kabili tatbik olduğu derecede, mezkûr tarifeye tevfikan hesap edilecektir. Bu harç ve masrafların tesviyesi, tebliğin ifa olduğu memleketin makamı tarafından, 3 üncü maddenin (e) fıkrasında muharrer şehadetname isal edildiği vakit talepnameyi göndermiş olan konsolostan talep edilecektir.

Madde — 5

Mübellâğuleyh eğer vesaikin memleketinden sadır olduğu Yüksek Âkit taraf tebaasından ise lebliğ olunacak vesika biç bir cebir ve tazyik icra edilmeksizin ve memleketinde tebliğ ifa olunacak Yüksek Âkit tarafın makamatmea bir müdahale vaki olmaksızın mübellâğuleyhe vesaik memleketinden sadır olan Yüksek Âkit tarafın siyasî veya şebenderî memurini marifetile dahi tebliğ olunabilir. Vesika tebliğin icra edileceği memleket lisanında muharrer olacak veya ona, bu lisanında bir tercüme merbut bulunacaktır.

Madde — 6

Mübellâğuleyh. vesikanın memleketinden sadır olduğu Yüksek Âkit tarafın tebaasından ise, lebliğ keyfiyeti, vesikanın sadır olduğu memleket kanununun bu usulü kabul ettiği ahvalde, posta ile dahi icra olmalıdır.

III

Bcyyine alızı

Madde — 7

Yüksek Âkit taraflarından birinin mahkemesi diğèr Yüksek Âkit taraf toprağında bir beyyine ahzine karar verirse işbu ahzi bcyyine keyfiyeti 8 ve 10 uncu maddelerde muharrer eşkâlden her hangi biri ile vaki olabilecektir.

Madde — 8

(•d) Mahkeme kendi kanunları ahkâmına tevfikan bir istinabe varakası ile Yüksek Âkit tarafın arazisindeki salâhiyettar makama müracaat ederek ondan havzai kazası dahilinde bir tahkiki adli icrasını talep edebilir.

(b) İstanabe varakası kendisine müracaat vaki olan makamın lisanında muharrer olacak veya ona, lisanı mezkûrda bir tercüme merbut bulunacak v-e bu tercümenin doğruluğu mahkemesinden talep sadır olan Yüksek Âkit tarafın bîr siyasî veya şebenderî memuru yahut alâkadar memleketlerden birinin resmî veya muhallef bir mütercimi canibinden musaddak olacaktır.

(c) İstinabe \arakası, Türkiyede, ait olduğu Türk makamına irsal edilmek üzere bir Britanya konsolosu vasıtasile konsoloshanenin bulunduğu vilâyet valisine, İngilterede, Londradaki Türk koniolusu vasıtasile « Supreme Court of Judicature » « Senior Master » ine gönderilecektir.

(d) Kendisine istinabe varakası gönderilen makamı adli varakai mezkûreyi kendi memleketinin nakamatmdan sadır olan istinabe veya emirlerin icrasında müttehaz olan vesaiti cebriyenin aynini stimal ederek icra etmekle mükellef olacaktır.

(e) Kendi marifetile istinabe varakası irsal olunan konsolos, alâkadar tarafların hazır bulunabilmeleri veya kendilerini temsil ettirebilmesi için, istinabe muamelesinin vukubulacağı tarih ve mahalden, arzu ettiği takdirde, haberdar edilecektir.

(f) istinabe muamelesinin icrasından ancak:

1 - istinabe varakasının vüsuku sabit olmadığı,

2 - Makamatına istinabe varakasının gönderildiği memlekette istinabenin icrası ciheti adliyenin vezaifi idadma dahil bulunmadığı,

3 - Memleketinde talebi vakiin icra edileceği Yüksek Âkit taraf orra hakimiyet veya emniyetini muhil telâkki ettiği takdirde imtina olunabilir.

(g) Kendisine istinabe varakası gönderilen makam salâhiyettar bulunmadığı takdirde, ayrıca bir talebe hacet kalmaksızın, varakai mezkûre aynı memleketin salâhiyettar makamına memleketi mezkûrenin kanunlarile mevzu kavaide tevfiikan, isal olunacaktır.

(h) İstinabe varakasının kendisine gönderilen makam tarafından icra edilmediği ahvalin her birinde, bu makam istinabenin icrasından imtinaa saik olan sebepleri, yahut istinabenin hangi makamı adliye gönderildiğini işaret ederek, istinabe talebini kendisine göndermiş olan konsolosu keyfiyetten derhal haberdar eyliyeektir.

(i) İstinabe varakasını icra eden makam takip olunacak usul hakkında kendi memleketinin kanununu tatbik edecektir. Maahaza talip olan makamın bir usulü mahsusa tatbik edilmesi hakkındaki arzusu isaf olunacaktır; şu şartla ki böyle bir usul istinabenin icra edileceği memleketin kanunile gayri kabili telif olm asm.

Madde — 9

(a) İstinabe icrasından dolayı Yüksek Âkitlerden biri tarafından diğerine her hangi bir mahiyetyette hiç bir resim tediye olnmıyacaktır.

(b) Maahaza istinabe talebi kendi mahkemesinden sadır olan Yüksek Âkit taraf, şahitlere, ehli hibreye, tercüman veya mütercimlere verilecek her nevi harç ve masarifi, ve tavan icabet etmiye şahitlerin celbini temin için vaki olan masrafları, ve salâhiyettar adli makamın kanunu dahilini müsait olduğu ahvalde kendilerine icrayı hareket için niyabet verebileceği eşhasın ücurat ve masarifini, ve talep üzerine bir usulü mahsusa takip bulunduğu takdirde bundan mütevellit ücurat ve masarifi, arazisinde istinabenin icra edileceği Yüksek Âkit tarafa tediye edecektir.

(c) Bu ücurat ve masarifin tediyesi istinabenin icrasını talep eylemiş olan Konsolostan, istinabe icra olunan memleketin makamı tarafından, işbu istinabenin ifasını müsbit vesaikin hintevdiinde istenilecektir. Ücurat ve masarifi mezkûre istinabenin icra edildiği memlekette teba hakkında meri tarifinin kabili tatbik olduğu derecede mezkûr tarifeye tevfiikan hesap edilir.

Madde — 10

(a) Kendi arazisinde beyyine ahzedilecek olan Yüksek Âkit taraf makamatının müdahalesi olmaksızın, huzurlarında beyyineinin istima edileceği mahkemelerin mensup olduğu Yüksek Âki tarafın siyasî veya şebenderî memuru marifetile dahi ahzl beyyine caizdir.

(b) Ahzi beyyine için tayin edilen siyasî veya şebenderî memuru, mahkemeleri için beyin talep edilen Yüksek Âkit taraf tebaasından olmak şartile, isimleri muayyen eşhası şahit sıfatil ispatı vücut etmeğe, veya bunları hergûno vesaiki ibraz eylemeğe ve yemin etmeğe davet edebilir fakat cebir istimaline salâhiyeti yoktur.

(c) Konsolosun istar edeceği davet varakaları beyyineinin ahzohmacağı memleketin lisanmd muharrer olacak, yahut onlara o lisanla muharrer bir tercüme merbut bulunacaktır

(d) Beyyine, istima olunacağı memleket kanunile mevzu usule tevfiikan ahzolonabilecek, ve tırafeyn hazır bulunmak, veya alâkadar iki memlekette her birinin mahkemesi huzurunda icrayı harekete salâhiyettar her hangi bir şahıs ile kendilerini temsil ettirmek hakkını haiz bulunacaktır,

Madde — 11

10 uncu maddede zikrolunan usu] ile beyyîne ahzi hususundaki teşebbüsün sübudünü hazır bulunmaktan, ifade vermekten veyahut vesaik ibraz eylemekten imtina • etmelerinden dolayı akim kalmış olması bilâhare 8 inci madde mucibince müracaatta bulunulmasına mâni olamaz.

IV

Masarif için teminat ve sairt

Madde — 12

Masarif için teminat, masarifin ve harçların tediyesi hakkındaki kararlar, meccanen müzaheretli adliye ve deyin için hapis hususlarında Yüksek Âkit taraflardan her birinin tebaası diğer Yüksek Âkit taraf arazisinde işbu Yüksek Âkit araf tebaasına tamamen müsavi bir muameleden müstefit oolacaklardır.

Madde — 13

Yüksek Âkit taraflardan birinin tebaası diğerinin arazisinde 12 nci maddeye tevfiikan masarif için tominat itasmdan istisna edildiği ahvalde böyle bir şahsı tediye masarife mahkûm eden hükümler, birinci Yüksek Âkit taraf arazisindeki mehakim veya makamlar tarafından o memleketin kavanim mucibince ilâmatı eenebiyeniu tenfi/i hususunda kabili tatbik en müstacel usul ile icra olunacaktır.

V

Ahkâmı umumiye

Madde — 14

Bu mukavenamenin icrasına müteallik olarak tehdüs edebilecek hergûna müşkülât diploması tartkile hallolunacaktır.

Madde — 15

{&} Yüksek Âkit taraflardan her biri bu mukavenamenin meriyette bulunduğu esnada herhangi bir zaman, diploması tarikile bu hususta iki ay evvel ihbarı keyfiyet etmek şartile mukavenenin ahkâmı mütebakiesinin meriyetine hâlel gelmeksizin, 5 inci. 6 ncr ve 10 uncu maddelerin meriyetine nihayet verebilecektir.

(b) Eğer bu mukavenamenin meriyette bulunduğu müddet zarfında Türkiye Reiscumhuru 5, 6 ve 10 uncu maddelerin haklarında hâlen tatbik olunduğu sınıf eşhastan »ayrı sun uf u eşhasa da teşmiline muvafak. ini Londradaki "Büyük Elçisi vasıtasile bildirecek olursa, bu maddeler her iki Yüksek Âkit taraf arazisinde işbu tebliğ tarihinden itibaren ve o tebliğ tevfiikan teşmil olunacaktır.

Madde — 16

Türkçe ve İngilizce metinleri müsavi derecede kabili ihtiaç olan işbu mukavename tasdıkâ tâbi olacaktır. Tasdiknameler Londrada teati olunacaktır. Mukavele tasdiknamelerin teatisi tarihinden üç ay sonra iktisabı meriyet edecek ve meriyete vazmdan itibaren üç sene meri kalacaktır. iki Yüksek Âkit taraftan hiç biri müddeti mezkûreiu inkizasmıdan altı ay evvel mukaveleye iihayet vermek niyetinde bulunduğunu diğerine bildirmezse, mukavele iki Yüksek Âkit taraftarı her hangi birinin böyle bir tebliğde bulunacağı günden itibaren altı ay geç inciye kadar meriyette kalacaktır.

Madde — 17

(a) Bu mukavele ne iskoçya veya Şimalî trlandıya, ne Zati İlaşmetpenahinin müstemleke ve mahmiiyelerinden hiç birine, ne de Müttehit Kıralk dahilinde Zati İlaşmetpenahiin Hükümeti tarafından hakkında manda icra edilmekte olan manda altındaki araziden hiç birine kendiliğinden tatbik olunmıyacak, fakat Zati Haşmetpenahi, mukavenenin, 16 nci maddeye tevfiikan meriyette bulunduğu esnada her hangi bir zaman; Türkiyedeki büyük elçisi vasıtasile yapılacak bir tebliğ ile onu yukarıda mezkûr araziden her hangi birine teşmil edebilecektir.

(b) Tebliği mezkûr, alâkadar arazide adlı ve gayriadlî vesaikin ve istinabe varakalarının gönderileceği makamı tayin edecektir. Tebligat veya tercümelerinin yapılacağı lisan ingilizcedir. Keyfiyeti teşmilin meriyete vazı tarihi tebliğ tarihinden itibaren bir ay olacaktır.

(c) Yüksek Âkit taraflardan her biri, bu maddenin (a) fıkrasında muharrer araziden her hangi birine işbu mukavenamenin teşmili keyfiyetinin meriyete vazmdan itibaren üç sene geçtikten sonra, altı ay evvel diploması tarikile haber vermek suretile, teşmili mezkûre her vakit nihayet verebilir.

(d) 16 ıncı madde mucibince mukavenenin meriyetten iskatı, Yüksek Âkit taraflarca sarahaten başka yolda bir itilâf yapılmadıkça, mukaveleyi işbu maddenin (a) fıkrası mucibince teşmil edilmiş bulunduğu araziden her hangi biri hakkında da kendiliğinden hükümden iskat edecektir.

Madde — 18

(a)Yüksek Âkit taraflar, işbu mukavenenairu gerek 16 ıncı maddeye gerek bu madde mucibince vuknbulan her hangi bir iltihaka tevfiikan, meriyette bulunduğu esnada her hangi bir azaman, Zati İlaşmetpenahinin diploması tarikile yapılan bir tebliğ ile, Britanya mecmua i milelinden, Hükümeti tarafından böyle bir iltihak arzusunda bulunabilecek her hangi bir uzuv için, işbu mukavenameye iltihak edebileceğinde ittifak eylemişlerdir; ancak böyle bir iltihak tebliği, Zati İlaşmetpenahinin, mukavenamenin kabili tatbik olduğu bilûmum arazisi hakkında, bu mukavenamenin iskatına dair Türkiye Reiscumhuru tarafından bir tebliğ icra olunduktan sonra vaki olamaz. 17 nci maddenin (b) fıkrası ahkâmı bu kabîl tebliğat hakkında kabili tatbik olacaktır. Bu kabîl iltihaklardan her bin tebliğ 1 anilinden itibaren bir ay sonra meriyet iktisap edecektir.

(b) İşbu maddenin (a) fıkrasında mezkûr iltihakın meriyete vazı tarihinden üç sene sonra Yüksek Âkit taraflardan her hangi biri diploması tarikile altı ay evvel fesih ihbarında bulunarak mukaveleyi, hakkında iltihak tebliği yapılmış her hangi bir memlekete taallûku itibarile meriyetten iskat edebilir. Mukavenenin 16 nci madde mucibince iskatı, bu kabîl memleketlerden her hangi birine tatbikına müessir oluyauoktur.

(c) Bu maddenin (a) fıkrası mucibince \fiki olacak hor hangi bir iltihak tebliği, işbu iltihak tebliğinin hakkında vâki olduğu memleketin Hükümeti tarafından idare, edilen her hangi bir tetümmei araziye veya manda altında bulunan araziye şamil olabilecek ve böyle bir memleket hakkında (b) fıkrasına tevfiikan yapılacak her hangi bir fesih tebliği, mezkûr memleketin iltihakına ait tebliğnanienin şamil olduğu tetümmei araziye ve manda altında bulunan araziye de tatbik olunacaktır. Tasdikanılmakal aşağıda imzası bulunanlar bu mukaveleyi ingilizce ve Türkçe metinlerde imza etmişler ve mühürlemişlerdir. İki nüsha olarak Ankarada bin dokuz yüz otuz bir senesi teşrinisani ayının 28 inci günü yapılmıştır.

George T. Clerk İh: T. Riıştv

TÜRKİYE - İNGİLTERE MUZAHERETİ ADLİYE MUKAVELENAMESİNE MERBUT
İMZA PROTOKOLÜ

Muamelâtı adliyenin temsilinde mütekabilen muavenet icrası hakkındaki bu günkü tarihli mukaveleyi imza ederken zirde vaziülimza ve salâhiyeti kâmileyi haiz murahhaslar atideki hususati kararlaştırmışlardır: 17 nci madde ahkâmı, merbut listede tadat edilen arazinin kâffesinde ve Hükümetleri tarafından işbu maddeye tevfikan mukavelenin kendilerine teşmili arzusu izhar edildiği takdirde, kezalik Terre Neuve ve Cenubî Rhodezya ya da tatbik olunacaktır. İki nüsha olarak Ankarada teşrinisani ayının 28 inci günü yapılmıştır.

George T. Clerk Dr. T. Rüştü

İMZA PROTOKOLUNA MERBUT LİSTE

Bahamas

Barbados

Bermuda

İngiliz Güyanı

İngiliz Hondürası

Seylân

Kıbrıs

Falkant adaları ve tetümmatı

Fiji

Gambiya (müstemeleke ve mahmiye)

Cebelüttarik

Altın sahil

a - Müstemeleke

b - Aşanti

c - Şimal arazisi

d - İngiliz mandası altındaki Togoland

Hong Kong

Jamayik (Törk ve Kaykos adalarile Kayman adaları da dahil olmak üzere)

Kenya (müstemeleke ve mahmiye)

Leeward adaları

Antigua

Dominika

Monserrat

Sent Kristofer ve Nevis

Virgin adaları

Malaya Devletleri

2 - Müttehî Malaya Devletleri'

Negri Sembilân

Pahang

Perak

Selângor

b - Gayri müttehî Malaya Devletleri

Yohore

Kedah

Kelautfin

Perlis

Trenggamı

Brünei

Malta

Mauritius

Nigeria

a - Müstemeleke

b - Mahmiye

c - İngiliz mandası altında Kemerim

Şimalî Borneo Devletleri

Şimalî Rodezya

Niyassa malrmiycsi

Aden »

Sent Elen ve Assansiyon
Sarawak
Seyhelles
Siyerra Leona (müstemlekât ve mahmiye)
Somali mahmiyesi
Cenubî Afrika Âli komisyonu arazisi
Bisutu
Bechuana
Swazi
Malaya yarım adası müstemlekesi
Tankanika arazisi
Trinidad ve Tobago
[Jzanda mahmiyesi
Garbı Pasifik adaları
İngiliz Solomon adaları mahmiyesi
Gilbert ve Ellice adalar: müstemlekesi
Tonga
Vindward adaları
Grenada
Sent Lusiya
Senvetısan
Zengibar mahmiyesi

Ek-3: 1930-1939 Yılları Arasındaki İngiltere Kralları

	Göreve Başlama	Görevden Ayrılma
V. George	1910	1936
VIII. Edward 	20 Ocak 1936	11 Aralık 1936
VI. George 	11 Aralık 1936	6 Şubat 1952

Ek-4: 1930-1939 Yılları Arası Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları

	Göreve Başlama	Görevden Ayrılma
Mustafa Kemal Atatürk 	29 Ekim 1923	10 Kasım 1938
İsmet İnönü 	11 Kasım 1938	22 Mayıs 1950

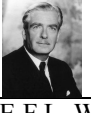
Ek-5: 1930-1939 Yılları Arası Görev Yapmış Türkiye ve İngiltere Başbakanları

	Göreve Başlama	Görevden Ayrılma
İsmet İnönü 	3 Mart 1925	1 Kasım 1937
Celal Bayar 	1 Kasım 1937	25 Ocak 1939

Ramsy McDonald 	5 Haziran 1929	7 Haziran 1935
Stanly Baldwin 	7 Haziran 1935	27 Mayıs 1937
Neville Chamberlain 	28 Mayıs 1937	10 Mayıs 1940

Ek-6: 1930-1939 Yılları Arasında Görev Yapmış Türk ve İngiliz Dışişleri Bakanları

	Göreve Başlama	Görevden Ayrılma
Tevfik Rüştü Aras 	3 Mart 1924	11 Kasım 1938
Şükrü Saraçoğlu 	11 Kasım 1938	9 Temmuz 1942

	Göreve Başlama	Görevden Ayrılma
Arthur Henderson 	7 Haziran 1929	24 Ağustos 1931
Rufus Isaacs 	25 Ağustos 1931	5 Kasım 1931
John Simon 	5 Kasım 1931	7 Haziran 1935
Samuel Hoare 	7 Haziran 1935	7 Aralık 1935
Anthony Eden 	22 Aralık 1935	20 Şubat 1938
E.F.L. Wood 	21 Şubat 1938	22 Aralık 1940

Ek-7: 1930-1939 Yılları Arası Görev Yapmış Türk ve İngiliz Büyükelçiler

	Göreve Başlama	Görevden Ayrılma
Ahmet Ferit Tek 	1925	1932
Münir Ertegün 	1932	1934
Fethi Okyar 	1934	1939

	Göreve Başlama	Görevden Ayrılma
George Clerk 	1926	1933
Percy Loraine 	1933	1939

Ek-8: Kral VIII. Edward'ın İstanbul Ziyaretinden Fotoğraflar

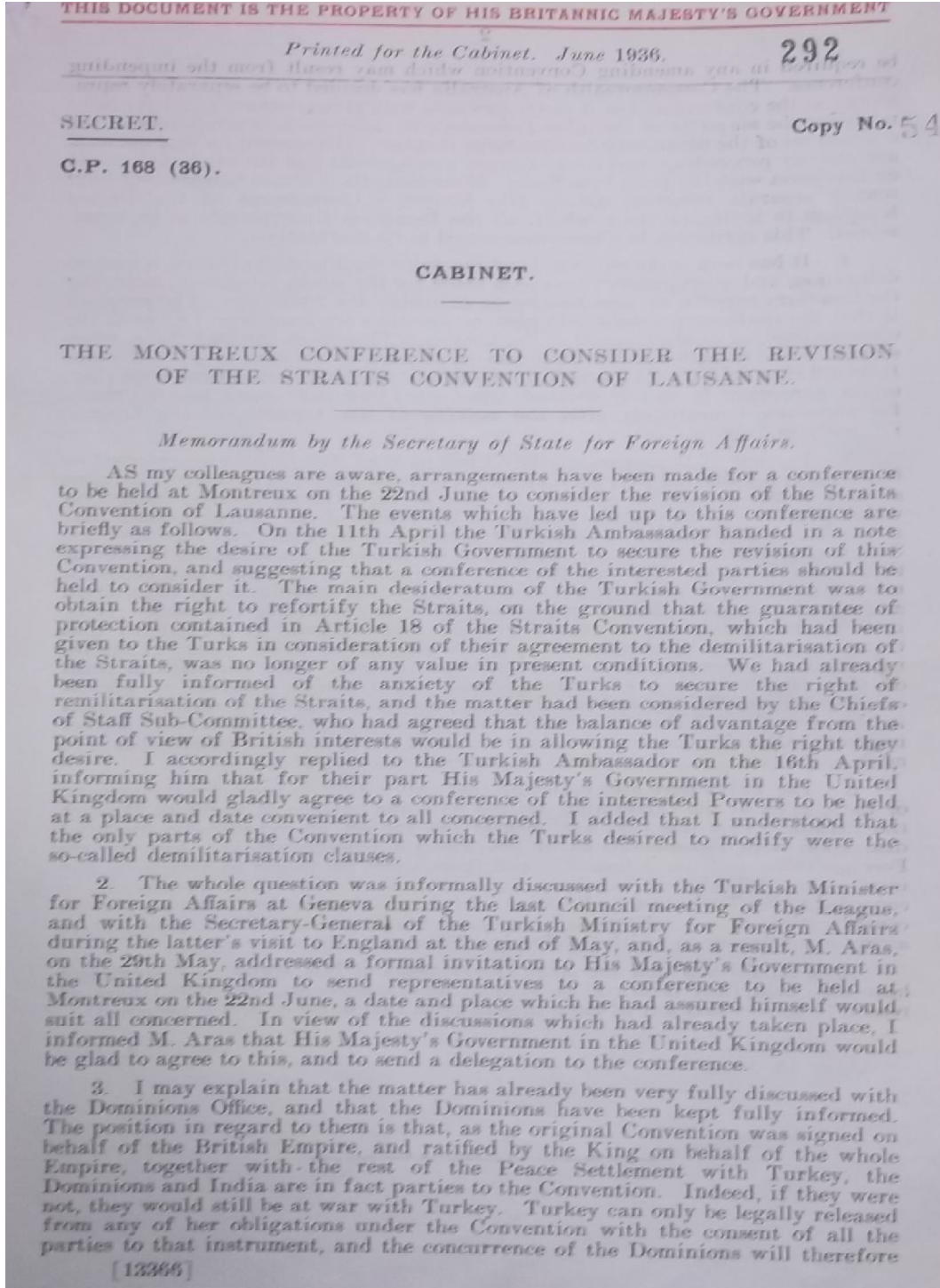
Mustafa Kemal Atatürk, İngiliz Kralı VIII. Edward'ı Dolmabahçe Sarayı rıhtımında karşılar (4 Eylül 1936)

Mustafa Kemal ve İngiliz Kralı VIII Edward Ertuğrul Yatı'nda sohbet ederken (6 Eylül 1936)

Ek-9: PRO, FO 371/20075, E 3583/26/44, 15 June 1936

**İngiltere Dışişleri Bakanının Montrö Konferansı'nın Görüşülmesi İle İlgili
Memorandumu**

be required in any amending Convention which may result from the impending conference. The Commonwealth of Australia has decided to be separately represented at the conference, but it seems probable that arrangements will have to be made for the majority of the other Dominions to indicate their acceptance of the conclusions of the conference in some other manner. Discussions on this question are actively proceeding, and a satisfactory arrangement has already been come to on this point with the Irish Free State. Meanwhile the Turkish Government have sent a separate telegram asking His Majesty's Government in the United Kingdom to invite, on their behalf, all the Dominion Governments to be represented. This invitation has been transmitted to its destinations.

4 It has been arranged that Lord Stanhope shall lead the United Kingdom delegation, and arrangements have been made for the whole delegation, including the necessary experts, to leave London on Saturday, the 20th June. The proposal is that the conference should hold plenary meetings for four days, *i.e.*, until the opening meeting of the Council of the League at Geneva on the 26th June, when several of the delegates to the Montreux conference would have to go to Geneva. It would then split up into technical committees, and there seems some hope that, unless agreement is unduly delayed, some amending instrument may be ready for signature immediately after the meeting of the Assembly of the League, *i.e.*, early in July.

5. In view of the report of the Chiefs of Staff Sub-Committee referred to in paragraph 1 above, I propose that Lord Stanhope should be authorised to agree at once to the abrogation of those Articles of the existing Straits Convention which provide for the demilitarisation of the Straits Zone. I may explain that if the Turks had decided to follow the example of Germany and repudiate the Straits Convention unilaterally, we should, in fact, not have been able to prevent them from doing so. The fact that they have acted in so proper and correct a manner in trying to secure the revision of this treaty instrument by negotiation and agreement, gives them a very strong claim to favourable treatment. It is, in fact, most important on general grounds that it should be made clear that treaty revision by agreement can pay as well as, or better than, unilateral repudiation. Moreover, we have the strongest interest, from the political point of view, in developing and strengthening the friendly relations at present existing between Turkey and ourselves, and in responding to her recent advances in this direction. I therefore consider that from every point of view it is most important that this concession—which we could not in any case resist—should be made as generously and completely as possible from the outset.

6. The Turks have also indicated that they intend to press for the revision of the clauses of the Convention dealing with the passage of warships through the Straits. This question has formed the subject of considerable unofficial discussion with representatives of the Turkish Government and between the Foreign Office and the Admiralty, and there seems no reason to anticipate any insuperable difficulty in reaching agreement as to what can reasonably be conceded to the Turks in this direction. In these circumstances I suggest, for the consideration of my colleagues, that Lord Stanhope should be authorised to accept any solution on which the Foreign Office and Admiralty agree.

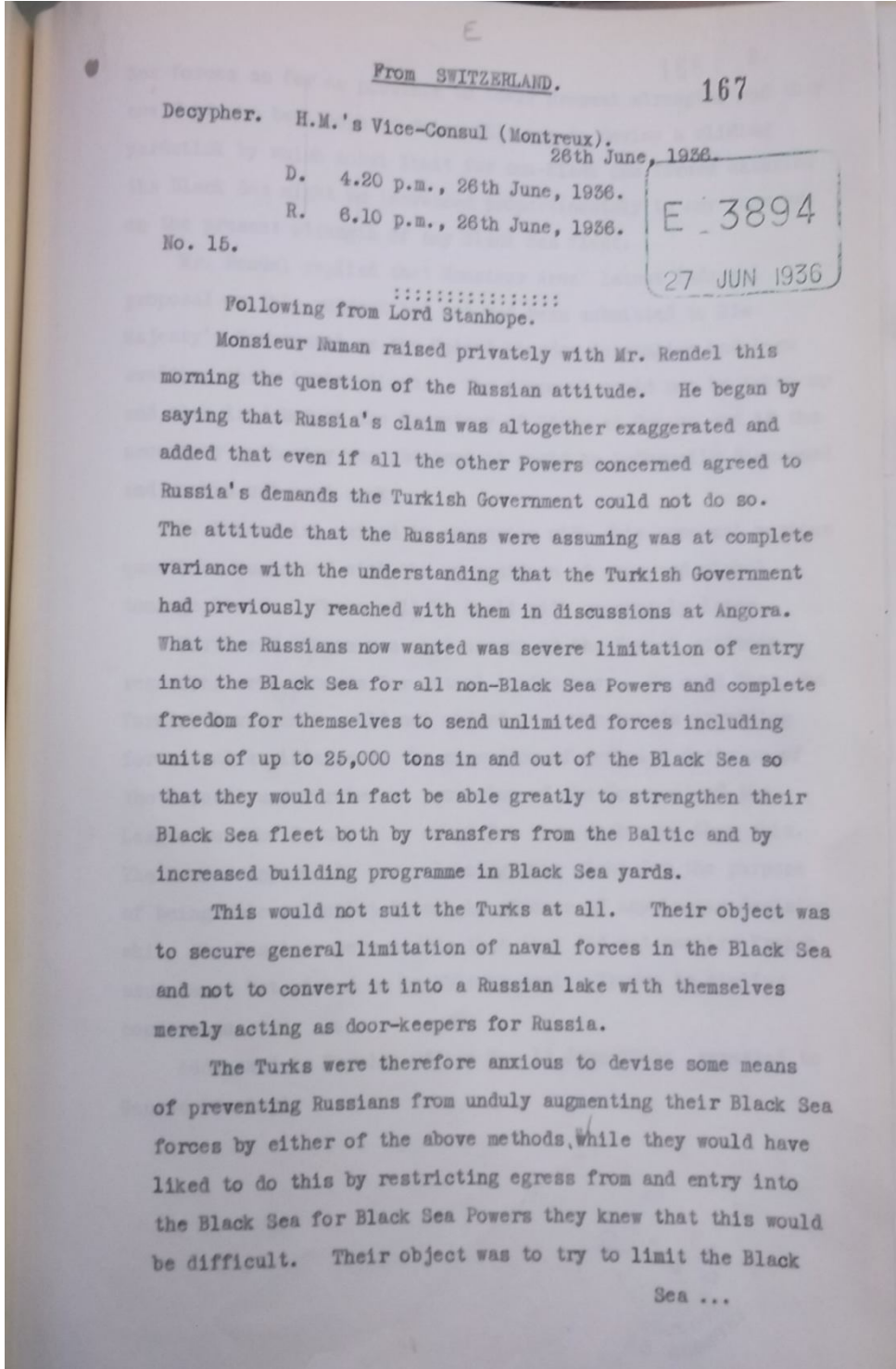
7. I should add that the other Departments of His Majesty's Government have been kept fully informed throughout these discussions, and that I have no reason to believe that any of them dissent from the course of action proposed.

June 15, 1936.

A. E.

Ek-10: PRO, FO 371/20075, E 3894/26/44, 26 June 1936

Türk Heyetinden Numan Menemencioğlu ile İngiliz Heyetinden İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi Başkanı George William Rendel'in Sovyetlerin Montrö Boğazlar Konferansı'ndaki istekleri ile ilgili görüşmeleri

Sea forces as far as possible to their present strengths and they now felt the best hope of doing this was to devise a sliding yardstick by which total limit for non-Black Sea forces entering the Black Sea might be increased proportionately to any increase on the present strength of any Black Sea fleet.

Mr. Rendel replied that Monsieur Aras' latest informal proposal on this subject had not yet been submitted to His Majesty's Government as the United Kingdom delegation had been awaiting their instructions. The proposal would now be taken up and also laid before the Secretary of State at Geneva and if the necessary authority was obtained it could be informally discussed and worked out next week.

M. Numan also raised in connexion with this proposal various questions connected with the composition of proposed global tonnage limit. These will be dealt with separately later.

Further M. Numan was most uneasy at the French attitude regarding arrangements for mutual assistance. He said that the Turkish Government would not object to arrangements providing for mutual assistance in the execution of definite decision of the Council under relevant provision of the Covenant of the League but the French asked for very much more than this. The French apparently were claiming this right for the purpose of being able to assist Russia in advance of any League decision while the Russians were saying that they did not require French assistance but wished to be able to assist France in similar conditions.

Addressed to Foreign Office No. 15 June 26th; repeated to Geneva (Saving).

Ek-11: Pro, Fo 371/19041, E 5073/4965/44, 15 August 1935

İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine'nin, Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanı'nı ile, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e yapıma ihtimali olan suikast ile ilgili istihbarat

282

No.407. British Embassy,
(209/9/35) Istanbul,
August 15th, 1935.

Confidential.

E 5073 / G

Sir,

I have the honour to acknowledge the receipt this morning of the telegram No.11 of the 14th August by which you were so good as to acquaint me with the receipt of information by His Majesty's Government to the effect that a group of Kurdish - Turkish terrorists had left Beirut by sea on July the 30th for the purpose of making an attempt on the life of the President of the Turkish Republic.

2. At this season of the year it is considerably difficult to come by a Turkish Cabinet Minister. I was, however, fortunately able to locate the Minister of the Interior in Istanbul and to make to him personally a communication in the sense which you desire.

3. Monsieur Şükrü Kaya expressed his great gratitude for this friendly communication. I asked whether his Department had themselves received any information tending to corroborate the report which I had just brought to his notice. He replied that he did recollect having seen a report from the Turkish...

Right Honourable
Sir Samuel Hoare, Bt., G.C.S.I., G.B.E.,
etc., etc., etc.

Ek-12: PRO, FO 371/20861, E 1414/315/44, 26 February 1937

İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine'in, İngiltere Dışişleri Bakanı A. Eden'e, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'la görüşmesine ilişkin bilgi verdiği telgrafı

E 1414
296
11 MAR 1937

Copy.

BRITISH EMBASSY,
IN TURKEY.
Istanbul,
February 24th, 1937.

Very Confidential.

My dear Secretary of State,

Owing to the Bayram holidays everything in Angora, including all Government offices, is closed down from February 20th to 26th, and as I had a number of things to talk to Tevfik Rüştü Aras about, I came here to catch him on his return from the Balkan Entente Council.

Yesterday evening we had a long conversation over a wide range of topics and he, as is his wont, scanned pretty nearly every sector of the local and the world horizon.

The particular matter that I want to record however in this letter are his remarks about Anglo-Turkish relations, and the Turkish view of the British position in the world.

England, he said was not merely a world power: she was ubiquitous: her interests lay everywhere: now that the basic coincidence of Turkey's interests with those of the United Kingdom was established and the decision had been taken by the Turkish Government ...

The Right Honourable
Anthony Eden, M.C., M.P.,
etc., etc., etc.,
Foreign Office,
London, S.W.1.

2.

Government to mould their local policies in harmony with the United Kingdom's world policy, Turkey was realizing that the possibilities for good, in every way, of cooperation with the United Kingdom were far greater even than she had dreamed them to be. On one side and the other, political and economical necessities had created dependencies for Turkey, most of which were irksome, some of which were dangerous. Turkey was now becoming alive to the fact that by cooperation with the United Kingdom and with British interests she could go very far towards liberating herself from these dependencies. She wished to travel along that path. After the political understanding between us, the first important step had been taken by the signature of the Brassert contract. That practically placed her future metallurgical development in the realm of Anglo-Turkish cooperation, and was the first decisive blow struck against the threatening shackles of German economic ascendancy. The Turkish Government were determined that their part should be a 100% fulfilment of their obligations under the contract. England did not cheat: everyone else did, except perhaps America.

As regards big politics he and I, and he and others, could talk all round the clock. But in view of the development that had occurred in Anglo-Turkish relations since my arrival here, there was one real, substantial thing - and all the rest was theory, academics, debate or frills. The real thing was this; if, which God forbid, there was to be another war, Turkey would fight on the side of England. Not at once, however. She would wait to see which side Italy came in on. His own forecast was that, when it came to the test, and

after ..

3.

after she had taken her time to work out the eventual profit or loss account for herself, Italy would fight with France against Germany. But once the Italian decision was taken, and whatever it was, Turkey came into the war: on England's side. That was the rock-bottom for Turkey.

Yours very sincerely,

(Signed)

PERCY LORAINÉ.

Ek-13: PRO, FO 371/20093, E 7794/2812/44, 4 December 1936

İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'nin, İngiltere Dışişleri Bakanı A. Eden'e gönderdiği ve Montrö Konferansı'ndan sonraki Türk-İngiliz ilişkilerini gözden geçirdiği telgraf

(COPY) *Handwritten: 39, 4th Dec 1936, E 7794*

British Embassy in Turkey.
4th December, 1936.

My dear Secretary of State,

The contacts which I have had in Angora since my return from leave, not only with the Turkish Minister for Foreign Affairs, but also with the President of the Republic, the Prime Minister and other members of the Turkish Cabinet make me think that the Turkish Government are now perfectly well prepared to accept British friendship just as it is, regarding it as an important and valuable factor in their foreign policy and as a moral contributory guarantee of their national security; and that there is now little if any risk of your being approached from the Turkish side with a request for a commitment of any sort on paper, either by the signature of a pact or elsehow.

Assuming that this stage has actually been reached, - for as late as the spring of this year the Turks were still, I think, rather hankering after a paper of some kind - the result is due to several causes: the language you have held yourself to Doctor Aras and the Turkish Ambassador in London: the firmness of Monsieur Pethi Dkyar in urging his Government to refrain from seeking any paper engagement: the language I have held here on various occasions with your approval: the success of the Montreux Conference, for which Turkey undoubtedly felt much gratitude to the United Kingdom; your recent answer to the question put by Colonel Wedgewood in the House of Commons showing our solicitude for Turkish interests in the Mediterranean and the value we attach to friendship with Turkey; and lastly, the popularity which the revived Anglo-Turkish friendship has achieved throughout Turkey, and its rapid spread among the people, most certainly as a result of The King's visit to this country ...

The Right Honourable
Anthony Eden, M.C., M.P.

have to see the great enthusiasm in England to do my country and of the enthusiasm aroused here by the recent visit of a Turkish squadron to Malta.

This last point about general popularity is an important one. In my judgment it has relieved the Turkish Government of the apprehension they certainly entertained at an earlier stage of being challenged in the Grand National Assembly about their rather sudden inflection of Turkish foreign policy in a decidedly pro-British sense, and asked what tangible quid pro quo they had obtained in return from England. Now I think that the Grand National Assembly are themselves quite satisfied and feel that public opinion is behind them in the belief, that the Turkish Government has acted wisely in drawing so much closer to His Majesty's Government, and that British friendship is not only a valuable but also a reliable asset. I do not therefore anticipate that the Turkish Government will now be called on to give an account to the Assembly of their stewardship in this respect; but even if they were, I believe that the deputies would endorse their policy by acclamation.

It seems to me therefore that we have reached the point which has been your first objective as regards Turkey, and that I have pursued here on that understanding, viz. frank, cordial, broad-based and non-exclusive friendship; mutual respect; reciprocal but undocumented recognition of a wide community of interest; no commitments other than those that pertain morally to gentlemen; a Turkey that looks to London, and no longer either to Moscow or to Paris, and still less to Berlin, for light, guidance and hope in the solution of the grave international problems that threaten the peace of Europe and indeed the security of mankind.

It remains to practice and consolidate this friendship in the domain of politics, and to buttress it in the domain of economics. As regards the former, I fortunately do not even have ...

have to ask for your encouragement to continue to do my best, or for your readiness to consider benevolently such recommendations for that purpose as I may make to you from time to time; in the realm of economics we have made important headway: we have now got a more satisfactory trade agreement with Turkey, this time on a clearing basis, and the £2,750,000 contract for the erection in Turkey by a British firm of an iron and steel plant was signed two days ago in Angora. This is a highly important development: not only because it is the only big bit of business we have done with the new Turkey, but also because the Turks were anxious to do it with us, whereas only three years ago a British offer to do it would have been just about the last one the Turks would have dreamed of entertaining. *adequate financial provision.*

More business will come to us if we handle the position judiciously, and sympathetically. The financing snag still exists, owing to the difficulty of transferring sterling, and every future proposition will need careful examination from that point of view. But if the Turks continue to wish for British cooperation in the economic and industrial reconstruction of this country - and I think they will - we shall have to go on exploring patiently and thoroughly the possibilities.

It would of course greatly facilitate matters if Turkey could obtain an industrial credit in sterling in the City of London. I gather however that such a credit is not in the realm of present possibilities, for private lenders are unlikely to be found without what would amount to a Treasury guarantee, and a Treasury guarantee presents very considerable difficulties.

If ...

If however within the next few years the Brassert contract works out well, and Turkey pays the instalments due from her regularly and punctually, Turkish credit will be enhanced in the City and possibilities closed today may then open themselves up. It is also possible that in that interval Turkey's own difficulties as regards sterling availabilities may be eased.

There is a great deal that remains and needs to be done in this country in the way of industrial development, and in doing which the Turks would in principle welcome British cooperation; and I shall not relax my efforts to obtain an appreciable share for British enterprise, despite the handicapping factors to which I have alluded, whenever I can see a reasonable prospect of fair and square business and of adequate financial provision.

Yours very sincerely,
(Sgd) PERCY LORAINÉ.

Ek-14: Brassert Anlaşmasıyla ilgili olarak The Times gazetesinin 2 Aralık 1936 tarihli haberi

**IRON AND STEEL PLANT FOR
TURKEY**

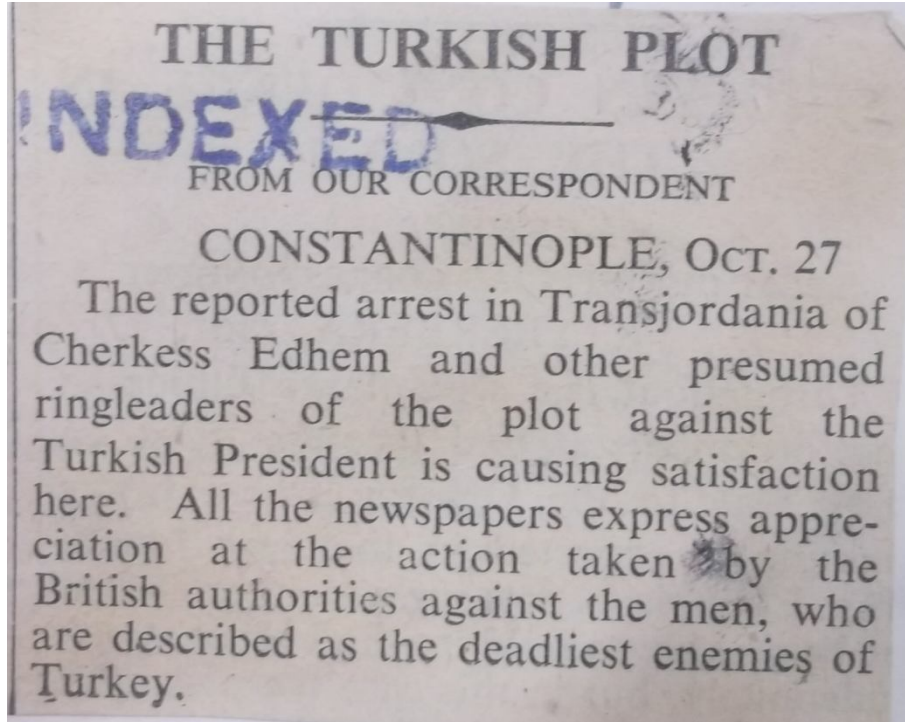
BRITISH FIRM'S CONTRACT
FROM OUR OWN CORRESPONDENT
ISTANBUL, DEC. 2

A contract for the construction of the iron and steel plant required under Turkey's first five-year industrial plan was signed with the Sumer Bank at Angora this morning by H. A. Brassert and Co., Limited. The plant and its installation at Karabuk, near the iron mines of Sofranboli and within easy reach of the Turkish coalfields on the Black Sea coast, will cost nearly £3,000,000. Payment is to be made by the export of Turkish minerals such as chrome, antimony, and molybdenum, which will be marketed abroad by an Anglo-Turkish *comptoir*.

On completion in about 2½ years' time, the yearly output of the new works will be about 150,000 tons. The installation is to be carried out jointly by British and Turkish engineers and workmen, the material used being also of British and Turkish origin throughout. The works, the first of their kind in Turkey, will be of the most modern design and will be operated on behalf of the Government by the Sumer Bank, to which many of the State enterprises in Turkey are entrusted.

The signature of this contract, the first of any importance concluded with a British group since the War, is in keeping with the renewal of the traditional friendship between Great Britain and Turkey and augurs well for the future of British enterprise in Turkey. It has been secured in the face of keen competition and in spite of last-minute hitches which, if not immediately due to Dr. Schacht's activities in the Turkish capital, synchronized with his recent visit. It is known, indeed, that Krupps were ready to make great sacrifices to obtain the contract.

Ek-15: Mustafa Kemal Atatürk'e yapılan suikast girişimi ile ilgili 27 Ekim 1935 tarihli The Times gazetesinin haberi

Ek-16: 1 Haziran 1938 tarihli The Ottawa Citizen gazetesinde çıkan "More Seeds of Commercial War" isimli yazı

More Seeds of Commercial War

The United Kingdom has made a trade agreement with Turkey to include a British loan of 30 million dollars to the government at Ankara. It is customary to describe loans of this character with a national title such as "British": they usually include a government guarantee of security to the bondholders. Actually the financial credit transactions are handled by private interests: the cosmopolitan houses of finance have "British" headquarters in London.

Perhaps more than in any other form of commercial rivalry the seeds of war are sown in such measures of financial politics. A few months before the war started in 1914, a similar deal had been negotiated in London for the benefit of international investors in Turkey. The financial credit went to equip Turkey with naval dockyards and munitions from British armament firms. They were subsequently used by Turkey to blast the flower of Australian and New Zealand youth at Gallipoli as well as to destroy British forces at the Dardanelles, in Mesopotamia and elsewhere.

Whether the loan to Turkey on this occasion is used to pay for the manufacture of armaments in the United Kingdom, or of aircraft in Canada, or to intensify the international war for markets, there should be no misunderstanding about the effect of such financial operations. There is a hint of possible consequences in the following comment made by the *Financial News*, one of the leading British financial papers:

Similar work might be undertaken with advantage in other parts of Eastern Europe. And if activities of this kind bear a suspicious resemblance to those followed by the great powers in the 10 years before 1914, the necessities of the times must be blamed.

At least there is no hypocritical pretence about foreign trade to promote peace in this *Financial News* comment on the loan to Turkey. "The necessities of the times" may serve to cover a multitude of war politics.

Another London paper is rather more oily in commenting on this new adventure in financial imperialism in Turkey, endowed as it is with "a judicious measure of political support." The *Financial Times* is inspired to see the British nation back again in the business of foreign investments as follows:

Britain is in fact, by new methods, resuming her old role in assisting the opening up of an economically backward country, and is relying for the security of her investment on the general enhancement of the economic strength of the country which the investment itself is calculated to promote. This step should still further cement the excellent political relations between herself and Great Britain, of which recent years have already yielded ample testimony.

Whether the old Imperial role of opening up of economically backward countries is to bring Turkey forward in the art of building submarines, manufacturing tanks, bombers and 15-inch naval guns, or in the manufacture of industrial machinery to displace the industries of Lancashire, Belgium, Germany and Czecho-Slovakia, it is sowing the seeds of another war. The eventual results are written in the economic history of this century.—

The tragedy of financial politics for the British Commonwealth, as well as for the people of the United Kingdom, is that such trade agreements to get ahead of competitors in markets abroad and commercial arrangements to facilitate foreign investments, become governing factors in foreign policy. At some later date, when pressure on Turkey is applied by Germany or Italy—or Russia—it will be found that British interests call for the maintenance of Turkish national integrity.

The seeds of war thus continue to be sown in the commercial cockpits of the capitals of Europe. The only excuse is the necessity of opening up new outlets for foreign investment. The British Commonwealth has no need of Turkey, nor of any country between Turkey and the North Sea. The resources of the British Commonwealth are more than sufficient to provide a higher standard of living for the people everywhere under the British flag than has ever before been known in human history. But the operators of high financial policy in London have no particular interest in first raising the standard of living within the British Commonwealth. They have no intention of betaking themselves away from the comforts of London, Paris and the Riviera to live in godforsaken places like the Canadian prairies or backwoods towns like Ottawa. They are interested in Canada only as they are in Turkey as an outlet for new financial operations.

As recruiting territory for cannon fodder, Canada would, of course, be called upon again to take part in the next war when investments in the Danube countries, Turkey, Egypt, Iraq, Iran and points east are in jeopardy. It is hardly possible that the British Commonwealth can hold together under such another demand. It would be far more possible to hold the Commonwealth together along a true commonwealth path, to make greater use of the resources within the British family of nations without sowing seeds of commercial war in Turkey or any other part of the world.

Haraççı Kardeşler
Sağın, zehir perdesi
İnsan, gönlü ve kalbi
Haraççı Kardeşler
Merkezi İsmail
Ankara'da Belediye Konağı

Cumhuriyet

Çatıcağındı yıl sayı: 4677

İSTANBUL — CAĞALOĞLU
Ticaret ve maliye bakanlığı, Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu: İstanbul L. No 216
Telefon: Başmüdürlük ve editörlük: 24288. İktisadi ve muhabirlik: 24289 - 24290

Cumartesi 22 Mayıs 1937

İSTANBUL TANIMAK VE SEVMEK...
Anadolu İktisadiyatı, İstanbul, 1937

«İngiltere Türk dostluğuna çok muhtacdır»

İngiltere ve Avusturya gazetelerinin neşriyatı
«Şarkı Akdenizin en büyük deniz kuvveti olan İngiliz donanması, seferberlik zamanında bir buçuk milyon asker çıkarabilen modern Türk ordusile pek güzel uyusabilir»

İsmet İnönü dün öğleden sonra Londradan ayrıldı

Başvekilimiz Pariste durmayacak ve pazartesi günü bir gün kalarak hükümet ricalile temaslarda bulunmak üzere Atınaya muvafak edecektir.

Bütçe müzakereleri Meclisin mayısın 28 inine kadar kanunu kabul edeceği anlaşılıyor

Hazine bonolarına dair ahkâm
Ankara 21 (Telefonla) — Bütçe Müzesi bu pazartesi günü saat 14 te toplanarak 1937 mali yılı mevzuatını görüşmek üzere toplanacaktır. Meclis gündemi toplantısında bütçe müzakereleri dolayısıyla pazartesi gün sabahın başında toplanacaktır.

Bilbao düşmek üzere İtalyan siyasetini değiştirerek İspanyadaki

İtalyan siyasetini değiştirerek İspanyadaki...

YURDUN EMNİYETİ Dahiliye Vekili icabında ordudan da istifade edecek

Meclis ruznamesine mühim bir kanun lâiyhası alındı - Büyük bir emniyet komisyonu kurulacak

19 Mayıs bayramımız Büyük Sevimiz; Dahiliye Vekili vasıtasile millete sevgisini bildirdi

Ankara 21 (A.A.) — 19 Mayıs Gendek ve Spor bayramı münaseletiyle yapılan büyük sporağücü toplantısında Ankara Sizi içinde toplanmış olan halkın selamı ve selâm-gösterimi başta Atatürk anıtına doğru yürüyüşleri bildirimleri için alınan karar üzerine 14 İşleri Bakan ve Paris Genel Sekreteri Şakir Kaya tarafından çekilen telegraflarla kutulduğunu öğrenildi.

Bulgar kabinesinde beklenen tadilat Dün üç nazir istifa etti

Sofya 21 (A.A.) — Tercüme Naziri Valik, Ziraat Naziri Radı Veliçev ve Dahiliye Naziri Karapınar, dış işleri için istifa ettiler.

İndirilecek vergiler Maliye mühim bazı lâiyhalar hazırladı

İçki ve küçük iradî mükelleflerin vergileri tahfif ediyor, ecnebi artistlerin vergisi de yüzde beşe tenzil olunacak

Çekoslovakyanın harici siyaseti Çek Hariciye Naziri Kroft'a dün akşam ruz-yoda bir nutuk söyledi

Praga 21 (A.A.) — Çek Hariciye Naziri Kroft, dün akşam ruz-yoda bir nutuk söyledi.

Polis ve Jandarma teşkilâtı yeni bir nizamla alınıyor

Yeni kanunla memleket asayişii hakkın-da mühim tedbirler itihaz edilmekte ve zabıta mesleği tensik olunmaktadır

Düngece kalbine, Dahiliye Vekilinin de başkanlığında teşkilâtı değiştirilerek kurulmuş bir kâfî.

İçki ve küçük iradî mükelleflerin vergileri tahfif ediyor, ecnebi artistlerin vergisi de yüzde beşe tenzil olunacak

Ankara 21 (Telefonla) — Maliye Vekilinin hazırladığı içki ve küçük iradî mükelleflerin vergileri tahfif eden ve ecnebi artistlerin vergisi de yüzde beşe tenzil eden bazı lâiyhalar Meclis gündemindedir.

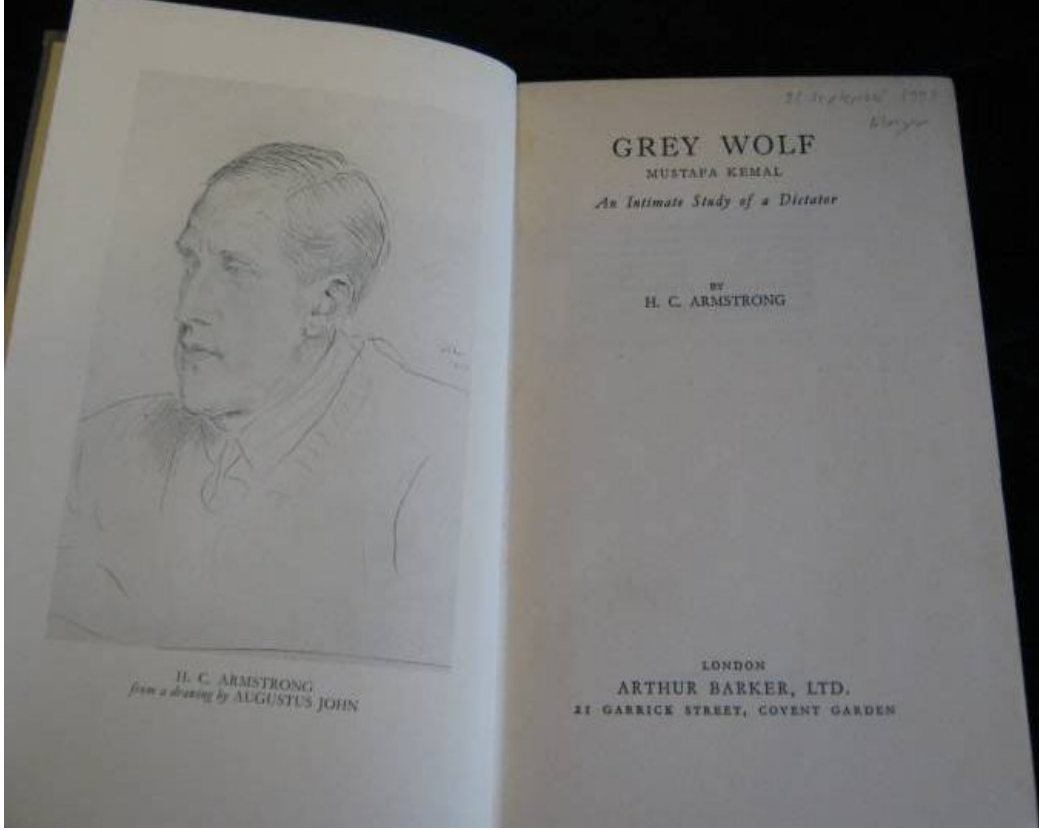
Çekoslovakyanın harici siyaseti Çek Hariciye Naziri Kroft'a dün akşam ruz-yoda bir nutuk söyledi

Praga 21 (A.A.) — Çek Hariciye Naziri Kroft, dün akşam ruz-yoda bir nutuk söyledi.

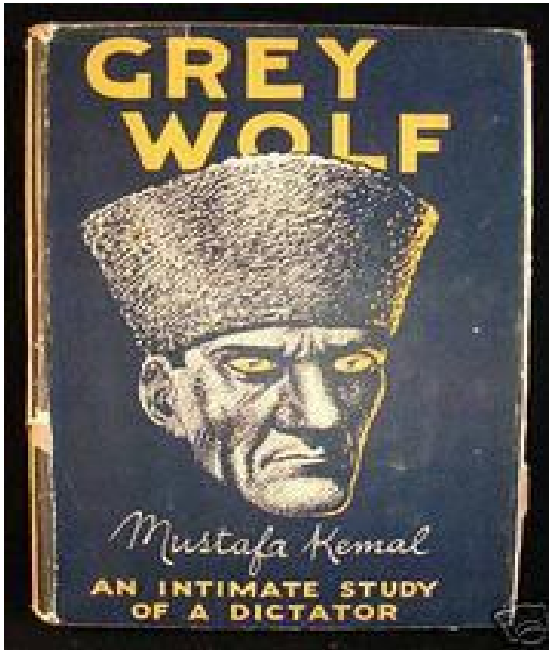

Çek Hariciye Naziri Kroft'un dün akşam ruz-yoda bir nutuk söyledi.

Ek-19: H.C. Armstrong'un 1932'de yazdığı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsiyetini hedef aldığı "Grey Wolf" isimli kitabın farklı yıllardaki baskılarının kapakları

1935 yılındaki baskısının iç kapağı

1934 yılındaki baskısının dış kapağı